ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В ДВАНАДЕСЕТ ТОМА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
ЦВЕТА УНДЖИЕВА, ДОЧО ЛЕКОВ,
ПЕТКО ТОТЕВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
ТОМ ДВАНАДЕСЕТИ

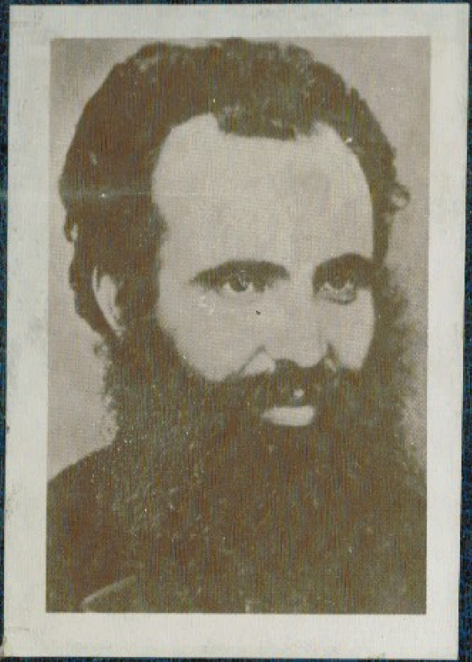
БРОШУРИ И ПИСМА

ПОДБОР И РЕДАКЦИЯ
ПЕТКО ТОТЕВ

СОФИЯ 1992

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

12

Книгата
е издадена
с конкурс
на Националния
център
за книгата

ISBN—954—443—018—3
© Петко Тотев, 1992
c/o Jusautor, Sofia

БРОШУРИ

БЪЛГАРСКИ ГЛАС

Течи, течи, кръв сиротинска;
падай, падай, роса кървава!
Расти, зрей, жажда за отмъщение!

Четиристотин и петдесет годишно робуване и тежки мъки и страдания! Страшно е и да помисли човек. Но времето вече наближи и сичките тия страдания, сичките тия неволи скоро ще се свършат и българинът, както и сичките други хора, ще захване да живее като човек, като свободен гражданин и като господар сам над себе си.

Ние, българите, които от 450 години насам сме попаднали под най-тежкото, под най-суровото и под най-адското тиранство; ние, които сме търпели, па търпиме и днес, повече от сичките други народи, които са били, когато и да е, поробени от други народности или които са търпели от своите държавни деспоти, папи, инквизитори и султани; ние, които довчера бяхме останали най-назад в сяко едно отношение, днес захванахме вече да живееме и да търсиме това, щото е най-свято, най-велико и най-драгоценно нещо за човекът, т.е. личната и народната своя свобода.

Мъглата, която ни покриваше до днес, се вече развея и сичка България е обхватена с народният вопрос. Свободният и честният българин чуе вече стенанията на умиращите и страдающите свои братия, които ката ден умират под турският сатър, и отсега ще се варди вече да прави погрешки. Да погреши той вече не може, защото, ако направи още една погрешка, то после тая погрешка, следува смърт.

Чашата на нашите страдания е вече препълнена и затова тряба да бъдеме опитни и да се не лъжеме от никого. Нашето отечество е разорено и ограбено; цели пространства земя стои пуста и необработена; а българите ходят да търсят кора хляб в Ромъния и Сърбия. Духовното наше развитие доскоро беше оставено до най-крайно невеже-

ство. Селянинът е жъртва на користолюбивите камилавки, на турските владетели и на нашите единородни чорбаджии, но той още не е ограбен съвсем, той не е още поробен, защото има своя воля и иска да живее. . .

Дошло е време да победиме и ние. Който с внимание разгледа българските работи, той твърде лесно може да се увери, че часът на нашето освобождение е вече настанал. Българите в сегашно време се намират в такова също положение, в каквото се намираха италианците в 1860 година. Началото наше е вече положено (глед. Хаджи Димитра и неговите другари, които проляха своята кръв за своето отечество и свобода), а от нас зависи да го довършим и да изречеме тия велики думи: «Ние сме свободни, ние сме люде, ние сме българи и гордееме се със своето име «българин».

Но за да бъдеме в състояние да изречеме тия думи, ние тряба да работиме, да напрегаваме сичките си умствени и телесни сили, за да освободиме своята земя и своите личности от физическият турски ярем, а своят ум — от нравственото поробение, т.е. от константинополската патриаршия, и тогава да съставиме една малка свободна държавица, която да се управлява човечески, щото нашият народ да може да намери своето счастие и добро.

Но за да дойдеме до това, ние не тряба да се надеяме вече, както сме се надеяли досега, на другиго, т.е. да не чакаме помощ и поддръжка ни от една европейска държава, защото, който се надее на другиго и чака да дойде Наполеон III или Александър II, Пия IX или Виктория да го освободи, то той търси не свобода, а желае да промени самарът си, да промени господарят си или, по-добре да кажем, да промени един тиранин на други, един деспот на други.

Истинна помощ, истинно съчувствие и истинна поддръжка не може да очаква човек ни от един деспот, който е научен да повелява и да тирани светът. Не е ли смешно да очакваме и ние помощ от тия деспоти, които държат и своите собствени поданици под желязна ръкавица и с помощта на черковните пастири и с божието име им не дават да повдигнат главата си и да се нарекат хора?

Само тоя народ може да каже, че желае да достигне своята лична и народна свобода, който се надее само на своите сили, на своите умствени способности и на своите

братия, които търпят такива също мъки, каквито търпи и той сам. От французкият пролетария, от италианският бандит, от испанският пират, от руският мужик и от черногорският юнак тряба да очаква човек свобода и напредок, а не от Вилхелма и Франца-Йосифа.

Нашето българско положение прилича на болен човек, комуто е потребно окончателно оздравление, а не повърхностно замазвание на тежките му рани; нам е потребно окончателно освобождение, а не фантастически дуализъм. Наистина, че проповедниците на дуализмът имат тая съща цел, която имаме и ние, т.е. освобождението българско от тежкият турски ярем и спасението на българският народ от вековното робувание; но тия са се увлекли из едно зло в друго, из една крайност в друга, т.е. из една политическа форма — която е създадена за нашето притеснение — в друга, която ни приготовлява такива също притеснения и страдания, ако не по-лоши; и болният човек се обръща от една страна на друга с надежда, че на другата страна ще да му бъде по-добре, и чувствова при сяко ново обръщане, че му става по-лоше и по-лоше.

Ние сме уверени, че един народ, който е съставен из седем милиона, не може да се кърпи като съдрана дреха. За да направи човек нова къща, която да трае дълго време, той по-напред тряба да развали старата и да захване нови основания.

И така, българите тряба да разберат, че тям е найпотребна свобода, свобода лична и свобода народна, защото, който няма лична свобода, той няма ни народност, ни свети човечески права; който се не кланя на свещената свобода, той не тряба да се кланя нито на Бога. Свободата съдържава в себе си сичко, щото е най-истинско добро; сичко, щото е най-истинско полезно; сичко, щото е найистинско славно; сичко, щото е най-истински свято. Може ли да каже човек, че той стои по-високо от добитъкът, когато той няма своя свободна воля и дозволява секиму да го води за носът?

Без свобода не само че ни един народ няма право да се нарича народ, но и самият човек, който няма своя свободна воля, няма никакво право да се нарича човек. Както волът, който е спрегнат в колата, не може да каже, че той живее по своята воля, така също и човекът, който вле-

че какво и да е робство, не може да каже, че е човек с човечески чувства и с човечески достойнства.

Свободата е най-голямата или най-първата богиня, на която тряба да се кади най-много темян и да ѝ се принесат най-богатите (в сърцето човеческо) храмове, нежели на сичките други човечески желания и стремления, защото чрез нея човекът е достигнал до най-високото съвършенство в гражданският живот, до най-честитата отхрана, до най-светлото просвещение, до най-святото образование и до най-високото човеческо достойнство.

Най-после, свободата е докарала човекът да достигне чрез своят ум и знание до оная висока степен, от върхът на която твърде лесно може да разбере що е право и що не е право; да изпита що се нарича истина или да познае, че 2+2=4, следователно да се приближи до онова велико естество и да стане господар на сичката природа, която го окружава. Ето защо само ония народи могат да кажат, че са люде, които имат гражданска, черковна, научна, социална, народна и лична свобода; само тия народи, които са достигнали до такива едни съвършенства, могат да кажат днес: «Ние сме люде.»

А тия народи, които още не са куснали от святата свобода, нямат ни право да се наричат народи, защото тия се намират в тая гъста темнота, която им не дозволява да отворят очите си и да познаят сами себе си и своето човеческо назначение. Не са люде тия, които подлагат гърбът си под какъв и да е бич и които се радват за това, че ги бие не прост човек, но някоя короносана глава, която, по тяхното мнение, е назначена от Бога само и само да ги бие. Тия волове на два крака и тия без сърце и без душа робове често се хвалят: «Аз веднъж се удостоих да получа плесница от негова светлост»; или: «Негово високоблагородие ме удари с благородната си ръка»; или:«Нашият паша ми удари петдесет тояги, а аз нищо не му рекох и отидох си». А това са хора?

И така, няма по-голямо добро на тоя свят от човеческото самопознавание и от свободата, която е следствие на самопознаванието; а така също няма по-голямо зло от невежеството и от робството, защото свободата опитомява човека и накарва го да бъде човек и да познава себе си, а робството убива в него и най-святото нещо, т.е. неговото човеческо достойнство.

Като описах божествеността на свободата, аз тряба да укажа на най-главните причини, чрез които народите са достигнали до най-тежкото робство и до най-скотското положение. Тия причини са ц а р е т а т а и п о п о в е т е. Лъжат се тия хора, които мислят, че царьовете са защитници народни; лъжат се и тия, които мислят, че тия са помазани от Бога. Царьовете не само че не са защитници на народите, но тия са най-големите техни неприятели, тирани и изедници и тяхната сила ще трае само до онова време, докогато народите бъдат глупави и слепи; но когато народите дойдат в себе си и престанат да им дават пари и да им се кланят като на идоли, то тия ще да станат по-долни от най-простият работник. Тия царуват и надуват се на престолите си само и само от глупавината, слепотата и детинството на народите, а просвещените народи тряба да им свалят булото и да им покажат, че тия са дадени от Бога не да им робуват, а да служат на народът.

Сяко едно нещо има свои граници. Секи един народ влече робските окови само дотогава, докогато мярата на неговите страдания не е препълнена и дорде всевъзможните мъки не са още пробудили в него друго съзнание. Това ново съзнание се продължава и развива между народите твърде полека. Векове преминуват по-напред, преди да се то пробуди, но затова, когато се пробуди, то разбива сичко и никаква сила не може да му стои насреща — за пример земете днешния Франция.

И така, сичките народи, а най-много българите, тряба да разберат, че царьовете са били, са и днес, най-големите тирани и изедници, и никакво добро не са направили на човечеството; а ако ние и да видиме някое добро в монархическите държави, то това добро е направено от учените и просвещените мъже, на които се и пада честта и благодарението. Сяко монархическо господарство употребява сичките си средства за това, за да поддържи в народът това драгоценно за него невежество, на което е изградена неговата сила и даже самото негово съществование.

На монархическите правителства, както и на езуитите, е сичко дозволено, стига само да постигнат своите цели. Това, щото в частният живот се нарича гнусота, подлост и престъпление, то за монархическите господарства е доблест, добродетел, юначество и слава. Животът на

сяко монархическо господарство е основан на най-гнусните подлости и престъпления против чуждите нему народи, а така също и против своят собствени; монархията е съзаклятие против благосъстоянието народно и против неговата свобода.

Властителите, кральовете, князовете и патриархите не искат и да чуят, когато сяка една вещ се нарича със собственото си име; тия са се научили да им лъстят и да ги лъжат и из тия лъжи извличат материал за своето величие, следователно тия не могат да имат нищо общо с народът, на когото нуждите тия не познават. А колкото за султаните, то тия нито са били, нито ще да бъдат наши защитници и доброжелатели; тия сякога са били наши сурови тирани и кръвопийци, които са смукали 450 години нашата кръв и яли са нашето тяло. Секи из нас знае, че християните са били за султаните нищо повече освен крави, които им са давали мляко. И затова ние не тряба да очакваме от султанът и от турското правителство никакви правдини, защото турчинът не знае други правдини освен да скуби за себе си.

Ние помниме, че когато българите преди две години бяха въстанали да търсят своите правдини с оружие в ръка, то турците казваха: «Как тия гяури можат да бъдат дотолкова неблагодарни на султанът, на когото ядат хлябът и живеят на земята (наместо да кажат, че султанът яде хлябът на българите и живее и господарува на земята им), когато той е така милостив към тях и дава им толкова правдини!» А може ли човек да очаква от тия люде добро, които имат в главите си такива понятия?

Ние мислиме, че българите не тряба да обръщат внимание на турските барборенета, а така също не тряба да очакват никакви правдини от султанът, но да турят юнашка ръка на оружието и да земат сами своето добро, защото другояче — тежко и горко на техните глави и на техният ум!

Може да се намерят такива хора, които ще да ни обвинят, че ние сме кръвожадни, защото с нож и топор искаме да освободиме своят народ. На тяхното обвинение ние ще да отговориме следующите думи: «Какво ще да правиме, когато поробените народи са осъдени чрез всевъзможни гнусоти и чрез страшни кръвопролития да достигнат из робството до свободата, из скотството — до

човечеството и из тъмнотата — до разумът.» По нашето мнение деветдесет пъти е по-добре да бъде човек кръвожаден, нежели добиче, което е натоварено с чужди дърва, без да разбира що носи и кому ги носи.

Да кажеме още няколко думи за монархите. Както турските султани, таки и другите монархи са главна причина на народната бедност и нищета. А за да подтвърдим думите си, ние ще сравним заплатата на четири венценосни владетели със заплатата на американският председател на Съединените щати. Французкият император земаше годишна плата 26 милиона франга или 225 пъти повече от американският председател; Франц-Йосиф зема 520 пъти повече от председателят; ромънският княз 10 пъти повече, а турският падишах 1200 пъти повече*.

Сега като сравни човек Северните съединени щати с Австрия или с Турция, то тряба да се зачуди. Председателят на Американските щати получава 1200 пъти помалко от султанът, когато Американските щати имат толкова богатства, а в Турция умират от глад! Когато си представи човек сичко това, то дохожда до убеждение, че християните в Турция, а особено българите, се намират в най-голяма темнота. И наистина: защо българите и бошняците дават толкова пари на султанът, от когото нямат никаква полза! — «Всякая лоза яже не приноситъ плодъ да отсѣчется и да бросится в огнѣ.» Немà християните в Турция не видят какво правят просвещените народи със своите непотребни деспоти? Тия тряба да земат от тях добър пример и да разберат какво е свободното гражданство, какви са свободните закони, каква е добрата отхрана: нека земат от тях пример и да залегнат за своето просвещение и образование, за своето развитие и възпитание и за сичко, щото е добро и свято.

Ние, българите, сме наистина за съжаление! Нашият детински и робски страх ни затемнява очите и не ни доз-

*«Les États-unis d'Europe» така описва тия цифри: В Австрия царят харчи 29 000 000 фр.; във Франция — 26 000 000; в Англия — 12 000 000; в Италия — 15 000 000; в Прусия — 11 000 000; в Росия — 42 000 000; в Бавария — 6 000 000; в Белгия — 4 000 000; в Гърция — 1 500 000; в Португалия — 4 000 000; в Испания — 13 000 000; в Турция — 33 000 000; 15 000 000 земат по-малките владетели, които се наричат херцоги и князове» (1870, № 5).

волява да видиме истината и да познаеме, че турците на чет са пет пъти по-малко от нас, а духовно са десет пъти по-слаби. Европейска Турция е населена от 14 милиона християни и 2 милиона и 600 хиляди мохамедани, но не тряба да заборавяме, че почти един милион от тия мохамедани са [от] славянско и арнаутско произхождение.

Сега се пита: защо в едно господарство 2 милиона люде могат безнаказано да угнетяват 14 милиона? Немà тия 2 милиона имат повече физическа сила или повече природен ум и образование, нежели останалите 14 милиона? Достатъчно е да предложиме тоя вопрос за това, за да отговориме на него отрицателно. За физическата сила на нашите господари не тряба и да говориме, а щото се касае до природният ум и до образованието им, то ако вие земете из християните, без да избирате, първите, които ви се срещнат на пътят, и сравните ги с най-образованите турци, то вие изведнъж ще да се убедите, че първите имат десет пъти повече природен ум и пет пъти повече образование, нежели последните.

Сиромашията, гладът, тежките работи и безпрестанните угнетения и притеснения са достатъчни, за да убият най-силният и най-умният човек; но ние видиме, че българският народ, при сичките тия неправдини, върви из ден на ден напред (когато неговите владетели систематически глупеят), а това е доказателство, че той има в себе си човечески животворящи сили. А когато е така, то защо българите се не повдигнат и не хвърлят от шиите си това ненавистно иго? Или тям им се харесва това иго? Или тия са се вече научили да го търпят? Това би било противно на здравата смисъл, било би противно на самата природа.

Сичко, щото живее, се стреми към своето благосъстояние и търси воля и свобода, а за това да ненавижда човек своите притеснители и грабители не е нужно даже да бъде и човек, стига да бъде само животно. Следователно дълготърпението на българите има съвсем други причини. Една из главните причини, без никакво съмнение, се заключава в народното невежество и простота и в нашето разединение.

Българите гледат на турските насилия като на нещо частно, като на нещо лично. Когато турците убият някого или изгорят нечия къща, то ние жалееме убитият и

погорелият, но не се завзимаме да отмъстим за неговата смърт, защото не знаеме, че утре ще убият и нас и че ако защищаваме него, то в същото време защищаваме и себе си.

Втората причина произхожда от това също невежество и състои се в това, че народът не види и не знае главните източници на своите бедствия и твърде често ненавиди проявлението на причините, а не самата причина — така също, както кучето хапе тоягата, която го бие, а не тогова, който го бие. Например ние сме се завзели със сичките си сили да се бориме с гърците, а оставили сме турците да ни яздят. А още им изпращаме благодарителни адреси! А когато не знае настоящите причини на своите бедствия, то народът не може да знае и тия пътьове, и тия средства, с които той може да се избави, а прибягвал е или, по-добре да кажеме, давал е да се излъже и искал е средства там, дека тия не са могли да бъдат. Немà днешните адреси, които се подават на султанът, не щат да бъдат средство, за да бъде бит самият народ?

А когато познаеме добре тия турски слабости и когато се увериме, че тия никоги не щат да ни дадат доброволно какви и да е правдини, то нам нищо друго не остава, освен да изритаме детинските пелини, да се уловим юнашки за оръжието и да го не сложиме дотогава, дорде не придобиеме това, щото тряба на един жив и свободен народ, т. е. дорде не бъдеме свободни в пълна смисъл на тая дума.

Когато скъсаме турските синджири, то тряба да наредиме своята държава сами според най-добрите наредби у просвещените народи, т. е. у американците, белгийците и швейцарците. А ако ние чакаме от султанът да ни даде народни и човечески права, ако чакаме да ни напишат кадиите закони и моллите да ни управляват, а ние да седиме с кръстосани ръце, ако така също се надеяме да дойдат европейските държави и да изгонят турците, а ние да приготовиме само лъжици, за да сърбаме права и свобода, то тогава е по-добре да престанеме вече да говориме за народни работи и за народни правдини.

Каква полза придоби българският народ от сичките турски реформи: от хатихемаюните, хатишерифите, гюлханетата и пр.? — Никакви. Но нам казват, че турското правителство ще воведе в своята държава конституция

и пр., и пр. На сичко това ние ще отговориме: «Блажени верующие — леко им е на светът.» Турците издават закони и правят реформи само да замажат очите на другите и да извършват безнаказано своите планове. Освен това, турските закони се пишат в такъв дух, щото българите сякога тряба да са робове, а турците — господари.

Който иска народна свобода, свободна държава и човечески правдини, той тряба да се приготови мъжки и да употреби сичките си сили, сичките си старания и сичките си средства, които са потребни за бой, т. е. да прежалее животът си, па да се земе за пушка, за сабля, за пищов, револвер, нож, шиш, топор, коса, сопа — кой с каквото може и кой каквото има, и да откупиме свободата си и отечеството си. Но преди сичко секи българин тряба да има пред очите си следующето: «Колкото повече българи, бошняци и сърби се повдигнат изведнъж, толкова по-малко ще да се пролее човеческа кръв и толкова по-лесно ще да достигнеме своите цели.»

Освен това, българското движение тряба да стане извътре, а не отвън, както то биваше досега, защото напразно ще да се пролива българската кръв. Питане е: защо Тотьо Филип, Панайот, а най-после Хаджи Димитър не можаха да извършат това, щото трябаше да извършат? — Защото тия отидоха против турците, но не съединиха се с българите и нямаха в ръцете си друга сила освен силата на своите убеждения и патриотизъм. Хаджидимитровците от самото начало и до трагическият конец на тяхното велико дело бяха обречени на жертва. Тяхното дело, като сяко честно и народно дело, което се поражда от святата любов към народът и свободата, принесе несъмнени плод, защото хвърли семе в изораната нива, която ще да роди народно освобождение. Но самите тия трябаше да погинат.

Но ако това Хаджи-Димитрово движение да беше се захванало извътре, то щеше да има съвсем други последствия. Да си докараме на умът и това, че прочутият и великият мъж Мацини, като приготови сичките свои братия италианци и като им направи програма как тряба да работят и как тряба да се повдигнат, то неговият помощник и брат Гарибалди захвана да влазя из провинция в провинция и да изганя сичките тирани и техните подлизници-блюдолизци; а най-после с 1500 души верни

юнаци той влезе в Неаполитанската държава, която пазеха 150 000 байонети, изгони кръвнишкият неаполитански цар, победи австрийските войски и съедини италианският народ в едно цяло тяло.

А ако този славен мъж Гарибалди и неговите храбри юнаци да не бяха прегърнати братски от своите братия, то можеха ли тия да довършат тая славна и велика работа? Затова и ние, мили братия българи, тряба да имаме пред очите си голямото дело на Мацини и Гарибалди и като се приготовиме сички по сичките страни, които са населени с българи, а така също като се приготовят и нашите братия сърби, бошняци, херцеговинци и черногорци, то тогава да се повдигнеме синца братски и да бъдеме уверени, че победата ще бъде наша, а турците ще бъдат стъпкани по сичките страни и не щат и да се видят.

Но способен ли е българският народ за революция? Белиградският вестник «Србја» разказва: «Съгласие няма между нашите братия българи. В България има твърде много българи, които са верни привърженици на своите душмани, т. е. на турците. Това са сичките опити за въстание засвидетелствували. Народът е прилепен до турците доволно(?). Мнозина нямат още понятие за своето отечество, народност и свобода. Така напр. четите, които преминаха из Ромъния в България, напразно викаха под байряк народът, за да избавят своето отечество: никой не пожела да се съедини с тях. Напразно Хаджи Димитър със своята малка чета стоя на Балканът и викаше своите братия под байряк; неговата чета никак не можа да порасте. Това е достаточно доказателство, че народът още малко усеща за своята свобода, отечество и народност.»

Ние опровъргваме това мнение на нашият брат сърбин, защото действителността ни представлява съвсем друго. Хаджи Димитъра народът не посрещна затова, защото Хаджи Димитър се не появи извътре, а дойде извън. Българският народ никога не е преставал да бунтува. Бунтувал се е той много пъти: българските народни песни са свидетели за това. Сичките Индже войводи, Стояновци, Марковци и др. никога не са преставали да заявляват своите протести против турско-правителственият ярем. Следователно вопросът тука не е, че българският народ не е способен за революция, а в неговата неспособност да създаде организация, която да може да донесе на него.

вият бунт победа — и не случайна само, а продължителна и окончателна.

Че българите са способни за революция, свидетелствуват българските юнаци, които досега си са проливали кръвта под гръцките, сръбските и своите собствени байряци; а че българите не са можали да съставят яка организация, свидетелствуват турците, които още и до днес живеят на Балканският полуостров. А от българите само зависи окончателното падение на Високата порта. Турция не е господарство, тя не е държава, а военни временни лагер и затова тя тряба да падне, щом нейните войници изгубят своето мъжество или щом тия се предадат на други занятия. Какво може да очаква човек от онова господарство, което няма ни човечески стремления, ни просвещение, ни истинско човеческо образование? — Падение.

Сяка нация има свое възрождение, детинство, мъжество и старост. Сяка нация, както и секи човек, тряба да умре. «Господарството е пясък в пясъчният час на времето — говори Дрепер, — тия се разрушават сами от себе си, от процесът на своят собствени возраст. Народността, както и човекът, отхласва от себе си мисълта за своята собствена смърт до последният ден. Тя иска средства, за да продължава своето настояще положение. Тя създава закони и учреждения и лъсти се с лъжовни мечти, че ще да остане и не мисли, че условието на животът е променение.»

Най-способните нови политици считат за велика цел своето изкуство, ако удържават работите така, каквито са тия днес или, по-вярно, така, както са тия били. Но човечеството не може да се запира; буканте, които го удържават на време, се строшават и строшават се с толкова по-голяма сила, колкото по-дълго време ги то носи. Никой не е в състояние да запре ходът на съдбата.

И така, нашето отечество ще да бъде спасено само от ръцете на нашите храбри синове и от нашата дружба с новорождените племена сърби и ромъни. Но да не мислите, че Европа (ние не говориме за европейските правителства, които твърде скоро ще да паднат, както и турците) ще да гледа с лошаво око на нас, ако ние победиме и ако изгониме изгнилият турчин? Не, млада Италия, млада Франция, млада Испания, а най-после млада и братска Росия с почит ще да ни честитят и с радост ще ни припознаят

като народ, който е достоен за граждански живот и за пълна свобода.

За да се избави от големият страх, Европа желае да види на Изток една здрава сила, която не само материално, но и духовно да върви по пътят на истинската цивилизация; тя види, че турчинът не е за нищо и за никакво и затова ще ѝ бъде мило, ако ние се покажеме достойни да свалиме гнилият труп и да возкръсиме жива сила на мястото му.

Българите са седем милиона народ и народ способен за индустрия и цивилизация, следователно от тях тряба да се очаква твърде много. Нашият народ, ако помислиме малко по-здраво, ще да има славна бъднина, ако само той върви по правият път, защото провинциите на Балканският полуостров, които са населени с българи, са най-добрите и най-плодородните, а освен това тия са обиколени от Бялото и Черното море и Дунавът, които са най-добрите пътища за нашето обогатяване, а чрез богатството ние можеме да играеме и най-голямата човеческа роля на Балканският полуостров.

Тука е място да кажеме, че нашият народ според географическото положение тряба да бъде связан с най-просвещените народи, от които може да добива твърде лесно нравствено развитие и образование, а в това също време и материална полза. «Знанието е сила, а невежеството е причина за общественото безсилие» — казва един от великите публицисти. Един човек колкото повече свят вижда, толкова повече се развива. Тия български търговци, които ще бъдат разпръснати по сичките европейски пияци, за да продават произведенията на нашето отечество и да купуват европейски стоки, ще да принасят двойна полза, т. е. нравствена и материална.

Досега ние говорихме само за българите, а сега да кажеме няколко думи и за общото наше отечество, т. е. за Балканският полуостров. Балканският полуостров тряба да се раздели на три щата или на три държавици, т. е. на българска, сръбска и ромънска, и сяка из тия държавици да има свое управление, свои закони, свое съдопроизводство, с една дума, своя автономия; но в това също време тия тряба да съставляват едно цяло, което да бъде вързано с най-яките връзки, т.е. с един върховен парламент. Но тука тряба да забележиме и на българите, и на сърбите,

и на ромъните, че истинският суверен и истинският самодържец не може да бъде никой други освен самият народ, който тряба да даде сичко на своята държава според волята си. Но за тая идея ние ще да поговориме други път, а сега да продължиме разговорът си за българите и за черковните им работи.

Без никакво съмнение духовното фанариотско иго, което висеше довчера над главите ни (виси отчасти и днес), е било 90 пъти по-тежко, по-гнусн-аво и по-безчовечно от турското. Една незначителна тайфа фанариоти е съставляла досега нашето духовно правителство и нашата нравствена школа. В тая школа развратът и скотството занимаваха първото място и да срещнеше човек между светите отци колко-годе порядочен човек беше, и е, явление най-изключително. В нея се бяха развили и съсредоточили до най-високите размери сякакви пустоти, свирепост, разврат, пиянство, скотство, каквито съществуват на светът.

Сичкото свое време тия свети отци преминуват, за да правят най-кални интриги и да измишляват най-гнусните комедии; с една дума, тия продават Бога като халва и с неговото име правят адски шарлатанлъци. Ако българите да бяха имали мъже с бистри умове и със свободни мисли, то българският черковен вопрос щеше да се реши още преди двайсет години и щеше да се реши по желанието на народът. Не е ли срамота да се боиме от проклятията на гръцкият патриах и да се страхуваме да се отделиме от неговата ерархия и да съставиме своя?

Ерархията не е направила човекът, а човекът е направил ерархията, дето ще се каже, че човекът е господар на ерархията, а не ерархията на човекът. Една ерархия, която ти казва да мразиш народният си език като варварски и неразработен и да обичаш гръцкият като благороден и добре изработен; една ерархия, която ти казва да мразиш народните си владици и попове като варвари и от Бога отхвърлени и да обичаш и приемаш гръцките като по-учени и от Бога избрани; една ерархия, която ти казва да мразиш народът си, неговият обществени живот и неговите народни школи и да казваш, че сяко нещо, което е българско, то е варварско, а сяко нещо, което е гръцко, то е благородно и от Бога дадено; една ерархия, която ти казва, че българският народ е обречен от Бога да робува на турци и гърци, то такава ерархия не само в турските тефтери да бъде написана, а и в постановленията на съборите да бъде укрепена, то и тогава тя тряба да се изхвърли като нещо тиранско и кръвнишко.

Истинската и правата черкова тряба да те учи да имаш народно свободно отечество, образовано народно правителство, прави закони за секи човек без разлика, благородно социално живеене, честита отхрана, добре наредени училища — както за науките, така и за сичките индустрии, занаяти, търговия, орачество и пр., чрез които един народ може да достигне до най-славният и до най-благородният живот.

Евангелието ни учи да обичаме сичките народи, да обичаме даже и своите врагове, а гръцката ерархия ни учи да ненавиждаме и себе си, т. е. своят народ! Кажете ни сега, тряба ли българите да имат нещо общо с гръцката ерархия? По нашето мнение между великата черкова и султанът съществува тайни сговор, който има цел да пие нашата кръв и да яде нашите тела. Патриаршията сякога се е старала да увеличава народното невежество и поддържавала е човеческите глупости, които са главна причина за нашето днешно робуване. Сяка патриаршеска глупост, сяко фанариотско стремление, секи калугерски разврат са написани на българската кожа. Такива уроци никога се не заборавят!

Но колкото гнуснава и отвратителна и да е патриаршеската ерархия, то не можем да кажеме, че тя е преминала за нас напразно и че тя не ни е принесла никаква полза. Самата партиаршия със своите гнусости отвори очите на българският народ и излечи го от религиозният фанатизъм. А това е твърде много! И така, българският народ тряба съвършено да се отдели от константинополската вселенска патриаршия и да няма нищо общо с нея, защото сяка и най-малка зависимост била би за народът ни голямо нещастие. Но разделяват ли нашето мнение българските водачи? — Между тях има хора с различни убеждения и ние тука тряба да разгледаме кой е прав.

Кой е прав?

Тия ли, които утвърждават, че между българският народ и между константинополската ерархия не може да бъде нищо общо и че ако да съществуват между тия два враждебни лагеря какви и да е сношения, то тия сно-

шения не щат да принесат нищо друго освен непримирима ненавист от едната страна и най-варварски притеснения и убийства от другата.

Или тия, които утвърждават противното, т. е. че в нашият народ сякога са съществували и съхраняват се още и досега сляпа вяра към духовенството и някаква си боготворяща любов към епископите и патриархът, а така също и към гърците (за пример привождат огърчените българи, които са изменили на своя народ само и само из любов към гърците и към православното духовенство), а ако народът въстава против духовенството, то той не въстава против гърците, а против лошавите пастири. Из сичко това тия хора правят заключение, че е съвсем невъзможно да прекрати българският народ сичките свои сношения с патриархът.

Или най-после тия, които се придържават за средньото мнение, т. е. които не вярват, че българите са привязани към духовенството и твърде лесно можат да се отделят от Фенер, но това тяхно отделение се не харесвало на руският синод и на турското правителство, от които тия очакват големи помощи, следователно не тряба́ло да им се разваля кефът. Из сичкото това тия люди заключават, че българите тряба да се отделят от цариградският патриарх, но да го припознаят за глава на черковата.

Да изкажеме и ние своето убеждение. Нам ни се чини, че било би смешно да се съмняваме в дълбоката и непримиримата ненавист на българският народ към гръцкото духовенство, към сичкият гръцки клир и към самият гръцки народ. Ненавистта към гръцкият народ е горчиво явление, но то е факт. А кой е тука крив? Разбира се, че не българите. А могло ли е да бъде другояче? Който знае колкото и да е българската история и българската действителност, той тряба да знае, че от самото историческо съществование на българският народ и до днес неговото право, народната воля и благосъстояние, даже и самият живот народни са били постоянна жертва на гърците.

Кой предаде българският народ в ръцете на турците? — Гърците. Кой развали българското господарство и обрече народът на тежки мъки и робуване? — Гърците. Кой накара дълготърпеливите и многотърпеливите българи със своят блудни и свирепи характер да въстанат против христенските пастири и даже против православието (гл. помаците, павликените и униятите) и да изгонят из България цариградското духовенство? — Фанариотите (гърците). Кой опустоши българската земя, кой разори българският народ и кой допи и последнята капка българска кръв, която беше оцеляла от турците? — Гърците. Кой уби българският живот, кой уби българските народни прави и обичаи, кой разврати народът и накара го да се отказва от своето име и от своите родители? — Гърците. Кой безцеремонно жертвуваше и продължава да жертвува на турците цели хиляди хора, за да достигне само своите лични и панеленически цели? — Гърците. Кой потъпка под краката си вярата Христова, кой оскърби православието и направи из християнското учение чафутски пазар? — Гърците. Кой продаде своята совест и своята вяра на турците? — Гърците.

Сега да оставиме настрана гръцките архиереи и да кажеме няколко думи за нашата независима ерархия и за нашите български владици и попове. Ако нашите владици и попове да бъдат мъже свободни от сякакво едно суеверие и нищо друго да нямат пред очите си освен народното добро, то тия могат с братските си примери да просветят народът и да го докарат до оная висока степен, щото той да бъде похвален и обичан от сичките други народи.

Ако нашето българско духовенство захване да проповяда на народът такива неща, които са за него приятни, то народът ще да го слуша и ще да го уважава, а ако нашето духовенство тръгне по стъпките на фанариотите, т. е. ако то стане шпионска камера на султаните, то народът ще да го възненавиди и така също ще да го изгони, както изгони и гърците.

А щат ли нашите български владици да изпълнят свято и безгрешно своето назначение? — Ще видиме. Днес имаме XIX век и народите очакват от своето духовенство нещо повече. Мъглата се вдигна и сичка Европа иска да живее. Развитието откри очите на човекът и той захвана да търси изгубеното Христово учение, а на черноруните калугери захвана да гледа като на такова едно нещо, което са. . . Не видиме ли, че даже преди малко време 700. . . се бяха събрали в Рим, за да решат непогре-

шимостта на най-главният шипар, и с това станаха за смях и на децата? — Глупав е още и католическият свят, защото, ако той да беше по-умен, то щеше да изгони тия подлеци отсякъде и щеше да се погнуси от тях. Но Гарибалди е още жив и неговият дух владее между народът. Италианските войски са вече в Рим.

И така, какво искат българите?

«Българите искат свобода лична и свобода народна, свобода нравствена и свобода физическа.» Повече нищо. Но да видиме що се заключава в тия думи. На народът е нужна такива свобода, която да обезпечава неговата личност и неговата народност, а оттука произхожда, че българите тряба да изгонят своите господари, да свалят турските синджири от шиите си и да унищожат турското правителство; освен това, българският народ тряба да унищожи и чорбаджиите, които още повече притесняват народът, нежели турците. На народът е нужна свобода нравствена, свобода пълна, следователно българите тряба да унищожат съвсем оная духовна ерархия, която има византийски характер, т. е. сичката фанариотщина, византийщина и калугерщина тряба да се прати при дяволите и нашата българска ерархия съвсем да се преобрази. Не трябат нам харамоедци и калугерици, не трябат нам развратни домове, не трябат нам черни дрехи и черни сърца! Нашите черковни пастири тряба да учат народът и да го ръководят в животът му към това, щото е добро, полезно и богоугодно, а не да разкошничат в палатите си заедно със своите анепсии и да правят из християнските храмове (манастири) блудодейни къщи!

И така, нека младите, умните и честните глави въстанат, за да обновим българският живот, който е дремал и страдал толкова столетия. Нека викаме честните българи да ни подадат ръката си и да ни помогнат да съставиме такава една сила, която да бъде в състояние да разруши сичко, щото е противно на нашият живот.

Братия българи! Вярвайте в своите сили и надейте се на своите мишници! От нас зависи спасението на България. Или сега, или никога! Сейте, дека можете, семе за нашата свобода! Часът на народното освобождение е близък! Печали и страдания, притеснения и зверства, в каквито живее днес народът, са дошли до крайните пре-

дели. Той ще да въстане и ще да погребе като Самсон сичките свои неприятели.

Хайдете, мили братия, напред за нашето свято и право дело; хайдете да истребиме злото и да очистиме нашата земя с огън и нож от страшното турско варварство и от фанариотският разврат.

Напред!

РАЗКАЗИ ЗА НЕБЕТО И ЗЕМЯТА

Книга I

ИМА ЛИ ЗЕМЯТА КРАЙ ИЛИ НЕ

Ех, добро беше онова старо време, когато аз още в своето малко селце живеех и когато си пасях овчиците. Излезеш на полето заедно със слънцето — и заедно с него се връщаш и назад. Легнеш си при копата на сеното и търкаляш се, а пък овчиците ти припкат около тебе и тревица пасат, пиленцата чуруликат над тебе, облаци пътуват по небето. . . Лежиш, лежиш и не усетиш как те и сън нападне. А понякогаж се случи да се поразмислиш за едно, за друго, па и третьо и пак не видиш как времето се претърколи. Най-напред (това, да ви кажа право, не често се случваше) аз мислех, че по-нататък от нашия градец други свят вече няма. Ала веднъж, когато чух от старците, че такива градища като нашият не е един, а дори до 50 само в нашата околина; а нашата околина не е една, а има ги до 50 само в нашето царство — то чак тогава първи път се досетих доколко голямо е нашето царство.

А колко ли трябва да има в нашето царство ниви и ливади, мислех си аз, когато един спахия има по хилядо овърта оране. А когато разбрах, че на тоя свят не е само нашето царство, а има още Немска земя, Френска земя, че имат царство и шведите, и ингелизите, и персианците, и китайците (из Китай докарват чай), тогава аз не можах вече и да се чудя, а само охнах и уста раззинах. О, о, о! Колко ли земя има под нашите крака?. . . — си помислих аз. — Ала знаете ли, че на светът не е само земя, а освен земята, или освен сушата, има още и морета, които са по-големи и от едно царство, а има море-океан, което ще бъде, както казват, по-голямо от сичките царства, ако само ние се потрудиме да ги съbереме заедно.

Ех, ти, Господи! Че колко ли места има на тая земя!

И колко ли голяма тряба да бъде тая земя! Сичкото онова, щото съм аз премислил, не може ни с приказница да се разкаже, ни с перо да се опише. «Ами де ли е краят на земята? — си мислех аз твърде често. — Де ли е онова място, при което се тя скачва с небето?. . .» И нà, щом аз дойдох до тая «гатанка», то тя не излезе вече из главата ми. А когато захванах да размишлявам за тия работи, то и не виждах как денят преминуваше, а понякогаж и да пообядвам заборавя, бога ми ви казвам!

Случваше се понякогаж и кисело да ми излязат из носът тия работи! Замисля се, па изведнъж трепна и като от сън се пробудя, дойда в себе си и гледам: слънцето от давна вече е зашло, в селото одавна вече свети огън — а овцете ми — фию, фию!. . . По сичкото поле се разшавали!. . . Ах, ах, ах, дръж се сега! Чак по първи петли се връщах дома си; а дома, знаете, дървен господ ме чака!. . .

Ала и дървеният господ ми не помогна. И караха ми се, и немитият ядох, и пак краят на земята ми не излазяше из главата. Аз и сам не зная какво се случи с мене; никак ми не даваше мира тоя проклети край. Ами защо ли не може да се найде нито един човек, който да е ходил до краяг на нашата земя? Има у нас такива люде, които са ходили насякъде, които са сичките кьошета обиколили, сичките градове и с т о л н и н и видели, а до краят на земята ни един от тях не е можал да достигне. А може този край да не е в нашата земя, а в друго някое царство? Ала и това не може да бъде.

В нашето село живееше един старец, който беше изходил сичките земи: и турската земя беше той изходил, и у френците беше живял. Питах аз и него, ала и той до краят не беше дохождал. — «Не съм аз доходил до краят» — ми каза той. — «Ами що има, дядо, по-нататък от Френската земя?» — попитах аз. — «Там, казва, по-нататък е вода, море.» — «А зади морето?» — казвам. — «Зади морето е пак земя» — казва. — «А по-нататък, питам, немà няма такова едно място, което да не нито вода, нито земя, а да е такова едно нещо, зади което да не може да се върви повече?» — «Такова място няма — казва той, — аз съм много места изходил, а за такова място от никого не съм слушал да има.»

Какви са тия чудеса! Нà, гледай ти! Да кажем, там е поле, а то има край. Нà, там е околина — и тя има край.

И сяко царство има свои граници (сънъри), и сяко море има свои брегове. Ами как може земята да няман и крайове, ни брегове, ни граници? Или тя никак няма край?... Ама и това не може да бъде, защото хората казват, че на тоя свят сичко има свой конец и че само Бог бил б е з к о н е ч е н! А ако е това истина, то де е тоя край? И какво има там, зади тоя край?. . .

И така, сичкото лято си блъсках аз главата и се се мъчех да разбера тая побъркана работа. Мислех, мислех, по цял ден мислех, щото нещо си ми се завъртяваше в главата и аз плюйвах и махах с ръката си. Както се видеше, с това мислене щях да си и остана, ако да не ми се случеше една сполука.

Веднъжя през есента (в това време аз не бях вече овчар, а слуга) седа аз в ахчийницата на моя господар, и седа сам самненичек. На столът пред мене беше изтагарчена лебеница (диня), голяма като главата ми — видеше се, че тя е червена, ако я разрежеш. По лебеницата лазеха мухи. Аз хванах една из тия мухи, залепих ѝ за крилата хартийка и пуснах я на лебеницата: «Вози — ѝ казвам — тия колца.» Моята мушица се спусна да припка и — се напред и напред. Иска да хвръкне, а не може: цели кола ѝ тегнат на плещите. И нà, гледай, тя се крачи и крачи, пеши върви и се напред и напред, чегато някой я гони. Излази моята мушица около сичката лебеница и дойде пак на същото място, отдето я бях пуснал. Когато дойде до това място, то пак тръгна да върви нататък, и пак по тоя същи път — умори се клетницата. Във второто пътуване тя не можа вече да издържи, тегнеха ѝ, както се видеше, колата и тя падна, клетата, на одърът.

Замислих се сега аз още повече. Седя и гледам на лебеницата и на тоя път, по който премина мушицата. . . Па изведнъж като се тресна с длан по челото. «Ах, глупаче, глупаче! — си помислих аз. — Защо ти досега не може да се усетиш?. . . А? Ами ако е и земята така също околчеста, както е лебеницата, то тогава що? А що, ако лазиш и ти по нея като муха?. . . А ако е така, то тогава ти и сто години да ходиш по нея напред и напред, то пак до краят ѝ не можеш да достигнеш!» Но и това не може да се каже. Ние не можеме да кажем, че лебеницата е без край. Тя има край, ала ние не знаеме дека е тоя край и дека ѝ е началото, защото тя е околчеста (търкалеста).

Аз мисля, че и на мухата се е чинило, че краят на лебеницата е вече близо, и че тя е мислила: ето, скоро ще да достигна до краят. Ала тоя край се е отдалечавал от нея се по-нататък и по-нататък; и не може мухата да намери краят на лебеницата, дорде се не сгрумаляса на земята! Не мога да ви разкажа за сичко, щото съм аз премислил в онова време; не мога да ви разкажа дълго ли съм седял аз тогава като шемеден на едно място; помня само това, че изведнъж скокнах накраки и спуснах се да тичам накъдето очи гледат.

Дотърчах до едно място и гледам около себе си — гледам бостан и моя леля събира краставици. Аз седнах срещу нея и гледам. «Ей, лапнишаране, ми казва тя, що си опулил очи като вол? Земи онзи човал с краставиците и занеси го дома.» Нарамих аз човалът, завлякох го дома, па се върнах пак, седнах насреща леля и седя си. Седях, седях, и не можах да се утърпя: «Лельо, ей, лельо» — казвам. .— «Що искаш?» — «Знаеш ли ти, че земята е околчеста?» — «Що?» — «Околчеста е, казвам, земята.» — «Чия земя?» — «Ех, ето нашата, тая, на която ние живееме синца.» — «А какво е с нея станало?» — «Нищо не е станало, казвам, а тя си е околчеста и на нищо друго не прилича освен на лебеница.» — «Не разбирам какво ми там бръщолевиш! Ти дяволуваш. . . Земи онзи човал и понеси го след мене.» И ние излязохме из бостанът и отидохме си дома.

Минаха се две недели. Най-напред мене радваше моето изнамиране, а напокон ми и тежко стана от него. Като захванах да размишлявам и да разпитвам себе си: ами как ще да бъде това, ами що е онова, ами ако е земята околчеста, то тогава как се тя държи; и за тия работи аз размишлявах дотогава, дорде не заплачех от яд, че не мога да се усетя. Най-напред мене се чинеше чудно защо не може да се види, ако е земята околчеста, и защо тя изгледа като да е плоска. Ех, ако земята да бъдеше околчеста, си мислех, то човекът би трябало да се възкачва, да върви се нагоре и нагоре, а после да слазя и да върви се надолу и надолу; а, както видите, ние сякога вървиме по равни места. Ако понякогаж и да ни се попадне насреща планина, то от нея ние пак слазяме на равница.

Но както и да е, а аз разгатнах тая гатанка твърде скоро. В тая работа ми помогна пак мухата. А може, ми-

слех си аз, и на мухата се чини, че тя върви се по равници, защото и тя види лебеницата така също не цяла, както и човекът земята. Това е така, мухата не може да види сичката лебеница, както и човекът не може да види сичката земя; тя види най-много един пръст надалеч от себе си, а не повече. И наистина, такова мъничко местенце на лебеницата ни се чини като да е плоско; кръговината (окръглостта) на такова малко местенце и човекът не може да забележи. На, ето защо не е за чудо, че човекът не може да види тая кръговина и на земята; не е за чудо, че и на човекът нашата земя се чини като да е плоска. А това произлазя от туй, че човекът може да види около себе си твърде малко пространство; той види само един час надалеч, а не повече; а такова мъничко местенце наистина се чини човеку плоско, а не околчесто.

А ако се попадне на това място планина, то тя е за земята се едно, както и пъпчиците на лебеницата за лебеницата. За мухата тия пъпчици може и да са големи, а за лебеницата тия са дотолкова малки, щото човекът не може и да ги види. Такива също, както ми се чини, са и планините за земята. За нас са тия понякогаж и твърде големи, а за земята не са ни по-големи, ни по-малки от пъпките на лебеницата.

И така, аз и до това се домъкнах, и това разбрах, си помислих аз — и сичко разбрах твърде лесно. И наистина аз се уверих, че земята е такова също кълбо, каквото е лебеницата, само че тя е милион милиони пъти по-голяма от лебеницата. Ала когато се домислих и до тия работи, то пак ми стана тежко. Ако е земята околчеста и ако тя прилича на лебеница, си помислих, то защо тая вода, която се намира на нея, се не излива нанякъде? Нема на лебеницата може да се удържи вода? Блъсках си главата, чуках си челото, а не можах да се усетя — се не излазя по моето: мозъкът ми никак не можеше да разбере това чудо. А в това също време ми дойде и друга беда до главата: а защо хората не падат от земята; или защо ония хора, дето са под нас, дето живеят отдолу под земната лебеница, защо тия се не сторколят нанякъде? Или пък и това: как не удари на ония люде кръвта в главата, когато тия хора ходят надолу с главата!

И дълго време се аз мъчих дано разбера тия чудеса; недели и месеци преминаха, а аз нищо не можех да разгатна, нищо добро не можех да измисля. В това тежко време аз захванах да мисля друго: аз мислех, че сичкото това не е нищо повече, а само голи лъжи и балнуванията, че сичко съм си измислил аз сам и че земята не може да бъде околчеста. Дълго време ми се шемеди главата, шемеди ми се дотогава, дорде ми не скимна на умът да отида и да поразпитам за тия работи поп Ивана. Може дядо поп ще ми разкаже за тия работи по-добре, си помислих. А ако ми не разкаже нищо, то тогава що?. . . Ами ако ми каже не това, щото ми се иска да ми каже, а нещо друго?... Ами ако каже: «Захласнало си се, момченце, полудял си ти, мой братко, умът си си изгубил!. . .» Ала каквото бъде, това нека и да бъде, а аз ще да отида.

Веднъж намерих свободно време и отидох. Дойдох — баба попадия ме посрещна пред вратата и попита ме: «Кого търсиш?» — «Дяда попа» — казвам. А в това време, да ви кажа право, ми стана страшно и боязливо: «Ох, ако ѝ кажа защо съм дошъл!» Отиде тя, повика дяда попа, а сама остана тука и стърчи пред нази. А мене и езикът ми се захвана. «Що е, защо, за какво си дошел?» — ме питат; а аз и сам не зная какво и що да кажа. Най-напокон се пресрамувах и казах: «Моля ти се, дядо попе, кажи ми ти, моля ти се, щото ще да те попитам.» — «Та де, кажи ми що искаш и защо си дошел?» — «Кажи, ми, му казвам, умна и разумна дума.» — «Какво ти там бърбориш, копелаче глупаво?» — казва той. — «Ех, аз и сам зная, че съм глупав, истина съм глупав, затова съм и дошел при тебе, защото съм глупав.» — «Е, казвай де, защо си дошел и що ти тряба?» — «Кажи ми каква е земята и как тя изгледа?» — «Що? Що ми казваш ти?» — «Каква е нашата земя?»

Дядо поп погледа на мене зачудено, баба попадия се засмея, а мене стана дотолкова криво и горчиво, щото не мога и да ви разкажа.» — «За коя земя искаш ти да знаеш? Земи, казва, има сякакви: гнилисти, песъкливи, черноземи.» — «Не това аз искам да зная, не за това те аз питам, а каква е оная земя, да кажа сичката земя, как тя изгледа?» — «Как тя изгледа? Нема ти не видиш, казва, и сам, че тя е сива, зеленикава.» — «Ох, беда моя, бедице! Аз не мога да те попитам, не умея да ти кажа. Мене, дядо попе, казвам, ми не тряба това да зная, а какъв е

целият свят? На какво прилича тоя свят: на съндък ли, на петура ли, а може би да е и като лебеница.» — «А, а, а, видя сега що му тряба, видя сега що той иска да знае!»— каза дядо поп полека, чегато не мене говори, а другиму. «А отде, казва, ти е дошло това в главата? Защо е тебе да знаеш тия работи?» — «Ех, дядо попе, защо ме ти питаш: защо ми е и за какво ми е! Стори добро и кажи ми щото те питам, моля ти се.» — «Такава е зер, каза той, тя е околчеста като лебеницата.»

Ех, мои братия, мозъкът ми се завъртя в главата, когато чух тия думи. Гледам на него, па и сам не зная за какво повече да го питам, заборавих сичко, заборавих даже защо съм дошел. Така също и дядо поп: той ме погледна някак си зачудено, помълча малко, па ме повика да вляза в одаята му. Когато влязохме вътре, то той ме покани да седна, даде ми орешки и захвана да ме разпитва за едно, за друго, щото аз съвсем вече се занесох. «Ха, а, а, сега аз мога сичко да изцедя от дяда попа, си помислих аз, сичко ще да разузная.» — «Ами защо, дядо попе, водата се не излива и защо хората не падат, когато земята е околчеста?» — «Защо хората не падат?» — попита и той. — «Така зер» — рекох аз.

Дядо поп отиде в другата одая, отвори някакъв си сандък, извади из него парченце камък или смола — не зная що беше — и донесе го при мене. — «Знаеш ли ти що е това?»— ме попита. — «Не зная, казвам, отде ще да зная!» — «Това е магнит, рече той, а магнитът е такъв един камък, който тегли желязото към себе си!» И наистина зема той едно откличе, повика го къде магнитът и откличето се спусна и залепи се за камъкът, стои на него право като залепено, стои така също, както стои и човекът на земята.» — «Сега откъсни това откличе от тоя камък» — каза дядо поп. Аз го дръпнах, ала се измамих. Аз мислех, че е лесно да го откача, а то било мъчно — насила го откачих от тоя проклети камък.

«Сега дръж откличето отдолу под магнитът и приближи си ръката до него.» Аз клекнах под дядовата попова ръка и щом доближих откличето до камъкът, то някаква си сила дръпна това откличе из ръката ми и то подскокна и пак се залепи за камъкът и стърчи на него с главата надолу; стърчи и не пада. Какви са тия чудеса? Погледнах аз не е ли намазан или камъкът, или откличето с нещо —

не е — сичко сухо. А и това пак да кажеме: откачиш откличето, приближиш го пак до камъкът, а ръката ти усеща, че нещо тегли, и чини ти се, че същият отклич иска да излезе из ръката ти. Бутах аз това откличе насам-нататък, тласках го с пръст и отгоре, и отдолу, а моето откличе се си седи на камъкът и нехае. И седи си то дотогава, дорде го не откачиш ти сам.

Чудеса и повече нищо! Когато видях тоя магнит, то заборавих и земята, и сичко, ама дядо поп ми науми скоро и сам защо съм дошел при него. «— Нà, видиш ли сега, каза той, какво може да направи тоя камък, а сичката наша земя или сичкото наше земно кълбо е такъв също магнит и много по-добър магнит от тоя; тоя тегли към себе си само едно мъничко парченце желязо, а оня, на земята, тегли към себе си и къщите, и човеците, и зверовете, и водата, и сичко, щото се намира на нея. От това, казва, и водата се не излива от нея, и човекът от нея не пада, ако тия да би стояли и на най-долньото място на земята, както и това откличе не пада, ако то и да стои надолу с главата. Ала и това е още се малко: когато човек поиска сам да подскокне, то той не може много да подскокне, защото земята го тегли назад и затова той пак се удря с краката си о земята. Ние сякога казваме, че това става от туй, защото той е тежък или защото в него има тежелина. А т е ж е л и н а т а се нарича т е ж е л и н а или т я ж е с т затова, че тебе те тегли, дърпа те или т я н е те към себе си някаква си сила.»

Ох, Боже ти мой, чегато нощ ми се свали отпред очите — така за една минута ми стана светло и добро! Сега аз ясно вече разбрах, че земята е околчеста, ама пак не можах да се оставя да не мисля и да не д о з н а в а м. «Ами защо се нам чини, че тя е плоска? — попитах аз дяда попа. — Защо ние изведнъж не можеме да видим, че тя е околчеста?» — «Ами ти колко надалеч можеш да видиш — ме попита дядо поп. — Ти колко надалеч можеш да видиш около себе си?» — «На хилядо или на две хиляди разкрача, както ми се чини, аз мога да видя.» — «Е, видя ли ти сега? Ти само на две хиляди разкрача надалеч можеш да видиш, а това е почти нищо! Ако ти и на десет хиляди разкрача надалеч да би можал да видиш, то и тогава не щеше да видиш земята цяла, защото тя не е лебеница, а много милиона милиони пъти по-голяма от нея.

Знаеш ли ти, че ако запашем земята с един пояс, то тоя пояс тряба да е 37 000 върста или 55 500 000 аршина дълъг, а за да я обиколиш от единът край до другият, тебе би трябали цели три години. Дека може една бълха като човекът да я види сичката; а още и тогава, когато той седи и сам на нея! Ако ти да би можал да отлетиш от нея, да кажем барем до месечината, то тогава, аз мисля, би я видял сичката; видял би така също, че тя е околчеста. А сега, когато ти седиш на нея, ти видиш само онова, което е пред носът ти, видиш пет хиляди крачки надалеч, а не сичката земя. А такова мъничко местенце, което ти видиш, ти се чини плоско, защото е мъничко. Немà и онова местенце, на което е клекнала мухата, се не чини човеку, че е плоско, ако ние и да видиме твърде добре, че лебеницата е околчеста?»

«Ах, да го земе дяволът! — си помислих аз: видиш ли сега, че и дядо поп ми казва същото онова, щото бях си измислил и аз сам?» «— Ами защо, казах аз, на ония кора, които живеят под земната лебеница, не удари кръвта в главите, когато тия ходят с главата надолу?» — «Защо кръвта не удари в главите им?», повтори моето питание дядо поп. — «Така, ами, как», казах. — «А слушай защо. Ти тряба да знаеш, че и кръвта, както и сичко друго, се тегли към земята. Освен това, земята е навсякъде под краката на човеците, а не под главите им, затова и кръвта насякъде и у секиго тегне към краката. Видиш ли сега защо кръвта не залива мозъкът ни! А кажи ми ти, кое е на лебеницата отгоре и кое е отдолу? Хвани я за опашката, тогава отгоре ще бъде онова място, което е до ръката ти, обърни я надолу с опашката — и отгоре ѝ ще да стане отдолу. Така също бива и със земята. Ето ти стоиш сега на земята, а де е у тебе отгоре — на главата ти или под краката ти?» — «Над главата ми, казах, там, дето е небето» — «А де е отдолу?» — «Под краката ми, казах, там, дето е земята.» — «Ето, видиш ли! Така също е и за ония хора, за които ме ти разпитваш: и тия наричат отгоре онова, което е над главите им, а отдолу — това, щото е под краката им. И така, отдолу ще да е за тях сичката земя и сичките хора, които живеят под тях; така също и ние с тебе. И тям така също се чини, че ние с тебе ходиме с главата надолу; а, може, и там някой пита някого си, както и ти мене, защо ние се не удушаваме с кръвта си, когато ходим надолу с главата. Най-долньото място на сяко валчесто нещо е неговата среда, както жълтинакът в ейцето, а чурупката му и белтъкът му са отгоре. Така също е и земята. Ето защо насякъде е лесно да се ходи по земята и защо не е страшно да не удари кръвта в главите ни нито нам, нито пък на ония хора, които живеят под нас. Разбира се, че както нас, така и тях, синца ни, които лазиме по земната кора, магнитната сила тегли към своята с р е д а, към жълтинакът на земята, или, както я наричат учените, към своята с ъ р ц е в и н а или ц е н т ъ р.»

«Сега аз сичко вече разбирам, само едно не мога да разбера, казах аз. — Кажи ми сега, дядо попе, ако у ония ора, които живеят под нас, земята е така също под краката, то що е у тях над главите? Може да бъде, щото и у тях да е небе над главите, както и у нас?» — «То се знае, че е небе.» — «А немà небе има около сичката земя?» — «То се знае, че около сичката.» — «А отдолу под нас?» — «И отдолу.» — «Как може да бъде това! Немà небето не прилича на шапка, а на мехур, който покрива сичката земя?» — «Повече прилича на мехур, нежели на шапка. Ала стига ти засега толкова: аз тряба да ида на вечерня. Хайде, иди си сега и дойди други път.» — «А не можеш ли, дядо попе, да ми отчупиш едно парченце от тоя магнит?» — «А защо ти е?» — «Аз мисля и дома да го поизпитам», казах аз. — «Не, не мога да ти отчупя, каза той. — А нà ти, казва, това парченце червен восък, с когото запечатват писма. Тоя восък ще да бъде за теб онова, щото е магнитът. Натъркай го добре с някое сукно, и у него ще да се покаже такава също сила, каквато има и магнитът.»

И дядо поп зема полата си, потърка по нея восъкът до десетина пъти, после откъсна парченце хартийка, не поголяма от грахово зърно, и приближи до нея восъкът: гледам, а хартийката подскокна към восъкът, както и ключът към магнитът. Грабнах аз тоя восък и тая хартийка и изкокнах на улицата като пощръклял.» — «Прощавай, казвам, дядо попе! Да си жив, че ми поизбистри малко главата.» Но дорде да си ида у дома, то никак не можах да се удържа: седнах под плетът и захванах да търкам восъкът о ръкавът на контошът си; напокон го приближих до хартийката, а тя — скок! и прилепи се

проклетата, залепи се и виси. Така и аз я понесох към дома си на восъкът, ала скоро се тя пак откъсна; види се, че восъкът е изгубил вече своята сила. «Я дай да го потъркам още веднъж», си помислих. Натърках го — и същото: хартийката пак подскокна и се залепи за него. Така я аз занесох чак до дома.

После тоя ден аз захванах пак да мисля за едно, за друго — и пак излазя, че земята е валчеста, околчеста! И толкова весело ми беше в онова време, щото аз и да ви разкажа не мога. Едно само ми се не харесваше. Аз не можах да се удържа и да не разкажа на моите приятели какво ми се върти в главата, а тия или ме не слушаха, или ми се подсмиваха: «Ти си сам валчест, ми казват, ти си сам околчест глупец.» И станах аз за сичките валчест и околчест, валчестият ме и нарекоха. А излазя, че не аз, а тия са били валчести глупци.

НА КАКВО СТОИ ЗЕМЯТА

Попрасмирих се вече аз, по-малко захванах да размишлявам, по-добре захванах да си гледам работата и по-малко да ям плесници от моят господарин. Ала и това не трая дълго време. След месец, след два у мене пак тръгна сичко нагоре с краката: или само единът ботуш очистя на господаринът си, а другият и нехае, или насипя в кутията му тютюн наместо амфие. И сичкото това ставаше оттуй, че нова беда зашемеди главата и размъти мозъкът ми. «Сега аз, ако и да зная, си мислех, че земята е околчеста, то пак не зная на що тя стои и от що се държи.» Чул бях наистина много приказки да се разказват за това нещо, ала аз не можех да повярвам сичко. Чул бях, че има кит-риба и че тя живее в океан-море, а на нея стои нашата земя и когато китът шавне, то на земята бива земетресение, а когато той си помърда опашката и плюсне с нея по водата, тогава у нас вали дъжд. Ала и това не тряба да вярва човек, защото и кит-риба, и океан-море живеят и сами на земята, а не земята на тях. Ако земетресението да беше ставало от китът, то тогава земята щеше да се тръси насякъде, а то веднъж в нашият градец стана землетресение, а из другите градища пишеха, че там то не станало. А пък дъждът вали, както се види, из облаците, а не из океанът, защото водата на дъждът е прясна, когато тя в моретата и в океаните е солена и горчива.

Други пък разказват, че земята стои на слон (фил), а пък слонът стои на костенурка. Ала, кажете ми, какъв тряба да бъде тоя слон, когато на него стои такова едно страшилище, каквото е земята, у която само поясът е 55 500 000 аршина? Такива слонове на тоя свят няма; няма и такива костенурки, които би удържали на гърбът си такъв един слон, па и сичката наша земя! Пък още и това: слоновете и костенурките живеят на земята, както и кит-риба и затова тия не могат да стоят под земята и земята на тях.

Ала нека да кажеме, че земята стои на слон, а слонът на костенурка; то тогава, питам, на какво седи костенурката? Под нея тряба да се турне друго нещо, а под това нещо — третьо нещо — и край не би могъл да бъде от подпори! Сичкото това аз одавна съм слушал, а, да ви кажа право, не съм ни вярвал, че то може да бъде. Много пъти, като гледах на облаците и на тучите, ми дохождаше на умът, че под земята няма никакви подпори, че тя стои сама на себе си, без подпор, както висят и облаците на воздухът. Ала нà и тука беда: облакът е лек като пара, си мислех, и затова не е за чудо, ако той може да виси на воздухът; а как може да виси такова едно чудовище, каквото е нашето земно кълбо!

Аз знаех вече, че не мога да се усетя сам за тия работи и мислех да припкам пак при дяда попа, ако да не би настанали праздниците и ако да не би си дошел синът на моят господарин из училището. Това момченце обичаше да си побъбре с мене, да ми поразкаже за едно, за друго и да ме поразпита за някои работи. И нà, аз нападнах на него: «На какво, казвам, седи земята? На що сè държи тоя свят?» А знаете ли, че тая работа е била най-проста — и сега аз седя, та се чудя как се не съм усетил сам. Както земята е магнит за човека, за водата и за сичко, щото живее на нея, така също и слънцето е магнит за сичката наша земя. Слънцето, знаете ли, тегли земята към себе си и от това теглене земята се държи на тоя свят без никакъв подпор. И така, земята се държи от слънцето. А защо слънцето я не притегли съвсем до себе си и защо тя се не прилепи за слънцето, както се залепи откличето за магнитът? А ето вижте защо: ами защо не пада камъкът из ръката ти, когато е той привязан с някоя нишка, за ко-

ято го ти теглиш към себе си и въртиш го около ръката си? Ако земята да се не въртеше около слънцето, то тя щеше да се залепи за него, както се залепи и хартийката за восъкът, както се залепи ключът за магнитът и както се залепяват и краката на човекът за земята; а ако се тя залепеше за него, то, както ми се чини, и изгоряла би съвсем.

Чудно ми се показа тука само едно: а може ли такова мъничко нещо, каквото е слънцето, да потегли към себе си такова голямо страшилище, каквото е земята? Ама да е жив синът на моят господарин, че ми помогна да се усетя й за това нещо; и така ми той разказа за тия работи, щото аз много се засрамих, че не съм се усетил досега сам. А сичката мъдрост е била такава, че слънцето се нам само чини мъничко, а наистина то не е такова. То ни се чини, че не е по-голямо от едно тарулче само затова, защото е много далеч от нас. Аз и сам знаех и одавна знаех, че отдалеч сяко едно нещо ни се чини мъничко или че то ни се чини по-малко, отколкото е. Нà, да земем кръстът над нашата черкова: аз сам видях, когато го докараха на кола и когато го качиха на покривът; тогава той беше по-голям от един голям човек, а сега, като го погледнеш, ти се чини, че е по-малък и от мене! А тоя кръст е само двайсет и пет или триесет лахти далеч от земята и дотолкова се е вече умалил; а какво щеше да бъде, ако ние да би го повдигнали на двесте или на триста лахти високо? Тогава той съвсем би се изгубил отпред очите ни. А пък слънцето не е на сто или на двесте лахти отдалечено от земята, не е то на хилядо лахти отдалечено, а на много милиона аршина. За това нещо е писано в много книги, ми казваше нашият ученик — после и дядо поп ми каза същото. Ала да ви кажа право, аз най-напред не твърде вярвах за тия неща ни на ученикът, ни на дяда попа: «Ами как, мислех си аз, може човек да измери това място, когато до слънцето той не може ни да дойде, ни да долети?» А тия ми казват, че това може да бъде, че човек може да долети до слънцето с умът си и че това летене се нарича у ч е н и е.

И наистина немà землемерецът ти не измерва къщата, черковата и сичко, ако той и да се не приближава до тях; измерва ги през реката, през блатото; той само гледа там нещо си и дращи по своята книга, а най-после ти каже — и колко аршина, и колко педи, и колко чоперека е висока черковата. И той, землемерецът, дотолкова вярно ще да ти измери къщата, щото ти, ако и на покривът ѝ да се качиш, по-вярно няма да я измериш! Както землемерците мерят земята и сичко, щото е на нея, така също и небомерците мерят небето и сичко, щото е там при него. И така, тия са измерили, че слънцето е далеч от земята много милиона милиони лахти; измерили са тия, че това слънце не само че не е по-малко от земята, а е много по-голямо от нея; измерили са, мой ти брате, че то е по-голямо от земята 500 хиляди пъти, т.е. че за да направиме такаво едно кълбо, каквото е слънцето, ние тряба да събереме заедно половин милион такива кълба, каквато е земята.

Видите ли сега каква е работата! Ех, не може човек и да си помисли за тия чудеса! Петстотин хиляди земи като нашата! Страшно е да си помисли човек! Когато аз разбрах сичките тия чудесии, то тогава вече можах да позная каква е силата божия! А когато познаеш сичките тия премъдрости, то не щеш вече да се чудиш, че такова страшно нещо, каквото е слънцето, може да тегли към себе си нашата мъничка земица: тя е за него така също мъничка, както е мъничко едно топченце хляб за земята. Та то и двайсет такива т е л а, каквато е земята, може да притегли към себе си и да ги удържи. И така, на нашата земя не трябат ни слонове, ни костенурки, ни китриби; тя се държи и без тях. Слава тебе, Господи, яко сподобил мя еси познати дела твои.

ЗА СИНЬОТО НЕБЕ

Когато ушиеш един ботуш, то искаш да ушиеш и два, и три. Така също и аз: когато си свърших работата със земята, то поисках да узная и какво е и що е това с и н ь о т о н е б е. Аз веке знаях, че то не нито шапка, нито връшник, нито захлупак, а някак си прилича на мехур, в който вътре се търкаля земята като грахово зърно, или пък на човал, в който земята вътре се търкаля като зелка и намира се тя на средата, ала се не докача до човалът ни от една страна. И достигнах аз с умът си до това, че небето никъде се не докача със земята, защото, ако то на което и да е място да би се докачило, то някои хора би отишли да видят онова място, а такова нещо никога не е би-

ло, никога няма и да бъде. А още и това: ако да беше се докачало небето със земята, то хората не би могли да обикалят сичкото земно кълбо: небето щеше да им пречи път, а секи вече знае, че много човеци са обиколили земята наоколо и че за това пътуване им са трябали цели три години — и пак ни един от тия хора не се е срещал по пътят си с небето.

И така, мислех си аз, небето покрива сичката наша земя или сичкото наше земно кълбо и нийде се то не докача до земята, насякъде е далеч и високо от нея. Ала и тука тряба да се помисли: а какво нещо е това небе? Из какво е то направено? И как се държи на него слънцето и другите небесни светила? Слушал бях аз от хората да приказват, че то е стъклено, ала и това е празна работа; не може то да бъде стъклено, защото стъклото правят човеци. Слушал бях и това, че ужка по това стъклено небе са заковани небесните светила като гвозде. Не е то така. Такива неща може да говори само онзи, който мисли, че слънцето не е по-голямо от едно тарулче, а който знае какво нещо е това наше слънце, той изведнъж ще да види, че никакво стъкло не може да удържи такова едно слънце. Сяко стъкло, колкото то и да е дебело, би се изпочупило от такава тежелина.

Казват още, че слънцето, месечината и звездите са дупки по небето или че тия са прозорци, които са провалени по стъкленият таван. Аз мисля, че и това не е нищо друго, освен една глупава приказничка. Това нещо може да повярва човек само тогава, ако слънцето, месечината и звездите да би стояли на едно място; а тия, сичките, ходят по небето и затова не могат да бъдат прозорчета, а са такива същи тела, каквато е и земята.

И така, какво нещо е това небе? Из що и из какво е направен тоя таван? Това питане аз си изтълкувах така: ако нашата земя се държи на нищо, т. е. само от силата на слънцето, то защо да се не държат от него месечината и звездите? Защо тия да се не държат на воздухът, а на някакво си стъкло? Това така също би било много поистинито и по-божеско, защото стъклото е измислено и направено от хора, а тия същи люде са измислили и това, че земята стои на слон и на костенурка! Най-истинното, както се види, е това, че земята и сичките други небесни светила висят сами на воздухът, че тия на нищо не стоят и че синьото небе, по което тия плуват, не е нищо

друго освен чист воздух или безкрайна праздност. На такова небе не е за чудо, ако светилата небесни преплувват от място на място: има де да се поразходят. . .

Нà ти тебе небе като небе! Също боже небе, безкрайно небе, а не такова, каквото е измислил човеческият мозък: това небе не е като кафез за земята, нито пък мехур, както се чинеше мене едно време. А ако е сичкото това така, то може да се каже, че и същата наша земя не е нищо повече освен едно н е б е с н о т я л о, защото и тя виси на воздухът. Ако някой да би погледал от слънцето или от месечината на земята, то тя и нему би се показала, че е на небето, защото би била от него и далече, и високо.

И така, аз дълго време седях и разсъждавах сам със себе си и сам се разусетих за сичките тия неща. Наистина, че по-скоро щеше да бъде, да се извърши работата, ако аз да би отишел при дядя попа и да го поразпитам за тия неща (ученикът в това време не беше вече дома си), ала не, аз исках сам да се усетя. А когато захващах да се разпитвам: а защо е небето синьо, когато е то прост воздух, а не стъкло; а защо дъгата върви като полукръг, ако небето не е курубчесто? Когато захванах да мисля за сичкото това и да се усещам, то разбрах, че сам никога няма да се усетя, ако да би се и пукнал от мислене. Търпях, търпях и най-после намерих свободно времение, когато моите господари отидоха на гости, и спуснах се да припкам към дядовата попова къща.

Дойдох, а тия ми казват, че спи. Ех, какъв яд ми падна на сърцето; секи ден не можеш ти да оставиш къщата на господаринът си и да търсиш краят на земята! Чаках аз, чаках да стане дядо поп и дочаках се до това, щото когато се върнах у дома, насмалко щяха да изскубнат перчемчето из главата ми. А една от слугините ми казва: «Така ти се пада, господине околчести! Гледай ти него какви глупости е намислил! Това е, казва, работа на богатите и на господарите, а твоята работа е да миеш съдовете!» Няма какво да се прави, тряба да се почака до сирница. През сирната неделя аз не можах вече да се утърпя и дотърчах до дядови попови. «А що, дядо попе, попитах, има ли стъклено небе или няма?» — «Няма!» Така изведнъж ми и каза той! И ето, той ми разказва същото онова, щото бях си и сам намислил: разказа ми, че небето е само един воздух или само празно място, че

стъкло никакво там няма и че и земята е така също небесно тяло.

Разбрах най-после и това, щото сам никак не би мохал да се усетя. Синият цвят на небето, ми каза дядо поп, е боята на самият воздух. Дъгата не е нито пояс, нито обръч и вода тя не пие из кладенците; тая дъга става от слънцето и от дъждовните капки: слънцето си играе с дъждовните капки така също, както си играе огънят със стъклото — и ние видиме в стъклото сякакви цветове. Ето защо дъга бива само тогава, когато вали дъжд и когато грее слънце. Без слънце и без дъжд тя никога не бива. Дядо поп ме научи как да направя й сам дъга: тряба само да се нажабури човек с вода и да пръсне към слънцето — ето ти и дъга: в твоят дъжд, който си ти пръснал из устата си, ще да се покаже такава също дъга, каквато бива и на небето.

* * *

Върнах се аз из къщата на дяда попа и размишлявам си. Видя аз, че никогаш не би се наслушал неговите думи; се ми се иска да слушам, защото със сяка негова дума ми спадаше по едно перде пред очите. Разбира се, че колкото отиваш по-навътре в морето, толкова това море става и по-дълбоко, а колкото повече ти знаеш, толкова помного ти се и иска да знаеш. Когато аз разбрах какво нещо е земята и небето, то изведнъж захванах да размишлявам за слънцето, за месечината и за звездите. И в онова време ме нападна такова нетърпение, щото аз сяка минута би бил готов да припкам към дядовата попова къща.

Най-напред мене се искаше да се усетя сам за сичко; но в това време аз имах вече време да разбера, че това би било много дълга приказница. Над онова, над което ти сам би си блъскал главата цели недели и цели месеци, други би го разказал за един час, ако само той знае онова, щото ти искаш да знаеш. А колкото повече искаш да знаеш, толкова повече тряба и време да губиш — ако само да би поискал да се усетиш за сичко сам. Но и инак няма какво да правиш: секи ден да ходиш при попът не бива.

Ех, ако аз да би знаял да чета и ако да би имал такава една книжка, в която да бъде написано сичкото това, то тогава би било съвсем друго. . . Ако и да имам други работи, но секи ден аз се още би можал да намеря малко временце да прочета по нещо и да науча по нещо. Но както и да е, а когато нямаш и когато не знаеш, то и сметките ти не са големи. Като се размишлявах така, то ми дойде на умът да се науча да чета, па щото бъде, то и да бъде. «Който знае да чете, той има два ума и четири очи», казват старците. И така, аз намислих, щото щом си дойде синът на моят господарин из училището, то да го помоля да ме заведе в градът със себе си, а в градът е вече лесно да се научи човек да чете. Ала и това да ви кажа: мене се искаше да се науча да шия обуща и да имам, знаете, занаят в ръцете си. И захванах аз да очаквам нашият ученик, който мислеше да си дойде през празниците. Тряба да знаете и това, че ако аз и да имах търпение да почакам, то моите проклети мисли и не мислеха да чакат: една след друга ми се втикаха в главата, една след друга вървяха из мозъкът ми като зърната на броеницата. А що? Нищо аз не можах сам да измисля сам, дорде си не дойде ученикът.

ХОДИ ЛИ СЛЪНЦЕТО ИЛИ НЕ

Че слънцето е такова също кълбо, каквото е и земята, и че то не е плоска петура, както си аз мислех по-преди, затова не тряба и да ви разказвам. Аз сега вече знаех, че слънцето е далеч от земята сто милиона върста*; знаех, че то е петстотин хиляди пъти по-голямо от земята; не знаех само, че поясът му е длъг около три милиона върста. Гледайте сега какво поясче ни е потребно, за да го запашеме през средата? Не знаех още и това, че ако един човек да би летял по една върста в сяка една минута, то и тогава не скоро би можал да дойде до слънцето: той би трябало да лети 275 години. Другояче това дело не може и да бъде!

Ако слънцето има сила да държи такова голямо страшилище, каквато е земята, то тряба и само да не е твърде мъничко, а когато е то петстотин хиляди пъти по-голямо от земята, то земята е за него не по-голяма от едно тарулче; а ако е сичкото това така, то се разбира, че то тряба да е много далеч от земята. Сичкото това аз си посадих

* Една върста има 500 сажена (стънжена), сяка сажен има три аршина; квадратната сажен има и дължина, и ширина по една сажен.

в главата твърде лесно. Но из сичката моя наука за мене нищо не беше дотолкова чудно, доколкото беше чудно това, че слънцето не ходи около земята, а земята около слънцето. Да ви кажа право, аз никога не би се усетил сам за това чудно нещо, ако да не ми помогнеха други.

За мое щастие нашият ученик си дойде из училището. Тоя мой господарин се учеше вече в друго едно по-високо училище, а в това училище се учат и брадати хора. По 11 години се учат в училищата умните хора! Аз мисля, че за толкова години и най-глупавият човек би станал учен. А на тоя свят има и такива чудни хора, които и пари имат, и случай имат да станат умни и разумни, а не щат! Тия хора са врагове сами на себе си. И така, нашият ученик си дойде и захвана да говори на нашите селяни да си направят добро училище. С мене той по цял ден седеше и много неща ми разказваше, за много неща ме разпитваше: що зная, какво мисля и други работи; обеща ми се даже да ме земе със себе си и да ме заведе в градът.

Веднъж аз го попитах: «А дека, казвам, се дява слънцето през нощта? Дека се то крие, когато захожда?» А той ми разказа, че слънцето ниде не захожда и отниде не изгрява; с една дума, че то никога не ходи. Тогава си рекох: «Аз и сам зная, че то няма крака и че то не може да ходи човешки; но то барем ходи така, само по себе си, т. е. ту се повдига нагоре, ту слазя надолу, ту плува по воздухът насам-нататък.» А той ми каза: «Не, не повдига се то и не слазя, а земята се върти около него.» — «Как може това да бъде?» — попитах аз. — «А така, казва, защото слънцето не може да обикаля в едно исто време сичките небесни тела, които се държат от него. От него се държи не само земята, а още и много други небесни светила, които са повече от 60. Знай и това, че на сяко от тия светила бива ден и нощ така също, както и на земята, на сяко от тия светила се чини, че слънцето ги обикаля, както се чини това и нам. А кажи ми, могло ли би слънцето да извърши сичкото това, ако то даже и да би поискало да обиколи отделно сяка една звезда? Не, тая работа е направена по-мъдро. Тая работа е устроена така, щото сяко от тия 60 небесни тела да обикаля около слънцето — и само да си прави ден и нощ. Така също и нашата земя обикаля около слънцето.»

«Дето ще да се каже, земята не стои на едно място?» — «Разбира се, че не стои. Тя никога не стои, а ден и нощ припка и върти се около себе си.» — «А как може да бъде това! Ако нашата земя да би се въртяла, то ние би трябало да усетиме, че тя върви.» — «А как ще да усетиме? Земята не е кираджийска кола, а воздушният път не е калдаръмена улица; по тоя път хората се не друсат и не подскачат, нейните колелета не блъскат и не чукат. Земята върви гладко, меко и равно и затова ние не усещаме нейният ход. Погледай ти на каикът, който плува по реката: ако той и да не върви по водата така гладко, както върви земята по воздухът, то нам пак твърде често се чини, че стоиме на едно място, а наистина каикът си сѐ върви и върви.»

«Това е истина. Сега аз разбрах вече, че земята се върти около слънцето в секи двайсет и четири часа по веднъж.» — «Не така. В един ден тя не може да премине през такъв голям път, защото тоя път има 900 милиона върста! Колкото скоро и да се върти нашата земя, то такъв голям път тя пак не може да изходи. Тя преминува за едно денонощие само два и половина милиона върста. А за да премине сичкият свой път, ней трябат 365 деня, т. е. 52 недели или 12 месеца; с една дума, ней трябa цяла година. Ето защо ние броиме времето с години и защо годината няма повече от 365 деня. Нашата година не е нищо друго освен пътят на земята или нейното обикаляне около слънцето.» — «Ха-а-а! Гледай ти каква е била тая чудна гатанка! Е, а другите 60 звезди?» — «И тия също така, както и земята. Сяка знае своят път.»

«Из твоите думи аз ясно вече видя, че небесните тела не припкат сичките заедно, а сяко върви само за себе си. Така ли е?» — «Разбира се, че сяко върви само за себе си, т. е. сяка звезда има свой път; другояче тия би се срещнали нейде и ударили би се една о друга. Слушай и това. Има и такава една звезда, която се намира много близо до слънцето и на която, разбира се, и пътят е по-малък, а ако е това така, то тая звезда го преминува само за 88 денонощия и затова у нея и годината е по-малка — тя е само 88 деня. А оная, която е най-далеч от слънцето — по-далеч и от земята, — обикаля един път около слънцето, един път в 164 наши години, следователно нейната година ще да бъде по-голяма от нашата един и половина век.»

«Хай, хай, хай! А какви са там хората? Тия, както се види, и една година не могат да проживеят?» — «Това никой не може да знае, никой не може да каже колко тия живеят и живеят ли там хора. Ние знаеме само това, че и там е така, както и у нас, т. е., че и там бива ден и нощ, както и на земята.» — «Е, добре. Ако земята обикаля около слънцето цяла година, то защо не бива у нея и денят ѝ цяла година? Защо нощта ѝ бива само 12 часове?» — «И тука няма за какво да се чудиш. Земи ти в ръцете си една лебеница или една топка и обиколи я около свещта: тя ще да бъде светла само от едната страна, т. е. от оная, откъм която е свещта, а другата ще да бъде темна. Така също е и земята: дето е на нея свётло, там тряба да е ден, а дето е темно, там ще да бъде нощ.» — «Това е така, но земята върви около слънцето цяла една година, следователно и едната нейна половина би трябало да бъде светла цяла година, а другата — една година темна: на едното място би трябало да бъде една година ден, а на другото — цяла година нощ!»

«Това и наистина би било така, ако земята да се въртеше само около слънцето: но тя в това също време се върти още и около себе си. . .» — «Как може да бъде това? Немà може нещо да се върти около себе си?» — «А немà ти никога не си се въртял на един крак? — «А немà и земята може така също да се върти?»— «Така, ами как.» — «Ами как може тя да прави в едно исто време две работи? Ако се върти, то не може и да върви напред, [а ако върви], то не може да се върти.» — «А защо да не може? Видял ли си ти как играят френско хоро?» — «Видял съм. Мъже и жени се въртят два по два насам-нататък.» — «Е, ако си видял, то знаеш, че когато тия играят, то се въртят около себе си, а в това също време тия припкат и по стаята. Видиш ли сега, че човек може да работи две работи?»

«Ех, да го земе дяволът! И наистина сичкото това е така. Хайде да вземеме и друг пример: ако ти завъртиш някоя препеляшка или някой орех, то тия се въртят и около себе си, и по стаята припкат.» «Така е зер! Нà, земи ти една свещ, тури я на одърът посред стаята и нека около тая свещ играят френско хоро или да се търкаля твоят орех. Ето ти тебе слънце и земя. Слънцето като свещта ще да стои на едно място, а земята като орехът ще да се върти около него, а в това също време той ще да се върти около себе си. А когато тя (земята) се върти и около себе си, то ще да обръща към слънцето ту едната своя страна, ту другата и от това ще да става ден и нощ.»

«Така е, така е, така е! Сичкото това е така, както ми го вие разказахте! Когато играят френско хоро, то ту мъжът обърне гърбът си към средата на стаята, ту жената; и това се повтаря дотогава, дорде тия не обикалят сичката стая. И така, у тях, ако се завъртят двайсет пъти около себе си, ще бъдат двайсет дни и двайсет нощи, дорде тия преминат от единът ъгъл на стаята до другият, т. е. дорде направят година.»

«Това е така! Така също и земята, дорде тя обиколи слънцето, то тряба да обърне към него 365 пъти ту едната своя страна, ту другата. Ето защо през годината биват 365 деня и 365 нощи. Но на земята са потребни цели 24 часа, дорде тя се обърне около себе си, а на твоят орех е нужно твърде късо време. Видиш ли сега защо нашето денонощие не бива ни по-голямо, ни по-малко от 24 часа? Сяко едно обръщане на земята прави едно денонощие.»

«Зная, зная! Сега вече зная! А знаете ли вие кое нещо се върти така също, както и земята?» — «Орехът, препеляшката и ония, които играят френско хоро.» — «А друго що?» — «А що е това другото? Да не е колело?» — «А друго що?» — «Повече не зная що.» — «Е-е-е! А фиското? Знаеш ли ти как хубаво се върти фиското по гладкият стол?» — «Имаш право, така е!» «Забележи сега, че ако на орехът, на препеляшката или на твоето фиске да би седяла муха, то и ней би се чинило, че не препеляшката се върти, а свещта, около която се върти препеляшката. Когато препеляшката обърне към свещта онова място, на което е мухата, то за мухата слънцето възхожда, а когато тя обърне притовоположната си страна, то — захожда. Така също се чини и нам, които живееме на земята. Ала помни и това, че ние не само за слънцето, но и за много други по-прости работи се лъжеме твърде често: когато плуваш сърчено в някой каик и гледаш насреща, то ти се чини, че не ти се возиш, а бреговете бягат от тебе, ако ти и да знаеш твърде добре, че тия брегове стоят на едно място. И така, ти сега вече видиш, че човекът не сякога може да вярва и на очите си. Така също и за слънцето ти не тряба да им вярваш; не тряба да вярваш, че то възхожда, че то се повдига нагоре и че то слазя надолу.»

Ех, братия, като подскокна аз тогава, като припна, като изскокна из стаята, чегато вихрушките ме повдигнаха нагоре! Господаринът ми вика: «Постой, почакай! Още нещо имам да ти кажа!» Ех, аз нищо повече не исках да зная. «Дай да направя една голяма препеляшка, си помислих, и изведнъж да я завъртя. Нека тя да ми се повърти малко като земята!» Направих аз тая препеляшка, залепих за нея с восък една мушица и пуснах я да се върти. . . Жално ми беше само, че тая проклета препеляшка се въртеше дотолкова скоро, щото клетата мушица никак не можеше да се види. А я си помислете, колко дни и колко месеци прживя тая моя мушица; помислете си колко годинки обикаля тя около свещта! Аз зная, че тая муха можеше и милион години да проживее, ако да не дойдеше при мене Кузмовата жена и ако да ме не хванеше за перчимчето. «Гледай ти, каза тя, каква тежка работа си е намерил! Или ти, мой синко, нямаш друга работа?» — «Олеле, стрино, остави ме — извиках аз. — Знаеш ли ти, че това не е проста препеляшка?» — «А що е то?» — «Тая препеляшка е чудна, тя е като нашата земя: върти се като земята и на нея стават дни и нощи.» — «Ах, ти, патко пипкава! Ти пак си захванал да ставаш околчест глупец, пак захвана да ти се върти главата, пак си станал шемеден.» — «Аз, стрино Кузмовице, сякога ще да си остана такъв. Аз ще да ида с моят господарин в градът и там ще да се поуча книга.» — «Ех, ти, лапнишаране! Как щеш ти да идеш в градът, когато там сяко едно колело може да те смачка!» — «А знаеш ли ти, стрино, че и колелото е твърде чудно нещо: то върши две работи в едно и също време.» — «Ех, захвана ти пак да се въртиш! Не си ти за добри господари! Тия те съвсем развалиха със своята доброта и галене!»

СВЕТЛА ЛИ Е НАШАТА МЕСЕЧИНА ИЛИ Е ТЕМНА

Не тряба и да ви разказвам, че месечината е така също околчеста, както и земята, т. е., че и тя е от сяка една страна като лебеница; с една дума, че и тя е валчесто тяло, а не плоска петура. Разбира се, че ако тя и да ни се чини плоска, то това става от туй, че ние видиме само едната ѝ страна. Другата нейна страна е обърната към друго място и затова ние не я видиме. А колкото за това, че и тя не е

мъничка, както се нам чини, това секи може да разбере, ако само той да би знаял това, щото зная аз сега.

Аз вече се не зачудих, когато моят млад господарин ми разказа, че месечината не е нито ръшето, нито тепсия и че нейният пояс е дълъг около 11 000 върста; а ако е това така, то се разбира, че тя е и по-малка от земята, помалка е четири пъти. Земята, ако погледаме на нея от месечината, ще да ни се покаже четири пъти по-голяма, отколкото ни се чини голяма сега месечината, т. е. ще да ни се покаже като голямо ръшето. Ако да би живяли на месечината хора, то и тия, както ми се чини, би помислили, че нашата земя е не по-голяма от едно ръшето и че тя не е туплеста, а плоска като петура.

Но най-много ми се показа чудно, когато чух, че нашата месечина — тая месечина, която свети ноще над нази, не е светла сама по себе си, а е темна, каквато е и земята. «Как тя може да бъде темна, си мислех аз, когато ние гледаме с очите си как тя свети!» А знаете ли що? Очите ни видят много неща не така, както би трябало да видят: очите ни видят и краят на земята, и таванът на небето, и слънце не по-голямо от тарулче, и че това слънце ходи, и че бреговете бягат, а сичкото това е кокоша слепота. Види се, че заедно с очите тряба да гледа и разумът, защото без разумните очила очите грешат твърде често.

И така, из сичкото това излазя, че ако месечината и наистина да е светла, то тя свети не със своя собствена светлина. Тя свети, сиромашината, така също, както свети и стената в стаята, когато е осветлена от сълнечните лучи из прозорецът. Ноще тя (стената) не може да свети, защото не свети и слънцето през прозорецът, не свети ни свещта в стаята. А сичкото това ни доказва, че стената няма своя светлина, че тя е сама по себе си темна и че тя става светла и видима само тогава, когато падне на нея чужда светлина, Такова също е и месечината. Месечината наистина свети, но тя свети не със своя светлина, а със сълнечната, и свети само тогава, когато и нея осветлява самото слънце; а ако я не освети, то тя не може сама да свети. Ето защо месечината се не вижда сякога.

Такава също история бива и с нашата земя: ако тя и да е темна, но пак като я погледа човек отдалеч, тя свети, защото я осветлява слънцето, както свещта осветлява стената. Ако би ние погледали земята ноще от месечината, то

тя ни би се показала такова също сребърно кълбо, каквото ни се показва и сега месечината, само големината ѝ би била колкото едно ръшето. А ако би погледали на земята от месечината дене, то тя ни би се показала също такова беловато облаче, каквото е дене и месечината. Ала това нещо може да види човек и със своето просто око и да се увери твърде лесно, че светлината на месечината не прилича на сълнечната светлина: слънцето ни се показва като да е златно, а месечината — като да е сребърна; на слънцето да погледнеш не можеш, а на месечината гледай колкото искаш; светлината на слънцето е ярка, блестяща и ослепителна, а светлината на месечината е темновата, жълтеникава, проста. Изведнъж се види, че едното небесно тяло има светлина повече, а другото — по-малко, и то много по-малко. Такова също различие, казват, имало и между другите небесни светила, между сичките небесни тела; дето ще да се каже, между звездите; едни от тях са самосветни, т. е. светят със своята собствена светлина, а други са чуждосветни, т. е. светят с чужда светлина; първите се наричат слънца, а вторите — звезди-планети.

— Как? Немà слънца има много, а не едно? — извиках аз, когато чух от господаринът си за това чудо.

Аз искам да зная какво мислите и вие, момченца и момиченца, за тая работа? А? Тук работата излазя такава, че и наистина на тоя свят не е само едно слънце, и не две, и не три, а цели хиляди милиони. Има ги много; но не показват се пред очите ни големи и светли като слънцето затова, защото са от нас дотолкова далеч, щото не може нито да се измери, нито да се разкаже. А ако ти искаш да разпознаеш коя от тия звезди е слънце и коя е проста планета, то гледай на тяхната светлина: колкото тия слънца и да са далеч от нас, то ние се още можеме да ги отличиме от планетите. Ако някоя звезда трепере и блести, ако светлината ѝ има шипове и ако се искри като огън, то тя е слънце, а ако тя свети темновато и мирно, ако светлината ѝ не мига и не хвърга от себе си искри — то тя е планета. Най-ближнята до нас самосветна звезда е слънцето, а най-ближнята до нас чуждосветна звезда е месечината; и тия ни се чинят по-големи от другите затова, защото ние ги видиме по-добре от другите.

— А от що е направена тая наша месечина, когато тя е темна? А от що е направено слънцето, когато то свети само от себе си: от огън ли, от злато ли, от що? — ще да попитате вие.

И аз разпитах моят господарин за това нещо и той ми каза така: «Не е то направено нито от огън, нито от злато. Ако да би било направено от огън, то одавна би изгоряло или барем би се умалило, когато то гори и ден, и нощ. А ако би било направено от злато, то не би можало да свети, ни да грее, както то свети и грее сега. С една дума, човеците и до днес още не знаят от какво и от що е то направено и защо неговият свет е толкова силен. Не е познато така също от какво са направени нито месечината, нито планетите. Знаят само, че у едни от тях веществото (материята) е по-рядко и по-леко на теглене, нежели веществото на нашата планета земя, а у други това вещество е по-яко и по-тежко от земното.» — «А от какво бива дето нашата месечина става ту по-голяма, ту по-малка, ту става новолуние, ту пълнолуние?» — попитах аз. — «И това става пак оттуй, че тя е сама по себе си темна, и оттуй, че тя ходи около нашата земя.» — «И това бива наистина? Истина ли тя ходи или нашите очи ни лъжат така също, както ни лъжат и за слънцето?» — попитах аз.

«— Не, тука нашите очи ни не лъжат. Това е така, а не другояче. Месечината се държи на тоя свят от земята, т. е. земята я тегли към себе си и тя обикаля около земята.» — «Добро. А защо се тя изменява и става ту по-голяма, ту по-малка?» — «Тебе това нещо се само чини така, а тя наистина не става нито по-голяма, нито по-малка — тя е сякога еднаква.»

Моят господарин тури свещта на столът и каза ми да седна и аз на тоя стол; а сам се изправи зади мене и зема в ръката си една топка, която беше везана за една нишка. Това се случи една вечер. «Е, помисли си сега, че тая свещ е слънце, че твоята глава е земя, а топката — месечина. Гледай сега тука.» Аз си обърнах главата назад и погледнах: над мене виси топка. — «А какво ще да бъде от това?» — рекох аз. — «А ето що: светла ли е тая топка или е темна?» — «Светла.» — «А защо тя е светла?» — «Защото я осветлява свещта.» — «Така също и месечината е светла от това, че я осветлява слънцето. А кажи ми ти, сичката топка ли е светла или не?» — «Разбира се, че сичката.» — «Не е истина. У нея е светла само оная по-

ловина, която е обърната към тебе и към свещта, а не и оная, която е обърната към мене:» — «И аз това казвам я: аз казвам, че моята половина е светла, а вашата — темна.» — «Видиш ли сега, че само половината е осветлена, а не сичката! Цяла тя никога не може да бъде осветлена, защото слънцето се намира само от едната ѝ страна, а не и от двете. Ето това е пълнолуние, т. е. онова време, когато месечината — като обиколи земята, — обръща към нас сичката своя половина, която е осветлена от слънцето.»

После това господаринът ми понесе топката около мене и запря се срещу моето дясно рамо. «Ето, каза той, помисли си, че месечината се върти около земята и дохожда до това място. Погледай сега на нея.» А аз, и без да ми каже да гледам, се пулех като бухал. «А що? — каза той. — Коя част от месечината е светла и коя не? Кажи ми сега сичката твоя половина ли е светла или не?» — «Не, не сичката, само една част е осветлена.» — «А колко място е осветлено: осмата ѝ част или четвъртината?» — «Само четвъртината, т. е. половината от моята половина.» «Ето ти сега и онова, което ние наричаме първа четвъртина и втора четвъртина на месечината, т. е. когато ние казваме, че само едната нейна четвъртина се види осветлена откъм земята, а сичките други части ѝ са неосветлени и темни — затова ги ние и не видиме с очите си.»

«Ех, това не може да бъде, това не е истина» — казах аз. — «А защо не може да бъде?» — «А ето защо. Ако топката и да не е осветлена сичката, то аз пак я видя сичката: видя и тая четвъртина, която е осветлена, и оная, която е темна, а на месечината не е така: там съвсем се не види онова, щото не е осветлено.» — «Ех, ти, празноглавчьо! С това ти никак не можеш да ми покажеш, че аз ти казвам неистински работи! Ала чакай да те попитам по-напред: знаеш ли ти, че тая стая не е сичкият свят, който се нарича в с е л е н н а, а само един малък сущек? Помисли ти, че в стаята има стени, които са осветлени от свещта и че и тия светят малко; ето защо и твоята топка — която е осветлена само от едната страна от свещта, — е осветлена и от другата, т. е. от стената, но само малко по-слабо. Ето защо ти видиш и темната, и светлата страна от топката. Знай сега, че по светът, т. е. по нашата вселенна, няма никакви стени и затова месечината няма

от какво повече да се осветли освен от слънцето, и то само от едната страна; а от другата тя тряба да остане темна и да не може да се види. Разбира се, че ти през нощта не би можал да видиш топката, защото се тя не осветлява нито от свещта, нито от стената. Е, кажи ми ти сега, така ли е сичкото това или не?» — «А може и да е така.» — «Де, гледай сега още по-нататък.»

И г. Алексеевич (така беше името на господарят ми) пак тръгна да върви с топката и когато дойде между свещта и моето лице, то пак се запря. А аз пак гледам на него и не мигам: се ми се върти главата след топката. «Е, кажи ми ти сега, каза той, коя част от топката е осветлена?» — «Сега не е осветлена ни една! Сичката моя половина е темна!» — «Хе-хе-хе! А защо е станало това така?» «Разбира се, че от това, казах аз, защото свещта се намира от отвъдната страна, а не от отсамната, т. е. от моята.» — «Видя ли сега! — каза той. — Топката е сега за тебе съвсем темна; ако сега ти и да я видиш, то я видиш само затова, че тя се осветлява малко и откъм твоята страна от стената, а месечината няма от що друго да се осветлява освен от слънцето. Ето защо, когато месечината се намира между слънцето и земята, то ние, които се намираме на земята, я не видиме съвсем. Ето какво се нарича у нас новолуние, т. е. ето защо се говори, че новата месечина се била родила, а старата била умряла.»

«А! Ето какво нещо е било това новолунието! Дето ще да се каже, месечината е дошла на онова място, отдето ние не можеме да я видиме; а после малко по малко излазя пред очите ни и увеличава се. Така ли е? А аз мислех досега, че тя наистина се ражда и умира, както и хората! Аз съм виждал много хора, които, когато се роди месечина или когато бива новолуние, се радват, броят пари и целуват се за любов и щастие.» — «Това е бабешка работа, а не наша — каза г. Алексеевич. — Нашата работа е да гледаш ти тука.»

И г. Алексеевич пак захвана да носи топката и да говори полекичка: «Гледай как топката светлее се повече и повече; най-напред се показва мъничка нишчица или дъгица, а после тая дъга става по-дебела и по-дебела, а най-после ето що?» Тогава той се обърна вече към моето ляво рамо и ме попита: «Коя част от нашата месечина се види сега?» —«Пак, казвам, едната четвъртина! Ала

не разказвайте ми вече повече, казах аз, защото аз и сам вече разбирам какво ще да бъде по-нататък.» — «Добре», каза той. После това той пак понесе нашата топка нататък, щото аз трябаше да си обръщам назад главата, и когато дойде на онова място, отдето беше тръгнал, той пак ме попита: «А сега кое е времето?» — «Не тряба вече да ме питате. Сега е новолуние! — казах аз. — Ако вие пак захванете да вървите по тоя същи път, то на топката пак ще да бъде умаление (което в календарят се нарича ущърб) и то ще да се продължава дотогава, дорде се изгуби съвсем отпред очите ни, а после пак ще да се покаже и така нататък — така ще да бива вечно. А знаете ли, г. Алексеевич, простите хора разказват, че на светът има не само една месечина, а цели дванайсет: едни по-големи, а други по-малки; и че която из тях се покаже на небето, то ние нея и видиме, а които се скрият, тях ние не видиме.» — «Малко ли глупости разказва народът! Тоя същи народ говори, че «у ч е н и е т о» е светлина, а «н е у ч е н и е т о» е темнота. В това също време тия исти хора говорят за себе си: «Ние сме темни хора».

«А може народът под името на тия дванайсет месечини да разбира 12-те времена на годината, а не дванайсет тела небесни, различна величина?» — «Ах, истина!» — «А защо, кажете ми, в годината биват 12 месеца?» — «Аз ще да ти разкажа за сичкото това други път, а засега ти стига толкова.» — «Ако стига, то стига.»

КАК ХОДИ МЕСЕЧИНАТА

«— Ха-де, кажете ми сега, защо годината има 12 месеца?» — «Но ти знаеш вече, че месечината не стои на едно място, а ходи около земята. В продължението на една година тя обикаля земята дванайсет пъти и затова през годината биват дванайсет месечини.» — «Дванайсет пъти?» — «Дванайсет!» — «Да ви попитам и друго. А защо месечината ходи не еднакво: един път тя има 30 деня, а друг път 31?» — «Тя върви еднакво, но ние не броиме еднакво. Знаеш ли ти, че месечината обикаля земята и не дванайсет пъти през годината, а дванайсет пъти и малко повече, но пък и не тринайсет пъти. Ето защо, ако ние не можем да кажем нито дванайсет, нито тринайсет, защото ни едното, ни другото не може да бъде вярно, то

обикновено прибавяме по няколко деня или изваждаме по няколко деня. И така, ако ние сме се вече решили да имаме само дванайсет месеца през годината, то тряба да прибавяме по няколко деня на секи месец.» — «А по колко деня ние притуряме?» — «По един ден, а понякогаж и по два. Месечината, видиш ли, обикаля около земята един път в 29 1/2 деня, следователно и месецът би трябало да има 29 1/2 деня, но такива месеци би се случили през годината повече от 12 и затова е станало потреба да се притурят на секи месец по няколко деня. Но да притуриме на секи из тях само по един ден, би било малко, а да им притуриме по два, би било много. И така, човеците са се решили да притурят на някои месеци по един ден, а на други по два — едни месеци добили 30 деня, а други — 31. Но и тая сметка не би била съвсем вярна и затова на месец февруария не само че не са притурили нито един час, а още му земали цял един ден: ето защо февруария (малки Сечко) има само 28 деня. Най-после, за да бъде пълна верността, човеците направили така, щото през секи три години, та на четвъртата да се харизва на Сечка по един ден: ето защо когато е високосна година, Сечко има 29 деня, а не 28.»

«А-а! Тоя е онзи ден, в който се празнува св. Касиян.» — «Така е.» — «Ах, добро за оногова, комуто е името Касиян, той не тряба сяка година да гощава приятелите си за своят именни праздник!» — «А-а-а! Да кажеме, че е така! А ти често ли празднуваш своят ден?» — «Аз никога не го празднувам. А я погледайте що правят богатите: у тях секи ден е праздник — ту господаринът празднува денят си, ту господарката, ту господарчето, ту някое момиченце! А когато в една къща има много дечица, то си и празднуват секи ден!» — «Добре, добре! Когато ти се ожениш, то кръсти сичките си деца Касияновци, а сега да поговориме още малко за месечината.» — «Добре, да поговориме. . . На сичките си деца аз не мога да дам име Касиян, г. Алексеевич.» — «А защо?» — «А ако се роди женско?» — «Ти само синовете си наречи Касияновци. Но да оставиме настрана твоите синове. Знаеш ли ти, защо ние броиме времето с недели?»

«Да ви кажа право, не зная.» — «Ха де, усети се де! Месецът се нарича месец затова, че месечината обикаля по веднъж около земята, а неделята какво означава?» —

«Не мога да кажа.» — «Помисли де малко! Месецът има само четири недели, а защо тия не са пет или три?» — «Е-е-е! Не мога да ви кажа, г. Алексеевич!» — «Ех, какъв си ти лапнишаран! Я си припомни пак моята топка, когато тя се въртеше около твоята глава! Помниш ли ти що ставаше тогава на нея?» — «Да не е от четвъртините?» — «Ето, видиш ли сега, че знаеш! Разбира се, че от четвъртините: първата четвърт на месечината е една неделя, втората четвъртина — друга неделя и т. н. Четвъртините са четири и неделите са четири.»

«Така е. Сичкото това е твърде просто, а изведнъж човек никак не може да се усети, дявол да го земе!» — «Забележи сега и това, че и тука има една малка невярност: четвъртините на месечината са не повече и не помалко от четири, а недели през месецът не са тъкмо четири, а четири и малко. А сичкото това става оттуй, че нашите месеци са малко по-дълги от 28-те деня. Ти и сам знаеш, че да разделиме на четири 30 деня е невъзможно. Четири пъти по 8 са 32, а 4 пъти по 7 са 28 деня. Разбра ли сега? А ако ние да би направили неделята от седем и половина деня, то би било твърде тежко да броиме и да правиме своите сметки.»

«Хайде да оставиме сега тия неща — казах аз. — Ти, г. Алексеевич, по-добре да ми кажеш живеят ли хора на месечината или не?» — «За това нещо никой нищо не може да ти каже. Учените мислят, че на месечината не живеят хора; а истина ли е така или не, за това никой нищо не знае.» — «А защо не живеят?» — «А затова, че там не е възможно да се живее; ако там и да бива ден и нощ, то няма воздух.» — «А може ли да се каже навярно, че там бива ден?» — «Вярно е, че има.» — «А нощи?» — «И нощи има.» — «Такива ли също нощи, каквито са и нашите?» — «Не съвсем такива; там денонощието има 29 1/2 деня, а не 24 часа, както то бива у нас.» — «А защо там денонощието е по-голямо?» — «А затова, че месечината се обръща около себе си по-полека, нежели земята.» — «А месечината обръща ли се около себе си?» — «Обръща се.» — «И така, и тя има две работи: в това и също време, когато се върти около земята, тя се върти и около себе си.» — «Така е. Ала и това е още малко: месечината има и третя работа; тя се върти и около слънцето.» — «И около слънцето?» — «Разбира се! Нема̀ ти не знаеш още, че месечината се държи от земята, а когато е това така, то и тя тряба да припка заедно с нея около слънцето.» — «Ах, истина е така! Месечината е другарин на земята и затова тя тряба заедно с нея да се върти и около слънцето.» — «Така е. Когато месечината преминува през сичкият онзи път, през който преминува и земята в продължението на една година, то и тя тряба да има своя година. Когато месечината се обърне около себе си, то тя прави денонощие, когато обиколи по веднъж земята, то тя прави свой месец (29 1/2 деня); а когато обиколи около слънцето заедно със земята, то прави такава също година, каквато става и на земята (от 365 деня).

«А недели има ли и тя?» — «Разбира се, че има защото има и четвъртини, по нейните четвъртини са и измислени нашите недели. Едно само не хела, че там, на месечината, няма кой да брои ни неделите, ни годините.» — «Така е. А защо, казахте вие, че там няма хора?» — «За това, че там няма воздух, а без воздух ни един човек не може да живее.» — «А защо там няма воздух?» — «Така е създадена тая планета: види се, че не за живот е тя направена.» — «А може ли човек да долети до нея?» — «Не, не може. Не само до месечината, а на десет връста високо не може да се повдигне човек над земята, защото колкото повече се той качва нагоре, толкова повече и воздухът става по-рядък — най-после човек не може и да дъха. А от сичкото това произлазя такова едно нещо, че ако човек и да би можал да се възкачи повече, то той никак не би можал да проживее; а кому е мило да лети мъртав? Но ако човек да би можал и наистина да долети до месечината, то и това би било за него съвсем безполезно, защото, щом той да би дошел до нея, то не би можал да проживее нито една минута, защото там няма воздух.»

«Дето ще да се каже, хора живеят само на земята?» — «Ех, мой брате, това, да ти кажа право, и аз не зная. Може на друга някоя звезда, дето има воздух, и да има хора или нещо такова, което би приличало на човеци, но вярно и известно днес за днес е само това, че и на месечината няма воздух, а когато е така, то на нея не могат да живеят ни човеци, ни животинки, ни растения. А от друга страна, ако там няма воздух, то няма ни вятър, ни яснина (синева, лазур), няма така също ни реки, ни

вода, ни облаци, ни тучи* — така щото, ако, както говориш ти, месечината и да има много работи, то наистина тя няма никаква работа, защото няма никакъв живот. С една дума, месечината е пуста и мъртва страна: какъв живот би бил за човека там, дето няма ни зверове, ни човеци, ни дървенца, ни тревица, дето е вечно бездъждие, безветрие и безвъздушие и дето, най-после, е вечно безгласие и мъртва гробова тишина!. . .»

«Не затова ли е и Кайн убил брата си Авеля на месечината?» — «Тия са празни разговори. Никакви Кайновци там няма. Кайн е живял на земята и на земята е убил Авеля.» — «А защо, когато гледаш дълго време на месечината, ти се чини, че там и наистина Кайн убива Авеля?» — «Напълнили са ти главата с тия глупости, затова така ти се и чини. Гледай дълго време и на друг някой облак, то и той ще да ти се покаже като да е жив: ту ще да ти се показва като човек, ту като звяр, ту като птица. А това произлазя просто оттуй, че той не е гладък и че той има сянка. Месечината така също не е равна, както и земята, по нея има планини и долове; а тия планини са от едната страна по-светли, а от другата — по-темни. Ето защо тия сякога могат да ти изобразят онова, щото ти и да си помислиш.» — «Е-е-е! А хората разказват друго.» — «На малко ли неща хората гледат неправилно!»

ОТ КАКВО СТАВА СЪЛНЕЧНОТО ЗАТМЕНИЕ

Направихме си и в нашето село училище и деца се събраха много, но мене се пак се искаше да ида в градът и аз помолих господаринът си да ме земе и да ме заведе със себе си. Той пристана. От селото до градът беше далече и аз имах време да се понаприказвам с г-на Алексеевича. Един ден аз нападнах на него: от какво, казвам, слънцето темнее понякогаж? Защо то понякогаж даже посред пладне става така темно, щото пилетата бягат по своите гнезда, хората се разбягват от полето, сичко се уплашва. . . ала гледаш — след няколко минути слънцето пак се показва, пак става светло и сичко тръгва пак така, както си е било по-напред? Истина ли е, питах, че ма-

* Тучи се наричат ония облаци, които донасят дъжд, а повечето пъти град.

гьосниците закриват слънцето със своите бръскалки? Истина ли е, че дяволът го закриля със своето крило? А един старец ни разказваше, че той прочел една книжка в която се говорило, че в тоя и в оня ден непременно трябало да стане затмение.»

Когато аз разказах сичкото това на г. Алексеевича, то той махна с ръката си и рече: «Празни работи! Сега ще да видиш, че това са празни разговори. Месечината, каза той, около коя планета се върти?» — «Около земята.» — «А земята?» — «Около слънцето.» — «А що, каза той, нема̀ не може да се случи така, щото, когато месечината се върти около слънцето, то да премине между слънцето и земята и да го затули на няколко минути?» — «Разбира се, че може.» — «А ако може, то знай, че месечината закрива слънцето и от нея пада сянка на земята. Така ли е или не?» — «Види се, че е така. . . А защо да не бъде така! Ето ти и доказателство: ако между препеляшката и между свещта да туриме някоя пара, то от парата на препеляшката би станала сянка и свещта за препеляшката би се затмила.» — «Така също се затемнява и слънцето на земята. На̀ ти още един пример: когато вечер гори в стаята свещ, то ти си простри ръката между свещта и стената и на стената ще да стане сянка от твоята длан. Тъй ли е или не?» — «Тъй е. Децата правят зайчета по стената. А ако си простреш и двете ръце заедно, то тия приличат на риба, отвориш си малко дланове и рибата си раззинва устата.» — «Така е. Така също бива и на земята. Както на стената става сянка от ръката ти, така и на земята става сянка от месечината, която затуля слънцето. Това е онова, щото се нарича з а т м е н и е, следователно твоята магьосница или твоят дявол не са нищо друго освен месечината.»

« — А това ще да рече, че не магьосниците затемняват слънцето, а месечината!» — «Така зер.» — «И че не от дяволското крило става затмението, а пак от месечината.» — «Така е.» — «А защо се не види това?» — «Кое това?» — «Че месечината се намира пред слънцето?» — «А-а-а! Видиш ли сега, че си вече заборавил онова, щото знаеше по-напред! А нема̀ месечината се види в онова време, когато бива новолуние? Помниш ли ти топката, когато тя се въртеше около главата ти и около свещта?» — «Ах, истина! Месечината в това време се не види от това,

че тя е темна откъм нашата страна.» — «Тъй е. А освен това месечината се не види и оттуй, че в онова време, когато става затмение, става и новолуние: и едното, и другото стават заедно. Попитай старците, които много пъти са видели затмението, и тия ще да ти кажат, че то сякога е ставало във времето на новолунието.»

«Ех, г. Алексеевич, това не е така.» — «Как не е така?» — «Новолуние става секи месец, а затмение — рядко.» — «Твоето доказателство не е за нищо. Аз ти не казвам, че във времето на сяко новолуние става затмение, а казвам ти, че във времето на сяко едно затмение непременно е и новолуние.» — «А защо тия не биват сякога заедно?» — «А затова, че месечината във времето на сяко новолуние не преминува по права линия между слънцето и земята: понякогаж тя преминува по-горе, а понякогаж по-доле; а затмение може да бъде само тогава, когато тия стоят и трите едно зади друго, т. е. по една права линия. Повдигни си дланта по-горе между свещта и стената — и сянката от нея ще да се повдигне по-горе; спусни си ръката надоле — и сянката ще да се спусне надоле. Така също става и със слънцето. Аз мога да ти кажа, че почти сякога, когато е новолуние, става и затмение на слънцето, но на земята се то види твърде рядко, защото понякогаж това затмение става над земята, а понякога под земята, т. е. затмението става в някое празно пространство на нашата вселенна.»

«А защо това става така, а не другояче?» — «Ех, какъв си ти! Такъв е пътят на месечината. Ако ти да би знаял добре какъв е тоя път, то щеше да разбереш, че това нещо никак не е чудо. Ти тряба много да учиш, дорде разбереш тия работи! А затмението на месечината виждал ли си?» — «Не не съм го виждал. А немà и месечината потемнява?» — «Разбира се. Но това затмение става нощя, когато хората спят, и затова малцина са го видели. Но ако тия и да не би спали, то това затмение не е дотолкова забележително, защото не произвожда такава темнота, каквато произвожда сълнечното.» — «А от какво се затемнява месечината?» — «За това ти би трябало и сам да се усетиш. Ако се случва така, щото месечината да стои пред слънцето, то защо да не се случи такова нещо и обратно?» — «Как обратно?» — «А така, знаеш, на средата да стои не месечината, а земята.» — «А как може да бъде това?» — «Пак си заборавил! Припомни си топката. Не помниш ли ти, че твоята глава твърде често стоеше между свещта и топката?» — «А-а-а! Тъй, тъй, тъй. В онова време, когато става пълнолунието.» — «Ето видиш ли сега, че ти би трябало и сам да се усетиш!» — «Аз това нещо и сам знаех, но искаше ми се да се увeря. Аз исках за друго нещо да ви попитам. . .»

« — Слушай. Когато земята стои в средата и по една права линия между слънцето и месечината — ни погоре, ни по-доле, — то сянката ѝ пада на месечината, следователно тогава и месечината се затемнява.» — «Ето що мислех аз да ви попитам, г. Алексеевич! Истина ли онзи старец е прочел в една книжка, че в тоя и в оня ден слънцето ще да се изгуби?» — «Ти искаш да кажеш да стане затмение, защото слънцето никога няма да се изгуби.» — «Аз исках да кажа затмение.» — «А какво ти мислиш? И за това нещо не би трябало да се чудиш. Учените са изнамерили и на кое място, и в кой ден и в кой час ще да стане затмение, а сичкото това се печата в такава една книга, която се нарича к а л е н д а р. Когато се научиш да четеш, то ще да узнаеш сичките тия неща и когато се върнеш дома си, то ще да разкажеш на селяните ще ли да бъде затмение или не, а ако подобно затмение тряба да стане, то кога ще то да стане.»

— Доч-ч-ч-ч! — извика нашият талигаджия. Оста се строши.

— Ето ти и затмение! — си помислих аз и слязох от колата да помагам.

ЗА ЗВЕЗДИТЕ, ЗА КОМЕТИТЕ И ЗА ОГНЕНИТЕ ОБЛАЦИ

Из пътят ние се поразговорихме и за звездите. Ако аз и да знаех вече, че звездата е такова едно светило, което свети само от себе си, то пак някак си ми беше чудно, като чух, че тия звезди са еднакви със слънцето. И наистина е така! Изнамерено е, че сичкото това е така. Изнамерено е, че сяка звезда е исто слънце, защото тя свети сама от себе си. Изнамерено е също така, че самото слънце не е нищо друго, освен една проста звезда, и то пак затова, че то свети само от себе си.

И така, ние можеме свободно да казваме: на небето

светят милиони слънца, наместо да говориме: на небето се намират милиони звезди — и това би било по-правилно. Това можеме да кажем и за тяхната округлост. Че земята, месечината и слънцето са туплести, това аз и сам вече изнамерих, но че сичките други звезди са също такива, т. е. околчести, това аз, да ви кажа право, никога не би можал да изнамеря сам. Когато ние гледаме на някоя звезда, то тя ни се чини като да има кьошенца: едни имат четири кьошенца, други шест, а трети осем. Така барем тия ни се показват пред очите. Е, а излазя, че тия кьошенца не са нито шест, нито осем, а цели хиляди и хиляди, защото тия кьошенца не са нищо друго освен лучи (светли пръчици), които пръска от себе си звездата, а самата звезда е съвсем околчеста.

Ако и нашата земя да би се отдалечила от слънцето, то нам и то би се показало не по-голямо от една звезда и така също, както и звездата, то би имало шиповци, ако ние и да знаеме, че слънцето е валчесто. И обратно, ако би някоя звездица дошла до нас така близо, както е близо до нас слънцето, то нам и тя би се показала така също голяма и околчеста, каквото е и слънцето, и така също би гряла е пекла, както и слънцето. С една дума, и звездите са такива също слънца, каквото е и слънцето. А между тия слънца има и такива, които не само че не са еднакви с нашето, но са от него още и много по-големи. Но и това е малко: сяко из тия слънца или звездици има така също, както и нашето слънце, цяла дружина небесни тела, има свои планети, свои земи, свои месечини. И сяка от тия небесни дружини или, както ги наричат учените, сяка от тия с ъ л н е ч н и с и с т е м и, се държи в общата вселенна от своята звездица и върти се около нея като около свое слънце.

А колко слънца има на чет, това още никой не знае, не ще, чини ми се, никога никой и да узнае тая мъдрост, защото ние нямаме и думи, с които да изкажем това число. Ние не можеме да пречетеме и ония, които се намират сами за себе си, а камо ли и ония, които се наричат к у м о в а с л а м а! Разбира се, че някой от вас може да ми каже: «Това не са звезди, а само бели бразди или жълта слама», а други — и това се случва — ще да ни разкаже, че някаква си богиня ходила по небето и разсипала капка мляко, а това мляко се разляло по сичкото

небе, затова тоя път се и нарича м л е ч н и п ъ т. Ех, това е истина дотолкова, доколкото е истина и онова, че Каин е убил Авеля на месечината.

Ако да говориме истина, то тряба да кажеме, че млечният път не е нищо друго освен цели купове звезди, на които светлината се съединява заедно и образува общо осветление; от това млечният път ни се и чини като да е проста бразда. А ако е сичкото това така, то иди и пречети тия звезди! Но и това още не е сичкото. Зади тоя млечни път, когото ние видиме с просто око, има още и друг един млечен път, който има така също многочислено множество слънца. Иди ти после това и пречети ги, ако можеш! А освен звездите, освен сичките тия самосветни слънца, между тях има още и множество чуждосветни планети, които ние съвсем не видиме, защото тяхната чужда или тяхната слаба месечна светлина се намира на такова голямо разстояние от нас, щото тая светлина е вече съвсем незабележителна за нашите очи. Хайде де, пречети ги, ако можеш! Но що? — Чакайте, защото има още.

Освен сичките тия светила има още и такива звезди, които се наричат комети. И за тия комети (или опашати звезди) хората разказват много приказници. Говорят например, че тия комети се появляват на небето само тогава, когато по земята тряба да стане глад, мор, бой или друга някоя беда между народите. Но как може да бъде и това п р е д в е с т и е, когато учените хора твърде добре знаят кога ще да се появи тая или оная комета на небето и предсказват за нея в календарите, както предсказват и за сълнечните затмения!

Оттука се види, че сичкото това става по е с т е с т в е н и п р и ч и н и, т. е. че сичкото това си има свой з а к о н и свои п р а в и л а, а когато сичкото това е така, то не кометите не могат да предсказват никакви бедствия, както не предсказват и другите явления, т. е. новолунието, пълнолунието, затменията и пр. И така, тука се не пита вече що предсказват тия планети, а пита се какви са тия сами, какви са тия звезди, след които се влече такава опашка, каквато оставя и каикът на водата, по която той плува. Мислят, че тия комети не са нищо друго освен новообразующи се небесни светила, на които веществото още не се е заякчило, не е станало твърдо, не се е сгъснало и не се е събрало на едно място. Това ве-

щество е още рядко, то е даже прозрачно, както е прозрачна например водата или воздухът — и чрез него може човек да види даже и ония звезди, които се намират зади кометата. Но и тука още не е сичката вселенна.

Освен сичките слънца, планети и комети има още и такива тела, които се наричат огнени облаци (мъгливи пятна) и които са по-прозрачни и от самите комети. Облаци се наричат тия затова, защото не са нито околчести, каквито са нашите ближни светила, нито угловати, каквито са отдалечените звезди, но приличат в сяко едно отношение на огнена мъгла. Говорят, че и тия огнени облаци не са нищо друго освен небесни тела, но тия са по-млади, т. е. тия са още по-нови и от самите комети — тия едвам захващат да се съставляват. Истина е казано, че чудесата се намират на небето!

И наистина, когато ти погледаш на тия небеса, когато помислиш, че сичките тия звездици, сичките тия небесни точки не са нищо друго освен цели мирове, такива също мирове, каквато е и нашата земя, каквото е и нашето слънце, а понякогаж и по-големи от тях, като си помислиш, че такива мирове са хиляди и милиони в нашата вселенна; най-после, като си помислиш, че освен тия видими мирове има още и много невидими — то човеческият ум се уморява и не желае вече да мисли, уплашва се да мисли! И човек се убеждава като два и два четири, че тука няма ни мяра, ни числа, ни сметки. . .

КАК СА ХОРАТА РАЗУЗНАЛИ СИЧКОТО ТОВА

Когато се захванах да размишлявам колко различни светила има в нашата вселенна, когато захванах да размишлявам за величината на сякоя от тях и когато си въобразих колко място е потребно за сичките тия светила, то главата ми се зашемеди и аз махнах с ръката си и затворих очите си. Не видях даже, че ние сме дошли вече в градът, не щях ни да видя, ако г. Алексеевич да ме не хласнеше с лакътът си. Гледам — къщи големи, хора много, улици калдаръмени. . . В онова време аз помислих, че сънувам, и изведнъж забоборавих за небесните светила. Запрехме се при една гостеприемница и хванахме си стая. На другият ден господаринът ми отиде да си търси къща, а аз ходех по улиците и зяпах, т. е. лапах мухите.

Скоро се опознах със сичкият град. След няколко деня ние си намерихме и къща и работите ми тръгнаха малко по-добре. Аз захванах да ходя в едно училище, а в това училище и най-глупавият човек би можал да научи нещо: до обяд ни учеха да четеме и да пишеме, а после обяд ни разказваха сякакви разкази и сякакви науки. Освен това, в това училище ни учеха и различни художества (занаяти). Това училище не приличаше на нашето селско училище, тука имаше много учители и сичките тия бяха учени хора, чегато някой ги е отбирал. Учението за мене беше лесно: след три месеца аз вече четех и пишех като вода. Едно само ми се не харесваше: учителите разказваха на децата и такива неща, които аз одавна вече знаех. И така, тия твърде често разказваха не за мене, а за другите и аз трябаше да седа празден и да дремя. Но най-после захванаха да ни разказват и такива неща, каквито аз не бях слушал ни от дяда попа, ни от г. Алексеевича. Учителите захванаха да ни разказват как и кога са хората изнамерили сичкото това, щото ви аз разказах по-горе.

* * *

От онзи ден, откогато съществува тоя свят и откогато живеят на земята хора, са преминали вече много хиляди (милиони) години, а в продължението на тия години никому, даже и на най-умните хора, не е дошло на умът, че земята прилича на топка; сичките, даже и най-умните и най-знаменитите мъже са мислили, както и аз мислех някога си, че земята е плоска като петура.

Но ето, не по-рано от триста години, се появил такъв един човек, който захванал да говори и да мисли за това дело съвсем другояче. Тоя човек се е наричал Христофор Колумб. Не е напразно живял на светът тоя умен човек, не е напразно той имал ум и разум, не е напразно ял хлябът си. Дълго време се учил той по училищата, а после захванал да се учи и сам. Още от младите си години той захванал да мисли, че земята е околчеста, но боял се да каже някому, срамувал се и мълчал. Мислил той, мислил и най-после намислил: «Земята тряба да бъде околчеста, рекъл той, и аз тряба да я обиколя.»

Най-после Колумб отишъл при правителството и рекъл му: «Дайте ми кораб*, за да обиколя земята и да ви завладея още земи!» А когато той разказал защо му е тоя кораб, то трябало да бяга вън. Мъдрите хора захванали да му се присмиват, да го подиграват, да го закачат и да го мислят за луд. «Ти, както се види, си полудял, наш синко! Ти си богоотстъпник! А как щеш ти да се върнеш пак назад, ако земята е, както казваш ти сам, околчеста! Надоле щеш ти да слезеш лесно, а как щеш да се изкачиш нагоре по воденната планина? А? Ха-ха-ха! Планина от вода!»

Така говорили умните и учените люде, а Колумб стоял и мълчал. Кажете ми сега: не са ли тия умни и учени мъже приличали на леля Кузмовица? Но леля Кузмовица беше проста и неучена жена, а тия са били учени и образовани хора! Не можал Христофор да претърпи това унижаване, оставил той своят град и своето отечество и отишъл по чуждите земи да търси щастие. Той бил италианец, а отишъл в Испания. Ала и в Испания го не огрело и той се упътил още по-нататък! Отишъл при френският крал — и тука няма нищо! Ходил той из царство в царство, от един крал до други — се празни работи! Никой не ще да му повярва, никой не желае да изпроводи корабът си да загине!

Цели двайсет години се скитал Колумб по тоя свят, се търсил умна глава и едвам я намерил. Тая умна глава е принадлежала на испанската кралица Изабела, която помолила мъжът си да ѝ даде един кораб и дала го Колумбу. Радвал се Колумб, радвал се и захванал да се приготовлява на път. После малко време той се приготвил, седнал и тръгнал да върви. Плува той, върви той и надее се! Плува той един месец, плува два, плува три, а около него се море и море. Преминал той много такива места, по които от сътворението на светът ни една човеческа душа не била преминувала, а пред него се още нищо друго се не види освен небе и море, море и небе.

Моряците, които пътували заедно с него, най-напред търпели и надеяли се, но когато захванал да наближава и четвъртият месец, а ни едно парченце земица се още не види — се небе и море, се море и небе — то и тия захванали да се бунтуват. Страшно им станало по морето, уплашили се и захванали да говорят: «Тоя дявол ни води насам-нататък, без да знае и сам накъде ни води и защо ни води. Никога ние няма вече да се върнеме в къщите си! Тука синца ще да намериме смъртта си!» С една дума, повдигнали се гълчотевици и викове. Колумб се боял да не стане буна, боял се да не изгуби и животът си, но пак сполучил да умири своите другари и да ги накара да му дадат дума, че щат да почакат още няколко деня.

* кораб, корабл, ладия, гемия

И наистина, когато вече се свършвали обещаните няколко деня, то един моряк, рано утрента, като управлявал корабът, извикал изведнъж радостно: «Земя!» Сичко, щото се намирало на корабът, изкокнало горе на п а л у б а т а (ковертата) и опулило очите си към оная точка, която се черняла пред него, а след няколко минути сичкият кораб извикал из сичкото си гърло: «Земя, земя!» Щастливите пътници не знаяли от радост ни що да говорят, ни що да правят: пушкали из топовете, молили се богу, плакали, целовали един другиго. . . А Колумб? Ех, Колумб тържествовал вече напълно: пред него падали на колене, целовали му ръцете и дрехите, молили му се и кланяли му се като на Бога.

Така била открита другата страна на нашето земно кълбо, т. е. оная земя, която сега се нарича Америка.

Когато Колумб се върнал назад в Испания, когато разказал за своите сполуки, когато разказал за новата земя, за новите хора, за новите царства и кральове, то злите езици замълчали, кралят и кралицата не знаяли как да му се нарадват и де да го турят да седне, а учените, които по-преди му се смеяли и псували го, сега му се подлизвали и мъчили се да му угодят. Колумб влязъл в испанската столнина като някой крал, народът викал и радвал се, пушки и топове гърмели, камбани по черковите звънкали! С една дума за него сега сичко вече тръгнало другояче.

Но знаете ли още що? Колумбовата работа се захванала добре, а свършила се твърде лошаво. Мнозина, както обикновено бива на светът доволно често, захванали да завиждат Колумбу и секи из тях бил готов да му насоли с каквото и да е. Едни например гледали да умалят цената на неговите открития и веднъж — когато седели заедно и обядвали — захванали да говорят, че не била

голяма мъка да открие човек Колумбовата земя, и че секи, който би отишъл по тоя път, непременно би трябало да се срещне и да се натъкне на нея, както се е чукнало нея и Колумб.

Тогава Колумб, без да отговаря на това, земал от трапезата едно ейце и рекъл: «Кой из вас може да тури това ейце на столът така, щото то да стои надолу с върхът и нагоре с гъзерът.» Сички захванали да правят опити и да се мъчат да изправят ейцето надолу с върхът, но не, не може да стои, пада проклетото. Тогава Колумб земал ейцето, притиснал го с длънта надолу. Разбира се, че ейцето се счупило, но пък се закрепило надолу с върхът и стои. Тука вече сичките учени загълчали и завикали: «Така и ние сами можеме да го закрепиме! Това не е чудно нещо!» Ала ония, които били малко по-умнички, разбрали що иска да каже с това Колумб и замълчали.

И други завистници, различни капетани, различни адмирали и полкральове захванали да го клопат, да го предумват и да го оклеветяват, наклеветили го пред кралят и пред кралицата и довели работата до това, щото той бил закован във вериги и затворен в темницата. Тия вериги били турени и в гробът му, защото такава била волята на самият Колумб. После смъртта му друг един мореходец, Магелан, намислил да обиколи земята.

Магелан намислил да върви по тоя същи път, по който вървял и Колумб, да премине през Америка и да върви още по-нататък, па да види де ще да излезе. И наистина той вървял цяла година напред и напред. А какво се случило от неговото пътуване? Когато захванала да се свършва годината, то Магелан, без да се връща назад, си дошел пак на онова място, отдето бил излязъл. С една дума, Магелан направил онова, щото направи и моята муха, когато лазеше по лебеницата. После това никой вече не можал да каже, че земята не е околчеста; от онова време секи, който знае колко годе да чете, разбира вече тия неща и не препира се.

Скоро после Колумба се паявил на светът и друг един много умен човек, немец или поляк, по име Коперник. Когато той се учил да чете, то в неговото време още вярвали, че земята стои на едно място, а слънцето се върти около нея. Но ученикът бил дотолкова смислен, щото не

повярвал на учителските си думи и захванал сам да мисли за тия неща. Триесет години той киснал над книгите и най-после достигнал желанието си и захванал да пише книга.

Седем годинки проседял той над нея, свършил я и дал я да се печата, но умрял, преди да излезе неговият «велики» труд из печатницата. Смъртта спасила Коперник от ония беди, които можели да го постигнат, защото, щом се появила тая книга на светът, то срещу Коперника, както и срещу Колумба, се повдигнала цяла буря осъждания, псувни и проклятия. Учените китюци говорили, че той е луд, а духовните — че е еретик. И така, когато между тия учени мъже се намерил един умен човек, на когото името било Галилей, и когато захванал да им говори: «Не, братия, Коперник не е луд и еретик, защото и наистина не слънцето ходи около земята, а земята около слънцето», то тия хванали наш Галилея и затворили го в темницата. Галилей бил пуснат из тая темница само тогава, когато се съгласил да каже пред съдилището, че той и сам не вярва Копернику; но когато тоя учен мъж бил освободен вече, той пак извикал: «А знаете ли вие, че земята се върти около слънцето?»

Преминали няколко години и много хора захванали да говорят вече явно за тия неща. След десетина години после Галилея даже и неговите врагове се съгласили, че Галилей е прав, и уверили се, че шилото не може да се скрие в човалът, защото то, когато и да е, ще да покаже върхът си!

Още по-късно, а именно преди сто и петдесет години, един ингелизин по име Нютон открил от какво и от що се държат на тоя свят и земята, и слънцето, и месечината, и планетите. Това се случило така. Един ден Нютон лежал в градината под едно дърво ябалка. Изведнъж една узряла ябалка се откъснала от дървото и паднала на него. И ето, захванал той да мисли, защо тая ябалка, когато тя се е откъснала от дървото, е паднала надолу, а не нагоре! Истина, че на това питане секи би отговорил така: «Затова, че тя е тежка, затова, че тя има тяжест.» Така е, но какво нещо е онова, което се нарича тяжест? А защо не само тежките неща, а и по-леките, като например перушинките и паяжинките, падат на земята, а не хвърчат към небето?

«Ако даже и перушинките падат на земята, мислил Нютон, ако и най-малката паяжинка, която няма никаква тяжелина, пада надолу, то от тука се види, че тяжестта е нищо друго освен притяжение, т. е, земята тегли към себе си секи един предмет, както и магнитът тегли желязото. А ако перушинката и ябалката падат на земята затова, че тя ги тегли към себе си, то оттука се види, че и човекът, и добитъкът, и къщите, и сичко, щото живее на земята, се тегли също от нея. Ето защо сяка една сушчица пада на земята, а не лети към небето. Но ако сичко, което се намира близо до земята, тегне към нея, то не от това ли и месечината припка около земята, че земята я тегли към себе си? А ако е това така, то не от това ли и земята обикаля около слънцето, че слънцето я тегли към себе си?» И т. н., и т. н.

И така малко по малко, а Нютон от нищожната ябалка достигнал и до сичката наша вселенна и изнамерил, че сичките небесни тела се държат на тоя свят от тая иста сила, от която пада и ябалката на земята. Тая сила е онова, което ние наричаме тяжест. Нютон я нарекъл притяжение.

От кометите човеците са захванали да се не боят още по-късно. Какво нещо е кометата, учените са разузнали само преди сто години. Преди сто години от тях са се бояли и учените, и неучените.

Намерил се един човек на име Галилей, който се не боял от тия небесни светила, а захванал да разгледва и изтърсва причините, на тяхното появление. Най-повече Галилей обърнал вниманието си към такава една комета, която се е появляла вече няколко пъти още в старите времена. Захванал да рови старите книги и хартии и намерил, че в тях бил записан и денят, и часът, и годината, в които се тя появляла. Когато тоя учен и умен човек направил сметка, то открил, че тая звезда се появлява на секи 76 години по веднъж. Галилей предсказал, че тая комета ще да се появи след 76 години. И наистина, щом преминали 76 години (човеците я очаквали, за да видят ще ли да се оправдаят думите на Галилея), кометата се появила — и то в онзи ден, в онзи час, както предсказал Галилей.

От онова време престанали вече да се боят от кометите, защото видели, че тия си имат свой път, свои правила и

свои закони; с една дума, че тия не предсказват гняв божи, а са обикновено небесно явление.

Горите, долините и пукотините на месечината учените са открили още по-късно; а именно преди петдесет години. В онова време един ингелизин по име Гершел измислил една далековидна тръба (пусула), която можела да види що става и на небето. Тая далековидна тръба се наричa телескоп. През тоя телескоп са видели на месечината ония неща, които ние вече знаеме. През него са видели и това, че млечният път не е проста бразда на небето, а някакви си чудни безчислени небесни светила. Най-после с помощта на тоя исти телескоп са видяли и това, че зади тоя млечен път има и други такива също млечни пътьове.

А из сичкото това се види, че човеците от ден на ден и от година на година узнават се повече и повече. Ето ти и сичката наука, за която ние говорихме досега! Преди триста години тая наука почти съвсем не е съществувала, а днес ние знаеме за нея много повече, отколкото знаяха нашите прадеди. Не е за чудо, че така ще да бъде и занапред и че това, което ние още не знаеме, ще да узнаят нашите унуки и праунуки. Така ще да бъде и със сичките други науки;и тия ще да се обогатят, както и небесната наука. А тая небесна наука се нарича астрономия.

ЗА ВОЗДУХЪТ И ЗА НЕГОВОТО ВЛИЯНИЕ НА ЖИВОТНИТЕ И НА РАСТЕНИЯТА

ЩО Е ВОЗДУХ?

Учението е добро нещо, момченца! Ученият човек много знае, от сичко отбира, сичко му е познато, сичко му е полезно. Даже и от гнилите дрипелци той прави хартия, за да пишеме и да се учиме по нея. Освен това, ученият човек живее по-добре, по-лесно и по-щастливо от неученият. Ако на тоя свят да не би било учението, то човекът би бил не по-питомен от дивите маймуни. В Африка и до днес живеят такива хора, които ходят голи, които спят под откритото небе и които не умеят да пречетат повече от пет. Тежък е техният живот.

Не вярвайте вие на ония старци, които ви казват, че в старите времена хората са живели по-добре, отколкото сега. Това не е истина. Колкото един народ е по-образован, толкова е той и по-богат, следователно и по-щастлив. Най-образован народ на тоя свят са американците, а най-необразовани са африканските арапи. Кажете ми сега, американците ли живеят по-щастливо или африканците? Американците живеят свободно и щастливо, а арапите се продават като овце по пазарите. И така, колкото един човек е по-образован, толкова е и по-щастлив.

Как е за вас по-добре: да плувате на парапловът и да пътувате с железницата ли или да пъплите с кираджийският кон и да ви клепе град, дъжд и сняг? А сичкото това са измислили не старците, които плачат за старите времена, а младите, които вървят напред. И така, учението е добро нещо. Но вие може да сте слушали от някого, че който иска да бъде щастлив, той тряба не да се учи и не да знае много, а да пести и да печели. Не вярвайте, момченца, и на тия хора, защото образованият човек сякога е в състояние да спечели повече, нежели неученият. По-добре е да ядеш добре, да живееш лесно и да имаш богатство, нежели да пестиш, да гладуваш и да бъ-

деш богат. Който се храни добре, той и мисли по-добре, и добива по-добре. Храната дава човеку и телесна, и душевна сила.

Но вам щат да кажат, че учението е тежко нещо и че учените хора са развалени. Не вярвайте. Такива неща казват само ония, които мислят да ви яздят и да ви бъдат господари. Истинското учение е лесно, а истинските учени са честни хора. Вам могат да кажат още, че училището е за поповете, а учението е само за богатите. Не е то така. Вардете се вие от подобни хора, които ви говорят подобни глупости, и не слушайте техните съвети. Учението е полезно и за сиромахът, и за богатият, и за мъжът, и за жената, и за старецът, и за младият.

Ако би орачът знаял малко повече, то не би орал с допотопното рало; ако би терзият знаял малко повече, то не би шил с ръка, а купил си би машинка; ако би, ако би, ако би: . . много ако би. . . Ингелизите купуват от нас кожи, закарват ги в отечеството си, правят от тях гьонове и продават ги пак нам. А сичкото това бива затуй, че ингелизите са учени хора, а ние сме още. . .

Учете се, момченца, учете се и бъдете уверени, че не вие ще да се мъчите на тоя свят, а неучените и необразованите. Учете се, момченца! Днешните времена не приличат на старите, когато учението е било дадено само на калугерите и на поповете; днес ние имаме и училища, и книги, и вестници, и учени хора, които могат да ни обяснят за сяко едно нещо. Преди двесте години не е било така. Католическите попове и калугери са изгорили живи няколко хиляди хора, защото тия хора са искали да се учат, да учат и да открият истината. И така, преди двесте години е било тежко и опасно да се учи човек, но хората са се пак учили, и борили са се с темнотата. Днес е лесно — купи си книга, чети и учи се. Хайдете да се учиме.

Тряба да ви кажа и това, че тая книжица е малко тежичка, но вие никак не тряба да се плашите, а като юнаци да я прочетете и да изучите сичко, щото и да намерите в нея. Като свършите тая книжка, то вам ще да стане светло пред очите и вие ще да разбирате вече много неща.

Да захванеме от воздухът. Воздух или атмосфера се нарича онова воздушно тяло, което покрива нашата земя от сяка една страна и което се върти заедно с нея около

слънцето. Воздухът е невидим и затова старите народи са имали за него съвсем криви понятия; тия усещали неговото съществование само тогава, когато той се премещал от едно място на друго. Това премещание ние обикновено наричаме вятър, буря, вихрушка и виелица. Някои от старите народи са мислили, че вятърът произвожда някаква си неестествена сила. Нашите бабички и до днес още разказват, че вятърът е самодива, която се нарича «вихрушка».

Старите гърци са говорили, че воздухът е просто вещество, което има сила да произвожда сняг, дъжд и град. Един от най-първите учени, който е захванал да говори и да пише за воздухът, бил Аристотел. Аристотел мислил, че воздухът не е особено тяло, а произхожда от известно количество топлота и влажнота. Той мислил, че когато воздухът стане твърде гъстък, то произвожда дъжд, а когато стане твърде топъл, то произвожда огън. Аристотел е мислил също така, че от водата и от огънят са се образували сичките тела, които се намират в природата.

Само от XVII век са захванали да имат по-верни понятия за воздухът. Когато учените мъже захванали да се занимават с химията, то тия разбрали, че старите народи са били твърде неразвити и твърде прости. Химията в последните три столетия е направила чудеса. Най-напред учените захванали да изучават какво изменение добива това или онова тяло, когато се то съединява с воздухът, а после вече захванали да делят и самият воздух.

Жан Рей забележил, че оловото (калай) се увеличава, когато се нагрее от воздухът, а Лавоазие открил, че почти сичките метали се увеличават от топлината. Когато тоя учен мъж се мъчил да открие горереканите неща, то случайно открил и от какво е съставен воздухът. От онова време Лавоазие захванал да се занимава само с воздухът и твърде скоро изпълнил желанието си. Той налял живак в една колба* и захванал да го вари. След дванадесет деня Лавоазие забележил, че над живакът са се появили няколко червени кристалчета**, а в самата колба се е образувал такъв газ*, който е изменил воздухът дотолкова, щото запалената борина, която той спустил в него, гаснала. Лавоазие твърде добре знаял, че в колбата няма нищо друго освен живак и затова горереканото явление го уверило, че воздухът е изменил своят състав.

* Колба се нарича изображеното по-долу стъкло, над което е написана буква А.

** Когато едно водообразно или газообразно тяло принимава твърд вид, то се нарича кристал. Солта, стипцата, синият камък и пр. са кристали.

Но както ви казах по-горе, сичкият свят в онова време мислил, че воздухът е просто тяло, което не може да се съединява с никакво друго тяло. Разбира се, че и Лавоазие е мислил за това нещо така, както и сичките други учени, но пред очите му произходило съвсем друго. Дълго време той мислил и размишлял и най-после събрал червените кристалчета, турил ги в една стъклена чашица и турил под нея силен огън. След малко време той видял, че червените кристалчета са се преобразили изново в живак, а съединеното с тях вещество се е изпарило. Лавоазие земал едно голямо количество от тия кристалчета и направил с тях такъв един опит, щото онова вещество, което се изпаряло, той събрал в особена чашка. Това вещество не е било нищо друго освен чист к и с л о р о д, когото открил малко по-напред Шеле.

И така, не трябало вече никакви доказателства, че когато ние нагрееме живак, то с него се съединява кислородът и образува «живачна окис», а особеният газ, който се появлява в колбата, съставлява такова едно смешение, което се нарича воздух. Когато химиците продължали да правят опити, то открили, че воздухът е съставен от кислород и от азот. Азотът е открит от доктора Рутерфорда в 1772 година. Вие не можете да си представите доколко се е радвал Лавоазие, когато той открил тая истина. Неговото тържество било твърде голямо. За да убеди доколко е вярно неговото откритие, той земал стъкленцето с газът, който бил събран, когато той нагрявал червените кристалци, и размесил го с онзи газ, който се намирал в колбата. И какво е произлязло от сичкото това? — Чист воздух.

Над това откритие са работили и много други химици; и сичките едногласно решили, че Лавоазие е прав. В сегашно време учените са открили и друг по-прост опит,

* Газ се нарича сяко воздухообразно тяло.

който може да убеди секиго, че воздухът е съставен от азот и кислород. Ако земеме прост стъклен калпак и да запалиме под него свещ, то тая свещ ще да гори само дотогава, дорде под калпакът се намира кислород; щом кислородът изгори, то свещта изгасва, защото азотът не може да поддържа горението. Сичкото това аз ще да ви докажа по-доле.

Когато открили, че воздухът е съставен от кислород и азот, то пожелали да узнаят и техните части, т. е. да узнаят колко части се намира във воздухът кислород и колко азот. Най-напред за тая цел употребляли фосфор. Фосфорът е такова едно вещество, което лесно се запалва и гори, той твърде обича да се съединява с кислородът. От фосфор правят кибритът. Учените земали стъклена тръбица и направили по стените ѝ резчици, т. е. написали едно, две, три и т. н. — с една дума, направили си мяра. В тръбицата тия турили една пръчица фосфор и обърнали я надолу с дъното в една паница с вода. Тряба да ви кажа и това, че тръбицата тряба от едната страна да бъде запушена. (Гл. фиг. 2.) Фосфорът поглъщал кислородът и тръбицата се напълнила до нейде си с вода. Онова пространство, което се е напълнило с вода, означава количеството на кислородът, а празното пространство — количеството на азотът.

Секи може да разбере, че тоя опит не може да бъде дотолкова верен, защото фосфорът не е в състояние да унищожи съвсем кислородът. Но за това аз ще да ви разкажа после. Ето защо в сегашно време учените употребляват за това дело такава една мяра, която се нарича е в д и о м е т ъ р. (Гл. фиг. 3.) Устройството на тая мяра е такова. В природата съществува и друг един газ, който се нарича в о д о р о д. Ако съединиме две части водород с една част кислород, то ще да добиеме вода. Но това съединение може да стане само тогава, когато през това смешение премине електрическа искра или когато в него бъде турено някое запалено тяло.

Ако в стъклената тръбица, която е напълнена с живак, випустиме малко воздух и едно голямо количество водород и после пропустиме през тях електрическа искра, то в едно мигновение водородът ще да се съедини с кислородът и ще да образува вода. Разбира се, че в тръбицата ще да се образува празно пространство и когато ние захлупиме тая тръбица над живакът, то живакът ще да напълни това празно пространство. Колкото се е изкачил живакът, толкова е и количеството на кислородът.

И така, с помощта на евдиометърът и още с много други опити учените са разузнали, че в стотях части от воздухът се намират 21 1/10 части кислород и 78 9/10 азот*. Съставът на воздухът е еднакъв насякъде. Преди шестдесет години Александър Хумболд земал воздух и из парижките театри, когато тия били пълни с народ, и от най-високите планини, и от най-блатистите места; и когато разгледал съставът и на единът, и на другият, то намерил, че тия са съставени еднакво. Ако по някои места воздухът и да е развален, то е развален не затова, че в него се намира по-малко кислород, а затова, че в него се появляват и други воздухообразни или газообразни тела.

Но преди да продължа своето описание, аз тряба да кажа няколко думи за свойствата на кислородът и на азотът. Ако би вие подали някому едно стъкленце с кислородът, то той би казал, че в това стъкленце няма нищо или че то е празно. Нему ще да се покаже това така, а не другояче затуй, защото кислородът е прозрачен и защото той няма никакъв цвят. Ако вие отворите стъкленцето и ако поискате да узнаете с езикът си какво се намира в него, то и в такъв случай нищо не щете да откриете, защото кислородът няма ни меризма, ни вкус. А я направете опит! Който знае химията, той ще да се убеди, че стъкленцето не е празно. Земете един въглен, запалете го и спуснете го в стъкленцето. Въгленът тряба да е налъзнат на пръчица от платина. Платината е бяло злато. Щом вие спуснете въгленът в стъкленцето, то той тутакси захваща да гори като свещ, а светлината му е силна и хубава. Щом вие извадите въгленът от стъкленцето, то пламникът гасне, а въгленът продължава да гори така, както обикновено горят въглищата. Из сичкото това се види, че кислородът е оная сила, която дава на дървата горение, а на животните живот. Но послушайте какво ще аз да ви разкажа по-доле.

* Химиците делят воздухът така: азот 79,02; въглена кислота 0,04. Или кислород 20,8; азот 79,02; въглена кислота 4—6/$_{1000}$, а водни пари 6—9/$_{1000}$.

Аз ви казах вече, че кислород има твърде много във воздухът, следователно той съществува насякъде, защото воздух има около сичката наша земя; но да добиеме чист кислород из самият воздух е съвсем невъзможно. Който желае да добие чист кислород, той тряба да употреби съвсем други средства. Аз зная, че вие ще да ми кажете така: «Земете такова едно тяло, което принимава в себе си азотът; спуснете го в някое стъкленце, в което се намират три части азот и една част кислород, а после извадете смеесеният състав и вие ще да получите кислород.» Сичкото това е добро, но знаете ли вие, че и досега още не е намерено — не ще и да се намери — такова едно вещество, което би поглъщало в себе си само азот.

Химиците са доказали вече, че почти сичко, щото се намира в природата, е повече жадно за кислород, нежели за азот. За да добиеме чист кислород, ние тряба да употребиме само едно средство: ние тряба да го извадиме из ония предмети, в които се той намира най-много. Такива предмети в природата има твърде много. Най-добре е да землеме за тая цел такова едно тяло, което отделява от себе си кислородът само от едно просто нагряване. В химическите лаборатории* употребляват за тая цел бертолетова сол. Тая сол е съставена от шест части кислород, а тоя кислород е съединен с особен метал, който се нарича поташ (calium, нем. potasche), и с особен газ, който се нарича хлор (chloros).

Една част бертолетова сол се туря в ония смеси, из които се правят евзите и кибритът. Газът и металът имат голяма наклонност да се съединяват между себе си. И така, ако нагрееме солта до определена степен, то нейният първоначален състав тутакси ще да измени своят вид. Газът и металът отделяват от себе си сичкият кислород и съединяват се между себе си. В стъкленцето, в което произхожда разединението, остава ново съединение, което се нарича «хлористи кали» и в което няма кислород, а само хлор и кали.

Когато искат да разединят бертолетова сол и да добият кислород, то турят солта в стъклена колба и нагряват я отдолу със спиртова лампа. Колбата затикат с продупчена затикалка, през която прекарват стъклена тръбица. Единът край на тръбицата спущат в коритце, което е пълно с живак. Кислородът събират в стъклено калпаченце, което напълват с живак и което захлупват над коритцето така, щото краят на тръбицата да дохожда под устата на калпачето. Кислородът изгонва живакът и намеща се на неговото място.

* Химическа лаборатория се нарича онова място, на което химиците произвождат своите опити.

Сега тряба да ви разкажа каква сила има кислородът и как той помага на различни тела да горят. Ако в стъкленцето, в което се намира кислород, спустим запален въглен и ако го продържим в него твърде дълго време, то кислородът скоро изгубва своята сила. Въгленът гори само дотогава, дорде в стъкленцето се намира кислород. Но да не помислите, че кислородът се е съвсем вече изгубил из стъкленцето? — Не, и кислородът, и въгленът са си останали в стъкленцето, но съединили са се между себе си и съставили са въглена кислота.

Да ви докажа. Който не се е занимал с химията и който не е правил опити, той тежко ще да разбере сичкото това, щото ви казах по-горе, и затова аз тряба да ви разкажа няколко примера. Да земеме фосфор и желязо. В едно стъкло, което е пълно с кислород, да спустиме на металическа лъжичка парченце фосфор и да се досегнеме до опашката на тая лъжичка с нагреяна стъклена пръчица. Изведнъж фосфорът ще рукне и ще да гори с такъв светъл пламник, щото човеческото око не ще може да гледа на него. В това също време в стъкленцето се повдига бял дим, който се прилепява за стените му и образува бял прах. Тряба да забележа тука и това, че стъклото се прави като наргиле. (Гл. фиг. 5.) Ако ние налееме в стъкленцето малко вода, то тая вода добива кисел вкус. Когато изгори фосфорът, то нам се чини, че кислород няма вече в стъкленцето, но и това не е истина. И кислородът, и фосфорът си остаят в стъкленцето, но образуват ново химическо съединение, което се нарича фосфорна кислота.

Фосфорната кислота има бял цвят. И така, безвкусният кислород, когато се съединява с фосфорът, добива кисел вкус. Ето защо тоя газ се нарича кислород. И наистина, когато кислородът се съединява с фосфорът, с въгленът и пр., то той образува такива съединения, които имат кисел вкус. Киселото или прокисналото мляко,

пивото, виното и др. получават своя вкус от кислородът, който се отделява от воздухът и съединява се с тях. Подобно съединение химиците наричат «горение».

Един много любопитен опит с кислородът ние можеме да направиме с помощта на една желязна пръчица. Желязната пръчица завиват като свърдел; на долният ѝ край налъзват запалена прахан и спущат я в едно стъкло, което е пълно с кислород. Най-напред гори праханта, а после пламникът преминува и на желязото и то изведнъж захваща да гори и да хвърга от себе си блестящи искри. След няколко минути изгаря сичката желязна пръчица. Разтопеното желязо пада на дънюто на стъклото и може даже и съвсем да се съедини с него.

Такива са свойствата на кислородът; в него горят не само въглени и фосфор, но и желязо. Освен това, сичките тела горят в кислородът по-силно и по-светло, нежели в обикновеният воздух. Но да не помислите, че желязото изгаря и унищожава се. Не, в стъкленцето се образуват черни топченца, които са съставени от желязо и кислород. Ако преди да направиме опит, претеглиме желязната пръчица, а после да я спуснеме в стъкленцето, в което се намират 10 драма кислород, то тоя кислород ще да се съедини с желязото и черните топченца ще бъдат по-тежки от желязната пръчица 10 драма.

Из сичкото това ние ще да си съставиме такова едно правило: «Когато едно тяло гори, то се съединява с кислородът, а пламникът е оная сила, която извършва това съединение.» В природата има такива тела, които не могат да стоят на открито място твърде дълго време и да се не съединят с кислородът (млякото); има и такива, които се съединяват с него само тогава, когато ги нагрееме (тикюртът, въгленът и др.). Когато ние запалиме свещ, кандило, лампа или борина, то накарваме лойта, маслото и дървото да се съединят с кислородът. Сяко едно горение произхожда топлота; а когато кислородът се съединява с някое тяло, то произхожда г о р е н и е. Вие вече знаете, че когато гасят вар, то той се нагрява дотолкова, щото вие свободно можете да сварите в него ейце.

Сега да ви разкажа за някои други свойства, които има само кислородът. Одавна вече са забележили, че в

оная стая, в която се намира електрическа машина*, се разпространява такава една особена меризма, която има фосфорни свойства. Такава също меризма се усеща и над ония места, на които е ударила молния (гръмотевица). Никой не е мислил, че тая меризма произхожда от някое особено вещество, а сичките учени са говорили, че това произхожда от електричеството, което действува на носовите нерви (т. е. на обонянието). Преди двайсет и две години Шейбейн открил, че тая меризма може да се произведе във воздухът и без помощта на електричеството. Много други учени мъже направили опити и уверили се, че във воздухът съществува и друго тяло, което се являва само понякогаж. Това тяло тия нарекли о з о н (ozon).

Но и това не е дотолкова вярно. В последните няколко години французките учени мъже са доказали, че озонът не е особено вещество, а че той е чист кислород, който добива такова свойство само тогава, когато на него действува електричеството. Тия учени земали чист кислород и оставили го няколко деня под действията на електрическата машина. Кислородът се преобразил в озон, получил особен запах и добил такива силни свойства, които действували и на ония тела, на които не действувал чистият кислород.

Озон ние можеме да добиеме и с друг един способ. Да туриме в едно стъкленце една пръчица фосфор и да налееме в него вода дотолкова, щото едната половина на пръчицата да остане във водата, а другата половина над водата. Ако захванеме да клатиме стъкленцето така, щото фосфорът постоянно да се намира в сношение с воздухът, то твърде скоро ще да се появи силна меризма, която изведнъж ще да напълни сичката стая. Тряба да ви кажа още и това, че озонът има особена меризма, която се отличава от фосфорната; освен това той има твърде чудни свойства, които няма ни кислородът, ни фосфорът. Озонът разрушава химическите съединения и е в състояние да изменява и да унищожава боите. Много цветни неща губят своята боя, ако само ние ги спустиме в онова стъкленце, в което се намира озон.

* За електрическата машина аз ще да ви разкажа други път, защото с две думи не е възможно да я опиша.

Това особено свойство на озонът е дало на учените възможност да откриват и най-малкото негово присъствие във воздухът. Това става така. В природата се намира особено вещество, което се нарича й о д и с т и к а л и, защото това вещество е съставено от просто тяло й о д (iodes) и от особени метал к а л и (qalium, potassium). Това вещество прилича на сол. Йодът има такова замечателно свойство, щото и най-малката негова частица е в състояние да вапца пробялата (скорбяла, нишище, amidon; хим. $C^6H^{10}O^{10}$) и да ѝ даде светлосини цвят. Ако намажеме една хартийка с йодисти кали, то хартийката си остава бяла, защото кали свързва със себе си йодът и не дозволява му да действува на пробялата. Но ако ние занесеме тая хартийка на такова едно място, дето има озон, то произхожда съвсем друго. Озонът се съединява с кали и изгонва йодът, а йодът, щом остане сам, изведнъж захваща да действува на пробялата и хартийката посинява.

И така, това е най-вярното средство, за да открием намира ли се във воздухът озон или не. Тряба да ви забележа и това, че хартийката принимава син цвят и тогава, когато във воздухът има твърде малко озон, а ако е така, то пробялата усеща повече, нежели нашият нос.

Като се опознахме с едната част на воздухът, то тряба да се опознаеме и с другата. Аз ви казах вече, че воздухът е съставен от кислород и азот, а сега тряба да ви кажа, че азотът по своят вид с нищо не се отличава от кислородът. Той е така също безцветен и безвкусен, както и кислородът, както и воздухът. Така също, както и воздухът, азотът няма моризма, но в това също време той има такива особености, които го отличават твърде много от кислородът. Кислородът е такъв един газ, който, ако и да не гори сам, помага на много тела да горят, т. е. в него телата горят по-ярко, по-силно и по-скоро, нежели във воздухът, с една дума, кислородът е ж и в о т. Азотът не е такъв.

Азотът не само че не гори сам, но не дозволява и на другите тела да горят. Когато ние спуснеме запалена борина в такова едно стъкло, в което се намира само азот, то тя тутакси гасне; с една дума, азотът е с м ъ р т. Ако земеме някое живинче и да го туриме под такъв един калпак, в който се намира само азот, то живинчето тутакси се задъхва. Да получиме чист азот е много по-лесно, нежели да добиеме кислород или други някой газ. Четири пети от воздухът съставляват азот, а една петя — кислород. Тряба само да изгониме кислородът и азотът ще да остане чист. За тая цел употребляват пак фосфор.

Земат една паница с вода, над която захлупват стъклен калпак; под калпакът турят едно парченце сухо дърво, а на парченцето фосфор. Фосфорът запалват. Когато фосфорът гори, то унищожава сичкият кислород и под калпакът остава азот и няколко други газове, които се намират във воздухът. Когато е потребен чист азот, то той се добива съвсем другояче, но пак из воздухът. За тая цел правят особен прибор*, когото аз изображавам по-долу. А е стъкло, в което се намира воздух. Отгоре в него се влива вода из друго едно шишенце і чрез една стъклена фунийка. Водата изгонва воздухът из стъкленцето, който преминува през тръбицата b . Тая тръбица е напълнена с в о д е н и с т и к а л и. Воденисти кали се нарича онзи кали, който е съединен с вода. Тука от него се отнима въглената кислота и водата, защото тия две вещества се съединяват с воденистият кали.

В желязната тръба cd, която е напълнена с железни стръжки, остая кислородът. Тая тръба се насипва с разпалени въглища в коритцето h, а нагрява се дотогава, дорде не почервенее. Чистият азот преминува през тръбицата е и влазя в стъкленото калпаче f.

Сега, момченца, да ви разкажа що е х и м и ч е с к о с ъ е д и н е н и е и що е м е х а н и ч е с к о с м е ш е н и е. Аз зная, че сичкото това вие ще да разберете малко мъчничко, но който се труди, той до сичко достига. За да можете да разберете онова, щото ще аз да ви разказвам по-после, то вие тряба да се помъчите с тая книжка. Слушайте. Химическо съединение се нарича онова, когато две тела се съединяват и образуват ново тяло, което никак не прилича на своите родители, а механическо смешение се нарича онова, когато две тела се съединяват заедно, но не губят своите първоначални свойства. Да ви приведа няколко примера.

Когато въгленът гори в кислородът, то тия две тела се

* Прибори се наричат ония машини, с които учените правят химически опити. Въобще тия машини се наричат апарати: физически апарати, химически апарати и пр.

съединяват химически и съставляват особен газ, който се нарича **въглена киселота**; а когато желязото се намира на влажно място, то привлача към себе си кислородът и образува с него ръжда. Ръждата не прилича ни на кислородът, ни на желязото, следователно кислородът и желязото се съединяват химически. А когато ние смесиме серни (тикюртни) цвят и железни стръжки, то правиме механическо съединение, защото ни серният цвят, ни железните стръжки не губят своите свойства. Ние можеме даже да отличиме едното тяло от другото с просто око, а с помощта на магнитът ние можеме даже твърде лесно да отделиме желязото от тикюртът. Но ако тия две тела бъдат нагреяни до известна степен, то тия се съединяват химически, т. е. тия се съединяват съвсем и образуват такова едно черно тяло, което не прилича ни на желязо, ни на тикюрт.

Ако налееме вода в **сярна киселота** (витриол), то правиме химическо съединение, защото и водата, и киселотата меняват своите особености. Това изменение е очевидно за сякого. Когато наливаме вода в сярна киселота, то видиме, че киселотата, която е била досега студена, се нагрява така силно, щото стъкленият съд се пука, чеято в него са налели гореща вода. Само това явление вече свидетелствува, че произхожда не просто съединение, а нещо повече. Но съществува и друго едно явление, което потвърждава гореказаното доказателство. Ако смесиме чаша вода с чаша сярна киселота, то би трябало да получиме две чаши от едно новосъставено вещество, но работата излазя съвсем друга — новосъставеното тяло не може вече да напълни и двете чаши. А из сичкото това се види, че сярната киселота и водата образуват такова едно тяло, което се сгъстява и занимава по-малко пространство.

Доскоро учените са мислили, че воздухът, т. е. кислородът и азотът, са съединени химически, но ние видиме съвсем противоположното. Кислородът и азотът съставляват само механическо съединение, защото ни единът, ни другият не изменяват своите свойства, когато съставляват воздух. Из $21^1/_{10}$ части кислород и из $79^9/_{10}$ части азот ние можеме да съставиме воздух изкуствено. Ако би това смешение било химическо, то би трябало да произлезе нещо особено, т. е. топлота или друго някое явление. Освен това, когато кислородът и азотът се намират дълго време

около водата, то тия се съединяват с нея, но не съединяват се по еднаква пропорция. Водата поглъща по-голямо количество кислород, нежели азот, и затова воздухът, който се намира във водата, има повече кислород, нежели атмосферният воздух. Сичкото това не би могло да се случи, ако кислородът и азотът да би били съединени химически.

Аз ви казах вече, че воздухът е съставен насякъде еднакво, но и тука съществува едно малко изключение. Над моретата, над океяните и над реките воздухът има една малка част кислород по-малко. Леви ни разказва, че воздухът над Немско море съдържал 22 и $^6/_{100}$ кислород, когато той над сушата съдържал почти 23 части. Леви мисли, че това явление бива от туй, защото водата поглъща повече кислород, нежели азот. От кислородът, който се намира във водата, живеят сичките射 ония животни, които населяват моретата и океяните. Онзи кислород, който се поглъща от морските животни, се замеща из воздухът.

Освен гореказаните газове, които съставляват главните съставни части, във воздухът постоянно се намират водени пари и различни газове, които се появляват по различни причини. Водени пари почти сякога се намират във воздухът. В най-ясните дни и в най-сухото време водени пари се вдигат постоянно по воздухът, но ние не можеме да ги видиме с просто око. Само когато воздухът изстине много, то тия се сгъстяват и стават за нас видими. Астрономите, които са разгледвали небесните светила в ясни нощи и в сухо време, са забележили, че стъклата на техните телескопи стаяли темни и покривали се с лека пара. Разбира се, че количеството на тия пари не бива насякъде еднакво: над сухите и над пространните равнини тия биват по-малко, а над блатистите и мокрите повече. В Англия във воздухът се намират много пари, защото тая земя е окружена от сяка една страна с морета, а в Средня Африка, а особено в Сахара, подобни пари биват твърде малко. И така, в една местност във воздухът се намират едни газообразни тела, а в друга — други. Само въглената киселота се намира насякъде, но и тя се не намира в еднакво количество*. Тряба да ви кажа, че това воздушно

* Учените са определили, че във воздухът се намират от 0,0003 до 0,0006 части въглена киселота и от 0,0006 до 0,0009 водни пари.

тяло, което се нарича въглена кислота, има голямо влияние на нашият живот и затова аз желая да поговоря за него малко по-пространно.

Когато запалихме въгленът в кислородът, то ние видяхме, че той се беше преобразил в особен газ, когото учените наричат въглена кислота. Ние видякме така също, че въглената кислота не прилича ни на кислородът, ни на въгленът. Въглената кислота няма никаква боя и затова секи един може да помисли за нея, че тя е прост воздух; но ако ние спустиме в стъкленцето, в което се намира въглена кислота, запалена борина, то тя изведнъж изгасва. Но ние знаеме, че борината гасне и в азотът. Да ви разясня това дело.

Хайде да направиме друг един опит. Ако да земеме едно малко количество варова вода (варова вода се намира в сяка шпицария) и да я налееме в онова стъкленце, в което се намира въглена кислота, то водата стая мътна. Това не може да се случи, ако в стъкленцето да не би се намирал азот или друг какъвто и да е газ. За да разбереме защо варът е такова добро средство, което открива въглената кислота и защо водата се мъти, то понапред е необходимо да знаеме що е вар. Варът е самороден метал калци, който е съединен с кислородът. Тоя метал е мек и има бледножълт цвят. Когато тоя метал се намира близо до воздухът, то привлича към себе си кислородът, съединява се с него и става твърд; с една дума, преобразява се на вар. А ако е сичкото това така, то се разбира, че калци се не намира чист в природата; кислородът, който се намира постоянно във воздухът, твърде скоро го преобръща във вар.

Освен това, варът има голяма наклонност да се съединява с въглената кислота, а от това съединение се ражда ново вещество, което се нарича въглекисел вар или тибишир. И така, тибиширът е съставен от няколко отделни вещества: от калци, от въглерод и от голямо количество кислород. После това секи вече може да разбере защо се размътва варовата вода, когато я налеете във въглената кислота. Бистрата варова вода се съединява с въглената кислота и образува мътна тибиширена вода. Това свойство на варовата вода ни дава средство да определиме колко въглена кислота има в кое да е място.

И наистина, ако ние внесеме варова вода на такова едно място, дето се намира много въглена кислота, то тя тоя си час се покрива с беловата кожица. Колкото тая кожица е по-дебела, толкова повече е и въглената кислота на това или на онова място.

Който желае да добие въглена кислота, той трябва да запали въглища под един стъклен калпак, който е пълен с кислород — кислородът изгаря и съставлява се въглена кислота. Но най-добре е да я добиеме така. В железен остродънен съд (в такива съдове златарите разтопяват среброто и учените ги наричат цилиндър) турят тибишир или парченца от мермер и нагряват ги твърде силно. Топлината изгонва въглената кислота и в съдът остава само вар. За да събереме въглената кислота, ние трябва да захлупиме над гореказаните съдове стъклени калпачета. Химиците употребляват за тая цел тибишир и мермерни парченца, които разлагат така. Тия турят в едно стъкленце няколко подобни парченца и обливат ги със сярна кислота. Тибиширът тутакси отделява съединеният с него газ, когото събират така също, както и кислородът. (Гледай фигура 4.)

Разбира се, че после това разложение произхожда друго ново съединение. В стъклото спущат тибишир, а изваждат гипс, който се състои от сярна кислота и от вар. Из гипсът лепят различни фигури. Когато произхождат гореказаните разединения и съединения, то ние можеме да ги видиме с просто око. Щом кислородът се досегне до тибиширът, то той захваща да шумти и от него се повдига ситна пара. Секи из вас е видял как ври варът, когато го гасят с вода. Водата съдържа в себе си въглена кислота, която се съединява с варът и шумти. Трябва да ви кажа и това, че костите на животните са съставени от фосфорен вар и от въглен вар (phosphoris calcii et carbonaris calcii) и от др.

Въглената кислота е такъв един газ, който няма никаква миризма. Тоя газ е дотолкова гъстък, щото ние твърде лесно можеме да го преливаме от едно стъкло в друго. За животът тоя газ е съвсем вредителен. Ако пусснеме някое животно в един такъв съд, който е пълен с въглена кислота, то животното тоя си час умира, защото за неговият живот е потребен кислород, а кислородът се е съединил с въглеродът и съставил е с него въглена кислота.

Вие вече знаете, че в черковите, дето горят много свещи, в зимниците, дето ври ново вино, и в станте, дето се намират мангали с въглища — воздухът става твърде тежък и захваща да боли глава. Това произхожда от въглената кислота. Свещите, човеците и новото вино поглъщат кислородът и отпущат от себе си въглена кислота. По много места на земното кълбо въглена кислота излазя съвсем готова из земните дълбочини. На остров Ява се намират такива пещери, които се наричат ядовити и които са пълни с въглена кислота. В тия пещери е твърде опасно да влазя човек. В неаполитанската област се намира знаменитата Кучешка пещеря, която може да зачуди сякого. Човек може да ходи из нея свободно и безопасно, но малките или ниските животни умират тутакси, щом влязат в тая пещеря. А знаете ли от какво произхожда това? Дъното на тая пещеря е покрито с въглена кислота, но тя се повдига от земята само на няколко педи високо, защото е по-тежка от воздухът, следователно не може да достигне до устата на човекът. Ако да би някой легнал в тая пещеря, то и той би се задъхнал. Ако въглената кислота да не би била тежка, то тя би се повдигнала понагоре и захванала би да удушва и хората.

Въглената кислота се съединява и с водата и затова воздухът над големите водени пространства има по-малко въглена кислота, нежели воздухът над сушата. Дъждът така също унищожава голямо количество въглена кислота. Когато вали дъжд, то неговите капки, които падат към земята, принимават из воздухът въглената кислота и заносват я в земята. Разбира се, че тоя газ се изпарява пак, щом се изпари и водата из земята. Разбрахте ли сега защо воздухът става приятен после дъждът?

МОГАТ ЛИ ЖИВОТНИТЕ И РАСТЕНИЯТА БЕЗ ВОЗДУХ?

Като видяхме от какво е съставен воздухът и какви още газове се намират в природата, то тряба да поговориме и за животните и растенията, за които тоя воздух е съвсем необходим. Аз ви казах вече, че въглената кислота е вредителна за животът, а сега ще да ви разкажа отде се зема тая въглена кислота и съществуват ли на светът такива средства, които би могли да унищожат тоя вредителен газ из атмосферата. Най-напред аз тряба да ви кажа, че в природата нищо се не унищожава и не тряба да се унищожава, защото сичко е необходимо, сичко е на своето място, сичко принася своя полза. Човекът и животните зависят от растенията, а за растенията е необходима въглена кислота така също, както е необходим и за животните кислород.

Растенията се хранят не само из земята, а и от воздухът. За тая цел природата им е дала шумки. Сяко едно листо има цели милиони малки дупчици, които ние можеме да видиме само с увеличително стъкло (микроскоп). Чрез тия дупчици растението тегли из воздухът въглена кислота, амонияк (ammoniacum) и вода; из тия също дупчици то изгонва из себе си непотребната вода и кислородът. Когато слънчените лучи нагреят растението, то въглената кислота, която е то погълнало, се разединява: въглеродът остава в растението, а кислородът се отделява и съединява се с воздухът.

Тряба да ви кажа и това, че шумките принимават въглена кислота и пущат из себе си кислород даже и тогава, когато тия бъдат отделени от растението. Ако натопиме цвете в една чаша с вода, която съдържава въглена кислота, и да я изнесеме на слънцето, то въглената кислота тоя си час изчезва из водата и поглъща се от цветето. Ако попокриеме водата със стъклен калпак, то в него се събира голямо количество чист кислород. Колкото на едно растение е по-потребна храна, толкова повече то става и покичесто. Когато ние няколко пъти наред осечеме на едно дърво шумата, то това дърво твърде скоро умира.

И така, растенията не могат без въглена кислота, а животните не могат без растенията, от които тия добиват не само храна, а и кислород. Ако ние унищожиме една малка част от кислородът, то би се изменила и самата природа. Аз казах вече, че в природата е сичко необходимо и че сяко нещо зависи от друго нещо. Сичко е связано между себе си. Когато се разрушава или когато умира един предмет, то тоя си час на неговото място се появлява други — смъртта произвожда нов живот. После смъртта на растенията и на животните телата им отиват в земята, гният, придобиват нова форма и дават живот на новите растения и животни. Наследниците на ония растения, от които се ние храниме днес, щат да се хранят от нашите тела и щат да хранят нашите синове. И така, сичко,

щото е живяло преди няколко милиона години, живее и днес и ще да живее и занапред. Сичко се изменява, но нищо се не унищожава. Шекспировият Хамлет има пълно право да каже, че царят е изял просекът, а просекът яде царят. Но за тия неща аз ще да ви разкажа в друга една книжка.

Сичкото това, щото ви разказах по-горе, съставлява отделна наука, която се нарича химия. По-знаменитите химици са: Либих, Берцелиус, Копп, Мусират, Шеридан, Реньо, Отто-Грагам, Кагур, Гмелин, Одлинг, Хорут-Безанец, Хотлиб, Щамер, Жерар, Бер, Кноп, Шерер, Фрезениус, Розе, Вике и Леман. Химията се дели на неорганическа и органическа. Първата се занимава с изкопаемите, а втората с животните и растенията. Органическата химия е твърде занимателна, защото тя открива от какво е съставено нашето тяло.

Даже и в старите времена са били уверени, че главната храна, която е най-необходима за човекът, е воздухът; но как дъха човек и защо той дъха, затова са разказвали само едни приказници. Който не е познат с устройството на човеческото тяло, той не е в състояние да разбере тая голяма мъдрост. В старите времена са запрещали на учените да разрязват мъртви човечески тела и да изучават човеческите вътрешности, а ако е така, то тия не са могли и да знаят какво произхожда в белият дроб, когато ние дъхаме.

Чуден е тоя свят, момченца! Хората се мъчат да изучат и да открият най-темните и съвсем необяснимите неща, а малко се стараят да изучат сами себе си, т. е. своето собствено тяло! Простите и неразвитите хора почти сякога се занимават с неестествените предмети и чудят се над това, щото не видят, щото не познават и щото не разбират, а на естествените явления гледат като на неща невъзможни, непостижими и неизпълними. Днес никой вече се не чуди на телеграфът, на парапловът и на железницата, но преди няколко години за тия неща не са смели ни да говорят.

Много учени мъже са били затваряни, биени, гонени и даже убивани, защото са говорили това, щото днес секи вече принимава за истина. Припомнете си животът на Галилея. Незнанието и простотата са лошави неща. Хората твърде често правят това, щото е убийствено за тяхното собствено благосъстояние. Така например у нас убиват доганите (milvus) и гарваните (corvus), а в Америка наказват сякого, който би посмеял да убие тия полезни животни. Доганът и гарванът унищожават вредителните животни и гнилите неща. В Съединените щати тия животни ходят по селата и по градовете съвсем свободно и не плашат се от хората.

Но да продължиме своят разказ. И така, древните народи са имали твърде мътни понятия за дъхането и за кръвообръщането. Даже и в XVII век за тия неща не са знаели по-вярно от египтяните и от старите гърци. Тия знаели само, че човек умира, ако го затворят в тясна пещеря на дълго време, но обясняли това явление твърде детински. Тия говорили, че когато воздухът влазя във вътрешностите на човекът, то се нагрява и става неспособен да действува на тялото или да чисти кръвта. Само студеният воздух, говорили тия, може да разхлади кръвта и да поддържи човеческият живот. Такива са били мненията на учените до Лавоазие.

Когато Лавоазие открил химическият състав на воздухът, то обърнал своето внимание на дъхането (respiratio). Множество опити му доказали, че дорде във воздухът се намира онова вещество, което поддържа горенето, т. е. кислород, то и дъханието е възможно, но щом кислородът изчезне, то и дъханието става невъзможно; с една дума, Лавоазие открил, че животните не могат да живеят без кислород.

Лавоазие говорил, че кислородът обновява кръвта и чисти непотребните неща, които са се съединили с нея, когато е тя преминувала през тялото. Сичката развалена кръв, говорил Лавоазие, дохожда в белият дроб и чисти се от воздухът. Тоя учен мъж мислил още, че кръвта става черна или развалена от въглеродът, който се съединява с нея, когато тя преминува през тялото. В белият дроб въглеродът се съединява с кислородът и образува въглена кислота, която тутакси излазя из тялото, а освободената от въглеродът кръв се очиства и става изново алена.

После Лавоазие се появил Милн Едварс, който направил множество опити над животните и обяснил това дело малко другояче, т. е. той открил самата истина. По неговото мнение, когато кръвта преминува през тялото, то носи в себе си разтворена въглена кислота, а когато возду-

хът влазя в белият дроб, то кислородът остава там и изгонва въглената кислота. Във воздухът се намира кислород и азот, а в кръвта — въглена кислота; кислородът и азотът влазят вътре, а въглената кислота излазя вън. Когато във воздухът се намира много въглена кислота, то това п р о м е н е н и е не може да стане и човек се задъхва и умира.

Приеменият кислород влазя в кръвта и разтваря се, а азотът се връща заедно с въглената кислота назад цял. Когато кръвта преминува през тялото, то кислородът се съединява с въглеродът, образува въглена киелота и в такъв вид дохажда до белият дроб. «А за какво употребление е азотът?», ще да попитате вие. — Азотът е твърде полезен за човеческият живот — отговарям аз. Ако във воздухът да би бил само кислород или ако азотът да би приличал на кислородът, то тия два газа твърде скоро би унищожили нашият организъм. Азотът не дозволява на кислородът да влазя с твърде голямо количество в тялото ни, а от това излазя такова едно последствие, че нашите жизнени отправления вървят полека и правилно.

Ако под един стъклен калпак, който е пълен с кислород, пуснеме някоя мишка или друго някое животно, то тия стават по-живи и по-бодри и дъхат твърде скоро. А помните ли какво се случи с животните, които ние пуснахме в азотът? И така, ако би ние дъхали само един кислород, то жизнените ни отправления би се усилили и животът ни би се съкратил; с една дума, азотът уравнява животът и дава му правилност.

Из сичкото това ние ще да заключиме, че кислородът е вредителен без азотът. Един доктор казва: «Както виното е вредително, когато ние го пиеме много и когато го пиеме без вода, така също е вредителен и кислородът, когато той не е смесен с азот.» В оная стая, в която се намират много цветя, следователно и много кислород, нас боли глава, така също както и от въглената кислота. Сичко тряба да стои на своето място. Тряба да ви кажа и това, че животната топлота, която се намира в нашето тяло, произходи от съединението на кислородът с въглеродът и с водородът. Колкото повече ние приемеме в себе си кислород, толкова повече се увеличава и нашата телесна топлота. Вие помните вече що е г о р е н и е. Водородът

така също се съединява с кислородът и образува пара, която ние в зимно време можеме да видиме и с просто око.

Други източник, който произвожда въглена кислота, е горението и р а з л о ж е н и е т о на органическите тела*. Разложение се нарича оная сила, която накарва телата да гният. Когато кислородът се съединява с органическите тела, то образува вонещ амияк и въглена кислота. Като изключиме дивите племена в Африка и Австралия, то почти сичките народи, които населяват земното кълбо, кладат огън и готвят си варено ядене. В студените места огънят се употреблява още и за топлота, в горещите страни с помощта на огънят проганят дивите зверове и насекомите, а в умерените той се употреблява още и за фабриките. Там, дето се намират много вещества за горене, дървата се истребляват без никаква нужда и в голямо количество. В Европа твърде често горят цели гори, а в Америка, дето земледелците са принудени да си очистят земя за оране, сяка година се истребляват големи пространства с дървета.

Ето що говори един немски преселенец в Америка за тия пожари: «В събота — това се случи в октомврия — се появи суров, хладен и силен восточен вятър. Дойде чичо Кондрат и няколко души наши съседи, за да погледат как ще да гори гората. Пред нази лежеха около 6 хиляди големи дървета, които трябаше да изгорят до зола. За тия дървета аз би получил в Германия около 50 000 форина. С наскърбено сърце се събрахме ние, за да погледаме на тоя страшен огън. Сичкият добитък закарахме на противоположният бряг през реката; на къщите качихме каци с вода и сички с разтреперано сърце се надеяхме, че восточният вятър ще да се продължи дотогава, дорде не премине пожарът. Тая работа беше твърде опасна. Гората запалихме на пет места, но аз не земах участие в това дело — мене ми се свидеше да паля тая гъста гора.

Как да ви опиша това, щото произлезе в онова време! За няколко часове сичко се преобрази в пламник, повдигнаха се громадни черни облаци дим, почерня сичкият воздух, а вятърът се усили и донесе и други черни облаци, които предвещаваха буря и дъжд. Горещината от огънят

* Органически тела се наричат растенията и животните, а неорганически — изкопаемите.

беше дотолкова силна, щото не беше възможно да се приближиме до него на сто разкрача. Когато изгоряха пръчките и шумата, то черният дим се изгуби и пред очите ни се показа страшен пламник. Тоя огън беше дотолкова силен, щото земята се изпопука, а воздухът чегато вреше. Тая минута беше най-опасна. Голямо множество обгорели главни хвърчеха нагоре, пращеха, падаха пак на земята и пушеха се между изгорялата вече трева. Така настана първата нощ. Небето беше червено от това огнено море, а вятърът си играеше с тоя опасен огън. Никой не мислеше да спи. Даже добитъкът не пасеше, а от страх пърхаше и гледаше към огънят. Осем деня продължи тоя огън и очисти цели поляни.»

От това горение произхожда твърде много въглена кислота, която се разпространява по воздухът. Учените са открили, че в Европа почти секи един човек унищожава на годината (за да си вари ядене) най-малко по един квадратен стънжен дърва, а в един стънжен дърва има до 1200 оки и заключава в себе си около 50% въглерод. Ако умножиме това количество на хилядо милиона (на Земята живеят хилядо милиона хора), то ще да кажеме, че хората изгарят на годината около 600 000 000 000 оки въглерод. Но освен това количество образованият свят изгаря още много дърва за различни художествени производства. В Англия най-много употребляват за тая цел каменни въглища, а по другите страни в Европа горят дърва и т о р ф.

Торф се нарича онова вещество, което се намира по блатистите места и което гори като дърва. Торфът е трева, която е захванала вече да гние. Карстен говори, че в Англия, Франция, Белгия, Прусия, Австрия, Германия и в Америка се унищожава сяка година около 26 000 000 000 оки каменни въглища, които съдържават в себе си около 20 000 милиона оки въглерод и които дават около 200 хиляди милиона въглена кислота.

Учените са открили, че животните изпущат из себе си около 2 1/2 билиона въглена кислота, а от домашното употребление на дървата тя се образува повече от 1 1/2 билион. А от гниението на органическите тела? Сосюр говори, че ако на един квадратен стънжен гният 33 оки органически тела, то от тях сяка една година произлазят около 260 драма въглена кислота. А когато ние знаеме, че

земната повърхност има около 3 000 000 квадратни мили, то можеме да кажеме, че гниението дава на годината около 30 билиона оки въглена кислота.

И така, ако да не би били растенията, то в продължението на 100 години въглената кислота би се увеличила във воздухът четири пъти повече, а след 5 000 години воздухът би станал съвсем вредителен за човекът и за животните. Доказано е вече, че воздухът преди няколко хиляди години е бил такъв, какъвто е и днес и че количеството на въглената кислота нито се е прибавила, нито се е убавила. Откритието на град Помпей, който е пролежал 1800 години под земята, подтвърдяват това заключение. Но не е било така преди няколко милиона години, т. е. преди п о т о п и т е. Учените са доказали, че преди няколко милиона години, когато Земята е имала друг вид и когато са се образовали каменните въглища, в нашата атмосфера се е намирала повече въглена кислота и по-малко кислород. Ето защо учените предполагат, че преди няколко милиона години на Земята са съществовали вече различни растения, но не са съществовали висши животни и човеци. Преди да свърша тая глава, аз тряба да повторя, че кислородът и азотът се съединяват с много други тела и съставляват нашата земя, растенията, животните и човеците.

ВЯТЪР

Аз ви казах вече, че нашата Земя е окружена с воздух и че тоя воздух се обръща заедно с нея около Слънцето, а сега ще да ви кажа, че воздухът не е насякъде еднакво гъстък. Най-гъстият воздух се намира близо до земята, а колкото повече се възкачва нагоре, толкова повече той става по-рядък и по-лек. Ако ние се изкачиме на някоя планина, която е висока от 7 до 8 мили, то не ще можеме да живееме, защото там няма воздух. Над воздухът се намира едно тънко газообразно тяло, което се нарича е ф и р и което не може да поддържи нашият живот. А ако се спустиме в една дълбока яма, то и в нея не би могли да живееме, защото воздухът е твърде тежък.

И така, ако се спуснеме в някоя яма, то сичките части на нашето тяло се стискат от тежелината на воздухът, а ако се изкачиме на някоя висока планина, то бива съвсем

противоположното, т.е. сичките членове на тялото ни се разширяват и кръвта ни захваща да излазя из тялото. Мнозина, които копаят кладенците, са се задушвали от тежелината на воздухът, а мнозина, които са се изкачвали на планината Мон Блан, са претърпели големи мъки от воздушната лекота. Това явление е накарало учените да направят воздухомер (барометър).

Воздухомерът е измислен от един италиански учен мъж, който се нарича Торичели, в 1643 година. Воздухомерът е стъклена тръбица, която има на долният край туплесто топченце, пълно с живак. Колкото повече ние се изкачваме нагоре, толкова повече живакът се спуща надолу. Ако ние се изкачиме на 63 фута от повърхността на морето, то живакът се спуща на една линия, а ако се възкачиме на 700 фута, то той се спуща на 10 линии. И така, с барометърът измеряват височините. Но барометърът принася и друга полза: с него могат да познаят и какво ще да бъде времето. Когато живакът се възкачва, то времето става ясно и топло, а ако той захване да се спуща надолу, то предсказва дъжд, град и вятър.

Така също воздухът не е насякъде еднакъв и в друго отношение: на едни места той е по-топъл, а на други — по-студен. Зимъс в стаята, която ние нагряваме с дърва, той е топъл; а вънка, на дворът, е студен. Ако ние отвориме вратата, то студеният воздух влазя в стаята отдолу, а топлият излазя отгоре. Ако туриме свещ над вратата, т. е. на горният праг, то воздухът ще да ѝ духа пламникът към дворът, а ако я туриме на долният праг, то студеният воздух ще да духа пламникът ѝ навътре. А ако е така, т. е. ако студеният воздух върви отдолу, а топлият отгоре, то студеният воздух тряба да е по-тежък от топлият. И така, студеният ветер изгонва из стаята топлият и намеща се на неговото място, а от това премещване произхожда в я т ъ р.

Най-напред аз тряба да ви кажа, че ако нашата Земя да би била нагреяна от слънцето насякъде еднакво, то вятър никога не би произхождал. И така, вятърът произхожда от топлината. Когато една страна от Земята е нагреяна от слънцето, а друга не е, то топлият воздух се разширява, повдига се нагоре и старае се да напълни празните пространства, а студеният воздух, който е по-тежък от топлият, се спуща надоле и бърза да изгони топлият и да се намести на неговото място.

А когато ние вече знаеме, че воздухът на различни места е различен, т. е. когато ние знаеме, че на едни места е той топъл, а на други — студен, то тряба да разбереме и от какво произхожда и ветерът: студеният воздух отива там, дето е топло, а топлият се вдига нагоре. Ние твърде често видиме как едни облаци вървят наляво, а други надясно.

Когато грее слънцето, то пясъкът и камъните се нагряват от него по-скоро и повече, а водата или моретата — по-малко и по-мъчно. Ето защо воздухът над песъчливите и каменистите места бива по-топъл, нежели над водите. В топло време воздухът над моретата е по-прохладен, а в зимно време е по-топъл, следователно в лятно време ветровете повечето пъти веят откъм морето. Когато едно тяло се нагрява от слънцето по-мъчно, то по-мъчно и изстива. Когато нашата земя е покрита със сняг и когато пръстта замръзва на няколко педи, то морето е още топловато, защото водата изстива по-полека. Ето защо над водата зимъска е по-топло, нежели над сушата, и ветровете веят откъм сушата.

Но вятърът твърде често зависи и от планините. Съществуват и такива едни ветрове, които духат почти сякога към едно направление. Тия ветрове се наричат п а с а т и. Пасатите веят от восток към запад и произхождат от това, че Земята се върти около себе си. Други един вятър, който има твърде чудно свойство, се нарича м у с о н. Тоя ветер се появлява над восточните морета и духа 6 месеца към една страна, а 6 месеца към друга неи противоположна. Когато различни ветрове се срещат при планините, то произвождат в и х р у ш к и. В горещите страни в и х р и т е (урагани) биват дотолкова силни, щото кътят и най-дебелите дървета из корените и развалят де що срещнат. Понякогаж вихрушката носи със себе си облаци и тучи, а такава вихрушка се нарича с м е р ч (typho, sypho, тифон).

Тия вихрушки ту се повдигат нагоре, ту слазят надоле и твърде често влекат след себе си животни и растения, повдигат даже и хора. Смерчът понякогаж бива дотолкова силен, щото в една секунда преминува от 73 до 80 фута (стъпки). Когато смерчите се появляват над мо-

рето, то повличат след себе си огромно количество вода заедно с рибата и жабите и носят я по воздухът. Когато водата пада на земята, то падат заедно с нея и жабите, и другите животни. В 1811 г. в един французки град заедно с дъждът паднали толкова жаби, щото покрили сичките улици, напълнили даже и одаите, на които прозорците не били затворени. На 1 юлия 1822 г. в Петербург паднали заедно с дъждът риби. Понякогаж смерчът извлача из морето ситни червени животни и дъждът става червен като кръв. В това време бабичките говорят, че е валял кървав дъжд.

Но вихрушките са най-страшни в африканските пустини, защото тия пустини са покрити със ситен пясък. Най-пространната и най-страшната пясъчна равница е Сахара, която се намира на северозапад. Ето що пише Ричардсон за тая пустиня: «1 майя беше за нази най-мъчителен и най-ужасен в сичкото наше пътувание. Нашият керван пропъпла цели 14 часа по ситен пясък, а врелият вятър беше готов да ни задуши. Състоянието на нашият керван беше твърде плачевно. Хората и камилите вървяха лениво и тежко се повдигаха напред. Във воздухът се не чуеше нито един звук. Хората не бяха в състояние да говорят, а ако някой из нас проговореше за нещо, то гласът му премираше в тая пясъчна пустиня, която не знае що е е х о. Облаци от прах, които имаха пепелножълт цвят, се повдигаха нагоре и падаха над нази сяка минута. По някои места стърчеха следи от някое погибающе от горещината растение. Секи предмет от окружающите нас пàри принимаваше различни размери. Горещината и друсанието на камилата производждат едно малко главокружение и нам се чини, че окружающите ни предмети плуват в гъстата мъгла, както то бива понякогаж насъне. Такова опиянение, каквото производи пустинята, тряба да изпитате сами, за да имате за него верни понятия.»

«Пясъкът беше дотолкова горещ — говори д-р Барт, — щото не беше възможно да се ходи по него без обуща. Термометърът, когото спуснахме на пясъкът, показа 36° по Реомира.» Вихрушките, които се наричат «самум» и които духат над тая пустиня, биват твърде ужасни и навождат голям страх на пътниците. За самумът няма ни определено време, ни известно направление. Тоя вятър духа от сяка една страна. Самумът е ужасен и чрез своята то-

плина, и чрез своята сила, и чрез онова множество пясък и прах, който той носи със себе си. Тоя вятър твърде често затрупва цели кервани. Когато тоя вятър захваща да духа, то камилите скачат, бягат и хвъргат от себе си тяжестите, а човеците изпитват такова едно състояние, каквото изпитват и на високите планини: тялото им чувствува слабост и голяма тяжест и най-после тия падат от силната борба с горещината, с пясъкът и с бурята.

Изведнъж се зачуват потайни шумотевици и глухи трескавици, повдигат се стълпове от прах и пясък и бурята в едно мигновение достига до най-крайните предели. В такава една буря погибват хиляди животни — пясъкът погребава сичко под себе си.»

Ето с какви думи описва тоя вятър един ингелизки пътешественик: «По сичката равница произлезе такова едно движение, каквото бива на морето във времето на големите бури. Волни от пясък се удряха една о друга и от тях се повдигаше нагоре гъстък прах; громадни стълбове от пясък се повдигаха към югозапад и въртяха се с необикновена скорост; слънцето се помрачи, т. е. покри се с пясъчна пелена, и ние помислихме, че наближава второ пришедствие. Беше пладне. Пясъкът се повдигаше нагоре-надоле като воздухообразно тяло. Главата ми се беше зашемедила от горещина и от тежкият воздух — аз гълтах само един прах.»

Друг един пътешественик говори така: «Под тая вихрушка цял един керван остави костите си. Хората викаха и молеха се богу, камилите пъшкаха и вдигаха главите си нагоре. . . Час по час се повдигаше нагоре нечия шарена дреха или нечия зелена чалма — и пак пясък. . . Пясъчните волни са по-страшни и от морските.» «Скоро пясъкът натрупа големи купове; там, дето по-напред беше гладка равница, възвиси се голямо възвишение, а това възвишение беше пространен гроб на погиналият керван.»

Самумът в различни места се нарича различно: по прибрежните крайове на Средиземно море той е известен под име с и р о к о, в Швейцария се нарича ф е н а, а в Германия той се преобразява на топъл и мокър вятър. В Египет съществува друг един вятър, който се нарича ш а м с и н и който се отличава от гореприведеният. Шамсинът има електрическо свойство и опасностите, които той причинява, имат съвършено друг характер.

Твърде често тоя вятър — ако той да би духал и най-слабо — действува разрушително на човеческото тяло по причина на електричеството, което той има твърде много. Шамсинът преминува твърде скоро, но атмосферата после него остава на дълго време гореща (38—40° по Реом. на сянка), по воздухът се вдига ситен прах и пясък, които преминуват насякъде и намират място дето и да е; от тях не е възможно да се укриете под никакво покривало и в никаква пещеря.

Когато човек се намира под тоя вятър, то кръвта му удря в главата и пълнокръвните хора падат и умират от удар. Шамсинът се появлява само после големите жеги и когато е сух воздухът. Преди да захване тоя вятър да вее, то атмосферата добива бледен червено-жълт цвят, над земята се спуща необикновена горещина, вдворява се безветрие и мъчителна тишина в сичката природа, а хората и животните бързат да се скрият дето и да е.

Ето що говори Гарис за тоя вятър: «Дойдохме до Джеген (ад). Това име носи едно солено езеро. Около нас се повдигаше тежък, ядовит и вредителен за дъханието воздух. Атмосферата беше гореща, а слънцето като разжежено металическо кълбо стоеше на ясното небе. Хората и животните страдаеха ужасно от тоя убийствен воздух; не съществуваше ни най-малък ветрец. Почти синца почувствувахме, че очите ни захващат да болят, мъчеше ни жажда, а вода нямахме ни капка.»

После това изведнъж, в едно мигновение, се появил шамсин.

Ураганите биват ужасни и тогава, когато духат над девствените гори, през които не е преминувала човеческа нога. Един пътешественик по Америка говори за тамошните вихрушки следующето: «Да се намира човек в девствените гори във времето на големите вихрушки е много по-страшно и опасно, отколкото да се намира над морето във времето на най-страшните бури. Когато ураганът преминува над тия многовечни дървета, когато разклати техните клонове, когато захване да ги разделява и да ги удря едно о друго, то по воздухът се разнася страшен писък, шумотевица, реване и трескотевици. Ония растения, които се вият около големите дървета и които ги сплитат едно за друго, се късат на части; клонове и цели дървета падат; от плодовитите дървета падат овощи и правят голяма шуметевица, защото повечето из тия овощи са покрити с твърда кора. Дъждът, който от самото начало се удържава от гъстата шума, тече като из ръкав между разединените дървета. Вода облива насякъде и угрожава на животните със страшен потоп. Почти сичките горски животни виражават безспокойствие и страх и със своите тъжни викове и със своето виене заглушават и самият вятър.

Маймуни, големи прилепи и сичките хвъркати живинчета мамят едно друго, чегато им предстои вечна[. . .] и на другите животни из същото семейство причиняват ужас и отвращение в тия и без това тежки минути. Мълчат само насекомите (мравето, паяците и другите буболечици); тия са се скрили под кората на старите дървета или под някоя шумка и мирно очакват оная минута, когато сичко ще да се успокои пак и над природата ще да огрее изново яркото слънце.»

ПАК ЗА ВОЗДУХЪТ

Когато воздухът е чист, т. е. когато в него се намира само чист кислород и азот, то ние обикновено говориме, че климатът е здрав, а ако във воздухът съществуват ядовити вещества, т. е. ако той се съединява с изпаренията на блатата и с другите гниющи вещества, то тоя воздух бива нездрав и произвожда множество болести. За такъв воздух обикновено говорят, че има ядовити м и а з м и. Учените говорят, че онова вещество, което производи холерата, е м и а з ъ м, който се появлява във воздухът, съществува и после се изгубва, но тия и до днес още не са доказали какви са тия миазми и какво произвождат в атмосферата.

Някои животни имат способност да усещат в кое време ще да се появи холерата. Кербер забележил, че преди да се появи холерата в Нюрнберг (1854 г.), то сичките гарги, които имали гнезда над черковите «Св. Себалда» и «Св. Лаврентия», побягнали. За да се увери в своето откритие, Кербер се качил на една из горесказаните черкови и намерил над гнездата паяжини. Когато холерата преминала, то гаргите се върнали назад. Това се случило между априлия и септемврия. Такова също явление произлязло още в Мюнхен, в Аусбург и в много други

градове. Гаргите лупят два пъти на годината, а в 1854 г. тия излупили само веднаж. Ветровете разнасят ядовитият воздух, а дъждовете и растенията го очищават.

Воздухът през лятото е по-здрав, нежели през зимата, защото през лятото растенията унищожават въглената кислота и дават ни кислород. През зимата ветровете донасят кислород из ония страни, които са покрити с цветя. Когато у нас е зима, то южната половина на земното кълбо е покрита с растения, а когато у нас е лято, то там земята е покрита със сняг. Освен това, тропическите страни (Средня Америка, Африка и Средня Азия) никога не знаят що е сняг.

По планините воздухът е по-чист, нежели над голите равници и над блатистите места, а в горите той е по-благоприятен за здравето, нежели в ниските места, защото дърветата го очищават от ядовитите газове. Морският воздух би бил твърде здрав, ако да не би бил влажен и ако да не би се вдигал от едно място на друго толкова често и толкова силно. В големите градове, които имат тесни улици и в които съществува нечистота, воздухът е твърде нездрав.

Когато воздухът е много сгъстен, то той добива такава сила, каквато има пàрата и барутът. Ония пушки, които се пълнят с воздух, карат толкова, колкото и барутът. Един американец на име Ериксон направил такава една машина, която работи с нагреян воздух.

Много учени мъже са търсили средства, за да се изкачат на воздухът. Били измислени различни способи, но ни един из тях не бил достатъчно полезен. Най-после братия Монголфие направили кълбо от копринено платно и напълнили го с нагреян воздух, който бил 1/3 част по-лек от студеният. Разбира се, че леките неща излазят отгоре над тежките, и кълбото се повдигнало; но когато това кълбо се изкачило на такава височина, на която воздухът бил еднакъв с воздухът в кълбото, то кълбото се запряло.

Друг един, по име Шарлиер, напълнил кълбото с водороден газ, който е 12 1/2 пъти по-лек от атмосферният воздух. От 1782 г. и до днес са станали множество воздушни пътешествия, но и досега не са се намерили такива средства, с които би било възможно да се управляват тия воздушни корабли. Воздухът е немирен и постоянно менява своето направление. Много пътешественици, които са хвърчели по воздухът, са изгубили даже и своят живот, като например Бланшар, Пилатър де Розе, Рюмен и граф Цамбекари. Най-голямото воздушно пътуване е направил Грин. Грин тръгнал из Лондон, преминал през Голандия и Германия и спустил се в Насау. Той проживял по воздухът две денонощия. Най-високо се е възкачил Ге Люсак. Тоя безстрашен човек се възкачил на 22 000 фута високо. Когато той се намирал на земята, то било топло 23 градуса по Реомира, а горе било 17 градуса студено.

Онзи прибор, с когото измерват топлината, се нарича т е р м о м е т ъ р или топломер. Термометри има три вида: термометърът на Реомира, който е разделен на 80 равни части; термометърът на Целзиуса, който е разделен на сто части, и термометърът на Фаренхайта, който е разделен на 180 части. Първите два термометра принимават за средня величина 0, а Фаренхайтовият 32; т. е. когато водата замръзва, то двата термометра показват 0, а единът 32. Термометърът на Реомира се употреблява най-много. За другите воздушни явления, които се наричат метеорологически, аз ще да ви разкажа в следующата книжка. Четете само, четете.

ЗА ТОПЛИНАТА И ЗА СВЕТЛИНАТА ИЛИ ЩО Е ЖИВОТ

ЩО Е НАУКА?

Необразованите, глупавите, дивите и тъпоумните хора говорят, че тоя свят е чуден, че «ежедневните природни явления са дълбока тайна, която е позната само на бога», че слънцето свети по повелението на някаква си свръхестествена сила, че «бабите свалят месечината от небето и доят я», че «свети Илия гони ламята със своят остър мъждрак и гърми по небето със своите златни кола», че грешните цигани са длъжни да валят град и да го хвъргат на земята по нивите и по лозята на грешните хора; най-после, че дъгата пие вода из реките и из кладенците и оставя на земята някаква си чудотворна чаша и много друго.

Ни едно от тия неща не е истина, мои момченца и моиченца! Умните и истинно учените хора ни разказват противното. И наистина можете ли вие да ми покажете кой е онзи човек, който е намерил чашата на дъгата? Можете ли да ми покажете коя е оная баба, която е издоила месечината барем веднъж? Най-после можете ли да ми покажете кой е онзи човек, който е видял ламя, самодива, таласъм и каракончо? Бабешки приказнички!

Който е познат с истинната наука, той тряба да се съгласи с нази, че светът никак не е чуден и че сяко едно явление има свои природни причини или свои закони. Нищо не излазя из пределите на тия закони. Учените хора одавна вече са открили, че сяко камъче, сяка тревица, сяко бубулеченце и животинчеце се намират на своето място; че нищо не може да се унищожи, нищо не може да се изгуби, нищо не може да се притури; най-после, че на тоя свят не могат да бъдат никакви чудеса, защото сяко едно чудо е неестествено и противно на бога, който е направил сичко както тряба и който управлява светът по един естествен и неизменим закон.

Наистина философията ни доказва, че тоя свят, който се нарича «Вселена», е вечен, както е вечен и сам бог, който го е направил. Ако да би умряло, т. е. ако да би се унищожило и най-малкото животинченце, и най-малкото шущеченце, и най-малката частичка от земята, то би се изменила и самата природа. — «Е-е-е, не е то така, — ще да извикате вие. — Нема̀ ние не видиме, че хората умират, че тревата изсъхва, че дървото изгнива, че камъкът остарява и преобразява се изново на пясък, че водата се изпарява, че малките животинчента стават храна на по-големите и така нататък? — Не бързайте, не бързайте!

Аз ще да ви кажа — и ще да ви докажа, — че даже и самата смърт е живот. Природните явления одавна вече са доказали на истинно учените хора, че на тоя свят се изменява (живее) сичко, а не унищожава се (не умира) нищо. Тука съм длъжен да ви кажа и това, че сичките изменения (животът) имат свои закони. Ако желаете да се опознаете с тия закони, то тряба да четете природните или естествените науки.

«Но кои са тия науки, които се наричат природни и които ни разказват такива чудеса?» — ще да попитате вие. — Какви чудеса? Природните науки са прости, ясни и понятни за сякого, а ако тия и до днешният ден не са разпространени между народът, т. е. между простите смъртни, то за това тряба да обвиняваме учените, духовенството и харамоедците.

Преди едно столетие с природните науки са се занимали само някои избрани учени, които са писали или на латински език, или дотолкова темно, високо и двоесмислено, щото техните учени произведения не са могли да принесат на народите никаква полза. Тряба да ви кажа и това, че духовенството (особено папите) и царьовете са запрещали на учените да пишат понятно и разумливо, т. е. да разпространяват своите знания, открития и изследования между простият народ. Освен това, преди две-три столетия книгите са били твърде скъпи, защото в онова време хората не са имали такива печатници, каквито имат днес, и защото сяка една книга е трябало да се преписва с ръка.

ЗА ТОПЛИНАТА И ЗА СВЕТЛИНАТА ИЛИ ЩО Е ЖИВОТ

ЩО Е НАУКА?

Необразованите, глупавите, дивите и тъпоумните хора говорят, че тоя свят е чуден, че «ежедневните природни явления са дълбока тайна, която е позната само на бога», че слънцето свети по повелението на някаква си свръхестествена сила, че «бабите свалят месечината от небето и доят я», че «свети Илия гони ламята със своят остър мъждрак и гърми по небето със своите златни кола», че грешните цигани са длъжни да валят град и да го хвъргат на земята по нивите и по лозята на грешните хора; най-после, че дъгата пие вода из реките и из кладенците и оставя на земята някаква си чудотворна чаша и много друго.

Ни едно от тия неща не е истина, мои момченца и момиченца! Умните и истинно учените хора ни разказват противното. И наистина можете ли вие да ми покажете кой е онзи човек, който е намерил чашата на дъгата? Можете ли да ми покажете коя е оная баба, която е издоила месечината барем веднъж? Най-после можете ли да ми покажете кой е онзи човек, който е видял ламя, самодива, таласъм и караконча? Бабешки приказнички!

Който е познат с и с т и н н а т а н а у к а, той тряба да се съгласи с нази, че светът никак не е чуден и че сяко едно явление има свои природни причини или свои з а к о н и. Нищо не излазя из пределите на тия закони. Учените хора одавна вече са открили, че сяко камъче, сяка тревица, сяко бубулеченце и животинченце се намират на своето място; че нищо не може да се унищожи, нищо не може да се изгуби, нищо не може да се притури; най-после, че на тоя свят не могат да бъдат никакви чудеса, защото сяко едно чудо е неестествено и противно на бога, който е направил сичко както тряба

и който управлява светът по един естествен и неизменим закон.

Наистина философията ни доказва, че тоя свят, който се нарича «Вселена», е в е ч е н, както е вечен и сам бог, който го е направил. Ако да би умряло, т. е. ако да би се унищожило и най-малкото животинченце, и най-малкото шущеченце, и най-малката частичка от земята, то би се изменила и самата природа. — «Е-е-е, не е то така, — ще да извикате вие. — Немà ние не видиме, че хората умират, че тревата изсъхва, че дървото изгнива, че камъкът остарява и преображава се изново на пясък, че водата се изпарява, че малките животинченца стават храна на по-големите и така нататък? — Не бързайте, не бързайте!

Аз ще да ви кажа — и ще да ви докажа, — че даже и самата смърт е живот. Природните явления одавна вече са доказали на истинно учените хора, че на тоя свят се изменява (живее) сичко, а не унищожава се (не умира) нищо. Тука съм длъжен да ви кажа и това, че сичките изменения (животът) имат свои закони. Ако желаете да се опознаете с тия закони, то тряба да четете п р и р о д н и т е или е с т е с т в е н и т е науки.

«Но кои са тия науки, които се наричат природни и които ни разказват такива чудеса?» — ще да попитате вие. — Какви чудеса? Природните науки са прости, ясни и понятни за сякого, а ако тия и до днешният ден не са разпространени между народът, т. е. между простите смъртни, то за това тряба да обвиняваме учените, духовенството и харамоедците.

Преди едно столетие с природните науки са се занимали само някои избрани учени, които са писали или на латински език, или дотолкова темно, високо и двоесмислено, щото техните учени произведения не са могли да принесат на народите никаква полза. Тряба да ви кажа и това, че духовенството (особено папите) и царьовете са запрещали на учените да пишат понятно и разумливо, т. е. да разпространяват своите знания, открития и изследования между простият народ. Освен това, преди две-три столетия книгите са били твърде скъпи, защото в онова време хората не са имали такива печатници, каквито имат днес, и защото сяка една книга е трябало да се преписва с ръка.

С природните науки са захванали най-напред да се занимават старовременните гърци. Основанието на тия науки е положено от Аристотеля; Теофраст и Диоскорид са турили основание на ботаниката, а Плиний (по-старият) е събрал богати материали за природните науки въобще. После това тия науки са били оставени без никакво внимание до XVII столетие. Тряба да ви кажа и това, че гръцките и римските учени са имали за тия науки съвсем детински понятия. После падението на Гърция и на Западната римска империя, т. е. после разпространението на християнството, с науката се е занимало само духовенството. Разбира се, че то е изнасяло и раздавало на народът само онова, щото е било безопасно или полезно за неговата власт, а сичко друго се е скривало или преследовало с голямо ожесточение.

Цели хиляди и милиони личности са погинали в темниците или в пламникът на калугерските «чистилища» само затова, защото тия са се занимали с науката или защото не са одобряли калугерските лъжи и техните мъдрости за нечистите духове. Бруно е бил изгорен в Рим (в 1600 година) само затова, защото е говорил, че звездите са такива също земи, каквато е и нашата. И така, истината в онова време се е гонила така също, както днес се гони невежеството.

Природните науки са захванали да процъфтяват от Великата френцузка революция, която може да се нарече н а ч а л о на умственото развитие. Имената на Дидерота, на Даламбера, на Волтера, на Александра Хумболда, на Нютона, на Либиха и др. ще да останат вечни в науката, както са останали вечни и имената на Христовите апостоли в християнството.

Освен горереказаните имена, природните науки могат да се похвалят с Цезалпина, с Вогена, с Леонарда да Винчи, с Ронделе, с Линея, с Паласа, с Бюфона, с Добантона, с Ласепеда, с Ламарка, с Бюхнера, с Молешота, с Кювие, със Сент Илера, с Дарвина, с Шлайдена, с Мюлера, с Люиса, с Жюсио, с двата Декандоля, с Фокта, с Гексли и мн. др. Тия имена ще да останат вечни в историята на природните науки, т. е. в историята на истинното умствено движение.

Природните науки се делят на две отделения. Първото отделение се занимава със самите природни явления. Немците наричат това отделение естествословие (Naturlehre) или всеобща физика. Всеобщата физика заключава в себе си: 1/ физиката, 2/ химията и 3/ физиологията. Второто отделение се занимава със самите предмети на природата. Това отделение заключава в себе си: 1/ астрономията, 2/ геологията, 3/ географията (землеописанието), 4/ физическата география и 5/ естествената история, т. е. ботаниката, минералогията и зоологията. На това отделение принадлежи антропологията, която се дели на анатомия и физиология. На тия науки се основава и медицината. Астрономията и механиката са днес най-обработени.

Из сичкото това, щото ви казах по-горе, вие сте могли вече да си съставите понятие, че природните науки ни учат само онова, щото е истина и щото е в състояние да ни принесе истинна полза. Тия понятия са накарали сичкото разумно, живо и здравомислящо човечество да посрещне тия науки с отворени обятия и да се възползува от тях за своето душевно и веществено обогащаване. И наистина, ни една наука не е направила в такова късо време, и още в своето детинство, такива големи успехи, ни една наука не е удържала такава пълна победа над човеческите глупости, над суеверията и над лъжовните верования, ни една наука не е възвисила човеческият ум до ония истини, които са плашили хорското въображение, доколкото астрономията, геологията и механиката.

Тряба да ви кажа и това, че на тоя свят се намират и такива учени к и т ю ц и, които говорят, че техните книги тряба да се четат само от учените и че «техният бисер не тряба да се тъпче от свинете». Аз познавам множество български учени и множество български доктори, които обичат да философствуват и да говорят, че на народът не тряба да се открива истината, защото умният човек не обича да слуша учените и да им се покорява. Не слушайте ги, момченца! Тия хора са по-вредителни и от чумата. Ако между вази се появят подобни учени философи и подобни доктори, то ги изпроводете в Париж да си земат парите назад, които са тия похарчили за своето образование.

Един от най-умните и най-учените съвременни хора (името му е Карл Фокт) говори за горереказаните учени хора така: «По-голямата част от досегашните учени мъже желаят по-напред да бъдат у ч е н и, а после да станат х о р а. Разбира се, че тяхната голяма ученост е била най-главната

причина, която е стояла на път на истината и която не е дозволявала на науката да намери място между народът.» Фоктовите противници мислят другояче. Тия безсовестни хора говорят, че истината трябва да се открива само на няколко стотини или само на няколко хиляди хора, защото простият човек бива щастлив само тогава, когато е сляп духовно и когато мисли, че два и два е пет.

Ние се съглашаваме с Фокта. Секи един разумен човек е обязан да има барем кратки понятия из природните науки или из естествените закони, защото само в такъв случай той може да се нарече човек и да се отличи от животните. Природните науки ще да му разкажат: как живеят растенията и животните; как се храни човек и с какво трябва да се храни; из какво са съставени животните, растенията и изкопаемите (минералите); какво има в земята и над земята и какво става по небето; какво има в морето и как се въртят звездите; с една дума — природните науки ще да му разкажат що е живот и как живее сичката наша Вселена или природа.

Най-големите човечески нещастия произхождат от това, че хората не могат да научат умът си да гледа на сяко едно нещо просто, т. е. без философии и без безполезни въображения. Който мечтае, който гледа през очила на простите неща и който се отбива от естественият път, той никога няма да найде истината и да разбере науката. Трябва да знаете и това, че когато нашият ум се опознае с природата, то няма вече да се бои от различни въображаеми караконџовци, от бабешките магии, от несъществующите змейове, лами, вампири, таласъми и самодиви и от естествените природни явления. Освен това, истинно ученият човек може да се уварди от ония болести, които изкореняват такова множество млади сили. При сичкото това природните науки са дотолкова богати и обширни, както е богата и обширна и самата природа. Ще да преминат още цели стотини хиляди години, а хорският дух се още ще да намира в тях нови неща и нови богатства. И така, науката е истина.

В преминалите две книжки аз говорих «за небето и земята» и «за воздухът и неговото влияние на животните и на растенията», а сега ще да ви разкажа що е живот.

ОТ КАКВО ПРОИЗХОЖДА ТОПЛИНАТА?

Има ли на тоя свят барем едно живо същество, което да не обича пролетта? А и как да я не обичаме, когато тая пролет ни дава живот, когато тя возкръшава толкова билиони живи същества, когато тя възобновлява старото, полумъртвото и гнилото, най-после, когато тя поддържа тоя свят и населява го с разнообразни живи създания!

Дебели и тежки преспи сняг покриват лозята, нивята и ливадите; студен северен вятър вие на снежните равници; слънцето грее някак си лениво и не остая после себе си никакви последствия; небето се покрива с гъсти облаци и със студена мъгла, която пада над земята, пробива през дрехите ни и ослабява телата ни и пр. Сичко е мъртво и неподвижно. Певците на горите и на планините одавна вече са отишли да търсят по-гостеприемни храстеци и дъбове; насекомите и сичките други малки животинченца, които се не защищават от човекът, одавна вече са се скрили в своите леговища и спят непробуден сън, а човекът се мъчи и храни и себе си, и своят потребен и полезен добитък със своят лятошен пот; с една дума, сичката природа се намира в някакъв си бездушен и неподвижен сън.

Но времето върви, а секи един вървеж произвожда нови явления. Природата малко по малко захваща да се пробужда от своят бездействен сън; старата и побелялата баба зима отстъпя своето място на младата и на веселата пролет, а животните и растенията се пробуждат, оживяват и захващат да се грижат за своята прехрана. Слънцето се възкачва се по-горе и по-горе, неговите лучи захващат да позлатяват восток по-рано и да се скриват на запад по-късно, силата на слънечната светлина стая по-топла и по-топла. Стопеният сняг се спуща от планините и наводнява множество страни; замръзналата река строшава своят покрив и тласка го надоле; почернелите гори се облачат в своите нови венчани дрехи, т. е. в своите светлозелени накити; ливадите се покриват с хиляди разнообразни цветица; хиляди хвъркати животинченца захващат да пеят своите нежни песни; безчислените насекоми брънчат из топлия воздух, а домашните животни се разхождат по поляните и наслаждават се със своята нова, крехка и меризлива храна. И сичкото това произхожда от слънцето, което, както и ластавичките, оставя южното полушарие и връща се назад

към нас. Ето отде произхожда и най-главната топлота, която е най-главното условие на нашият живот.

Да видиме сега какво би произлязло в такъв случай, ако животворящето наше слънце да би се отдалечило от нас (т. е. ако земята да би се отдалечила от него) на голямо раэстояние или ако това слънце да би изгубило своята светлина и топлота. Ако да би се случило подобно нещо, то земята би се покрила с ледено море, около което би се възцарила черна непроницаема нощ и мъртва гробова тишина. Животните би измрели, растенията би замръзнали и животът би се прекратил.

Тука съм длъжен да ви кажа и това, че топлината на слънцето е дотолкова силна, щото ние не сме в състояние да си въобразиме количеството на тая сила. Един холандезки естествоизпитател говори (името му е Гартинг), че ако нашата земя да би се приближила на неголямо разстояние до слънцето, то би се разтопила, т. е. тя би приняла огнен вид. Даже и най-твърдите тела би станали воздушни. И така, както големите студове, така и големите горещини са в състояние да преобразят нашата земя и да ѝ дадат съвсем друг вид.

Да си предположиме сега, че слънцето не ще да изгуби своята топлина и светлина и че земята не ще нито да се отдалечи, нито да се приближи до него, но че тая земя ще да измени своя път, т. е. че тя ще захване да се върти от юг към север. Разбира се, че в такъв случай слънцето би захванало да изгрява не откъм восток, а откъм север. А какви преобразования би се случили в такъв случай? А ето какви. В Нова земя, която днес стои покрита с вечни снегове и по която не расте никаква растителност, би се покрила с палмови гори, с портокалеви и с лимоневи дървета и с тропически поляни, по които би пасли дългозъби слонове, безобразни носороги и черноокн антилопи (африкански сърни), а африканската пустиня Сахара или Атлантическия океян би се покрили с ледени планини и с дебели преспи, по които би се разхождали бели мечки, тюлени и моржове.

А че нашата земя обича да прави подобни прекрачки, свидетелствоват хиляди примери. Под снежните пространства на сибирските пустини и по бреговете на Ледовито море се намират цели купове кости от такива животни, които могат да живеят само в топлите места, дето растителността е богата и изобилна. Но да оставиме сичкото това за други път и да поговориме за свойствата на слънцето, което ни дава толкова топлина и светлина.

Това слънце е дотолкова голямо, щото секи из нас би трябало да раззине устата си, когато чуе, че то на обхват е по-голямо от земята 1 407 000 пъти. Ако ние да би съединили сичките планети заедно, то слънцето би било и от тях по-голямо 600 пъти. Тука сме длъжни да забележим и това, че тия планети, които се въртят около слънцето така също, както и нашата земя, са Меркурий, Венера, после тях върви нашата земя, а след нея Марс, Юпитер, Сатурн, Уран и Нептун. Някои от тия планети, от които няколко са много по-големи от нашата земя, ни се чинят не по-големи от една точка само затова, защото се намират далече от нас. Средньото разстояние от средоточието на слънцето до нашата земя е 20 682 000 географически мили. Представете си сега какво е това слънце и каква е неговата топлина и светлина, когато то нагрява и осветлява нашата земя от такова голямо разстояние!

Учените хора говорят, че самото кълбо на слънцето е черновато, т. е. че самото слънце е темно, но че то е окружено на голямо разстояние със светла покривка, а сичкото това ни доказва, че почти сичките природни явления се управляват по общи и неизменими физически закони. Секи из нас вече знае, че пламъкът на свещта има три цвята: вътрешната му светлина е синьожълта (черновата), средната е темножълта, а третята или вънкашната — светложълта.

Вторият източник на топлина се появлява из самата земя. Преди множество милиони години нашата земя е била огнено кълбо, т. е. тя е горяла така също, както днес горят и множество други небесни светила. Но вие знаете вече, че земята се върти около себе си и около слънцето, следователно тя е била принудена да преминува през различни студени пространства, а ако е сичкото това така, то тя не е можела да остане в първоначалното свое положение, защото, според както ви казах вече по-горе, животът, т. е. движенията, изискват и з м е н е н и я.

Най-напред земята се покрила с тънка кожица, а после, малко по малко, добила своето днешно положение. Даже и днес в земята гори твърде силен огън. Ако някой от вас да би захванал да копае и да върви към средоточието на земята, то би се уверил твърде лесно, че колкото

той се пуща по-надоле, толкова около него става и по-топло. Водата в дълбоките кладенци не замръзва даже и в най-големите студове. Разбира се, че тая топлина произхожда не от слънцето. Секи из нас е вече изпитал, че дълбоките зимници и множество източници биват лете студени, а зиме топли. А от какво произхожда сичко това? А ето от що.

Топлината на зимникът или на източникът е еднаква и зиме, и лете, но нашето тяло не е еднакво. Когато нашето тяло преминува в летен ден из топлият или из нагреяният от слънцето воздух в някой зимник, то тоя зимник му се чини студен, защото там температурата е по-студена от повърхността на земята, която е нагреяна от слънцето, а през зимата тялото ни усеща в зимникът топлота, защото температурата в тоя зимник е останала същата, а воздухът на земната повърхност е изстинал.

Учените хора са направили цели милиони опити и уверили са се, че в дълбоките кладенци или в дълбоките пропасти не става никакво различие ни зиме, ни лете, ни дене, ни нощe. До това знание хората са достигнали с помощта на термометърът. И така, температурата на 60 стъпки от повърхноста на земята е сякога еднаква. За нея е се едно грее ли слънцето или не. Неговите лучи не достигат до ония места. В солните копи (окна) Велички, които се намират близо до Краков, температурата и зиме, и лете е 8° по Реомюра. Сичкото това ни доказва, че тая топлина произхожда не от слънцето.

Да приведеме още един пример. Източниците, които извират из земята, имат в сичките времена на годината еднаква топлина или еднаква студенина. Някои от тия източници са дотолкова студени, щото се пият с голям труд, а други са дотолкова горещи, щото изгарят тялото ни като сяка възвряла вода. Около Кум, близо до Неапол, на онова място, което се нарича Судатори ди Тритоли, из земята извира такава гореща вода, в която може да се вари ейце за една минута.

Ония води, които земат своето начало от ония планини, които се покриват със снегове, са студени, а ония, които извират из дълбочините на земята, биват топли, даже и горещи. Науката е доказала вече, че топлината се увеличава един градус на секи 130 стъпки. Така например, ако термометърът показва на 130 стъпки дълбоко +6°, то той на 260 стъпки ще да покаже +7°, а на 320 стъпки +9°. Из сичкото това може да се заключи, че на 1000 стънжена дълбочина вътрешната горещина на земята е такава, щото водата не може вече да остане във водено състояние, а преобръща се на пара, на 1200 стънжена дълбочина сумпурът (тюкюртът) се стопява; на 1800 ст. оловото се топи като восък, а ако захванеме да вървиме още по-надоле, то на дълбочината от 75 върста (260 000 стъпки) температурата ще да бъде + 2 000°Р., т. е. такава, при която и най-мъчностопяваемите тела добиват воден вид.

А какво значение имат някакви си 75 върста за земята, когато радиусът (спицата) на земното кълбо има 6 хиляди върста! Ако сравниме нашата земя с един голям портокал, то дебелината на неговата кожа, която представлява земята, би била 700 върста, а корката на земята е десет пъти по-тънка от корката на портокалът, следователно корката на портокалът сравнително с корката на земята е много по-дебела (10 пъти).

И така, ако топлината на земята се увеличава постепенно, то средоточието ѝ се намира в такова положение, което ние не сме в състояние ни да си въобразим. За вътрешнята горещина на земята свидетелствуват: 1) ония газообразни тела, които излазят из земята и из морските дълбочини; 2) минералните горещи източници, които извират из земята; 3) димът и пламникът, които се изхвъргат от вулканите; 4) лавата и разтопените камъни, които се изливат по покатостите на високите и на стръвните огнедишущи планини.

Освен тия два източника на топлотата сяко едно тяло което се намира на земята и което има свое движение, про извожда топлина. Ако ние захванеме да т ъ р к а м е две тела едно о друго, то тия се нагряват до твърде голяма степен. Когато дивите народи желаят да добият огън, то тия търкат едно о друго две дървета. По-напред тия дървета се нагряват, а после се и запалват. Ако захванеме да търкаме едно о друго даже две парчета лед, то и тия ще да се нагреят и ще захванат да се разтопяват именно на онова място, на което се търкат. Осите на колата, ако не са намазани с маст и с катран, така също се нагряват и запалват.

Хайдете да удариме с чукът някое студено желязо ня-

колко пъти. Ако направиме това, то и чукът, и желязото ще да се нагреят. И така, ударите така също произвождат топлина. Същото произхожда и в ония случаи, когато ние натискаме или сгъщаваме някое тяло. Когато удряме огнивото о кремъкът, то от стоманата се отделяват малки нажежени частици и запалват прахъната. Ако да сгъстиме прост воздух пет пъти и да туриме в него прахън, то и тая прахън ще да се запали и ще да гори.

Електричеството, химическите съединения и животът така също дават известна топлина. Вие знаете вече, че от студената вода и от варът произхожда значителна топлота; вие знаете вече, че студеното ново вино, когато ври, се нагрява до известна степен; най-после вие знаете вече, че онова гюбре, което е оставено да гние, има доволно голяма топлина. А из сичкото това вие ще да разберете твърде лесно, че живота̀т е вечен и че в природата не съществува ни смърт, ни бездействие. Щом едно тяло престане да живее, то из него се появлява друг живот и други движения. Да поговориме сега за някои от източниците на топлината малко попространно.

ЗА ПОДЗЕМНИЯТ ОГЪН

Огнедишущи планини или вулкани се наричат ония възвишености, които имат на своите върхове отворени отвърстия, из които се изливат газообразни, разтопени и твърди вещества, а особено огън, дим, лава и разтопени камъни. Горньото отвърстие, което прилича на хуния, се нарича кратер; а вътрешният огнепроводник, който обикновено бива по-тесен от отвърстието, носи назването вулканически канал.

Огнедишущите планини имат различен вид. Някои от тях, като например Катопаха и знаменитият Тенерифски мъздрак, се повдигат нагоре като сахарни глави и имат доволно стръмни покатости (поли), а други, като например Мауна Лоа (на Гавайя), се възвишават полегато и почти незаметно. Въобще вулканите имат тъпообразен вид, защото на техните върхове се намира отвърстието. Височината на огнедишущите планини е така също различна. В това също време, когато Стромболи и Везувий имат височина само 2 775 и 3 600 фута (стъпки) над повърхността на морето, то Мауна Лоа и Ключевая сопка в Камчатка се възвишават до 13 760 и 14 790 фута, а Аконкагуа, която достига до 21 720 фута и която е по-висока и от знаменитата Чимборазо около 1600 ф., се повдига в поднебесното воздушно море по-високо от сичките други Андски върхове.

Покатостите на множество огнедишущи планини са покрити там-сам с малки вулканически възвишения (конуси). Така например по покатостите при долнята част на Етна се намират около 700 такива второстепенни възвишения, из които сяко едно има свой собствен кратер. Тия второстепенни вулкани стоят понякогаж отделно един от други, а понякогаж съставляват цял куп натрупани една до друга възвишености. Някои от тях са дотолкова големи, щото могат да се приемат за отделни планини. Такива са знаменитата второстепенна планина Монте Босо, която се намира на огнедишущата планина Николози, и Монте Минардо, която е част от Бронте. Тия два второстепенни вулкана имат своя собствена височина, която се състои от 420 и 700 фута. Тука съм длъжен да ви кажа, че в продължението на няколко часове подземният огън е повдигнал тия планини много по-високо от ония знаменити паметници, над които са работили цели поколения.

Покатостите на Мауна Лоа са покрити така също с множество второстепенни вулкани, а на един от Галапагоските острови Дарвин видял, че една от тамошните огнедишущи планини имала няколко хиляди второстепенни вулканчета. Множество от тия вулканчета са се появили над земната кора в продължението на няколко часове.

Обикновено главният кратер се намира на планинският връх, ако и да биват някои изключения. Съществуват няколко огнедишущи планини, които имат кратери на покатостта (на полите). Някои огнедишущи планини имат по няколко главни кратери. Така например Мауна Лоа и Тенерифският мъздрак имат по два съвсем еднакви кратери, а по гребенът на продълговататата Хекла се намират цели шест отвърстия. Най-после съществуват и такива огнедишущи планини, които нямат главни кратери. По покатостите на тия планини се намират множество пукотини, над които са се образовали малки възвишения

и из тия възвишения, както и из самите вулкани, излазя дим, пламник, лава и разтопени камъни. По-голямата част от кратерите са околчести, а крайовете им са тънки и ръбести. Широчината и дълбочината на тия кратери е така също различна. Най-широкото отвърстие има около 5 000 фута.

Ако да би погледал човек с особено внимание на тия велики природни явления, то би трябало да се увери, че нашата земя е богата с различни противоположности. Обърнете внимание на следующето описание. На остров Ява се намира изгаснала огнедишуща планина, която се нарича Гунонг Джеримай и на която покатостите са обрасли до самия кратер с дървета и с различна богата растителност. В днешните времена из гората на тая планина се разхождат различни животинчета; пиленцата разпяват своите песни безгрижно; хората ходят да търсят своята прехрана без никакъв страх. А някога си, преди няколко хиляди години, тая планина е задавала страх на сичките живи същества, които са се приближали до нея, защото е приличала на огнена пирамида.

Ако се изкачите на върхът ѝ и ако се приближите до кратерът, то пред очите ви ще да се открие бездънна пропаст, която е доволно широка. Вие сте длъжни да се хванете за някое дърво и да легнете на коремът си, ако желаете да разгледате дълбочината на кратерът. Дъното на тая страшна пропаст се не види, защото от него се повдига нагоре гъста пара. Сичко е тихо и пустинно. Ако хвърлите някой камък, ако извикате или ако някой сокол изкряка над пропастта, то по стените на кратерът се раздава такова ехо, което напълва човеческата душа с баснословна ужас.

Съществуват и такива кратери, на които дъното отдавна вече е обрасло с различни растения. Тия растения не чувствуват вече подземната горещина. Кратерът на Тофуа (на о. Опол) е обрасъл с високи дървета, а в кратерът на Лануто (на същия остров) се е образовало съвършено кругло и прозрачно като стъкло езеро, около което се намира разкошна растителност*. Авернското езеро близо до Неапол, Болсенското езеро, Брачяно и Рокчильоне

* «Die Inseln des Grossen Oceane». С. 346, 347.

в Римска област така също са се образовали на изгаснали кратери.

Тука съм длъжен да ви кажа, че ни един от изгасналите вулкани не може да се нарече мъртав, защото природата твърде често бива луда или бърза в своите изменения. Въобразете си сега, че огнедишущата планина Епомея (на о. Исхия) се намира цели шест столетия в съвършено бездействие и че покатостите ѝ са изорани, обработени и населени. Около нея кипи живот, около нея цъфти различна растителност, около нея съществува любов и ненавист, щастия и нещастия, блаженство и тежки мъки. . . Но изведнъж сичко се изменява. Земята захваща да се тръсе, а кратерът да изхвърга огън, лава и разтопени камъни. . . След няколко минути около тоя огнен стълб се разпространява огнено море, което опустошава сичката околина.

На обширната мексиканска равнина, която се е възвишала на 2 400 фута от повърхността на морето и която е била насеяна с ориз и сахарна тръст, произлязло землетресение и продължало се цели 60 деня. На едно място, което било широко от 3 до 4 квадратни мили, земята се повдигнала и изпод нея захванал да бучи силен огън и да се изливат разтопени камъни. За доволно кратко време на това място се образовала нова огнедишуща планина, която достигнала до 1 570 фута височина. Изтекающата из новият кратер лава покрила по-голямата част от тая местност и унищожила сичката растителност. Разбира се, че ако това явление е произходило между населена местност, то жителите ѝ са имали възможност да се уверят, че л а в а т а — която не е нищо друго освен воденисто същество — изстива доволно мъчно. Преминали няколко години, а тая лава се още не можела да стане твърда. След няколко години тая лава се покрила с тънка корица, която имала множество пукотини, из които се светило огнено разтопено вещество. След двайсет години после това лавата изстинала само на една стъпка. След 44 години после гореказаното произшествие Хумболд видял в пукотините такава лава, която — ако и да била вече твърда — била до такава степен нажежена, щото той запалил от нея цигарата си. В 1864 година, т. е. след 87 години, из две отвърстия се още излазяла пара и дим, следователно лавата, даже и после цяло едно

столетие, се още не могла да изстине. Тоя нови вулкан се нарича Иороло.

Везувий, който от 14 и до 17 столетие е дрямал или който около 300 години се е намирал в бездействие, оживял изново и направил множество опустошения. В онова време кратерът му вече обрасъл с трева и с храстеци, в неговите околини расли дъбове и кестени и само няколко блата и езера, в които водата се още оставала топла, свидетелствовали за неговата по-напредня деятелност. Изведнаж през декемврия в 1631 година по-напреднята деятелност на тоя вулкан се пробудила с твърде голяма сила и из изновообразовшият се кратер изтекли седем потока лава. Сичкото това ни доказва твърде ясно, че в природата нищо не спи. Ако някои огнедишущи планини и да спят цели хилядолетия, ако някои вулкани и да не плашат вече жителите на Франция, ако някои кратери и да са обрасли вече с трева и с храстеци, то в други места, даже и в сегашното столетие, из дълбочините на земята са изникнали нови огнени планини. Тамо, дето сега се пуши Изалко (в Средня Америка), е било едно време населено място и овчерите са пасли съвсем безгрижно своите стада. Още в 1768 г. жителите на тая местност били възтревожени от подземна шумотевица и от няколко землетресения, които се усилвали се повече и повече и най-после на 23 февруария в 1770 г. недалече от зданията се пукнала земята и захванали се вулканически извържения. Новородената планина малко по малко достигнала до 2500 фута височина.

В най-новите времена из морското дъно са се появили така също няколко вулканически острови, които обикновено са изчезали доволно скоро, защото техните планини не са били в състояние да се борят с морските волни. После дълговременно землетресение на един от Азарските острови, който се нарича Св. Михаил, на 1 февруария в 1811 г. в морето, близо до тоя остров, се появила голяма планина, която имала страшен кратер. Тая планина твърде скоро достигнала до 600 фута височина, но не преминала нито една година, а тя изново изчезнала под морските волни. Подобни явления са произходили и произхождат твърде често.

Восточноазиатските страни са твърде богати с вулкани. Само на полуостров Камчатка се намират 21 огнедишуща планина. Но най-славен в това отношение е остров Ява. На тоя остров се намират повече от 30 действующи вулкани. Западните крайове на Америка така също можат да се похвалят със своите страшни, но величествени природни явления. В Хили съществуват 24 огнедишущи гори, в Боливия и Перу 9, а в Квито 17. В Средня Америка се намират 38 вулкана, следователно тая страна, ако гледаме на нейната величина, е най-богата с огнедишущи планини. На полуостров Аляска и на Алеутските острови така също се намират 36 вулкана. Ако да не считаме остров Исландия за европейска страна, то в Европа съществуват твърде неголямо число огнедишущи планини. Етна, Везувий и вулканът на Липарските острови са единствените европейски огнедишущи планини.

Тука съм длъжен да ви кажа, че европейските вулкани, а особено Везувий, са много по-важни и за науката, и за човеческото любопитство, нежели сички други тям подобни. Освен това, Везувий има и историческо значение. За другите огнедишущи планини, които се намират много далече от Европа, европейските писатели са писали твърде малко, а за Етна и за Везувия говори почти секи пътешественик, който е пътувал когато и да е по Италия и който се е занимавал с науката. Почти секи европеец има барем кратки понятия за ония старовременни градове, които преди 18 столетия са били затрупани от Везувия. Тия градове са Геркулан и Помпея. Но за това историческо събитие ние ще да поговорим малко по-доле.

Хумболд мисли, че високите огнедишущи планини не могат да имат такава честа деятелност, каквато имат ниските. Това заключение е вярно. На подземната сила е много по-лесно да излезе из кратерът на ниските планини, нежели из кратерите на високите. В това също време, когато кратерите на Андските височи се не пробуждат по цяло едно столетие, то ниската огнедишуща планина Стромболи действова постоянно и служи за фенер на ония мореплаватели, които плуват по Тиренското море.

Из сичкото това вие ясно вече видите, че подземният огън възвдига цели планини за няколко часове и че тоя огън се не прекращава нито една минута. Ако не работи един вулкан, то работи други; ако изгасне една огнеди-

шуща планина, то се съживява или то се появлява друга; най-после, ако един кратер обрасте с трева и с дървета, то се отваря други и изхвърга дим, пламник, лава и разтопени камъни. Множество изследования са доказали на учените мъже, че почти сичките вулкани изхвъргат из своите кратери лава, а сичкото това ни доказва, че тия добиват своето начало из един източник.

И така, лавата е такова вещество, което се намира във вътрешностите на земята. Множество огнедишущи планини изхвъргат из себе си пепел, пара и различни газообразни тела (сероводород, серниста кислота, солена кислота и въглена кислота), но лавата в това отношение заслужава най-много нашето внимание. Хофман описва огнедишущата планина Стромболи ѝ нейните лавени потоци така красноречиво, щото и ние сме принудени да кажеме няколко думи за тоя знаменит вулкан.

В това време, когато Хофман посетил Стромболи, то тая огнедишуща планина се намирала в полусънливо положение. Нажежената до светлочервено положение лава се спущала надоле (на 12 фута) и клокала между своите каменни стени като в котел; но изведнъж из кратерът изхвърчал цял облак пара, който влякъл със себе си множество светлочервени кълба лава и хвъргал ги на воздухът. След няколко минути вулканът принимал изново своето първоначално положение. И така, сяка една минута тая огнедишуща гора дъхала по веднаж и изхвъргала из себе си пара и разтопени камъни.

Но още по-величествена в това отношение е знаменитата огнедишуща планина Килауеа, която се намира на о. Гавайя. Тая планина е дотолкова ниска, щото прилича на равнина, и секи непредупреден човек може да се доближи до нейният кратер и да пострадае от своята неосторожност. Единствените признаци, които свидетелствуват, че близо до вас се намира громадна огнена яма, са ония гъсти облаци пара, които излазят из пукотините на земята, по която вие вървите. Изведнаж пред вашите зачудени очи се показва такава една пропаст, която има около 7 1/2 мили окръжност.

Дъното на тоя кратер се намира баснословно дълбоко. Ако легнете на коремът си и ако погледнете надоле, то няма да видите нищо друго освен няколко огнени точки, които се вдигат от едно място на друго между страшно

гъста и черна темнота. В 1840 г. американският геолог Дана ходил да направи някои свои геологически изследования при кратерът на Килауеа и видял, че една от горедказаните огнени точки имала около 1 500 фута дължина и около 1000 фута широчина. Тая громадна огнена точка се волновала като вода. Тука съм длъжен да ви кажа, че тая точка не е била нищо друго освен цяла разтопена скала, която се е варила в доволно чуден котел. Сичко било тихо и мъртво. Дана чул слабо клокане и малка шумотевица само тогава, когато бил спустен в отворената пропаст и когато достигнал до известна дълбочина.

Сиви и гъсти облаци висели над адската пропаст и давали ѝ още по-страшен вид. Дене това природно явление е величествено, печално и мрачно, а нощем неговата красота не може нито да се разкаже, нито да се опише. Облаците и скалите, които се намирали близо до тоя ад, блестели съвсем вълшебно, а из кратерът се показвали, гаснели или падали изново в бездънната пропаст множество громадни искри, които приличали на падающи звезди. Но най-прекрасен е тоя вулкан в онова тихо време, когато захваща да се разсъмва. Величествените планини Мауна Лоа и Мауна Кеа възвишават своите върхове между чистият и прозрачният воздух; слънцето освещава техните снежни покриви и смее се на своите слаби неприятели, а на дъното на Килауеа царувала мъртва и дълбока нощ. Понякогаж из тая дълбока яма се показвал пламник и освещал черните стени на покритите с лава скали. Хумболд говори, че на това място ние можеме да сравниме рай с ад, радостната светлина на денят с печалната светлина на вулканът и животът със смъртта.

Когато някой вулкан се приготовлява да направи големи изворжения, то по-напред се появяват следующите признаци: парните облаци се увеличават се повече и повече, димът, който прилича на висок стълб, става по-широк и по-широк, а върхът на тоя стълб се преобразява на голям облачен покров, който става нощем светлочервен от отражението на лавата, която клока в кратерът, и от безчисленото множество летающи нагоре и надоле нажежени до червено състояние парчета сгур и зърна на затвърдяла вече лава.

Планината се потръсва от самото си основание, чуят

се подземни шумотевици и гръмотевици и върхът на вулканът принимава грозен вид. Последньото изврьжение на Кьотлузия в Исландия ни показва твърде ясно до каква висота може да се повдигне горекázаният стълб! Ако Рейкиявик и да е отдалечен около 22 мили от кратерът и ако между тях и да се намират твърде високи планини (от 5000 фута), то на 11 и 12 майя в 1860 г. из тоя град се видял гъстък стълб от дим, който бил размесен с огнени езици.

Вулканическите трескавици така също се чуят на разстояние от няколко хиляди квадратни мили. Така например, когато Козигуина в Никарачуа в 1834 година захванала да работи по-деятелно, то нейните гръмотевици се чули в Кингетон на о. Ямайка, даже и в градът Санта Фе де Богота, който е отдалечен от вулканът на 230 мили, т. е. на такова разстояние, което е равно на разстоянието от Търново до Париж.

Във времето на голямото извържение на Везувия в 1794 г. огненият стълб бил по-голям и от самата планина. Дим, огън, сива пара, разтопени камъни, лава, сгур, пепел и пр. падали от сяка една страна и засипали големи пространства. Подземната сила изганяла из земята цели източници вода, които заливали нажежените камъни и производили страшна шумотевица. А лавата? Лавата текла като река и напълвала долчинките, пукотините и източниците. С една дума, жителите, които живели близо до тая огнена планина, мислили, че е настанало вече второ пришедствие.

Тряба да кажеме и това, че изхвъргаемите от вулканът предмети биват доволно различни по величина. Твърде често някои вулкани изхвъргат из себе си цели скали, които имат около 15 фута величина. Тия скали летят доволно високо (на 10 000 фута). Но най-опасна в това отношение е пепелта. Тая ситна пепел се разнася от вятърът и покрива големи пространства. Ония страни, над които се носят тия вредителни облаци, се покриват с пясъчен или с пепелен дъжд, който губи сичко и опустошава растителността повече и от лавата. В 1812 година подобен дъжд паднал на остров Сент Винцента и направил големи опустошения. Растителността била унищожена за няколко минути; пиленцата падали на земята и умирали; добитъкът стоял на едно място и боял се да отвори очите си, а селските жители се скрили в градът.

След малко време подземните гръмотевици захванали да стават по-силни и по-чувствителни; цели облаци черен пясък като град се изсипвал на земята и чукал по покривите на къщята, а безчислено множество големи камъни падали като бомби, убивали животните и повреждали къщята. Тоя пепелен дъжд опустошил даже и остров Барбадос, който се намира на 16 мили от Сент Винцента. Други опустошителен предмет при големите вулканически извържения са водите. Вулканическата лава преприщва реките и накарва ги да излязат из ложето си и да наводнят околините. Случва се и така, щото от горещината на вулканическата деятелност снеговете и ледовете, които покриват върховете и покатостите на планините, се разтопяват за няколко часове, текат надоле и влачат със себе си сичко, щото и да им се попадне на пътят.

Един естествоизпитател говори, че тия реки биват най-много ужасни в ония случаи, когато водата се размесва със сняг, с лед, с камъни, с пясък, с тиня и с цели скали. Сичкото това се излива на по-ниските места и опустошава плодовитите долини. На високите вулкани в Южна Америка, които почти сякога са покрити с лед и които произвождат твърде рядко извържения, малко по малко се събират големи преспи сняг. Когато се пробуди вулканът, то сичкият тоя сняг се стопява за една нощ. Жителите, които живеят близо до тия планини, бягат с голям страх, когато видят, че на планината се е появил черен стълб и че под тоя стълб не съществуват вече белите покриви. Подобни явления произхождат най-много на о. Исландия. В 1858 г. огнедишущата гора Кьотлукия опустошила със своите води, със своят лед и със своят пясък такова пространство, което имало 10 мили дължина и 5 мили широчина. Между тия чудни потоци се намирали и такива парчета лед, които имали около десет аршина дебелина.

Тука съм длъжен да ви разкажа и едно доволно чудно явление. Под полите на огнедишущите планини доволно често се образуват големи пещери. Тия пещери се напълват полека-лека с вода. Разбира се, че и рибите, които живеят в тия темни езера, биват слепи. Когато вулканът захваща да действува, то земята се пука и из нея изтича горереказаното езеро, което влече след себе си тиня и слепи

риби. Подобни явления произвождат най-много вулканите на Андските възвишености. Вулканът Имбабур изхвърлил преди няколко години толкова риба, щото жителите на град Ибар, който се намира на север от Квито, претърпели големи болести. Рибата се вовоняла и произвела заразителни трески.

Но най-страшна в това отношение е лавата. Лавата твърде рядко се излива из самият кратер. Тя повечето пъти извира из ония пукотини, които се появяват после силните землетресения. Твърде често лавата изкача из пукотините като из водоскок. Тая лава бива дотолкова опустошителна, доколкото са опустошителни и горeказаните водени потоци. Лавата тече като река и напълва сичките ниски пространства и долини. Ако на нейният път се попадне някоя малка възвишеност, някоя скала или някоя преграда, то тя се разделя на два ръкава, из които секи един избира за себе си отделен път. Лавата изстива твърде бързо, следователно за доволно кратко време огненият поток се покрива с тънка кожица. И така, лавата тече през покрит от сяка една страна окаменял лавопроводник, който се посипва със сгур и с черна пепел.

Понякогаж тоя лавопроводник се пука и множество огнени езици светят из неговите пукотини. Разбира се, че ако е сичкото това така, то лавата не може да има оная бързина, която има водата.

В 1669 г., когато Везувий побеснял до най-крайната степен и когато излял из себе си цели реки огнено-водена лава, то една от тия реки преминувала само 162 крачки за един час. Ако тоя огнен поток и да се приближал към населените места твърде лениво, но жителите на Кампания гледали на неговото приближение с голям страх, както мореплавателите гледат на начинающата се буря, ходили час по час в черковите и молили се на Мадона и на сичките свети угодници да ги спасят от очевидните нещастия.

Само един човек гледал на това явление съвсем с други очи и надеял се повече на своите сили, нежели на Мадона и на сичките свети угодници. Тоя човек е бил барон Папалардо. Тойземал със себе си петдесет души работници и отишел да копае вада, по която да отстрани лавата в съседния дол. Но хората — които твърде често презират истината и действителността и които доволно често оставят своята съдбина в ръцете на някакви си свръх-

естествени сили — показали и в това отношение своята глупост. Тия се земали за оружие и принудили своят истинни благодетел да спаси своята умна глава с бягство. А лавата се приближала се повече и повече към стените на Кампания, които били изградени от големи камъни и които имали около 50 стъпки височина.

Най-напред тия стени одържали огненият поток и не дозволили му да развали градът, но огненото море се повдигало се повече и повече и най-после достигнало до самите върхове на стените. А какво са правили хората? — Тия се молили богу и бояли се да се борят с неговата света воля или да бягат от неговото наказание! Поповете им говорили, че грешното човечество не тряба да се бори с божиите сили! Глупав още е бил в онова време светът, мои момченца и момиченца! Бог е дал на хората ум и разум само за това, за да се борят с природните явления и да бъдат господари над сичката природа.

Най-после лавата потекла през стените като водопад и разрушила една част от градът. Една огнена река, която имала 600 лахти широчина и 40 стъпки дълбочина, потекла към морето, изляла се в него и образовала доволно значителен език (мис). Секи из вас тряба да си помисли, че когато огнената река се е изливала във водата, то между двете природни сили е произходила страшна борба. Това не е така. Щом лавата се излее в морето, то нейната повърхност става дотолкова твърда, щото между нея и водата се прекращава сяко едно сношение.

Бреислак говори, че в 1794 г. цял един поток лава се излял в Неаполитанския залив без никакви особени явления. Одавна вече е доказано, че сгурният покрив на лавените потоци е до такава степен лошав т о п л о п р о в о д н и к, щото вътрешната лава се охлаждава не твърде бързо. По думите на Брейдона (Brodone) вънкашната кора образува такъв един съсуд, в който огнено-водената лава може да просъществува доволно дълго време. Когато Ели де Бомон посетил един от лавените потоци на Етна (през ноемврия в 1832 г.) — почти две години после нейното появление на земната повърхност, то нейната кора била дотолкова топла, щото над нея се повдигал горещ воздух, а из неговите пукотини се повдигали такива водени пари, в които не било възможно да си държи човек ръката. Достоверно е вече доказано, че множество от тия

потоци са изпущали из себе си топлина и пара даже и след 30 години.

Да ви разкажа сега едно твърде забележително явление, което ни доказва положително, че сгурът, който покрива лавата, е твърде лошав топлопроводник. Ако лавата тече през снежни пространства, то снегът се не топи съвсем. Така например в 1787 г. лавата на Етна преминала през дебели преспи сняг, които се не стопили съвсем, а останали отдоле и преобразили се на зърнист лед. Гемерало говори, че тоя лед съществовал даже и в 1828 г. Овчерите, които пасат своите стада около Етна, знаят сичкото това и покриват една част сняг с лава, който през лятото се топи и дава изобилна вода за стадата им.

Ако да би погледали дене на някой лавен поток, то вие би видели само една пара, а ако би го погледали ноще, то би видели бляскав огнен пояс. Величината на тия потоци бива различна. Лавовият поток на Везувия, който в 1794 г. разрушил Торе дел Греко, е имал 17 500 парижки фута дължина, повече от 2000 фута широчина и 40 фута дълбочина. Из сичкото това вие видите твърде ясно до каква степен е голяма оная сила, която е изгонила из вътрешността на земята такива страшни реки.

Но най-голямата лавова река е изтекла из огнедишущата планина Скаптар Ньокул в Исландия в 1783 г. Тоя поток напълнил такава една долина, която имала около 600 фута дълбочина и по която текла доволно голяма речица, и едно доволно дълбоко езеро. Ако сичкото народонаселение на Исландия и да не е повече от 50 000 души, които занимават голямо пространство, но в онова време са били развалени цели 20 села само от лавата. Наводнението направило така също големи нещастия. Повече от 9000 души и громадно количество добитък погинали то от лавата, то от ядовитите изпарения, които напълнили воздухът, то от глад, който се появил после опустошенията на пепелният дъжд. Ако полетата бъдат покрити с пепел, то на другата година посевите биват добри, а ако по тях протече лава, то тия дълго време остават безплодни.

ВЕЗУВИЙ

От сичките вулканически изvarвържения ни едно не е имало такова историческо значение и такава обширна известност, колкото изvarвържението на Везувия в 79 г. после Рож. Хр. Това знаменито изварвържение е засипало цели три града, които някога си са процветали, които са живели розкошно и които не си са ни въображали, че смъртта се намира от тях толкова близо! Тия градове са Херкулан, Помпея и Стабия.

Хартвиг говори за това знаменито изварвържение така: «Множество изварвържения са били по-страшни, по-разрушителни и по-опустошителни, но ни едно из тях не е опустошило такъв рай, каквато е била Кампания, ни едно из тях не е разрушало такива прекрасни градове и ни едно из тях не е съхранило за човечеството толкова древни изкуства, колкото знаменитото изварвържение на Везувия в 79 година».

Множество доказателства свидетелствуват, че тоя вулкан е дремал в продължението на много столетия и че жителите на Кампания не са ни подозревали, че тая планина ще да се пробуди от дълговечният си сън и че ще да направи такива страшни опустошения. Освен това, тогавашният вид на планината е имал съвсем друг изглед. Плутарх говори, че върховете на тая планина са се състояли от голи и стръмни скали, между които са расли диви лози. Кратерът на тая планина така също е бил обрасъл с трева и с диви лози.

Когато в 73 г. после Р.Х. римският гладиатор* Спартак се решил със своите 70 души другари да възстане против могъществената Римска империя и да разкъса букаите на нетърпимото вече римско робство, то той побягнал на тая планина и намерил вярно убежище в кратерът на тая природна крепост. До кратерът се дохождало само по една тясна и стръмна пътечка. Неговата войска за доволно кратко време порасла до 10 000 души и горделиви Рим захванал да трепери за своята безопасност. Преторът Клавдий излязъл с голяма войска против бежавшите робове и окружил

* Гладиатори се наричали ония хора, които са се назначали от римските императори да се бият между себе си или с дивите зверове. За гладиатори са се назначали или робове, или военнопленници. Тия гинали без никакво милосърдие.

планината, но Спартак усукал от лозините на дивите лози въже, спуснал се по него с няколко души свои храбри другари и нападнал нечаяно на преторът. Клавдий побягнал и оставил сичките свои военни принадлежности. Аз се разпространявам тука за това историческо произшествие само затова, за да видите доколко широк е бил в онова време кратерът на Везувия, когато в него са се скривали и живели 10 000 души! А какви са били покатостите на тая планина?

Старовременните писатели говорят, че по тия покатости е расла богата растителност, че по тях са пасли многочислени стада и че по тях са процъфтели множество села и многолюдни градове. Изведнаж сичко се изменило. Заспалият вулкан се пробудил от дълговечният сън и показал на човечеството, че природата обича разнообразия. Първият предтеча, който свидетелствувал, че на това място ще да се появи извънредно нещо, било землетресението, което се случило в 63 г. после Р.Х. и което произвело големи опустошения по сичка Кампания. От това произшествие и до 79 г. ставали доволно често малки землетресения, но на тях никой вече не обръщал особено внимание.

Изведнаж на 24 августа в 79 г. подземната сила изхвърлила из кратерът зелените поляни, кичестите дървета и сичко, щото се намирало над подземният проход. Цели облаци камъни и пепел полетели нагоре и затемнили слънцето; цели реки лава потекла бързо из кратерът и унищожала сичко, щото и да ѝ се попадало насреща; най-после громадни облаци дим покрили небето и произвели страшна темнота на голямо разстояние. Плиний (по-старият), който отишел да разгледа това чудно явление малко поотблизо, погинал от ядовитите изпарения и от пепелта. Плиний (по-младият), който бил унука на тоя любознателен човек, е оставил доволно любопитно описание на това страшно природно явление, из което ние желаеме да извлечеме няколко подробности.

Плиний пише на Тацита така: «Мой чичо се намираше при Мизенум, дето командуваше нашите морски сили. На 23 августа, около един час после пладне, майка ми го разбудила и обявила му, че на небето се види такъв един облак, който има необикновена величина и чуден вид. Той станал, погрял се малко на слънце, окъпал се в прохладителното къпалище,пообядвал лежешката и занял се

малко с науката. После това той поискал посталите си и изкачил се на възвишението, отдето можел да разгледва доволно лесно това необикновено явление. От коя планина се е повдигал тоя облак, в това време още не е било възможно да разгледа човек отдалеч, но след време узнали, че той се повдига от Везувия. Тоя облак имал такъв вид, когото е възможно да сравниме само с формата на едно дърво, а именно на пиния*. Пред очите се показвало, че тоя облак се повдига във вид на дълъг стълб, който има няколко клонове.

Аз мисля, че това е произходило от туй, че първоначално той е бил изхвърган нагоре с яки сили, а след прекращението на тия сили и по причина на своята собствена тяжест той се е разпространял нашир. Тоя стълб е имал бял цвят, но на някои негови места се видели темни и черновати белези. Тия белези са били камъни и части от пръст. Като на учен човек това явление се показало на чича ми твърде забележително и достойно за особено внимание. Той заповяда да му приготвят един лек кораб и предложи ми да го придружа и ази. Аз му отговорих, че предпочитам да се занимавам, а пък той ми заръча да напиша нещо за тоя случай.

Щом той излезе от дома, то получил писмо из Репина, в което тамошните моряци, които били уплашени от угрожающата им опасност (това място лежеше у подножието на планината и жителите му са могли да се спасят само на корабите), то молили го да ги спаси от голямата беда. Чича ми изменил своите планове. Онова, щото беше захванал като учен човек, той свърши като истинен херой. Той заповяда на военните кораби да разпуснат своите ветрила — седна и сам на един от тях — и да идат да спасят не само Репина, но и многочислено множество нещастни хора, защото тоя бряг чрез своята чудна красота беше твърде населен.

И така, той се упъти към онова място, от което другите бягаха, и поплува право към опасността така неустрашимо само затова, защото мислеше след време да разкаже или да опише сичките случки и събития или сичките нещастия, които би той видял със своите соб-

Пиния (Pinus Pinia) се нарича такъв род дърво, което прилича на нашите елхи, но което дава вкусен плод. Тия плоди приличат на кедрови орехи (на фъстъци).

ствени очи. На корабите захванал да вали пепелен дъжд и колкото тия се приближавали по-близо, толкова той ставал по-горещ и по-гъст. Падала така също пемза* и черни изгорели и изпопукани камъни. Но изведнъж плиткостта на морето и вулканическото извържение направили брегът непристъпен. Той се замислил на една минута да се върне ли, но после рекъл на щурманът**, който го съветовал да направи това: «Щастието принадлежи на храбрите. Да идеме при Помпонияна.» Помпониян се намирал в Стабия.

Тоя градец лежеше в противоположната страна на заливът, който принадлежеше на морето и който имаше кривулчести брегове. Ако опасността и да би била още доволно далече, но тя се намирала пред очите на жителите и расла се повече и повече. Ето защо той (Помпониян) заповядал да се занесат нещата му на корабът и приготовил се да бяга, щом се уталожи противоположният вятър. На чича ми тоя вятър благоприятствовал. Като достигнал до брегът, то той (Плиний) прегърнал, утешил и ободрил треперавшият от страх Помпонияна и за да го успокои със своята увереност в безопасността, той сам отишел да се къпе в къпалището. Когато се окъпал, той се и з т е г н а л на столът и пообядвал весело*** или барем с весело виражение на лицето, щото било се едно.

Между това над Везувия се повдигнали на много места широки пламници и високи огнени стълбове, на които светлината и яркостта се увеличавали още повече от темната нощ. За да разгони страхът, чичо ми уверял своите приятели, че горят селските къщя, които са оставени от страх и които са пожертвовани от селските жители и сега се запалват една по една. После това той отишел да си почине и действително спал доста дълбоко, защото хората му слушали през вратата неговото хъркание. Чича ми беше дебел човек, следователно той хъркаше доволно тежко и силно.

Най-после вратчето, из което се влазяло в стаята,

* Пемза (pumex) се нарича един род вулканически камъни които биват бели или сиви.

** Щурман се нарича онзи моряк, който знае морските пътища и който управлява корабът.

*** Богатите римляни са имали обичай да ядат лежешката. Даже и техните учени и знаменити мъже са живели розкошно и нечовечески

било дотолкова затрупано с пепел и с пемза, щото след малко време било би вече невъзможно да се излезе из тая стая. Той бил разбуден. Когато станал, то отишел при Помпонияна и при другите, които не спали. Тия се разговорили между себе си да останат ли в къщата или да излязат на воздухът. От честите и от силните подземни удари къщите се клатили и чегато са се повдигнали от своето основание, се люлели насам-нататък. Да стоят на полето тия се боели така също от падающата пемза, ако тя и да била лека и изпогоряла. Като сравнили опасностите, то избрали последнята.

Чича ми зачудвала една причина след друга, а неговете другари зачудвал един страх след други. Тия турили на главите си възглавници и яко ги завезвали с кърпи под брадите си. Това ги защищало от каменният дъжд. По другите места бил вече ден, а тука била нощ — по-черна и по-мрачна от сичките други нощи. Тия освещали тая нощ с факели и с други различни освещения. Решили се да идат на брегът и да видят могат ли да седнат на корабите и да оставят това място, но морето, както и по-напред, било диво, бурно и волнисто. Тогава той (Плиний) легнал на простреният шал, поискал студена вода и изпил я на три глътки. После това пламникът и предшествующата му сярна (сумпурна, тюкюртна) меризма принудили другите да побягнат, а него накарали да стане.

Той станал и подпиран от два роба, тръгнал, но тоя си час паднал. Той е бил, както аз мисля, задушен от гъстата пара, която му стеснила дъхателното гърло, което от самата природа беше у него слабо и тясно. Той страдаше твърде често от гушеболие. Когато настанал ден — трети ден, ако считаме от последният, който е бил виден от него, — то намерили тялото му неразвалено и неповреждено и в оная съща дреха, в която той беше облечен. Той приличал повече на заспал, нежели на мъртав човек.»

Ето как е погинал тоя знаменит човек, който се е отличал и като учен изследовател, и като честен гражданин. Плиний е погинал на педесет и шест години от рождението си.

Когато след няколко деня се успокоили подземните огнени сили и когато се умирил потресеният от самото

си основание Везувий, то слънцето осветило страшна и жалостна картина. От даровете на природата и от човеческите изкуства не останало нищо друго освен развалини и опустошения. Самата планина приняла друг вид и възвисила към небето още няколко нови бърда.

Днес учените хора разкопават тия три града и пред очите им се появлява чудна картина. Къщята, храмовете, баните, даже и хората и животните са останали цели и целокупни. А каква е била причината, която е направила това чудо, т. е. която е съхранила тия предмети в продължението на толкова столетия? Ако над градовете да би се излила лава или разтопени камъни, то сичко би било унищожено, сичко би било разрушено, сичко би било изгорено, но над тях се излили големи потоци тиня, която ги е съхранила за поучение и за удивление на сегашното човечество.

Пясъчният и пепелният дъжд се продължал осем деня и осем нощи. Тоя дъжд се размесил с тинята и с пемзата и напълнил даже и вътрешните части на зданията. И така, сичките предмети били покрити от сяка една страна с такова едно вещество, което им е препятствовало да се развалят или да изгният. Картините (кадрите), които са били защищени от разрушителните свойства на кислородът, са съхранили и до днешният ден своите краски (бои); множество писани хартии са останали в своето първоначално положение и могат да се четат, а майките държат своите дечица, които са прегърнали шеята им и които ги гледат със своят невинен поглед. Сичко е останало цяло и неповредимо.

Знаменитият немски поет Шилер в една своя песен говори така: «А какво се намира в тая кутийка? Ах, погледайте какво е изпроводил младоженецът на своята невеста! Златни гривни и блестящи украшения. Заведете невестата в благовонното къпалище. Тука и до днес още стоят меризливите масла; аз виждам и червило в хрусталният флакон (шишенце). Но де са мъжете? Де са старците? В почтените музеи и до днес още стоят драгоценните съкровища или скъпоценните изписани хартии. Вие намирате грифелни пръчици за писание на восъчни дъсчици*. Нищо не е изгубено. Сичко е съхранила добрата земя.»

* Грифел се нарича оная пръчица, с която децата пишат по плаките. В онова време писали на восъчни дъсчици.

От онова време над Помпея не се е вече изливала лава, а над Херкулан нейните потоци са текли доволно често. Днес над последният град се намира от 70 до 112 стъпки насип, а над Помпея само от 12 до 14. На едно от многочислените богати здания на Помпея се е видела даже горнята част. А защо Херкулан е бил открит порано? А ето защо. Още в 1684 г. работниците, които копали кладенец над самият театър на Херкулан, намерили няколко надписа и няколко домашни орудия. Това ги накарало да обърнат внимание на тия старовременни паметници и да захванат да търсят различни неща.

Принц д'Елбьов, който бил изпроводен в Неапол да предводи императорската армия и който се оженил за една тамошна принцеса, изградил на това място богат дворец и купил кладенецът. Той намерил няколко стари статуи и изпроводил ги във Франция, но правителството му запретило да продължава своите работи. В 1736 г. италианското правителство пожелало да разкрие тия старовременни паметници само. Днес секи един пътешественик може да види тоя доволно обширен театър, но в него се не влазя без освещение. Съвсем противоположно явление ни представлява Помпея. Над тоя град са захванали да работят от 1748 г. Един от по-новите пътешественици* говори за разкритието на Помпея така: «На тоя град — на когото е открита четвъртата част — не достига само живот.» «Храмовете, обществените и частните здания са се съхранили много по-добре, нежели знаменитите здания на римската столнина.»

Съществуват и такива вулкани, които изхвъргат из земята тиня, кал и мътна вода. За тия източници ние мислиме да поговориме в една от следующите книжки.

ЗА ЖИВОТНАТА ТОПЛИНА

Даже и най-малките деца знаят вече, че животните се делят на топлокръвни и на студенокръвни. Земете едно пиле и попипайте го под крилата, а после се попипайте и сами под мишниците. Изведнаж вие ще да забележите, че топлината, която се усеща под крилото на пи-

* «Über London und Paris nach Rom», von W. I. M. Berlin, 1853 г.

лето, и топлината на вашето тяло е еднаква. Хванете сега някоя жаба, някоя риба или някоя зъмя и попипайте ги дето искате. Изведнаж вие ще да видите, че топлината, която се усеща от тия животни, е дотолкова малка, щото не може и да се забележи. Освен това животните се делят на «постояннокръвни» и «непостояннокръвни». Тялото на първите, с доволно малко изменения, има еднаква топлина и зиме и лете; а тялото на вторите се изменява, т. е. бива то по-голяма, то по-малка, ако само се измени температурата, която ги окружава. Доволно често тялото на студенокръвните животни бива по-студено от окружающата ги атмосфера.

Разбира се, че сичкото това не противоречи на моето заключение, че сяко едно тяло, което живее, има своя топлина. И нашето тяло не може да добие 40 градуса (по Реомюра) топлина, ако ние да би се намирали даже под самото тропическо слънце в Средня Африка, дето биват необикновени горещини. Но преди да разгледаме тия неща, ние сме длъжни да си припомниме (гл. «Детска библиотека», № 2), че в природата съществуват два рода горения (combustion): горение със светлина, като например огънят и свещта, и горение без светлина, като например ж и в о т ъ т.

Разбира се, че последньото горение ние не видиме, ако и да чувствуваме неговата топлина. За да си съставите по-ясно понятие за онова, щото ще да ви разкажа по-долу, аз съм длъжен да поговоря още веднаж за някои и други природни явления. Въобразете си, че стоите на някое купище, което е съставено от различни органически вещества* и което е оставено да гние под дъждът, под слънцето и даже под снегът. Земете сега една мотика и разкопайте това купище. Изведнаж вие ще да се уверите, че купището е топло, даже и горещо, и че из него излазя пара. При сичкото това вие ще да видите, че под това купище не гори никакъв огън и че то се не нагрява ни от една страна. «А отде се зема топлината на това купище?» — ще да попитате вие. — А помните ли какво ви разказах във втората книжка от «Детска библиотека»? — ще да ви попитам аз. Ако не помните, то аз ще

* Органически тела се наричат животните и растенията.

да ви повторя, че когато кислородът се съединява с някое тяло, то той произвожда топлина.

Но аз ви казах вече, че сяко едно тяло, което живее, има своя топлина, а сега желая да поговоря за тая топлина малко по-пространно, защото тая топлина има голямо значение в нашият живот. Слушайте и помнете! Сичките животни и растения имат своя топлина или свой живот, но тая топлина не е еднаква, както не е еднакво и самото устройство на тия живи същества. Ако пожелаете да сравните рибата с човекът, то вие тряба да бъдете мъртви, ако само искате да почувствувате топлината на студенокръвното животно. Ето защо хората твърде често говорят, че рибата, зъмята и сичките други студенокръвни животни нямат топлина. Това не е вярно.

Топлината на животните произхожда н а й - м н о г о от храната. Най-първата или най-главната храна, която поддържа животът на човекът и на другите животни, е оная част от воздухът, която се нарича кислород; а най-първата и най-главната храна, която поддържа растенията и която им дава живот, красота, меризма и пр., е оная част от воздухът, която се нарича въглерод. Без тия две природни вещества ни човекът, ни животните, ни растенията не би могли да живеят.

После воздухът следува обикновената храна, движението и др. Но за тоя още не съвсем изследован вопрос знаменитият физиолог Карл Фокт говори така: «Вопросът за произхождението на животната топлина е един от най-неразясненитe вопроси във физиологията. Едни мислят, че тая топлина произхожда само от движенията, а други я приписват само на кислородът.» Разбира се, че ни едните, ни другите не са прави. Освен това, никой не може да опровъргне произхождението на животната топлина и от обикновената храна. В северните и в студените места жителите употребляват тлъста и крайно хранителна храна, от която българинът би трябало непременно да умре.

Топлината на човеческото тяло е измерена с помощта на термометърът. Термометърът при тия изследовования се туря под езикът, под мишниците и пр. У възрастният човек тая топлина дохожда до 37°,2 по стоградусникът (или 29°,8 по Реомюра), а на откритите части на тялото тя спада на няколко градуса, т. е. тя дохожда

до 34°,4 по стоградусникът (или 27°,3 по Реомюра). Тряба да кажеме и това, че ако тялото се намира в своето естествено положение, то гореказаната топлина може да се възкачи или да спадне на 1/2 градус; а ако човекът е болен, т. е. ако тялото му се намира в неестествено положение, то тя може да се възкачи и да спадне на 5—6 градуса. Освен това, ръцете, краката и лицето могат да изстинат дотолкова, щото тяхната топлина да спадне на цели пет градуса.

Бюхнер говори, че най-голямата топлина съществува във вътрешностите на животните. Ние облачаме топли дрехи, а именно лошави проводници на топлината, като например вълна, пера, косми и пр., само затова, за да не изгубиме своята топлина. Тия вещества не пропущат да излезе топлината из нашето тяло; а в това също време тия не дозволяват и на студеният воздух да се досегне до него и да отнеме неговият живот.

Ако земеме една пръчица желязо и да нажежиме единът ѝ край, то ние не можеме да държиме в ръката си ненагреяният, защото железцето се нагрява отчасти почти насякъде, а ако запалиме едно дърво и да хванеме противоположният му край, то няма да усетиме никаква топлина. На тоя край може даже да се намира неразтопен лед. Сичкото това ни доказва, че не сичките тела са еднакви «топлопроводници». Но железцето изстива така също бързо, както се е и нагреяло, а множество други предмети изстиват полека-лека, защото се и нагряват полека-лека.

По нашите места, дето средната топлина на атмосферата е почти 18° по-малка от топлината на нашето тяло, ние се стараеме да съхраниме своята телесна топлина, т. е. облачаме тялото си с вълнени дрехи, с кожухи и с други лошави топлопроводници, а в Средня Африка, дето термометърът се изкачва до 45° на сянка, човекът търси прохлада във водата и в блатата и ходи в облеклото на своят щастливи прародител дяда Адама.

Природата се е постарала и за животът на ония животни, които живеят в студените и в умерените страни. Тия животни — изключават се само водните млекопитающи — имат гъста козина, която през зимата се увеличава. а през лятото пада. В студените страни така също се не намират без вълна животни, както и по тропическите

места вълнести. Разбира се, че с тия думи аз никак не искам да ви уверявам, че природата е надарила животните с вълна, с пера и с козина само затова, за да им е топло. И близо до екваторът се намират такива животни, които са покрити с гъста козина, както и в полярните страни. Из девствените гори на Америка лазят и такива маймуни, които са покрити с гъста козина, ако повечето от средньоамериканските маймуни и да са съвсем голи.

Множество писатели говорят, че северните жители на Европа имат студена кръв, а южните гореща. Това заключение няма никакво правдоподобие. Бедуинецът (арабинът), който има доволно силни страсти, и българинът, който обича само своето огнище или само своите волове, имат съвсем еднаква кръв, т. е. кръвта и на единът, и на другият има съвсем еднаква топлина. Не съществува така също различие и между животната топлота у мъжете и у жените.

Карл Фокт говори, че само възрастта има някое влияние на животната топлина. Най-голяма топлина се появлява в тялото тоя си час после рождението на човекът, но още в първите часове на животът тя се понижава доволно бързо и щом дъханието и кръвообращението дойдат в своето естествено състояние, то съвсем вече се не изменява до двайсетата година. От двайсетогодишният възраст температурата на тялото захваща да се умалява и това се продължава до шестдесетята година. У старците тя се усилва изново. Твърде често топлината на тяхното тяло достига до оная степен, до която е достигала и у децата.

Сичкото това се обяснява доволно ясно. Младите тела се потеят и изпущат из себе си доволно голямо количество топлина; а кожата у старците е почти сякога суха и повянала, следователно нейното охлаждение бива не твърде значително. Разбира се, че това различие не е твърде голямо. Между шестдесетгодишният старец и между четиринайсетогодишното момченце съществува само 1/2° различие. Пред смъртта си човеческото тяло изгубва половината от своята топлина.

Но съществува и друго едно изключение, което няма никаква связа ни с годините, ни с климатът, ни с образът на животът. Температурата на тялото се изменява в продължението на денонощието няколко пъти. Това разли-

чие се състои от цял един градус. Утрента, тоя си час после пробуждението, температурата на тялото захваща да се увеличава доволно бързо до 11 часа преди пладне. В следующите после това часове тя захваща да се понижава до 3 часът, а после изново захваща да се възвишава и в 6 или в 7 часът после пладне тя бива най-голяма. По четири часът после полунощ тя става най-малка. Сичкото това е тясно свързано с пулсът*, следователно и с дъханието, т. е. на 11 часа утрента и по 7 часът вечерта пулсът бива най-бърз, следователно най-бързо е и дъханието.

Доказано е вече, че дъханието е един от най-главните източници на топлината в телата на животните. Когато дъханието стане слабо, късо и лениво, т. е. когато то изгуби своята сила, дълбочина и скорост, то и температурата на тялото се умалява до невероятна степен. Понякогаж това умаляване произхожда с голяма бързина. Аз мисля, че секи е можел да види това явление у ония хора, които са обмрели (на които е паднала дамла), защото в такъв случай дъханието се прекращава почти съвършено, биението на сърцето ослабва и сичкото тяло става студено като лед.

Но това заключение могат да потвърдят най-много ония животни, които зимно време се намират в полумъртво състояние. Когато тия животни спят, то биението на сърцето им едвам се усеща, а дъханието им бива твърде слабо. Щом животното се пробуди, то тутакси добива своята по-напредня топлина и биението на сърцето му принимава своето естествено състояние. Тука съм длъжен да ви кажа, че ако в студените места по-голямата част от животните спят в зимно време, то по горещите тропически страни тия животни спят лете, т. е. в онова време, когато природата не е в състояние да удовлетвори техните глад и жажда.

Някои естествоизпитатели говорят, че даже и някои пилета спят в продължението на зимата или в продължението на големите горещини. Мнозина са намирали зимно време ластавица и мислили са, че това пролетно пиленце е мъртво, но щом я донасяли на топло място, то тя оживявала и накарвала суеверният свят да измишлява за

* Пулс се нарича биението на жилите, по които тече кръвта.

нея различни приказнички и баснословни вярования. Множество риби така също спят през зимата. Зъмята, жабата, крокодилът и сичките насекоми и гадини се намират в продължението на няколко месеца в полумъртво състояние.

Великият естествоизпитател Хумболд ни разказва следующето произшествие, което се е случило в Америка. Един американец си изградил къщица близо до едно езеро, в което се намирали множество крокодили. Една заран той чул в стаята си някакво си движение и скокнал да види какво е. Пред очите му се показало доволно чудно зрелище. Одърът посред стаята му се повдигнал и из земята излязъл един млад крокодил. Това животно изкокнало из вратата и отишло в езерото. «Из сичко се види, говори Хумболд, че това животно се е скрило в тинята още в онова време, когато са се скрили и сичките други животни, които не могат да намерят прехрана в продължението на големите суши.»

Нашите селяни говорят, че мечката в продължението на няколко месеца спи и не яде почти нищо. Разказват още, че тя в това време си смуче краката. Това не е истина. Мечката спи така също, както и сичките други животни, без никаква храна. За з и м н о т о с п а н е на животните е писано доволно много*. Бабичките разказват, че на тоя свят съществуват и такива хора, които могат да проживеят цели месеци без никаква храна и че сичкото това произхожда от някаква си болест или от с в е т о с т т а на тоя или на оня постник, а знаменитият естествоизпитател Енгелтьо ван дер Влис говори, че тия приказници нямат в себе си никаква правдоподобност, защото ни един човек не може да проживее без храна повече от 11 деня. Но ние излязохме из границите на своят разказ.

И така, ние казахме по-горе, че главните източници на човеческата топлина е храната. Човекът туря в стомахът си различни вещества, които се смилат, размесват се с вода и смесват се, а после с помощта на многочислените жилици отиват в кръвта. Разбира се, че кръвта вле-

* Подробности за това дело се намират в съчинението на Л. Баркова «Der Winterschlaf nach sienen Erscheinungen im Thierreich. Berlin, 1846 г., и в статията на Галя «Hibernation» (в Todd's «Cyclopedia of Anatomy and Phisiology»).

че със себе си само ония сокове, които са хранителни, а нехранителните вещества се изхвъргат из тялото. Тука съм длъжен да ви кажа и това, че кислородът, който преминува през белият дроб и който влазя в кръвоносните жили, способствува на кръвта да разнесе хранителните частици по сичкото тяло.

Тука хранителните частици се срещат в кръвта с животворящият газ (с кислородът), съединяват се химически и произвождат движение или топлина. После гор采казаното химическо съединение в кръвта се образува въглена кислота и вода, които са вредителни за тялото, следователно кръвта се чисти от тях непрестанно. Това очищение произхожда най-повече в белият дроб. Из сичкото това, щото ви казах по-горе, вие видите твърде ясно, че човеческата (следователно и животната) топлина произхожда от химическото съединение, което се нарича окисляване (Oxidation). Помнете тая дума.

Но защото хранителни частици и кислород се срещат по сичкото тяло, то и топлината произхожда из сичките негови части. «А защо тая топлина не се увеличава, когато тя се притуря постоянно? — ще да попитате вие. — Естествените закони ни разказват, че ако в един съд капе постоянно вода, то тоя съд рано или късно ще да се препълни и водата ще да потече през краят му. Такова също нещо би трябало да се случи и с топлината на нашето тяло.» — Е, добре. А я кажете ми вие, какво би се случило с вашият съд, ако в него да би се наливала от едната страна вода, а от другата да би се изливала?

Вие тряба да знаете, че нашето тяло губи своята топлина така също, както я и добива. Да видиме сега как я то губи и защо я губи. Когато захванете да изучавате физиката, то ще да видите, че «когато две тела с нееднаква топлина се съединяват, то тия заимствоват едно на друго топлина или студенина дотогава, дорде не добият еднаква температура». Ето защо и ние губиме своята топлина и дене, и нощe. Нашето тяло, което е постоянно по-топло от воздухът, губи една част от своята топлина и дава я на природата.

Ако воздухът да не би се изменял и ако ние сами да би седели постоянно на едно място, то би изгубили веднъж за сякога една част от своята топлина и успокоили би се, но това не може да се случи по следующите две причини: 1) защото ние се вдигаме постоянно, а 2) защото воздухът, който ни окружава, се мести даже и тогава, когато не съществува никакъв вятър. Така също воздухът, който ние издишаме, съдържа в себе си известно количество топлина. Освен това, тялото ни бива постоянно влажно, т. е. то почти сякога се потее. Спотът излазя доволно голямо количество топлина; следователно той служи като равновесие на телесната топлина. И така, човекът прилича на такова едно кандило, което гори постоянно, но в което така също постоянно се налива дървено масло. Разбира се, че ако кандилото не може да гори без дървено масло, то и човекът не може да живее без храна, без вода и без кислород.

Ние казахме вече, че и движението е един от източниците на топлината. Секи из вас знае, че който работи тежка работа, той се изпотява даже и в най-големите студове. Когато припкаме, то дъханието ни и кръвообращението ни се ускоряват, следователно и телесната топлина бива по-силна. Но вие знаете вече, че хранителните частици се съединяват с кислородът и образуват въглена кислота и вода, а ако е сичкото това така, то колкото кръвта протича по-бързо по жилите, толкова и хранителните частици се унищожават по-бързо. Ето защо ония хора, които се занимават с тежка телесна работа, огладняват скоро и ядат много.

Лекарите са доказали вече, че ако някоя част от тялото се намира във възпалително състояние, то на болното място се появлява извънредна топлина. А от какво произхожда това явление? — От това, че на тия места кръвта тече по-скоро и защото на болното място стават бързи променения или движения. Същото се случва и със сичкото тяло, ако само това тяло се намира във възпалително състояние. Учените хора говорят, че и умствената работа, т. е. извънредното напрежение на мозъкът, ускорява кръвообращението и възвишава телесната топлина. «Това не са празни думи, когато говорят, че въодушевлената реч сгрява, а от глупавото бърборене се появлява студен пот по тялото» — говори Карл Фокт.

Секи от нас е почервенял, секи от нас се е изпотил, секи от нас е рукнал в огън барем веднаж през животът си или от срам, или от извънредна радост, или от страх.

Но преди да свършиме тая глава, ние сме длъжни да кажеме няколко думи за човеческата храна въобще. Секи от вас е изпитал вече, че лете за човеческото тяло е потребна една храна, а зиме — друга. Това е природно явление. Ако е студена стаята ни, то ние туряме в пещта повече дърва, а ако е топла, то правиме противното. Ето защо хората по топлите страни се хранят повече с растителни плоди, които биват малко хранителни (нашите косачи и жътвари ядат през лятото само хляб и таратор или само оцед и сол); а в Сибир, в Исландия и пр. е потребна сланина и рибя маз, които са твърде хранителни. Мазните яденета, които имат в себе си достатъчно количество въглерод, ни вардят от зимата и поддържат нашата телесна топлина. Доказано е вече, че ония хора, които се облачат зимно време добре, употребляват по-малко храна. Ескимосите изядат по половин теле или по 1/2 ока рибя маз. Ото Уле говори, че белите мечки, които живеят в северните студени места, ядат повече от сичките други животни, които живеят по топлите места.

ЗА СВЕТЛИНАТА

Под име ж и в о т ние разбираме светлина, топлина и движение, а под име с м ъ р т — темнина, студенина и вечен покой. Помислете си сега какво би се случило с нашата земя, ако слънцето, което я осветлява, да би изгубило своята светлина! Истина е, че множество животни живеят без светлина и че в северните полярни страни, дето слънцето не показва своите лучи по цели шест месеца, растат различни растения, но това ни не доказва ни най-малко, че тия животни или тия растения би могли да просъществуват без никаква светлина.

Ако къртицата не обича дневната светлина, то тя обича корените, които са се появили под животворящите лучи на слънцето; ако бухалите, прилепите и много други животни летят по воздухът само ноще, то тяхната храна не може да просъществува без лучите на слънцето; най-после, ако в подземните реки и езера съществуват слепи риби, то хранителната за тях тиня в тия реки се е образовала на земната повърхност под слънечната светлина. Ако и човекът да би бил принуден да живее в някоя темна пещера, то неговите унуки и праунуки би изгубили способностите си да видят, но храната, с която тия би поддържали своят живот, изисква топлина и светлина.

Разказват, че някой си Каспар Хаузен, който седял дълго време затворен в една темна темница, се научил да разпознава с каква вапцилка е вапцан тоя или оня предмет или какъв цвят има това или онова цвете. Естествоизпитателите говорят, че светлината е така също потребна за нашето съществование, както и топлината. Да видиме сега кои са най-главните източници на светлината и от какво произхожда тая светлина.

Секи вече знае, че слънцето е най-главният източник на светлината, но за произхождението на самата светлина и за нейните свойства учените и до днес още не са изрекли последнята дума. Ние знаеме само, че после темната нощ захваща да се раззорява, че восточните облаци добиват пурпурен цвят, че звездите побледняват, че пиленцата захващат да пеят, че животните се пробуждат после нощното спокойствие и че растенията изпущат из себе си сладка меризма. Сичкото това ние наричаме з о р а или з а р а н.

Вечер слънцето се скрива изново и на земята се възцарява мрачна, черна, глуха и тиха нощ. Но земята се осветлява и от месечината. А прилича ли нейната светлина на слънечната? Месечината ние можеме да гледаме колкото искаме, а слънцето не можеме. Светлината на слънцето има топлина и животворящи сили; а светлината на месечината прилича на отдалечен от нас силен огън, който няма твърде голямо влияние на нашият живот.

Освен месечината нам дават светлина още много други предмети. Свещта, огънят, лампите, светкавиците, гнилите дървета, светулките, множество риби, различни насекоми и пр., и пр. произвождат така също една част светлина. Тука тряба да кажеме и това, че ако гнилите дървета, мъртвите риби и гниющите вещества светят, то това никак не е чудно за нас, а чудно е това, че светят множество живи същества и различни растения!

За светението на животните са говорили още старовременните писатели Аристотел, Страбон и Плиний, но техните мнения за тоя вопрос са погрешни и неоснователни. Новите естествоизпитатели говорят, че тая светлина не произхожда от самите животни. Секиму е вече известно, че у множество животни, които принадле-

жат на кочешкият клас, очите светят вечер с особена светлина. Някои говорят, че тая светлина произхожда от свойствената на тия животни самостоятелна светлина; а многочислените и внимателните изследования ни доказват, че тая светлина произхожда от отражението на други светящи се предмети. В съвършено темните места очите на тия животни губят своята светлина. Хартинг говори, че вътрешнята повърхност на окото у тия животни е покрита с особена ципица (tapetum), която има метални блеск, следователно тая ципица отражава светлите предмети, които светят през нощта. Същото мнение се повтаря и за сичките други светящи се растения и животни. Ботаниците доказват, че растенията изпущат из себе си различна светлина само тогава, когато нощта е светла, но едно растение, което се нарича к о р е н о в о д к а (Rhizomorphae), свети и в най-темните нощи. Мнозина мислят, че това растение има своя собствена светлина.

Доволно голяма светлина дават ония чудни бубулечици или мермеруди (например Elater nonticulus, Elater ignitus и Elater phosphoreus), които живеят по топлите места на Америка. Пътешествениците говорят, че ако държите едно от тия животни близо до някоя книга, то можете свободно да четете. Оскулати казва, че ако земете няколко от тия животни и да ги турите в стъклен съд, то можете да осветлите стаята си. Разказват даже, че жителите на Вест Индските острови си са правили от тия животни фенери. Случвало се е твърде често, щото тия невинни животни да причинят страх не само на индийците, но и на европейците.

Когато Томас Кавендиш и Роберт Дудлей дошли пръв път във Вест Индия, то видели през нощта, че множество огньове се местят от едно място на друго. Ингелизите помислили, че в гората се намират испанци, и побягнали на своите кораби, но заранта се удостоверили, че тия испанци са били крилати и безопасни бубулечки. Ние сме длъжни да притуриме тука и това, че тия животни светят само тогава, когато е топло времето. Естествоизпитателите земат няколко от тия животни и турят ги в някое стъкленце. Ако това стъкленце бъде турено на лед, то животните губят своята светлина, а ако тия се турят на топло място, то изново захващат да светят. Ако стъкленцето бъде турено в един медник с вода, която се нагрява постепенно, то и животните увеличават своята светлина се повече и повече, но щом водата се нагрее до 31 градус (по Реомюра), малко повече от температурата на човеческата кръв, то тия тутакси захващат да губят своята светлина. Подобни свойства имат и някои насекоми.

Представете си сега, че вие се намирате на някой кораб и че около вас се простира широко, безгранично и волнисто море. Слънцето захожда и над водата се възцарява черна дълбока нощ. Изведнаж на морската повърхност захващат да се появляват голямо множество свещчици, които светят доволно ярко. Ето какво говори за тия свещчици Перон: «На 5 декемврия ние се избавихме от бурята. Сичкото небе беше още покрито с тежки облаци, около нас царуваше гъста темнота, вятърът вееше още доволно силно, а нашият кораб разсичаше бързо волните. Изведнаж близо до нас се показа широка светла дъга, която се разширяваше се повече и повече и която след няколко минути заня пред нас голямо пространство.

Това зрелище, особено при окружающите ни обстоятелства, беше така величествено и така великолепно, щото ние не бяхме в състояние да го оставиме и да идеме да спиме даже и после безсънните нощи. Секи беше готов да проседи още една нощ и да се нагледа. Моряците и от двата кораба излязоха на ковертата и забоpавиха да спят. Сякому се искаше да погледа на това чудно явление. Когато достигнахме до оная част на морето, която беше осветлена от тоя чуден пламник, то се удостоверихме, че той произхожда от някакви си доволно големи животни, които плуваха по повърхността на морето и които се премятаха по неговите волни доволно живописно.

Ония животни, които плуваха малко по-дълбоко и които се видеха по-малко от другите, представляваха големи пламенни маси или, да кажа по-вярно, огромни огнени кълба, а ония, които плуваха по повърхността на морето, приличаха на нажежени железни цилиндри.»

Тия животни се наричат о г н е н и т е л а или о г н е в н и ц и (Pyrosoma). Но в морето съществуват и множество други животни, които имат светлина. Някои от тях (Beroe, Pelagia и други) биват през денят про-

зрачни като стъкло, а нощe светят като огнени кълба. Фиклейзон говори, че моретата в южните страни доволно често имат съвършено огнен вид. Валийско море една нощ било дотолкова светло, щото горереказанният пътешественик можел да чете и да пише.

«Ни едно перо, ни един живописец, говори Шулеклер, не може да опише онова зрелище, което ние видяхме пред очите си. Около полунощ беше дотолкова светло, щото ние свободно можехме да преброиме мухите на парусите. Небето беше черно като смола, дъжд валеше като из ръкав, а когато той престана, то и сиянието изчезна.»

За произхождението на ж и в о т н а т а с в е т л и н а науката и до днес още не е изрекла своето заключение. Хартвиг мисли, че и тая светлина не произхожда без горение, но че това горение е твърде слабо, следователно то може да се види само във времето на нощната темнота. Ако едно дърво бъде турено на огънят, то изгаря бързо и дава голяма светлина; а ако това дърво се остави да гние, то неговото горение тряба да се продължи цели години, следователно и светлината му не може да бъде силна и чувствителна.

«Достоверно е вече известно, говори Хартвиг, че топлината на гнилото дърво е дотолкова незначителна, щото ние не сме в състояние да я усетиме без помощта на найчувствителният термометър.» Разбира се, че подобно горение не може да има и силна светлина. Ако туриме гнило дърво в кислород, то това дърво свети много поярко. Същото бива и с фосфорът. Но питане е, защо светят даже и ония телесни части, които са отрязани вече от животното? Тоя вопрос е накарал Граве да каже, че «топлородът, електричеството, светлината, магнетизмът и пр. имат тясна связ между себе си». Но ние се отдалечихме от своят предмет.

Нашата земя се освещава отчасти и от звездите. Секи вече е забележил, че светлината на звездите не е еднаква: някои от тях имат бял пламник, други — жълт. Полукс е червен, Кастор е зеленоват, а Сириус — синкаст. Естествоизпитателите мислят, че това различие произхожда от съставът на сяко от тия небесни тела, от които произхожда светлината. Освен това, някои звезди изменяват своята светлина, т. е. тия биват то по-светли, то по-темни, то съвсем се изгубват и после се появляват изново.

Така например преди две хиляди години Сириус е имал червен цвят, после, в арабският период, той изменил своят цвят на яркобели, а сега има синкаст вид.

В съзвездието на Китът се намира една звезда, която се нарича Мира (Удивителна), която бива то твърде блестяща, то губи част от своята светлина, то съвсем се изгубва. В продължението на седем месеца тая звезда се не види съвсем, после се появлява, увеличава твърде бързо своята светлина, става изново блестяща и в продължението на четири месеца блести с неизменяем блеск. Съществуват и други звезди, с които се случава същото. Има и такива звезди, които преди хилядо години са били много по-блестящи. Някои звезди се появляват, блестят твърде ярко и изново се изгубват.

В 1572 г. знаменитият астроном Тихо де Браге видял в съзвездието на Касиопея такава една звезда, която имала необикновена величина и светлина. Нейният блеск бил равен с блескът на Вечерницата. На следующата година тя захванала да побледнява, а в 1574 г. се изгубила съвсем. Някои звезди се появляват изново след няколко столетия. Тука сме длъжни да кажеме и това, че ако някои звезди и да изменяват своята светлина, то не изменяват своите места. За тия звезди астрономите мислят така. «Ако нашето слънца и нашата земя се обръщат около себе си, то се обръщат и другите небесни светила; а ако нашето слънце има на своята повърхност темни части, то и другите слънце твърде лесно могат да имат същите свойства. И така, когато тия слънца обръщат към нас своята светла страна, то биват блестящи, а когато обръщат към земята противоположната си половина, то имат слаба светлост.»

Някои астрономи (Лаплас, Бесел и Медлер) мислят, че из небесното пространство се намират големи черни тела, които се обръщат около звездите така също, както се обръщат слънечните планети около слънцето, следователно тия заслоняват своите слънца и правят ги за нашите очи невидими. Това заключение се отнася само до ония звезди, които се изменяват, които се губят и които се появляват изново в продължението на кратко време. Сяка една звезда, която когато и да е се е появляла на небето и която е била видима за нас, рано или късно ще да се появи изново. Астрономията ни доказва математи-

чески, че оная звезда, която е видял Тихо де Браге в 1572 г., ще да се появи изново в 1882.

Някои звезди ни се чинят по-големи и по-блестящи, а други по-малки и по-темновати само затова, защото се намират много далеч от нашата земя. Слушайте и помнете! Ако ние можеме с една свещ да четеме на разстояние от пет крачки някоя книга, то на разстояние от десет крачки ние можеме да я четеме само тогава, когато запалиме не две свещи, а четири, или когато увеличиме буквите не два пъти, а четири; а на разстояние от 15 крачки, т. е. на тройно разстояние, ние тряба да запалиме вече не три свещи, а три пъти по три, т. е. девет свещи, или да увеличиме буквите девет пъти. Тоя закон, който е изследован с множество опити, е приет и за небесните светила. Но вие не тряба да заборавяте, че не сичките звезди са еднакви по своята големина и че не сичките звезди имат своя собствена светлина. Ето защо някои звезди, които се намират много далеч от нашата земя, биват много по-светли, нежели ония, които се намират твърде близо.

Ех, любопитно би било да погледаме през телескопът, който е направен от лорда Роса, и да видиме какво става по небето. Ако вие да би погледали през тоя телескоп на Сириус, преди той да се покаже на небето, то би трябало да видите, че преди него се появлява такава също зора, каквато се появлява и преди да изгрее слънцето. Когато тая звезда се появи вече на небето, то нейната светлина бива дотолкова голяма, щото човеческото око не може да я търпи, както то не може да търпи и слънечната. Планетите порастват толкова, колкото е голяма месечината, а безчислените милиарди невидими с просто око звезди се видят в отдалечените пространства като блестящи зърна.

Но преди да свършиме тая глава, ние сме длъжни да кажеме, че светлината на слънцето достига до нас за 8 $^{1}/_{4}$ минути, че светлината на Сириус достига до земята за 22 години, от Арктуруса за 26 години, от Полярната звезда за 31 година, от Капела за 27 години и т. н. Светлината на ония ситни звезди, които се видят с просто око, достига до нас за 138 години; а светлината на ония, които се видят с помощта на телескопът, за 3500*. Из

сичкото това вие вече видите, че светлината преминува през пространствата на нашата вселена с необикновена бързина, но човеческият ум е бил в състояние да измери и тая бързина и да ни докаже с математическа точност, че слънечният луч преминува около 24 000 геогр. мили за една секунда.

Когато светлината преминува през някоя призма*, то нейните лучи се п р е л о м я в а т и образуват разноцветно изображение, което прилича на дъгата. Тия няколко цвята се наричат прости, защото се не изменяват. Сичкото това ни доказва, че ако лучите на светлината да не би били разнообразни, то сичките предмети, които о т р а ж а в а т светлината, би били пред нашите очи бели, а сичките предмети, които п р и е м а т в себе си лучите на светлината, би били черни. С една дума, ако лучите на слънцето да не би се преломяли, т. е. ако тия да не би имали разнообразни цветове, то пред нашите очи сичките предмети би били или бели, или черни.

Човеческият ум е употребил слънечните лучи и за своето удоволствие. Обърнете своето внимание на фотографията. Кой е можел и да помисли преди няколко десетки години, че слънечните лучи ще да изобразяват нашите лица така вярно и така бързо? Живописецът би употребил за това дело цели месеци и цели години. Науката, която ни разказва за свойствата и за произхождението на светлината, се нарича о п т и к а.

ЗА ЕЛЕКТРИЧЕСТВОТО И МАГНЕТИЗМЪТ

Животворящата топлина и блестящите лучи на слънцето са такива природни явления, които ние видиме и усещаме. Но какво ще да кажете вие за електричеството и магнетизмът, които и до днес още остават непонятни явления даже и за множество образовани хора? А тия две природни сили са един от най-главните източници на нашето съществование! Секи из нас може да се увери, че ония тела, които се намират в своето обикновено със-

* За «Северното сияние» и за някои още мететорологически явления, които производждат така също светлина, ние ще да поговорим в 5-тя книжка от «Детска библиотека».

* Призми се наричат ония триуголници, които се правят на елмазите и на другите стъкла. Тая дума ще да ви обясни по пространно учителят или оная книга, която се нарича физика.

тояние, нямат способност да привлачат към себе си различни леки предмети, т. е. златни стръжки, дървени треасчици, малки хартийки, игли, тънки гвозди и т. д.

Но ако ние натъркаме с вълнено или с копринено дрипелче някоя пръчица от червен восък, от смола и от сяра (тикюрт), или най-после някое манисто от кихлибар, то в тях тутакси ще да се появи такова едно свойство, което се нарича е л е к т р и ч е с т в о (от гръцката дума electron). Достоверно е вече доказано, че ония тела, на които от търканието се появлява на повърхността голямо количество електричество, са лошави негови проводници; а ония тела, които не могат да се наелектризоват, провождат електричеството твърде бързо. Сичкото това е дало на учените хора възможност да направят електрическата машина.

Тая машина се състои от следующите части. Прави се стъклено колело, което се върти или което се търка между две възглавници. Тия възглавници биват кожани и напълват се с конска козина. Кожата се покрива с амалгама*. Близо до тоя чекрък се намира металически съсуд, който е турен на стъклено подножие и на когото единът край се досяга до колелото. Когато колелото се върти, то се търка о възглавниците и произвожда електричество. Но тая машина вие би трябало да видите с очите си, защото е твърде тежка да я опише човек.

Из сичко се види, че воздухът е лошав проводник на електричеството. Ако да би било другояче, то електричеството би се разнесло из воздухът и не би могло да се одържи в съсудът; а парата е добър проводник, защото във влажно време електричеството изчезва из съсудът доволно бързо. Одавна вече е забележено, че електричеството бива два рода: положително и отрицателно. Ако земеме две тела и да ги наелектризираме с еднородно електричество, то тия се отхласват едно друго, а ако ги наелектризуваме с разнородни електричества, то тия привлачат едно друго.

Да се обясниме. Да земеме две металически топчета и да ги окачиме да висят на копринени нишчици. Като направиме това, то да земеме стъклена пръчица, да я натъркаме с копринено нещо и да наелектризираме едното

* Амалгама се нарича смешение от метал и живак.

топченце; а другото топченце да наелектризираме с червен восък, който да бъде натъркан с кожа. Топченцето, което е наелектризовано със стъклото, ще да отблъсва от себе си сяко едно стъкло и ще да притеглюва към себе си червеният восък; а второто топченце ще да отблъсва от себе си червеният восък и ще да притеглюва към себе си стъклото. И така, електричеството, което е произлязло от стъклото, не е еднородно с електричеството, което е произлязло от смолата, защото сяко от тия две електричества отблъсва от себе си онова, щото се притеглюва от другото. Първото електричество се нарича стъклено или положително, а второто — смолено или отрицателно.

Електричеството е дотолкова тънка или ситна жидкост (водено тяло), което няма почти никаква тяжест, следователно тя се нарича н е в е с о м о в е щ е с т в о. Ако погледаме на оная бързина, с която електричеството се разпространява по проводниците, то тряба да се мисли, че това електричество е твърде подвижна жидкост, а ако погледаме на противоположностите, които се появляват между стъкленото и смоленото електричество, то тряба да се увериме, че тия жидкости са два рода. Ако тия две жидкости се съберат в едно тяло в еднакво количество, то това тяло се намира в своето естествено положение, а ако в това или в онова тяло се набира само едно от противоположните електричества, то това електричество се стреми да се съедини със своят противник.

Ако до металическият съсуд на електрическата машина доближиме някой добър електропроводник, то произлазя електрическа искра, която има своя гръмотевица и която произвожда голяма топлина и силна светлина. Ако вие доближите едно до друго два твърде силно наелектризирани предмета с две противоположни електричества, то тия се приближават едно към друго и съединяват се. Щом тия две сили се съединят една с друга, то произвождат ослепително ярка светкавица, която тутакси се губи във воздухът с доволно силна трескавица. Тая искра може да падне на ония предмети, които са добри проводници на електричеството, т. е. на някой метал, във водата, на някое дърво и др. т., и със своят удар да произведе опустошение.

Човеческото тяло така също е добър електропроводник. Ако падне на нас електрическа искра, то ние чув-

ствуваме силен удар, който изведнаж и със страшно болениие пресича сичките наши телесни членове. Твърде силните удари са в състояние не само да убият хората и животните, но и да раздробят двестегодишните дъбове на дребни трески. Във воздухът, а особено в облаците се събира голямо количество електричество. Ако един облак има положително електричество, а други отрицателно, то тия се теглят между себе си и произвождат светкавици и гръмотевици. Тия съединения и тия светкавици се наричат м о л н и и.

Бенжамен Франклин е доказал положително, че светкавицата и гръмотевицата, които произлазят между облаците във времето на дъждът, се отличават от светкавицата и от гръмотевицата на електрическата машина само с това, че първите биват силни, а вторите слаби. Искрата на молнията и искрата на електрическата машина имат еднакъв вид, падат само на възвишени места и на добри електропроводници и произвождат еднакви разрушения. С една дума, както едната, така и другата запалват горящите предмети, разтопяват металите, разтрескават дърветата и разрушават растителното и животното царства.

Още в 1749 г. Франклин дошел до убеждение, че молнията не е нищо друго освен електрическа искра. Той направил опит. Един ден Франклин направил от копринена материя змей (керкенез) и пуснал го да лети във времето на една твърде силна г р о з а. (Така се нарича онзи дъжд или онзи град, който се съпровожда с множество светкавици и гръмотевици.) В дългата тояшка на змеят било втъкнано едно остро железце, а за върхът на това железце била везана една сиджимка, която Франклин държал в ръката си. Но за да се не досегне електрическата искра до ръката му, Франклин направил от сиджимката два края. За един от тия крайове той везал железен ключ, а за другият копринена нишчица. Той държал в ръката си копринената нишчица. Когато се захванала гръмотевицата, то Франклин бутнал с пръст ключът. Из него изхвръкнали няколко електрически искри.

Захванал се голям порой; но Франклин стоял заедно със синът си и продължал своите опити. По намокрената от дъждът сиджимка се спущали час по час множество искри. Тоя опит бил повтарян няколко пъти. Франклин събрал

електричеството в едно стъкленце и захванал да продължава своите открития. След време той имал доста случаи да се убеди, че електричеството, което се намирало в неговото стъкленце, има същите свойства, които има и електричеството на облаците. Сичкото това накарало Франклина да измисли г р ъ м о о т в о д ъ т.

Гръмоотводът се прави от метал, който има остър връх, и забива се на най-високото място на къщата. За долният край на тоя металически остен се везва железен тел, на когото долният край се закопава дълбоко в земята или се спуща в някой кладенец. Електричеството пада на прътът, върви по телът и съединява се със земята. След време доказали, че електричеството се намира и в найситните облаци. Тука тряба да кажеме и това, че силни светкавици и трескавици биват само тогава, когато е голяма горещина и когато облаците са дебели и гъсти. Но както и да е, а науката е открила вече произхождението на ония страшни плашила, които дълго време са плашили въображението на човекът и които са го накарвали да мисли, че светкавиците произвожда Юпитер, Перун, св. Илия и др.

Още старовременните хора са знаяли, че в земята се намира такова едно тяло, което има замечателно свойство да тегли към себе си желязото. След време било открито, че ако някоя стоманена пръчица бъде натъркана с е с т е с т в е н м а г н и т, то тя получава ония същи свойства, каквито има и магнитът. Естественият магнит не е нищо друго освен железен камък. На тоя свят съществуват цели планини, които са съставени от подобни камъни. Ако молнията удари на някое място, на което се намира и желязо, то на това място се образува магнит.

Из сичко се види, че между магнитът и електричеството съществува голямо родство. За магнитът един неизвестен писател пише така: «Магнитът е такова тяло, което има две отличителни свойства: 1) той тегли към себе си желязото, 2) той постоянно обръща единът свой край към север, а другият към юг, ако само го окачиме на някоя нишка или ако го подпреме по средата с тънка иглица така, щото той да може да се обръща свободно. Крайовете на тая магнитна стрелица, които са обърнати, както казахме по-горе, се наричат п о л ю с и. Магнитът привлача към себе си желязото само откъм крайовете. По средата него-

вата сила губи твърде много от своите свойства. Ако приближиме до магнитът железни стръжки, то тия ще да се прилепят само за крайовете му.»

С една дума, магнетизмът има голямо сходство с електричеството. И той, както и електричеството, е леко и рядко невесомо воденикасто или жидко тяло. Мореплавателите правят такава една кутийка, която е разделена на градуси и в която се намира магнитна стрелица. Средата на тая стрелица се туря на железце, което има остър връх. Ако близо до тая кутийка се не намира желязо, то единът край на стрелицата се обръща към север, а другата към юг. Ако да не би била тая магнитна стрелица, то мореплавателите твърде често би губили своите пътьове.

Сичкото това е накарало естествоизпитателите да заключат, че и сичката наша земя е громаден магнит, на която крайовете (т. е. южният и северният полюс) теглят към себе си магнитната стрелица на к о м п а с ъ т. Така се нарича магнитната стрелица, която се употреблява от мореплавателите и от учените. Дето вие и да би занесли компасът, то той не изменява своето положение. Найглавната сила, която може да измени неговото естествено положение, е желязото. Съществуват и други някои изключения от общото правило, но ние би се отстранили доволно далече от своят предмет, ако би захванали да говориме за тях подробно.

Галвани е открил, че електричеството може да се появи и без търкание. Ако земеме две различни металически пръчици и да досегнем единът им край до н е р в и т е на някое неодавна умряло животно, то в това животно се появлява движение. Мъртвите жаби захващат да лазят като живи; а човеческото тяло захваща да трепери и да показва признаци от мним живот. Волта е открил, че това явление произхожда от електричеството и нарекъл го г а л в а н и з ъ м. От онова време галванизмът е захванал да се употреблява за много неща и за различни опити. Когато захванете да изучавате физиката, то ще да видите, че учените мъже са направили такава една машина, която се нарича г а л в а н и ч е с к а б а т а р е я и която е в състояние да зачуди и най-просветените хора. С помощта на тая батарея Пловдив се разговаря с Париж, Цариград с Лондон, Москва — с Рим и Търново с Нев Йорк. И тоя разговор произхожда дотолкова бързо, щото ние не можеме и да си въобразиме! Ние говориме за телеграфът*.

Из сичкото това вие видите вече, че даже и тайните сили на природата са употребени от човекът за човеческа полза. Топлината е накарала човеческият ум да направи фабрики, параплови и железници; магнитната стрелица го е научила да познава морските пътища; електричеството му е дало телеграфи; светлината го е накарала да измисли фотографията и пр. Кой знае какви открития ще да види още човеческото! Боже мой, кой е мислил преди петдесет години, че небесните светкавици и гръмотевици ще да ни бъдат писмоносци!

ЗА НЯКОИ СВОЙСТВА НА ТОПЛИНАТА И ЗА ЖИВОТЪТ

Достоверно е вече доказано, че топлината има свойство да разширява телата и да изменява техният вид. Когато твърдите тела се нагряват, то най-напред се разширяват, а после добиват воденист вид, а най-после преминуват в газообразно състояние. Разбира се, че ни една друга природна сила не е в състояние да произведе тия разнообразия и тия чудни явления.

Вие можете да земете едно парче лед и да го стълчите по-ситно от сяко едно брашно, но не сте в състояние да го направите на вода или на пара; а ако под това твърдо тяло се пусне една част топлина, то неговият вид се изменява за няколко минути. И така, твърдото или воденото състояние на сяко едно тяло зависи изключително от топлината. Вятърът или премещанията на воздухът зависят от топлината; растителното царство зависи изключително от топлината; най-после човеческото благоустройство и човеческият живот зависят от топлината. Ако Меркурия, Венера, Юнона и Сатурн са покрити с растения и ако са населени с живи същества, то тия същества по причина на съвсем отдалеченото разстояние на тия планети от слънцето са длъжни да имат и съвсем друга организация (вид), която да се отличава от нашата твърде много. Разбира се, че тая организация тряба да отговаря на ония условия, под които се намират горереказа-

* Ние не говориме тука пространно за телеграфът само затова, защото нямаме рисунки, без които е почти невъзможно да се опише вразумително това чудно изобретение. Надеяме се след време да удовлетвориме любопитството на нашите читатели.

ните планети. Сяко нещо е направено за своето място и живее по своя закон.

Ние казахме вече, че не сичките тела са еднакви топлопроводници, т. е. че едни се нагряват лесно, а други мъчно. Така например атмосферният воздух е твърде лошав топлопроводник; но той постоянно пропуща през себе си лучите на слънцето, без да отнима голяма част от тяхната топлина, а това е твърде важно за животните и за растенията.

Ако ние се приближиме до някоя силно нагреяна пещ, то чувствуваме голяма горещина даже и в ония случаи, когато окружающият ни воздух е твърде студен. Тая топлина се отличава твърде много от оная, която е свойствена на воздухът: от първата ние можеме да се защитиме, ако туриме някоя завеса между нази и между нейният източник, а от последнята не е възможно да се защитиме с никакво средство. Така също не сичките тела поглъщат в себе си еднакво количество топлина: едни от тях се нагорещяват до силна степен, а други я отблъсват назад. И така, топлината на слънцето произвожда на земната повърхност безчислено множество действия и противодействия, защото сяко едно тяло се отнася към топлината съвсем своеобразно. Разбира се, че ако е сичкото това така, то на земната повърхност съществуват вечни движения, вечни изменения и вечен живот. Нищо не може да стои на едно място, нищо не може да се уравновеси, нищо не може да бъде мъртво, защото топлината сяка една секунда произвожда нови изменения и нови движения. Тия изменения и тия движения ние наричаме ж и в о т.

Когато ние видиме, че някое животно лежи на пътят и че не ходи вече, то обикновено казваме, че това животно е мъртво; а когато видиме, че това животно ходи или че се вдига от едно място на друго, то казваме, че то е живо. Разбира се, че това наше заключение не е съвсем вярно. Ако движението може да се нарече живот, то ни едно вещество не стои на едно място. Облаците живеят, защото се местят от едно място на друго; воздухът живее, защото никога не седи мирен; реките и потоците живеят, защото текат постоянно; земята живее, защото се върти около себе си и около слънцето; слънцето живее, защото се върти около себе си; сичката вселена живее, защото се вдига от едно място на друго.

Даже и самият камък изменява своят вид и преобразява се. Разбира се, че това променение е дотолкова малко, щото ние не сме в състояние да го забележим. А ако би могли да проживеем 10 000 годин? Ако би могло да се случи подобно чудо, то ние би могли да се увериме с очите си, че множество бърда би изгубили днешният свой вид и че множество дълбоки долини би се насипали с земя.

Човекът умира и става земя, от земята се хранят растенията, от растенията се хранят животните, а от животните се храни човекът. Сичкото това е накарало знаменитият поет Шекспира да каже, че «царят е изял просекът, а просекът — царят». Животните се вдигат от едно място на друго и търсят храна и спокойствие: растенията се хранят из земята и принудени са да стоят на едно място; а изкопаемите се съединяват и разединяват не еднакво и по различни причини. «Ако е сичкото това така, то имат ли растенията и изкопаемите душа?» — ще да попитате вие. — Сяко нещо, което има свое движение и което се изменява, т. е. което се ражда, живее и умира, има свое усещане и своя душа», казва здравият разум.

Ние наричаме душа оная с и л а, която способствува на животните да се вдигат от едно място на друго, на растенията да растат и да цъфтят, а на изкопаемите да се съединяват. Когато някое тяло престане да живее, то тая сила го възобновлява и продължава неговото съществование. Така например тая сила накарва цветущето някога си растение да гние и да храни другите растения.

РАЗКАЗИ ЗА ВОДАТА И ЗА НЕЙНИТЕ СВОЙСТВА

Покойният наш учител Петар Среброто беше умен и учен човек, ако нашите граждани и да му се присмиваха. А защо, кажете ми, му се присмиваха? — Защото са глупави и неразбрани хора. Той ги учи на добро, той им разказва за божите работи без лъжи и без бабини гавединки, той им отваря слепите зъркели, а тия му се присмиват! Най-много му се присмиваше Тома Куцият, който беше псалт в старата черкова, който се беше учил у гърците и който мислеше, че е уловил сичките мъдрости — «Сичките млади хора ходят без мозък», казваше Тома и клатеше главата си, чегато господ го е назначил да оправи светът. — «А защо и за какво?» — го питаше учителят. — «Ти сам знаеш защо и за какво, отговоряше Тома и подсмърчаше. Ако ги пратиш да се учат, то захващат да ти разказват такива чудесии, от които тряба да си затъкнеш ушите и да побегнеш през девет земи в десетя и през девет гори зелени. Оная година синът на Стойка Голомяхът беше рекъл на баща си, че ингелизите орат с пара, че френците шият с чаркове и че немците убиват хората с вятър!. . . Ако вървиме по тоя път, то нашите грехове ще да достигнат до облаците и господ ще да ни прибере няколко години по-рано. И селата са повдигнали носовете си! Аз би желал да стана или свети Илия или свети Арахангел и да се поразходя из нашите села и градове. Пусти бой би се наяли нашите селяни, които не знаят какво правят и де ги сърби! Учение им тряба! Не бива ги без училища и без читалища! Господа са заборавили, поповете не почитат, за бог да прости не дават, душите не поменуват, а училища ми са наотваряли! Едно време се учеха само поповете и псалтовете, господ ни даваше сичко, щото и да му поискахме, а сега секи иска да бъде умен и разумен и бог си повдигна ръката и остави ни да гладуваме. Преди триесет години само поп Къньо събираше по гробищата повече от сто оки порязаници и хра-

неше с тях по десет свине, а сега и попадията му няма какво да поясде. Ето какво е вашето ново време! И на псалтовете в онова време беше по-добре. Когато отпяхме големият чорбаджия и когато аз изкрясках «Придидите братия последнее целование», то чорбаджийката се разплака още повече и даде ми сто гроша. А сега? И сами не гриземе кокалът, и на другите го не даваме.»

— «Не е то така — отговори учителят. — В сегашньото време хората се грижат да нахранят по-напред себе си и децата си, а после вече да подадат парче хляб на харамоедците. Добро правят. . . Наместо да хранят попските синове и калугерските гъски тия тряба да помислят за своята сиромашия и за своите гладни дечица.» — «И за учителите», каза мусекословеснейшият старец. — «И за учителите — повтори учителят. — Чудно нещо! Учителят няма право да добие едно парче хляб, а вам тряба да се дадат сто оки порязаници, стотина агнешки кожи, десет оки джуркан боб, двесте оки вълна и други такива!. . . Не е то така. . . Учителят се мъчи да отвори очите на сичкият свят и да научи хората щото е добро и полезно, а вие се грижите само за техните порязаници и за агнешките плешки.»

— «А нема ние не учиме народът?» — попита бъдъщият свети Архангел, чегато и той сам беше поп или калугерин. — «Зная аз какво го учите и какви приказници му разказвате! — каза учителят и почеса тилът си. — Помните ли какво човеколюбиво «слово» ни поприказа владишкият архидякон, който беше изпроводен в нашият градец да одере кожите и на нашето православно стадо! Ако не помните, то аз мога да ви го припомня.

«Братя християне! — каза той и повдигна лицето си към небето, чегато очакваше да му пусне дядо господ печена кокошка в устата. — Вие сте много грешни и господ се е отказал от вас. . . Истина се е отказал. Горе вам! Ще да настане страшният съд и вие ще да скърцате зъбите си и ще да молите отца Авраама да тури пръстът си във вашите изсъхнали за вода уста. Горе вам! Водите ще да се преобразят на сребро, а земята на злато. А можете ли вие да ядете сребро и злато? Да не сте ги обичали, да не сте ги почитали, да не сте ги събирали. Горе вам! Защо не сте дали «кесарева кесареви, а богова богови?» А? Преди няколко години владиците събираха във вашият гра-

дец до двесте жълтици, а нашият «кир деспотис» не можа да събере нито двайсет! Горе вам! Вие сте заборавили бога и не мислите вече за неговата душа. . .»

Учителят се изкикоти. — «А за какво се смееш? — попита псалтът. — Нема ти се не харесва «словото» и неговата мъдрост?» — «Секи тегли вългенът към своето ейце» — отговори учителят и изкикоти се още по-високо. — «Не смей се, а кажи ми, защо «словото» не е добро» — каза псалът. — «Ха-ха-ха! Не смей се! Лесно е да кажеме: не смей се!. . . А ако е смешно? Над смешното, мой брайно, ние тряба да се смееме, над горчивото да плачеме, над умното да стоиме и да мислиме, а от полезното да се ползуваме. Преминаха вече, да ти кажа, ония времена, в които хората усвояваха това или онова, без да помислят и без да дадат сметка на умът си. Днес мисълта е сичко. . . Аз те уверявам, че даже и бог, който ни е дал ум и разум, обича повече ония умни хора, които са способни да разберат неговите премъдрости, нежели безсловесните телци, които мукат и когато се лижат между себе си, и когато се ритат. Разбра ли сега?»

— «Умно приказва» — казаха няколко души наши траждани и поканиха учителят да влезе в кръчмата и да пине малко винце. После тоя ден псалтът захвана да дохожда в училището и да се препира с учителят. Аз обичах да слушам техните приказки и помня много от тях. И до днес още ми се мяркат пред очите грапавото лице, дългите мустаки, тънките устни, зачудените очи, зеленото чохено контошче, сините шалвари и аленият пояс на псалтът, и до тая минута ми са паметни бледното лице, дългата и черната коса, гиздавата снага, умните очи и белите ръце на нашият учител.

Един ден, като сега помня, когато учителят ни разказваше, че сушата е три пъти по-малка от моретата и от океяните, влезе нашият псалт и, без да каже добър ден, избъбра бързо и весело: «Аз съм дошел да те попитам за едно нещо, което е твърде чудно и което даже и владишкият дякон не намери ум и разум да ми обясни.»

— А какво е това нещо? — попита учителят кротко и с усмивка.

— Истина ли на тоя свят се намират такива места, на които не вали нито дъжд, нито град, нито сняг, нито хлапавица? Хаджи Петко казва, че и на Божи гроб не вали дъжд.

— Истина е — отговори учителят. — Почти сичка Северна Африка (освен прибрежните места до Средиземно море), западният бряг на Южна Америка, Средня и Южна Арабия, Южна Персия, Белуджистан и Монголия (в Китайската империя) са такива нещастни крайове, щото жителите им не знаят нито що е сняг, нито що е дъжд. Но сняг не са виждали и още много други земи и народи. Сняг пада само по ония места, които биват студени през зимата и по които през лятото падат изобилни дъждове.

— А от де се зема снегът и дъждът? — попита псалът. — Аз съм слушал, че тая работа извършва дъгата, която пие вода из реките и из моретата, а после я пръска по земята.

— Това не е истина — отговори учителят. — Аз би желал да ти разкажа тия неща и вярно, и вразумително, но затова и тебе, и мене тряба време — единът да слуша, а другият да разказва.

— Разкажи, учителю! — извикаха няколко души от учениците, между които бях и аз. — И ние искаме да чуеме нещо повече за тия неща.

— Ако е така, то ние тряба да потърсиме време и за тях — каза учителят. — Знаете ли какво мисля аз? В неделя, сяка седмица, после черкова да се събираме в училището и да ви разказвам по няколко часове за различни неща, които ще да бъдат за вас полезни, но за които не може да се говори в класовете, защото не ни остава време.

Желанието на учителят беше приемено на драго сърце от синца ни и секи от нас благославяше псалтът мълчешката, защото той беше главната причина, която накара учителят да ни разказва сякакви чудесии. . . А и как да се не радваме, когато знающият човек добива четири очи, седем ръце и девет мозъци? Нема е по-добре да тъпчеме хорските ливади, да кършиме чуждите плетища, да се подиграваме със старците и с бабичките, да се биеме с камъне и да правиме пакости на ония хора, които ни не закачат и които не ни са направили никакво зло?

В неделя, после черкова, ние се събрахме в училището. Дойдоха и няколко души наши граждани. Да ви кажа

право, някои от тия чудни хора дойдоха само затова, за да се покажат, че и тия обичат да слушат умни неща, а ако да би ги попитали какво е говорил и за какво е говорил учителят, то тия би ти отговорили, че главите на сичките младежи са пълни с вятър и че «словата» на владишкият дякон са били по-умни и по-божествени. А знаете ли защо са били по-умни? — Затова, защото в тях се е разказвало, че когато един селянин се отказал да даде на един калугерин един шиник с жито (а тоя калугерин бил сам св. Никола), то му изсъхвали ръцете; а когато друг един селянин, който бил лошав човек, се присмял на една калугерка (тая калугерка била св. Теодора), то му се изкривили устата. Чудни хора! Ако им приказваш приказници или ако ги лъжеш, то тия ти зяпат в устата и чудят се на умът ти, а ако им разказваш истински и добри работи, които могат да им бъдат полезни, то тяхна милост ти се подкривят и смеят се в очите ти, чегато ги лъжеш!

Седнахме и наместихме се. Учителят зема столица, седна срещу нази, погледа на сички ни в очите и захвана да разказва. Много неща научих аз от него в тия няколко недели.

— Преди да захвана да ви разказвам що е дъжд, що е сняг, що е роса и от какво тия произхождат, аз тряба да ви обясня що е вода — каза той и помисли малко. — Помнете следующите няколко реда, защото тия ще да ви открият твърде много, т. е. защото тия служат за начало на природните науки, както питагоровската таблица служи за начало на аритметиката. Учените са изнамерили, че водата е съставена от две прости тела: от в о д о р о д и от к и с л о р о д. Тия се съединяват и съставляват съвсем ново тяло, което се нарича вода. Водородът се запалва лесно и гори на воздухът, а когато се съедини с кислородът, той образува вода, с която гасят огънят! Водородът, с когото пълнят аеростатите (балоните), е $14^1/_2$ пъти по-лек от воздухът. Във водата влазят осем части кислород и една част водород. И така, от два газа (воздушни тела) се образува третьо тяло, което не прилича на тях.

Водата е разпространена насякъде. Даже и във воздухът, когото ние дъхаме, се намира голямо количество вода. Ако тая вода да би паднала на нашата земя, то би я покрила сичката, но нейната дебелина би била не по-голяма от

два пръста. Изгрява ясното и топлото слънчице, нагрява моретата, реките, езерата и блатата и над тях се повдигат цели облаци пара, която ветровете разнасят по сичката земя. . . В тия случаи ние говориме, че водата е изсъхнала. Колкото повече парата се изкачва нагоре, толкова повече се и сгъстява, защото множество ситни капчици се срещат и съединяват заедно. След малко време под ясното небе се появляват облаци и събравшата се вода пада изново на земята. Но тя не пада на сичките места еднакво: в някои места дъждовете биват редки, а в други съвсем не биват. Понякогаж тая вода пада на земята във вид на силен порой или на изобилен сняг, но повечето пъти тя се появлява или във вид на роса, или във вид на слана. Водата, както и сяко друго вещество, което се намира в природата, нито се увеличава, нито се умалява — тя само преминува от едно място на друго и принимава различни видове. Когато вали дъжд, то водата се втича в речиците, речиците изтичат в реките, реките в морето, морето се повдига във вид на пара нагоре и съставлява облаци, облаците дават дъжд и сняг — и сичкото това се продължава цели векове, цели хилядолетия, цели милионолетия!. . .

И така, ако водата и да се намира във воздухът не в твърде голямо количество, но тя е достатъчна да оплодотворява нашата земя и да ни дава изобилна храна. Тряба да знаете, че ако на нашата земя да не би се намирала вода, то животът и на растенията, и на животните, и на човеците би се свършил тутакси. Но да захванеме от край. Аз мисля, че секи от вас знае какво нещо е жажда и какви мъки може да претърпи човекът от нея. Множество пътешественици, които са пътували по безводните пустини, описват жаждата с такива черни бои, щото и най-хладнокръвният човек може да се уплаши. Мнозина са видели и с очите си как умират хората и добитъкът от страшната жажда и ако сами са останали живи, то тяхното щастие ги е завардило само затова, защото ги е спасил някакъв случай. Тия пътешественици разказват, че най-напред човекът захваща да чувствува в устата си и около гълтката си сухост, после топлота и най-после жар; езикът се обръща в устата им с голяма мъка; човекът не може вече нито да гълта, нито да говори; най-после сичкото тяло се преобразява на сух и горещ леш. Кожата става суха и гореща, очите се наливат с кръв, изпражненията престават, а пикнята

става червена като кръв. Душевните качества на човекът така също се преобразяват: той става безпокоен, гърдите му се повдигат неестествено, отчаянието му се увеличава се повече и повече и най-после той дохожда до бешенство и захваща да бълнува. Той бълнува повече за вода, разказва за някакви си кладенци и види широки реки. После това бълнуването му малко по малко се прекращава, човекът се успокоява, пада като шемеден и умира в това състояние. Почти същото състояние са изпитвали и животните, на които не са давали вода.

Колко деня човекът може да претърпи без вода, това е неизвестно. Разказват, че на тоя свят са бивали такива случаи, в които човеците не са туряли в устата си по три недели ни вода, ни ядене. Това не е истина. Но известно е, че както човекът, така и животните могат да останат повече време гладни, нежели жедни. Кажете ми сега, защо водата е дотолкова потребна за нашият живот? Защо ние можеме да проживееме повече деня без хляб, нежели без вода?

— Това не е истина — каза псалтът и удари се и с двете ръце по бедрата. — Отец Агатангел през сичкият си живот не е изпил нито две стовни вода. . .

— Не само твой отец Агатангел, но и сичките други пienици не са имали нужда да пият вода, защото и виното не е нищо друго освен кисела вода — отговори учителят. — Знаете ли вие, че водата съставлява три четвъртини даже и от нашето тяло? Ако земеме едно животно, което има 40 оки, и да го изсушиме така, щото из него да излезе сичката вода, то в него ще да останат само десет оки? Същото ще да ви кажа и за човекът. Ако земеме едно човеческо тяло и да го изсушиме, то трите четвъртини от неговата тежелина ще да се преобразят на пара. Когато ние дъхаме, когато се потееме и когато се изпражняваме, то из тялото ни излазя голямо количество вода, която тряба да се върне назад, ако не желаеме да се преобразиме на пастърма.

Доказано е вече, че човекът само из кожата си във вид на пот изпуща около една ока вода през денят. Освен това, водата помага да се размекчи яденето, съединява се с него и влазя в кръвта, която поддържа животът. Даже и восточните деспоти са знаяли, че жаждата е едно от най-големите мъчения и наказвали са с нея своите непослушни и ненавистни поданици. С нея доволно често укрощават

и най-дивите зверове. Един ингелизин, мистер Асли, когато желал да укроти някой луд кон, употреблял против него жажда като най-вярно средство за неговото укрощение. Той давал на животното по малко вода само в такива случаи, когато то го слушало. Аз зная множество «страдалци» писатели, които говорят за жаждата със страх и с трепет.

Но едно от най-страшните описания, които могат да уплашат даже и умирающият човек, са мъките и страданията на ония четиресет души мъченици, които са били затворени преди едно и четвъртина столетие в Черната пещера, която се намира в Бомбея. Това се случило така. Губернаторът на малката крепост Уилям в Калкута затворил в темницата един индийски търговец, който бил богат и почитаем човек и на когото името било Омихунд. Жестокият набоб на Бенгал Сударжа Доула, който одавна вече искал причина да удари на ингелизите, събрал войските си, упътил се към крепостта Уилям, обиколил я, превзел я и заключил останалите живи ингелизи в Черната пещера. Писмото, в което мистер Голуел, началникът на крепостта, описва ужасните страдания на затворените, е напечатано в «Annual Register» за 1758 година. Аз ще да извлека из това писмо няколко страници.

«Представете си положението на четиресет и шест нещастни — говори мистер Голуел, — които бяха вече полуубиени от дългите работи и от отчаяната борба против неприятелят, които са навтикани в тясно пространство и преминуват в него дните си под удушающите бенгалски нощи. Това пространство е не по-голямо от 16 стъпки и заградено е откъм восточната и откъм южната страна (тия са единствените страни, откъм които може да повее малко вятър) с яки стени. На стената, която се намира откъм северната страна, е пробиена врата, а на стената, която лежи на западната страна, има два прозореца, в които са вградени гъсти железни ръшетки и през които едвам може да преминува движението на воздухът... Чрез няколко минути после нашето нещастие секи от нас се изпоти дотолкова силно, щото вие не можете да си съставите нито понятие за нашите мъки. От това в нас произлезе страшна жажда, която се усилваше толкова повече, колкото нашите тела губеха своята влажност. Захванахме да измишляваме такива средства, които би ни дали

повече воздух и по-голямо пространство. За тая цел един от нашите другари предложи да си съблечеме дрехите. Това предложение беше одобрено и за едно мигновение сичките се вече съблякоха освен мене, мистера Коурта и двама младежи, които стояха около мен.

Най-напред сички мислеха, че са изиграли с това твърде много. Сичките шапки захванаха да се повдигат насамнататък, за да приведеме воздухът в обръщание, и мистер Бейли предложи, щото секи от нас да кляка доле към земята. Това средство се привождаше в действие много пъти и секи път мнозина от нещастните, които бяха по-слаби от другите или които бяха по-изнурени и не можеха да стават тутакси, когато им се подаваше за това приказание, падаха на земята, за да не станат вече никога, защото останалите ги тъпчеха и задушваха. Когато сядаха сичките, то ставаше дотолкова тясно, щото беше необходимо голямо усилие, за да станеме изново.

Преди да настане девет часът, у синца ни се появи страшна жажда и ние захванахме да дъхаме с голяма мъка. Мнозина поискаха да разбият вратата, но усилията им бяха напразни. Ние искахме да разсърдиме стражарите, за да ни избият, но нашите успехи останаха и от тая страна напразни. Колкото за мене, аз до това време не усещах особено страдание освен страх за моите другари. Като доближавах лицето си до ръшетката на прозорецът, то можех да дъхам свободно, ако и да се потеех безмерно и ако и да усещах вече жажда. В това време миризмата от нашите воденисти изпражнения стана дотолкова силна, щото аз нямах вече сила да си обърна лицето назад от прозорецът една или две минути! Още след няколко минути у сичките, освен ония, които седяха близо до прозорецът, се появи беснило и мнозина захванаха да бълнуват: «Вода, вода!» — викаха сички. Един стар индиец, който се съжали за нас, заповяда на народът да ни донесе няколко мехове с вода. Аз предвидях, че това ще да отнеме от нас и последнята възможност да се спасиме, и няколко пъти се мъчих да умоля стражаринът да не прави това; но виковете бяха дотолкова високи, щото заглушаваха гласът ми и не дозволиха ми да изпълня желанието си. Вода донесоха.

Аз не мога да ви опиша с никакви думи онова бясно волнение, което произлезе между сички ни, когато донесоха тая вода. Аз се надеях, че ако някои от нас съхранят

присъствието на духът си и ако останат спокойни, то ще да преживеят тая страшна нощ. Но тука аз с голям страх забележих, че за никого нямаше вече надежда за спасение. Дорде не бяха донесли водата, аз сами не твърде страдаех от жаждата, но сега тя стана извънредна. Ние не можехме другояче да внасяме в темницата водата освен като провирахме шапките си през ръшетката и с тоя способ Колес, Скот и аз я внасяхме толкова, колкото можехме.

Но ния, които са изпитвали силна жажда и които знаят причините и свойствата на естественото явление, ще да разберат доста добре, че това средство принася само минутно облекчение — причината продължава своите действия. Ако ние и да внасяхме през ръшетката множество шапки, които бяха напълнени с вода, но за тях произхождаше такава борба, щото преди да достигнат до нечии уста, в тях едвам оставаха няколко глътки. Тая вода, както се видеше, действоваше на жаждата така, както нищожното пръскание действува на пламникът — тя я възбуждаше още повече.

Ох, любезни сер! Как да се обясня, щото вие да почувствовате онова, щото съм аз чувствувал, когато слушах виковете и моленията на ония, които бяха отхласнати в отдалечените от прозорецът места на темницата и не можеха да се надеят, че до тях ще дойде барем една капка вода, но в това също време тия не можеха да се откажат от своите надежди и заклинаха ме в сичките свещени чувства на човечеството да им помогна. Въдвори се обща страшна безредица. Мнозина оставиха другият прозорец, от когото зависеше тяхното спасение, за да достигнат до водата. Натисканието около нашият прозорец стана дотолкова силно, щото не можете и да си представите: мнозина, които желаеха да се приближат до водата, а намираха се в другите крайове на темницата, ги тласкаха и изтъпкваха ги до смърт.

От десет до единайсет часът приблизително аз едвам пренесох това страшно зрелище, ако моите крака и да се превиваха от притискванието. В това време мене едвам не задушиха до смърт, а моите двама другари и мистера Перкера, който се беше доближил до прозорецът, съвсем задушиха. Най-после натисканието стана дотолкова силно, щото аз не можех вече да се поклатя. Като се реших да оставя сяка една надежда, аз захванах да ги умолявам

да ме не натискат, да ми дозволят да се отдалеча от прозорецът и да умра спокойно. Тия няколко отстъпиха и аз с голям труд дойдох до средата на темницата, дето беше малко по-широчко, защото мнозина (една третя част) бяха вече умрели, а другите се бяха натиснали към прозорците.

В това време подаваха вода и из другият прозорец. . . Аз легнах на някакви си мъртви тела, предадох душата си на бога и утешавах се с мисъл, че няма вече да страдая дълго време. Но тука моята жажда стана извънредна и дъханието ми ставаше от минута на минута по-затруднително. Не пролежах и десет минути в това положение, а почувствувах вече силни болове в гърдите и страшно сърцебиение. Това ме накара да стана, но боловете, сърцебиението и трудността на дъханието ми се увеличаваха се повече и повече. Но аз съхраних своето съзнание и с ужас се уверих, че смъртта не стои още дотолкова близо до мене, както аз мислех, но в това също време аз не бях вече в състояние да пренеса ония мъчения, които изпитвах, и да се не постарая да ги облекча с единственото средство, което ми оставаше, т. е. с чист воздух.

Изведнаж аз се реших да се доближа до прозорецът, който беше по-близо до мене, и с несвойствена мене сила се провврях при третият ред до ръшетката, хванах се за нея с едната ръка и скоро достигнах до вторият ред. След няколко мигновения боловете, сърцебиението и трудността на дъханието изчезнаха, но жаждата ми продължаваше да става нетърпима. Аз извиках из сичкото си гърло: «Вода ми дайте, за бога!» Моите другари мислеха, че аз съм вече мъртъв, но когато чуха моят глас, то бяха дотолкова добри, щото извикаха и сами: «Дайте му вода!», и ни един из тях не поиска да се досегне до нея, дорде се аз не напих. Но водата не облекчи моите страдания, от нея жаждата ми чегато се усили и аз реших да не пия повече и да чакам търпеливо краят на животът ми. Аз увлажавах устните си, като изсмуквах мокротата из ризата си и като ловях потът, който чучуркаше изобилно по лицето ми. Вие не можете да си представите моето отчаяние, когато една от тия капки протичаше покрай устата ми!. . .

Но моят съсед, който стоеше откъм дясната ми страна, забележил, че аз лъжа жаждата, като изсмуквам потът из краят на ризата си, и захванал от време на време да се ползува и сам от моето богатство. Ако аз и да имах осторожност да се ползувам от моят ръкав само в ония случаи, когато по моите сметки в него се намираше вече достатъчно влажност, но нашите устни и носове се срещаха доволно често. Тоя човек беше един от неголямото число нещастни мъченици, които преживяха страшните страдания и след време той приписваше причините на своето спасение на оная вода, която му се доставяваше от ръкавът на моята риза. Никога и никаква вода, говореше той, не го е съживяла и наслаждала дотолкова силно, доколкото моят пот. Около половината на дванайсетият час по-голямата част от останалите живи хора захвана да балнува, а другата част съвършено вече изгуби своето съзнание. Само малцина, освен ония, които стояха до прозорецът, бяха съхранили своето спокойствие. Сички съзнаваха, че водата наместо да облекчи техните страдания, ги усилява се повече и повече и затова изведнаж из темницата се зачуха гласове: «Воздух, воздух!» Тия гласове, които бяха общи, чегато излазяха из едно гърло. Сичките оскърбления, които могат да бъдат измислени, бяха приведени в действие, за да накараме стражарите да пушкат срещу нас, и секи, който имаше още каква-годе сила, се натискаше около прозорецът, за да падне от първата пушка.

Но тая надежда се не изпълни и ония, на които силата и енергията беше доведена до последният градус, паднаха на земята и умряха над телата на своите другари; други, в които още се намираше каква-годе бодрост, употребляваха последньото си усилие, за да се доближат до прозорецът мнозина, които събраха своите последни сили, успяха да изпълнят желанието си, като преминаха през гърбовете и през главите на първите редове, т. е. като се хванаха за ръшетките, от които никаква сила не беше вече в състояние да ги откачи. Мнозина от стоящите близо до прозорецът се снизиха от тая тяжест и скоро се задушиха, защото от живите и от мъртвите тела захванаха вече да се повдигат такива изпарения, които по тяхната ядовитост аз мога да сравня само с меризмата на спиртът от еленният рог, когато той се доближава до лицата ни в голям съсуд.

Аз не желая да ви описвам моите мъки от онова време. Достатъчно е да ви кажа, че от половината на дванайсетият час до два часа заранта аз бях длъжен да издържа на себе си тяжестта на един здрав момък, който се беше опрял с колената си в моят гръб и който натискаше със сичкото свое тяло главата ми; холандезкият сержантин натискаше моята лява плешка, а на дясното ми рамо седеше един солдатин от негрите. Сичкото това давление аз никога не би можал да претърпя, ако да би имал възможност да се изкривя на някоя страна. Последните двамина аз свалях от себе си няколко пъти, като променявах своето местоположение и като се опинах за ръшетката и тласках ги с плещите си под ребрата; но моят другарин, който се беше качил отгоре ми, се държеше твърде яко, а защото той се беше впил и с двете ръце в ръшетката, то нямаше никаква възможност да го сваля от себе си. Многочислените старания да сваля тая тяжест найпосле съвсем ослаби силите ми и часът около два, като видях, че аз съм длъжен или да се отдалеча от прозорецът, или да погина тутакси, то се реших да направя първото, като се подвъргавах — единствено за доброто на моите другари — на много по-големи мъчения, които бях длъжен да отстраня за съхранението на моят собствен живот.

В това време аз почти престанах да страдая. Мене постепенно посещаваше онемение и аз се свих близо до един храбър старец, до преподобни Джервеса Белеми, който лежеше мъртъв наред и ръка за ръка със своят син лейтенант близо до южната стена на темницата. За онова, щото е произходило от тая минута до нашето избавление из тоя страшен гроб, аз не мога да ви дам сметка.»

Часът по шест заранта вратата били отворени. От сто и четиресет души живи същества дъхали само двайсет и три. Тия били спасени от смъртта. Ако в тоя случай главната причина на смъртността и да е бил нечистият и задушеният воздух, а не жаждата, но аз намирам достаточно причини да мисля, че последнята причина е ускорила твърде много смъртта. Известно е вече, че смъртта, която произхожда от нечистият воздух или от недостаточността на кислородът, произхожда без никакви страдания.

— Аз познавам такъв един човек, който, като не можал да намери вода, турял в устата си студен куршум

и тоя куршум му помогнал да пропътува цял ден и да дойде до едно село, дето намерил и вода, и вино — каза псалтът.

— Твоят приятел е дошел до селото, без да пие вода, не защото в устата му се е намирал студен куршум, а защото тялото му още не е било изгубило сичката своя влажност — каза учителят.

— Ние пиеме вода не само да разхладиме устата си, а да поддържиме тялото си и да му възпрепятствуваме да стане пастърма. Един учен човек, Клод Бернар, говори, че едно куче, у което на коремът била дупка, пило, без да си почине, защото водата изтичала из неговото тяло така също бързо, както се и втичала. Напразно водата охлаждала гърлото му и устата му: жаждата не преставала, защото водата не можела да влезе в тялото му. Кучето пило дотогава, дорде се не уморявало и после няколко минути то изново се принимало за същата работа; но когато дупката била затъкната и когато водата добила възможност да се изсмуче от тялото, то и жаждата престанала.

— А защо едни добичета пият много вода, а други малко? — попита псалтът.

— Защото не сичките добичета ядат еднаква храна — отговори учителят. — Ти и сам знаеш, че ако конят пасе трева, то той не пие вода (защото тя се намира в тревата), а ако яде сено и зоб, то без вода не може (защото и сеното, и зобът са сухи). Но на тоя свят се намират и такива животни, които могат да не пият вода дълго време, ако и да ядат само суха или полусуха храна. Великият пътешественик доктор Левингстон намерил в пустинята Калагара, по която се не намира ни най-малко вода, слонове, които били и здрави, и весели — и в техните стомахи било намерено достаточно количество вода. «Аз разглеждах с голямо внимание стомахът им, за да намеря ония причини, които помагат на тия животни да търпят по няколко месеца без вода, но нищо не можах да намеря» — говори той. Други животни, като например цефалопусът, трагулусът, ориксът и др., се хранят с корени и съвсем не пият вода. Колкото за човекът, то аз ще да ви кажа, че ако прочетете в някоя книга как една жена не е пила четиресет деня вода и как един човек не е пил нищо водено в продължението на цели месеци, то да не

вярвате, защото човеческото тяло е направено от природата другояче. Берар говори, че само оныя хора могат да не пият вода, които ядат воденисти ядения.

— Ако водата влязя в телата ни, то защо из тях тече не вода, а кръв? — попита псалтът.

— А когато се изпотиме, то вода ли излазя из нас или кръв? — попита и учителят. — Секи от вас знае, че ние поглъщаме храната само тогава, когато я издъвчим, и когато я намокриме с плюнката си. А от де се е земала плюнката? Тя се е отделила от оная вода, която сме изпили, следователно без нея тя не би могла да се появи и да ни бъде полезна. Но да кажеме, че ние можеме да ги погълниме. А тогава що? Тия погълнати от нас залъци, ако не бъдат намокрени най-напред от плюнката, а после от оная влага, която се намира в стомахът ни, то не би могли да се преварят (или разтопят) както сахарът се стопява във водата, и не би могли да нахранят тялото ни. Когато храната се смекчи от онзи сок, който се намира в стомахът, то от нея се отделят хранителните частици и преминуват с помощта на стомахът и с помощта на червата в кръвта, която ги разнася по сичкото тяло, в главата, в ръцете, в краката и пр. Когато кръвта земе своят данок, то захваща да пътува из нашето тяло чрез особени тръбици, които се наричат вени и артерии, а простите хора им казват жили. Тия вени и тия артерии са дотолкова ситни, щото ако се убодеме и най-малко, то из раницата изтича кръв. Ако в някоя част на нашето тяло престане да протича кръвта, то тая част не може вече да бъде здрава и захваща да гние. Ако вежеме кракът си така, щото кръвта да не може да протича по него свободно, то той тутакси ще да престане да живее, а ако затъкнеме някоя вена или някоя артерия, из която кръвта тече из сърцето към мозъкът или из мозъкът към сърцето, то смъртта ни бива неизбежна. И така, ако кръвта да не би протичала из нашето тяло, то животът ни би се прекратил. Но кръвта може да тече из жилите ни само в такъв случай, когато тя е воденикава, т. е. когато в нея се намира много вода. И наистина в животните, които са умирали от жажда, са видели, че кръвта им е била гъста като смола. Когато някой заболее от холерата, то кръвта му става така също гъста, защото водата, която се намира в стомахът, не може да се удържи и изхвърга се из тялото му.

— Хайдете да оставиме сега засега тия приказници — каза псалтът, — защото моя милост иска да яде, да пие и да се почерпи с учителят и с другите разумни хора и защото кир Ненчо е захванал вече да дреме.

— Аз слушам — каза кир Ненчо и пробуди се.

— Ха-ха-ха! Той слуша! — каза псалтът и хванайсе за коремът. — Ако си слушал, то да ми кажеш каква приказница ни разказа учителят?

— Той ни разказа, че ако някога се появи холера, то ние тряба да пиеме ракия и бял ром, защото във водата се намира гъста кръв — каза кир Ненчо и прозина се.

Сички се засмяхме.

II

В следующата неделя ние чухме още по-важни работи.

— Но водата ни е потребна — продължи учителят — не само за пиене, но и за много други неща, като например за пране, за готвене, за миене и пр. Но секи от вас знае, че не сяка вода е добра за нашите домашни нужди. В някои води ние не можеме да си свариме нито фасул, нито месо, нито други каквито и да е плоди. Месото, което се вари в някоя лошава вода, се покрива с някаква си кора, а вътре остая сурово. Биват и други води, с които не може да се пере, защото съсирват сапунът. И така, водите биват различни, ако ние и да не можеме да видиме това с очите си. Вие знаете така също, че не сяка вода може да се пие, защото една бива солена, а друга блудкава, една бива прясна и сладка, а друга неприятна, една бива полезна, а друга вредителна.

Аз мисля да ви разкажа днеска: коя е добра и приятна вода и из какво се тя състои и коя е вредителна; какви примеси се намират в лошавата вода и отде се тия земат; каква вреда и какви болести могат да се появят от употреблението на лошавата вода; най-после с какви средства ние можеме да унищожиме вредителните примеси в лошавата вода и да я употребиме за своята полза. Ако по нашите места нашите хора и да употребляват само оныя води, които добиват из реките и из изворите, то на много други места, дето няма ни реки, ни извори, тия употребляват кладенчова или дъждева вода. Под името

примес ние подразумяваме сяко едно тяло, което се смесва с водата или във времето на нейното преминувание през земята, или във времето на нейното течение по земната повърхност.

Първите примеси се състоят повече от различни с о л и, а вторите от различни нечистоти или от сякакви гниющи вещества. А знаете ли какво нещо е това с о л и? Соли се наричат сичките кислоти и минерали, които се съединяват между себе си или с другите прости тела. Помнете това. Някои от тия соли са невредителни, а други биват опасни даже и за животът ни. Множество води съдържат в себе си голямо или малко количество вар. Тия води се наричат в а р о в и т и и биват вредителни в много отношения. Така например варовитата вода не може да пере, защото варът разваля сапунът; тя не може да свари месо, защото го покрива с корава кожа и не дозволява му да уври извътре; най-после тя не е за пиене, защото произвожда множество болести. Ония хора, които употребляват дълго време варовита вода, захващат да усещат тяжест в стомахът, а понякогаж и страшни болове. Освен това, тия нямат охота (ищах) заядене, често им се «повдига» и стомахът им ослабва. Водата на много извори, кладенци и реки е разслабляла стомахът на селяните или на гражданите и тия са се отказвали да я пият, без да знаят причините, които са разваляли тая вода, но химиците са открили, че в нея се намира вар и други каменисти вещества.

Даже и конярите са забележвали, че конете, които са пили от тая вода, не са могли да ядат своят зоб и че козината им е ставала груба и настръхвала е. Но най-голямото зло, което произхожда от тая вода, се заключава в каменните болести, които са отправили милиони и милиони хора на другият свят. Кой не е слушал за тая болест и за ония мъчения, които са пренасяли човеците от нея, дорде тия камъни не са били изрязвани или изваждани. Но най-много тая болест се появлява у малките дечица, у които телесните части са още слаби. Колкото повече водата съдържа в себе си каменисти вещества, толкова повече се набира и пясък в пикочният мехур, следователно в продължението на две-три години в него се съставлява един голям или няколко малки камъни.

Най-после от тая вода става така наречената г у ш (struma), ако това и да не е още доказано. Секи от нас знае, че гуши имат повече жените. А защо? Защото мъжете не седат на едно място, а ходят по другите села и градове и защото не пият толкова вода, колкото жените. Аз зная такива жени, които, като са се преселяли в други села, са изгубвали гушите си. У нас има цели села, които страдят от тая болест. Но освен варът и освен другите подобни нему каменисти вещества във водата се намират и много други примеси, от които биват различни болести. От минералите аз ще да ви укажа само на желязото, на свинецът (куршумът), на медта и на златото. Сичките тия метали падат във водата или във времето на нейното течение из земята и по земята, или във времето на нейното наливание в съдовете. Но най-опасни в това отношение са гниющите вещества, които се смесват с водата из заходите и из помийните ями, вонещите газове, малките животни и растения и най-после ейцата на различни глисти и червеци. Опасните нечистоти из заходите и из помийните ями се втичат в реките из големите градове, в които неблагоразумните хора мислят твърде малко за здравието си и за здравието на ближните си, а в кладенците тия се втичат през земята, ако заходите или помийните ями се намират близо до тях.

Кората на нашата земя е съставена от пласти, които биват различни. През пясъчните и през черноземните пласти водата може свободно да протича и да се излива в по-ниските места. А малките животни и растения се смесват с водата или заедно с нечистотите из заходите, или право из въздухът. Ако да капнеме една капка нечиста вода и да погледаме на нея с увеличително стъкло, то ще да видиме, че в нея се намират множество ситни растения и животни. Ония хора, които пият тая вода, не могат да бъдат здрави. Една от най-големите болести, които произвожда нечистата вода, е холерата. Бивали са случаи, когато в някое село или в някой град са се разболявали от холера или от силни изпражнения по няколко стотини хора изведнаж, но бивали са и такива, в които тия страшни болести са се унищожали тутакси, щом водата се е очищала или щом жителите са захващали да я пият из други източници.

В една болница, в която са се намирали 460 души затворени престъпници и 36 души чиновници, се случило

такова произшествие. Един ден от тия 460 нещастни се разболели 260, а от 36-те души чиновници и смотрители не заболял нито един. Когато по повелението на правителството медицинският съвет направил строго изследование, то било открито, че затворените са пили вода из един кладенец, а чиновниците из други. Било открито още и това, че в първият кладенец, който се намирал близо до заходите, се втичали доволно голямо количество нечистоти и гниющи вещества. Когато тоя кладенец бил напълнен със земя и когато на затворените била дадена друга вода, то болестта се прекратила тутакси.

Да ви разкажа и друг един случай, който е описан от един руски астрахански доктор. Астрахан е голям град и намира се при устията на Волга. Сичките нечистоти, които се събират в тоя град, се изтичат в реката чрез големи канали. Докторът забележил, че щом някой си наливал вода из реката близо до геризите, то тутакси заболявал от такава болест, която приличала на холера.

От тия два случая, които ви разказах, вие видите вече, че от нечистата вода произлазя не само расслабление на стомахът. В последньото време е доказано, че заразителните болести, като например тежката болест (тифът), холерата, треската и много други болести, произхождат от водата, в която са изтекли нечистотите на ония хора, които са страдали от тия болести. Днес не трябат вече никакви доказателства, че в изпражненията или в нечистотите на ония хора, които страдаят от тежката болест или от холерата, се намира утрова, която обикновено се повдига във воздухът и като преминува в тялото на здравите хора чрез дъханието, заражава ги и убива ги. Мнозина говорят, че тая утрова най-напред произхожда от ония животинчета, които се появляват във водата и за които аз ви казах вече няколко думи, а после преминуват и у другите хора. И така, ако нечистотите на болните хора се хвъргат в реките, из които ние пиеме вода, то заедно с тях в нашите тела влазят и горереказаните животинчета, които ни заражават. Аз ще да ви разкажа още няколко случаи, от които ще да се убедите, че тежката болест и холерата се распространяват чрез водата.

— И затова ние никога не тряба да я пиеме — каза псалтът.

— Когато се говори за свещената наука и когато се

обясняват нейните тайни, то секи един разумен човек тряба да благоговее пред своето божество, защото истината е бог, а бог е истина. Сяка насмешка и сяка подигравка с истината е подигравка или насмешка на бога. Вие сте слушали в черковите, че бог се състои от три лица и че едно от тия лица е Свети Дух, но ни един от вас, както ми се чини, не се е попитал досега, какво е това божество или какво то означава.

Слушайте с внимание. Свети Дух е оная божествена и свещена сила, която управлява нашият мозък, която ни дава първенство между животните и която ни прави способни да разбереме божите истини, да изучиме природните явления и да ги употребиме за своята полза. Ако Бог Отец е казал на Адама и на Ева: «Идете, растете и размножете се», то Свети Дух ни говори сяка минута: «Идете, учете се, станете умни и употребете божите дарове за своята полза.» Ето защо ние никога не тряба да се присмиваме на науката, ако тя да би ни разказвала даже и за животът на червеците. Който не ще да изучи малкото, той никога не ще може да разбере и великото, защото нашата Вселена (светът) е съставен от различни части. Но да оставиме това и да продължиме своят разказ.

В едно село дошъл един болен вече човек, легнал на постелята от тежката болест и след една неделя умрял. Неговите нечистоти били хвърлени около един кладенец, из когото почти сичкото село пило вода. Не преминала нито една неделя, а 38 души лежали вече от тежката болест. След две недели заболяла по-голямата част от селяните, а след месец сичкото село, освен две семейства, които пили вода из друг кладенец. Когато докторите изследовали и едната, и другата вода, то открили, че в първата са се намирали множество нечистоти, които са имали заразителни свойства.

Бивали са и такива случаи, когато в едно и също семейство са се разболявали двамина, а двамина не. Причината е била тая, че последните двамина, които са приличали на отца Агатангела, са пили малко вода. Докторите открили, че водата, която са пили първите двамина, е била развалена. Да ви приведа още един доволно поучителен пример. В едно село, в което се намирали 20 къщици и два кладенца, се появила тежката болест, от която се разболели 120 души. Когато водата била из-

следована и когато земята била разкопана, то било открито, че в единът кладенец са се изтичали нечистотите из един заход, и в двайсетте къщи, които пили из него, били заразени 80 души, а в другите 60 къщи, които пили из другият кладенец, заболели само 22 човека.

Но аз ви казах вече, че някои хора се заражават и из воздухът. За разпространението на холерата чрез водата е изследовано и доказано. Учените доктори говорят, че във времето на холерата ние тряба да пиеме чиста вода, която е прецедена през тълчени въглища или която е преварена. Но преди време холерата е бивала само през лятно време, а сега бива и през зимата. Някои учени мъже мислят, че това явление бива оттуй, че по селата хората пият вода от снегът, на който по-преди са били хлиснати нечистотите на някой болен от холера. Разбира се, че холерната утрова поражава най-силно ония стомахи, които са слаби и които са натоварени от тежка храна. По тая причина в холерните времена са вредителни тежките храни, които се не смилат лесно, като например зелените краставици, недозрелите плодове, недопеченият хляб и др.

Освен сичкото това, от лошавата вода, а особено от блатистата, произхожда треската. Това е изпитал секи от вас. Ония хора, които пият чиста вода, рядко страдаят от треска. Най-после, както ви казах вече, водата е причина да се появляват и глистите. Аз искам да ви опозная с тая болест, защото почти сичките бащи и майки гледат секи ден как страдаят от тях техните деца. Болестта, да ви кажа право, сама по себе си не е опасна и рядко детето умира от нея, но в това също време тя утравя животът на множество майки.

Сяка заран детето плаче, държи коремът си и лицето му бива жълто и увянало. Ако глистите се размножат и ако детето е слабо телесно, то болестта бива дотолкова силна, щото оставя последствия за през сичкият му живот. Доволно често детето пада на земята и рита с крачетата, чегато го мъчи оная болест, която ние наричаме п а д а ю щ а. Тия падания биват по два-три пъти през неделята и мъченията се продължават по четвъртина час. И така, ако родителите се постараят да избавят своите деца от тая болест, то ще да им бъдат големи благодетели. Глистите не са нищо друго освен червеци,

които могат да живеят само в тялото на другите животни и на човекът.

Существуват доволно много родове глисти, които имат съвсем различно устройство. Най-опасният глистек се нарича с о л и т е р или ч о в е ч е с к и в е р и г а р. Тоя глистек е съставен от много малки животни, които са закачени едно за друго, ако докторите и да са мислили досега, че той съставлява едно животно. Той прилича на една трева, която расте по търсищата и която се нарича от децата броеница. Сяко парченце има свой отделен живот. Ако вие откъснете няколко парченца или няколко зърна от солитерът и да ги оставите в утробата на човекът, то тия ще да продължат големината си с нови животни. Първото животно е началник на другите, които живеят сами за себе си.

Тука тряба да ви кажа и това, че ако най-първото животно бива най-малко, то последньото е най-голямо. Когато крайните животни достигнат до известна големина, то се отделяват от общото тяло и изхвъргат се с изпражненията или излазят из тялото ни сами. Ето защо ние не тряба да се радваме в ония случаи, когато тоя чуден червек се разкъса на части и когато някои отделени от него животни се изхвъргат вън. Детето може да се освободи от тая болест само тогава, когато бъде изхвърлена главната глава на червекът. . .

А отде се зема тая глава? — Из водата. Когато откъснатите от общото тяло червеци се изхвъргат из тялото или когато излазят сами, то тия са пълни с ейца (или със зародиши). Животното се пука и неговите ейца изплувват над водата. Ако някой човек или някое животно изпие тая вода заедно с ейцата, то в стомахът му се излупват червечета, които след време стават дълги глистеци. Тия ейца оживяват даже и в такива случаи, когато водата изсъхва съвсем и когато тия се преобразяват на сух прах. Но най-много тия опасни глисти се размножават в свинете, които ядат различни нечистоти.

Доволно често ония хора, които ядат сураво свинско месо, изядат и зародишите на глистите, които след време свиват своите гнезда в нашите стомахи. Из сичкото това, щото ви разказах по-горе, вие видите ясно и вразумително, че от нечистата вода произхождат твърде важни болести.

— А можеме ли ние да узнаеме коя именно вода е лошава и коя е добра? — попита един от учениците, който имаше умна глава.

— Повечето пъти вредителната вода бива или нечиста и мътна, или се отличава с вонеща меризма, или най-после има особен неприятен вкус — каза учителят. — Разбира се, че в всичките тия случаи — които вие можете да видите с очите си и да усетите с носовете си — във водата се намират такива неща, които я правят лошава и нездрава. Добрата или здравата вода тряба да бъде чиста, прозрачна, без никаква боя, без вкус и без меризма. Но случва се и така, щото водата да бъде и чиста, и без сякакъв вкус и меризма, а да не е здрава. В нея например може да бъде много вар, желязо, даже и гниющи вещества, а ние да не можеме да ги разгледаме с просто око или да ги усетиме с помощта на своето обоняние и вкус. . . Сичкото това ние можеме да откриеме само с помощта на оная наука, която се нарича химия.

Но да оставим тая наука сега-засега, защото който желае да се опознае с нея, той тряба да се учи много години. Ако по нашите места се появи холера или тежката болест, то ние сякога тряба да пиеме варена вода, защото 1) после варението каменистите вещества ще да паднат на дъното на съсудът и 2) животните, които се намират в нея, ще да бъдат убиени и няма вече да вредят на тялото ни. Преварената вода тряба да се остави да изстине, но да се покрие отгоре добре, защото в нея могат да нападнат нови животни из воздухът. По някои места водата прецеждат през пясък или през тълчени въглени. Аз ви уверявам, че първото средство е по-полезно, защото не сякога ние можеме да намериме каци и кюпове, които са потребни за процежданието.

— А я ни кажи, учителю, кладенчовата вода ли е по-добра или изворовата? — попитах аз.

— Разбира се, че изворовата — отговори учителят. — Сяко нещо тряба да живее и да се повдига. Ако мърцината се вмерисва и разваля, то се вмерисва и разваля и стоящата вода.

— А отде добиват източниците своята вода? — попита псалтът.

— Не накарвайте ме да повтарям онова, щото ви съм разказал вече — отговори учителят. — Ако ме не слушате с внимание, то аз нищо няма вече да ви разказвам. Аз зная какво мислите вие. «Защо ни е да знаем сичките тия глупости, когато секи от нас знае, че изворовата вода е по-сладка от кладенчовата», си мисли секи от вас. Не е то така. Ако вие не щете да се опознаете с тия малки неща по-подробно, то няма нищо да узнаете, защото тия са начало на науката.

За да ви обясня отде добиват своето начало източниците, аз съм длъжен по-напред да ви опиша свойствата и движенията на водата. Секи от вас знае, че водата бива: 1) твърда или корава, когато замръзне или когато се преобрази на лед, т. е. когато ние не можеме и с куршум да я пробиеме; 2) водникава или такава, каквато е или каквато я пиеме, и 3) лека или воздухообразна, когато се преобразява на пара и когато се повдига нагоре и образува облаци.

Сичките тия три вида вода завнсят от топлината. Топлата вода е по-лека от студената. Всеки от вас, който обича да се къпе, е забележвал, че отгоре водата бива по-топла, нежели отдоле. Есента, когато водата се изстудява от студеният воздух, то става по-тежка и снисва се надоле, а по-топлата излазя нагоре, дордето не изстине сичката и дорде не стане насякъде еднакво тежка; тогава горнята вода не може да падне на дъното и да се скрие от студът и дава своята последня топлина на вятърът, а после замръзва. Тая топлина преминува във воздухът и нагрява го. Ето защо през есента бива много по-топло по ония места, дето се намира много вода.

Но водата във времето на замръзванието добива други свойства, т. е. тя не гъстее вече, а разширява се, така щото ледът, ако и да става корав или твърд, бива много по-лек от нея. Ако ледът да не би бил по-лек от водата, то би падал на дъното и след време реките и северните морета би се напълнили с него, защото топлината никога не нагрява долните пластове на моретата така силно, както горните. Разбира се, че ледът, който покрива реките и северните морета, бива благодетелен и от друга страна, т. е. той не дозволява на студените ветрове да замразят долните пластове на водата и дава ни възможност да удовлетворяваме своите нужди.

Помислете си какво би се случило с нази и с нашият добитък, ако водата в продължението на дългата зима да би се преобразила на твърдо тяло! Но по-долнята вода, която е съхранила достатъчно количество топлина, не може да остане в своето първобитно състояние, когато я натиска такъв студен съсед, какъвто е ледът, следователно тя, а особено нейните по-горни частици, се прилепя на ледът и той става се по-дебел и по-дебел. За да ви доказвам, че ледът не дозволява на водата, която се намира под него, да замръзне, е напразно, защото вие видите сичкото това с очите си, но аз не мога да ви не напомня, че ако на една нива се събере достатъчно вода и ако над нея се появи лед, то под него и водата, и земята остават топли, следователно и посеяните зърна овлъгват, омекват и гният.

Когато ледът захваща да се топи, то той зема топлината си из воздухът, който се нагрява от слънцето постепенно, и из водата, която е успяла вече да се нагрее. Да земеме едно малко парченце лед, да го изтълчиме и да го облееме с гореща вода. Ако направиме това, то ще да забележиме, че ледът тутакси ще да се стопи, но в това също време и водата ще да изстине изведнъж. Из тоя опит вие видите, че ледът е отнял от водата нейната топлина, а водата е отняла от него неговата студенина.

Хайдете да туриме над огънят един медник с вода и да видиме какво ще да се случи. Най-напред над водата ще захване да се появлява ситна пара; после тя ще да се размеси и нейните топли частици ще да се повдигнат нагоре, а горните ще да се спуснат надолe; най-после когато водата се нагрее еднакво в сичкият медник, то тя ще да захване да ври и над нея ще захване да се повдига гъста пара. В онова време, в което водата се преобразява на пара, тя поглъща голямо количество топлина. Ето защо, когато водата захване да клока в медникът, ние можеме да го свалиме с ръцете си, без да се изгориме, защото водата отнима топлината с такава сила, щото стените на медникът не успяват да се нагреят.

Да земеме сега една паница с вода, да я покрием отгоре с кърпа, да я оставиме на слънцето в най-горещото време и да поливаме кърпата с вода. След един час водата в паницата ще да стане студена. А защо тая вода изстива, когато ние видиме, че тя се намира под горещите лучи на слънцето? Изстива по тая съща причина, по която се не нагрява и медникът, в когото ври гореща вода. Водата, с която се облива кърпата, се изпарява, а аз ви казах вече, че в подобен случай неи е нужна топлина, която тя зема и из оная вода, която се намира в паницата. Разбрахте ли сега?

Оная вода, която се намира в паницата, става студена затова, че водата, с която се облива кърпата, съхне, т. е. отнима топлината ѝ. Тука съм длъжен да ви кажа и това, че не на сяко място водата захваща да ври в едно време. Така например на високите планини тя захваща да клока по-скоро, защото там воздухът бива много по-лек, нежели в долините. Но за това явление аз ще да поговоря други път, а сега ще да отговоря на онзи вопрос, който ми беше предложен от негово мусекословесие, колкото се може по-скоро и по-понятно.

Ако доближиме единът край на една пръчица сахар до водата, то ще да видиме, че тя ще да потече в нея, т.е. че сахарът ще да смуче тая вода до онова време, дорде се не намокри сичкият. Да натрупаме сега един голям куп пясък и да го намокриме отдоле. След малко време ние ще да забележиме, че сичкият куп ще да се намокри до върхът, защото водата ще да бъде изсмукана от пясъкът. Сичкото това ни доказва, че речната вода се изсмуква от бреговете и произвожда по тях плодородие. По-голямата част от изворите, който се появляват из земята, не достигат до реките, защото се попиват така също от земята. Но главната вода, от която зависи и растителността, и източниците, се заключава в дъждът.

А отде се зема тоя дъжд? Аз ви казах вече, че ако водата се нагрее добре, то тя се изпарява. Налейте вода в една паница и оставете я на дворът даже и в онова време, когато няма слънце. След малко време вие ще да видите, че паницата ще да остане празна. Вие твърде добре знаете, че тая вода не е могла да се попие от земята, защото се е намирала в такъв съд, който не пропуща през себе си вода. Прострете мокри дрехи на въжето или на просторът. След няколко време тия ще да бъдат сухи. А де се е дянала мокротата? — Тя се е преобразила на

пара и повдигнала се е като сяко леко тяло високо нагоре.

Различието, което съществува между обикновеното изпаряване и между варящата се вода, се състои в това, че първото се извършва по-полека, а второто по-бързо. Но водата се изпарява не само из нашата паница и из нашите ризи, а и из сичките блата, езера, реки, морета и океяни, следователно ние не сме в състояние нито да си въобразиме какво голямо количество вода се събира във височините на воздухът, дето се тя являва пред нас във вид на облаци, които се разнасят от ветровете по сичкият свят.

Облаците се сгъщават се повече и повече и когато техните капки станат по-тежки от воздухът, то захващат да падат надоле. Тяхното сгъщавание става по причина на студеният воздух, който има свойства да съединява разединените частици. Вие сте забележили, че доволно често над земята падат големи мъгли, които не са нищо друго освен облаци. Но мъгла бива само тогава, когато няма вятър. Пътниците и ония жители, които живеят по планините, разказват, че високите планини повечето пъти биват обигърнати с мъгла или с облаци, но тия облаци не сякога покриват върховете им. Това ни доказва доволно ясно, че горният воздух е по-лек от облаците, а облаците са по-леки от долният воздух.

Секи от вас е виждал, че едни облаци се намират много високо, а други много ниско над земята. През лятото, после пладне, когато времето е ясно, вие сте забележвали, че едни облаци се появляват във воздухът и уголемяват се, а други се разпръсват на много части и изгубват се. Ония облаци, от които ние добиваме дъжд, се съставляват така.

Най-напред се появляват няколко ситни облачета, които имат различни видове; тия облачета растат, съединяват се между себе си и образуват един голям облак; най-после близо до тоя облак се появлява други, до него трети и т. н.; и сичките тия големи облаци твърде скоро се съединяват и покриват сичкото небе. Най-напред облаците биват бели, защото са редки, а после добиват черен цвят, защото са гъсти. А знаете ли вие, че между ония облаци се намира и нашата вода, която преди ня-

колко часове е била в паницата ни, даже и нашите сълзи?

Но като знаете вече що е вода, що е пара, що е мъгла и що е облак, то вам не тряба да се доказва що е дъжд. Не тряба да ви се разказва пространно така също и затова, че ако горният воздух или горните ветрове са студени, то нашата пàра, която се е повдигнала над земята, ще да изстине и ще да замръзне. Но преди да ви разкажа как се съставлява градът и снегът, аз тряба да ви кажа още няколко думи за дъждът. Кой от вас може да ми каже защо един дъжд бива ситен, а други едър?

— Ако във воздухът се намира много пара, то и облаците тряба да бъдат гъсти, следователно и дъждът тряба да бъде силен или едър — каза онзи ученик, за когото ви говорих вече, че имаше умна глава.

— Това е вярно — каза учителят и погледа на нашият другарин любовно и весело. — Аз обичам умните хора. . . Един учен човек ни разказва такъв случай, продължи той, чегато отговорът на ученикът е обяснил онова, за което не би трябало вече нито да се говори повече. Веднаж през зимата, когато се случила сватба, в една голяма стая се събрали около двесте души граждани да пеят, да играят и да се веселят. Часът около 12 в стаята станало дотолкова топло и дотолкова тежко за дъхане, щото мнозина захванали да страдаят от глава и да падат на земята.

За да очисти воздухът, един от гражданите пожелал да отвори прозорецът, но той бил замръзнал и гражданинът бил принуден да разбие стъклото. След няколко минути в стаята захванал да пада сняг, ако вънка и да била ясна и студена нощ. Сичкото събрание било зачудено. Умният човек обяснил на събранието, че във воздухът на стаята се е събрало голямо количество водена пàра от дъханието и от потът на хората и затова, когато студеният воздух е захванал да влазя вътре чрез разбиеният прозорец, то тия частици на парата са захванали да замръзват и преобразили са се на сняг, който е и падал в стаята.

Сега вие можете вече да си представите какви са ония причини, които произвождат снегът. В топлите крайове на земята сняг не пада затова, защото горещият воз-

дух не дозволява на дъждевите капки да замръзнат. Ако снегът пада на някое черно тяло, то ние виждаме даже и с просто око, че сяко едно снеженце има хубав и чуден вид. Едни приличат на кръстета, други на звездици, трети на колелчета и т. н. Обикновено ако тия снеженца падат на едно място, то имат еднакъв вид, но щом във воздухът стане по-топло или по-студено, то и тия меняват своята форма. Ако времето е малко студено, то снегът бива едър, а ако е твърде студено, то той бива ситен.

Но аз ви казах вече, че на светът съществуват такива места, по които не пада нито сняг, нито дъжд, нито град, а сега тряба да ви кажа, че има и такива, които биват вечно покрити със снежни преспи. След време, когато снегът се разтопи малко от слънцето и от водите, то се преобразява на лед. Със снегове и с ледове биват покрити множество високи планини, които се намират даже и в най-топлите крайове. Тука съм длъжен да ви кажа и това, че на тоя свят съществуват и такива планини, които са осем пъти по-високи от нашата Троянска планина.

По тия планини се събират големи пласти сняг и ако природата да не би се постарала да ги умали, то тия в продължението на няколко милиони години би достигнали до месечината. Когато на тия планини се натрупат големи преспи, то или се спущат надоле полека-лека, или падат и засипват цели долини. Падающите преспи се наричат л а в и н и (обвали) и произвождат страшни опустошения: засипват цели села, напълват цели долини, изкъртват цели гори и завличат със себе си цели скали. Но подобни явления биват твърде редки. Повечето пъти снегът се спуща надоле и топи се от долинната топлина. Но най-често със сняг се напълват долините. Когато настане пролет и когато слънцето добие своята сила, то тоя сняг захваща да се топи отгоре и облива се с вода, която го пробива, която достига до земята и която тече надоле; а щом настанат есенните или зимните студове, то на снегът се появлява ледена кора, над която вали нов сняг, който през следующето лято ще да се топи, ще да образува над себе си нов лед и т. н.

Разбира се, че ако се наберат множество подобни ледени пласти, то горните ще да налягат на долните и ако през последните протича горнята вода, то след време ще да се появат не снежни, а ледени преспи. Под тоя лед постоянно се намира вода, която тече надоле и затова ледът не може да стои на едно място, а принуден е да се спуща полека надоле. Тия ледени преспи, които са се образовали от снегът, се наричат л е д н и ц и или л е д е н и р е к и.

За да се уверят наистина ли тия ледници се спущат надоле, пътешествениците са забивали както в тях, така и в земята тояги. След време тия виждали, че оная тояга, която е била забиена в ледът, се е отдалечала от оная, която е била забиена в земята. В сичката своя дължина ледът на ледниците бива чист, прозрачен и има синеват цвят, какъвто е и речният. През лятото тая ледена река напълва сичките по-ниски места, събаря цели скали, които падат отгоре на нея, и върви надоле.

Ето защо, когато някоя пряспа лед пада в по-ниските долини, то заедно с нея падат и голямо количество камъни и пясък. Друга причина, която накарва скалите да падат на ледената река, се заключава в това, че оная вода, която се втича през лятото в пукотините на камъните, замръзва, разширява се и произвожда разрушение. И така, крайовете на ледниците почти сякогаж са посипани с камъни и пясък и наричат се к а м е н н и л е х и. Разбира се, че ако два ледника се съединяват заедно, то подобни лехи се появляват и по средата на ледникът и наричат се с р е д н и л е х и, които биват много по-големи, защото са съставени от две крайни.

Знайте и това, че ако на ледената река падне някой голям камък, то се появлява такова едно чудо, което се нарича л е д е н с т ъ л б, защото камъкът не дозволява на слънечните лучи да стопят ледът, който се намира под него. И така, ако вие да би се изкачили на Мон Блан и ако да би погледали на ледниците, то би видели множество високи ледени стълпове, на които се намират големи камъни.

Освен това, по ледниците се срещат дълбоки пукотини и пещери. Дебелината на ледниците доволно често бива около 50 стънжена. Понякогаж пукотините биват дотолкова дълбоки, щото дъното им никак не може да се види, а понякогаж от единът край на някоя пукотина до другият се намира природен мост, който бива до 1 1/2 аршин широк. Да се изкачва човек по тия ледници е тежко и опасно. Пътешествениците, които се изкачват на тия ви-

соки и стръмни планини, носят със себе си тояги с куки-ци, с които се хващат за ледът, а обущата си подковават с такива подкови, които се наричат у нас котки, защото другояче не е възможно да се удържат на ледът.

За да не паднат в някоя покрита със сняг пропаст, пътешествениците се вързват един за други с дълго въже за поясите и вървят един от други на далечно разстояние (от 10 аршина). Ако някой падне в някоя пропаст, то другите могат да го поддържат и да го извлекат. Но ако аз да би захванал да ви разказвам за тия неща пространно, то никога не би можал да свърша, следователно мене се иска да ви кажа няколко думи за росата и за сланата, които са така съща вода.

Ако земеме две чаши, от които едната да бъде облепена с бяла хартия или да бъде намазана с бяла боя, а другата с черна, и ако налееме в тях студена вода, а после да ги изнесеме на слънцето, то ще да забележиме, че в черната чаша водата ще да се нагрее много по-лесно, нежели в бялата. Така също, ако в двете чаши налееме топла вода и ако ги оставиме на снегът, то ще да забележиме, че водата ще да изстине по-напред в черната чаша, а после в бялата. Ако нагряваме вода във вехт, покрит със сажди черен медник, то в него тя ще захване да ври много по-скоро, нежели в нов, лъскав или бял съд. Из сичкото това ние видиме доволно ясно, че сяко черно и негладко тяло се нагрява и пропуща през себе си топлината много по-лесно, нежели бялото, лъскавото и гладкото.

Същото природно явление се повтаря и на земята. Земята, която е черна и роховита, се нагрява през денят от слънцето много по-лесно, нежели водата, която е бяла и гладка, но през нощта тя изстива много по-лесно или по-скоро изпуща из себе си топлината, нежели водата. Ние вече знаеме, че слънцето, като нагрява водата, я накарва полека-лека да се преобрази на пàра и че пàрата се повдига нагоре и носи се от вятърът над земята. И така, през лятото, когато през нощта стане по-студено над земята, т. е. когато земята стане по-студена от воздухът, пàрата, която се носи от вятърът над земята, се досяга до студените неща и покрива сичко, тревата, листата, дърветата и другите предмети с вода или с роса.

Росата обикновено бива силна през тихите, ясните и

звездните нощи. Ако небето е покрито с облаци, то роса пада твърде малко или съвсем не пада. През ясните нощи бива по-студено затова, защото земята изстива по-скоро, а след нея и воздухът, из когото се носи водената пàра, и образуват се ситни капчици. А през облачните нощи бива по-топло затова, защото оная топлина, която е добила земята от слънцето през денят, се издига нагоре, дохожда до облаците и връща се от тях назад. В такъв случай над земята бива топъл воздух и пàрата не може да се сгъстне и да състави роса. И така, облаците стават захлупак за земята и запират нейната топлина.

Ако през денят си направиме колиба или сенник, то под него няма да падне роса, защото тия ще да бъдат за малкото пространство същото, щото са за земята облаците. Когато времето бива вятърно, то и тогава не пада роса, защото пàрата се разнася от вятърът, който в това също време донася и топлина, следователно не дозволява на парата да падне на земята. Ако през зимата, както и през лятото, и да пада роса, но тя тутакси замръзва. Тая роса се нарича слана. Секи от вас е забележил, че през зимата, когато е много студено, мустаките ни, веждите ни и косите ни се покриват със слана. Това явление произхожда оттуй, че из нашето тяло заедно с дъханието излазя топла пара, която замръзва тутакси.

Но преди да свърша своята втора сказка, аз тряба да ви разкажа що е дъга. После дъждът, даже във времето на дъждът, ние виждаме на небето (лятно време) хубава и разноцветна дъга. А от какво тя произхожда? Ако вие да би попитали за това нещо бабичките, то тия би ви изтърсили такива неща, от които би се завъртяла и най-умната глава. Пустите бабички! Сичко обясняват, а нищо не знаят! Но ако ние да би захванали по-често да размишляваме, да питаме умните хора за едно, за друго и да не вярваме на сяка една приказница, то бабичките не би ни водили вече за носът и не би ни лъгали в очите. Тия бабички знаят и да лекуват хората — и много им вярват, — а аз ще да ви кажа, че даже и докторите повечето пъти лъжат светът. Ако ученият доктор, който е учил толкова време, не може да лечи тялото ни, когато не знае де ни боли, какво ни боли, защо ни боли и може ли да ни не боли, то как вие можете да вярвате на бабичките, които не могат да знаят нито

какво нещо е нашето тяло! Но да оставиме бабичките да си баят, ако намират глупави хора! Вие сте забележвали, че когато слънцето простира своите лучи в нашата стая и когато на прозорецът се оставя чаша с вода, то тия лучи, като преминуват през водата, ще да ни покажат мъничка дъгица. До неделя повече.

III

На третята неделя в училището дойдоха още повече хора, защото из градът ни се разчу, че учителят ще да говори вече не за снеговете и не за дъждовете, които е видял секи от нас, а за някои по-любопитни неща. Събрахме се, наредихме се и отворихме и очите си, и ушите си, и мозъците си. Даже и нашият мусикословеснейши псалт захвана да слуша с по-голямо внимание. Учителят се прокашла и захвана.

— Когато лятно време излеете на земята една паница вода, то вие виждате, че тя тутакси бива попивана от земята. Същото се случва и с дъждът. Ако една част вода се изпарява, т. е. ако се преобразява на па̀ра, то три части се попиват от земята. А де се дява тая вода? Тя тече из земята така също, както тече и кръвта из жилите ни. Вие твърде добре знаете, че вода извира най-много по ония долини, над които се намират възвишения. Когато на тия възвишения вали дъжд или сняг, то земята попива водата, която влазя в нейните вътрешности, върви из пясъчните пласти и изтича из някое по-ниско място, а когато дъждът пада на глинисто пространство, то глината не пропуща през себе си водата и на това пространство се появлява езеро или блато. Разбира се, че водата, която се намира на глинистата почва, стои до онова време, дорде слънечните лучи и вятърът я не преобразят на па̀ра; но ако между глинистите пласти се намира пясъчно пространство, то водата се стреми към него, изсмуква се от пясъкът и слазя в земята.

Ако желаеме да изкопаеме кладенец, то тряба да копаеме до онова време, дорде не дойдеме до пясъчният пласт, из когото протича водата. Когато водата върви из пясъчният пласт и когато срещне на пътят си глина, която ѝ не дозволява да върви напред, то съставлява подземно езеро. Ако захванеме да проваляме земята над това езеро с такъв свредел, който върви през металически канал, то из проваленото пространство ще захване да изскача през него вода, която ще да църка нагоре като водоскок.

Във Франция, в провинцията Артуа, съществуват множество подобни кладенци, които се наричат а р т е з и а н с к и. В последньото време в Америка, даже и в Африка, дето вода се намира твърде рядко на земната повърхност, артезианските кладенци никнат почти ежедневно.

Тука съм длъжен да ви кажа и това, че водата не сякога се попива от земята и не сякога може да се преобрази на па̀ра, следователно тя тече по повърхността на земята във вид на речици или във вид на големи реки. Разбира се, че ако да не би било така, то моретата и океяните би изсъхнали, защото тия дават най-големият данок на облаците, които от своята страна ни дават дъжд. На тоя свят има твърде големи реки. Ако сте виждали Дунавът, то аз не би трябало да ви разказвам за тия реки, ако под ясното небе и да съществуват Амазонската река, Мисисипи, Ориноко и др., които са много пъти по-големи от нашият г о л е м и н.

Когато Дунавът замръзва зимно време, то тряба да вървите по ледът цял един час, ако искате да достигнете до противоположният бряг. Представете си сега каква е тая река и какви са нейните води! Но аз ви моля да обуете дивовите царвули, за които се разказва в приказниците, и да прелетиме в Америка, ако желаеме да видиме такива реки, които и насъне не би могли да видиме. Да захванеме от Северна Америка. Най-знаменитата река в тая пространна земя е, без никакво съмнение, Мисисипи, на която източниците са открити окончателно в 1832 г. от един американски мисионерин близо до езерото Седар. От това място до С. Антония тая река няма никакво значение, защото подводието ѝ има множество камъни и защото при последнята местност съществува водопад. При С. Карл в нея се втича Мисури, която така също е доволно голяма река, и водата ѝ се уголемява дотолкова, щото тя става извънредно полезна за търговията. Скоро после Мисури се съединява с нея и Огия. Последнята река е дотолкова живописна, щото ние не сме в състояние и да си представиме.

Ако индейците наричат Мисисипи «баща на реките», то Огио свободно може да се нарече «хубавица в Мисисиповото семейство». От това място и до устията на реката пътуват множество черни и бели вапори, числото на които, по думите на някой пътешественици, достига до 800. Но по Мисисипи плуват още и някакви си громадни бели копи, които приличат на сено и които не са нищо друго освен дълги балоти с памук. Когато тия копи достигат до назначеното място, то памукът се занася в амбарите, а саловете се развалят и дъските им се употребяват за различни сгради. Нагоре из реката се повдигат черни каици, които приличат на градски къщи, и в тях се намират цели семейства, които са се преселили из Европа и които търсят удобно място за своят бъдъщи живот.

Понякогаж по водата плуват и цели нови къщи, които се закарват готови на назначеното място. По бреговете на Мисисипи стърчат вече множество нови села и градове, в които днес царува богатство и задоволство. А в какво положение са се намирали тия брегове преди 500 годин? Из гъстите гори, които са расли около плодовитите брегове на реката, са пасли милиони разнообразни животни и скитали са се някои диви индейски племена, които са живели изключително с лов.

Втората река в Северна Америка е С. Лаврентия. По някои места тя има широчина повече от две мили, а нейното устие прилича на голям залив, в който стоят даже и най-големите кораби. Тоя залив има 20 мили дължина. «Плаването по тая река, говори Щал, ни представлява секи път нови прелести и нови очарования. Многочислените острови, които са обиколени от водите на реката, са до такава степен прекрасни, щото даже и Мисисипи тряба да ѝ даде своето първенство. Обширните пустини, които я окръжават, сивите или червените високи каменни брегове, гъстите и високите гори, разнообразните дървета, скалите, които чегато са откъснати една от друга с дълбоки пещери, през които протича вода, стръмните сипеи и камандаци, които са обрасли с мъх и със ситна трева, са достойни за удивление. На някои места цели купове камъни стърчат нагоре като натрупани дърва или като громадни китки; различни птици вият своите гнезда по скалите, които се отражават във водата; цели отделения риби плуват насам-нататък, а цели стада диви патки, диви гъски и множество други речни птици със своето крякане произвождат на сърцето ни разнообразни впечатления.»

Но най-големите реки се намират в Южна Америка. Ориноко занимава първото място. Като извира из неизвестен досега източник на планината Париме, тая река преминува през огромно пространство (около 75 немски мили) и тече най-напред към запад, после към север и най-после към юг, така щото със своето течение тя съставлява полукръг. Ориноко е насякъде добра за плавание, освен на няколко места, дето съществуват твърде живописни водопади. По средата тая река има 16 000 стъпки ширина. Както сичките други големи американски реки, така и Ориноко има множество острови. По тях живеят многочислени каймани (американски крокодили) и речни костенурки, из ейцата на които се добива добро масло.

Само от два острова, които се намират посред тая река, се добиват ежегодно около 150 000 шишета с ейчено масло. Когато Ориноко се приближи до Атлантическият океян, то се разветвлява на множество ръкави.

Не по-малко е важна и Амазонската река, която извира от Андите. При своето появление тя бива не по-широка от 1/2 географически мили, а дълбочината ѝ достига от 1 до 8 стъпки, но щом се съедини с Укайело, то добива една миля ширина. После това тя се разделява на много ръкави, които текат между песъчни, но покрити със снегове острови, или се разлива и образува езера, из които едно от тях има 720 мили дължина. Бреговете на Амазонската река са покрити със сякакви растителности, розкошеството на които може да си представи само онзи човек, който е видял през животът си екваторните палми или така наречените тропически красоти.

Но тия прекрасни страни и до днес още остават ненаселени и по тях се разхождат или диви зверове, или такива същества, които се отличават от зверовете само по устройството на тялото си и по езикът, когото тия говорят между себе си. Полупокритите с вода острови са населени само с алигатори или са покрити с различна растителност, следователно плаването по реката бива и опасно, и затруднително. «Каква образованост би могла да развие тая река със своите богати брегове, ако

европейските прилежания или европейските побуждения да би заменили недеятелността на червенокожите! — говори Щал. — Но това време не е вече далече! Три века, откакто е открита тая река, и два века, откакто португалците са захванали да плуват по нея и да населяват по нейните брегове села и градове; но при сичкото това тая страна е обработена твърде малко и бреговете на нейните реки и до тая минута са покрити с девствени гори.»

Третята громадна река е Рио де Лаплата, която протича почти по средата на Южна Америка и която върви от север към юг. Рио де Лаплата, в която се втичат множество приточни реки, има около 13 мили широчина и втича се в Атлантическият океян. Устията на реката имат около 50 географически мили широчина. Пътуването по тая река не е твърде приятно, защото бреговете ѝ са блатисти, ниски, голи и доволно често пустинообразни. Но изведнаж тая картина се променява: бреговете на реката се приближават един до други, на тях се появлява богата тропическа растителност, виющи се растения и воздушни лияни, но скоро после това първата картина тутакси се показва изново пред очите ни. Населението, което живее по бреговете на тая река, се намира още в диво състояние, следователно и търговията на тия крайове е незначителна. Не ще скоро и да се преобрази тоя край!

Междуособните войни, които се повтарят почти ежегодно между тамошните господарства, не дозволяват на земледелците и на търговците да се занимават безопасно със своите дела; а дивите индейци, които приследоват секи един европеец, довършват останалото. Мнозина мислят, че ако образованият свят да би се завзел за работа, т. е. ако неговите вапори да би влезли в Рио де Лаплата насила и ако да би отстранили някои и други препятствия, то тая река в доволно непродължително време би се преобразила на втора Мисисипи и Южна Америка би станала достойна сестра на Северните щати.

После американските реки по своята големина са азиатските. Към север по Сибир текат: Об, която има 1 250 000 ингелизки квадратни мили дължина; Енисей, която има 1 040 000 мили, и Лена, която има 800 000 мили дължина. С тях можеме да съединиме и реката Микензи. Тия четири реки изливат в Северният океян повече вода, нежели сичките реки на Европа, земени заедно. После тях следуват Тигар и Ефрат, които текат към юг. Ако тия две реки и да не са твърде големи, но имат историческа известност. Друга южна азиатска река е Ганг, която протича през Индия. Индийците я наричат «свещена» и тяхното мнение не е преувеличено.

Ако ние да би тръгнали от нейното устие и ако да би дошли до нейните източници, то би видели такива чудеса, каквито ниде не би могли да видиме. Ганг изтича изпод снегът на най-високите на земното кълбо Хималайски планини, тече надоле, хвърга се от високи скали, протича под ледени мостове (един такъв мост има около 500 стъпки дебелина), крие се между скалите, четвъртина час тече под земята, шумти, пени се, преминува през гигантски скали и подводни камъни, съставлява водопади, повдига от себе си цели облаци пàра, приема в себе си множество горещи източници и много друго.

И така, индийците имат право да мислят, че Ганг е божество, което ще да заведе умрелите в рай.

В Африка най-голяма река е Нил. Тая река е чудна по две причини: 1) в нея се не втича ни една друга река, ако дължината ѝ да е по-голяма от 300 мили; 2) тя се разлива два пъти през годината от периодическите дъждове, които биват доволно силни под тропиците. Ако Нил да не би се разливал по полетата, то Египет би заприличал на пустиня, защото в тая земя никогаш не вали дъжд. «Истинно чудо! — говори Щал. — Сяка година в еднакво време, при ясно небе, без дъжд и без гръмотевици, без никакви причини, като от свръхестествена сила водата на голямата река, която до това време бива чиста и прозрачна, изменява своята боя, т. е. става кървавочервена, извдига се нагоре, покрива сичката страна и преобразява се на огромно море, из което надничат градове, села и развалини; после в определено време водата захваща да се умалява малко по малко и когато другите реки излязат из своите брегове, то Нил принимава своето естествено положение.»

От европейските реки Волга е най-важна по големината си, а Дунавът, Темза и Рейн по своето търговско значение. Дунавът получава своето начало от юговосточната част на планината Шварцвалд, в херцогството Баден. Най-напред в него се втичат Брисах и Бреге близо

до Улма. Ако реката на това място и да става доволно голяма, но подводните камъни не дозволяват на вапорите да извършват своето плавание безпрепятствено. От Пасау, дето се влива в него Ин, Дунавът тече до Енгелгард, дето влазя в Австрия, и неговите води стават много по-полезни за населението.

От границите на Австрия и до Линц той тече между величествени, обрасли с гори планини и дава на тоя край величествен вид. По-доле от Линц Дунавът се дели на множество ръкави и образува много острови, по които се намират манастири, дворци, села, градове и др. Близо до Грейни скалите препищват реката дотолкова яко, щото тя се промъква между тях с голяма мъка и покрива се с пяна. Тука се намира знаменитият Дунавски водоврът.

Скалист остров от 600 стъпки дължина и 300 стъпки ширина разделява Дунавът на два ръкава, из които единът произвожда твърде живописен водоврът. На три места реката, като се пени, прескача през каменни скали. Тука се прекращава сяко едно плавание. На 1000 крачки по-доле от това място Дунавът пада от такава скала, която има 36 стъпки височина. Под тоя водопад реката чегато се е уморила вече, върви тихо през розкошни равници, по които се видят села и градове, и достига до Виена.

От Виена до Оршова по бреговете на Дунавът се простират или широки равнини, или малки възвишености — последните лежат на десният бряг и покрити са с лозя. Между Базияш и Т. Северин Дунавът пресича Карпатските планини и неговите волни протичат между диви, но прелестни брегове, които се състоят от високи скали. Тая местност, която се нарича Железни врата, е до такава степен диво-прекрасна, щото човеческият ум не е в състояние да я опише. При южният край на тая теснина се намерва знаменитият Гердан, който не е нищо друго освен подводни скали.

Преди да достигне до Сърбия, Дунавът съединява със себе си две доволно големи реки, Тиса и Сава, които му дават вече величествен вид. Под Оршова величествената река оставя Австрия и отделява Ромъния от България. Като дойде до Силистра, той тръгва към север, зема със себе си р. Прут и обръща се изново към запад,

дето се разделя на три по-главни ръкава и излива се в Черно море.

Да кажеме няколко думи и за Темза, която се слави не чрез своята големина, а по оная търговия, която произхожда по нея. Ако Лондон се счита за най-голям град в Европа, то Темза е най-големият търговски залив под ясното небе. Дължината на Темза от морският бряг до Лондон е 14 мили.

За другите европейски реки аз не желая да ви разказвам, защото за тях вие ще да намерите кратки сведения в сяка география.

На тоя свят съществуват и такива реки, които при сичката своя големина не могат да достигнат до морето. Така например в Арабия и в Южна Африка множество реки се изсмукват от пясъчните пространства или се изпаряват от горещите лучи на слънцето. А и може ли да бъде другояче, когато по тия страни не съществува нито едно дърво, което би възпрепятствовало на слънечните лучи да изсушат и последните капки на животворящата влажност? Пътешествениците, които са посещали Нова Холандия, доволно често са срещали такива чудни явления: днес пред тях някоя доволно голяма река е текла горделиво напред, а след неделя пред техните очи оставал само дълбок канал, в който смърдяла кална и заразителна вода. В горещите страни подобна съдбина постига и множество други реки, които — ако и да не преминуват през пясъчни пространства — се намират далече от морето, следователно техните води изсъхват преди да дойдат до своята майка.

Съществуват и други реки, които влазят в земята, текат из пукотините и из каналите, които са тия пробили сами в скалите, и изново се появляват на земната повърхност. Близо до Триест една река се губи съвсем в планината и извира от другата ѝ страна. Нишава, която тече край Пирот, получава своето начало от ония езера, които се намират по планината. Но най за чудене е река Рона, която, като протича под земята, избистря се и появлява се на другата страна съвсем чиста. Естествоизпитателите са хвъргали в нея масло, бои и др. т., но тия са се изгубвали под земята.

Вие знаете вече, че под име езеро ние подразумяваме такова море, което се не съединява с другите морета.

Езерата биват или пресноводни, или соленоводни. В Швейцария съществуват такива езера, които биват дотолкова прекрасни, щото не е възможно да се опишат. Един поет говори, че който не е видял Баденското езеро, той нищо не знае. Не по-малко възхитително е и Женевското езеро. Водите на тия езера се меняват, защото в тях се втичат множество реки и речици, които имат различен цвят.

Но чудесата и в това отношение са в Азия и в Америка. В Сибир съществува такова езеро, което се нарича Коливан и което е дотолкова живописно, щото свободно може да се нарече чудо. То е препищено с гранитни скали, които имат разнообразен и чуден вид, т. е. едни приличат на тънки копия, други на кули, трети на обелиски и пр. Освен това, около бреговете му стърчат столетни високи елхи. Един пътешественик говори, че ако водните богини желаят да царуват щастливо, то тия тряба да се преселят в това езеро. Ако да би погледали нощe, когато има месечина, на Коливан, то вашето въображение би намерило богата храна.

Друго замечателно езеро в Северна Азия е Байкал, което е доволно голямо и в което се втичат Ангара, Селенга, Баргузин, Курка, Уда и много други реки. Като е обиколено от сяка една страна с планини, на които върховете са покрити със сняг и с лед, то се простира от север към югозапад и занимава такова пространство, което е равно с половината на България. Но това езеро е забележително именно затова, че водите му ту се изкачват нагоре, ту се спущат надоле. И това явление произхожда изведнаж! Освен това, когато на единът край на езерото водата се възкачва правилно нагоре, то на другият край тя спада правилно надоле. Мнозина мислят, че това явление произхожда от вулканически причини, защото езерото често изхвърга вулканическа смола.

По своята големина Каспийското море може да се нарече първо езеро не само в Азия, но и по сичкият свят. То занимава 7000 квад. мили. Аралското езеро е така също доволно голямо. Достойни за нашето внимание са още Генисаретското езеро и Мъртвото море. На планината Гермон (Джебел ел Шейк), която е клон от Ливанските планини, добива своето начало реката Йордан, която има историческо значение. Като преминува през тинистото

езеро Мером, Йордан няколко по-доле от това блато образува Генисаретското езеро, което се нарича още Галилейско или Тивериадско море. Неговите сини води се продължат три мили на дължина и половин миля на широчина, около които се намират плодовити равници, прелестни бърда, планини и живописни пещери, из които тече бистра и прозрачна вода. Восточните народи наричат това езеро «око на Палестиня». Галилейското езеро е твърде богато с риба и с други речни животни. Из това езеро Йордан тече между пясъчни бърда и между голи скали. Няколко по-доле тая река преминува близо до Ерихон и втича се в така нареченото Мъртво море.

Това море не е нищо друго освен тясно и дълго солено езеро. Аз мисля, че не ще да бъде напразно, ако поговоря малко по-пространно за това чудно море, за което се разказват толкова чудни предания. Водата на Мъртво море е гъста затова, защото в нея се намира доволно голямо количество разтопена сол. Разказват, че тая сол достига до 23 1/2 части на 100 части вода. Ето защо, по думите на Линча, в Мъртво море могат да се къпят даже и ония хора, които съвсем не умеят да плуват. Изследовано е, че водата на Мъртво море се спуща се повече и повече надоле и ако обстоятелствата се не изменят, т. е. ако човечеството се не погрижи за съществованието на това море, то водата му може и съвсем да се изгуби. Причините, както говорят, са тия, че в него се втича по-малко вода, отколкото се изпарява.

Едно време, когато по бреговете на Йордан са расли гъсти гори, които удържат влажността, то водите, които са се втичали в него, са били повече, нежели днес. Сега засега повърхността на Мъртво море се намира на 1341 стъпки по-ниско от повърхността на другите морета, защото из него се изпарява голямо количество вода. Във водата на това море не може да живее никакво животно и на неговите брегове не може да расте никакво растение, следователно народната фантазия е имала пълно право да предположи, че Мъртво море е плод на божият гняв. На дъното му, по думите на Берлина, се намират цели камъни сол, които се вадят от нуждающите се. Но при сичкото това Мъртво море е благодетелно за оная страна, в която се намира твърде малко вода. Ако да не

би били горереказаните две езера и реката Йордан, то Палестиня би заприличала на пустиня.

Няколко големи солени езера се намират и в Южна Африка. Едно от тях, което се нарича Вътрешно езеро, е достойно да бъде разгледано малко по-внимателно. Това езеро, което лежи в средата на една обширна равница и което е обиколено с нежна и с богата растителност, има високи крайове, които са покрити с кристали от сол, така щото, ако ги погледнете отдалеч, то ще да си помислите, че по тях е паднал сняг. Такива кристали се намират даже и на по-голямата част от повърхността на самото езеро.

В Америка съществува такова едно езеро, на което водата бива дотолкова бистра, щото в нея вие свободно можете да видите и рибите, и пясъкът, и цветът на камъните. Това езеро се нарича Георгия. Но преди да свърша и тая своя сказка, аз трябва да ви явя, че на светът съществуват и такива езера, които през лятото изсъхват. Така например Цикрическото езеро, което през пролетта е пълно с риба, ни представлява чудно зрелище. Щом настане лятото или големите горещини, то пилците улетяват, водата захваща да се снисва надоле и рибата се изгубва. А де се тя дява? В подземните пещери. И така, дето преди един месец рибарите са ловили риба, там днес орачите и градинарите сеят различни растения. До неделя ще да ви разкажа още по-любопитни неща.

IV

— Аз няма да ви разказвам за блатата и за търсищата, защото секи от вас ги е виждал с очите си, ще да ви кажа само, че на земната повърхност се намират такива обширни блата, над които расте висока тръстика и други водени растения и из които не може нито да се ходи, нито да се плува. Така например устията на Дунавът съставлят твърде обширно блато — каза учителят и позамисли се малко. — А знаете ли вие, продължи той, че под кората на нашата земя текат такива също реки, каквито текат и по нейната повърхност? Трябва да знаете, че ако разкопаеме някоя планина, то ще да намериме в нея пълни с вода пещери, езера, реки, блата и търсища. И сичката тая вода не стои на едно място, а тече насамнататък, защото оная вода, която се попива от земната кора във времето на пороите, наляга на долнята и тя търси място да се избави от тая тяжест. Ако под кората на земята да не би съществовали нито зелени долини, нито извори, нито реки, то и плодородието би зависело само от дъждът.

Понякогаж из планините извират цели реки, които могат да въртят 10 воденичеви камъни. Така например Вокмозкият източник, който изскача из една скала, излива за една минута повече от 13 000 кубически стъпки вода, а понякогаж тая вода се утроява. Тоя източник извира из дълго езеро, което се намира под земята, и когато в него захващат да текат ония реки, които произхождат от снеговете или от пороите, то водите му се повдигат нагоре и прескачат през каменната преграда, която се намира при входът на пещерата. Каменните стени, които се намират на восток от източникът и които съставляват полукръг, се губят в облаците и представляват чудна картина, която не можеме нито да си въобразиме.

При Сабле, в Анджу, се намира източник или, да кажеме по-вярно, яма от 18 до 24 стъпки окръгла широчина, която носи название «бездънни кладенец». Понякогаж тоя кладенец повдига своята вода извън крайовете си и изхвърга необикновено количество риба, която има особено устройство. Естествоизпитателите мислят, че тая яма е само отвърстие, под което се намира громадно подземно езеро. Един артезиански кладенец близо до Елбеф, който обикновено дава голямо количество вода, понякогаж изхвърга змейовки (иланбалък). Това също явление ни представлява и една естествена пещера, която се нарича Фре Пюит и която се намира близо до Везул, в департаментът на Горня Сона. През лятото и през есента из отвърстието на това подземно езеро изтича голямо количество вода и залива съседните полета. После наводнението, което се продължава само няколко часове, по облиените с вода полета и по ливадите понякогаж се намират щуки и това ни доказва доволно ясно, че кладенецът е съединен с някаква си подземна река или езеро.

На 30 януария в 1831 г. артезианският кладенец в градът Тур изхвърлил голямо количество вода, в която

се намирали корени и семена от различни растения и чурупки от пресноводни миди, каквито се срещат във водата и на обикновените реки. Араго говори, че водите под градът Тур образуват широка подземна река, която тече из пясъчният пласт и която е успяла вече да си очисти широк канал. Същото явление се повтаря и в Южна Франция близо до Нил, дето артезианският кладенец дава изобилно количество вода даже и във времето на най-големите суши. Изследовано е вече, че ако на запад от тоя кладенец вали силен дъжд, то водата му се увеличава шест пъти повече.

И така, в земята се намират дълги пещери, из които протичат цели реки. Под Париж е била открита подобна река, а в Дургамското графство из подобна река е изтекло за една минута толкова вода, щото образовала голяма река. Александър Хумболд говори, че при южният бряг на остров Куба, на югозапад от пристанището Батабано, в заливът Ксагуа, на разстояние три мили от сушата, посред солената вода из морското дъно изскачат няколко източника прясна вода. Извържението им е дотолкова силно, щото каиците се приближават до това място с голяма предосторожност. Големите кораби, като вървят покрай бреговете, не излазят на тях, а наливат си вода от гореказаните извори, които биват бистри и вкусни. Колкото кофите се спущат по-надоле, толкова и водата бива по-добра за пиене. Около това място убиват множество речни крави (Frichechus Manati), а това животно не живее в солена вода.

Други, още по-голям източник, е открит около Хитагонга в Индия, който се намира повече от сто ингелизки мили далече от брегът. И така, природата не само че се е постарала да награди човекът и растенията със своята влажност, но погрижила се е и да съхрани тая влажност в нейният пресен вид. Когато водата протича през земните пластове, то тя се очищава, избавлява се от вредителните за животните частици и появлява се изново над земята чиста, бистра и прясна. А до какви дълбочини достига водата в земната кора? Говорят, че тая дълбочина е по-голяма от 30 000 стъпки, ако това мнение и да не е още потвърдено с неопровържими факти.

Да видиме сега какви са ония сили, които накарват водата да се повдига или да тече от едно място на друго.

Ако ние налееме вода в такава крива тръбица, която би приличала на латинската буква U, то тя (водата) ще да се повдигне и в двата края на еднаква височина. Но да предположиме, че едната страна на нашата тръбица е по-къса от другата и че при нейният край се намира пясък, който има свойство да пропуща през себе си воденистите тела. Разбира се, че ако ние налееме в тръбицата толкова вода, щото да достигне до по-късият ѝ край, то из него тя, като се натиска от по-горнята вода, ще захване да тече из пясъкът. Из сичкото това вие ще да разберете, че ако водата, която е налеяна в тръбицата, не намери отвърстие да изтече, то тя ще да се препълни и налеяната в нея вода ще да се излее около нея. Така бива и с оная вода, която образува блатата. Но ако водата, която влазя в земята, добива своето начало на някоя висока планина, то (припомнете си тръбицата) на по-ниското отвърстие ще да се образува водоскок.

Да ви кажа няколко думи и за качествата на източниците. Ако водата преминува през големи пространства под земната кора, преди да се покаже на долният край на подземният канал, то тя тряба да измени отчасти и съставът си, и топлината си. Ония източници, които извират под високите планини, биват необикновено студени даже и в тропическите крайове; и наопаки, изпод вечните снегове на северните равници твърде често текат горещи източници. Причината е тая, че пътят на първите е къс, а вторите преминуват през най-дълбоките пласти на земната кора. Оная вода, която пътешествува дълго време и която се появлява на земната повърхност нагреяна, приема в себе си различни минерални частици и ние я наричаме минерална.

Но тука са за чудене две неща: 1) горещата вода никога не изменява своят състав, т. е. тя и днес е смесена с такива също минерални вещества, с каквито е била смесена преди 400 години; 2) горещите източници не изменяват своите свойства, т. е. топлината им се не изменява, ако и да биват землетресения. Топлите източници на Гърция са били и преди две хиляди години такива, каквито са днес. Източниците на Еразинос са описани от Херодота, а в топлите води на Айденсос се е къпал още Сила във времето на Митридатовата война. Доволно често горещата вода изхвърча нагоре с такава сила,

щото съставлява природен водоскок. На о. Исландия, който може да се нарече остров на вулканическите чудеса, има няколко такива водоскоци. Исландците ги наричат г а й з е р и. Най-знаменитите от тия гайзери са Големият гайзер и Новият гайзер; представете си множество бърда и възвишености, които биват покрити със снегове и между които се намират розкошно зелени долини. Тревата по тия долини е гъста и разнообразна. На юговосток от тия долини стърчи огнедишущата планина Хекла.

Когато пътешественикът се приближава до тая местност, то пред очите му се показват цели купове от пàра или от бял дим, които се носят над земята и които се повдигат нагоре като облаци. По-нататък от тая местност се намират множество малки и големи минерални източници и водоскоци, които изтичат из една обща вулканическа пукотина. На това място се намира Големият гайзер. В продължението на много векове тоя най-чудни под ясното небе източник е изхвъргал из земните дълбочини множество кремнисти минерални вещества и натрупал е възвишение, което има около 30 стъпки височина a и d. Под това отвърстие се намира обширно езеро с вода. Топлината на водата достига до 82° по Целзиуса. В онова време, когато гайзерът е мирен, водата му, която изтича из малкият канал g и h към восточната страна, е бистра и зеленовата. Но ето че се чуе подземно ехтене, което има голямо сходство с вулканическото във времето на извържението, ако първото и да не е дотолкова силно.

После това повърхността на гайзерът захваща да се тресе и да трепери. Във времето на това явление, което се продължава няколко секунди, водата захваща да изскача из голямото отвърстие. Заедно с горещата вода из отвърстието изскачат и големи мехури d, които, като се пукат, изхвъргат из себе си гореща вода f и f до доволно голяма височина. После това сичко се успокоява и гъста бяла пàра, която се разнася от вятърът, покрива голямо пространство. Цял ден, а понякогаж и повече, едно и също явление се повтаря непрестанно чрез правилни разстояния от един час и двайсет и пет минути, после щото то изведнъж получава съвсем друг характер.

Из дълбочините на земната кора се зачува още посилна гръмотевица; водата с езерото се волнува, образува високи волни и върти се; от средата му се повдигат големи мехури пàра и след няколко минути из воздухът захващат да летят големи бризги вода, които се състоят от тънка и от ослепително бяла пàра. Но още тая пàра не е успяла да достигне до височина от 80 до 100 стъпки и още нейните капки не са успели да се върнат назад, а след първото извършение следува друго, после третьо и т. н., които се повдигат се по-високо и по-високо. Някои водени мехури произвождат голяма шумотевица; громадни облаци пàра се трупат един над други и отчасти закриват воденият сноп; още един удар изпод земята и из отвърстието се повдига последният облак, който влече със себе си множество камъни. . .

Но изведнаж и това явление, което трае само няколко минути, изчезва, чегато пред очите ви се мяркат свръхестествени неща, т. е. чегато вие не гледате, а сънувате. Но още вятърът не е успял да разнесе парните облаци и още горещата вода не е успяла да изтече в езерото, което се появлява около чудното възвишение на гайзерът, а пред очите ви не остава вече нищо друго освен суха земя, която бива посипана със сивопепелено вещество. Ако в това време вие да би се приближили до отвърстието и ако да би погледали в него, то би видели тиха повърхност от тиха вода, каквато въобще видите в секи един кладенец. След 30—40 минути водата изново захваща да се повдига нагоре и след два часа се повтаря същото явление.

Да ви кажа няколко думи и за горещият източник Стокр, който прилича на сахарна глава. Отвърстието му има около 7 стъпки, на разстояние от 24 стъпки то става по-тясно. Водата стои на девет или на десет стъпки по-ниско от крайовете на отвърстието и постоянно клока като в медник. Преди да се захване извържението, което произхожда много по-често, нежели в Гайзерът, из тръбата изскача громаден облак пàра, а заедно с нея летят нагоре няколко тънки бризги воден прах, които се повдигат на височина от 120 до 130 стъпки. Забележително е, че когато Стокр се намира в спокойно състояние, то ние можеме да го накараме да произведе извържение изкуствено, ако само затъкнеме тръбата му с камъни или с гнили. След няколко минути ние ще да

видиме, че пàрата ще да изхвърли нашите камъни заедно с голямо количество вода, кал и пясък.

Горещата вода, която изтича из земята, принася различни ползи. Така например близо до Капщат във Виртенберг се намират воденици, които мелят с помощта на тая вода, защото без нея водите би замръзнали в продължение на дългата зима. В Хейлброн топлата вода служи и за нагряване на стаите: в сяка къща се намират тръби, през които протича това чудно отопление. Освен сичкото това, множество топли източници, които у нас се наричат естествени б а н и, биват лечебни.

Да видиме сега каква е оная сила, която нагрява подземната вода и която бива дотолкова благодетелна за човечеството. Ако подводните реки и водените пещери, за които аз ви разказах вече, протичат близо до огнедишущите планини, то водата им се нагрява от вулканическият огън; но ние знаеме, че горещи източници се намират даже и по ония места, от които гореказаните планини лежат на голямо разстояние. Доказано е вече, че колкото водата се спуща по-ниско в земната кора, толкова тя става по-топла. Причината, без никакво съмнение, е подземният огън.

Учените мъже са изчислили, че подземната топлина се увеличава така: ако водата се спуща 80 стъпки надоле, то тя добива един градус топлина, ако се спуща 160 стъпки, то ще да се нагрее на два градуса, ако се спусти на 10 000 стъпки, то ще захване да ври, а ако би било възможно да пропътуваме 15 мили надоле в земята, то ще да видиме, че на онова място се разтопява даже и най-яката гранитна скала. Ето каква е причината, която ни дава гореща вода и която нагрява повърхността на земята доволно значително.

Когато водата преминува през ония пласти, които са нагреяни от подземният огън, то се нагрява и сама. Разбира се, че тия източници никак не зависят от климатът на оная страна, на която извират. Доказано е още и това, че ония източници, които извират в северните студени страни, биват много по-топли, нежели ония, които извират в умерените и в горещите пояси. Така например горещите източници на студена Исландия имат около 120^{0} топлина, Карасбадският източник 75^{0}, Баденският 70^{0} и т. н. В земята на чукчите, дето земната кора замръзва до дълбочина от няколко стотини стъпки, се намират такива източници, които клокат до най-последните размери.

Из сичкото това вие сте успели, както ми се чини, да се уверите, че топлината на водата зависи от оная дълбочина на земята, из която тя извира. Да ви кажа и това, че някои източници доволно често изменяват своите обикновени свойства, т. е. размътват се и изхвъргат тиня, пясък и пр. Но такива явления се случват само тогава, когато бива землетресения. После землетресенията биват и други явления. Доволно често после тях земята се пука на много места и из тия пукотини клока вода и изскача пясък и тиня. Естествоизпитателите говорят, че това явление произхожда оттуй, че подземните пласти, които съдържат в себе си голямо количество вода, се повдигат нагоре от подземният огън, натискат водата и накарват я да излезе над земната кора.

Така например във времето на едно от землетресенията в Калибрия, около Семинари, из една пукотина изтекла толкова вода, щото образовала голямо езеро (това езеро има 1800 стъпки дълбочина); а във времето на землетресението в Абруците, което е свирепствовало в 1702 и в 1703 година и което е разрушило окончателно градът Аквила, близо до тоя град се отворили множество пропасти, из които била изхвърлена толкова вода и камъни, щото ближните полета станали съвсем неспособни за обработване. Тая вода църкала по-високо от върховете на дърветата. Разбира се, че землетресенията, които имат сила да образуват езера и да изменяват повърхността на земята, доволно често изменяват течението на реките, свойствата на водата и топлината на горещите източници.

Така например във времето на землетресението в Пиринеите в 1660 година топлите източници в Баниер се охладили, но след време тия изново добили своите понапредни свойства. В Исхия се е случило противното. После силното землетресение, което е свирепствовало в Англия в 1158г ., Темза прекратила за кратко време своето течение. На 13 януария 1833 г. в Микетинг в Швеция се случили два подземни удара и през следующата нощ реката Мотала съвсем пресъхнала.

Аз мисля, че не ще да бъде напразно, ако ви кажа

няколко думи и за ония минерални бани, които се считат за лечебни не само от простият свят, но и от докторите. Тия бани се наричат минерални именно затова, защото във водата им се намират различни минерални частици като например желязо, сол, сумпур и пр. Първото място между тия води занимават киселите източници, които са богати с въглена кислота. Минералните води в Зелтерс, във Фаханген, в Емей, в Теплица, в Спа и в Карлсбад изнасят ежегодно из земните дълбочини повече от 200 хиляди кантара глауберова сол и до 130 хиляди кантара въгледокисел натр. В минералните води на Висбаден, на Бад Баден и на Тарал тия смеси не са дотолкова изобилни.

Стомановите източници съдържат в себе си голямо количество въгленокисело окиселение от желязо; солените източници дават сол, йод и бром; горчивите води — сумпурно кисел горкозем и гипс, а сумпурните води — сумпурен водород. Но съществуват и такива топли източници, които дават само чиста гореща вода. Но най за чудене са ония минерални източници, които се наричат окаменяющи, защото ако водата им се досегне до някой предмет, то образува на него тънка кора от въгленокисел вар или от кремньозем. В това отношение особено внимание заслужват пак исландските гейзери, които са покрили с камениста кора сичкото онова пространство, което се намира около тях на 12 стъпки дълбоко.

В това отношение е славен още Карлсбад, който се намира на каменна почва и тая почва се е образовала малко по малко от неговите източници. Травертин, който е отделен от Ведино и който се намира над великолепните водопади Терни, се е образовал така също. Горещите източници Миер Амак, които се намират на пътят между Бона и Константина, са образовали на поляната висок хълм, който се състои само от вар. Ели Смит ни разказва, че близо до Ерзерум в Армения се намира цял мост от каменисти породи, под които протича голяма река. Тоя мост, който одавна вече се е покрил със земи и с растения, може да удържи на себе си големи тяжести. Из това вие видите, че множество води съдържат в себе си такива минерали, които след време окаменяват.

— А защо ни не казахте нищо за водопадите, учителю? — попитах аз.

— Водопадът не е нищо друго освен такава вода, която пада от някое високо място в някой дол или на някоя равница — отговори той. — Представете си, че Марица или Дунавът се хвърга от някоя висока планина, да речеме от Габровската, и пада в Шипка. Из европейските водопади аз ще да ви укажа само на Рейнският и на Холингерският, ако тия и да са деца пред своите американски братия. Вие, както ми се чини, сте слушали за Ниагарскиorigin водопад в Америка, през когото преди няколко години премина по въже Блонден.

Ако не сте слушали досега, то слушайте сега. В Северна Америка, вътре в Канада, се намират пет големи езера, които се съединяват между себе си и из които изтича громадната река С. Лаврентия. Когато тая река изтича из езерото Ери, то има широчина около 900 стъпки. Най-напред тя тече тихо, но изведнаж, като захване да се приближава до водопадът, тече скоро и ударя се о два каменни острови, които се намират в средата ѝ. После това тя тече между гладки скали, пени се, шумти и върви надоле. Изведнаж реката захваща да тече още по-бързо, достига до знаменитият водопад и хвърга се доле от такава височина, която има 150 стъпки.

Широчината на реката при тоя водапад е 2226 стъпки. Водата пада с такава шумотевица и с такава сила, щото човек чувствува землетресение под краката си, ако стои близо до водопадът. Ехтението на водопадът се чуе на разстояние от една географическа миля. Тоя водопад е разделен на три ръкава, из които един, който е най-великолепен, се нарича Подкова, защото прилича на полукръг.

Ако се приближите до тоя водопад, то с ужас и с удивление ще да видите пред себе си величествена картина, която е в състояние и да уплаши, и да възхити човека. Най-напред вие ще да почувствувате удар в сичкото свое тяло, слухът ви ще да бъде заглушен от силата на гръмотеница и на клоканиета, очите ви ще да се въртят насам-нататък, а чувствата ви ще бъдат напълнени със страх, със зачудване и със стеснение. Индейците имат пълно право да наричат тоя водопад «Гръмотевица

на водата». Ако погледнете по-надоле, то ще да видите громаден котел, в който се събират множество води, чегато врат от огнена сила. Част от водата, която се преобразява на тънка пàра, се повдига нагоре във вид на облаци и разнася се от вятърът по сичката местност. На островът, който се намира по-доле от водопадът, вие ще да видите баснословно число разтрошени дървета, трупове от различни животни и цели скали, които са паднали заедно с водата в адският котел и които по-после са били изхвърлени из него.

Друг замечателен водопад в С. Америка е Какстил, който — ако и да не е дотолкова голям като Ниагарският — е твърде живописен. Водата на тоя водопад пада от 175 стъпочна височина. Калифорния така също се слави със своите водопади. Един пътешественик говори за тия водопади следующето: «Ние вървяхме към североосток и достигнахме до оная точка, дето долината По Семети се раздвоява и образува долините Фреска и Ховхилак. От това място долината върви към южният ръкав на река Мерсед. Като обиколихме с големи мъки една възвишаваща се скала и като се изкачихме на високият бряг на средната или на главната река, ние достигнахме до долината Ио Семети. От височината, която е лишена от храстеци, ние пръв път хвърлихме своя поглед на тая неестествена и чудна картина и нашето сърце се напълни с необикновен възторг. На северната страна се намира стръмна, надвиснала и обрасла с борове скала, а срещу нея, на юг от долината, пада от височина на 700 стъпки великолепен водопад, който прилича на дълга и широка сребърна ивица, която виси над пропастта.»

«Когато приминахме пред реката и когато обиколихме скалата, то видяхме още едно чудо, което се не среща под ясното небе. Тука водопадът беше още по-величествен, защото пада от 2200 стъпки надоле.»

В Южна Америка е замечателен водопадът Текендам. От тоя водопад се повдига толкова пàра, щото по окръжающите го полета постоянно вали дъжд. Река Ориноко има така също няколко водопада, които са описани твърде подробно от А. Хумболда. От азиатските водопади по-замечателни са Ширивати в О. Индия и кашемирските в Кашемирската долина. Замечателни са и водопадите на река Нил, които се намират на границите на Египет и които са достойни така също за удивление. Тия водопади са шест. Най-замечателен от африканските водопади е Камбагаза, който се намира в Сенегамбия. Тоя водопад прилича на сълба, по която слазя огромна река. От последният стъпенек на тая сълба водата пада в голяма пропаст и повдига от себе си цели облаци пàра, които биват розкошни особено в слънечно ясно време.

Но аз забравих да ви кажа що е град.

Забележено е вече, че град пада само после дълъг ред безвятърни и удушающи дни. В такива времена топлият воздух се повдига нагоре и занимава големи пространства, защото горният воздух е рядък. Но тоя воздух носи със себе си и голямо количество водени пàри, които е земал със себе си из водите. Горе е твърде студено и пàрата, която се носи от воздухът, съставлява облак и сгъщава се. Ако облаците се намират в спокойно състояние, то не замръзват, а ако отгоре над тях подуха студен вятър, то тутакси се преобразяват на лед. В това време горният воздух, който е по-студен, върви надоле, а долният, който е по-топъл, нагоре. Опитният човек твърде лесно може да познае кой облак ще да ни донесе град, защото тоя облак бива бял и че се разстила по небето във вид на тънък пласт.

Долният воздух, който се повдига нагоре, се още носи нова пàра, която, като дойде до гореказаният облак, се съединява с появившите се вече леднини, охлаждава се и уголемява ги. Ако градът преминува през други облаци, които се намират под него, то неговата величина ще да се увеличава се повече и повече. Вие сте забележвали така също, че когато пада град, то произхожда шумотевица. Причината е тая, че градовите зърна се удрят едно о друго. Град не може да вали дълго време, защото топлият воздух, който се намира над земята, като намери празно пространство, се повдига нагоре, следователно във воздухът не може вече да бъде такава тишна студенина, каквато се изисква за образованието на градът.

В горещите и в студените крайове на земното кълбо никога не вали град. В студените места не може да бъде голямо различие между долният и горният воздух, за-

щото земята се не нагрява, а в горещите страни горният воздух не може да бъде толкова студен, щото да замрази водените капчици. С една дума, град може да се образува само тогава, когато се срещат два противоположни воздуха, студен и топъл, из които единът носи водени пàри, а другият ги замразява.

РАЗКАЗИ ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ ХОРА

ЗА СТАРИТЕ ИНДИЙЦИ И ЕГИПТЯНИ

Когато излезеш лятоска на полето и когато погледаш на зелените долини, на жълтите нивя и на кичестите гори, то тоя свят ти се чини твърде хубав. И наистина: какво и какво няма на нашата земя — и реки, и сякакви треви, и гори, и храстеци, и пиленца, и сякакви животинчета и добичета.

А едно време — това време е било твърде одавна — на нашата земя не са се намирали ни ниви, ни ливади, ни чернозем. В онова време на земята са били само камъни и вода, които са се чернели под воздухът като черни облаци. Когато преминали много хиляди години, то водата захванала да се спуща надоле, съставила морета и езера, очистила малко земица и воздухът се очистил. . . И така, малко по малко нашата земя захванала да добива места за живеене: захванали да растат дървета, захванали да чуруликат пиленца, захванали да се разхождат по нея животинченца. . . Листе от дърветата и сякакви торни неща захванали да падат по земята и да гният, а от тия гнили неща се е образовала черната и плодородната земя (черноземът).

Тряба да знаете и това, че нашата зѐмя и до днес още живее и изменява се: на едно място тя се повдига нагоре, а на друго се спуща надоле; на някои места и з р а с т в а т цели планини, а на други малко по малко стават дупки, долчинки, котловинки или дълбоки ями. А сичкото това става така чудно, щото ние никак не можеме да го видиме с очите си. . . А знаете ли вие, че в Англия се намират такива места, над които преди 800 години е било море и над които са плували големи морски корабли? А сега? Сега на това исто място се намират пространни гори и високи бърда. А в други места, дето в старите времена е била суха земя, е станало дълбоко море.

А я погледайте на тоя свят и вижте какви чудеса се намират по него! Пред очите ви се мяркат различни тревици и сякакви дървенца, различни пиленца и сякакви

добиченца, животинченца и зверове — и сичкото това е едно от друго по-хубаво, едно от друго по-хитро, едно от друго по-умно. Ето погледайте на това хубаво дръвце. Расте то хубаво и кичесто, но не може да се повдигне от мястото си. Погледайте на рибата. Тая риба няма ни ръце, ни крака, ни глас, а само някакво си пискане, но тя е много по-развита от дървото: тя може да плува накъдето и да поиска, тя има очи и може да види. А добитъкът е още по-развит: той има четири крака. Пиленцата имат само два крака, но тия в това също време имат и криле, които им служат за ръце. Зверовете могат да реват, а пиленцата са майстори да пеят и да чуруликат. Тряба да знаете и това, че тия пиленца живеят заедно и съставляват цели стада. Орлите така също ходят на лов по няколкомина заедно. Повдигнат се високо-превисоко, разпръснат се и завземат голямо пространство, гледат на сяка една страна и търсят някоя прехрана. Когато някой орел види някой леш, то гракне — и другарите му тутакси дохождат да ядат. . .

Маймуната, която е по-хитра от сичките други зверове, може да направи почти сичко, щото и да види, че правят хората. Даже и пръстите на ръцете ѝ са по-дълги, а на краката ѝ по-къси. Ето защо тя може да лази по дърветата, да се държи с ръцете за клоновете и да добива почти сичко, щото ѝ е потребно. . . Дивите народи говорят: «Маймуната може и да говори, но тя е мързелива.»

Разбира се, че човекът стои много по-високо от сичките други зверове. Той може и да мисли, и да говори. Тряба да знаете и това, че и между човеците има голямо различие. Едни народи (дивите) живеят, като речи, не като хора: ходят голи, бият се между себе си за нищо и за никакво, нахватат робове, накладат огньове и захващат да си пекат печено, а в това също време тия сами се хващат за ръцете, обикалят огънят и захващат да се въртят и да играят. Когато се наскачат, то сядат да ядат опечените робове и да се наслаждават. . . Намират се и такива народи, които оставят децата си тутакси, щом тия порастат малко. . . И така, между хората има голямо различие. Тряба да ви кажа и това, че на хората така също не са еднакви ни кратуните (черепите), ни лицата: негрите (арапите) са черни, американците са червени, а

европейците са бели. Белият човек е най-умен на тоя свят.

Белият човек е достигнал до твърде голямо развитие: той може да гради големи и каменни къщи, той може да прави мостове и желязни пътища, той е измислил телеграфите, той печата книги и т. н. Освен това, белият човек е познат почти със сичко, щото се намира на земята: той е направил такива далековидни тръби, с които брои звездите, той е пресметнал коя звезда и коя комета ще да премине през нашите места и кога ще да потемнее слънцето; той знае колко часа и колко минути е порасал деният и колко часа и колко минути се е той умалил.

Ако искате да знаете повече, то аз ще да ви кажа и това, че хората щат да достигнат с умът си и до това, щото щат да узнават и кога какво време ще да бъде, и кога ще да вали дъжд, и кога ще да бъде хлапаво време. А колкото човекът става по-умен, толкова и бойовете (войните) стават по-редки. Ще бъде, да ви кажа право, някога си и такова време, в което не щат да стават никакви войни. В това щастливо време хората ще да се грижат само за своето по-лесно поминувание и за своето щастие, следователно техният живот ще да бъде много по-лек.

Но да не помислите, че човекът е достигнал до днешното свое положение лесно и изведнаж. Не е то така. В по-старите времена човекът не е носил никакви дрехи и не е имал никакви къщя: нощувал е или под някое дърво, или в някоя пещера. После много години един изнамерил вапсилката, други измислил стъклото, трети научил хората да четат и да пишат, четвърти направил хартия, пети измислил барутът — следователно сичко е вървяло полекичка и полекичка. Тряба да знаете и това, че колкото хората живеят повече, толкова стават и по-умни, и по-богати. В старите времена само царьовете са живеели в дървени къщя. Един французки крал е имал само един черчаф, а кралицата му е имала само две салфети (кърпи за триене). Сега секи човек има по няколко.

В най-старите времена хората не са знаели нито да орат. В онова време тия са живели като диви: сяко семейство е живяло само за себе си — градове не е имало. Секи е гледал да налови риба или да хване пилци и

да се нахрани. Били са и такива времена, когато хората не са умели да си накладат нито огън.

У най-старите народи — както бива и до днес у дивите африканци, които живеят секи за себе си — не са били ни пътища, ни коля, ни търговия. Сяко племе е живяло на своето място само за себе си и щото е видяло от своите родители, това само е и знаяло; в онова време човекът не е можал да знае много, защото не са преминували през неговото място по-умни хора да го научат, а книга никой не е знаел. И така, тия са знаели само онова, щото са видели около себе си. Така бива и у днешните диви народи. . .

Да приведем няколко примера. Гренландците живеят край морето в твърде студена земя, а ако е това така, то у тях се не ражда почти нищо. Тия хора ловят из морето риба и хранят се. Ето защо и техният рай се намира на морското дъно. Гренландците говорят, че техните богове живеят на морското дъно и ядат най-добрата риба. А гренландците обичат да се понаядат. Който изяде най-много, той е и по-добър. Най-голямата радост за гренландецът бива тогава, когато неговите деца се наядат до у м и р а н е. . .

Камчадалите считат за свещени горещите източници, в които може да се вари риба. Водата в тия източници е гореща, а камчадалите мислят, че в нея си варят риба боговете им!

А други племена са живели и живеят около вечни огньове. По някои места на нашето земно кълбо из земята излазя г а з* и гори непрестанно. Тамошните хора се покланят на тия огньове като на бога.

Тряба да ви кажа и това, че от самите места е зависел най-много и животът на първите хора. В студените места на човекът е било твърде тежко да живее, защото в старите времена той не е можал ни да си направи добра къща, ни да обработва земята. . . Той е ходил само на лов и ловил е риба — с това само е и живял!

Но в другите места, дето воздухът е бил топъл, дето земята е раждала добре, дето плодовитите дървета са расли сами по себе си — там на човекът е било по-лесно да живее. Там твърде скоро хората са се размножили, на-

* Газ се нарича сяко воздухообразно тяло. (Гл. «Детска библ., брой 2.)

правили са си градове и обогатили са се. После това тия си са съставили и господарства, захванали са да правят търговия един с други и измислили са парите.

И така, ние ще да ви разкажеме в тая книжка как са живели старите индийци и старите египтяни. Земята у тия два народа е била добра. Още от най-старите времена тия народи са били богати, имали са господарства и знаяли са да четат. . . Едно само е било у тях лошаво. Тия хора са имали много суеверия, а ако е сичкото това така, то тия не са могли да достигнат до голямо щастие, защото не са могли да добият справедливи закони. . .

* * *

За образованието на земята и за животът на първите хора ние сме намерени да поговориме в други няколко книжки, които ще да носят особено название «За нашата земя и за нейното население». В тия книжки ние ще да разкажеме на читателите какви племена живеят на земята, с какво и как се хранят, какви са техните нрави, обичаи и обряди и пр. Тряба да кажеме и това, че първите четири книжки «Разкази за старовременните хора» са преведени от руски, а следующите, т. е. средната и новата история, са наше самобитно съчинение. П р е в.

I. ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ ИНДИЙЦИ

1. За арийците и за тяхното преселение

Ако идеме в Мала Азия и ако вървиме към юговозток, то ще дойдеме в земята на индийците, която се нарича Индия или Индостан. Тая земя е обиколена от трите страни с морета, а от четвъртата с много високи планини. На тия планини — по върховете им — лежат вечни снегове. Тия снегове се топят и от планините текат множество потоци и различни реки.

Най-големите реки в тая земя са Инд река и Ганг река. Тая индийска земя (Индостан) е твърде голяма. Воздухът над нея е топъл или горещ. В ония крайове, които се намират близо до снежните планини, воздухът е топъл, а в ония, които се намират по-долу от тях, т. е. кои-

то лежат по на юг, е горещ и тежък. В тая земя растат разнообразни растения, сякакви дървета и всевъзможни плодове (овошки).

Освен това, тая страна е богата с добитък: тука живеят разнообразни пиленца, м и с и р к и, слонове, тигри, маймуни, домашни животни и различни гадинки. . . Една област, която носи название Кашмир, още в старите времена се е наричала «райска долина».

Много одавна, около две хиляди години до Рождество Христово или преди четири хиляди години от днес, в Северна Индия близо до снежните планини при река Инд е живяло едно племе, което се е наричало арийци. Даже в най-старите времена тоя народ е захванал вече да живее в села и градове, да пасе различен добитък и да обработва земята. И така, тоя народ е бил много по-умен от сичките други народи, които са живели около него в ония времена, но при сичкото това той е бил още млад и зелен, защото е знаял много малко. Ако той да би бил малко по-развит и малко по-образован, то не би се боял от ония неща, от които днес се не боят и най-малките деца!

Той се е боял от сичко, щото не е познавал и което му се е показвало чудно. Най-много тоя народ се е боял от темнотата. По тая причина арийците са се покланяли на слънцето като на бога и молили са се на неговата светлина. . . Тия са мислили, че ако слънцето поиска да изгрее, то ще да изгрее, а ако то поиска да не изгрява, то ще да остави хората без светлина! Ариецът не е можел да каже: «Утре ще да бъде зора и слънцето ще пак да изгрее», не е можел да каже: «Нощта ще бъде победена от светлината». Той се е боял от темнината и молил се е на слънцето. «А какво би се случило, ако слънцето се разсърди на нас и ако се скрие нанякъде? А какво би станало, ако бъде вечна нощ?» — мислил той и молил се на своят бог. Разбира се, че на другият ден слънцето се е показвало изново, а ариецът се е радвал на това светло слънце, благодарил е светлото небе и мислил е, че бог е послушал молитвите му! Небесната светлина се е наричала у арийците Индра. Индра е бил и техният първи бог. . .

С голям страх са гледали арийците на темните облаци, които са помрачали светлият воздух и които са закривали

светлото и ясното небе (Индра). . . Тия с голяма радост са благодарили всесилният Индра, който по техните думи е земал в ръцете си м о л н и я т а, който е разбивал с нея черните облаци и който е разганял своите врагове. . . Слънцето така също е било техен бог. То се е наричало «всевидящи» и «всезнающи» бог. Зората е била така също божество. Тя се е почитала за дъщеря на слънцето. . . Ето защо у индийците и раят, и дворците на боговете, и божествените престоли са се намирали на небето.

На тия богове арийците са се молили за добра жетва, за богато плодородие, за покровителство над добитъкът и за сичко, щото е желателно на човекът за неговото домашно щастие. И така, когато индийците видели, че техните богове — слънцето, небето и зората — се появляват секи ден и че не умират, то ги нарекли безсмъртни и захванали да вярват, че тия са и наистина безсмъртни. За да подмамят своите богове и да ги накарат да бъдат по-добри, тия им приносили жертви, кланяли им се и давали им ядене и пиене. . . Тия са мислили, че «боговете не могат да се поминат без тяхната храна». Богобоязливите арийци земали планинското растение с о м а, изцеждали му сокът и подавали го на боговете си със златна чашица. Тия са вярвали, че тоя сок не само че насища боговете им, но придава им още и особена сила.

Индийските арийци се занимавали повече със скотоводство. Тия племена са се били между себе си най-много за говедата си. За да намерят по-добра храна за своят добитък, арийците са се повдигали малко по малко се по-надолу и по-надолу из река Инд и разпространили са се по сички Индостан. . . А ония жители, които са живели по-напред по ония места, не са ги пущали и били са се с тях дълго време. После много години арийците са останали победители.

И така, с опустошителни бойове и със страшни кръвопролития арийците са дошли до самият край на Индостан. Във времето на тия бойове най-много се е прославил техният юнак Рама. Индийските предания говорят, че тоя Рама е направил съюз с «маймуните»* и че с тяхната помощ е завоевал даже и богатият остров Цейлон.

* Маймуни са наричали в ония времена дивите племена в Декан.

Тия нови и розкошни земи — които са били богати със злато и със сребро, които са имали громадни и непроходими гори и които са давали чудно плодородие — са имали горещ и убийствен воздух, а тоя воздух е бил главната причина, която е запряла на едно място развитието на индийците. Тая необикновена горещина е приспивала тяхната мисъл, от нея се е появила и необикновената индийска ленивост, от нея се е появила и индийската наклонност за мир, за тишина и за сънлив покой. Сичките по-нови индийски вери и учения говорят, че главната цел на нашият човечески живот е да живееме спокойно и да се не трудиме.

2. Съсловия (касти)

Когато арийците се преселили от река Инд в Индостан, то покорили сичките тамошни жители и захванали да се отнасят с тях горделиво, т. е. захванали да ги считат за по-долни от себе си. Покорените племена били принудени да станат най-нисък клас или най-ниска каста*, която се е наричала судра. Судрите не са могли да имат ни една частичка земя; тия са били робове на арийците, които са имали над тях най-големите права. Тия са били принудени да живеят като добитък и да работят на арийците, а господарите им са давали за ядене кучешко месо. Освен това, техните паници е трябало да бъдат строшени, а пръстените и менгюшите им само от желязо. Арийците са считали себе си много по-високо от судрите. Женидбите между арийците и судрите са се запрещали най-строго.

Разбира се, че след време и самите арийци са били принудени да се разделят на няколко класа. Когато народът се преселил от река Инд в Индостан, то захванал да се занимава с различни художества и със земледелие, а бойовете с по-първите жители на Индостан се още се продължали. В тия бойове е участвовал не сичкият народ, а само войската. Разбира се, че войниците са успели да съберат големи богатства от победените народи. Богати-

* Каста се нарича такъв клас (съсловие), из който не може да се преминува в други чрез никакви заслуги. Подобни класове са били в цяла Индия.

те и славните войници съставили и друг клас, който се е наричал кшатри (военна каста). Ако бойовете и да се свършили, то войниците останали и захванали да презират трудолюбивите художници. Разбира се, че тия са ги презирали именно затова, защото тия хора са се занимали с работа. . .

После окончанието на бойовете войниците не са се занимали почти с нищо, никакво художество не им е било мило. Тия войници само са се упражняли във военните изкуства. С една дума, тия са се гордили със своята по-напредня слава, която, разбира се, са направили не тия, а бащите им и дедите им. Възпоминанията за старата военна слава и за някогашните богатства преминувала като наследство от бащите и децата. Законът не е дозволял на трудолюбивите художници да стават благородни войници.

Но аз ви казах, че старите жители после множество кръвопролития са били съвсем покорени, а ако е сичкото това така, то индийските войници не са имали вече с кого да се бият и кого да побеждават. Откъм север Индостан е бил обиколен с високи и непроходими снежни планини, а откъм другите три страни е бил окружен с широки морета. И така, никой не е можал да нападне на него. Из сичкото това се види, че войниците никому вече не са били нужни. По тая причина, ако тия войници и да са били славни и богати, но не са трябали вече на господарството, следователно тия твърде скоро са били принудени да дадат първото място на жреците.

В Индия са вярвали, че онзи, който умее да чете молитви и да бае, може да накара боговете да направят почти сичко, щото и да пожелае човек, а тия молитви са били известни само на жреците. Освен това, само жреците са умели да приготовят за боговете сома, само тия са знаяли свещените обичаи. Ето защо суеверният народ след малко време е захванал да ги почита повече от сичките други касти и да ги сравнява даже и с боговете.

Жреците са се наричали брамини. Браминската каста се е отделяла твърде строго и от войниците, и от художниците; тя е туряла себе си по-високо от тях и обходила се е с по-долните горделиво и презрително. Само брамините са знаяли свещените книги, само тия са се учили да четат. Тия брамини са предавали своите знания

като наследство само на своите деца или само на своята каста. Децата на другите касти не са имали право нито да четат свещените книги, нито да знаят тяхното съдържание, нито да се образуват. Брамините са имали голямо влияние на царьовете, а царьовете им са покровителствовали в сяко едно отношение. И така, ако на другите касти и да е било тежко да живеят, то брамините са се търкаляли п о м е д и п о м а с л о — добре им е било.

Ето защо тия почти сякога са говорили на народът, че ще да бъде така, а не другояче им е заповядал сам бог Брама. Тоя бог бил им заповядал, щото едни да бъдат судри, други — войници, а трети — художници. . . Тия са говорили още, че не само хората не могат да изменят тия неща, а и сам бог не е в състояние да ги измени, защото онова, което е веднаж вече направено, не може да се изменява.

Брамините са говорили, че бог е направил жреците из устата си, войниците из ръцете си, художниците из бутовете си, а судрите из краката си. Ето защо жреците са били «свети и умни», войниците — «силни», художниците — «богати», а судрите са били длъжни да «работят и да се покоряват».

Ако би отишли в онова време на улицата или на някой пазар, то тутакси би могли да познаете кой из коя е каста. Сяка каста е имала особени дрехи, които са имали различна величина и особен род тоеги. Браминът почти сякога е носел в ръката си бамбукова тояга, носил е със себе си съдове с вода за омивание и имал е везана през рамото си «свещената курдела». Той е носил памучни дрехи, златни менгюши и златни пръстени. Освен това, той е имал множество жени. Сичките касти са имали свещена обязаност да благоговеят пред брамините. Ако някой брамин да би влязал в някоя къща, то стопанинът е бил длъжен да му подаде столица, да го посрещне с голяма покорност, да седне до него и да скръсти ръцете си, а когато той излазял от къщата му, то трябало да го изпроводи до улицата. Никой не е смеял да каже на браминът т и.

Ако браминът се срещал на улицата с някой судра, то тая среща го е оскверняла. Ето защо, когато някой судра преминувал през улицата, то е бил длъжен да даде знак, че по тая улица върви нечист човек. Судра е бил обязан да се удря с една тояга по главата. Това е ставало само затуй, за да чуе браминът и да не се среща със судрата. Ако судра да би напсувал някой брамин, то му туряли в устата нажежено желязо; ако той напоминал на браминът неговите обязаности, то му наливали в устата разтопено масло; ако ударял някой брамин, то му отрязвали и двете ръце; ако би плюйнал на него, то му отрязвали устните; ако направи някое безпокойствие на браминът, то го осъждали на смърт; ако — из любопитство или из любознателност — чуе като четат свещените книги, то му наливали в устата разтопено масло, а ако научи нещо от тия книги, то го убивали.

Судрите са били угнетени повече от сичките други касти. Тия са били принудени даже да не живеят по селата и градовете. Тия страшни угнетения са убили в тях сяка радост, сяка самостоятелна воля и сяко самосъзнание. Ето защо индийците са били печални и увянали, ето защо са обичали до такава степен задгробният живот и чакали са го с такова нетърпение!

3. В я р а у и н д и й ц и т е

Колкото един човек знае по-малко, толкова повече е развито неговото въображение. Ако например човек види, че реката в едно време се разлива, а в друго време не прелива през бреговете си и пресъхва, ако човек види сичкото това, а не знае, че водата се разлива от дъждовете или от това, че се топят снеговете; ако не знае, че водата изсъхва от слънцето, то ще да му се чини, че водата прави това или онова затуй, защото така ѝ се иска. Той мисли, че ако реката поиска, то ще да се разлее, ще да излезе из бреговете си и ще да издави селата и хората, а ако поиска, то ще да пресъхне, ще да дозволи на човекът да я гази и т. н. В старите времена са мислили така.

На индийският народ са запрещали да се учи. Колкото индиецът е знаял по-малко, толкова той е бил и посуеверен. Освен това, самата негова земя, Индостан, е усилвала суеверията му. Горещият воздух е ослаблявал умът му и убивал е мисълта му. А тия високи гори, които повдигат своите върхове до облаците, а тия плодородни полета, по които растат непроходими гъсти и високи гори, щото едно тяхно дърво не могат да обигърнат пет

души, а тия безконечни равнини, а тия опустошителни бури (урагани), а това безгранично море със своите страшни ветрове — сичкото това е развивало въображението и убивало е разумът.

А громадните реки и многочислените и големите зверове (тигри и слонове) — сичкото това е развивало въображението на тамошният човек и накарвало го е да се чуди и да се бои от природата. Опасните болести, чумата и холерата*, са плашили така също индийските умове. Тоя страх и тоя ужас могат да се видят и в техните вярования за бъдъщият ад, и в изображението на техните богове. Индийските богове са имали страшен вид.

Бог Сива се е изобразжал с големи зъби, с три очи и с гердан от човечески глави. Той е обичал да пие човеческа кръв. Неговата жена е имала темносиньо тяло и червени длани. Сичкото това е свидетелствовало, че тая богиня е кръвожадна. В една от своите ръце тя държи главата на някой си великан (гигант, голям човек), а сичките нейни ръце са четири. Изваденият ѝ език виси надоле, а на шеята ѝ е окачено ривце от човечески кратуни (глави). Бог Вишну е имал четири ръце, а бог Брама — пет глави. . .

Свещените книги на индийците са се наричали веди. В тия веди са се разказвали сякакви приказнички. Ето какво се говори в тия свещени книги за сътворението на светът. «Когато бог поискал да направи различни същества, то само от неговата мисъл станала вода. В тая вода той турил вещество. Из това вещество се съставило ейцето на светът и блестяло като слънце, а в това ейце се зачнал бог Брама. След една година Брама разбил ейцето на две части: от едната му половинка станало небето, от другата му половинка произлязла земята, а в средата му се появил воздух.

Бог направил сичките предмети добри и хубави. Сичките предмети и сичките хора били добри, чисти и безсмъртни. Хората били свободни и живели щастлив живот. Само един от тях, Махисхасура, захванал да завижда на бога и бог бил принуден да накаже сичкият свят. Тоя бог направил друг свят, който бил наречен смъртни. Но след 432 000 години* сичкото зло на земята ще да се унищожи и бог ще да развали смъртният свят и ще да създаде духовно царство.»

* Тия опасни болести са се появили най-напред в Индия.

Брамините са учили народът още и много други суеверия. Тия са говорили, че безгрешният войник после смъртта си ще да оживее пак и ще да бъде брамин, а ако проживее и като брамин безгрешно, то после смъртта си ще да се сравни с боговете. Художникът или търговецът така също после смъртта си ще да се роди войник, а ако проживее като войник безгрешно, то ще да се роди брамин и т. н. А ако той умре грешен, то ще да се роди изново или судра, или слон, или тигър, или друго някое нечисто животно.

За грешните брамините са имали и друго наказание, а това наказание се наричало ад. В ад хората ще да горят във вечен огън. Там има и такова място, което се нарича «място на темнотата и на сълзите». Бухали и врани ще да кълват там грешните души. Адските момичета и ден, и нощ ще да бият грешниците с чукове по главата. На друго място в тоя ад грешниците ще да се варят в големи котли; тия ще бъдат принудени да гълтат горещо или вряло ядене, най-после тия са длъжни да ходят по горещ пясък и по нажежено желязо.

Грешник се е считал секи индиец, който не е изпълнял «божиите» заповеди. В тия заповеди и в черковните правила се е говорило какво тряба да се пие, какво тряба да се яде, кога тряба да се очищава човек, какви дрехи да носи, как да стриже косата си и други различни ситници. Сичкото това е било написано в свещените книги и в божиите заповеди. Секи е бил длъжен да изпълнява буквално сичкото това и да не разсъждава.

Самите брамини са показвали на народът пример със своят собствен живот. Правилата, по които са се ръководили тия в своят живот, са били още по-строги. Секи брамин е бил длъжен да носи в ушите си големи златни мингюши, длъжен е бил да ходи с обстрижена брада, с острижена коса и с обрязани нокти, но той не е имал дозволение да ги остриже или да ги обреже сам. Той не е

* По други индийски предания разрушението на светът ще бъде чрез сто такива години, в които секи един ден се състои от 4 320 000 000 годин.

смеял да стъпи на пепел, на косми, на кости и на памучно дърво. Той не е смеял да премине през онзи път, на който е стояла крава. Освен това, той никога не е можал да земе и да пие вода с дланта си. Когато валял дъжд, то браминът е бил длъжен да стои под него и да не бяга.

Който е изпълнял тия правила, то после смъртта си е достигал до райско блаженство. Разбира се, че ако един човек да би се решил да изпълни сичките тия глупости, то би трябало по-напред да убие своята човеческа мисъл... Освен това, брамините са учили народът, че човеческото тяло е «темница» на душата (!). «Само онзи човек може да се съедини с бога, когото никой не безпокои и когото никой не закача» (с една дума, само онзи човек, който се е отказал да се нарича човек). Чрез това учение множество индийци са желали да умъртвят своята плот (тяло). Тия отивали в пустините, облачали се с дървени кори или със зверски кожи, хранили се с корени, с ягоди, с треви и с различни дървесни плодове. Освен това, тия са пили само чиста кладенчева вода, спали са на земята и заборавяли са сичко, щото се нарича човеческо... За тия техни подвиги народът ги е уважал твърде много.

Тия **постници** са посвещали себе си на бога Брама и убивали са своето тяло и своята мисъл — следователно мълчанието се е считало у тях за най-голяма добродетел. Тия пустинници никога не са стригли косата си. Освен това, тия са постили постоянно и мъчили са сами себе си, т. е. били са тялото си с ремици и с жилави пръчки. Едни от тях са стоели по цял ден на пръстите си, а други са стоели на един крак и държали са в ръцете си по една дълга тояга.

Когато била голяма горещина, то постниците наклаждали четири огня и сядали между тях с повдигнати нагоре ръце, а слънцето със своите горещи лучи ги пекло отгоре. Когато валял дъжд, то тия събличали дрехите си, а когато ставало студено, то ходили с мокри дрехи. Някои из тях посипвали телата си с мравѐ. Въобще когато тия постници «се отдавали на бога», то държали шеята си и тялото си неподвижно, вдъхали и издъхали воздух равномерно, не обръщали се настрана, а с очите си гледали само на краят на носът си и произносили името на бога: «Ом!»

Пустинници са ставали само старите брамини от 40

до 50 години, които са имали вече деца. Тия вярвали, че техните ще да идат без никакво странствование (без никакви митарства) право в рай. Разбира се, че когато тия пустинници са били само из кастите на брамините, то брамините са употребляли сичките си сили да увеличат техните заслуги и да ги направят светци. Тия са разказвали за тях различни чудеса. Освен това, брамините почти сякога са възхвалявали старите времена. Тия са говорили, че светите пустинници са живели по 100 000 дни. Един из тия чудни светци е проживял 2 000 000 годин, после станал цар и царувал 6 300 000 годин, а после се отказал от престолът и проживял още 100 000 годин.

Брамините са прославяли само бъдъщият живот и презирали са настоящият, а ако е сичкото това така, то тия са били твърде равнодушни към страданията на ближните си... Разбира се, че в това също време, когато тия сами са живели богато и щастливо, то цели милиони хора из долният клас са били притеснявани и мъчени...

4. Буда и неговите ученици

Около 600 години до Рождество Христово в Северна Индия се е родил някой си **Буда**. Той произходил от знаменит род. Когато той порасал, то станал твърде хубав човек. На 16-та година Буда се оженил за три жени и живял весело и богато. Скоро после това някои си индийски царьове захванали да преследоват неговият род и Буда изгубил сичкото свое състояние и станал сиромах. После това той захванал да мисли за сиромашеството на народът и за неговите страдания и нещастия; най-после отишел да се учи при пустинниците. Той се учил и научил тяхната мъдрост твърде скоро, но останал от нея недоволен. Тогава той отишел в гористите пустини и проживял в тях шест годин. В това време той се още мислил за хората и за тяхното добро.

След шест години той се върнал назад, събрал свои ученици, отишел с тях в оние земи, които се намират по бреговете на река Ганг, и захванал да проповядва. Той тръгнал като просяк — с гърненцето в ръка, — събирал милостиня и ходил из град в град, из село в село, из земя в земя и учил когото де срещне. Брамините са учили де-

цата само в училище. Буда говорил, че вънкашната святост не е в състояние да ни спаси от страданията, а ще да ни спаси само «познанието на истината».

Буда е говорил със сякиго: и със судрите, и с жените. А судрите не са могли ни да се доближат до брамините! Буда е учил народът да обича: «Помагай на ближните си — говорил той, — бъди милостив, бъди добросърдечен, живей братски с ближните си.» Той е говорил още: «Ако хората да би знаяли каква полза произлазя от благодеянията, както зная аз, то тия не би изяли ни по един залък хляб, без да го разделят с ближните си; тия не би могли ни да помислят за сребролюбие и користолюбие.»

Той е говорил още, че сяко едно добро или зло дело не остава без плод. Той е учил хората, че секи из тях е длъжен да помага да болните, на хромите и на немощните; секи е длъжен да принимава в къщата си пътниците, да изкопава по пътищата кладенци, щото пътниците да имат де да пинат водица и да се омият, че секи тряба да сади покрай пътищата дървенца, щото пътниците да могат да си починат под тях.

Буда е говорил с народът просто и удобопонятно, т. е. на онова наречие, което е употреблял самият народ, а брамините са учили учениците си на непонятен за народът език, който се е наричал свещен. Той е принимал за ученици сякакви хора из сичките класове (касти) и говорил е, че сичките хора са между себе си равни и че богатството тряба да се раздели на равни части и да се даде сякому по една част.

Брамините са се хвалили и възвеличали за своята святост, а Буда е говорил, че ни един човек не тряба да се хвали нито със своите добри дела, нито със своята вънкашност. Той е разказвал на хората, че «който е грешен, той тряба да унищожи греховете си не с вънкашни жертви, а с разкаяние», т. е. който е съгрешил, той тряба да поправи греховете си и да се изповяда пред народът или пред законът.

Разбира се, че силите на онзи народ, комуто е проповядвал Буда, са били съвсем изцедени. Тоя народ е бил убиен, потъпкан и оставен без никаква наука. Индиецът е гледал равнодушно около себе си и с търпение е влякал своите страдания, а Буда му е проповядал: «Претърпи неправдите и оскърбенията кротко и невинно, без ненавист, без отмъщение.» Това учение го е убивало още повече. Но както и да е, а Буда се е старал барем да принесе щастие на сичкия народ, а брамините са говорили, че на тоя свят не тряба да се търси щастие, защото щастието се намира само на небето.

Твърде скоро след Буда тръгнали цели купове ученици. Разбира се, че сичкото това не е могло да се хареса на брамините. Те са земали от ония индийци глоба, които са слушали Буда, и старали се да повдигнат против него царьовете. Но Буда преминувал из земя в земя и брамините нищо не могли да му направят. Той е странствовал цели двайсет години. Буда е умрял на осемдесетгодишната си возраст под едно финиково дърво в 543 година до Рождество Христово. Тялото му е било изгорено с княжески почести и с голямо тържество, а пепелта от това тяло се е вардила в златен съсуд.

Когато Буда бил още жив, то хората са мислили, че той е един от най-умните и от най-добродетелните човеци, а когато умрял, то захванали да разказват, че той уж бил направил множество чудеса, че той е победил «браминските» богове и че ги бил покорил под своята власт. Твърде скоро за действията и за животът на Буда са се появили множество приказнички. Една приказничка говорила, че когато един градинарин дошел в къщата на Буда, то видял, че святият човек бил окружен от светло сияние. Това сияние било по-силно или по-светло от 1000 слънца и приличало на огромна планина, която се въртяла около Буда. Градинаринът хвърлил пред святият мъж едно цветице. Изведнаж това цвете се преобразило на Колело. Когато градинаринът видял това чудо, то паднал пред краката на Буда. Друго предание говори, че когато Буда умрял, то станало голямо землетресение: звездите падали от небето и сичкият хоризонт се намирал в огън.

Скоро после смъртта на Буда в различни места се появили останки от светият човек, като например зъби, косми, кости и пр. Тия неща били разкъсани на хиляди частици и съхраняли се в златни и в сребърни съдове. За да се съхраняват тия свещени частици и да се не изгубят, индийците захванали да градят за тях храмове. В тия храмове тия захванали малко по малко да се молят. Разказват, че цар Асока разделил Будиното тяло на

84 000 части, разпратил ги в различни градове и царства и заповядал да им се направят храмове.

Ако на по-напрежните свои богове индийците и да принесили кървави жертви, то на Буда не са приносили. Наместо кървави жертвоприношения в новите храмове захванали да четат чудесните с к а з а н и я за Будиният живот, приносили пред олтарът цвете и благоухания и изповядали си греховете пред верующите. Но малко по малко сичкото това се изменило и останало само едно външно празноречие.

Когато валял дъжд, то браминските пустинници стояли нарочно под неговите капки; а Буда във времето на своят живот говорил, че даже и пустинниците в дъжделивите времена са длъжни да се скрият в добре изградени жилища. Тряба да ви кажа и това, че в Индия вали постоянен дъжд по няколко месеца наред. Това се нарича у индийците зима. Благочестивите будайци направили по пътищата множество страннoприемни къщи, в които се скривали и пътниците, и пустинниците в кишовните времена.

Когато пустинниците живели в едно здание, то у тях ставало общо почти сичко. После малко време пустинниците съставили свои собствени общини и захванали да живеят по един устав. Когато захващали да клепят или да звънкат по някоя медна или желязна дъска (понякогаж и с камбано), то сичките пустинници се събирали заедно да се молят.* Тия общини са правили благодеяния на сичките хора, без да гледат на тяхната вяра и народност. В тия общини е можел да влезе секи, даже и чуждестранецът. У тях не са били още никакви тайнства, не са били ни чинове за тая или оная святост. Секи е учил, колкото е желал, и сяка община е имала библиотека.

Най-напред будайците са принимали в своите манастири сякого, който е вярвал в новото учение, но след време тия захванали да не принимават престъпниците, хромите, слепите и болните. После това в тия общини били въведени чинове и класове за святостта. За да се утвърди вярата, колкото се може по-яко, и да се определят нейните правила, пустинниците захванали да се събират

* Нашите манастири и техните устави са буквално подражание на будайските. П р е в.

от различни страни на едно място и да се съветоват. И така на първият събор (съвет) били записани проповедите и правилата на Буда по разказите на старците. Сам Буда нищо не е писал, той само е ходил и проповядал е устно.

Будиното учение се е разпространило твърде скоро. Това учение е принял цар Асока и захванал е да живее по правилата на милосърдието: той е унищожил смъртното наказание, той е бил кротък с чуждестранците, той е хранил старците, сиромасите и просяците, той е изградил няколко гостеприемни и богоугодни къщя за болните и старците, най-после той е направил множество пътища... Така също той е събрал третият събор от учениците на Буда в 246 г. до Рождество Христово.

На тоя събор било решено да се изпроводят проповедници по сичките известни в тогавашното време страни да проповядат на народите новото учение, което, по тяхното мнение, е в състояние да им принесе блаженство. Проповедниците са били неуморими* и учението на Буда се е разпространило твърде скоро по сичките съседни на Индия страни. Тряба да ви кажа още, че това учение не е враждовало нигде с тамошните месни вярования: то се е изменяло и принаравливало у секи народ съобразно с неговите нрави, обичаи и понятия.

Брамините са ненавиждали Буда и неговите ученици затова, защото новите апостоли са разваляли старата вяра и че са запрещали на народът да принася на боговете богати жертви. Разбира се, че ни на едно духовенство не могат да се харесат подобни неща. Брамините изгубили своите доходи. Тия брамини захванали да наричат будайците безбожници (атеисти). Най-напред индийските царьове са защищали новото учение и брамините не са могли нищо да му направят, но твърде скоро брамините се възползовали от първият случай и успели да въоружат царьовете против това учение. Индийците от найстарите времена са считали себе си за по-високи от сичките други народи и презирали са чуждестранците, а Буда и неговите ученици са били благосклонни към сякого.

* Разказват, че един от тия проповедници в Китай изрязал своите клепачи затова, защото сънят му мешал да изпълни своята «боговдъхновена» длъжност.

От това се възползували брамините и захванали да говорят на царьовете, че учениците на Буда са така също благосклонни към чуждестранците, както и към своите. . . Изведнаж царьовете повдигнали голямо гонение против новото учение. Царьовете издали заповед да се избият сичките безбожници, които вярват в учението на Буда: и старците, и жените, и децата. «А който се откаже да ги задуши, то ще да бъде задушен сам» — говорили царските повеления. Гонените били избити и техните общини развалени, но голямо множество верующи успели да побягнат в другите земи и да разпространят своето учение.

И така, малко по малко будайците се разпространили в Китай, в Тибет и по остров Цейлон. Даже и днес верующите в Буда се считат 300 000 000, а за старата индийска вяра се държат само 80 000 000 души. У сичките народи, които изповядат учението на Буда, няма никакви касти. Тряба да забележиме и това, че будайското учение, което е преминувало из една страна в друга — е изгубило вече своето първоначално значение. Неговите нравствени правила одавна вече са станали празни обряди. И така, учението на Буда за равенството на хората се е изменило съвсем.

5. За законите и за домашният живот на индийците

Индийците са били суеверни, а това е било най-главната причина, която е накарала брамините (жреците, поповете) да станат у тях първа каста. Брамините са написали и индийските закони. В тия закони тия са записали някои стари индийски обичаи, с които са присъединили множество свои понятия и умозаключения. Тия казали на народът, че тия закони принадлежат на първият човек, който се е наричал Ману. Разказвали още, че уж Ману ги бил добил непосредствено от бога, а от него са гиземали великите и безгрешните жреци, за да ги предадат на народът.

В тия закони се е говорило, че брамините стоят повисоко от сичките други индийски касти, даже и от кастата на войниците-чиновниците. Тряба да ви кажа и това, че царьовете са принадлежали на втората каста. Царьовете са били длъжни да отдават на брамините голяма почест и да се отнасят с тях благоговейно. Тия са били обязани да избират за свои съветници повече такива хора, които са из браминската каста, и да ги награждават с крави и сякакви други дарове. Оная жертва, която се е давала на браминът, е била по-важна и от оная, която се е давала богу. Имането на брамините е било свещено. Сяка заран индийският цар е бил длъжен да слуша поученията на брамините и да благоговее покорно пред тях, защото «множество царьове са погинали чрез своето неблагонравие и непослушание».

Индийските царьове са слушали и повинявали са се на брамините, защото тяхното учение е било оная чудотворна сила, която им е давала неограничена власт и която е накарвала народът да бъде ням. Ако да не би били брамините, то царьовете не би могли да тъпчат така тирански «богобоязливият» народ. Брамините са говорили на народът, че господарството му е така основано от бога, следователно народът е длъжен да бъде ням, търпелив, послушен и покорен. Брамините са говорили още, че «царят е произлязъл от божествено коляно», че «господ го е направил от осемте покровители на небето» (които са така също богове), че «царят е като слънцето, което ослепява очите и сърцата на простите смъртни», че «ни един човек не може да устои пред неговият поглед», че «дето няма цар, там не може да вали дъжд, земята се разваля и човекът се изгубва». По тия причини индийският цар е бил на земята цял бог, а устройството на неговото царство се е считало за божествено устройство. Царят е имал такива права, каквито са имали и боговете, а сичките по-долни от него касти са били негови робове, следователно тия са били длъжни да му се повиняват без разсъждение и без размишление.

Пословицата говори: «Колкото повече имаш робове, толкова повече имаш и врагове». По тая причина индийските царьове са се грижили твърде много за своята безопасност или за своят живот. Брамините са вардили своят идол (т. е. своят цар) с голямо внимание. Тия са окружали животът на тия царьове с различни обряди и със сякакви омивания. Щом захващало да се раззорява, то царят будили особени певци, а после му подавали вода за

омиване в златни съдове. После това той е приносил жертва на боговете и показвал се е на народът в пълният свой царски накит, а в това също време певците му са пели песни и възхваляли са го. Когато той сядал да обядва, то законите са му предписвали голяма осторожност, за да го «не отрови някоя отрова».

Той е бил обязан да прочете, преди да седне да яде, заклинание против ядовете и да положи в яденето противоядие. Когато той се веселил при своите жени, то така също е бил длъжен да се варди, щото «някоя кама да го не унищожи и да го не направи владение на земята». Телохранителите и войниците са стоели пред вратата му. Индийският цар не е можел да спи дене, а ноще е бил длъжен да променява по няколко пъти своето спавалище. Той е излизал из своят дворец само тогава, когато трябало да се принесат на боговете големи жертвоприношения и когато желал да иде на лов. Когато отивал на лов, то след него вървели множество жени и носили скъпоценно оружие. Ако някой поданик да би погледал на някоя от тия жени, то е бил длъжен да умре. Разбира се, че от многочислените свои жени царьовете са имали много синове, а тия синове твърде често са се карали за престолът и били са се между себе си.

Брамините не са дозволяли на царят да се показва на народът много често. С това средство тия са мислили да го възвисят пред очите на народът. Когато царят е излазял пред народът, то народът го е посрещал с благоговение и особен страх: падал е пред него на колене и молил му се е като на бога.

Брамините са съветовали царят «да гледа на секи съседен народ като на свой неприятел и да се старае със сичките си сили да узнае неговите слабости». За тая цел царят е бил длъжен да държи множество п о д г л е д а ч и (шпиони): различни стари блюдолизи, постници, попове и изпаднали търговци. . . Тия шпиони са били обязани да подкупват различни лица и да произвождат несъгласия в съседните господарства, които от тия несъгласия са ставали слаби и безсилни.

Освен това, индийските царьове са държали и за своето собствено господарство тайни подгледачи, всевъзможни шпиони и различни двоесмислени чиновници. Тия са били обязани да откриват и да преследоват ония хора,

които са се занимали с кражби и с пиянство и които са играли шахмат (комар). Тая игра е противоречила на браминските понятия за добродетелта и за душевното спокойствие.

Розкошеството на индийските царьове, със злато разукрашеното им облекло, розкошеството на царските жени, многочислените царски съветници, телохранители и слуги, разходите за многочислените богове и за техните празници, баснословните разходи на брамините и за войската* — сичкото това е изисквало баснословни доходи.

По тая причина на народът са били наложени твърде притеснителни даноци. Разбира се, че от тия даноци Индия е била принудена да подпадне под страшна бедност. Секи индиец е бил обязан да плаща за своето съществование или за онова право, което му е дозволяло да носи глава над своето тяло, а освен това, той е бил длъжен да дава десеток от своите нивя, от своите ливади и от своите овошки. Земали са така също и гюмруци. Художниците и другите прости работници са били задължени от законът да работят един ден през месецът за царят.

Сичките сребърни и златни рудници — или съвсем, или наполовина — са принадлежали на царят. Никой не е можел да се приближи до царят без някой дар. Освен това, чиновниците са земали извънредни глоби и правили са всевъзможни злоупотребления. Ето защо, ако земята и да е била твърде плодородна и съвсем изобилна, то народът е живял в крайна нужда и търпял глад и бедност . . . Само брамините и постниците не са плащали никакви даноци. . .

Разбира се, че ако народът и да е бил вече научен да се покорява и да слуша царската воля без противоречие, то пак тоя правителствени ред е бил до такава степен слаб и нехелан, щото е трябало да се поддържа с най-строги наказания. Не само за оскърбение, но и за сяка в и н а против царя и правителството виновниците са се наказвали с кръв. Брамините убеждали царьовете, че тяхната свещена обязаност е «да наказват своите поданици без никакво съжаление».

* В Индия са се употребляли във войните слонове. Почти сичките индийски царьове са обичали да имат в дворците си много слонове. Някои от тях са имали по 6 000 военни слона.

В законите наМану е казано: «Наказанието е най-мъдрият управител и изпълнител на законите. Ако царят да не би наказвал без съжаление виновниците, то би се намерили хора и из най-долните класове, които да би пожелали да станат най-горни.» И така, в това също време, когато е било запрещено от законът да се убиват някои животни, то хората са се наказвали съвсем немилостиво. Смъртното наказание е било различно. На обвинените са отсичали главите със сабля или са ги изгаряли в огънят, или са ги удавяли, или са ги набивали на кол, или са ги изтъпквали със слонове. Само брамините не са могли да бъдат погубени или наказани телесно. Най-голямото наказание за тях е било да ги изгонят из отечеството им.

Тежък е бил животът на индийците! Аз ви казах вече, че брамините са говорили на народът: «Тялото е темница на душата и щастието се намира само на небето.» По тая причина индийците не са имали привязаност и особена любов към земният живот. Били са и такива чудаци (фанатици), които са убивали сами себе си. Индийците са мислили, че телесните болести са голям грях и голямо унижение за човекът. Когато някой виждал, че някоя болест се появлява по тялото му, то тутакси се намазвал с масло, качвал се на жертвеникът, накарвал приятелите си да го подпалят и горял равнодушно. Други са се хвърляли в морето или в някоя пропаст, а трети са се убивали с нож или са се бесили. Който е умирал така, то народът го е почитал и давал му е название «блажени». Приятелите и роднините изпращали своите ближни на смърт така също равнодушно, както ние обикновено изпроваждаме най-далечните свои познайници на недалечен път. Ето доколко са били убеждени тия хора, че после смъртта им ще да бъде дълъг и блажен живот!

Брамините са употребляли сичките си сили да усилят своето влияние. Тия са говорили на народът, че без тяхното благословение е невъзможно да се размножат децата в чиято и да е къща. Освен това, тия са проповядали, че «оная женитба, която е станала чрез любов, не принася добро». Само ония женитби били благословени, които са се благославяли от брамините. Венчанието е произходило пред жертвеникът. Тоя жертвеник се е украшал с различни цветя. Младоженецът и невестата се хващали за ръка и обикаляли няколко пъти около жертвеникът. В това

също време брамините чели молитви, а сватовете извършвали някакви си обряди. За индиецът е била свещена обязаност да се ожени и да има свои деца. Той е вярвал, че само синът може да принесе за баща си такива жертвопринесения, които могат да освободят душата му от адските мъчения.

По-малките дъщери не са могли да се омъжват по-рано от по-старите. Законите са били много по-строги към жените, нежели към мъжете. Жената е била обязана да се повинява на мъжът си. «Жената е длъжна да обича своят мъж даже и тогава, когато той живее лошаво и когато обича друга. Добрата жена е длъжна и в най-лошавите случаи да почита мъжът си като бога» — говорят законите наМану. Мъжът е длъжен да дава на жената си различни дарове, щото тя да може да се пременува и да му прави у д о в о л с т в и е. Когато умирала жената, то мъжът е можал да се ожени за друга, а когато умирал мъжът, то жената оставала вдовица през сичкият свой живот. Множество вдовици са се изгаряли живи после смъртта на мъжете си. Индийците са мислили, че чрез това изгаряние се спасява душата и на мъжът, и на жената. Освен това, вдовицата със своето самопожертвование е доказвала на светът, че тя е обичала мъжът си и че му е била вярна. Тоя варварски обичай съществува и до днес.

С подобни закони и с подобни обичаи размишлението е било запрещено, умствените сили на народът са били убити и той (народът) не е можел нито да помисли за улучшението на своето ужасно положение.

Брамините са проповядали, че само Индостан е свещена земя, а сичките други земи са нечисти. По тая причина индийците са ненавиждали чуждестранците с най-крайно ожесточение. Тия сами никога не са ходили в земите на своите съседни народи, но защото търговията е била за тях полезна, то са дозволяли на другите народности да дохождат в земята им и да купуват щото им тряба. В онова време индийските тъчени производства са били твърде скъпоценни за другите земи и народи. Индийските художници са умели така също да работят твърде изкусно сякакви железни, сребърни и златни неща. Тия са умели така също да правят от желязото стомана.

По-голямата част от индийците са носили бели дрехи,

а някои от тях са се облачали в светлосиньо и в шарено облекло. Горнята дреха се е везвала на възел над дясното рамо. Тия са оплитали косите си и покривали са главите си с кърпи. Брадата им е била дълга, която някои си са вапцвали. Богатите са носили постали (калеври) от бяла кожа с такунчета отдолу. Тия такунчета са били високи и нашарени със сякакви бои. Жените си са вапцвали ръцете и краката със с а н д а л*. Дрехите им са били накъдрени отзади, а кръстът им е бил опасан с богати пояси. Косата им се е оплитала твърде гиздаво. На главата си са носили венци. На шеята си индийските жени са носили златни и сребърни нанизи. Разбира се, че ние говориме тука само за богатите.

З а б е л е ж к а. Индийските писмени паметници са по-стари от сичките други книжевности. Тия паметници са писани на санскритски език. Най-важните литературни произведения са «Рамаяна» и «Магабарата». Тряба да кажеме и това, че индийските басни и приказници са имали голямо влияние на сичката восточна литература, а тая литература е имала голямо влияние на европейската (Гл. «Историята на санскритската литература» от Макса Мюлера). Индия се е намирала в цветуще положение от 500 г. до Рождество Христово и до 300 г. после Рождество Христово. Индийските храмове са достойни за удивление. Г л. Д а н и е л: «The Hendoo excadation of Ellога» (Лондон, 1804 г.); Юлен: «Das alte Indien» Кенигсберг, 1830—1871); Ласен: «Indische Alterthumskunde» (Бон, 1844—1852), Лангле: «Monuments anciens et modernes de l'Hindostan» (Париж, 1813). Днес Индия се намира под ингелизкото владичество. 120 000 000 индийци се управляват от 10 000 ингелизи. П р е в.

II. ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ ЕГИПТЯНИ

1. За египетската земя

Египет е така също топла страна — там никога не бива зима. В тая земя растат палми, финики и сякакви други плодове. Тая страна е равна и длъгнеста, а по средата й — от единът край до другият — тече река Нил. Тоя Нил изтича така също, както и Ганг, из снежни планини и влива се в Средиземно море, а по бреговете на тая река са живели едно време старите египтяни. Когато по планините захванат да валят големи дъждове, то снеговете се топят и река Нил се разлива, облива сичките полета и равнини и покрива ги с тиня. Когато тая вода спадне, то египтяните захващат да сеят по нивята. На тая тиня хлябът е расал дотолкова богато, щото е достойно за чудене! Големи дъждове са падали по планините два пъти през годината: през юлия и през септемврия. Египтяните са сеяли през октомврия, през февруария житото е съзрявало, а през марта са го жънали.

* Сандал се нарича едно дърво, което расте в Индия и от което правят вапцилка. Турците го наричат къна.

Колкото повече се е разливал Нил, толкова повече е била по-плодородна и годината. И така, ако в Египет да не би била тая величествена река, то тая земя би била така също пясъклива пустиня, каквито са и околните й страни. До Египет се намира громадната равница Сахара, която е покрита само с един пясък и по която се не среща ни тревица, ни водица. Разбира се, че ни една жива душа не може да живее по тая пустиня. Който и да би отишел в Сахара, то би трябало или пясък да го затрупа, или да умре от жад. По тая пустиня се срещат твърде рядко източници, а ако се попадне някой, то около него расте богата трева и чудни дървета. Тия места се наричат о а з и с и. Секи може да си помисли какво драгоценно богатство са тия оазиси за уморените пътници, които дохождат при тях да си починат, да напоят камилите си и да пинат по малко водица.

Най-плодородната земя се намирала около градът Тиви. В тая земя се е раждал особен хляб, който се е наричал д г у р а. Секи клас е давал по 240 зърна. Но тука тряба да забележиме и това, че в Египет сичката земя въобще е била плодородна, а ако е това така, то храната е била евтина и лесно се е добивала. По тая причина народонаселението на Египет се е размножило твърде много. В тая земя било топло; почти никой не носил топли дрехи, а децата са ходили съвсем голи. Разбира се, че при такова плодородие на човекът е било твърде лесно да живее. За да бъде отхранено едно дете, дорде стигне на возраст, са били потребни не повече от 16 франга. Ето защо народонаселението в тая земя е било твърде

голямо. Ако египетската земя и да не е твърде голяма, но в нея, както говорят старовременните историци, са се намирали 18 000 градове.

Египетската земя е била богата така също и със сякакви камъни: из гранит са градили цели здания. А мед (бакър) са добивали около Чермно море (Червено море).

Египетският народ е бил смес, т. е. той е бил наполовина бял човек и наполовина етиопин. Етиопите са имали такова лице: челюстите им са излазяли напред, очите им са били изпулени, устните им дебели, носовете им широки и плоски, а белите египтяни са имали дълъг и тънък нос, продълговати очи, тялото им е било късо, краката им дълги, а уши им са били много по-дълги от нашите — тия са били почти като рогове.

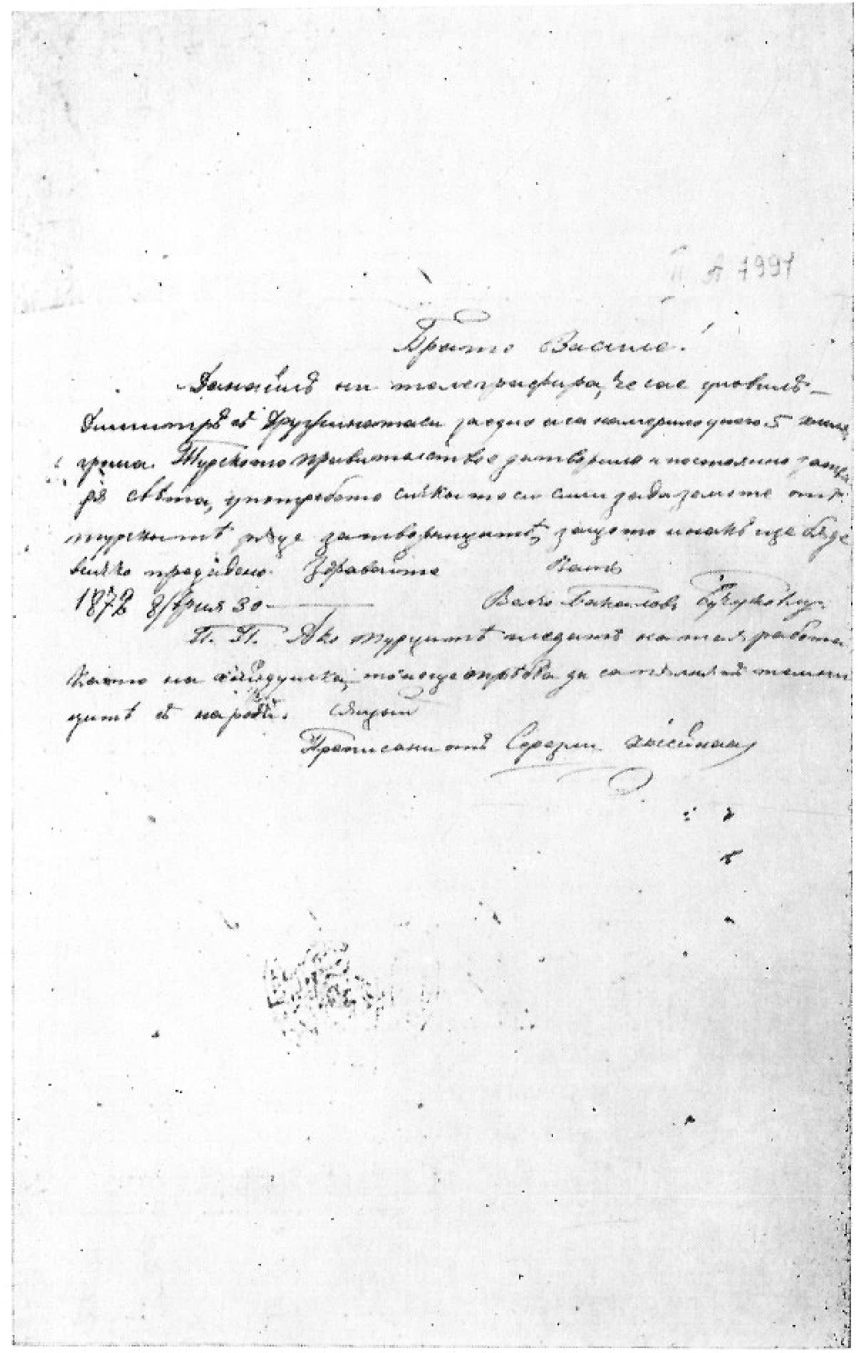
2. За вярата на египтяните

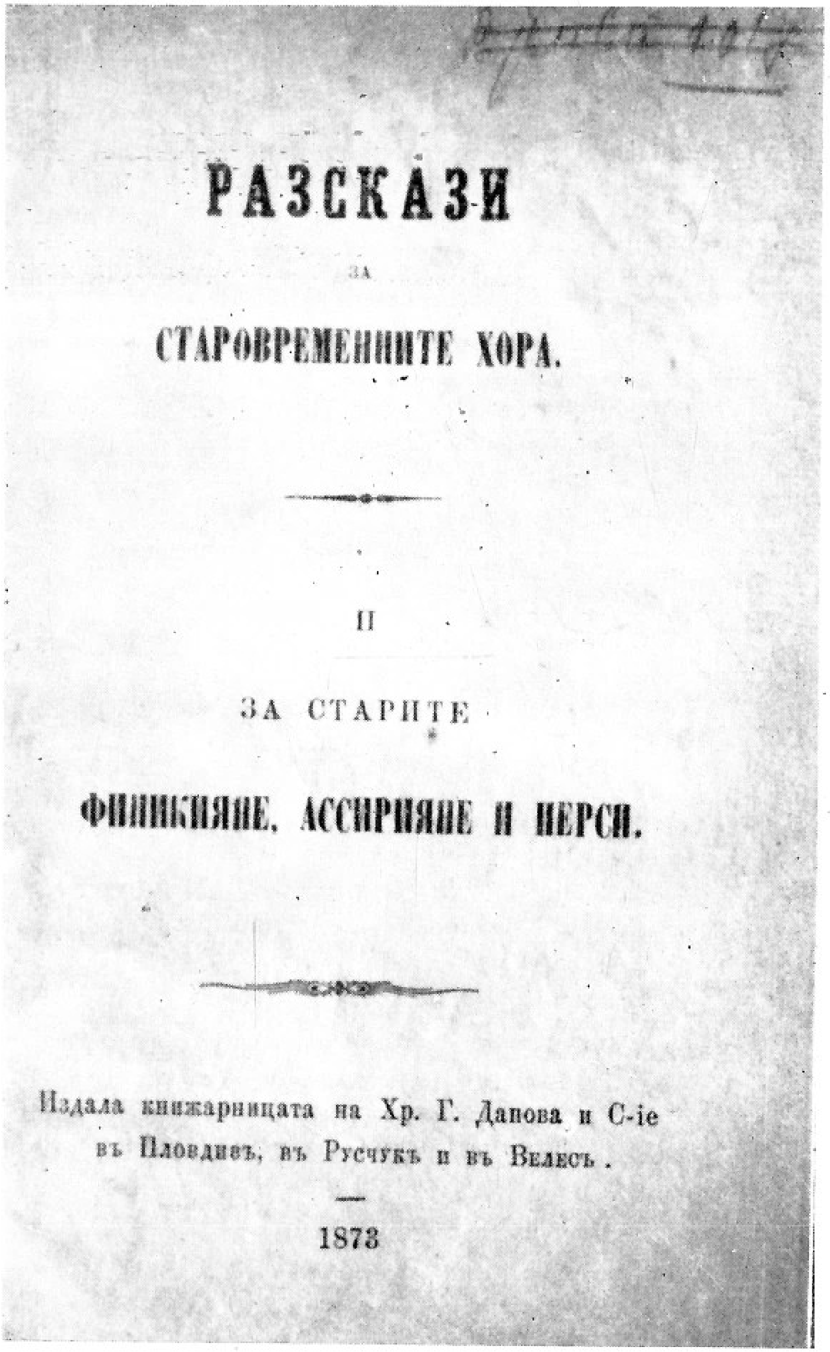
Слънцето е нагрявало египетската земя — и плодородието е било голямо. По тая причина даже у най-старовременните египтяни слънцето е захванало да се почита за бог. Тия са го наричали «Фра» и прославяли са го в своите молитви. «Слънцето преминува през светът, окружено с огън; слънцето преминува над нази и разпространява светлина; тоя бог очищава и осветлява светът; тоя бог блести с голяма сила; тоя бог разгонва темнотата; най-после тоя бог нагрява земята» — говорили египтяните в своите молитви. От тоя бог египтяните са искали победа над враговете и вечен живот.

Египтяните са имали няколко слънечни богове. Един (Амон Ра) се е изображал с мъжко тяло, което е имало син цвят. Тоя бог е имал на главата си кругла шапка с две високи пера и слънечен круг, а в ръката си е държал някаква си тояга (жезъл). Другият бог (Кнеф) се е изображал с мъжко тяло, което е имало овенска глава и което е било зелен цвят. Третият бог (Пта) се е изображал с лъвнина или с кочешка глава, над която са блестели слънечни лучи. Тоя бог е държал в ръката си кръстовището на животът.

На дворът в храмът на бога Пта се е хранил и «свещеният» бик Апис. Тоя бик е имал черна козина, бяла дамга на челото и двойна коса на опашката. Египтяните са мислили, че тоя бик се е родил от слънцето. Когато

Писмо на Каравелов до Левски от 30. X. 1872 год.
(Преписът не е направен от автора) I

РАЗСКАЗИ

ЗА

СТАРОВРЕМЕННИТЕ ХОРА.

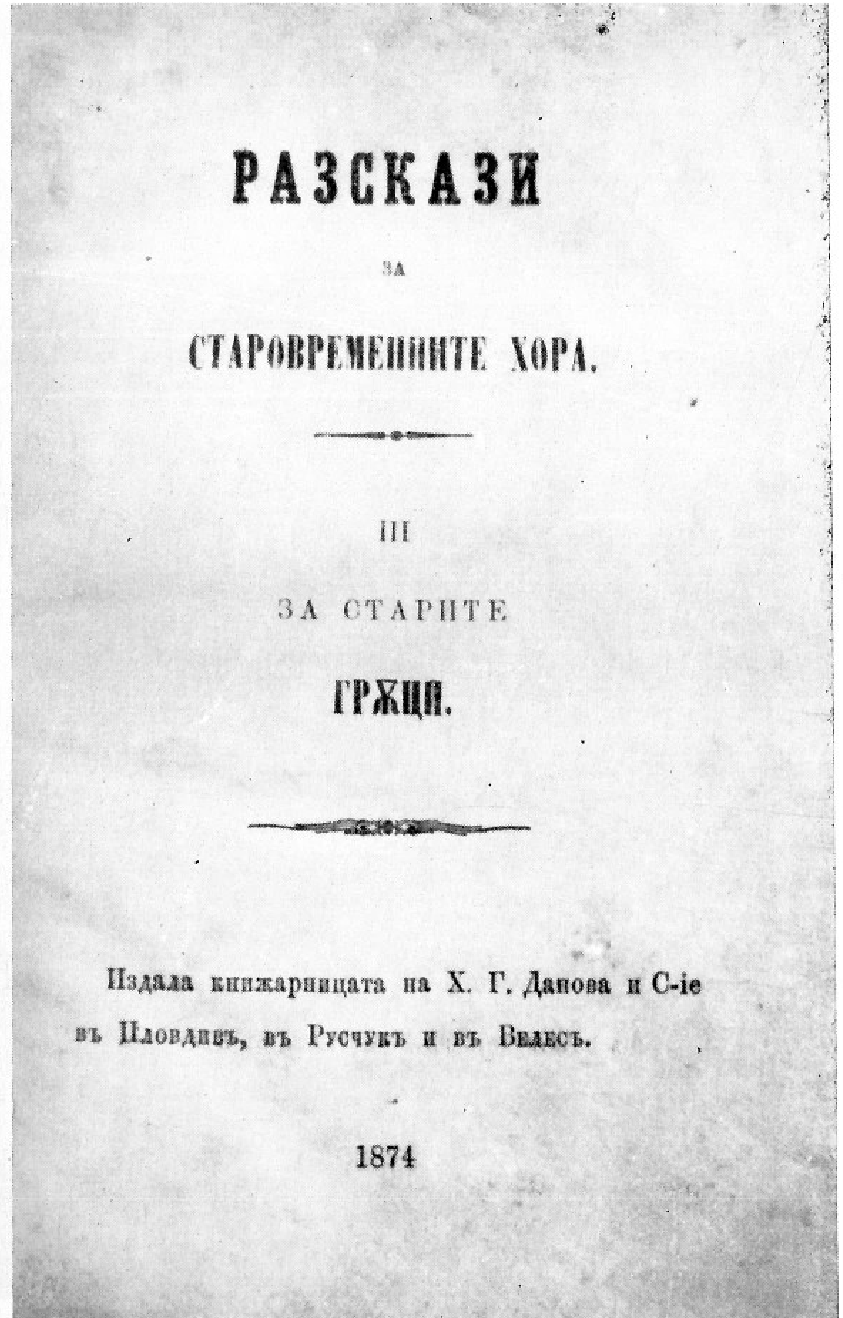
II

ЗА СТАРИТЕ

ФИНИКИЯНЕ, АССИРИЯНЕ И ПЕРСИ.

Издала книжарницата на Хр. Г. Данова и С-ie
въ Пловдивъ, въ Русчукъ и въ Велесъ.

1873

РАЗСКАЗИ

ЗА

СТАРОВРЕМЕННИТЕ ХОРА.

III

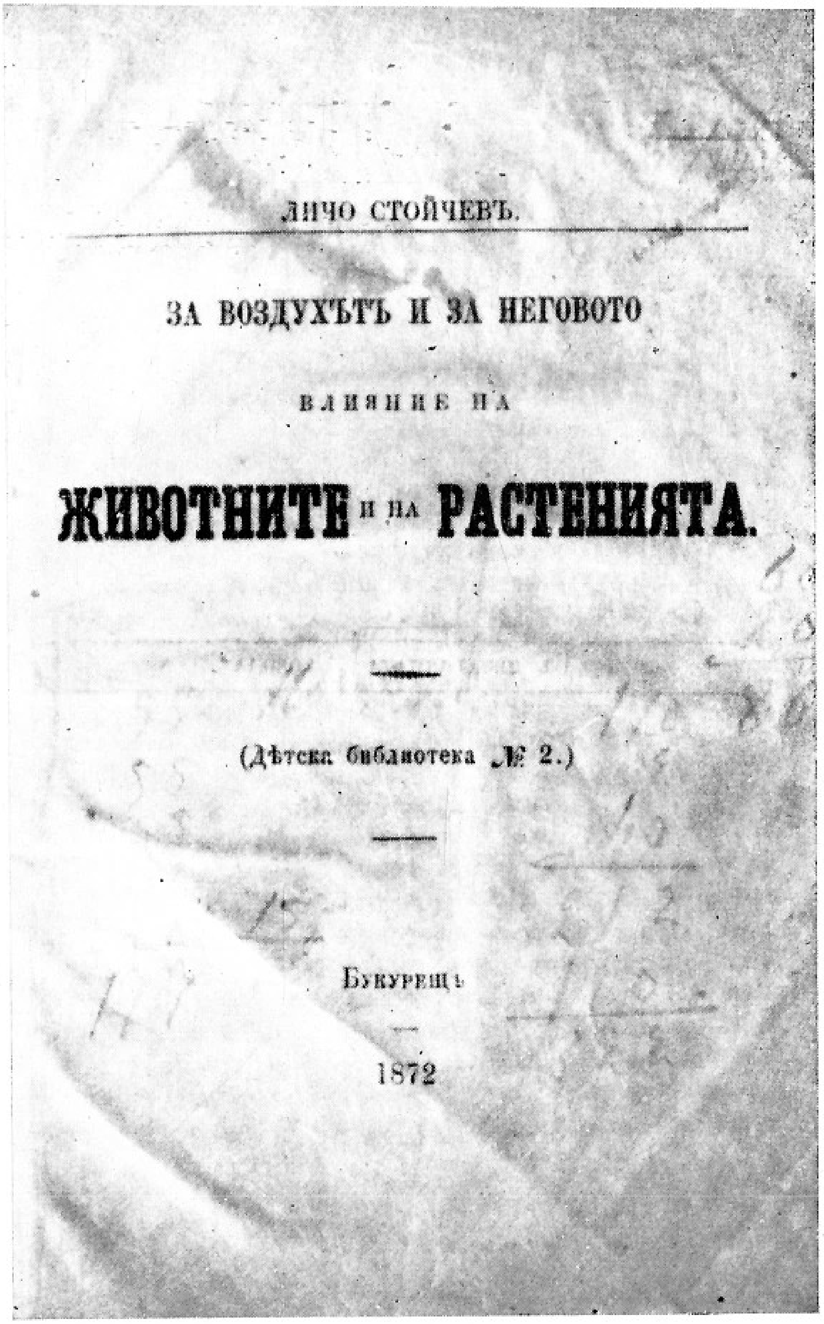
ЗА СТАРИТЕ

ГРЪЦИ.

Издала книжарницата на Х. Г. Данова и С-ie
въ Пловдивъ, въ Русчукъ и въ Велесъ.

1874

ЛИЧО СТОЙЧЕВЪ.

ЗА ВОЗДУХЪТЪ И ЗА НЕГОВОТО

ВЛИЯНИЕ НА

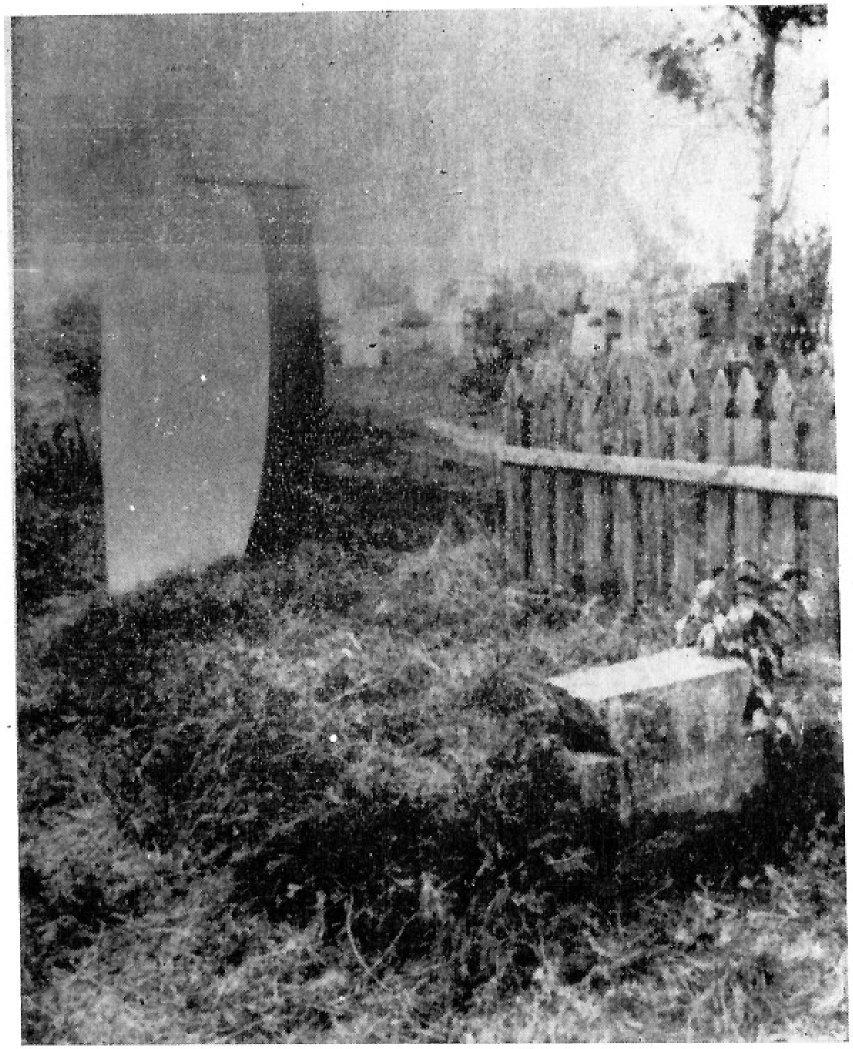
ЖИВОТНИТЕ И НА РАСТЕНИЯТА.

(Дѣтска библиотека № 2.)

БУКУРЕЩЪ

1872

умирал Апис, то са го погребвали твърде розкошно и народът е бил принуден да носи черно дотогава, дорде жреците (поповете) не намирали нов Апис, а когато жреците го намирали и обявляли на народът за своето откритие, то после това сичкият свят празнувал цели седем деня. Апис е бил за египтяните свещен бик. Ето защо е било запрещено да се коли какъвто и да било бик дотогава, дорде го не видат самите жреци и дорде не решат, че тоя бик не е Апис. Апис е бил държан в розкошни обори, които са имали богати ясли. Тоя бик е бил поен из особен кладенец, а не из Нил. Египтяните са се приближали до неговите ясли с голямо благоговение и по неговите движения са узнавали какво ще да бъде тяхното бъдъще.

Но при сичкото свое плодородие и богатство Египет не е бил здраво място. В тоя край се е появляла чума, ядовити насекоми (мухи и бубулечки) и убийствени горещини (пекове). Сичките тия явления са били твърде вредителни за египтянинът и той е захванал да мисли, че сичкото това му изпроважда друг един бог, който е опустошител, разорител и разрушител. Името на тоя бог е било Тифон. Тифону са били посвещени крокодилът и магарето. Онзи ден, в който се е родил Тифон, се е считал за нещастен ден.

На празниците са ставали големи тържества, богати литии и жертвоприношения. На боговете се приносили за жертва плодове и цветя и кадили са темян пред техните светилища. На жертвениците им са приносили жертви, т. е. клали са овце, крави, телци и гъски, а в храмовете им са носили венци. Около градовете и селата са носили изображенията на боговете, които са били покрити с богати ризи. Тия изображения са намазвали с различни благоухания. Когато са ставали подобни черковни обряди, то народът се е стичал от сяка една страна да гледа и да се моли.

Разбира се, че тия обряди малко по малко са станали само едни празни лицемерия. Народът е изпълнял тия обряди без никакво размишление. Различни омивания и сякакви очищения са били у египтяните голямо множество. Тям е било запрещено да ядат някои яденета, тям е било запрещено да носят някои дрехи, най-после тия са били обязани да вардят различни пости и други

твърде глупави обряди. Малко по малко сичкото това е изгубило за египтяните сѐки смисъл: тия са правили сичко, без да разберат защо и за-какво го правят и тряба ли да го правят.

Египтяните са посвещали на секи бог по някое животно. Самите богове са се изображали понякогаж с кочешка, с лъвина или с овновска глава, а секи бог е имал свое свещено животно. Тия животни са се хранили при храмовете и гледали са се с голямо старание. Свещените птици са се гледали и хранили от момичета. Тия момичета са живели постоянно при храмовете и посвещали са сичкият си живот на тия божества. Разбира се, че колкото повече египтяните са почитали тоя или оня бог, толкова повече са почитали и неговото животно. Тия свещени животни са били различни: в едно място са почитали козел, в друго крокодил, в третьо овен и т. н. Ако някой убивал своеволно едно из тия животни, то убивали и него, а ако го убивал нечаяно, то трябало да плати големи суми.

Египетският народ е почитал някои животни даже като богове. Той им е приносил жертви, украшал е шеите им с гердани, празнувал им е празници, хранил ги е изобилно, мазал ги е с различни меризливи масла, украшал е техните гробовни ковчези и закопавал ги е в свещени гробове. Ако някой убивал някоя о с о р л и ц а (керкенез, falco milvus), даже и нечаяно, то са го наказвали без съжаление. Когато ставал пожар, то египтяните са се старали повече да спасят свещените котки, нежели да изгасят огънят.

Когато в някоя къща умирала котка от старост, то сичките домашни носили траур, т. е. обръсвали си веждите, а когато умирало някое куче, то тия си бръснали и главата, и тялото. Жителите на град Тиви са почитали питомен крокодил. Тия са го хранили изобилно със свещена храна, окачали са на ушите му златни мингюши, а на предните му крака са налъзвали гривни. Но в някои места египтяните са убивали това божество. Ако някои крокодил убивал някого, то мъртвото тяло се е считало за свещено. Ни приятелите му, ни роднините му не са смели да се доближат до свещеният човек. Приближавали са се само жреците и закопавали са го на същото място, на което е бил убиен.

Ако някой убивал котка, то народът се събирал и мъчил убиецът без никакво съдебно решение. Египтяните са се бояли твърде много от това наказание. Ако някой виждал някъде мъртва котка, то се запирал на някое разстояние от нея, викал, плакал и със сълзи на очите говорил, че е намерил това божество мъртво. Когато жителите дохождали да се молят на кочешките богове, то отрязвали на децата си косите и мерили ги: колкото била тежка косата на децата им, толкова тия давали и сребро на ония девици, които са служили на боговете.

Девиците са купували с добиените пари риба и хранили са свещените животни. Освен това, девиците са хранили свещените животни с пшеничено или с кукурузено брашно, което се е варило с мляко, и с различни милинки, които са били месени с мед и с месо. Тия са ги мазали секи ден с най-меризливите и с най-скъпоценните масла, кадили са ги с всевъзможни меризми и постилали им са великолепни постели. И така, египтяните са употребляли големи трудове и големи богатства за тия животни.

Египтяните са вярвали, че душите на праведниците и на благочестивите ще да идат в рай. Най-напред душите на умрелите трябало да преминат през подземните страни, дето се намирали множество страшилища, змейове и крокодили. Когато душите преминат през тия митарства, то влазят вече в жилището на блажените, т. е. в онова восточно място, дето царува бог на слънцето Фра. В неговото райско царство душите на праведниците се наслаждават с блажен живот, занимават се със селски работи, разхождат се весело по пътечките, които са обрасли с цветя и със сякакви дървета, къпят се в небесните води и късат си небесни плодове. С тия сладки плодове мъртвите души хранят своето праведно тяло и принасят жертва на боговете. С една дума, праведните души се веселят и блаженствуват в небесният рай.

А грешниците? Душите на грешниците отиват в ад. Пред адските врата стоят дяволи и държат в ръцете си страшно оръжие. Грешниците стоят вѐзани за стълбове, а различни червени демони ги секат с остри ножове. Други грешници висят нагоре с краката, трети се мъчат без глави, а четвърти се варят в големи котли. Из тия няколко реда вие вече ясно видите какви страхотии са измишляли жреците, за да уплашат и затъпят бедният

народ!. . . Египтяните са вярвали така също, че душите на грешните после смъртта си се преселяват в различни животни и изново странствуват по тая грешна земя. Тия грешни души ще да се скитат по земята до онова време, дорде се не състави онова божествено съдилище, което ще да реши, че тия са вече достойни да влязат в небесното царство.

Жреците са говорили, че сичките земни богатства и щастия се дават на хората от боговете. Ако някой египтянин добивал случай да бъде богат или да стане щастлив, то жреците говорили, че той е угодил на бога с някое богоугодно дело, а ако някого настигало някое зло или някое нещастие, то тия говорили, че той е прогневил бога с каквото и да е безбожно дело. Жреците са говорили още на народът, че хората на тоя свят имат само една цел — да служат на боговете.

Но както и да е, а египтяните са обичали земният живот повече, нежели индийците. Когато в Индия умирал някой, то роднините му са се радвали, а когато в някоя египетска къща се поминувал някой, то жените в тая къща намазвали лицата си и главите си с кал. Сичкото това е свидетелствовало, че тия жалеят умрелият. Тия оставяли мъртвецът дома, излазяли на кръстопътят, припкали насам-нататък и удряли се в гърдите. Така са правили и мъжете. Освен това, тия не са могли в онова време нито да се къпят, нито да пият вино, нито да ядат добри яденета, нито да се облачат в хубави дрехи.

Египтяните са имали обичай да «балзамироват» телата на богатите мъртъвци, т. е. да ги намазват с такива с м е с и, щото тия да траят цели хиляди години и да не изгниват. Това балзамирание е ставало така. Тялото разрязвали, изваждали му вътрешностите, обмивали го с палмово вино, мазали го с различни масла в продължението на триесет деня, напълвали вътрешностите с м и р а и с различни мериззливи треви и зашивали го изново*. После това сяка част от тялото обвивали с тънко платно, а сичкото тяло повивали с пелена. На гърдите и на коремът на мъртвото тяло туряли по няколко идола, а в гробовният ковчег оставяли хартии, на които били написани н а с т а в л е н и я за бъдщият живот.

* В Египет са балзамировали и умрелите свещени животни. М и р а е смола от едно мериззливо дърво, което расте в Арабия.

Когато отивали да закопават покойниците, то главяли особени п л а к а л щ и ц и, които вървели след мъртвецът и «вили от се сърце». Главяли са така също и такива мъже, които са вървели след гробът и които са носили палмови ветви (клонове). Роднините и познайниците на покойният вървели след гробът на умрелият чинно. А когато спущали гробовният сандък в гробът, то жрецът захващал да кади, а някой от познайниците на покойният възхвалял неговите добродетели.

Ни един народ не се е грижил за умрелите дотолкова, доколкото са се грижили египтяните. Гробове за умрелите тела са се изкопавали в скалите, които са се намирали далече от хорските шумотевици. Египтянинът е приготовлял още през животът си гроб и украшал го е по своята воля. Тия са повече мислили за украшението на своите гробници, нежели за своите къщя, в които са живели и в които са възпитвали своите деца. Но най-много са се грижили за своите гробници царьовете.

Царските гробници са били каменни, великолепни и скъпоценни. Някои от тях имат около 50 сажена (стънжена) височина*. Тия царски гробници се наричат п и р а м и д и. Секи цар, щом стъпял на престолът, заповядал тутакси да му се направи пирамида. Тя се е градила до самата му смърт и въздвигала се е из година на година по-високо и по-високо. Някои пирамиди са били високи до 100 сажена (300 аршина). Разбира се, че превозът и обработванието на камъните са съставяли големи суми, но царьовете не са обръщали внимание на такива ситни работи. . .

Египетските царьове са градили и други каменни високи сгради, които са се наричали о б е л и с к и и които са се градили не на мъртвите тела, а за боговете. Тия здания са се градили най-много за честта на бога Фра. Боговете са оставали почти сякога благодарни от онова почитание, което са им въздавали благочестивите и богобоязлите царьове. Когато царят изграждал богу великолепен храм, то бог говорил на своят любезен син, на царят, така: «Нека твоето царствование се продължи

* Една сажен има три аршина.

хилядо годин, а н и е ще да ти подариме вечен живот.» На тия храмове са се вградявали камъни с твърде смешни надписи. «Тоя и тоя мъдри и силни цар е царувал справедливо, привел е в порядок своите владения, бил е велик със своята сила и победил е множество чужди народи. Тоя цар е бил праведен и любим син на боговете. Тоя владетел на египетската земя е заповядал да се изгради тоя храм и да се посвети на неговият баща, т. е. на бога. Той го е изградил из яки камъни, за да бъде дълготрайна неговата сграда. Сичкото това е направил синът на слънцето, тоя и тоя цар, който е бил любимец на тоя и тоя бог.»

И наистина тия храмове не са били дотолкова хубави на поглед, доколкото са били яки и дълготрайни. Жреците са правили план, настоявали са над работата и трудили са се да направят сяко едно нещо така, щото да зачудят народът и да го накарат да благоговее пред своите божества; с една дума, тия са се старали, щото онова място, дето се е намирал тоя или оня бог, да има важен и тържествен характер.

3. За египетските царьове (фараони)

Египтяните са имали царьове от най-старите времена. Тия царьове не са се занимали с нищо повече освен да градят различни пирамиди и да си приготовляват гробници. Разбира се, че тия са се били и със своите съседни народи, но ако искаме да говориме право, то тия повече са правили гробници, нежели бойове. Така например във времето на цар Хеопса над неговата гробница са работили 100 000 работника в продължението на триесет години. Ако в Египет в онова време храната и да е била твърде евтина, но ние видиме, че само за лук, за ряпа и за чеснов лук на работниците е било изхарчено около 2 1/2 милиона рубли (днешни пари).

Най-напред египтяните са имали за главен град Мемфис, но когато царьовете убили околният народ с различни тежки работи, то преместили столнината си в град Тиви, който се е намирал в горни Египет. Разбира се, че и в Тиви, както и в Мемфис, египетските царьове са били неограничени деспоти, а поданиците им са били тяхна собственост, т. е. техни робове.

Египтяните са мислили, че техните царьове са наследници на боговете и наричали са ги фараони — от думата Фра, който е бил бог на слънцето. Фараоните са били божи наместници на земята. Египтяните са вярвали, че боговете живеят в утробата на царьовете и чрез тях управляват земята. Тия са считали множество царьове за богове не само после смъртта им, но и при животът им. Ония почести, които са се давали на царьовете, са били равни с божествените. Египтяните са наричали своите царьове «животоподаватели».

Фараоните са били из кастата на военното съсловие, но в това също време тия са имали и свещенически права. Царят е участвувал в черковните обряди, той е можел като жрец да има непосредствено сношение с боговете, най-после той е принасял сяка заран жертва на боговете. На царьовете са служили синовете на най-първите и на най-знатните жреци и хвалили са се със своята служба. Ако царят и да е можел да прави, щото и да поиска, т. е. ако той и да е бил неограничен, но жреците са имали на него голямо влияние и предписвали му са правила не само за това как тряба да управлява царството, но и за домашните негови дела, облекло и ядене.

Утрента, когато царят ставал от постелята си, той е бил длъжен най-напред да прочете писмата, които му са се изпроваждали из сичките крайове на държавата. После това той е бил длъжен да се окъпи, да облече бяла дреха и да се накити със сичките знакове, които свидетелствоват за неговото царско достойнство. Когато се свършвало сичкото това, той принасял жертва на боговете, а великият жрец стоял наред с него и с висок глас молил боговете, щото тия да изпроводят на царят здравие и множество други благополучия. Когато великият жрец завършвал своята молитва, то захващал да възхвалява царските добродетели една по една, т. е. че той се бои от боговете и обича своите поданици, че той е умерен, правосъден и великодушен, че той се бои от лъжата и великодушно подава милостиня на сиромасите, че когато той наказва някой престъпник, то това наказание е по-малко от неговата виновност, а когато награждава някого за неговите добри дела, то наградението е по-голямо от заслугите му.

На фараоните е било предписано да живеят по законът

и тия са изпълняли тоя закон. Кога сядали да обядват, то им подавали телешко месо и печена гъска. Такава също храна са яли и жреците. Фараоните не са могли да пият много вино: тям е било запрещено да се напиват пияни.

Тряба да ви кажа и това, че не сичките фараони са живели по законът. Така например фараон Амазис е обичал твърде много да пие вино и да се весели, а когато му се свършвали парите, то ставал разбойник и обирал богатите. Но както и да е, а Амазис е бил по-умен от сичките други фараони.

Египетските фараони са имали м о щ н о много придворни слуги и чиновници. Техните дворци (палати) са били украшени много богато. Фараонът даже и дома си е ходил между множество князове, придворни чиновници, военни началници, жреци и писари. Когато отивал на някоя война, то го окружали началниците на телохранителите и на копиеносците. Намирали се и такива слуги, които постоянно са държали над главата му умбрели. В неговите дворци са работили многочислени служители и сякакви управители. Царьовете са имали различни стада и множество магазини с различни предмети. Домашните съдове, столовете, столиците, канците и конските украшения са били украшени с чисто злато.

Когато умирал някой фараон, то — както и в онова време, когато умирал бикът Апис — в Египет се назначал седемдесетодневен общ траур. Хората драли дрехите си, храмовете се затваряли, жертви се не приносяли и празниците се прекращали до 72-ят ден. И мъжете, и жените посипвали главите си с пепел, закривали се с платно, ходили по 200 или по 300 души заедно и два пъти през денят с висок глас, с надувание и с пение оплаквали умрелият и хвалили неговите добродетели. В продължението на това време египтяните са постили, т. е. не са яли месо и други добри яденета, не са пили вино и не са ходили да се къпят в баните. Секи из тях е жалял така силно, чегато е изгубил любимият си син. Царьовете са били закопавани само тогава, когато преминувало ж а л е н и е т о, т. е. след 72 деня после смъртта им.

В Египет е било и друго едно племе, което е живяло в Мерое. В това царство жреците са избирали цар из своята собствена каста. Ако тоя цар управлял господарството не така, както са желали жреците, то тия му изпровождали страшен посланик. Тоя посланик дохождал при него и казвал му: «Боговете говорят, щото ти, царе честити, да умреш.» Разбира се, че царят е бил длъжен да послуша волята на боговете. В Мерое секи един цар се е почитал като бог даже и във времето на своето царствование.

Който се е решал да умре заедно с царят, то народът го е считал за верен и честен поданик. Ако царят бивал от нещо болен, то и неговите приятели се старали да заболеят от същата болест, а ако царят куцал с някой крак, то сичкото негово господарство изявляло желание, че царските подчинени така също не тряба да имат здрави крака и че и тия тряба да куцат. Царската власт над поданиците е била страшно голяма. Когато царят искал да осъди някого на смърт, то изпровождал при него едного от своите слуги да му занесе такъв знак, който е изображал смъртта — и осъденият тутакси убивал сам себе си.

4. С ъ с л о в и я (к а с т и)

Египетският народ се е разделял на касти така също, както и индийският. Най-главната каста са съставяли жреците, после тях са били войниците, още по-ниско от тях са стояли художниците, а най-последни са били овчерите, говедарите и другите пастири. Пастирът е можел да се ожени само за дъщерята на друг някой пастир. Тия пастири не са се пущали даже и в храмовете.

Жреците са стояли по-високо от сичките други касти. Тия са приносили жертви на боговете, из тях са се избирали и съдиите. Царят е слушал техните съвети, дарил им е множество земи и тия са били по-богати от секиго. Даже и войниците, аристократите са били много посиромаси от тях. С а м о жреците са имали право да се занимават с наука, само тия са могли да пишат и да четат, най-после само тия са могли да съставяват календари, да лечат болните и пр.

Сичките египтяни са били «без мяра богобоязливи», т. е. тия са се бояли от сичките божества и в най-ситните неща. Черковните закони са повелявали на египтяните

да съблюдават голяма чистота, да ходят в ленени чисти дрехи, да пият само из медни чашици и да ги мият секи ден. Но най-строгите закони за чистотата са се предписвали на жреците. Жреците са били обязани през секи три деня да бръснат главите си, веждите си и сичкото си тяло, тия са били длъжни да се къпят сяка нощ по два пъти, тия са били длъжни да носят само платнени дрехи, най-после тия са били обязани да държат само една жена, докато на другите египтяни се е дозволяло да имат колкото щат.

Сичките египтяни са считали за голям грях да ядат боб, а жреците са се бояли даже да го видят. Но както и да е, а жреците са били по-богати от сичките други касти, защото народът е бил длъжен да ги храни и да им дава пари за сяка една молитва. Народът е пекал за своите попове свещени хлябове и тлъсти гъски, варил им е тлъсто говеждо месо и давал им е старо вино. Жреците не са смели да ядат риба и свинско месо.

В Египет войниците не са имали твърде голямо значение. Тия не са работили нищо друго освен да се занимават с военните изкуства! Египтяните са имали твърде малко коняници, но в това също време тия са имали голяма пехота. Войската се е нареждала на редове и носила е знамена. Войниците са носили на главите си шлемове, а в ръцете си са държали големи щитове*. Тия били въоружени с мъздраци, с мечове, с брадви и с кинжали. Тръбачите са вървели напред. Били са и стрелци, които са стреляли със стрели.

На простият народ е било малко по-добре, отколкото на воловете и на конете. Простите египтяни са били робове на по-горните. Простият селянин не е имал нито една частица земя. Земята е принадлежала на царят, на жреците и на войниците. Ако художникът оставял своите занятия, то правителството го наказвало твърде строго. Тряба да ви кажа и това, че Египет е бил населен

* Шлем е металическа шапка, която са носили старовременните войници, а щит се е наричал такова едно орудие, което са носили в лявата си ръка и с което са се защищали от неприятелските удари. Това орудие е било продълговат круг и правило се е от метал или от дърво. Секи военачалник е изобразял на щитът си своят герб, т. е. онзи знак, който е принадлежал само на неговият род. Прев.

твърде гъсто. Разбира се, че ако народът да би разбогатял и да би станал силен, то би въстанал и победил би първите касти. . . За да не стане това, фараоните и жреците накарвали тоя полуубиен народ да работи над съвсем безполезни и никому ненужни здания.

И така, простият народ е бил принуден да копае различни гробници, да прави обелиски и да гради пирамиди. Когато работниците не изпълняли своите длъжности както тряба, то царьовете наказвали даже и жените им. За да бъде превезен един голям камък, е трябало да работят 3000 души цели три години! Една пирамида е била градена в продължението на двайсет години от 360 000 души. . . Цар Нехао заповядал да се изкопае един огромен канал. Дорде да се свърши тая работа, то погинали 120 000 работника. Из сичкото това се види твърде ясно доколко царьовете са се грижили за своите поданици и доколко им е бил скъп техният живот!. . .

Египетските закони са били твърде строги. Престъпниците са били наказвани с жилави пръчки или морени от глад. Ако някой подправял калпави монети, ако подправял чужд печат или ако подправял някакви хартии, то му отрязвали и двете ръце. Ония престъпници, които са служили във войската, са били наказвани с тоеги. Когато някоя жена бивала невярна на мъжът си, то ѝ отрязвали носът, а на любовникът ѝ удряли хилядо тоеги. В Египет е съществувал за крадците твърде чуден закон.

Ако някой желал да се занимава с кражба, то трябало да се запише в книгата на началникът над крадците. Когато той открадвал каквото и да е нещо, то го занасял на своят началник, а онзи, у когото било откраднато, трябало да иде при тоя началник и да му разкаже какви неща му са откраднати, де са били откраднати и в кое време. После това той плащал за четвъртата част от стойността на своите неща и получал ги от началникът подпълно.

Простият народ в Египет е бил обременен с тежки работи и живял е бедно, покривал е тялото си — наместо сяка една дреха — само с една престилка или само с един пояс и т. н. А в това също време висшите класове са живели богато, весело и безгрижно. На жените така също са служили множество роби и робини. Тия робове са

били длъжни да им подават меризливи масла, да ги облачат и да им заплитат косите твърде изкусно и много гиздаво. Трапезата им е била покрита с различни яденета и пиенета, с разнообразни чаши и със скъпоценни съдове.

Когато ставал особен обяд или когато имали гости или някое веселие, то свирили различни свирци и различни свирачки с всёвъзможни свирки, а различни младежи пели и играли. Понякогаж пели и играли и самите гости. Египтяните и египтянките са играли и други игри: играли са на тавли, на топка и пр. Къщите на богатите са били твърде широки и покойни. Сичките домашни принадлежности са били разукрашени с различни цветя и с различни бои. Тия са имали така също столове, столици, меки кресла и канапета; тия са имали градини за разходки и за почивание под гъстите дървета във времето на големите жеги, най-после тия са имали лозя, плодовити дървета и цветници.

5. Художества и изкуства

Египтяните са презирали овчерите и говедарите, но това никак не им е мешало да имат многочислени стада. Скотоводството е било много полезно. Богатите египтяни са имали големи стада говеда, магарета, коне, овце, кокошки, гъски и други птици. Тия са имали така също и много свине, ако и да са считали свинята за нечисто животно. Освен това, египтяните са се занимали и със земледелие. Воздухът у тях е бил топъл, а земята им е била плодородна, следователно особени трудове не им са били нужни. Египтяните не са орали, не са копали и не са ровили земята. Когато Нил спадал, то сеяли своето жито по тинята и пущали по насеяните поля добитъкът си. Добитъкът изтъпквал семената и египтянинът кръстосвал ръцете си и чакал жетва. Египтяните са вършели с волове, а когато се занимали с това дело, то са пели на воловете си следующата песен:

Я вършете, волове, вършете!
Я вършете за своите господари,
я вършете и сами за себе си!

Плодородието на Египет е зависело от река Нил и

от нейното разливание. По някой път Нил е притичал твърде голям, а понякогаж твърде малък. Тая е най главната причина, която е накарала египтяните да изкопаят Меридовото езеро. В Египет са съществовали и други канали. Египтяните са проводили из река Нил вода много надалеч. Тая вода е покривала сичките понизски места.

Близо до Меридово езеро е бил изграден лабиринтът, т. е. знаменитият царски дворец. В тоя дворец са били 12 покриени дворове: шестте са се намирали на север, а шестте — на юг. Вратата им са се намирали едни срещу други. Сичките стаи са били 3000, из които едната половина (1500 стаи) са се намирали под земята, а другата половина — над земята. Тия стаи са имали множество врата и многочислени криволички (коридори). Около дворецът е била въздвигната каменна стена. В тая стена се е намирала пътечка, която е била покрита с огромни цели камъни. На тия камъни са били изрязани изкуствени цветя и различни надписи. Чуждестранците са се чудили твърде много на тоя дворец.

Египтяните са умели твърде изкусно да обработват камъните и да градят от тях здрави къщя. Тия са обработвали така също златото и среброто. Мед (бакър) са добивали от Синайските планини. Тъкачите им са умели да тъкат твърде изкусно. Техните тънки платна са били много яки. Тия са умели още да правят стъклени съдове.

Египтяните измислили различни знакове и предмети, с които са писали цели книги. Тия знакове се наричат ероглифи. Секи знак означава някоя дума: слънечният круг означава ден, щраусовото* перо — правда и така нататък. Разбира се, че да пише човек с такива знакове е било тежко: за сяка една дума е трябало да се измишлява особен знак или особена фигура. В Египет расте трева папирус, която има твърде широки листи. От тая трева египтяните са си правили хартия. Египетските жреци са се занимали и с астрономия. Тия са били първи, които са разделили годината на 12 месеца и на 365 деня. Сичкото това тия са измислили още около 1700 годин до Рождество Христово.

* Щраус (камилско птиче) се нарича една много голяма птица, която живее в Африка и по най-топлите места.

Египтяните са умели така също да приготовляват изкусно различни вапцилки. На гробниците и на храмовете са правили различни фигури и различни картини. На тия картини тия са изобразявали царьовете и войската.

6. Отношенията на египтяните към чуждестранците

Египтяните ужасно са се бояли да се смесят с друга някоя народност или даже да имат с нея каквото и да е дело. Тия са считали себе си за по-високи от сичките други народи и народности. Своята земя египтяните са наричали «чиста земя», а сичките други — нечисти. Египтяните никога не са яли с чуждестранците на една трапеза, никога не са пили из оная чаша, из която е пил някой чуждестранец, никога не са яли онова месо, което е било варено в чуждо менче, най-после никога не са рязали почти нищо с ножът на чуждестранецът, защото са считали и чуждестранците, и техните неща за нечисти.

Но при сичкото това търговията е свързвала египтяните с тия нечисти съседни народи. Тая търговия е произходила повече със сухопътни кервани. В старите времена по пътищата са съществували множество разбойници, следователно търговците са били длъжни да пътуват не един по един. Тия се събирали по няколко стотини души заедно, въоружали се и тръгвали на път. Стоката се е прекарвала повече с камили. Тия търговци са употребляли камили затова, защото тия животни могат дълго време да не пият вода. А знаете ли какви са африканските пътища?

Тия пътища преминували през пясъкливи пустини и вода се е срещала твърде рядко. А камилата е могла да не пие по няколко деня ни една капка вода. Когато на пътищата се срещал някой източник, който бил окружен с трева и с дървета, то пътниците се запирали, почивали си и пили вода. Тия места са се наричали свещени. На тия оазиси богобоязливите египтяни твърде скоро изградили храмове и светилища. Народът е ходил често на тия оазиси да се моли на боговете и да прави търговия. Друга търговия е произходила през морето.

Другите отношения към чуждестранците са били враждебни. Когато в Египет дошли роднините на Йосифа, евреите, и захванали да пасат различни стада, то египтяните ги накарали насила да обработват земята. Тия ги мъчили така също с различни тежки работи и накарали ги да помагат, когато са се градили пирамидите. Един фараон пожелал даже да ги събере сичките и да ги хвърли в Нил. Тия са накарвали евреите да изпълняват египетските обичаи и да принасят жертви на свещените животни, а за евреите тия животни са били отвратителни, гнусни и нечисти. Едно време бил издаден даже и такъв царски указ: «Сичките еврейски деца да се избият и да се уничтожи тоя нечист народ.» Тия притеснения са накарали Мойсея да събере сичките евреи и да бяга с тях из Египет.

Разбира се, че и съседните народи така също са нападали на египтяните и, когато могли, ограбвали техните богатства. Тия били най-напред покорени от някои си диви народи (номади икси), после от персите, от римляните, от арабите и т. н.

Старият египетски народ малко по малко пропаднал. По-голямата част от набалзамираните тела били земени и изнесени из Египет. Само обелиските и пирамидите ни напомнуват още за тоя стар народ. . . Но и из тях голямо множество е земено вече из Египет и превезено е в Рим, в Париж и в други градове. Даже и в Петербург се намира един египетски сфинкс и един обелиск.

Забележка. За египтяните е писано твърде много. Почти в сяка всеобща история вие ще да намерите барем кратко описание за животът на египетските царьове. За египетската митология са важни следующите съчинения: Лепциус: «Die aegipt. Götterkreise» (Берлин, 1851); Рем: «Die aegipt. und die zoroastrische Glaubenslehre» (1846); Бунзен: «Aegiptens Stelle in der Weltgeschichte» (т. 1 и 2, Гота,1845).

И до днес още не е доказано какъв е бил характерът, т. е. каква е била природата на египетският език. Учените мислят, че тоя език е бил съвсем самостоятелен. Освен писменият език в Египет е съществувал и друг простонароден, който се е наричал коптски. Най-важните египетски литературни произведения имат религиозен характер. В множество писмени паметници се говори и за животът на царьовете. Освен това, египтяните са имали множество поетически и учени произведения.

Гл. Кватремер: «Recherches critiques et historiques sur la langue et la littèrature de l'Egipte» (Париж, 1808).

Днес Египет съставлява част от отоманската империя. В тая земя живеят около 2 1/2 милиона жители. Прев.

ЗА СТАРИТЕ ФИНИКИЯНИ, АСИРИЯНИ И ПЕРСИ

III. ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ ФИНИКИЯНИ

Финикияни

Финикияните са живели на една тясна земя, която се е намирала по бреговете на Средиземно море. Тая земя е била камениста и пясъклива, следователно не е била добра за земледелие, но тоя недостатък се е допълнял с други добрини. По бреговете на Финикия са се намирали множество заливи и въобще такива места, които са полезни за търговски предприятия. В тия заливи са стоели финикийските корабли и укривали са се от морските волни и от чуждите нападения, а на планините са расли кедрови гори, из които финикияните са си правили корабли и въртели са търговия с другите народи.

Когато финикияните излезли най-напред на своите корабли по моретата, то главното им занятие било да ограбват съседните брегове, да хванат пленници и да ги водят в робство, но после малко по малко тия оставили разбойничеството и захванали да правят честна търговия, т. е. да променяват своите произведения с произведенията на другите народи. За да разширят своята търговия, финикияните захванали да заселяват в различни места свои населения (колонии) и захванали да добиват руда, олово и кихлибар, който в ония времена не е бил по-скъп и от златото. Най-знаменитата финикиянска колония е бил град Картаген.

Освен морската търговия финикияните са имали още и сухопътна. Техните кервани са ходили в Абисиния, във Вавилония и в Арабия и продавали са различни неща из слонова кост, из черно дърво и из сякакви метали. В онова време са се ценили твърде скъпо финикиянските тъчени произведения, които са били вапцани с пурпурна вапцилка. Говорят, че финикияните са открили тая вапцилка случайно. Един овчар пасал своето стадо близо до морският бряг, а кученцето му се разхождало

насам-нататък и играло си. Когато това кученце дошло при своят господарин, то зурлата му била кървава. Овчаринът хванал кученцето и разгледал му зурлата. Това не е била кръв, а нещо друго. Твърде скоро овчаринът се уверил, че кученцето му е разгризло някакви си морски миди. От онова време финикияните са захванали да добиват пурпурна вапцилка и да вапцват своите произведения. Случайно са се научили да правят и стъкло. Тряба да ви кажа и това, че стъклото в старите времена се е продавало твърде скъпо. Старовременните хора са го употребляли само за украшение на своите стаи и на своето облекло. Прозорците на старовременните народи са били без стъкла. Тия са се закривали само със завеси.

Фабриките и обширната търговия са направили из безплодна Финикия най-богата страна. Финикиянските градове са били обиколени с хубави и с гиздави села, из които са се разхождали сякакви художници и «промишленици». Най-главните финикиянски градове са били Тир и Сидон. Секи град със своята околнина е имал свой цар. Царьовете са носили пурпурна дреха, с която са се отличали от простите смъртни. Освен царят никой други не е имал право да носи пурпурна дреха. След време пурпурната дреха е била приета и от другите народи. У ония народи, които са живели със завоевания, царьовете почти сякога са имали неограничена власт. Финикияните са били пръв народ, който се е прославил не със завоевания и не с кръвопролития, а с търговия и с промишленост. Най-напред царската власт се е ограничала само със сенатът, който е бил съставен от попървите граждани, но когато образованието и богатството се разпространили между градското население, то сичките граждани захванали да принимават участие в обществените дела. А ако питате за селското население, то това население е робувало на царьовете, на жреците и на богатите.

Финикияните са почитали за богове слънцето и месечината. Слънцето у тях се е наричало бог Ваал, а месечината — богиня Астарта. Разбира се, че ако във Финикия е била голяма горещина, ако плодородието е било бедно и ако земледелието е било нищожно, то финикияните са имали право да мислят, че слънцето е грозен,

мъстителен бог. В Картаген е стоял медният идол на бога Молоха с разпрострени ръце. Когато му приносили жертви, то пред краката му наклаждали огън, а родителите приносили своите деца и туряли ги на нажежените ръце на кръвожадният идол. Тая жертва се е считала за най-приятна на бога.

Със своите открития и със своите изобретения финикияните са обогащали и украшали вънкашният живот на старовременните хора. Освен това, техните заслуги имат и други по-важен характер. Финикияните са били посредници между Восток и Запад. Тия първи са измислили металическите пари и аритметиката. . . Ако разгледаме финикиянската история малко по-пространно, то ще да видиме, че заедно с материалното развитие финикияните са достигнали и до значително умствено развитие, ако до нас и да не са дошли техните съчинения. Тряба да ви кажа и това, че финикияните не са обичали да разказват на другите народи онова, щото са знаяли сами. . . Например тия са скривали от гърците своите морски пътьове. Гърците са постъпяли в това отношение другояче. Тия са разказвали секиму своите знания.

З а б е л е ж к а. Финикияните са наричали своята земя Ханаан. Финикийският език е сходен с индоевропейските езици. Тоя език е изследован от Хезениуса и Евалда. Финикияните са един от най-древните исторически народи. Най-напред тия са живели близо при Персийският залив, после са се преселили около Арабийският, още по-после — в Палестиня и Сирия, най-после — във Финикия.

В 600 г. до Р. Х. вавилонският цар Новуходоносор развалил Сидон и покорил Тир. Жителите на последният град се преселили на ближният остров и основали нови Тир, който твърде скоро станал столнина на всемирната търговия. В 555 г. финикияните подпаднали под владичеството на персите. После малко време Финикия била покорена от Александра Македонски, после — от сирийците, а при Помпея — от римляните. Гл. М о к е р с: «Die Phenic», Берлин, 1849—50, 2 тома. П р е в.

IV. ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ АСИРИЯНИ И ВАВИЛОНЯНИ

Асирияни и вавилоняни

На восток от Палестиня между реките Тигър и Ефрат, са живяли старовременните вавилоняни. Тия са населяли южните страни, а по северните са живяли асириянитe. Северните места са били планинисти. Когато на планините се топил снегът, то Тигър и Ефрат излазяли из бреговете си и обливали полетата. От това разливание, както и в Египет от Нил, е зависяло плодородието на земята. Нуждата е научила тамошните жители твърде рано да правят бентове и канали и да провождат вода в по-далечните от реките места.

Най-напред тия народи са се занимали със скотоводство и затова техни богове са станали слънцето, месечината и звездите, които са им показвали пътят във времето на техните нощни пътувания. Най-първите им божества са били звездите. Тия народи са мислили, че появлението на звездите е связано с човеческата съдба. Ето защо жреците са се старали да узнават и да откриват човеческото щастие или нещастие по звездите. . .

Най-напред асириянитe са владичествовали над вавилоняните, а после вавилоняните са господарили над асириянитe. Войната е била най-главното занятие у тия народи. Управлението им е било деспотическо, т. е. царят е можел да прави с народът сичко, щото и да поиска. Сичката история на тия народи се съсредоточава около царят и около неговият трон. Столнината на асирийските царьове е бил град Ниневия. Тоя град е бил населен твърде гъсто и в него са процветали различни изкуства. Царьовете са били изображавани то в своите дълги дрехи, то окружени с голямо множество евнухи, то посред войската, то на лов. На дългите царски дрехи, а особено на гърдите, са били изображавани различни животни, картини из царският лов и сякакви сражения. Асириянитe въобще са носили шарени дрехи с различни шаренийки, с кенета и с фигури.

У вавилоняните главен град е бил Вавилон. Тоя град е бил четириъгълен. Разказват, че сяка негова страна е била дълга 4 часа! Разбира се, че той е бил така обширен само затова, защото къщите му са се градили не така гъсто, както това бива в сегашните градове. У вавилоняните сяка една къща е имала своя градина и свой широк двор. Вавилон е бил обиколен с дълбок обкоп и с такива дебели стени, по които са могли да вървят свободно наред шест колесници. Вавилоняните въобще са умели да градят твърде изкусно различни храмове и високи башни (кули). Тия така също са имали училища, в които техните деца са изучавали Св. писание, изучавали са законите и учили са се да пишат и да четат.

Вавилоняните са обичали твърде много розкошествата: тия са намазвали телата си с различни благовония, обличали са се с такива сукна, които са били вапцани със светли (ачик) вапцилки, най-после носили са богати пръстени и тоеги с богато изрязани ръчици. Никде не е царувало такова многоженство, както е съществувало във Вавилон. Вавилоняните са имали един твърде чуден обичай. Сяка година в сяко село вавилоняните са събирали сичките момичета и продавали са ги. Най-напред продавали хубавиците. Разбира се, че тия са били купувани от богатите момчета за големи суми. А бедните? — Бедните са се продавали на сиромасите и давали им са се прика ония пари, които са били земени от богатите за техните хубавици.

После доволно дълго време вавилоняните подпаднали под властта на мидяните и персите.

Ония могили, на които са били изградени Ниневия и Вавилон, са разкопани не твърде одавна. В тях са намерени останки от старовременните вавилонски и асирийски храмове и дворци. В Асирия тия храмове са оцелели повече, нежели във Вавилония, защото в Асирия тия са били направени от камъни, а във Вавилония от керпичи. Разбира се, че керпичът се разваля от времето и става за нищо и за никакво. На откритите паметници са намерени клинообразни надписи. Вавилоняните са писали с клинообразни знакове.

Забележка. Асирия се е намирала на онова място, на което се намира днес Кюрдистан. В асирийската история е знаменит Сарданапал. Тоя цар е живял баснословно изнежено и съвсем женски. Той е носил женски дрехи и китил се е като жена. Когато въстанали неговите поданици и когато окружили дворецът му, то той го запалил и изгорил се между жените си заедно с богатствата си.

В 538 г. до Р.Х. и Асирия, и Вавилония били покорени

от персите. Гл. Нибур: «Gesch. Assurs und Babels» (Берлин, 1857). Над асирийските древности са захванали да работят в последньото време Бота (от 1843 г.) и Пляс (от 1852). Открити са множество паметници, но учените не могат още да четат писмената им.

Вавилоняните са сѐ покланяли на природата, а особено на големите звезди и на земята. Най-главните вавилонски божества са били Ваал и жената му Ваалтида. Вавилонската архитектура е твърде забележителна. Гл. Лапир: «Discoveries in the Kuins of Niniven and Babylon (Лонд., 1853); Оперт: «Expedition scientifique dans la Mesopotamie» (Пар., 1857—1868); Нибур: «Geschichte Assurs und Babels» (Берлин, 1857).

В сегашното време Вавилония носи име Ирак араби. Вавилонското царство е било съставено от Асирия и от Месопотамия. Историята на вавилоняните е темна и басновна, ако нам и да са известни множество астрономически наблюдения от онова време и няколко древни летописи или названия на царствующите династии. Из вавилонските историци е знаменит Бероза, ако неговите труди и да не отговарят на своето назначение.

Вавилонските жреци са произходили от халдейският народ, който е бил иранско произхождение и който е живял във Вавилония много по-рано от сичките други народи. Из тоя исти народ е произходил и Набопаласар или Навуходоносор I, който е станал родоначалник на нововавилонската династия. Навуходоносор се съединил с Киаксара и унищожил асирийското царство. Неговият син Навуходоносор II победил египетският цар Нехао и положил конец на египетското могъщество в Азия. В 588 г. тоя същи цар унищожил еврейското царство и преселил една част от народът му във Вавилон. После смъртта на Навуходоносора вавилонското царство захванало да пада.

При Набонеда (в 539 г.) персийският цар Кир покорил Вавилон и направил го своя провинция. За устройството на Вавилон се разказват различни басни. Говорят, че тоя град е бил основан от бога Ваала и от царица Семирамида. Гръцкият историк Херодот разказва, че Вавилон е бил четириъгълен, че сяка негова стена е имала 12 мили дължина, че тия стени са били високи 100 лахтека и широки 50 лахтека и че в градът се е влязало из 100 врата. На западната част в градът са се намирали храмът на бога

Ваала и дворците на царьовете, а на восточната — висящите Семирамидини градини, които и до днес още се считат за едно от седемте чудеса на светът. Прев.

V. ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ МИДЯНИ И ПЕРСИ

1. Иран

По-нататък от Вавилония и Асирия — между Кавказките планини, Каспийското море и Персидският залив — се намират ония земи, които са носили общо име Иран. В тоя Иран са живели различни племена: мидяни, перси, бактряни и др. Сичките тия племена са били едно произхождение с индийските арийци, т. е. говорили са почти един език, имали са едни обичаи и пр. Тяхната вярозаконна книга е била Зендавеста, за която се е мислило, че тя уж е написана от някой си мъдрец Зороастар.

Климатът на Иран е бил непостоянен: растенията са израсвали твърде скоро, но твърде скоро са и погибвали от снежните виелици и от силните ветрове (урагани). По тая причина още от най-древните времена у иранците се е развило вярование в добрият бог, т. е. в слънцето, който е царувал на Восток, и в злият бог, т. е. в темнотата, който е царувал със своите зли духове на Запад. Когато народът видял, че топлината се бори със студенината, то захванал да мисли, че двата богове се борят между себе си. Така говори и Зороастар в своята Зендавеста.

2. Вяра

Преданията говорят, че Зороастар, който е написал свещената книга на иранците Зендавеста, се е скитал цели двайсет години по пустините и хранил се е само със сирене. Когато Зороастар се е намирал в това уединение, то той е размишлял само за вярата. После това той захванал да пътува, да проповядва своето ново учение и да въздвига огнени жертвеници. Близо до Каспийско море той посадил свещен кепарис и изрязал на кората му с букви, че неговият закон е приет от цар Густаспа. Тоя кепарис се е считал дълго време за свещено дърво. При него са дохождали на поклонение множество странници.

Учението на Зороастра ни разказва, че вселената (при-

родата) се управлява от два бога. Единът, който е добър, чист и свят, се нарича Ормузд, а другият, който е порочен, нечист и лошав,се нарича Ариман. Ормузд е направил светът сам. Той рекъл да бъде свят и станал е светът. И така, тоя свят е станал само от неговата свята дума. Когато Ормузд направил светът, то отишел в своето небесно жилище, а Ариман от завист слязал на новата още земя и пуснал по нея враждебни на хората духове, нечисти и вредителни животни и сякакви пороци и грехове.

Когато Ариман извършвал сичкото това, то тялото му било като на зъмя. Ормузд е направил светлината, денят и животът, а Ариман — темнотата, нощта и смъртта. Ормузд е създал бикът, кучето и петелът, а Ариман — кръвожадните зверове, зъмите и вредителните насекоми (бубулечки). Ормузд е нагрявал земята със слънцето и изпровождал е за полетата и за дърветата дъжд, а Ариман е изпровождал бури, гръмотевици и зимен студ. Ормузд се старал да направи хората добри и верни, а Ариман се е мъчил да се намести в сърцата им и да ги вовлече в пътят на пороците, на лъжата и на нещастията. Зороастар е говорил, че рано или късно светлината ще да победи темнината.

Но преди да се случи тая победа, на земята ще да станат нечувани бедствия, глад и болести и земята ще да потрепери. Преди да изчезне тоя грешен свят, на земята ще да се появи победител Созиош и ще да съди возкръсналите хора.Тогава праведниците ще да се качат на небето в жилището на блажените и там щат да се наслаждават с райските радости. Телата на праведниците ще да бъдат прозрачни, тия няма вече да се нуждаят от храна, тия няма да имат сянка. Земята ще да бъде равна и ще да се освободи от сичките нечистоти — тогава ще да бъде едно царство и един език.

Грешниците ще да се очищават в огнена река. Огънят ще да изяде сичките нечистоти, които се намират у грешниците. После това грешниците ще да добият позволение да се явят в жилището на блажените. Тия ще да се хранят от сокът на онова дърво, което се нарича д ъ р в о н а ж и в о т ъ т, и ще да живеят безсмъртно. Тогава ще да бъде един пастир и едно стадо. Блажените ще да пеят хвалебствени песни на светлият бог. Даже и бог Ариман, като се очисти с огън, ще да влезе в царството на светлината.

Слънцето види сичко и знае сичко. Слънцето е бог на правдата. Царьовете са се покланяли на тоя бог. За чест на тоя бог пред персийската войска е вървяла праздна колесница, в която са били впрегнати шест бели коне. Мислили са, че бог ще да седне в тая колесница и ще да даде на народът победа.

Слънцето е било бог на светлината и на правдата, а по тая причина правдата се е почитала твърде високо у старовременните перси. Слънцето се е считало за «око на Ормузда» и персите му са се молили по три пъти на денят. Персите са се покланяли така също на огънят и на светлината. Огънят се е считал за «син на върховният бог», т. е. на светлината. Персия е била пълна с огневи жертвеници. В пламникът са туряли различни благовония и сухи дърва, които са се поливали с маст и с масло. Персите са мислили, че е твърде голям грях да раздува или да гаси човек огънят с устните си. Тия са се бояли така също да хвъргат в него нещо нечисто или мъртво.

Зендавеста запрещава да се гаси огънят с вода, тя запрещава да се употреблява огънят за прости работи, като например за ковачниците, за грънчарниците, за керемидарниците и т. н.; най-после тя е запрещала да се употреблява твърде много огън и за домашните нужди. Огънят се е осквернял от сяко нечисто нещо. Пред царьовете са носили свещен огън заедно с огнището. Даже и покорените народи са били обязани да плащат данок и да почитат огънят. Сяка една къща е била длъжна да държи огън и дене, и нощe. Когато утрента наклаждали свещеният огън, то правили различни обряди и пели тържествени песни. Който не изпълнял тия обряди, той правил голям грях, а който пял повече, отколкото е нужно, то правил голяма заслуга на божеството.

Зороастар е говорил, че сичките реки получават своето начало от возточната планина, «на която се досяга небето със земята и на която се намира тронът на Ормузда». От това място тия реки течат надоле и оплодотворяват земята. Ето защо дъждовната вода, източниците и реките са се считали така също за свещени. Тая вода се е употребляла само за питие и за поливание дърветата и растенията. В протичната вода не се дозволяло ни да се мият, ни да се къпят, ни да плюват в нея.

Из животните кучето е имало у персите най-голямо

почитание, защото то е вардило стадата и къщята. Зендавеста говори, че кучето не само че е равно с човекът, но е и по-високо от него. Кучето тряба да се храни с месо и с мляко, ние не тряба да обядваме, ако не сме нахранили по-напред кучето. Персите са се грижили за умрелите кучета така също, както и за умрелите хора. Който убивал някое куче, той е бил обязан да отстрани тоя грях с най-тежко покаяние и с цял ред добри дела. «Който убие някой водолаз* — говори Зендавеста, — то на неговите поля няма да стане плодородие до онова време, дорде той не проседи три дни и три нощи при жертвеникът и да принася жертвоприношения за благочестивата душа на водолазът.»

Тия са лечили болното куче така също, както и хората. Ако кучето не е щяло да приема лекарство, то законът е дозволял да се веже, да му се отвори устата с особено дървено орудие и да му се налее в гърлото насила. Който е обичал и милвал кучетата, той се е награждал с небесна награда. Когато умирал някой перс, то пред него държали куче. Секи един човек е бил длъжен да гледа пред смъртта си на някое куче.

Из птиците първото място е занимал петелът, защото тая птица предвъзвещала светлината, началото на денят и бягството на темнотата. В това също време жабите, костенурките (желките), гущерите, мравите и др. са се считали за зли животни. Персите са мислили, че тях е създал злият бог Ариман, и старали са се да ги убиват.

Персите са били много чисти хора, както е била чиста и тяхната вяра, т. е. огънят, водата и светлината. Сяка нечистота на тялото, сякаква кал в къщите, сяко нечисто ядене са давали на злите духове власт над човекът. Лигите, помията, космите и ногтите са се считали за нечисти предмети. Тия неща са се закопавали дълбоко в земята. Там, дето са се намирали обрязани ногти — на това осквернено място са се събирали злите духове и нечистите животни. Зендавеста говори: «Тия неща ти тряба да отдалечиш на десет крачки от чистите хора, на двайсет крачки от огънят и на триесет — от водата.»

Свещената книга е запрещала да се изгарят и да се

* Водолази се наричат ония кучета, които плуват по водата. Тия кучета са големи и приличат на копои. Прев.

закопават мъртвите тела, за да се не оскверни огънят и водата. Персите изкопавали яма на някое сухо и безрастително място, обложвали я с камъни, с керпичи и с пясък и спущали в нея мъртвото тяло. Голото тяло се е приносило на носилата така също натрупано с камъни и с пясък. Тялото туряли така, щото лицето му да бъде обърнато към Возток, т. е. към появлението на слънцето. И така, тялото се е оставяло за храна на кучетата и на небесните птици, а за да не попадне от него някоя част на някое дърво или в някоя река, то това тяло се е вързвало за краката и за косата.

Ако някой закопавал в земята някое убито куче или някой убит човек и не изкопавал го оттам половин година, то получал 1000 удара; който държал в земята мъртвото тяло цяла година, той получал 2000 удара, а който го оставял в земята две години, за него нямало вече очищение. Зендавеста говори, че «нищо не осквернява божеството така, както мъртвите тела».

Ето защо нечистите, които са носили мъртвите тела, са били длъжни да се очищават с вода много строго. Даже и земята, на която е лежало някое мъртво человеческо или кучешко тяло, се е считала за нечиста. Персите цяла година са се бояли да сеят и да поливат тая нечиста земя. Пътищата, по които е било пренесено мъртвото тяло, така също са се очищали и освещали с различни заклинания, с молитви и със сякакви обряди. Персите са считали за голям грях да ходят по неочистените улици. Който не изпълнял тия правила, от него са земали глоба или са го наказвали с няколко удара. Персите са считали за голям грях да стъпят на земята с необут крак.

Който живял чисто и който не давал над себе си власт на злите духове, той е можел и после смъртта си като чист дух да влезе в жилището на светлите духове. На третята нощ после смъртта, когато захващало да изгрява слънцето, душата дохождала на мостът, който я е водил към жилището на добрите богове. На тоя мост произлазял съд над душата. Нечистите духове се карали за нея с боговете. Чистите души се възкачват на небето, а нечистите се везват от дяволите и водят се доле в царството на темнината, в жилището на нечистите.

Персите са се молили твърде много. Тия са се молили на небесата, на земята, на водата, на растенията, даже

и на своята собствена душа. Молитвите им са били многочислени. Някои молитви са се повтаряли понякогаж до 1200 пъти. Тия са се молили и за умрелите. За умрелите грешници персите са се молили двойно. Тия са мислили, че тяхната молитва е в състояние да спаси душите от злият бог, т. е. от Аримана.

3. За старовременните персийски закони и обичаи

Иранските народи не са се делили на касти. Единственото разделение се е заключало в техните занятия. Най-първите длъжности са изпълняли жреците и войните, които са се намирали при царят и които са управляли господарството. Жреците в Зендавеста се наричат а т р а в и. В Иран жреците не са имали такова значение, каквото са имали в Индия. Тия са приносили жертви, обясняли са значението на сънищата, предсказвали са бъдещето, старали са се да убиват змиите, мравете и т. н.

Старовременните ирански жреци не са носили ни злато, ни украшения, както е това станало обичай по-късно у персите и у мидяните. Дрехите на жреците са били бели, тоягата им е била от тръстика, постелята им е била голата земя, а храната им се състояла от хляб, от различни растения и от сирене.

За средньо занятие са се считали художествата, а за долньо — земледелието и скотоводството. Зендавеста е заповядвала да се обработват и да се засейват полетата. «Ако житото захване да никне — казва Зендавеста, — то нечистите кашлят, ако се появат класове, то нечистите плачат, ако порастат полските плодове и захванат да врързват, то нечистите скърцат зъби и съкат с езиците си, а ако се налеят класовете, то нечистите вият.» Даже и на самата земя е неприятно, ако я не обработват.

Жреците са се занимали така също и с врачебните науки. Лекарите са били уважаеми твърде много. Който е помагал на нещастните и който е излечал болните, той е добивал между народът голямо почитание, а който е осакатявал някого и който е убивал своят приятел или неприятел, той се е наказвал твърде жестоко. Който е ударял плесница на някой човек, той е получал за пръв път сто удара, а който е повтарял своето престъпление,

той е получал четиристотин удара. Който е разкървявал някоя част от тялото на своят противник, той е получал петдесет удара с камшик и петдесет с тояга.

Кражбата в Зендавеста се счита за най-презрителен порок. Крадците са се считали за побратими на черните дяволи. За измамата се е полагало най-строго наказание. Това наказание е падало даже и на семейството на престъпникът. Лъжата се е считала за голям грях против всевиждащият бог на светлината. Който лъже, който не изпълнява дадената комуто и да е дума и който наклевети някого — той служи на л ъ ж л и в и я т д у х и подвърга се на всеобщо презрение и на най-жестоките наказания. Даденото обещание, изречената вече дума и у д а р ъ т р ъ к а о р ъ к а са се считали у персите за свещени; истината се е считала за най-първа добродетел, а лъжата и дълговете — за най-голямо беззаконие и за най-непростителен порок.

Децата са се учили да яздят, да пускат стрели из лъковете и да уважават правдата. На една степен с правдата са се намирали гостеприемството, щедростта и благотворителността. И така, вярата на иранците е била много по-добра от вярата на индийците. Тя е проповядала правда и борба против злото; тя не е считала за грях земният живот; най-после тя е повелявала да се поддържа той живот. . .

Бащата на семейството е имал неограничена власт над жените и над децата. Персите са имали множество жени, а още повече наложници. Който е имал много деца, той е правил голяма заслуга на боговете. Сяка девица е била обязана да се омъжи. Ако някоя девица оставала доброволно н е в и н н а д е в а, то отивала в ад. Друговерците не са имали право да земат иранка. Бракът е бил дозволен и между ближните роднини, даже и между братът и сестрата. Така също на иранците се е запрещало твърде строго да земат момиче от някоя друга вяра.

До петята или до шестата година мъжките деца са оставали при майките си. После това тия били длъжни петнайсет години да изучат молитвите и свещенният закон у жреците. Когато на момчето се изпълняли петнайсетте години, то било длъжно да прочете наизуст вероучението и да се закълне три пъти, че ще да се повинява на Зороастровият закон. После това произходили различни об-

ряди и очищения. Жреците опасвали момчето с връвчица, която била усукана от вълна или от камилска козина. Тая връвчица е била еднаква за сичките иранци. Тряба да ви кажа и това, че тая връвчица, която е защищала иранецът от нечистите духове, се е носила и дене, и нощe.

4. Мидия

Между иранските народи най-замечателни са били мидяните и персите. Мидяните са населяли северната част на Иран. Северната част на Мидия е била покрита с планини и с гъсти гори, а южната част, или Велика Мидия, е била непланиниста и твърде плодородна. По нея са се намирали богати пастбища и множество стада. Само на Низейските полета, според както разказват историците, са пасли до сто и шестдесет хиляди коня. На планините са расли великолепни гори, а в долините — портокали, лимони, смокви и твърде голямо количество грозде. Столнината на мидийските царьове е била Екбатана, която е била изградена на прекрасно място, посред вечно зелени дървета, близо при планината Оронта.

На югозапад от Мидия се е намирала Сузиана. Около морският бряг на тая пясъклива земя е била нетърпима горещина. Разсипаната по земята пшеница изгаряла като в запалена пещ, а змиите и гущерите, които се старали през летният ден около пладне да преминат през пътят, изгаряли от слънечната горещина. Другата земя е била богата с жито, с ориз и с лозя. Главният град в тая земя е бил Суза. Тоя град е бил изграден от керпичи и от камъни. Историците говорят, че покривите на къщите са се насипвали със земя, която е имала дебелина около два лахтека, за да бъде в къщата прохладно. Тая земя е била дотолкова плодородна, щото класът на ичимикът и на пшеницата са давали повече от сто зърна.

Още преди 1300 годин до Рождество Христово Мидия е била вече господарство, но това господарство е траяло твърде кратко време. После кратко време Мидия била подчинена под властта на асириянците. От тях тя се е освободила около 700 години до Рождество Христово. После това освобождение в Мидия произлезли различни бунтове. Най-после мидяните си избрали за цар мъдрият и справедливият съдия Дейока. Тоя Деок е украсил Екбатана и окружил я е със седем разноцветни каменни стени. Скоро после това Деок се отдалечил от народът, окружил себе си с различни копиеносци и с всевъзможни шпиони, а своите дворци той изградил само от кедрово и кепарисово дърво, украсил ги със злато и със сребро и покрил ги с посребрени керемиди.

Синът на Деока Фраорт покорил персите, бактряните и партяните. Покорените народи са плащали данок и участвовали са във войните на победителите, но съхранили са своите стари закони. Фраорт е продължал своите завоевания дотогава, дорде не била разбиена и неговата войска от асириянците и дорде и той сам не бил убит в едно сражение.

При синът на Фраорта, Киаксара, на Мидия нападнал такъв един народ, който се е наричал скити. Скитите разбили мидийската войска и опустошили сичката страна. За щастието на мидяните скитите преминали към запад и оставили мидийските владения. Твърде скоро мидяните успели да си починат и да съберат силите си. Киаксар, който изпитал такова едно нещастие, улучшил управлението, усъвършенствовал войската и освободил се от скитите. С помощта на вавилоняните той разбил асирийците и разделил с тях Асирийското царство.

Ние говорихме вече един път, че возточните народи са обичали да правят завоевания и да живеят на чужда сметка. Тряба да ви кажеме и това, че скоро после тия завоевания царският дворец и войската се предавали на розкошество и на разврат, а ако е сичкото това така, то първото нападение от друго някое младо племе разрушало старото царство и основявало друго господарство. Така е било и с мидяните. Още при четвъртият цар Астияга мидийското царство се разрушило. Астияг се предал със сичката си душа и сърце на различни розкошества и на крайна изнеженост в своите дворци. Тоя цар е бил ненавистен на народът. Говорят, че Астияг бил дотолкова жесток, щото ял даже и децата на своите виновни големци. . .

Покорените перси въстанали, победили мидийската войска и наместо мидийското царство основали персийско.

5. Перси. Кир, Камбиз и Дария

Земята на персите е лежала на юг от Мидия. Персите са пасли добитък и обработвали са земята. Тям одавна вече било ненавистно да живеят под властта на мидяните. И така, под предводителството на Кира тия нападнали на Астияга и разбили го. Разказват, че Астияг бил победен чрез предателство. После падението на Астияга Кир станал цар.

Тряба да ви кажа и това, че Кир не е останал доволен от освобождението на своят народ, той поискал да покори и Мидия. Когато Мидия била покорена, то Кир завоевал царството на лидийският цар Креза, който се бил прославил със своето голямо богатство. После това той покорил и Вавилон. По сичко се види, че Кир е мислил да предприеме поход в Египет. За да си приготови безопасен път към тая страна за тоя поход, Кир дозволил на евреите да се върнат из Вавилон в Палестиня. За своя столнина Кир избрал град Суза.

С покорените градове и народи Кир постъпял твърде умно. Той им оставял техните по-напредни закони и дозволял им да се управляват го тях самостоятелно. В секи град Кир оставял само по един мидянин или по един персин, който е надзирал над висшето управление. . . После смъртта на Кира персите дълго време са го възхвалявали в своите песни. . .

Наследник на Кира е бил синът му Камбиз. Народът не е обичал Камбиза за неговата жестокост. Освен това, Камбиз е бил по-глупав от своя брат Смердиса, боял се от него и при първата клевета заповядал да го убият. На народът не обявляли за неговата смърт. Дълго време с неговото име управлял онзи клеветник, който погубил Смердиса и у когото по-рано за някакви си злодейства били отрязани ушите.

Въобще Камбиз е бил твърде жесток човек и твърде голям тиранин — той ритнал сестра си с коляното и убил я, той осъдил множество бащини си големци на смърт за нищо и за никакво, най-после той убил по-първите свои войници, от които се боял. Веднъж Камбиз се разсърдил на своят съдия и пожелал да го накаже. Това наказание станало съвсем безчовечно! Той заповядал на слугите си да одерат кожата на съдията и да покрият с нея съдийската столица. После това той накарал синът на наказаният да седне на тая столица и да бъде съдия.

Говорят, че веднаж Камбиз попитал своят известител какво говорят за него персите. Известителят отговорил: «Тия те твърде хвалят, но мислят, че ти обичаш твърде много виното!» — «Тия мислят така също, че аз съм луд! — казал Камбиз. — Ти тутакси ще да видиш истина ли говорят персите. Ето на дворът стои твоят син. Ако аз пусна една стрела и ако тая стрела не попадне в самото сърце на синът ти, то това означава, че персите говорят истина.» Тойземал лъкът си и пуснал една стрела. Тялото повдигнали и разпрали го: стрелата попаднала в самото сърце! . . . Камбиз извикал с голямо тържество: «Видиш ли какви глупци са нашите перси! . . . Кажи ми сега, видял ли си на светът такъв стрелец, какъвто съм аз?» — «Ох, господарю! Аз мисля, че и сам бог не би могъл да лучи така вярно!»

При сичкото това Камбиз си е въображал, че той е по-голям и по-умен от баща си. Веднаж той попитал Креза: «Кой е по-велик из нас: баща ми или аз?» Крез отговорил двоесмислено: «Тебе ние не можеме да сравниме с баща ти, защото ти нямаш син, а баща ти е оставил с и н тебе.» Но най-после Камбиз убил и Креза. Тоя Крез е бил онзи лидийски цар, когото Кир земал в плен и с когото се е отнасял като с другарин.

Персийското царство не е било яко и дълготрайно, защото е било съставено насила от различни народности. После Камбиза това царство би се разпаднало тутакси, ако за престолът да не би бил избран умни Дария Гистасп. Войводите (сатрапите) в много места желали да се отделят и да съставят свои независими царства. Така например полководецът в град Сардах отнял самоволно градът на своя съсед. Когато дошли при него посланици от Дария и повикали го да дойде при царят и да се покори, то той ги убил. . . Дария твърде скоро наказал тоя полководец. . .

Вавилоняните така също се възбунтували. Вавилоняните одавна вече търсили случай да се освободят от персите. Дария ги победил и обиколил Вавилон. Градът имал достатъчно храна и отказал да се предаде. Вавилонските граждани желали до такава степен да се освободят от персите, щото изтребили сичките жени, които нямали

деца. С това средство тия мислили да одържат по-дълго време и да не хабят храната си напразно. Но хитростта помогнала на Дария и Вавилон бил земен. . . В това също време против персите се повдигнали мидяните и ерменците, но и тия били умирени твърде скоро.

Когато били унищожени вътрешните волнения, то Дария захванал изново да прави завоевания. Той желал да покори сичкият свят под своята могъществена власт, но на тоя с в я т се не харесвали тия победи и походите му против скитите и гърците били безуспешни. Войните с гърците се продължали и после Дария. Неговите наследници предпринимали против гърците няколко похода, но сичките тия походи са свършвали така, щото и сама Персия била покорена. Заедно със завоеванията у персите се увеличило и богатството, следователно и развратът. Зороастровото учение за правдата и за човеколюбието се унищожило твърде скоро. . .

6. За персийските царьове

Покорените народи са ненавиждали своите завоеватели твърде яростно. За да ги накарат да се повиняват, персийските царьове са употребляли най-големите и най-жестоките наказания. По областите били изпроводени сатрапи, които управляли тия области така също самовластно, както и царят в сичкото царство. За сатрапи са се назначали такива хора, които са били слепи оръдия на царят. В това също време тия сатрапи са били наказвани най-строго за сяка една невнимателност.

Ако Зороастар и да заповядал да се жалее човеческият живот, но после множеството завоевания най-обикновените наказания станали: първо — тоягата, второ — да се режат на виновният ушите и носът, третьо — да му се вадят очите, да му се секат ръцете и краката и пр. За сяко несполучно или нещастно изпълнение на царските повеления виновниците са се наказвали обикновено със смърт. Освен това, персите са разпинали на кръст, одирали са кожата и закопавали са човеците живи в земята. После Дария тия наказания станали още по-мъчителни: престъпниците били смазвани между два камъка, набивани на кол и т.н.

Царят се е считал за владика на сичко и на сякиго, но

самите дела говорят противното. Множество персийски царьове са били орудия на големците и на жените. Още при Дария Гистаспа една от царските жени е управляла сичкото царство. Тая жена, против желанието на Дария, е възвела на царският престол своя син, ако престолът и да принадлежал на другият Дариев син от първата му жена.

Царските жени са се разделяли на два класа: на жени и на наложници (одалиски). Жените му са били из същият род, обикновено неговите рождени сестри. Твърде често царьовете са земали за жени и дъщерите на по-знаменитите персийски големци. Наложниците са се набирали из сичките крайове на персийското царство. Тия са били най-хубавите цветя из сичка Азия. Числото на наложниците е било 360 (това число е било равно с дните на годината) и царят се е виждал с тях наред. Ни жените, ни наложниците не са смели да излязат пред народът. Тия са излазили с царят само тогава, когато той е отивал на лов или на дълъг път, но тия са пътували в закрити кола.

Съдбите на народите са се решали от царските жени. Тия са имали голямо влияние на управлението, тям са се дарили цели области, най-после тия са могли да се разпореждат и с войската. Сичката персийска история е сплетена от различни придворни кръвопролития и злодейства. Синът на Дария, Ксеркс, е убит от своите големци. По-старият син на Ксеркса е убит от по-младият си брат. Унукът на Ксеркса царувал само половен месец и после бил убит от своя рождени брат. Убиецът така също е бил убит от другият свой брат, т.е. от Оха. Синът на Оха, Артаксеркс II, е воевал със своят по-малък брат и убил го е в сражението и т. н. Тоя цар, т.е. Артаксеркс II, е имал 118 синове, из които троица са били родени от неговите жени, а другите от неговите наложници. Най-малкият царски син убил баща си и с и ч к и т е свои братия!. . . По-голямата част от персийските царьове са били кръвожадни. Не по-малко са били кръвожадни и персийските царици. Така например царица Перисатида измолила от царят един осъден, мъчила го десет деня с различни мъки, а най-после заповядала да му извадят очите и да му налеят в устата разтопен метал. . .

Разбира се, че при такова безобразно устройство на гос-

подарството и самите царьове са се боели за своят живот. Около дворецът им и ден, и нощ са стоели стражари. Който желал да говори с царят, то бил длъжен да държи ръцете си в своите дълги ръкави — в противен случай тутакси го наказвали. Когато на царят подавали вино, то виночерпецът бил длъжен по-напред да го опита с лъжичка, т.е. да покаже, че то не е отровено. Яденето така също се е опитвало пред очите на царят. Когато царят сядал на трапезата със своите големци, то ония, към които царят имал повече доверие, сядали от лявата му страна, а ония, към които имал по-малко доверие, сядали от дясната, «защото, ако стане нужда, царят много по-лесно може да се защищава с дясната ръка, нежели с лявата».

Когато една от царските жени сядала да обядва със свекървата си, то не яла ни едно ядене, от което не яла свекървата, защото тя твърде добре знаяла ненавистта на свекърва си и защото се бояла да я не отрови. Но найпосле свекървата я прехитрила. Персийските ножове са били с две острила. Свекървата отровила с яд едното острило на ножът, а другото не. Когато седнали да ядат, то отрязали една част на свекървата, а друга част на снахата, но само с другото острило на ножът. Тя го изяла и умряла.

Царят е обядвал със своите придворни само в праздник. Най-големият праздник е бил денят на царското рождение. Тоя ден е била длъжна да празднува цяла Азия Жените така също са присъствовали на тоя обяд и в тоя ден царят не им е отказвал ни в една просба. За царската трапеза са се употребляли почти секи ден много хиляди животни: коне, магарета, овце, камили и крави. Употребляли са се така също и множество гъски, кокошки и други птици. В царският дворец почти секи ден са обядвали около 15 000 човека. На царските гости се е давало ядене на порции и ако някой гостенин не можел да го изяде, то го носил дома си.

Извън дворецът царят никога не е ходил пеши. По дворът на своя дворец той е ходил понякогаж, но в такъв случай за него са се простирали скъпоценни сардски килими, на които освен него никой други не е смеял да ходи. Извън дворецът царят обикновено се е возил с каляска или е яздил на кон. У царедворците се е считала най-голяма милост да качат царят на конят. Когато бивали тържествени дни или тържествени царски пътувания, то улиците са се посипвали с цветя и кадили са се с темян. Цели редове войници са стояли и от двете страни на пътят и не са пущали никого да се приближи до царят. Телохранителите в златни одежди захващали и свършвали тържеството.

Каляската на б о г а, в която били впрегнати осем превъзходни коня, вървяла пред царят, а в нея седели м а г и т е (поповете) и носили свещенният огън. Около каляската на царят вървели жезлоносците. Персийските родоначалници, главните придворни големци и роднините на царят вървели след каляската. След тоя тържествен ход водили царските коне, на които числото било 200 до 400 и които са били накитени със скъпоценни накити.

Коронясването е произходило твърде просто. Новият цар отивал в старата персийска столнина (Пасаргад), облачал одеждата на Кира, ял «теребинта» (старовременно персийско ядене) и няколко фиги и изпивал една чаша мляко. Сичкото това му напоминало за животът и за старите обичаи на неговите прадеди. После това той получал от магите посвещение.

После възшествието на престолът царят се е показвал на народът твърде рядко. Така също, за да дойде човек при царят, е било твърде тежко. Никой не е можел да говори с царят, дорде не падне на земята надолу с лицето.

В някои случаи персийският цар е седял на златен трон — както боговете сядат на небесните престоли, — и държал е в ръката си скиптър. Над царският трон е била направена покривка от шарен пурпур. На главата си персийските царьове са носили особен вид т и а р и (корони), които са били обивити с бели и със сини повезки. Царската одежда се е състояла от пурпурна долама (само царят е имал право да носи подоба долама), над която се е намятала горна дреха така също от блестящи пурпур. По тая одежда са били изрътбени свещени птици. Златният пояс е везвал долнята дреха и поддържал е саблята, която е била украшена с множество елмази. Един цар е накитвал себе си с толкова украшения, щото тия украшения са чинили заедно около 200 милиона франга.

Числото на царските придворни е било твърде голямо. При царят са се намирали сичките персийски родоначалници (големци), царските съдии, членът на господарственият съвет, министърът на полицията, съкровищникът,

министрът на финанциите със сичките свои чиновници и царската канцелария с множество писци. Съдържанието на дворът е изисквало много слуги: в царският дворец са живели особни слуги, доктори, конюхи (сеизи), кучетари, тъкачи, илюминатори, повари (ахчии), пекари и т.н.

Освен великолепните дворци в столнините царят е имал множество горски къщя и великолепни градини.

7. Положението на народът

Народът е бил длъжен да се повинява на царят без никакво противоречие. За да се поддържи робството, персийското правителство е измишляло най-строги наказания и деятелен полицейски надзор. Секи цар е избирал по един изключително предан човек, когото е наричал свое о к о, т. е. министър на полицията. Другите чиновници на тайната полиция са се наричали «уши» на царят... Персийските шпиони са откривали не само онова, щото е съществовало, но и онова, щото са измишляли техните зли умове. Тия са желали само да покажат на царят своята преданост и своите старания, без да помислят за ония невинни хора, които са ставали жертва на техните клевети. Но говорили ли са тия истина или не, а техните дела са се одобряли и награждали!

Персийските чиновници почти сякога са се бояли от различни съзаклятия. Тия са укрепляли пътищата и разгледвали са пътниците с голямо внимание; тия са разпитвали почти сякого от де иде и накъде отива; най-после тия са разпечатвали почти сичките писма, които са влязали или излазяли из царството.

Но и тия предосторожности са били твърде слаби. Персийското царство е претърпяло многочислени въстания. Египтяните и много други подчинени на Персия народи постоянно са повдигали срещу своите завоеватели и господарството се е държало само със сила, т. е. с помощта на войската.

Разбира се, че персите са занимали главното място в господарственото управление. Още от времето на Кира персите са захванали да не плащат на господарството никакъв данок. Бил даже и такъв обичай, щото когато царят дохождал в собствена Персия, то разделял донесените пари между сичките нейни жители. Освен това само персите са окружали царят; само персите са съставляли поголямата част от неговата армия; само персите са съставляли господарственият съвет; най-после само персите са били изпроваждани за сатрапи (управители) по провинциите.

Когато царят желал да докаже своето почитание и уважение към някой свой поданик, то му харизвал или особена долама, или златен синджир, или златна сабля и т. н. Но най-голямо внимание царят е оказвал на оногова, комуто е изпроваждал едно блюдо ядене от своята трапеза. И така, персийските големци се научили да търсят само едно почитание и дарове, без да заслужат и без да бъдат достойни за подобно почитание.

Само персите из по-долните класове останали верни на своите старовременни обичаи. Големците твърде скоро захванали да носят мидийски дрехи и египетски панцири. Главата си и брадата си тия решили изкуствено, а тялото си мазали с масла и с благовония. През лятото слугите носили над главите им умбрели. Къщята на големците били разукрашени със скъпоценни килими, креватите им имали златни крака, съдовете им били златни или позлатени, а слугите им били многочислени. Стаите им били пълни с жени и с наложници. Богатите водили със себе си своите жени даже и тогава, когато отивали на война. Тия вървели след войската или в закрити каляски, или на камили.

Сичкото господарство било разделено на 20 сатрапии (губернии). Сатрапите съставляли своя собствена войска и управляли округът си по своята собствена воля, т. е. съвсем независимо. Тия твърде често са воевали даже и между себе си. Покорените народи плащали годишен данок или с пари, или с добитък (повечето пъти са давали коне). Освен това, персите са събирали мито (гюмрюк) на границите. Народът е бил обязан да храни царят във времето на неговите пътувания по господарството. Само Мидия е давала сяка година за царският дворец 100 000 овце и 4 000 коне. С една дума, това господарство е било устроено така, щото сичките негови поданици са живели само за царят.

Царската сила се е заключала само във войската. Главното отделение, което е било съставено от 10 000 души, се е наричало «безсмъртни перси». Другата войска е

била съставена от различни народи, които не са разбирали нито един другиго, нито военните науки.

Освен това, персите са заимствовали от покорените народи само онова, щото е било лошаво или вънкашно. Тия нищо не са се учили. Техните лекари, полководци и инджинери са били гърци и египтяни.

И така, когато персите разбогатели чрез чуждият труд, то изгубили своите по-напрежни достойнства и сичкото тяхно щастие се заключало само в това: да пият, да ядат, да бъдат верноподаници и да не работят нищо. . . Тия погрубели даже дотолкова, щото захванали да принасят жертва на боговете си живи хора, т. е. тия закопавали живи деца в земята само затова, за да прости бог възрастните!...

Когато персите загубили своята любов към трудът и когато се научили да живеят без работа и да се хранят наготово, то персийското царство захванало да ослабва се повече и повече, дорде Александър Македонски не го покорил с твърде малка сила.

З а б е л. Из староперсийските наречия най-главните са: зендското и староперсийското или ахименидското. На последньото наречие са писали с клинообразни букви. Зендавеста е написана на хусварешко наречие.

Из староперсийските литературни произведения не е останало нищо важно. Средневековната персийска литература е твърде богата, но тя не принадлежи на старовременното персийско царство. Днешното персийско царство няма нищо общо с царството на Кира и на Дария. За днешното персийско царство ние ще да поговориме в средната история. П р е в.

ЗА СТАРИТЕ ГЪРЦИ

VI. ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ ГЪРЦИ

Развитието на човеческият род е вървяло полека-лека. Ние видяхме вече, че в Египет и в Индия са съществовали вредителни и никому непотребни к а с т и; ние видяхме вече в какво положение се е намирал суеверният и полуубиеният тамошен народ; най-после ние видяхме вече, че жреците и царьовете са живяли от трудовете и от потът на послушният народ. . . У вавилоняните и у персите не е било така. Ако у тия два народа и да са съществовали множество суеверия, но тия суеверия не са били дотолкова силни и не са могли да тегнат така жестоко над народът. . Тия народи, които са делили само по своите занятия, са били отчасти равни между себе си в своите нрави и обичаи, ако сичките тия и да са били робове на един владетел. Тоя владетел, както видяхме вече в предидущите книжки, е държал в ръцете си върховната власт и играл си е с народът по своята лична воля. У финикияните властта на царьовете е била малко-много ограничена не само от жреците, но и от по-богатите граждани.

Гръцкият народ е прекрачил още по-надалеч. В Гърция е било не твърде горещо и не твърде студено. Ясното небе, нямането обширни гори и опасни животни, опустошителни ветрове (урагани) и заразителни болести — сичкото това е действовало благотворно на народът, защото не го е плашило и защото не е развивало въображението му и не е осакащало умът му. Освен това, старовременните гърци са били твърде способен народ. Тряба да кажеме и това, че гърците са живяли повече в градове. Секи вече знае, че в градовете животът и развитието вървят по-скоро и по-лесно. Тая е била най-главната причина, която е накарала гърците да се развият скоро и лесно. Тия влезли в сношение с финикияните и с египтяните и усвоили техните знания твърде бързо, защото земята им е била окружена с море и с добри пристанища. Когато гърците

дошли с помощта на своите съседи до известно развитие, то захванали да развиват своят език и създали такава литература*, която не е била ни у един народ до тях. Тия са усъвършенствовали науките и изкуствата, тия са се старали даже да оставят суеверната религия и да направят философията ръководител на човечеството. . .

Гръцките градове, например Атина, достигнали до такова свободно политическо устройство, щото самият народ решал мир или война, назначал и свалял сичките свои чиновници и издавал закони. . . Секи гражданин, ако той и да би бил и най-бедният човек в градът, е можел да се възкачи до най-високи длъжности, ако само той е бил умен и способен. . . Гърците не са имали ни чинове, ни ордени (отличия); заслужените и престарелите са се уважали по-малко, нежели младите и способните. . . Лавровият венец и одобрението на гражданите са служили като най-голяма награда на гъркът.

Разбира се, че човеческата жедност разваля благосъстоянието почти на сяко едно господарство. Когато Атина добила сила и първенство, то пожелала да ръководи и другите гръцки градове и да повелява на цяла Гърция. . . Тряба да ви кажа и това, че атиняните са имали множество робове, а друг един голям гръцки град, Спарта, е живял повече от търбовете на своите робове. Тоя град е желал така също да владичествова над Гърция. Сичкото това е станало причина да произлязат в Гърция безчислени междуособни войни, чрез които тя е ослабнала и паднала.

Това желание, за да живее човек от чуждият пот, от потът на покорените народи, са осъждали в онова време и самите гърци. Така например най-знаменитият и най-ученият в онова време гръцки писател Аристотел говори, че «господарственото устройство е обязано да има пред очите си една цел, т .е. да достави на сичките свои граждани такъв живот, който да бъде основан на справедливостта и на извънредното народно щастие. Господарствата, както и частните хора, твърде често подпадат под онова лъжовно убеждение, което им разказва, че щастието на един народ се заключава в неговите завоевания и в разпространението на границите. Ето защо и най-прославените гръцки господарства се стараят да разпространят колкото се може повече своята власт над другите народи и господарства. Лъжливостта на това убеждение е очевидна за сякого, но секи из нас тряба да се съзнае, че е твърде тежко да реши човек как да се устрои това или онова господарство, щото главната цел и на господарството, и на неговите граждани да бъде добродетелта и истинното щастие.»

* Литература или книжевност се наричат сичките писани или печатани съчинения, които се появляват у един народ.

Тука сме длъжни да ви кажеме, че днешното човечество се стреми да достигне до подобно господарствено устройство. Новоевропейските народи — ако тяхното развитие и да върви много по-полека, нежели развитието на старовременните гърци, — употребляват сичките си сили да достигнат до необходимото господарствено съвършенство. Разбира се, че програмата на днешното човечество е и по-широка, и по-вярна, и по-удобоизпълнима. . . И наистина в това също време, когато старовременните гърци, даже и атиняните, не са могли да се възвдигнат до онова свещено уважение към свободната мисъл и към свободната реч; в това също време, когато тия не са признавали равенството между мъжът и жената; в това също време, когато тия не са давали на робовете човеческо право и когато са наричали варварин секи негрък; най-после в това също време, когато тия са мечтали да покорят сичките свои съседи и да им бъдат господари — в днешните времена съвременното човечество е достигнало или желае да достигне до пълно унищожение на робството, до пълна свобода на мисълта и на речта, до пълно равенство между жената и мъжът и между хората въобще и мечтае за братският съюз между сичките народи и народности. . .

Но ние желаеме да говориме така също за различието, което съществува между днешнята наука и между гръцката и между днешните и тогавашните умствени и материялни сили. . . Ние желаеме да говорим и за това, че днешнята цивилизация (образование) се стреми да прегърне няколко стотини милиона хора, когато гръцката се е ограничала само с няколко стотини хиляди.

1. За старовременните гърци

Старовременните гърци са живяли по бреговете на Средиземно море на югозапад от Цариград. Южната част на Гърция е съставляла Пелопонез, т. е. днешния Морея. (Днешните гърци населяват същите местности.) В Пелопонез са живяли три гръцки племена: аркадяни, елидяни и спартанци. Средня Гърция се е простирала от Коринтският провлак до Термопилите. Главни градове в тая местност са били Тива, Делфа и Атина. Около Атина са се намирали бърдовити места, из които гърците са добивали мермер и сребърна и свинцова руда. Северна Гърция се е простирала до планината Пинд и до Македония. Съседните на Гърция острови са били така също населени с гърци.

Воздухът в Гърция е бил съвършено умерен, защото тая земя е била бърдовита и защото тя лежи много на юг. Единственият недостатък на тая земя е бил тоя, че в нея няма големи реки. Твърде често през лятото водата е изсъхвала дотолкова, щото не я е било ни за пиене. Земята е била твърде плодородна, ако и да е бил потребен голям труд и тежка работа, за да даде плод. . . Това е било първото побуждение, което е накарало гърците да се трудят и да достигнат до известно умствено развитие. Освен това, морето е способствувало твърде много за развитието на търговията и за сумата на знанието. Когато един народ има каквито и да е сношения със своите съседи, то той се развива много по-лесно.

Гърците не са знаяли какво е голяма бедност. Когато тия захващали да чувствуват недостатък, то една част от гражданите се преселяла и основавала някъде в някоя чужда земя нов град (колония). Колониите така също правили познанство с множество народности, научали от тях по нещо и съдействовали на общото образование и на умственото движение.

Сичките гърци, заедно с преселившите се в колониите, във времето на гръцкото процъвтание са се считали до 20 милиона. Из тях по-голямата част е живяла в колониите*.

* Разбира се, че това число е преувеличено до баснословни размери. Из сичко се види, че старовременните гърци са приличали твърде много на днешните свои братия елиноцънцари, които ни разказват, че сичкият Балкански полуостров е населен само с гърци, че Южна Русия е съставена от гръцки колонисти и че числото на гърците е по-голямо от 20 000 000. (Гледай гръцките географии, които и до днес още се печатат и препечатват в Атина.) Ние сме слушали от гърците с ушите си, че Одеса е гръцка колония, защото в тоя град живеят няколко гърци тютюнджии и защото съществува гръцка школа с десетина деца. Даже и австро-маджарският град Земун е гръцка колония, защото в тоя град живее някой си кир Тома (цънцарин) и защото в една от черковите пеят с гръцки глас. Такива са били и старовременните гърци и техните колонисти. Прев.

Гръцкият народ почти никога не е съставлял едно господарство, а постоянно се е разделял на множество независими племена. Общото гръцко единство се е поддържало само с езикът, с нравите и с религията*.

Във времето на своето детинство, т. е. в онова време, когато гърците са знаяли твърде малко и когато не са били развити доколкото тряба, то тия признавали за свои богове небето, слънцето, месечината, земята и пр. Тия не само си са мислили, че птиците и конете могат да говорят човечески, не само не са знаяли, че между човекът и животните има голямо различие, но още си са представляли, че даже и слънцето, звездите и месечината са хора, които ходят, говорят и мислят. Сичкото това е станало причина да се появят различни приказници за небето (за Зевса), за слънцето (за Аполона) и за месечината (за Дионисия).

Най-напред в тия приказнички се е разказвало как небето разбива т у ч и т е (облаците) със своята молния, как слънцето изхвърча из подземното царство и със своите лучи побеждава темната нощ. . . После време тия чудеса захванали да се разказват не само за боговете, но и за хероите (юнаците), за Херкулеса и за други.

Освен приказниците за боговете и за хероите гърците са имали множество старовременни песни. В тия песни така също са се разказвали различни чудеса. Най-знаменитите гръцки песни са били за Ахилеса и за Одисея, т. е. в тях се е разказвало как гърците са ходили да превземат град Троя и как Одисей се е върнал назад после раз-

* И това заключение не може да се земе за факт. Гръцката и римската религии са били почти еднакви, но ние не можеме да кажем, че гърците и римляните са били един народ. Същото тряба да кажеме и за нравите на горсказаните две племена. Гърците и до днес още имат обичай да наричат сичките православни християни г ъ р ц и. П р е в.

рушението на тоя град. Тия песни, според както говорят, са съчинени от някой си старец Хомер. Гърците са ги обичали твърде много. Децата са били обязани да ги изучават даже в училищата.

Песните за обсадата на град Троя са се наричали Илияда, а песните за Одисеевите странствования — Одисея. Като разказва за военните събития пред град Троя, Хомер постоянно извожда на сцената различни богове. Бог Зевс и другите богове принимават голямо участие във войната. Но боговете на Хомера действоват вече чисто като хора; тия така също ненавиждат, завиждат и обичат и превъзхождат хората само със своето безсмъртие, със своята сила и със своето знание.

Илияда и Одисея са били известни на сичкият народ. Ето защо сичкият народ е познавал своята религия и своите богове, ето защо у гърците не са могли да се развият такива жречески касти, каквито са съществовали на Возток. Гръцкият народ е приносил своите жертви сам, а жреците са се старали само да предскажат неговото бъдъще. . .

Гърците са мислили, че боговете показват на хората своята воля чрез гръмотевиците и чрез молниите, чрез прелитанието на птиците и чрез вътрешностите на приносимите за жертва животни. Гърците са вярвали повече от сичките други народи, че човекът не тряба да предпринимава почти нищо, дорде не получи от боговете каквогоде предзнаменование. Ето най-главната причина, която ги е накарвала да вярват в предсказанията и да уважават своите оракули.

Най-главният гръцки оракул се е намирал в град Делфа при храмът на Аполона. Значението на тоя оракул е било дотолкова голямо, щото даже и множество частни лица са дохождали при него и молили са го да открие бъдъщето на техните домашни дела или на техните предприятия. Разбира се, че жертвоприношенията, които са били нужни в тия обряди, са изисквали големи суми. Оракулът са разпитвали само за обществените дела и народът е вярвал буквално в онова, щото му е говорил тоя оракул. Ето защо множество полководци и множество предводители на различни гръцки господарства са се старали да подкупят светият оракул и да достигнат своите цели. Богу дарили дотолкова много, щото жреците при тоя

храм успели да съберат около четиринайсет милиона рубли днешни пари.

Тряба да кажеме и това, че гръцката религия е накарвала човекът да живее не за небето, а за земният живот. Гърците са вярвали, че после смъртта съществува загробен живот, но тия са считали тоя живот като печално продължение на земният. Гръцката вяра е била повече за тоя свят: секи човек е бил обязан да се труди сам за себе си, за своето семейство и за общото благосъстояние. Свещените места са били обозначени само с един олтар и с гъста гора, която е била посвещена на боговете, но ние видиме, че още в древните времена гърците са правили вече храмове в градовете и изображали са в тях своите богове.

Тряба да ви кажеме и това, че в храмовете са се чели само едни молитви, а жертвите са се приносили под откритото небе, извън храмът, над олтарят, който се е наричал жертвеник. Царят е приносил жертви за себе си и за своят народ; бащата ги е приносил за своето домочадие, а бездомният — сам за себе си. На жертвоприносимото добиче са разрязвали гърлото. После това жертвата се е разделяла на части. Ония части, които са принадлежали на боговете, са се обливали с вино и с вода и после вече са се туряли на жертвеникът. Тия жертви са се принасяли само затова, защото верующите са желали да накарат и боговете си да участвоват на тяхната трапеза и да опитат тяхното ядене и пиене.

Боговете обикновено са получали г о л е н и т е (бедрата, джунгурите) и множество други кости и месо, а другите части са изядали хората. С тия дарове човекът е подкрепял своята молитва към боговете, с тях е той отвращал гневът на боговете, най-после с тях е той отстранял бъдъщите нещастия. Даже и тогава, когато гърците се събирали да попият малко вино и да се повеселят, то тия по-напред изливали малко вино на земята, за да пият и боговете. Освен това, боговете са получали розкошни дрехи, част от военнопленните неща и различни оружия. Сичкото това се е туряло на олтарят или се е окачвало в свещената гора, или се е вносило в храмът. Случвало се е, да кажеме право, и така, щото верующите да пожертвоват на своите богове само едни възвания и само едни голи молитви. Когато гърците се молили, то повди-

гали ръцете си нагоре към небето, а ако се кланяли, то с това молили само подземните божества.

Когато се принасяли жертви за сичкият народ, то тоя народ е бил обязан да принимава и сам лично участие. Във времето на тия жертвоприношения е съществовал особен порядок. След украшените и приготовените за жертва животни вървяли жреците и служителите на олтарят, които носили черковните принадлежности, после тях господарствените чиновници, които носили знаковете на своето достойнство, после аристократията, която, според големината на празникът, вървяла или въоружена, или в бели дрехи и с клонове в ръка, най-после старците и другите верующи.

Във времето на ходът народът пял на различни места тържествени песни. Когато верующите окружали олтарят, то захващали да пеят и старците, и мъжете, и момичетата. Тия песни са се пели с голяма редовност и с извънредно благоговение. После това, тия играли около олтарят религиозно хоро. Когато се свършвало жертвоприношението, то народът захващал различни борби: едни пели песни, други се борили, трети се били с юмруци, четвърти търчали и т. н.

Из празничните събрания най-важните са били О л и м п и й с к и т е и г р и. Тия игри са съществовали от най-старите времена. От 776 година до Рождество Христово гърците захванали вече да записват и имената на ония юнаци, които ставали победители в тия игри. От тая година тия захващали и своето леточисление. Олимпийските игри са бивали през секи четири години и това време се е наричало о л и м п и я д а. Четирите години са съставляли една олимпияда. И така, гърците са считали времето с олимпияди.

Олимпиядските игри са произходили в Елида, в град Олимпия. Олимпия е била сборно място, дето в известно време са се събирали почти сичките гърци, за да изпълнят своите свещени игри, а това е станало причина, щото гръцките градове да провъзгласят сичка Елида за свещена земя. На тая земя никой не е смял да произвожда война. През нея е било запрещено да преминуват даже и въоружени хора. Ето защо елидяните са били длъжни да устройват игри и богослужебни празници. Във времето на игрите сичките воюющи гърци заключали примирие.

На онова място, на което произходили игрите, съществовали множество свещени и обществени здания. Пред свещената маслинична гора стърчал храмът на бога Зевса, а в гората се намирали жертвеници, място за скачане и място за припкане с възвишения за народът.

Олимпийските игри са се празднували в началото на сяка пета година в първото пълнолуние после лятното обръщание на слънцето. Тоя праздник се е продължал пет деня. Жените не са имали право да участвуват на тоя праздник. Главните игри са се състояли в следующето: едни са се гонили пеши, други са играли с някакво си колело, трети са се били с юмруци, четвърти са хвъргали диск (тежко округло желязо, което е било по-тънко към крайовете), пети са скачали, а шести са се гонили със своите колесници или със своите коне. Победителят се е считал за най-главен — неговото име е носила и самата олимпияда (т. е. четиригодишното разстояние). В тия игри са се допущали само природните гърци. Чужеземците са могли само да гледат на тия игри.

Игрите са били измислени в онова време, когато умственото образование на гърците е било още твърде слабо и затова, после време, когато се появили художници, поети и писатели, то народът слушал или гледал вече и техните произведения в свободното време, т. е. когато не произходили други игри. Награди не са се давали почти никому, но одобрението от съотечествениците е било за секи един грък твърде скъпоценно.

В последният ден на праздникът са прославяли победителите. В присъствието на сичките зрители победителите излазяли тържествено из свещената олимпийска гора. После богатите жертвоприношения имената на победителите се провъзглашали посред ликованието на народът и секи победител се украшал с прост маслиничен венец. Тоя венец се е считал у гърците за най-голяма чест, каквато само е бил способен да достигне човек под ясното небе. С тая награда се е гордил не само победителят, но и сичкият град, в който е той бил гражданин.

Олимпийските игри са били подпълно народен праздник: тия са съединяли разпръснатите гръцки племена. . . Тия игри, в които са участвовали само природни гърци,

са показвали на враждебните гръцки градове и племена, че между гръцкият народ съществува единство, че гърците произхождат от един корен и че тия имат едни обичаи — в противоположност на сичките други народи, които гърците са наричали «варвари».

2. За общественото устройство

В най-старите времена гърците са имали царьове, но тия царьове не са били богове на народът, не са били негови повелители и народът не е бил роб на никакви деспоти. Царят не е можел да извърши ни едно важно дело без своят господарствен съвет, а тоя съвет е бил съставен от старейшините на по-първите и на по-древните родове (фамилии). Народът така също се е приглашал на народните събрания, ако той и да не изказвал своето мнение.

Във времето на честите междуособни войни, които са произходили между гръцките племена, властта на царьовете се е основавала най-много на тяхната телесна сила и на справедливостта, а после, когато настанали помирни времена, гръцките войници унищожили царската власт и разделили я между аристократите (благородните). Един от тия аристократи, който е имал царска титла, приносил на боговете жертви, а другите са били съдии, полководци и т. н.

Аристократите се отделили твърде скоро от народът, държали се твърде строго за своите права и преимущества и не дозволяли на простите граждани да принимават участие в управлението. Народът, който е бил недоволен от притеснението на големците, оставил отечеството си и преселил се в други крайове, а аристократите, които са се старали със сичките си сили да се избавят от тоя незадоволен народ, способствували твърде усърдно на тия преселения. . . Разбира се, че това средство е било не твърде основателно.

Когато се развила търговията и когато се усилило търговското население, то аристократите (войниците) били принудени да разделят своята власт и своите права с народът. Разбира се, че аристократите са пожертвовали част от своите права после дълги и кръвопролитни борби. И така, рано или късно в сичките гръцки градове било

воведено народно или, да кажеме със съвременни думи, републиканско правителство.

Ако във секи град това републиканско правителство и да било различно, но в това също време в сяко из тях народът е издавал сам свои закони и управлял е господарството си по своята воля. Чиновниците са се избирали от самият народ и избирали са се само на една година, а ако сичкото това е било така, то тия са зависели изключително от народът, не са смели да го притесняват и изпълняли са законът буквално. Виновниците са се извождали пред съдилището и наказвали са се твърде строго. . . Републиканското устройство се е появило най-напред в колониите.

Причините, които са накарали гърците да се преселяват и да основават колонии, са били различни. Едни са оставяли отечеството си по причина на междуособните войни, други са оставяли по причина на извънредната гъстота на населението, а трети — за търговски интереси. Още около 600 г. до Рождество Христово гръцките колонии порасли повече от 250 (?). В това време гърците станали господствующи морски народ.

Колониите са се отнасяли към своят град така също, както се отнасят дъщерите към майка си. Народът се преселял под защитата на своите по-напредни богове и продължал да ги обожава и да почита техните изображения и на новото място. Свещеният огън, който е бил земен из домашното градско огнище, не се гасил ни във времето на странствованията, ни във времето на поселението на новото място. Колониите доказвали твърде често при различни тържествени случаи, че тия уважават своят отечествени град (метрополия) и изпроваждали му различни дарове. Разбира се, че ако колонистите и да са желали да съхранят своите отечествени нрави и обичаи, но новите обстоятелства и сношенията с другите народности ги накарали да приемат нов живот и нови наклонности.

И така, малко по малко колониите, както и децата, отишли по-далеч от своите родители, т. е. от метрополиите. Ония колонисти, които оставили своето отечество чрез политически причини, не са могли да бъдат задоволни от господарственото устройство на своите метрополии, следователно тия първи са създали народно правител-

ство. . . После това чрез своите сношения с метрополията тия са имали голямо влияние на своите съотечественици. И така, чрез влиянието на колониите метрополиите малко по малко захванали да отварят очите си и после големи и тежки борби успели да се избавят от аристокрацията (от големците или от благородиетата) и да основат в земята си народно правителство. . .

Не само политическото устройство, но и гръцките науки, изкуства и поезия въобще са се развили по-напред в колониите, а после вече са се преселили в Атина. Така също се е преселяло и политическото устройство из колониите в метрополиите. Така например, когато гърците се преселили из Пелопонез на остров Крит, то покорили тамошните жители и основали народно управление. Сичките господарствени дела се решали от гражданите, имането било общо — сички обядвали заедно и имали еднакви дрехи; не били ни богати, ни сиромаси — сички били равни между себе си.

Гражданите се не занимали с нищо друго освен да развиват своята телесна сила и мъжество. После дълго време тия правителствени учреждения били пренесени изново в Пелопонез или в Спарта. Разбира се, че както в Спарта, така и на остров Крит покорените народи са били робове на завоевателите. Освен това, и в едното, и в другото господарства не са се развивали ни художествата, ни търговията, ни науките. . .

Най-голямо число гръцки колонии са се намирали в Южна Италия, дето гърците са се селили повече по бреговете на морето. В тая местност са били толкова гръцки колонии и тия колонии са имали такава важност, щото жителите из съседните земи приняли и езикът, и нравите на гърците. Ето защо Южна Италия в старите времена се е наричала Голяма Гърция. Най-знаменитите колонии в тая земя са били Тарент и Кротон, дето е живял знаменитият гръцки философ Питагор, който се е считал между гърците за пророк или за посланик на боговете.

С най-древно устройство е забележителна колонията Локра. Законодател в тая колония е бил Зелевк, който е живял около 660 година до Рождество Христово. Зелевк пръв е положил у гърците определени наказания са известни престъпления, когато по-рано от него съдиите са назначали сами тия наказания. Гражданите избирали

за съдии и управители самоония хора, които принадлежели на сто по-главни родове из тоя град.

Законите на Зелевка следили твърде строго за нравствеността на народът. За сяка оскърбителна дума било определено такова също строго наказание, каквото се назначало и за нарушението на законите. Вино е имал право да пие само онзи, комуто са разрешили лекарите. Ни една жена не е могла да носи златни украшения и да се являва на събранията окружена с робове и робини. Тя е имала право да води след себе си само една робиня. «Не жертви — говори Зелевк, — не приношения от лошави хора са нужни на боговете, а чист живот на добрите.»

Гърците са имали колонии и в днешня Франция. Най-важната из тия колонии е бил град Масилия, който днес носи название Марсел. Тая колония е основана около 600 години до Рождество Христово. Ако п о ч в а т а и да била твърде бедна, но трудолюбивите жители на Масилия насадили лозя и маслинени градини. Освен това, тоя град се е отличал с превъзходно господарствено устройство. В него не са владели царьове и управлението му е било чисто народно. Народът е избирал за управители шест души граждани, на които прадедите са били масалски граждани. Избирателните граждани са познавали твърде добре своят град и старали са се почти сякога да изберат способни хора. Тия съставляли голям съвет и избирали 15 души от най-способните личности, които са се занимали изключително с господарствените дела.

Тряба да ви кажа и това, че законите са се изнасяли пред сичкият народ, т. е. тия закони е можел да прочете и изучи почти секи гражданин. Гражданите са знаели своите права и не са дозволяли на избирателните личности да работят произволно. И така, при добро устройство — ако и да била бедна земята, — Масилия в онова време е била най-богатият гръцки град и находила се е в цветуще състояние цели 1000 години!. . . Но най-главното се заключава в средующият похвален обичай. Ако Масилия и да бил твърде богат град, но прилежанието и умереността са били общи за сякого. Жените и младите момчета не са пили вино, розкошествата са били запретени, а жените не са обичали яко-яко да се китят. . .

Освен колониите по бреговете на Средиземно море

гърците са имали колонии още по бреговете на сегашно Мраморно море, по бреговете на Черно море и в днешни Кръм.

3. Спарта

Когато спартанците завладели юговзточната част на Пелопонез, то тия разделили населението на своята земя на три класа: на спартанци (завоеватели), на париеки (завоевани гърци) и на робове.

Най-напред в Спарта произходили различни волнения и сякакви бунтове, защото в това господарство не съществували никакви писани закони. Тия закони били написани от Ликурга. Преди да състави тия закони, Ликург пътешествовал твърде дълго време по другите грцки господарства и земал пример от устройството на грцките колонии на остров Крит. Целта на Ликурга е била да воведе равенство между спартанците.

Ние казахме вече, че подобна мисъл никога не се е допущала между возточните народи. Ликург е искал да воведе равенство между спартанците не само в техните граждански права, но и в имането им. Той е искал да няма ни бедни, ни богати; той е желал да бъдат сичките равни; той е мислил да унищожи завистта, користолюбието, сребролюбието, лъжата, кражбите и пр.; найпосле той е искал да отстрани сичките ония лошавини, от които и до днес още страдае бедното човечество. . .

Разбира се, че целта на Ликурга е била твърде добра и изключително полезна, но неговите закони не са били в състояние да извършат нужните преобразования. Найглавното зло се е заключало в това, че Ликург се е грижил само за ползата на спартанците, а оставил е настрана двесте хиляди робове, чегато тия не са били хора!. . . Тия робове не са имали човечески права. Тия са били обязани да работят и да служат през сичкият си живот на спартанците. Тия робове били общо имане на сичките спартанци, а не на отделни личности.

Периеките (завоеваните гърци) така също не са били едноправни със спартанците. Периеките са били около 30 000 души и съставляли са втори клас. Ако тия гърци и да били свободни, но имали твърде малка част земя и участвовали в народното събрание само тогава, когато

трябало да се обяви на някое господарство война или да се заключи мир.

По-високият клас е бил съставен от десет хиляди спартанци. Сякому из тях е била дадена по една голяма част земя. Тряба да кажеме и това, че тая земя е била обработвана от робове. Робовете са изпълняли за спартанците и сичките други по-тежки работи. Самите спартанци са проводили своят живот в голямо бездействие и в извънредна ленивост. Тия са се занимали само с военни учения, с лов и с война.

Сяко пълнолуние спартанците са се събирали в народното събрание, избирали са сенатори и други чиновнически лица, създавали са закони и решали са обществените дела. Постоянно правителство в Спарта е бил само сенатът (господарственият съвет), който е бил съставен от избрани старци. Числото на членовете е било двайсет и осем. Освен това, спартанците са имали два царя.

Из сичка Гърция само в Спарта са се одържали царьове, но властта на тия царьове е била твърде малка. Ако тия и да сядали в сенатът на първото място, но имали само един глас и само във военните времена началствовали над войската. Освен това, царьовете са били и жреци. Сяко новолуние и секи седми ден после новолунието тия са приносили жертви на боговете за общето благосъстояние на народът. Но и после сичкото това на тия царьове се е давал не твърде голям почит.

На общите пирования (зефети) на царьовете са се давали двойни порции (тайн). Тия са били твърде малко по-богати от другите спартанци. Тям е било даже запретено да се женят за чуждестранки. Тряба да кажеме и това, че за да не злоупотребляват царьовете и сенатът своята власт, спартанците са избирали пет души ефори, които са били длъжни не само да разглеждат действията на царьовете и на сенатът, но и на другите частни граждани. Тия ефори са имали в ръцете си най-високата полицейска власт*.

Ликург устроил още общи обяди. Яденето е било за

* Гърците са обичали да приписват сичките спартански постановления на Ликурга, ако множество от тях, напр. длъжността на ефорите, и да били воведени много по-късно от Ликурга.

сякого еднакво. На тия обяди участвовали само мъжете, а жените обядвали дома си. За приготовление на тия общи обяди спартанците са съставляли дружества от 15 души. Яденето се е приготовляло от робовете и е било твърде просто. Във времето на Ликурга Спарта е била бедна и не е имала големи средства. Спартанците например не са имали нито злато, нито сребро. Тия са си правили парите от желязо.

Ние казахме вече, че периеките са се ползували с някои права пред робовете, а ако сичкото това е било така, то тия почти сякога са живяли съгласно със спартанците и ползували се от трудовете на робовете. Разбира се, че при подобно управление робовете са могли почти сякога да въстанат, а защото са били около 200 000, то са могли твърде лесно и да избият 9 000 души спартанци. Тия са могли да ги избият и в такъв случай, ако спартанците да би се съединили с 30-те хиляди периеки. Ето защо, за да бъде спокойно господарството, спартанците са били длъжни да сравнят правата на робовете с правата на по-високите класове, но спартанците не пожелали да направят това и по Ликурговите закони тия се решили да одържат със сила старият ред. По тая причина горереканите закони са обязвали секи спартанец да се упражнява във военните изкуства и да бъде готов сякога за бой.

После малко време войната станала наслаждение за секи един спартанец. Спартанецът се е накитвал само тогава, когато е отивал на бой. Той е турял над своята дълга коса военен венец.

Возпитанието е било приспособлено така, щото това возпитание е развивало у спартанците телесна сила, изкуство да владеят оръжието и обязаности да се покоряват на по-старите. Слепите новорождени деца спартанците са хвъргали в пропастите и оставяли са да живеят само здравите и читавите. Мъжките деца са се возпитвали в обществени заведения, а не дома; тия са били длъжни да спят на тръстика, да търпят спокойно глад и жад, студ и горещина и да бъдат равнодушни към сякакви болки. Веднаж през годината в известен ден тия деца са били биени до кръв. Тряба да кажеме и това, че мнозина от тях са умирали под тоягата, без да изпуснат какво-годе охание. Понякогаж във времето на военните упражнения на

младите спартанци се е дозволяло да нападат на беззащитните робове, да ги преследоват и да ги убиват.

И така, малко по малко спартанците, които унищожили чуждата свобода, били принудени да се подчинят на груба деспотическа сила и да станат робове на своите собствени правителствени постановления. В това също време, когато тия се занимали с военните изкуства, то полицейската власт на ефорите се постарала да убие и тяхната собствена свобода. Освен това, строгият военни порядок (дисциплина) се е считал у спартанците за основание на нравствеността. Разбира се, че подобно господарствено устройство не принася богати плодове. Със своето уединение и със своето презрение към другите господарствени учреждения спартанците изгубили твърде скоро своята животна сила и захванали да падат. . .

Момичетата са били возпитвани така също, както и момчетата. Тия са се учили най-много да търчат, да плуват, да хвъргат д и с к, даже и да владеят копието. На юнаците е било дозволено да се женят само на съвършено здрави жени. Така например, когато цар Архидам се оженил за една ниска и слаба жена, то ефорът му направил за това строга забележка. Ако някоя жена не раждала деца, то законът заповядал на мъжът ѝ да я напусне и да се ожени за друга. И така, ако жената в Спарта е получила еднакво образование с мъжът и ако е возпитвала децата си дома само до седмогодишният им возраст, то тя е имала време да размишлява за обществените дела и нейните мнения са се уважали.

Когато живял Ликург, то умственото развитие на гърците е било не твърде голямо и затова той не е обърнал на тоя важен предмет почти никакво внимание — децата са се учили само едни хитрости. Освен това, спартанците не са обичали да се сближават с чужестранците. . . Ето защо у спартанците не е бил нито един учен човек, нито един знаменит поет.

Ние говорихме вече, че Ликург е искал да бъдат сичките спартанци богати. По тая причина той разделил сичката земя на 39 000 части. Из тях девет хиляди големи части били раздадени на девет хиляди спартанци, а 30 000 малки части били дадени на периеките. Тия части са били дадени на сяко едно лице като лична собственост. Разбира се, че подобно разделение е било твър-

де неправилно. Един човек е можел да има десет сина, а други ни един, следователно единът е можел да стане десет пъти по-богат от другите девет души. Сичкото това накарало Ликурга да постанови, щото земята да преминува в ръцете само на най-старият син, а ако няма син, то в ръцете на най-старата дъщеря, но тая дъщеря е била обязана да се ожени за някой беземелни гражданин.

И така, това постановление не е правило нищо друго освен да стеснява личността на човекът. Разбира се, че при такива постановления не е могло да процъвтява и равенството. Множество синове оставали съвсем без земя и били принудени да работят на своите по-стари братия, защото бащината им земя се е давала като наследство само на най-старият брат. . . Ако Ликург да би вовел в Спарта общинско земевладение, каквото се старае да достигне съвременното човечество, то равенството би било възможно. По програмата на съвременното и здравомислящето човечество земята тряба да се дели на равни части между селяните сяка година и сякому да се дава еднаква част. Подобен раздел е воведен вече отчасти в Русия. Ако би спартанците вовели в държавата си подобно устройство, то секи гражданин би имал свое състояние и богатият не би можал да подкупи беземелният. . .

Освен това, Ликурговият закон за туй, че земята непременно тряба да се дава на по-старият син, бил твърде скоро напуснат и бащите захванали да оставят своето имане комуто искали. После това богатите момичета захванали да се омъжват само за богати ергени и малко по малко сичката земя преминала в ръцете на няколко богати семейства. Разбира се, че това е било най-главната причина, щото и спартанското правителство да се съсредоточи в ръцете на няколко личности, които нямал и никакво умствено развитие и които са препятствовали умственият напредок и на другите гръцки господарства. И така, Спарта е мешала твърде много на атинското благотворително влияние, разединяла е твърде крайно гръцкият народ въобще и поддържала е между гърците любов към неравенството и към аристократизмът. Тряба да кажеме и това, че аристократизмът е такава една рана, чрез която са паднали почти сичките бивши и несъществуващи днес държави.

Спарта е имала влияние на сичките други гръцки градове, защото спартанците са били храбри войници. Когато тия войници после Ликурга победили Месения, то се усилили твърде много на нейна сметка. Тряба да кажеме и това, че както месенците, така и робовете са влекли спартанското иго не твърде драговолно. . . Така например в 415 г. до Рождество Христово, когато в Спарта било страшно землетресение и когато погинало множество спартанци, то робовете си помислили, че подземният бог се е погрижил вече и за тях и че желае да избие спартанците и затова тия се земали за оружие. . . Спартанците са могли да ги умирят само с големи мъки и със страшни кръвопролития.

4. Атина. Солон

Друг голям гръцки град е бил Атина. Тоя град е бил столнина на една не твърде голяма земя, която се е наричала Атика. Сичките жители на тая земя са били помалко, нежели сега жителите на Петербург. При сичкото това Атина не само че станала ръководителница на сичките други гръцки господарства, но още е усъвршенствовала и онова, щото е било направено от другите гърци. Атиняните са развили политическите устройства, философията и изкуствата дотолкова високо, щото самата справедливост ни накарва да ги наречеме красота на човечеството.

Най-напред жителите на Атика са живели разединено, но разбойническите нападения из съседните местности ги накарали малко по малко да се съединят и да живеят заедно. Това съединение се е ограничило само с туй, че атинският цар е заповядал на сичките войници да дойдат в град Атина, да се съветват за едно, за друго с царят си, да обядват заедно с него на една трапеза и да излазят сички заедно по полето на общо учение. А из сичкото това произлезли такива последствия, щото само войниците-аристократите захванали да имат право да обядват с царят. Малко по малко богатствата, които били награбени после войните, отделили народът от войницит още повече. И така, в Атина се появила аристокрация, която след време станала твърде опасна за това малко господарство.

Тука сме длъжни да кажеме и това, че атинските колонии в Мала Азия устроили у себе си чисто народно управление (република). Процъвтяванието и усилванието на тия колонии усилвали и тяхната майка Атина, а сношенията им с тая майка развили и в тоя град наклонност към републиканского управление. И ето: когато синовете на цар Кодра се скарали между себе си за престолът, то атиняните унищожили съвсем царското достойнство.

Наместо царьове атиняните захванали да избират а р х о н т и. Най-напред тия архонти са се избирали на десет години, а после само на една година. Когато се свършвала годината, то архонтите са били обязани да дават сметка за своите действия. Най-напред избирали по един архонт, а после захванали да избират по десет. На секи архонт давали отделна длъжност. Един из тия архонти се е наричал цар и обязвал се е да принася на боговете жертви.

Разбира се, че ако чиновниците са се избирали само из помежду големците и ако в Атина не са съществовали писани закони, то и съдилищата не са могли да бъдат справедливи. Ето защо народът е искал да добие писани и справедливи закони. Разбира се, че аристократите не са имали желание да издадат закони и народът се възбунтувал. Сичкото това накарало Солона да напише свои закони. Солон е бил син на аристократически родители, но заедно с това той е бил известен още като мъдрец и като поет. Дълго време той пътувал по различни места и сдружил се с множество знаменити хора. Ето защо, когато Солон се върнал дома си, то имал между своите граждани твърде голямо влияние.

С неговата помощ атиняните са покорили остров Саламин. В това време Атина се е намирала в твърде жалостно положение. Народът задължал на няколко души богати граждани и захванал да умира от глад. Сичкото това накарало тоя народ да въстане и да произведе междуособна война: длъжниците нападнали на заимодавците, а заимодавците открито нападали един на други за първенство. Ние казахме вече, че Солон се е ползувал с общо уважение, а сичкото това е накарало атинските граждани да го изберат за архонт и да го помолят да напише закони.

И наистина Солон написал твърде знаменита к о н с т и т у ц и я (постановление).

Най-напред Солон облекчил положението на длъжниците. Вопросът на длъжниците е бил вопрос и за самият живот на простият народ. Мнозина земали от богатите пари назаем и заложвали своите собствени тела. Който не бил в състояние да заплати своят собствен дълг, той ставал собственост на заимодавецът, т. е. той ставал роб. Солон обявил тия длъжници за свободни и запретил да стават в бъдъщите времена подобни заеми.

Другите длъжници, които заложили своите земи, били така също спасени от окончателното разорение. Солон умалил твърде много техните дългове. За да не могат вече богатите да накупуват множество земя и после да продават хлябът тройно по-скъпо, Солон запретил сякому да купува повече земя, отколкото било назначено за секи един селянин. За да облекчи още повече положението на бедните, Солон разделил съобразно със състоянието сичките жители на Атина на четири класа. Който имал повече доход от земята, той бил обязан да плаща повече данок и да влече и повече други теготии. Освен това, той е принимал повече участие в правителствените дела.

Колкото един човек бил по-беден, толкова той и данок плащал по-малко. По-малко е той принимал участие и в господарственото управление. Съвсем сиромасите не са плащали нищо, но в това също време тия са имали право да участвоват в народното събрание. Чужестранците не са имали право да участвоват в управлението. Не са имали право да участвоват в управлението и робовете. Тряба да кажеме и това, че законите на Солона не са давали на господарите пълна власт над робовете.

Висшата власт на господарството се е намирала в ръцете на народното събрание, което е решало сяко господарствено дело по вишегласие. В това събрание е участвовал секи гражданин, комуто са се изпълнили 18 години, и имал е равен с другите глас. Народното събрание се е събирало около четири пъти секи месец. То е издавало закони, то е избирало чиновници, то е сваляло обвинените, то е определяло цифрата на даноците, то е търсило от правителството сметка за изразходованите суми, най-после то е посрещало и обясняло се е с чужестранните посланици.

Най-високото административно място е бил съветът. Той се е състоял от 400 души — по сто от секи клас. Сенаторите са се избирали сяка година из ония граждани, които са имали повече от 30 години и които са били честни и незабележени в никакви престъпления. И така, ако жителите на Атина са били не повече от 25 000 и ако избирането се е производило сяка година, то секи честен човек е можел да бъде сенатор. Заседанията на сенатът са происходили открито пред сичкият народ.

Съдопроизводствата така също са се производили устно и открито. За тия съдилища сяка година са се избирали — по 600 души за сяко съдилище — различни честни граждани, които са полагали клетва, че ще съдят безпристрастно и които са се меняли твърде често. Съдилищата са били девет. Председатели в тия съдилища са били архонтите.

Освен това, важно правителствено място е бил а р е о п а г ъ т. Членове на тоя ареопаг са били само ония архонти, които са свършили службата си честно и безгрешно. Ареопагът е съдил само ония престъпници, които са направили доброволно и умишлено убийство, които са запалили нечия къща и др. т. В множество случаи ареопагът е имал решителен глас в сичките господарствени дела.

Солон постановил и много други узаконения. Ако някой гражданин чрез своята боязливост оставял повереното му място, то той губил вече своите политически права. Солон е мислил, че съществуванието различни партии е необходим признак на политическият живот. За да се не отстранят по-добрите граждани от участието в тия партии, Солон постановил, щото ако се случат някои вътрешни безпокойства, то секи гражданин да бъде обязан непременно да се съедини с тая или с оная партия. Освен това, Солон предписвал на гражданите «да говорят истина по тържищата» и обязвал родителите непременно да научат децата си на някое художество (занаят).

И така, в това време, когато Ликург се старал да образува от спартанците воини, то Солон искал да направи от атиняните промишлен народ, който да живее не от трудовете на робовете, а от своите собствени ръце. Разбира се, че ако — по законите на Солона — секи гражданин е участвовал в народното събрание и ако е бил избиран за сенатор и за участник в съдопроизводството, то сичкото

това е запознавало секи един атинянин с управлението и разпространяло е между народът понимание относително обществените дела. Ето защо, умствените сили на атиняните са се обработили повече, нежели у сичките други народи в старите времена.

Тряба да кажеме и това, че преди да се утвърдят окончателно законите на Солона, някои богати и влиятелни граждани успяли да произведат значителни безредици в Атина. Разбира се, че при новите устройства само онзи е можел да достигне до голяма власт, който е правил на народът добро. Така например Пизистрат, който едновременно се е ползувал в Атина с твърде голяма власт, не е нарушил солоновските устройства, но старал се е да удовлетвори народът от сяка една страна. Той е бил добър и кротък даже с ония, които не са уважали неговите мнения; той е помагал на бедните, той е бил кротък и любезен с гражданите; най-после той е оживил земледелието, развил е търговията и обогатил е науките и изкуствата.

В неговото време атиняните захванали да четат по празднициите всенародно Илияда и Одисея, а той сам изградил множество прекрасни здания и основал в Атина обща (публична) библиотека. Даже и неговите собствени градини и неговите увеселителни места са били отворени за сичките атиняни: секи е можел да влазя в тях свободно и да се ползува от плодовете на овошките им.

Народът е гледал на Пизистрата като на свой предводител против големците и затова му е дал почти царска власт и дозволил му е да има своя стража. Разбира се, че народът се е ползувал от подобни честолюбиви хора само затова, за да надвие на аристократията. И така, атинските волнения и неудоволствия принесли следующите три последствия: 1) народното самоуправление се утвърдило и захванало да принася богати плоди; 2) съдейската власт на архонтите била умалена; 3) народното влияние в управлението добило широки размери.

Едно само е било зло, че гореказаните волнения станали причина да се воведе в Атина о с т р а к и з м ъ т, т. е. народният съд, по решението на когото множество граждани, които се считали опасни за господарството чрез своето влияние, се изгонвали из Атина на десетьогодишно заточение. За да се извърши това несправедливо дело, 6000 атиняни са се обязвали да напишат на една табличка

името на опасният човек и да я хвърлят в зданието на изпълнителната власт. Тряба да кажеме още, че това решение не е било наказание и не е унижало осъденият човек. Освен това, правителството не отнимало имането на изгоненият, не затваряло го в мрачни темници и не накарвало го да работи тежки работи, както то бива днес в много просвещени господарства. Бивали и такива случаи, когато остракизмът е бил твърде полезен. Освен това, остракизмът се е употреблял твърде рядко и доволно умерено. Единственото нещастие се е заключало в това, че тоя остракизъм се е употреблял даже и тогава, когато республиката нямала вече от какво и от кого да се бои!

Победите над съседните народи са били първо последствие на вътрешната сила на Атина. «Така е расла Атина — говори гръцкият историк Херодот — и сякому ставало ясно какво велико нещо е това гражданската свобода! Когато атиняните служили на различни повелители, то тия в нищо не превъзходили своите съседи, а когато станали свободни и когато секи гражданин захванал да излазя на бойното поле за своето собствено дело, то сичките тия показали и юначество, и добро стремление.»

Във времената на Солона атиняните са живяли твърде просто. Роскошествата са били непознати на тоя народ. През лятото гърците са носили вълнена риза, която не е закривала съвсем ни ръцеце им, ни краката им, а през зимата са носили кабаници от дълга и рошава вълна. В къщите си сичките гърци са ходили боси, а простият народ е ходил бос и по улиците, и по полето. Само богатите са везвали под щапалите си кожа, а в празничен ден са обували постали (калеври). Тряба да кажеме и това, че гърците са обували обуща само в особени случаи, когато е трябало да се изпълни някое приличие*. Главата си гърците са покривали само на пътят. Главната им храна се е състояла от зеле, от рапон, от леща, от боб и от сирене. Рибата месото са се считали за най-добра и за най-първа храна. Гърците въобще са се задоволяли със солена риба и със сланина, а прясното месо се е употребляло само за жертвоприношения. Хлябът им е приличал на твърде клисава турта.

* В Спарта е било същото. Там даже и знаменитият цар Агизолай е ходил бос даже и зимно време.

Както у спартанците, така и у атиняните, ако някоя жена нямала деца, то мъжът ѝ я връщал на родителите ѝ. Бракът се считал законен само тогава, когато се е появяло на светът първото дете. Новорожденото детенце се туряло пред краката на бащата, който имал власт да го повдигне или да го не повдига. Почти сякога мъжът е повдигал своето дете, което после това се носило около домашното огнище.

И така, с тоя обряд припознатото дете се е давало под покровителството на домашните богове. Ако някой грък окачал на вратата си маслиничен венец, то това означало, че в къщата му се е родило момче, а ако окачал къделя, то това означало, че в къщата му се е родило момиче. На деветият ден после рождението в къщата на новорожденото е ставал праздник и на детето се е давало име.

Жената у атиняните е била робиня на мъжът си и рядко е излазяла на улицата. Веднаж, във времето на една от многочислените гръцки войни, атинската войска била страшно разбита. Известието за това произшествие се разпространило твърде скоро из градът, а атинските жени излезли на улицата, за да узнаят живи ли са мъжете им, децата им и роднините им. Тоя женски постъпок зачудил твърде много атиняните. . . Тия го нарекли «недостойно зрелище». . .

5. Гръцката война с персите

Ние говорихме вече, че гърците са имали колонии по бреговете на Мала Азия. Когато персите завоевали земите на лидийският цар Креза, то подчинили под своята власт и гръцките градове. Гърците носили персийското иго с голямо неудоволствие. И ето веднаж, когато тия поискали с оружието в ръка да добият своята свобода, то атиняните и жителите на град Еретрия им подали помощ. Разбира се, че силите на гърците са били твърде слаби, следователно малоазиятските гръцки градове били покорени изново.

От това време персийските царьове са решили да покорят и сама Гърция и да отмъстят на атиняните и на еретрийците за подадената им помощ на бунтовниците.

И така, между гърците и персите са захванал дълъг ряд опустошителни войни. В онова време излязло нави-

дяло твърде ясно и политическото, и умственото превъзходство на гърците.

Гърция е била малка и независидна земя, а персийското царство, като речи, е било петдесет пъти по-голямо от нея... Освен Персия персийските царьове са владели Лидия, Бактрия, Армения, Мидия, Сирия, Финикия, Палестиня, Египет и други земи. . .

Персийската войска е била огромна, но персийските войски са били събрани от различни народи и народности, които даже не разбирали един другиго. Освен това, тая войска е била угнетена и полуубиена. Тая войска е излазяла на бойното поле само по волята на царят. Така например един от царските любимци, като се понадеял на царската любов, помолил своят повелител, щото един от неговите пет сина, които се намирали във войската, да остане при майка си и да управлява домашните дела. Царят заповядал да се разсече тоя син на две части, а тялото му да се тури и по двете страни на пътят, по който е трябало да премине царската войска.

У гърците произходило противното. Гръцката войска е била съставена само от гърци, които още от детинството си са се упражняли във военните изкуства и които са се старали за развитието на своите телесни сили. Освен това, по-голямата част от гръцката армия е била съставена от образовани граждани. Може да се каже и това, че гръцката армия е била устроена много по-добре, нежели днешните европейски армии, ако гърците и да не са се ползували от съвременните средства, т. е. ако тия и да не са имали нито пушки, нито топове, нито други съвременни военни принадлежности.

В гръцката армия не са съществовали никакви чинове. Тряба да кажеме и това, че у гърците сичките военноначалнически места са се замещали сяка година с нови лица, а съставът на самата войска е бил такъв, щото секи войник е можел да изпълни длъжността на офицеринът. Освен това, множество войници са били дотолкова образовани, щото са могли да бъдат даже и главнокомандующи.

Тряба да кажеме и това, че гърците са били въодушевени от любов към своето отечество, което тия са били обязани да защищават от «варварите». Тия умирали, а не бягали и не предавали се, както се и случило след

време при Термопилите. В сражението при Маратон гърците били въодушевени до такава степен, щото когато приследовали персите, които седнали в своите каици, един грък се хванал с дясната си ръка за един от тия каици. Персите тутакси я отсекли. Тогава гъркът хванал каикът с лявата си ръка и задържал го. Когато персите отсекли и лявата му ръка, то той го захапал със зъбите и държал го дотогава, дорде не го убили съвсем.

Първият поход на персите е бил съвсем нещастен: тия не могли даже ни да дойдат до Гърция. По пътят в Тракия и Македония войската им била разбита от тамошните народи, а флотата им погинала от морските бури.

Страстта към различни завоевания е ослепяла персийските царьове твърде много. Персийските посланици се явили в Гърция и поискали покорност. Атиняните и спартанците им се опрели. Спартанците даже убили посланиците и изпроводили на тяхното място два спартанца, които са били длъжни така също да погинат. Изпроводените спартанци се отказали даже да се поклонят и да паднат на колена пред царят, както е бил обичай у персите. «Ние сме свободни гърци — казали тия — и никога няма да се съгласим да направиме подобно унижение и «подобострастие» пред един човек.»

Персийската войска изново седнала на своите кораби и дошла право в Еретрия. Тоя малък градец е бил земен от тях и развален, а жителите му били отведени роби в Азия. Из Еретрия персите тръгнали към Атина. Атиняните в това време поискали помощ от спартанците, но спартанците не успели да пристигнат навреме. И така, против многочислените неприятели излезли само 10 000 атиняни и 1000 души жители на из град Платея. Персийската войска била твърде голяма.

Предводител на атиняните е бил атинският гражданин Милтияд. Най-напред той оставил Атина и основал колония. Като предводител на тая колония той заграбил в ръцете си и върховната власт. После това той станал верноподаник на цар Дария и съпровождал го в походът срещу Скития. Преди да се захване походът против Гърция, Милтияд се върнал в Атина, защото персийският цар, който познавал неговата невярност, е можел твърде лесно да го убие. Милтияд пристигнал в Атина с четири кораба, каквито в онова време у атиняните са били твър-

де малко, и с големи богатства. Сичкото това увеличило силите на атиняните. Разбира се, че ако Милтияд е познавал добре персийските обичаи и устройството на персийската войска, то той е бил избран и за ръководител на гръцката армия.

Милтияд се възползувал твърде изкусно от местността, от благоприятното време и от въодушевлението на своите граждани и ако числото на неприятелите му и да било необикновено голямо, но той ги разбил при Маратон. Последствията от тая победа са били: баснословна плячка, извънредна слава за атиняните и владичество над моретата. Между добиената плячка са били седем персийски кораби, веригите, които са били донесени от персите за гръцките пленници, и един мермерен камък за онзи паметник, когото персите са желали да въздигнат на онова място, на което би произлезли най-главните техни победи. Дотолкова персите са били уверени в бъдащите свои победи! След време атинянският скулптур (каменорезец) Фидий изсякал от тоя мермер богиня Немезида, която се е почитала за гонителница на хорското високомерие. Тая статуя е била въздигната на онова място, на което произлязал маратонският бой. Персите се върнали назад.

Скоро после това Милтияд умрял, а на неговото място, т. е. ръководители на народът, станали знаменитите мъже Аристид и Темистокъл. Аристид, който още понапред е бил предводител на войската, е занимал в това време длъжността на първият архонт. Той е бил един от най-честните хора, които са живяле преди него и след него в Атина. През сичкият си живот той е жертвовал и своето време, и своите средства, и своето спокойствие, и своето благосъстояние за ползата на своят народ. За това негово безкористие и за честността на неговият характер атиняните го нарекли «справедлив» и мнозина наместо да ходят в съдилищата, отивали при него да им реши препирните. Темистокъл е бил съвсем друг човек. Тоя човек е бил върло честолюбив, но в това също време той е бил и твърде талантлив, способен и умен мъж.

Изпърво Аристид и Темистокъл управляли господарството три години заедно. Аристид е бил добър и пестелив разпоредител на парите, а Темистокъл е бил добър политик. Твърде скоро между тях се появило неспоразумение. Темистокъл поискал да се построи силен флот, а Аристид говорил, че плановете на Темистокла са обременителни за градът, защото направата на корабите е изисквала големи суми. Това е било най-главната причина, чрез която между Темистокла и Аристида са произлезли големи неудоволствия. Скоро после това Темистокъл изтикал Аристида из управлението и подбудил атиняните да го изгонят с остракизмът.

Ако Темистокъл и да бил твърде честолюбив човек, но в това също време той е бил много полезен за Атина. Той не се е старал само да угоди на народът и да удовлетвори своите съвременници, но работил е повече за благосъстоянието на своето потомство. Така например той възвисил морските сили на атиняните и приготвил ги за война с персите. Темистокъл е бил уверен, че персите ще да възобновят своите нападения и че Атина ще да бъде обязана да се защищава изново. Под неговото влияние и под неговото ръководство атиняните построили до 2000 кораби. Тия кораби им са били нужни и затова, защото в онова време тия са имали война със съседният приморски град Егина.

Един ден из Гърция се разпространило известие, че персите се приближават. Персите би нападнали на Гърция изненадано, ако в това време да не би се случили в господарството им някои и други безредици. Освен многочислените коля и коне, които носили храната, в съставът на персийските войски, по думите на гръцките историци, са се намирали около 1 800 000 войника (?). Гръцките историци говорят още, че тия войници са били полуубиени, оставени в невежество, събрани насила и твърде малко изучени. Персийската флота е била съставена от 1800 кораба (?).

Известията за това неочаквано страшилище накарали гърците да напуснат своите несъгласия, да се съединят и да заключат отбранителен съюз.

Персите преминали през Тракия и Македония и ниде не срещнали съпротивление до самите Термопили. Термопилският проход (клисура) е бил дотолкова тесен, щото през него не са могли да се разминат две кола. На това място няколко храбри, изкусни и добре въоружени гърци са могли да се борят и да запрат сичката персийска армия. В такъв случай гърците са могли да

задържат персите на дълго време. Тесалия не е била в състояние да храни дълго време такова множество войници и между войската би се появил глад. . . Такъв е бил планът на гърците.

И наистина, когато персите се доближили до Термопилите, то проходът бил занят с гръцка войска и колкото тия и да нападали, то гърците ги отблъсвали назад. Найпосле с помощта на един предател персите узнали, че през планината съществува и друга, малко известна пътечка. Тия преминали през тая пътечка, окружили Термопилите и дошли на гърците изоткъм тилът. Когато гърците видяли, че персите са ги окружили от сяка една страна, то гръцкият полководец, спартанският цар Леонид, отпуснал по-голямата част от войската си и останал с 300 души спартанци да умре със слава и чест. Тия триста души се защищали така храбро, щото избили множество перси, убили даже и двата брата на персийският цар, но в това същото време и тия сами били длъжни да погинат до един на бойното поле.

Паметта за Леонида и за сичките други, които погинали заедно с него, е била свещена за гърците в сичките времена. Тряба да кажеме и това, че онзи изменник грък, който е показал пътечката на персите, така също не се е наслаждал дълго време с ония награди, които му били дадени от неприятелите. Той бил убит от друг един грък.

Когато персите преминали през Термопилите, то вървели напред като диви зверове, т. е. палили селата и опустошали градовете. Хитрите жреци из Делфи, дето е бил богатият храм на Аполона, разпространили слух, че милостивият бог се е обещал да защищава сам своята светиня от неприятелите. В това също време жреците убедили жителите да оставят градът и да се скрият по планините, а тия сами изнесли из храмът сичките богатства и скрили ги на безопасно място.

Персите се приближали безгрижно към Делфите, а пътят, който ги водил към тоя свещен град, лежал през тесни и непроходими теснаци между две диви планини. Изведнаж над персийските войници захванали да валят камъни, дървета и цели скали. Сичкото това хвъргали скритите по планината делфийци. Персите не могли да видят неприятелят, не могли и да се защищават от него. Освен това, в онова време се случила страшна буря.

Персите помислили, че без никакво съмнение гръцкият бог защищава себе си, уплашили се и спуснали се да бягат. Делфийците, които били скрити из шумаците, ги приследовали юнашки. И така, спасението на тоя празен град е било така неочаквано, щото даже и самите гърци го приняли за чудо. Разбира се, че жреците са се старали от сичкото си сърце да потвърдят сичкото това и да го разпространят по сичките гръцки крайове.

Като преминали през Делфи, персите тръгнали да вървят напред и приближили се до Атина. Атинянитe оставили своят град и преплували със своите кораби на остров Саламин. Персите изгорили Атина. Сега тряба да кажеме и това, че когато техният флот нападнал на гърците при Саламин, то Темистокъл с помощта на Аристида разбил съвършено морската персийска сила, а пешата персийска войска, която останала без храна, била принудена да отстъпи назад и да остави Атина.

На следующата пролет персийската войска изново преминала през Тесалия в Гърция, но изново била разбита и на море, и на суша. Наместо старият град по ходатайството на Темистокла била изградена нова Атина, която била окръжена с яка стена. Тоя същи Темистокъл направил за Атина новото и прекрасното пристанище Пирея. Сичкото това възвисило Атина твърде много. Освен това, окончателната морска победа над персите обезопасила за гърците плаванието и тя станала найважен град в сичка Гърция.

Сега тряба да кажеме, че Темистокъл твърде скоро е бил изгонен из Атина, а главен ръководител на атинянитe станал пак Аристид. После саламинското сражение Аристид изново занимал важни длъжности. Аристид убедил народът да издаде закон, по който гражданите из сичките класове да могат да занимават с и ч к и т е длъжности, даже и най-важните, така щото ареопагът станал достъпен за секи един гражданин.

От онова време бедните, но умните хора из простият народ заняли почти сичките места и атинското правителство станало съвсем народно правителство. И така, политическият живот повикал в Атина много замечателни таланти и множество велики господарствени хора, когато в съседна Персия — при другото господарствено

устройство, — ако и да съществувало голямо население, но не било ни един умен и замечателен човек.

Аристид и до самата своя смърт е бил любимец на народът. Даже и другите грцъки градове, които били съюзни с Атина, вярвали на Аристида дотолкова, щото му дали да варди обществената каса на сичкият грцъки съюз. Аристид бил дотолкова безкористен, щото после смъртта му у него се не намерило почти нищо и семейството му нямало с какво да го погребе. Той бил погребен на правителствена сметка. Съюзната каса и после смъртта на Аристида останала да се варди в Атина. Тя е била главна в съюзът.

После Аристида любимец на атинският народ станал Кимон. Честният, великодушният и безкористният Кимон се прославил много по-рано с множество победи. При него войната с персите се още се продължала, но сега гърците се не защищали вече, а нападали. Разбира се, че ако войната е произходила далече от Гърция, то въодушевлението на съюзниците е изстивало се повече и повече, а атиняните били упоени от своите победи, захванали да постъпят със своите съюзници не като ръководители и не като със съюзници, а като повелители и като с подчинени.

Съюзниците така също направили една непростителна погрешка: тия се съгласили, щото войната да продължава на морето и давали само пари, с които атиняните били обязани да си направят сами кораби и да се бият по своята воля. И така, атиняните се усилили на обща сметка, а колониите, които тия основали, увеличили техните търговски предприятия. Тряба да повториме и това, че войната вървяла благополучно, обогатила атиняните, но не прекратила се и после смъртта на Кимона.

6. Перикъл

После Кимона любимец на народът е бил Перикъл. Той е бил син на богати родители и бил е такъв хубавец, щото само за тая хубост атиняните захванали да го обичат. Освен това, той е бил един от най-образованите хора в онова време. Той изучил доста дълбоко философията, господарствените науки, красноречието и изкуствата. Сичките замечателни мъже от това време, между които е бил и ваятелят (скулптурът) Фидий, са били негови приятели. Знаменитата чужестранка Аспазия, която е била една от най-образованите жени в старите времена, е била така също негова приятелка.

Обикновено жените у гърците не са принимали участие в политическите и обществените дела на мъжете. По мнението на гърците нравствеността на жените се е заключала само в това, щото тя да се крие от светът и да не излазя пред никого. Жените са излазяли из къщите си само тогава, когато е трябало да се закопае някое мъртво тяло или да се иде на някои религиозни празници. Сичкото това е станало причина, щото жените да останат в образованието си много по-надире от мъжете. Ето защо чужестранките (гетерите) — които не са съблюдали грцъките обичаи и които са се запознавали без никакво стеснение с мъжете — са добили такова голямо значение и уважение у гърците. Гетерите са се отличали с любезно отношение към мъжете и с ум, и с образование. Тия достойнства на чужестранките накарали най-образованите гърци да търсят тяхното общество и да се разговарят «с тия умни и развити жени». Аспазия е била най-знаменитата жена, която, когато и да е, е живяла в Атина. Почти сичките знаменити лица в онова време са били нейни приятели. Освен това, даже и още млади Сократ се е развил твърде много от познанството с тая жена. После време Аспазия станала жена на Перикла.

С красноречието си Перикъл е превъзходил сичките свои съвременници. Неговите думи са произвождали громадно влияние между народът. В Перикла, като в гениялен атинянин, се е съсредоточавало сичко, към което е бил благонаклонен народът. Народът е обичал Перикла дотолкова, щото ако той и да го обвинял, псувал, плашил и порицал твърде често, но никога не подпадал под каквото и да било нещастие от страната на своите многочислени неприятели.

Перикъл е бил строго неподкупим и твърде добросовестен в управлението на господарствената каса. Истина е, че Перикъл е добил любовта на народът още и с много други велики дела. Той е употребил големи старания да се основат няколко нови колонии, за да се обезпечи съществуването на няколко хиляди бедни граждани; той е изградил множество твърде големи обществени зда-

ния, за да даде прехрана на работниците и на художниците. При Перикла са били въздигнати замечателните статуи и знаменитите здания (Пропилеят, Партенонът и пр.). Той е устроил особена каса, из която са се давали пари на бедните граждани, за да си купуват билети за театърът. Тряба да кажеме и това, че в Гърция театърът не е бил място само за празни увеселения. Той е бил господарствено учреждение.

Във времето на Перикла даже и най-простият атинянин се е отличал с изящни понятия и с художествен вкус. Секи атинянин се е занимал с науките и с изкуствата, защото за тях се е говорило почти насякъде: на тържищата, в съдилищата и пр. Общи обяди са се съставяли в Атина повече затова, за да се съберат различни умни хора и да изкажат своите мисли и понятия. Перикъл разпространил висшето образование между сичките граждани и направил из Атина блестателен град, т. е. средоточие на умственият живот за сичка Гърция. Из Атина просвещението се е разпространило вече и по другите гръцки градове. И така, Перикъл е дал на атинският живот такъв характер, на изкуствата такъв блеск, а на науката такова благородство, щото след време даже и гордите римляни припознали превъзходството на атиняните в това отношение.

Богатството на Атина в онова време е било дотолкова голямо, щото — ако и да били изразходовани големи суми за различни здания — Перикъл успял да състави готов капитал от 10 000 000 рубли. Тряба да кажеме и това, че парите в онова време са се ценили о с е м пъти по-скъпо от днес. Да притуриме и това, че в онова време в Атина е било твърде леко за живеене, защото почти сичко е било евтино и защото хората са добивали своите потребни средства лесно и с разнообразни начини. Ето защо атинянинът, без да повреди на своите домашни дела, е можел да посвещава своето време на умствените занятия.

И наистина, ако атиняните са избирали такива ръководители, каквито са били Аристид, Темистокъл, Кимон и Перикъл, то сичкото това ни доказва твърде ясно, че тоя народ е бил умен, че е имал политическа смисъл, че е вървял доброволно след умните и разсъдителните мъже на онова време и че им е давал почти царско величие в обществените дела само затова, защото е признавал техните способности и тяхното умение да поведат гърците към тяхното щастие и благосъстояние.

7. За падението на Гърция

Още преди Перикла вече станало ясно, че Гърция и Атина захващат да падат, т. е. захващат да вървят назад. При Перикла това падение захванало да става очевидно, а после неговата смърт то се усилило още повече. Причината на това падение е била завоевателната страст на атиняните, която особено приняла големи размери после щастливото окончание на персийските войни. Твърде скоро атиняните обърнали своите мъздраци даже и против някои от своите съюзници. Тия са мечтали даже да покорят сичките острови по Средиземно море, да живеят от доходите им, а сами да се занимават само с науката и с изкуствата.

По причина на войните са се обогащали войниците, а още повече полководците, следователно имането не е вече могло да бъде равно между сичките граждани и неравенството достигнало до страшни размери. Освен това, заедно с нечестното обогащение — защото и плячката във времето на войните е разбойническо насилие — паднала и честността, и увеличил се развратът. Богатите захванали да подкупуват бедните. Освен това, когато били разширени пределите на господарството, то атиняните захванали да принимават на атинска служба различни наемници. После това богатите граждани малко по малко захванали и съвсем да се отказват от обществената служба и да изпроваждат наместо себе си различни ратаи. Сичкото това станало причина да се напълни Атина с такива развалени личности, които били известни по сичка Гърция със своите пороци и със своите престъпления. Освен това, във времето на войните главените войници се предавали в ръцете на неприятелите, ако само тия неприятели им давали повече злато.

Спарта станала продажна още по-рано и от Атина и Перикъл, според както говорят историците, е давал плата на сичките спартански господарствени мъже без изключение. Жестокостта на спартанците е превъзходила сяка една мяра. Във времето на спартанската война с

Атина Спарта се бояла да се не възбунтуват робовете ѝ. По тая причина спартанците им обявили, че който из тях желае да добие свобода, той е длъжен да иде на война и да се бие храбро — тогава само той ще да бъде свободен гражданин. Появили се около 2000 души желающи. Тогава спартанците им турили на главите венци, водили ги по полетата и после ги избили до един. С подобни средства спартанците са желали да се избавят от робовете, т. е. от ония хора, които са желали да бъдат свободни граждани и да живеят като другото човечество.

По причина на завоевателните страсти на атиняните в Гърция произлязла така наречената Пелопонезка война, която се продължала двайсет години и половина. От едната страна са били атиняните със своите не много съюзници, а от другата е била Спарта, коринтяните и др. Атиняните са имали в ръцете си громадни богатства, но и спартанците не са били по-сиромаси от тях, защото тия са получали от персите помощ — която се е състояла от пет и половина милиона рубли. Освен спартанците против Атина се въоръжила и чумата. Даже и Перикъл погинал от нея при началото на войната. Тряба да кажеме и това, че Пелопонезката война се е продължала твърде дълго време с голямо ожесточение и от едната страна, и от другата.

Най-напред тая война е била полезна за атиняните, дорде тия не помислили после смъртта на Перикла да покорят Сицилия. . . Когато бил жив Перикъл, то не допуснал да стане това завоевание. Походът против Сицилия е бил нещастен за Атина, а Спарта се повече и повече се сближала с Персия. Персийските царьове ѝ давали такива големи средства, щото тя захванала да плаща на своите матрози (гемиджии) много по-голяма заплата, нежели атиняните. Ето защо атинските главени матрози са захванали да бягат в неприятелският лагер по няколко стотини души заедно. Освен това — когато вече захванала да се свършва войната — спартански предводител е бил храбри, хитри и не твърде честни Лизандър.

Тоя човек успял със своите хитрости да разбие атинската флота и да обиколи Атина. Истина е, че той не би можал да победи своите противници със силата на оръжието, ако гладът и нуждата да не би му отворили вратата. Когато паднал градът, то главните условия при заключението на мирът били следующите: 1) да се съсипят сичките атински укрепления, 2) да се заключи тесен съюз със Спарта (т. е. да се покори Атина на Спарта), 3) да се унищожи по-напреднього народно правителство и да се замести с комисия от 30 души. По-голямата част от членовете на тая комисия са били назначени от Лизандра.

Тия триесет тирана захванали да преследват сичките честни хора, които са съчувствували на по-напреднього народно правителство. В твърде кратко време в Атина са били наказани повече от 1000 души. Множество атиняни побегнали из градът. Тираните отнели на гражданите оръжието и продължали да наказват светът без никаква причина. Бягството на атиняните се увеличило. След няколко години тия беглеци се съединили, изгонили тираните и освободили Атина.

Спарта тутакси изпроводила против Атина войска, но вътрешните несъгласия ѝ не дозволили да довърши завоеванието на Атина. В Атина било възобновлено по-напреднього солоновско устройство, ако градът и да нямал вече ни по-напредните стени, ни по-напредната флота. Тряба да кажеме и това, че атиняните никога вече не са достигнали до по-напреднього свое политическо значение, ако в умствено отношение се още тия и да остаяли пръв град в Гърция. Даже и в оня период, когато Гърция паднала твърде скоро, в Атина са живели доста знаменити мъже: философинът Сократ и драматическият писател Аристофан.

Преди гърците ни един народ не е имал театър. Театралните представления и драматическото изкуство са се появили най-напред у гърците. На празникът, който се е давал в Атина за честта на бога Дионисия, гърците са играли хоро. Песните им в това време са се пели така също за честта на тоя бог. В средата на хорото обикновено се е намирало някое момче или някое момиче, което със своите движения е представляло онова, щото се е пяло в песента, т. е. онагледяванието на невестата, девическият живот и пр. Най-напред театралните представления са се давали само от един актерин, но той е употребял вече в своите песни и различни разговори. След време захванали да излазят двоица, а после троица. Тия актери са се разговаряли между себе си и представ-

ляли са различни лица, но по-голямата част от драмата се е пяла. Така се е появила най-напред драмата.

Най-напред в драмата се е говорило само за бога Дионисия, а после захванали да изваждат на сцената и другите богове. Съдържанието на драмата е било религиозно, следователно театърът, като речи, е представлял у гърците духовна служба.

Театърът се е устроял така: сцената е била на възвишено място, в което се е влязяло през три врата. Големите врата, които са се намирали на средата, са се наричали царски врата, защото през тях са могли да преминуват само царьовете из тая или из оная грьцка драма. Между сцената и зрителите се е помещал хорът, който е пял изпомежду разговорите на актерите. Неговите песни са виражали чувствата на зрителите, които са били съвременници на представляемото събитие. Зрителите са се помещали зъди хорът, а местата им са били направени на полукръг. Украшението и накитът на театърът са били господарствена обязаност, която се е наричала литургия. Тая обязаност са изпълняли богатите граждани наред.

Представленията са произходили дене и захващали са се рано утрента. Актерите са туряли на лицата си маски. Драмите и комедиите са имали между себе си голяма борба. Съдиите са давали на победителите венец.

Разбира се, че театърът е процъвтял само в Атина. Велики драматически писатели в Гърция са били Есхил, Софокъл и Еврипид. Съчиненията им са изобразжали времената на Перикла, когато Атина е стояла най-високо в своето величие.

На Дионисиевият праздник освен духовните песни за честта на тоя бог са се пели и светски весели песни. Из тия песни след време се е развила комедията, на която съдържанието е било нерелигиозно и несериозно, а весело и смешно. Велики атински комик е бил Аристофан. Аристофан е бил роден в село, следователно той не е обичал гражданите. Ето защо — ако и да имал твърде голям талант — той е грешил твърде често против истината. Из сичко се види, че той не е разбирал значението на градският живот. Но Аристофан е имал и други заслуги. Той се е смеял без съжаление над високомерието на атиняните, над тяхната страст към войните, над софистите (лъжемъдреците), над глупостта на някои началници и т. н.

Из сичкото това се види, че театърът е бил у гърците не празна игрaчка, какъвто е той днес в различни европейски държави. Театърът е служил като средство за разпространението на известни истини, т. е. той е имал голямо сходство с днешнята обличителна литература (с критиката).

Множество гръцки драматически съчинения не са могли да се увардят до днешните времена, но и ония, които са уцелели, свидетелствоват твърде ясно до какво съвършенство са доходили атиняните в това дело.

Така също не са дошли до нас и много гръцки исторически съчинения. Гърците въобще са се отличали с любознателност. Тия не са бягали от чужестранците, а принимали са ги в земята си и разпитвали са ги за техният живот. Така също гърците са обичали твърде много да пътешествоват по другите земи, за да се научат от чужестранците барем що-годе. Ето защо разработката почти на сичките науки е била захваната от гърците. Така например гръцкият историк Херодот е пътешествовал само затова, за да събере исторически сведения за своята история.

Неговата история е била преход от баснословните приказници към историческите истини, но в това също време учените хора и до днес още го наричат «баща на историята». Когато Херодот е чел своята история на олимпийските игри, то атинското младо момченце Тукидит го слушало с внимание и със сълзи на очите. След време и сам Тукидит захванал да се занимава с историята и описал Пелопонезката война, във времето на която е живял и той сам. Неговата история има вече по-голяма зрялост. . . Освен Тукидита мнозина още са писали исторически съчинения, като напр. Ксенофонт. Ксенофонт е бил ученик на Сократа.

8. Сократ

Във времената на Перикла, при значителното умствено развитие, образованите хора не са били вече така прости и не са могли да вярват в по-напредните приказници за боговете. Тряба да кажеме и това, че старата гръцка религия е била чисто поетическа фантазия: тя е била съста-

вена от няколко приказници и от няколко обряди. Разбира се, че подобна религия не е могла да ръководи човекът. Ето защо философията — научното познавание на светът и на човекът — е станала необходима и защо е завзела мястото на баснословната религия за оногова, който е искал да намери твърда подпорка през животът си. Успехите на умственото развитие повлекли след себе си и развитието на философията, т. е. развитието на науките за нравствеността и за другите духовни предмети. Разбира се, че тая наука се е развивала вече не на основанието на народните предания, а на здравият разум на мъдреците.

Най-напред философията захванала да се развива в колониите, а оттам била пренесена в Атина. Във времето на Перикла в Атина е живял знаменитият философин Анаксагор. Той е учил светът, че божеството и светът (вселената) са едно исто. Той е доказвал също така, че вънкашните чувства, например зрението, ни лъжат почти сякога. Но ние трябва да се съзнаем, че атиняните никога не са имали към науката такова уважение, каквото например имат днес съвременните ингелизи (и немци). Така например тия обвинили Анаксагора и нарекли го безбожник и той едвам спасил животът си, като побягнал от явната смърт.

Друг един философин в това също време доказвал, че богове (т. е. Зевси, Гери и др.) съвсем няма. Той е бил принуден така също да бяга от градът. Трети написал в една книжка че «боговете, както се види, никак не съществуват». Атиняните изгорили неговото съчинение и запретили не само да се продава, но и да се внася в чиято и да е къща. Тоя е бил пръв исторически пример, когато преданията в своята борба с философията са дошли до оная степен, щото да се преследоват противните на тия предания книги. Четвъртият философин казал, че вярата (гръцката вяра) се е появила само затова, че хората са пожелали да обоготворят полезните за тях природни явления. Той е бил осъден като безбожник и наказан. При сичкото това новото учение се разпространило по сичка Гърция твърде бързо.

Но в това също време множество развратни и низки хора захванали да злоупотребляват красноречието и философията. Тия хора говорили на народът не така, както им

показвало истинното знание, а както им било по-изгодно. Главната им цел е била да разбогатеят с помощта на знанието. Богатите хора са ги подкупували, а народът е имал към тях голямо доверие. Тия хора са се наричали **софисти**.

Умните и честните атиняни въставали твърде силно против софистите. Най-повече въставал против тях философинът Сократ, който е живял във времето на Пелопонезката война. Най-голямата заслуга на тоя човек е била тая, че той през сичкият си живот се е борил с лъжата, с користолюбието и със гордостта на своите съвременници.

Сократ е бил син на един ваятел (скулптур), но оставил бащините си занятия и живял бедно. Той участвовал в множество атински войни и отличал се с такава храброст, с такава твърдост и с такова търпение, щото неговите съвременници били зачудени. Сократ изучил твърде дълбоко почти сичките тогавашни науки. Главната цел на неговата философия (т. е. на неговите размишления) е била да открие и да познае истината.

«Познай сам себе си — говорил Сократ. — В тия три думи се заключава сичката истинна мъдрост.» Сократ не е желал нито да бъде богат, нито да блести със своето знание и със своята ученост. Той се е старал само да научи хората да мислят и да станат по-умни и по-добри. Сократ не чел е **високоучени** лекции (уроци) по училищата: той е бил учител на народът и учил го е с вопроси и с различни разговори.

За тая цел той е прекарвал по-голямата част от денят по обществените места, в гимнастическите училища, в учебните заведения, в сенчестите градини и на тържищата, когато тия са се покривали с народ. Той е говорил със секиго, който е изявлял желание да го слуша. Множество юноши станали изключително ученици на Сократа и развили се под неговото влияние. Такива са били историкът Ксенофонт и великият философин Платон.

Познанството на Сократа с Ксенофонта е станало така. Един ден Сократ срещнал на улицата едно момченце, на което лицето и хубостта му се харесали твърде много. Сократ го запрял и попитал го: «Знаеш ли ти де се продава брашно и други къщни потребности?» Ксенофонт му показал де се намира такова място. Тогава Сократ го попитал изново: «А знаеш ли ти де може да намери човек

мъдрост и добродетел?» Ксенофонт се зачудил. «Ела след мене и аз ще да ти покажа де се намират» — казал Сократ. От това време Ксенофонт станал ученик и горещ привърженец на Сократа.

Учениците са обичали тоя философин дотолкова, щото когато — във времето на атинската война с Мегара — било запретено на мегарянците да ходят в Атина, то един негов ученик от Мегара по име Евклид се не побоял да дохожда при него и да се учи. Евклид се облачал в женски дрехи и удовлетворял желанията си. Сократ не е бил политически човек, следователно той не е можел да бъде опасен за правителството, но в това също време той е бил твърде опасен за софистите, за лицемерните жреци и за користолюбивите господарствени мъже.

«Само чистата душа може да достигне до чиста истина, а добродетелта е единственият път, който довожда човека до истинното щастие.» В тия няколко думи се е заключало най-главното учение на Сократа.

Когато произходила Пелопонезката война, то сичкото внимание на народът е било обърнато към нея и враговете на Сократа не са могли да въоружат против него гръцкият народ. Когато се свършила тая война, то Сократ бил вече старец, но неговите неприятели се решили да си отмъстят и не пожелали да дочакат неговата естествена смърт. Най-напред тия разпространили за него различни клевети и сякакви кални истории, а после го обвинили в това, че той опровъргава съществованието на боговете и че развращава младежите. Сократ излязал пред лицето на съдилището с достойнство. Съдиите го осъдили да изпие една чаша с отрова. Това наказание е било най-обикновеното смъртно наказание у атиняните.

Един от учениците на Сократа давал на своят учител случай да побегне, но Сократ не пожелал да стане противник на своето собствено учение. Сократ е говорил, че секи гражданин на републиката е длъжен да се повинява на господарствените закони. И така, той изпил отровата с голямо хладнокръвие.

После Сократа философията станала любимо занятие на гърците. Учениците на Сократа основали различни философски школи. Значението на философията е имало в онова време твърде голямо значение. Както днес у нас разпитват кое вероизповедание се придържа тоя или оня човек, така в онова време са питали на коя философска школа принадлежи той. От учениците на Сократа найзнаменитият е бил Платон, който се е славил и като учен човек, и като красноречив оратор, и като поет. Платон е написал множество философски съчинения. Освен това, той е учил учениците си в онова време, когато се е разхождал из градината при река Кефис, която се е наричала Академия.

9. За междуособните войни

Ако атиняните — после изгонванието на триесетте тирана — и да получили изново своята независимост, но тия не могли вече да играят първата роля в Гърция. Главен град в това време станала Спарта, но нейните спартанци не приличали вече на своите стари деди и прадеди. В това време почти сичката земя влязла в ръцете на няколко души богати хора, а другите останали безземелни. Бедните са се унижали и кланяли на богатите, а богатите съвсем вече престанали да дохождат на общите обряди и живели дома си розкошно. И така, простотата е била заменена с розкошество, с разсипикъщство и с жедност за пари. В това време се появили и различни вътрешни несъгласия.

Спартанците захванали твърде често да докачат своите съюзници, защото са се надеяли на своята военна сила. Безочливостта на спартанските чиновници, които ходили по другите гръцки градове за различни дела, усилили още повече ненавистта на другите гърци към Спарта. И така, между спартанците и другите гръцки градове произходили твърде често различни войни, дорде найпосле не бил заключен против тоя град съюз от Тива, от Коринт и от Атина. Тряба да кажеме и това, че спартанците са се старали не само да подчинят под своята власт сичките гръцки градове, но и да покорят Персия.

Сичкото това накарало съюзниците да се обърнат към Персия и да поискат нейната помощ. Персите им изпроводили едно твърде добро количество злато. Персийската флота разбила спартанската и атиняните добили възможност да построят нови кораби. После една дълга война спартанците изново поискали от персите помощ и заключили с тях твърде гнусав договор. Спартанците давали на персите сичките малоазиятски колонии и няколко острови

само з атова, за да не помагат на атиняните, а да помагат тям. Когато атиняните и дугите гърци се не съгласили да приемат тоя мир, който продавал такова множество гърци на персите, то персите подали помощ на спартанците.

Тряба да кажеме и това, че атиняните са били принудени да приемат тоя мир първи. После тях тоя мир бил приет от тиванците и от другите градове. После тоя мир сичките малки и големи градове в сама Гърция останали независими един от други. Това са желали персите. Спартанците добили от персите право да гледат изпълняват ли се договорите или не. И така, Спарта получила изново първенство. Изведнаж персийският цар станал на няколко време ръководител на гръцките обществени дела!. . .

Спартанците изново захванали да се отнасят към другите гърци произволно и високомерно. Под най-нищожните предлози тия се мешали в чуждите дела, а ако някой им се противил, то разрушали цели градове, ако това и да било противно на персийският мир. Скоро после заключението на мирът спартанците — в мирно време — влезли с хитрост в Тива и превзели градът, защото той им се показал опасен. В тоя град тия оставили свои войски. След три години тиванските беглеци изгонили спартанският гарнизон и изново освободили Тива. Скоро после това тия заключили съюз с Атина. Ръководители на тиванците са били Пелопид и Епаминонд.

Тиванците въобще не са се отличали с умствени способности и само на тия две даровити личности Тива е била обязана за своето вътрешно гражданско устройство и за своето значение. Само под ръководството на тия хора тиванците са могли не само успешно да се противят и да се борят със спартанците, но и да направят своят градец първ град в Гърция. Главната черта на тия две лица е било тяхното високо благородство и честност. Освен това, и двамината, а особено Епаминонд, са били твърде достойни полководци. Тия усъвършенствовали военната наука и отишли в това дело твърде по-далеч от своите съвременници. Пелонид е бил умен и богат, но той е стоял много по-доле от Епаминонда и в образованието, и в способностите.

Епаминонд получил най-високо философическо образование и бил твърде красноречив човек. Той е бил беден и имал е влияние само чрез своето нравствено превъзходство. Като се родил беден, то той искал да остане такъв през сичкият си живот и затова неговият живот е бил баснословно умерен. Той имал само една памучна дреха и когато тая дреха се прала в къщата му, то Епаминонд не можел да излазя на улицата. Сичките старания да подкупят Епаминонда са били напразни.

Веднаж, когато Епаминонд във времето на боят се известил, че неговият оруженосец (служител) е отпуснал един пленник за твърде голяма награда, то той го изпъдил. «Дай ми щитът си — казал той на своя оруженосец — и иди в градът да отвориш кръчма. Ти си сега богат, следователно у тебе не може да бъде ни мъжество, ни добра воля да подвъргаваш животът си под различна опасност!» Така се е борил Епаминонд против користолюбието, против розкошеството и против невъздържанието, които по онова време са били разпространени по сичка Гърция.

Войната се продължала твърде нещастно за Спарта, но атиняните твърде скоро захванали да завиждат на тиванското могъщество и отделили се от тях. При сичкото това Епаминонд и без тях разбил окончателно спартанците и можел би да освободи от Спарта сичкият Пелопонез, ако да не би пожелал и сам да направи своят град Тива глава на сичките пелопонезки градове.

Войната се продължала още дълго време. При конецът на тая война атиняните и аркадците явно вече са се съединили със Спарта, но при сичкото това Епаминонд пак одържал първенство до онова време, дорде не бил наранен смъртно при Мантинея, дето той одържал блестяща победа. Значението на Тива паднало тутакси после неговата смърт.

10. Филип II

На север от Тива е лежала Тесалия, а още по-нататък се е намирала Македония. Македонците са произходили от смешение гърци с други народности(?). От едната страна, т.е. оттъм крайморието, македонски съседи са били гръцките колонии, а от другата страна на Македония са живяли различни диви племена. Войните с тия племена са препятствовали дълго време на македонското развитие, но при сичкото това тия се пак са принимали участие в гръцката образованост. Македонците са имали царьове,

но властта на тия царьове е била ограничена. Царят не е имал право да накаже някого без съгласието на народът, а онзи цар, който е желал да добие неограничена власт, е срещал голямо противодействие от страната на народът.

Знаменит македонски цар е бил Филип II. Когато той бил още малолетен, то бил заложеник в Тива у Епаминонда. Тука сме длъжни да кажеме и това, че когато Филип живял в Гърция, то бил в постоянни сношения с Епаминонда, ходил в Атина и опознал се с Платона и с няколко други гръцки знаменитости. И така, Филип получил висше умствено образование.

Когато Филип II се върнал в Македония, то положил основите на македонското могъщество. Най-напред тоя цар мислил да умири своите съседи, после да подчини под своята власт Гърция, а най-после да съедини сичките гръцки сили и да завладее Персия. Тряба да кажеме и това, че Филип не е мислил да унищожи гръцката свобода и да стане в Гърция самостоятелен деспот. Със своето високо образавание Филип е можел само да стане главен началник на най-образованият народ и да го поведе към добро и към благосъстояние. Той е бил способен и като полководец, и като господарствен човек; той е имал пълно уважение към секи умствен труд; най-после той е почитал свободният дух на гърците и старал се е да воведе и в своето господарство пълна конституция (народно господарствено постановление). Но при сичкото това главната Филипова власт се е облягала само на военната сила. Освен това, сам Филип е бил изкусен полководец и усъвършенствовал е военното изкуство.

Най-напред Филип имал дело с атиняните, които са имали няколко колонии на македонските брегове. В онова време в Атина почти секи гражданин е мислил само за своето частно добро и за своите лични вигоди, а за общите дела се е грижил само красноречивият мъж Демостен с няколко души честни граждани. Филип е знаял сичко това и постарал се да извлече своя полза. Най-напред той се постарал да подкупи в Атина цяла партия и с нейната помощ успял да излъже твърде изкусно атиняните и да усвои няколко гръцки колонии.

В това време в Гърция са произходили нови междуособни войни. Тиванците искали с помощта на Делфи да стеснят своите врагове фокидци, а фокидците нападнали на Делфи изненадано. Аполон тоя път не можал вече да защити своят храм. Фокидците го превзели и ограбили сичките негови съкровища. Парите били употребени за увеличението на войната и за розкошният живот на полководците, а украшенията на боговете се употребили за украшението на жените. Тия громадни богатства придали голяма сила на фокидците и тиванците нищо не могли да им направят. Фокидците преминали даже и в Тесалия.

Тесалците поискали помощ от Филипа. Филип разбил фокидците, но тоя път той се не решил да влезе в Гърция. В това време той се постарал само да утвърди своето владичество в Тесалия. Той не стеснял тесалийците и оставил им тяхното самоуправление, но обязал ги да му дават по няколко хиляди конянници помощ за бъдъщите войни.

В това също време войната между тиванците и фокидците се още се продължала и най-после самите тиванци били принудени да повикат Филипа на помощ. Атиняните, които били излъгани от Филипа, не заняли Термопили. Филип приминал през тия теснини твърде бързо. Главната фокидска войска изменила на своите господари. После това фокидците били наказани твърде жестоко. От това време Филип е захванал вече да има глас във вътрешните дела на Гърция. Ако той тоя път и да се върнал назад в Македония, но Термопили били заняти вече от неговите войски. Заедно с това той употребил сичките си сили да заслужи любовта на атиняните и на другите гърци. Филип е принимал с голямо уважение и с отворени обятия гръцките учени мъже, актерите и др. т.

Когато се върнал в Македония, то Филип продължал да увеличава своето могъщество. Първата му война е била против Тракия. В това също време той отнимал и атинските колонии, които са се намирали в Южна Тракия. Скоро после това Филип бил повикан изново от делфийското свещено съдилище да накаже град Амфис. Филип влязъл в Гърция, превзел Амфис, но изведнаж грабнал и друг един гръцки град по име Елатея, който е бил твърде важен във военно отношение.

Известието за усвоението от Филипа Елатея произвело в Атина необикновено впечатление. Бързоносецът донесъл това известие вечер. Тутакси в градът произлязло безпокойствие и силно движение. На другият ден,

преди да съмне, сенаторите се събрали в своето присъствено място, а народът — на едно от тържищата. На гражданите било обявено полученото известие и предложил им се обикновеният вопрос: не желаят ли да кажат нещо против това? Тоя вопрос се повторил няколко пъти, но гражданите мълчели. Даже и полководците, както и сичките други граждани, били изненадани и смущени и не знаяли какво да предприемат. Тогава захванал да говори Демостен.

Демостен е бил най-знаменитият оратор в старите времена. В неговото време красноречието е имало голяма цена в Атина. Ораторите са били не само господарствени хора, но и поети, и наставници на народът. Демостен се е ползувал с громадно красноречие, а заедно с него той е съединял в себе си сичката образованост на тогавашният гръцки народ. Демостен познавал твърде добре нуждите на отечеството си и одавна вече предвиждал опасността от страната на Филипа. Одавна вече тоя оратор съветовал своите съграждани да отварят очите си, но подкупените приятели на Филипа ги приспивали и успокоявали.

Тоя път атиняните послушали Демостена и обявили война на Филипа. Демостен бил изпроводен в Тива и убедил тиванците да се съединят с атиняните. Съюзната войска срещнала Филипа при Херонея. Ако числото на съюзната войска и да е било по-голямо от числото на македонците, но филиповите войници са били добре изучени и привикнали да се бият, когато гръцката войска е била съставена от млади момченца, които били въодушевени само минутно с любов към своето отечество. Освен това, гръцките полководци стоели много по-доле от Филипа. По тая причина гърците били разбити окончателно.

Демостен въодушевил гърците изново. Атиняните захванали да се приготовляват и решили се хероически да посрещнат неприятелят си в самият град. Сичкото това принудило Филипа да завладее само Тива. Атина била оставена полузависима. Филип ѝ дал пълна вътрешна свобода и върнал ѝ пленниците, но в това също време, като владял Тива, той имал и нея в ръцете си.

На следующата година в Коринт се събрали представители от сичкият гръцки народ. На това събрание по причина на Филиповите примки гръцкият народ решил хладнокръвно и единогласно да предприеме поход срещу Персия, а Филип бил назначен за главен предводител на съюзната войска с неограничена власт. . . Но Филип не можал да се възползува от обстоятелствата и да предприеме тоя поход. Във времето на своите приготовления той бил убит от един убиец. Мястото на Филипа завзел неговият син Александър.

11. Аристотел и Александър

Даже и във времето на своето падение Гърция е производила велики хора, какъвто е бил например Аристотел, учителят на Александра Македонски. Аристотел се възпитал в Атина, той е бил ученик на Платона. Аристотел бил повикан от Филипа в македонския дворец да възпита синът му и от онова време той постоянно се намирал при Александра. Ни един човек в старите времена — освен тройца-четворица — не е имал такова громадно влияние на духовният живот, колкото Аристотел. Неговата философия — и после смъртта му в продължението на много столетия — е била наставница на човечеството. Сичко, щото е било добиено и изработено от гръцкият живот и от гръцката наука, се е съсредоточало в неговите трудове и преработено е било от неговата мисъл и от неговите изследования. Той е обяснил така вярно множество природни закони, щото след време му се чудили и арабите, и новите християнски народи. Из сичките науки той е оставил о с н о в а т е л н и (капитални) съчинения.

Аристотел се отделил от Александра само тогава, когато той предпринял поход в Персия. Тряба да кажеме и това, че във времето на тая раздяла тия постоянно са писали един другиму. Аристотел в това време е живял в Атина, дето основал философска школа и учил младежите в онова време, когато излазял на разходка. Но неговите приятелски сношения с Александра му спечелили множество врагове, противници и завистници. После смъртта на Александра тия неприятели го обвинили в безбожие. Той е бил принуден да побегне из Атина, но скоро после това умрял.

Достойно е за съжаление, че Александър не се е намирал само под влиянието на Аристотеля. Той е имал и други наставници, които са били низки и развалени хора.

Когато после изненаданата смърт на Филипа Александър стъпил на престолът и щом той успял да остави Атина и да иде в Македония, то тиванците и другите гърци се повдигнали против македонците. Но у гърците не е съществовало никакво единство. Александър се върнал бързо и с помощта на самите гръцки градове, които са били враждебни на Тива, жестоко наказал бунтовниците!. . .Гърция се умирила.

После това Александър намислил да предприеме поход против Персия. Гърците одавна вече желали да покорят Персия. По-напредните походи на гърците в Мала Азия им показали вътрешнята слабост на персийското царство. Само междуособните войни на самите гърци им препятствовали да се съединят и да покорят това изнежено господарство.

Александър оставил в Македония и Гърция един от своите полководци и преминал в Мала Азия. Числото на неговата войска не е било голямо, но тая войска е била добре изучена и въоружена. В това също време персийската войска е била съставена от полудиви чети, които твърде често бягали пред неприятелите, без да стъпят с него в каквото и да е сражение. Александър вървял напред без особени препятствия. Съпротивление той срещнал само пред няколко градове, които най-после били принудени да се предадат. И така, Александър преминал през сичкото персийско царство твърде бързо. После три големи сражения Александър разбил персийската войска и завладял Мала Азия, Сирия, Финикия, Палестиня и Египет. Сичкото това той можал да извърши доволно лесно и затова, защото почти сичките народи из тия страни са ненавиждали персите и техните притеснения и често са посрещали Александра с голяма радост. Даже и самият персийски цар бил убит от един свой сатрап. После това сичките негови столнини били превзети от Александра.

В онова време, откогато бил убит персийският цар, Александър захванал да гледа на персите като на свои поданици. Той захванал да се облача в такива също дрехи, в каквито са се облачали и персийските царьове; той възстановил някои персийски обичаи и обряди, най-после той нарекал себе си син на бога Зевса, защото персите одавна вече имали обичай да гледат на своите царьове като на полубогове. Сичкото това е било твърде смешно

за гърците и за македонците. Тряба да кажеме и това, че Александър не е вардил вече така строго македонските обичаи. Така например, когато той добил подозрение, че един от македонските пълководци (Парменион) не е вече благосклонен към него, то заповядал да го убият и употребил в това отношение твърде безчестни средства. По македонските обичаи секи войник е бил съден от сичката войска. Ако войската решала, че обвиняемият е прав, то го оправдавала и освобождала, а ако се убеждала, че той е крив, то го наказвала по законът.

По причина на Александровите походи гръцкото образование преминало далеч на возток, а сичкото това е станало лесно и затуй, защото Александър устроил множество пътища и изградил много градове, като например Александрия, която дълго време е била средоточие на умственото развитие между возток и запад.

Александър е имал твърде велика мисъл, т. е. той е искал да сравни персите и сичките други покорени народи с техните победители, т. е. с македонците и гърците. Той принял множество перси в своята войска, давал им началство над войските, най-после избрал множество персийски добри войници даже и за свои телохранители. Длъжностите по областите така също той раздал не само на македонците и на гърците, но и на персите, на мидяните и на други. Македонските войници са гледали на сичкото това не твърде весело, тия не са могли да се възвисят до такава благородна мисъл, най-после тия гледали на победените като на македонска плячка.

Тука сме длъжни да кажеме и това, че даже и сам Александър, който е бил ослепен от такова голямо щастие, окружил себе си с различни лъстеци, шпиони и подлизурки, както и персийските царьове. Ако той и да покровителствовал на науките и на художествата, но — като не умял да отдели истинното от лъжовното, — покровителствовал само на лъстеците и на подлизурките. Сичкото това станало причина да го оставят и най-искрените негови приятели. Оставил го даже и Аристотел. Заедно с това той захванал да унищожава и старовременните права на македонците, а сичкото това го накарало да състави особена войска, която се е намирала под неговото лично покровителство и управление. Тая войска е била съставена от триесет хиляди едри индийци, които

той нарядил по европейски начин, а друга, смесена войска, той съставил от перси и от македонци.

В това време Александър захванал да вовожда строги наказания, каквито са били по-напред у персите. Той захванал да обича така също и персийските розкошества. Тряба да знаете и това, че полководците му са се предали на розкошествата още повече.

Александър предпринял поход в Индия, дето би погинал непременно, ако да не би се върнал назад по желанието на войската. В Индия той постъпял твърде жестоко и несправедливо с брамините и силно въоружил против себе си жителите. Това е било първото сношение на европейците с Индия. . .

Като се върнал из Индия, Александър намислил да направи из Вавилон своя столнина и поискал да предприеме поход против Арабия. Неговите нови желания останали неизпълними. Александър умрял на т р и е с е т и т р и г о д и н и. Неговото царство било разделено между полководците му и раздробило се на няколко господарства. Гърция и после това останала под македонското владичество. Атина се е повдигала против македонците няколко пъти, но сичко е било напразно. И така, когато атиняните видяли, че не могат вече да се избавят от своите победители, то захванали да им лъстят, защото тия победители са ценили доволно скъпо атинското подлизничество. Така също, когато Македония и Гърция били покорени от римляните, то гърците захванали да лъстят на римските императори и служили при тях като харамоедци (дембели).

Но ако и да паднала гръцката независимост, ако и да паднал техният нравствен и политически живот, то изработената вече от тях цивилизация е била полезна за сичкото човечество. Войската на Александра Македонски разпространила тяхното знание по сичка Азия. Самите победители на гърците, македонците и римляните, ценили научните решения на атиняните. У римляните гръцката книжевност се е уважала достатъчно, гръцкият език е бил моден, гръцки учители са се намирали насякъде.

Нова Европа така също е захванала да изучава науките по гръцките писатели. Аристотел е бил главният източник. Нему са вярвали така също, както и на Библията. Гръцката книжевност е служила на учените като образец за подражание. Гръцкият език се е преподавал в учи-

лищата и служил е като главно средство при образованието (?). Илияда и Одисея са се изучвали от сичките младежи.

З а б е л е ж к а. За гръцката история са писали досега множество историци. Ние рекомандуваме на нашите читатели «Историята на умственото образование в Европа» от Дрепера, в която е оценено гръцкото влияние на другите народности твърде безпристрастно.

Други важни съчинения са: 1) The Grecian history (Лондон, 1774—76) от О. Голдшмита; 2) History of Greece (Лондон, 1784—86) от В. Митфорда; 3) History of Greece (Лондон 1845, sqq, XI voll) от Г. Гроте; 4) Geschichte Griechenlands (1857 г.) от Курциуса; 5) Исторiа греческихъ республикъ от Арсениева; 6) Hellas. Vortraege über Heimath, Geschichte, Litterature und Kunst der Hellenen (в 1852 г.) от Якобса; 7) Voyage du jeune Anacharsis (Париж, 1788 г.) от Бартелеми; 8) Hellas. Das Land und Volk ger alten Griechen (1859 г.) от У. Вагнера; 9) Geschiche hellenischer Stämme und Staedte (1820—24 г. Второ издание 1844 г.)от О Мюлера; 10) Mythologie der griechischen Stämme (1857 г.) от Х. Д. Мюлера.

Рекомандуваме така също всъобщата история на Шлосера Weltgeschichte in zusammenhängender Erzählung. В 1815—1840 г. VIII т. и Weltgeschichte fur das deutsche Volk, bearbeitet von Dr. Kriegk. (В 1844—48 г., XIX т.) и историята на Вернике (Die Geschichte der Welt, 1847 г.).

Историите на тия два писателя са написани удобопонятно и със съвременни понятия. Историята на Вернике би трябало да се преведе и на български. Ако старовременните елини са имали отчасти право да наричат другите народи и народности «варвари», то съвременните европейци имат по-голямо право да нарекат днешните гърци «крайни диваци». Днешните гърци са съставени от различни народности, т. е. от арнаути, от цънцари и от славяни. (Гл. Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters от Фалмераиера.) Числото на днешните гърци не превъзвишава цифрата 2 милиона. П р е в.

ЗА СТАРИТЕ РИМЛЯНИ

РИМ

1. Италия и Рим

На един ред с Гърция лежи полуостров Италия. Тоя полуостров е бил отделен от Гърция само с един залив, който принадлежи на Средиземно море. Воздухът в Италия и до днес още е топъл и благоприятен: в някои места италианците жънат по два, а косят по седем пъти. Небето е ясно, воздухът е здрав, а хората живеят дълго. . .

Още преди 8-ят век до Рождество Христово Италия е била населена твърде гъсто, а земята ѝ е била добре обработена. В Средня Италия са живели различни народи: етруски, латинци и сабиняни. . . По бреговете ѝ са се намирали гръцки колонии.

В Средня Италия и до днес още тече река Тибър. При тая река преди 800 години до Рождество Христово е бил изграден град Рим. Най-напред тоя град е бил съставен от няколко бедни колиби, които са били изградени от гнила и покрити със слама и с тръстка. Рим е бил укрепен и украсен от латинските беглеци под началството на Ромула (в 754 г. до Рождество Христово). Тоя град е бил изграден на една висока могила, следователно той е можел твърде лесно да се защищава от съседите си. Тоя град се е намирал на самото средоточие между етруските, латинците и сабиняните. . . Беглеци от тия три народа захванали да се преселяват в Рим, смесили се и съставили римски народ. Язикът на римляните е бил латински, вярата и обрядите им са били етруски, а храбростта и честността — сабински. . .

Римският народ се е наричал още и патриции. Патрициите са избирали изпомежду себе си умни старци, които са седели в сенатът и които са решали обществените дела. Освен сенаторите патрициите са си избирали и

царьове. Царьовете са били предводители на войската във военно време, а в мирно време са изпълнявали решенията на сенатът и председателствовали са в съдилищата. Ако царят осъждал някого невинно, то обвиненият е можел да се оплаче на народният съд, който се е съставлял от патрициите.

Римляните са живели в дървени или в гнилени къщици. Облеклото им е било такова също, каквото е било и у гърците. Тия са се занимали повече със земледелие. Главната храна на римляните се е състояла от хляб, от триеница, от каша, от малко месо и от няколко плодове. Тия хора са живели съвсем просто, у тях не е било ни розкошество, ни праздност. Бащата е орал земята сам с няколко души служители (клиенти), а майката е прела в къщата си между домашните жени. Прели са даже и царицäте. Бащата е имал твърде голяма власт в своето семейство. Само той е имал право да изпълнява свещените обряди. Жената, децата и слугите са зависели буквално от неговата воля. Даже и възрастните деца бащата е имал право да продаде в робство до три пъти. Той е имал право и да ги убие. Със семейното имане той е можел да се разпорежда както иска.

Римляните са били един от най-суеверните народи. Тия са се кланяли на различни идоли. За да познаят своето бъдъще, римляните са разгледвали утробите на различни животни. Освен това, тия са гледали как е гракнала тая или оная птица, как е полетяла, как тя яде и пр. — и от това са познавали какво ще да бъде тяхното бъдъще. Вътрешностите на птиците, които са приносили за жертва, големината на дробът, свойството на пламникът, в който са горели жертвоприношенията и пр. — сичкото това се е разгледвало от тях с голямо внимание. За честта на боговете римляните са играли, пели, подскачали, извършвали различни обряди и приносили жертви. Най-приятната жертва на боговете се е считала свинята.

Римляните са били обиколени с различни неприятели. Още от самото начало от своето съществование тия са били длъжни да се защищават с оръжие. Сичкото това станало причина тия да станат твърде войнствен народ. Тия са се отличали от другите народи със сила, с юначество, с твърдост и с търпение.

Още във времето на царьовете Рим станал вече доста

голям град. Той е бил обиколен с яка стена, в него били направени храмове на някои богове и ц и р к, в който патрициите летели на своите колесници, а робовете се борили и убивали един другиго. През градът били изкопани и канали. При устията на река Тибър било направено и доста добро пристанище, което се наричало Остия.

Още във времето на царьовете освен патрициите в Рим се появили и друг клас хора, които са се наричали п л е б е и. Тия са били нови преселенци, които дошли в Рим из съседните земи. Плебеите отчасти са били художници, отчасти малки търговци, а отчасти са обработвали земята. Плебеите са служили във войската, били са лично независими, но не са участвовали в сенатът, не са имали право да се женят за дъщерите на патрициите и д. т.

Римските царьове, според както казахме по-горе, са се избирали от патрициите. Тия царьове са били само военни предводители и изпълнители на народната воля. Преданията, които са дошли до нас за римските царьове, са повечето от тях недостоверни. Говорят, че последният, т. е. седмият римски цар, е бил Тарквиния Горделиви. За тоя цар обикновено говорят така: той е умалил числото на сенаторите и никога не е слушал тяхната воля; той е съставил свой таен съвет и съветвал се е само със своите приятели вътре в дворецът си; той е бил почти недостъпен за народът, поощрял е подгледачите, подказвачите и шпионите и отнимал е чуждото имане; най-после той е притеснял и патрициите, и плебеите. . . Народът се възбунтовал и в онова време, когато Тарквиния отишел да превземе град Ардея, то народното събрание решило, че царьовете с е и з г о н в а т вече из Рим. И така, царското достойнство било унищожено на дълго време. Това се случило в 510 г. до Рож. Хр. Царското имане било разделено между плебеите. Освен това, цената на солта била умалена и на народът били дадени и някои други облекчения.

И така, Рим станал република и захванал да се управлява от народно събрание. Наместо царьовете римляните захванали да си избират сяка година по два консула. Консулите са имали такава също власт, каквато са имали и царьовете, но тия са се меняли сяка година, следователно тия не са могли да бъдат опасни на народът. Освен това, народът е имал право после окончанието на годината да ги повика пред съдилището и да иска от тях сметки.

Тарквиния Горделиви пожелал да повърне своята власт над Рим и с помощта на своите съседи дълго време нападал на тоя град, но мъжествените римляни отблъснали неговите нападения и принудили го да умре като изгнаник.

2. За Римската република

Ние казахме вече, че после изгнанието на царьовете Рим се е управлял от сенатът и от двама консули, а сега сме длъжни да кажеме, че както сенатът, така и консулите са се избирали само от патрициите. Плебеите не са участвовали в избиранията, не са подавали своят глас и не са участвовали в сенатът. Разбира се, че патрициите са се старали да се възползуват от своята власт. Твърде скоро тия земали в своите ръце почти сичките обществени земи и накарали плебеите да им робуват.

В това време римляните имали постоянни войни със своите съседи. Патрициите гледали на войната като на играчка, като на лов или като на някое веселие. Освен това, войната им е приносила добри доходи, а домашните слуги (клиенти) са обработвали земята им и приготовляли са за тях сичките домашни потребности. А плебеите? За плебеите тия войни са били твърде тежки. Плебеите служили във войната без заплата, тия изядали своето състояние и правили дългове, най-после, тия били обязани да плащат данок и за ония земи, които принадлежели другиму. По тая причина плебеите сѐ повече и повече губили своята независимост. . . Освен това, за заемените суми в онова време са се плащали твърде големи проценти. Ако длъжникът не е можел да плати, то заемодавецът е земал имането му, везвал го е с вериги и изпроваждал го е дома си да работи. Семейството на сиромахът е отивало по светът да проси милостиня.

Разбира се, че подобни закони са в състояние да приведат секи един народ до голямо отчаяние. Така направили и римските плебеи. Във времето на една от многочислените войни народът се отказал от военната служба и поискал да се изменят законите за дълговете. Сенатът избрал един д и к т а т о р. (Диктаторите са се избирали за половин година само в изнънредни случаи. Тия са се избирали из бившите консули и имали са за шест месеца царска власт.) Диктаторът се обещал пред народът, че щом

се свърши войната, то законите ще да се променят. В това също време той помолил народът да участвува в тая война още малко време. Народът се съгласил.

Когато се свършила войната, то диктаторът не пожелал да изпълни желанието на народът. Ако той най-напред и да поискал да направи това, то патрициите му не дозволили и не пожелали да удовлетворят справедливите требования на плебеите. Тогава плебеите, които били на войната, се отделили от римляните, отишли на Светата гора и захванали да градят нов град. Това се случило в 494 г. до Р. Х. Сичкото това накарало патрициите да се уплашат. Тия видели твърде добре, че без народът е невъзможно да се защищават от многочислените врагове, и решили да го удовлетворят. Тия пуснали из темниците сичките длъжници, които имали нещастие да направят дългове не по своята воля, и дали на плебеите право да изберат изпомежду си няколко души защитници, които били наречени т р и б у н и.

Тия трибуни защищали народът пред сенатът и пред консулите. Тряба да кажеме и това, че трибуните са присъствовали и в заседанията на сенатът, но не са имали право да подават своите гласове. При сичкото това тия са могли да не дадат войска и военни разходи. Ако войната им се чинила несправедлива, то тия се отказвали да събират войници и да дават военна помощ. Трибуните са били «неприкосновени», т. е. тях никой не е можел да хване и да ги затвори в темницата; на тях никой, даже и консулът, не е можел да повдигне ръка. Който повдигал на тях ръка, той е бил длъжен да остави Рим и да претърпи вечно заточение. Трибуните са имали право да събират народът, да съставляват народен съвет и да се разговарят за своите дела. От онова време народът (плебеите) е имал вече път да се сравни с аристократите (с патрициите).

Това произшествие е било твърде неприятно на горделивите и на самолюбивите патриции. Така например, когато в Рим произлязъл глад, то един от патрициите по име Кориолан съветовал сенатът да продава на народът донесенният изпрез морето хляб само тогава, когато той се откаже от своите права. . . Когато трибуните се известили за сичкото това, то захванали да работят така, щото Кориолан бил принуден да излезе пред народният съд и да бъде изгонен из Рим. От онова време народът добил право да участвува и във «върховното съдилище».

Скоро после смъртта на Кориолана в Рим произлезли нови народни волнения. Във времето на войните римляните отняли от победените народи една третя част от земята им. Тия отняти земи станали собственост на Рим и били раздадени на патрициите или съвсем без пари, или за нищожна годишна заплата, а на народът не дали ни една малка част от тия земи. . . Сичкото това е било твърде несправедливо.

В това време един честен патриций по име консул Стурий Касий предложил сам на сенатът да се даде на народът участие в господарствените земи. Сенаторите се разсърдили твърде ужасно на своят другарин и нарекли го изменник само затова, че той е желал добро на народът и че не е уважал несправедливостите на патрициите. Сенаторите обявили на народът, че сенатът сам ще да даде земя на плебеите и че Стурий Касий има лошави намерения. «Той се е решил да защищава народът само затова, говорили тия, за да стане цар и да земе в ръцете си върховната власт.» Народът повярвал на сенаторите, а патрициите осъдили тоя честен човек и убили го пред очите на плебеите!

Преминали цели осем години после това несправедливо наказание, а сенатът и не мислил да даде на народът ни най-малката награда. Тогава трибунът предал сенаторите на «народното съдилище» за това, защото тия са се обещали да дадат на народът земя и не са изпълнили обещанията си. . . Патрициите се разсърдили ужасно на трибунът — и вечерта, преди да се случи съдът, тоя трибун бил убит от тях посред нощ. Но неговата смърт не е могла да запре народните стремления.

Новият трибун (Валерон) успял да добие за народът такова право, по което трибуните захванали да се избират само от народът. По-напред тия трибуни са се избирали от плебеите с дозволението на сенатът. При тия избирания присъствовали още консулите и жреците, които в това време узнавали волята на боговете, т. е. които правили различни дяволии. Тряба да ви кажа и това, че жреците са се избирали из съсловието на патрициите. Валерон направил така, щото народът да избира своите трибуни без участието на патрициите и без хитростите на жреците.

И така, народът захванал да избира оногова, който му се виждал за по-полезен. Ни консулите, ни сенатът, ни лъжливите жреци не са имали вече право да се мешат в народните дела и да избират за трибуни свои приятели и съюзници.

Тоя същи трибун успял да даде на народът право да разсъждава за господарствените дела въобще. Тука сме длъжни да кажеме, че и това право не е било пълно, т. е. че и то не е било човеческо. Решенията на народът са се считали за недействителни, ако с тях не се е съглашал сенатът и патрициите.

До това време законът и съдилищата са били тайна за народът. Тия са били известни само на парициите. Народът е бил обязан само да слуша и да се повинява. Освен това, писани закони съвсем не са съществували. Разбира се, че при такова господарствено устройство патрициите са се старали да извлекават и из съдилищата своя полза. И ето, трибуните захванали да искат нови и написани закони. Сенатът се отказвал дълго време да изпълни желанието на народът. Малко по малко патрициите били принудени да се съгласят: 1) да се увеличи числото на трибуните; 2) да се даде на народът земя на Авентинската гора; 3) да се напишат и обнародват закони.

После това били избрани десет души патриции, на които било заповядано да напишат нови закони. Тия десет души са управляли господарството и съставляли са закони. Когато се приближило назначеното време, то тия закони са били вече готови. Тия закони били изрязани на 12 медни дъски и били турени посред тържището. Секи е можел да ги прочете и да се управлява по тях. В тия закони старите обичаи са били съединени с новите закони, които, да кажеме право, са били заимствовани от другите народи. Тия закони съвсем вече сближили двете съсловия, т. е. патрициите и плебеите. Тия не правили вече различие между тях, ако «н я к о й направи това или онова» и т. н. Разбира се, че тоя н я к о й е можел да бъде и патриций, и плебей. . . На народните събрания (центуриални комиции) са се избирали консули и висши чиновници, на тях се е обявляла война или се е заключал мир, най-после на тях са се съдили кременалните престъпници (убийците и крадците). С една дума, тия събрания са били върховно съдилище.

После малко време били унищожени и другите народни подразделения, които обикновено се наричат касти или съсловия. В 445 г. до Р. Хр. били дозволени и бракосъчетанията между плебеите и патрициите. Скоро после това плебеите пожелали да имат и свои консули, т. е. тия искали, щото един консул да се избира изпомежду плебеите, а други изпомежду патрициите. Патрициите се възпротивили. В това време консулската власт била съвсем унищожена. Наместо консули тия захванали да избират по шест военни трибуни, на които се давала консулска власт. Но и тука се възползували пак патрициите. От шестте трибуна само един или двамина били избирани измежду плебеите. Но в това също време, когато патрициите видяли, че плебеите твърде лесно могат да добият свои консули, то се решили да отнемат от консулите една част от властта и да я предадат на ц е н з о р и т е, които са се избирали само изпомежду патрициите. Цензорите оценяли имането. Който имал повече богатства, той имал и повече граждански права в народните събрания. Цензорите са се избирали секи пет години. Цензорът е имал право да изгони из сенатът недостойните сенатори. След време и тия длъжности влезли в ръцете на плебеите.

Във времето на тия важни успехи, които добили плебеите, на Рим нападнали изненадано гали. Галите са били див народ, който е живял на север от Италия. Тия диви чети разбили римляните и запалили Рим (в 389 г. до Р. Хр.). От Рим оцеляла само една негова част, която се е наричала Капитолия и в която се затворили римските войски. Но галите твърде скоро се върнали назад, като земали от римляните голяма глоба.

Народът не пожелал да остане в изгорените град и поискал да се пресели. Патрициите го удържали само с волята на боговете, т. е. с хитростта на жреците, които му обявили, че боговете му заповядат да остане на своето огнище. И така, Рим бил възобновен твърде скоро. След няколко години после това между плебеите и патрициите се захванала изново страшна борба.

Народният любимец Лициний е бил десет години трибун. Той употребил сичките си сили да се изработят следующите четири постановления· 1) на сичките длъжници били дадени някои и други облекчения, т. е секи е добил право да заплати дълговете си на три пъти, а заплатените

проценти да се извадят из капиталът; 2) сичките граждани добили право да се ползуват от господарствената земя, но не повече от назначеното количество; 3) военните трибуни били запрещени; 4) консулите били длъжни да добият изново своето значение и един от тях трябало да бъде непременно плебей. . . Патрициите са се борили твърде дълго време против това постановление, но най-после били принудени да се покорят. Със сичкото това е било достигнато до голямо политическо равенство и народът е достигнал до пълното развитие на силите си (в 336 г. до Р. Хр.).

В това време римският народ се е намирал в най-цветущето свое положение. Борбата между съсловията развили твърде много душевните сили на римляните. Честността, любовта към отечеството и мъжеството са се считали за най-главни отличителни черти у римските граждани. Господарствените доходи и военните плячки са се употребляли вече не за частно благосъстояние, а за обща полза, т. е. за устройството на водопроводи, на римски пътища (римските пътища са приличали на сегашните шосета) и на обществени здания. . . Нравите на римският народ станали по-меки или по-човечески. Гражданският брак се е уважал еднакво с черковният. Освен това, властта на мъжът е била ослабена твърде значително. В законите се е говорило, че къщата защищава гражданинът и че властта може да го затвори само тогава, когато го хване на улицата. Когато обвиняемият се отказвал от своето гражданство, то го избавяли от наказанията. В Рим в това време се е увеличила и търговията. Тоя град се е намирал в Средня Италия, следователно неговото местоположение е било твърде полезно за различни търговски предприятия.

3. За завоеванията на римляните

Още от самото начало римляните са били твърде войнствен народ. Тия са били окръжени с врагове и постоянно са били принудени да се защищават от тях. Освен това, във времето на борбите между патрициите и плебеите патрициите захващали война с някое съседно господарство само затова, за да отвлекат вниманието на народът от обществените вопроси и да го заинтересират с друго.

Истина е, че войната са обичали и двете съсловия — и патрициите, и плебеите, — защото само военната служба им е давала поле, на което са могли да добият висши почести и да заслужат славно име. Ето защо, когато се случало някое завоевание, то и едните, и другите (и патрициите, и плебеите) оставяли настрана своите несъгласия и напинали се из сичките си жили да се отличат с каквото и да е във времето на войната с неприятелите.

Разбира се, че войните противоречат или, да кажеме по-вярно, мешат на умственото развитие и на науките. Ето защо в Рим са се ценили в онова време така малко науките. Същото е произходило и с търговията, и с промишлеността. Римските търговци са били чужестранци.

Тряба да кажеме и това, че военната служба се е считала у римляните за твърде почетно занятие. Когато събирали войници, то земали само честни и неокаляни хора, а престъпниците и подозрителните личности са се изключали из редовете на войската. Римляните са познавали военните дела твърде добре. Устройството на техните полкове (легиони) е било много по-добро от устройството на гръцките фаланги. Освен това, римляните са умели да се ползуват от местностите, на които са действовали; тия са умели да се възползуват от хитростите на неприятелите и да усвояват техните военни изкуства; най-после тия са умели да се измъкнат в онова време, когато неприятелите са били по-многосилни от тях. При сичкото това римляните са давали на своите войници плата, следователно секи един римлянин е можел да иде на война, без да повреди на своите домашни дела.

За отличие римските войници са добивали венци. Тия са ги туряли на главите си тогава, когато е бивал някой праздник. На полководците са давали т р и у м ф и. Триумф се е наричало тържественото влизание в градът и тържественото посрещание от народът. Най-напред е вървял полководецът в своята колесница, в която са били впрегнати бели коне, след нея са вървели пленниците, а отзади е вървяла войската. Сичкият град е излазял да посрещне победителят.

Първият град, с когото римляните са захванали да воюват, е бил град Веи. Той е бил най-богатият и най-големият град в Етрурия. После дълги усилия от страната на римляните град Веи паднал, а после неговото падение

е била покорена и сичка Етрурия. Етрурия е била робовладелческо господарство, следователно римляните са могли да я покорят твърде лесно. Ония народи, които са имали много робове, са били въобще покорени от римляните без големи усилия.

Когато римските съсловия, т. е. патрициите и плебеите, се сравнили между себе си окончателно и когато се прекратила вътрешната война, то римляните предприняли множество завоевания. В онова време Италия е била много слаба. Сичките северни господарства са били опустошени от галите, а в Южна Италия са произходили постоянни войни между гръцките колонии. Най-силното италианско племе в онова време са били сабинянците. У сабинянците не са съществовали робове. Войните между римляните и сабинянците са се продължали цели 50 години. Така също само постоянството, което римляните са успели да добият във времето на междуособните войни, им е дало възможност да победят самнитяните. Самнитяните са били унищожени окончателно. В това също време римляните завоевали латинците и гръцките колонии в Южна Италия.

Още в самото начало латинците са били сравнени с римляните. Тия са били освободени от някои даноци, които са били обязани да плащат другите италиански народи. Когато някой латинец се преселял в Рим, то той ставал римски гражданин, но в това също време латинците не са имали сичките ония права, с които са се ползували римляните. Латинците са съставляли значителната част от римската войска и трудили са се в сяко едно отношение повече от римляните, но славата е принадлежала изключително на римските граждани.

Другите италиански народи, които са били подчинени на римляните по различни договори, са се наричали съюзници. Съюзниците не са имали ония права, с които са се ползували римските граждани, но в това също време тия са били обязани да помагат на римляните и с войска, и с пари. За сичкото това тия не са плащали данок за земята, която са обработвали. Освен това, тях не са управляли римски наместници. Тряба да кажеме и това, че даже и тия изключителни права не са могли да избавят съюзниците от различни тежки притеснения.

Тука сме длъжни да кажеме и това, че за да удържат завоеваните земи, римляните са населяли по тях свои колонии. Римските колонии са се отличали от гръцките. Римските колонии са зависели буквално от Рим и правили са се не на нови места, а на местата на земените градове, от които по-напредните жители са се изгонвали. Тия колонии са били населени от римляни, имали са свой сенат, свое народно събрание и свои народни трибуни; с една дума, сяка римска колония е била малък Рим. Сяка колония е имала така също свой представител в римският сенат. Тоя представител се е избирал из най-първите граждани. Колонистите са били обязани да постъпват във военната служба и да плащат данок.

Когато римляните покорили Италия, то тия пожелали да завоюват и други земи. От това време се захващат цял ред продължителни войни. Сичките покорени италиански народи се лишават от своята самостоятелност и числото им се умалява твърде много. Техните жители погибават в завоевателните войни на римляните! Римляните са могли в онова време да покорят сичкият свят. Вътрешната война между съсловията укрепила техните сили и дала им твърдост, яка воля и практически ум. В онова време римляните са били по-умни от сичките други народи, даже и от ослабелите вече гърци.

Най-опасният враг на римляните е бил град Картаген. Картаген е бил основан от финикияните в Африка на средиземноморския бряг. В онова време той е бил твърде голям град, имал е голяма флота, правил е търговия по Средиземно море, а по сухо със сичка Африка. Неговите окръжности са били твърде плодородни и твърде обработени. Картагеняните така също са се старали да завладеят Средиземно море. Тия са били по-жестоки и от римляните. Веднаж тия закопали в земята 700 пленника живи.

На Средиземно море между Рим и Картаген лежи остров Сицилия. Сицилия е бил богат и плодороден остров. И на римляните, и на картагеняните се искало да завладеят тоя остров. За него е и произлязла първата война между двата града. Главните бойове са били три. Тия се наричат п у н и ч е с к и (т. е. картагенски). Ужасни и опустошителни са били тия войни! Цели градове и цели армии са били унищожени и от едната страна, и от другата; хилядо кораби са били потопени или разбити! Първата война се е продължала 27 години. Най-напред тя е била несполучна за римляните, защото флотата на картагеняни-

те е била твърде силна. Твърде скоро римляните успели да направят своя флота — и одържали над картагеняните голяма победа. Картагеняните се отказали от Сицилия и заплатили глоба.

Втората война се е продължала 23 години и така също е била изпърво несполучна за римляните. Картагенският полководец Ханибал преминал през Италия, разбил римляните и приближил се близо до самият Рим. Множество от покорените италиански народи въстанали така също против римляните. . . Но римската твърдост е била твърде голяма. После време тия пак останали победители. Картаген е бил принуден: 1) да се откаже от своите земи извън Африка; 2) да иска от римляните дозволение, преди да захване каквато и да е война; 3) да даде военнопленниците и почти сичките свои кораби на римляните; 4) да заплати значителна глоба.

Тоя мир е продължал не твърде дълго време. Съседът на картагеняните, нумидийският цар, който знаял твърде добре, че Картаген не може да захване никаква война без позволението на римляните, постоянно отнимал от картагеняните пограничните им земи. Картагеняните се оплакали на римляните, но римляните не обърнали на сичкото това никакво внимание. Тия и после своите победи завиждали на победените, защото търговията по Средиземно море сè още се намирала в ръцете на картагеняните. Един римски сенатор секи път свършвал в сенатът своята реч със следующите думи: «А освен това, аз мисля, че ние сме длъжни да разрушиме Картаген.»

И ето, когато картагеняните излезли от своето търпение и когато захванали война с нумидийският цар, то римляните изпроводили против тях войска. На тая войска била дадена заповед «да не свършва войната до онова време, дорде Картаген не бъде развален до самото основание». В това също време картагеняните се помолили за мир. Римският сенат им отговорил, че тоя мир ще да им се даде само тогава, когато тия дадат заложници и когато предадат оружието си, корабите си и сичките свои военни принадлежности. Картагеняните се съгласили. Когато сичко вече било земено от тях, то римляните поискали, щото Картаген да бъде разрушен до самото си основание, а жителите му да се преселят на друго място, дето искат, само не на морският бряг.

Когато обявили на народът сичкото това, то в градът произлязло голямо негодование. Народът дошел до голяма ярост, измъчил до смърт ония италианци, които се намирали в онова време в градът, и гръмогласно обявил война на римляните. Сичките картагеняни се приготвили да се защищават: мъжете и жените, старците и децата. На робовете е била дадена свобода. Сичките жители се земали за работа и трудили се ден и нощ. Жените рязали косите си и правили от тях канати (дебели въжа), защото нямали други материал. Громадната римска войска никак не е очаквала да срещне такова упорно съпротивление. Сичките нападения на римляните останали без успех и п р и с т ъ п и т е (юрушите) им останали напразни. Тия са били принудени да захванат о б с а д а. Тая обсада се е продължила около две години и римляните са земали градът с пристъп. Тия са били обязани да земат с пристъп и сяка една къща, и сяка една улица. По-голямата част от жителите е била изтрепана. Останалите изгорили сами себе си в храмът. Градът е бил запален и горял цели 17 деня!. . . Римляните ограбили и последните останки, а останалите живи хора били земени и заведени в робство. . . Това се е случило в 150 г. до Р. Х.

Когато римляните унищожили своят най-главен противник, то захванали да дъхат малко по-свободно. . . Тяхната страст към различни завоевания се увеличала сè повече и повече. . . Тия обърнали своето оружие и към други народи. Най-напред тия захванали война с Македония. В това време Гърция е била зависима от Македония, а на римляните е била нужна помощта на гърците. Тия обявили на гърците, че желаят да ги освободят от македонците. Гърците се зарадвали и захванали да помагат на римляните. Македония не е могла да се противи дълго време на такива многочислени неприятели и била принудена да се покори. Римляните издали манифест, че «от сега нататък Македония ще да бъде свободна страна. Нека знае сичкият свят, че римляните воюват само за това, за да освободят поробените народи и да дадат на свободните господарства вярно и вечно обезпечение на тяхната свобода. . .» При сичкото това римляните накарали сичките македонци, които когато и да е са служили във военна или в гражданска служба, да оставят отечеството си и да се преселят в Италия. С това са тия разо-

рили хиляди невинни семейства, а Македония е била лишена от сичките свои способни хора. . .

Скоро после това и гърците вече видяли твърде ясно, че на римляните никак не е нужна тяхната свобода. След малко време римляните престанали да припознават гръцката независимост, хванали най-добрите гръцки граждани и изпроводили ги в Италия. Най-после тия право вече обявили война на гърците, разбили ги, превзели Коринт, избили сичките негови жители (жените и децата продали в робство), а градът по-напред ограбили и после запалили и изгорили го. После това сичка Гърция била направена римска провинция.

Забележителни са така също и римските войни в Испания. Римляните са имали в Испания някои владения, които са били отняти от картагеняните. Съседният на тия владения испански народ, т. е. лузитанците, са намирали за по-добре да нападат на своите съседи и да ги ограбват, нежели да работят сами. Лузитанците са били пастушески или планински народ. Римляните в това време огрубели така също твърде много чрез безпрестанните войни. Тия заключили с непокорните племена мир, измамили го да слезе от планината, отнели му оружието и изклали сичките свои неприятели до един!. . . Тая нечувана жестокост възволновала и другите испански народи. Предводители на тия племена станали нумантийците. Римляните са воевали с тях цели десет години и повечето пъти са били разбивани. Най-после тия успели да земат Нуманция с пристъп. Нуманция се е защищавала така храбро, щото после падението на градът от сичките негови жители останал жив само един човек. И така, римляните не са имали какво да оплячкат. Нумантийците не са имали ни злато, ни сребро, ни пари. Това се е случило в 133 г. до Р. Хр.

Постоянните войни развалили твърде много римският народ. Римляните награбили големи богатства от богатите гръцки народи и от картагеняните и захванали да живеят розкошно. Пленниците тия правили робове, а тия робове са били обязани да изпълняват сичките техни прищевки. . . Робовете почти сякога стават лъстеци, а тяхната лест и подлост почти сякога се усвоява и от техните господари. Римляните са били длъжни да усвоят и пороците на покорените народи.

Чрез постоянните войни римските войски привикнали да тиранят, да ограбват и да мъчат другите народи. Римските войници са били в това също време и римски граждани. Ето защо полководците, за да имат влияние в Рим, са лъстили на войската и старали са се да я привлекат на своята страна. Тия оставяли покорените неприятели в ръцете на войниците и дозволяли им да правят с тях щото и да пожелаят. Разбира се, че и самите полководци са мислили само за своето обогащавание.

Рим е изпроваждал наместници да управляват провинциите. Тия наместници са се наричали п р о к о н с у л и и старали са се само за едно, т. е. да се обогатят на своето място. В провинциите тия са имали царска власт, която са употребляли по своето собствено своеволие. . . Тия са ограбвали и притесняли жителите. Даноците, които са се плащали на Рим, са се събирали от народът чрез различни прекупци (бегликчии). Наместниците, заедно с прекупците, са обирали бедните жители и отнимали са от тях и последнята кора хляб. Множество наместници са били даже и явни съдружници (ортаци) с разбойниците. Разбойниците ограбвали и давали една част от награбеното на наместникът, а наместникът им дозволял да плячкат светът и не приследовал ги.

И така, римските наместници постъпяли в провинциите така жестоко, щото испанските посланици молили сенатът на колена, щото той да не дозволява да постъпят вече с римските съюзници по-лошаво, нежели с римските врагове.

Италианските земи били опустошени, а римските богати граждани купували тия земи по твърде долня цена и обработвали ги с робове. До пуническите войни в Италия са се намирали твърде малко робове, но после падението на Картаген в Рим били доведени около 56 000 души. Из Македония така също били доведени 150 000 робове. На робовете обикновено са гледали като на домашни животни. Тях купували, отгоявали като гъски и продавали ги с печалба.

По причина на сичкото това началниците и прекупците се обогащали твърде бързо. Няколко семейства постоянно ставали по-богати и по-богати, а народът осиромашавал сè повече и повече. Няколко частни лица са владели огромни богатства и цели полкове робове, а по-

голямата част от народът е била длъжна до уши. Заимодавците притесняли своите длъжници се повече и повече. Разбира се, че колкото ставали по-богати различни отделни личности и колкото ставал по-беден народът, толкова повече ставало възможно, щото богатите да подкупят бедните и да ги подмамят с различни подароци. Ето защо богатите са успели така лесно да земат в ръцете си сичките по-важни длъжности.

4. Гракхи

От самото начало на римската история римляните са били силни с две неща: със своето оружие и със своето земледелие. Земледелието възпитвало честни граждани, които са добивали своят хляб с големи трудове. Сичките по-напредни римски полководци и обществени деятели са били земледелци. Когато в онова време желали да похвалят някого, то говорили, че «той е добър земледелец». След време сичкото това се изменило окончателно.

Когато Рим се обогатил с различни завоевания, то римските първенци присвоили по-голямата част от земята и населили я с робове. И така, сичка Италия била разделена на няколко големи части, които принадлежали на няколко богати личности. С ония италианци, които останали да живеят на своите места, римляните са се обхождали подло и низко и притеснявали са ги твърде жестоко. Свободни римски граждани, които са имали своя собствена земя, са били твърде малко. Освен това, тия са имали големи дългове и не са могли да улучшат своето благосъстояние. Ето защо свободните хора малко по малко са губили своите земи и преселяли са се в Рим. После това в Рим се събрали множество гладни и нещастни личности. Тряба да кажеме и това, че тия голи личности са имали свой глас в управлението и богатите са се старали да ги подкупят и да ги употребят като свое орудие. . . Множество робове наводнили Рим и угрожали на неговото спокойствие. Робовете са се изключали из военната служба и размножали са се, а свободните граждани са се старали да покорят сичкият свят и умаляли са се.

В това време в Рим са живяли два брата, които са се наричали Гракхи. Майка им е била умна и образована жена. На жените в Рим е било въобще много по-добре, нежели на жените в Гърция. На жената се е давал вънкашен почит. Тя не е давала път даже ни на консулът, ако го е срещала на улицата. Ако някой оскърбял някоя жена, то бил наказван жестоко. Черните дрехи, които са се носили от жената, се считали за най-висока награда на покойникът. Майката на Гракхите (Корнелия) е била твърде богата жена, но като истинно образован човек тя е принимала страната на народът. Тя се отказала от сичките удоволствия и употребила сичкото свое време и сичките свои способности за возпитанието на своите деца.

По-големият неин син, Тиберия Гракх, е бил избран за трибун. Гракх е говорил в народното събрание: «И дивите зверове имат свои леговища и свои гнезда, в които си тия почиват, а ония хора, които са се били и които са жертвували животът си, са лишени от сичко освен от воздухът и от дневната светлина. Тука съм длъжен да кажа, че и с воздух и със светлина тия се ползуват само затова, защото никой не може да им ги отнеме. Тия хора се сражават и умират само затова, за да спечелят за другиго богатство, слава и удоволствия. Тия са покорили сичкият свят, а сами нямат нито едно парче земя.» Гракх предложил да се извършат следующите постановления: 1) да се запрети на големците да завладяват сичките земи; 2) да се сравнят римските права с правата на другите италианци. Разбира се, че сичкото това би дало на Рим нови и крехки сили.

Против Гракха възстанали сичките големци. Богатите граждани поискали да се възпротивят и да принудят Гракха със сила да измени своите искания и затова тия въоръжили против него своите собствени слуги. Това дело достигнало до открито сбунтуване на тържищата. Гракх е бил принуден да носи със себе си нож, защото се е боял да не го убият. Гореказаното гнусаво дело било оставено за време. От това време народът захванал да гледа на Гракха като на свой главатар. По стените на сичките градски улици били залепени хартии (прокламации), в които народът молил своят любимец да продължи захванатото дело за ползата на бедните граждани. От това време, когато Гракх излазял на улицата, то почти сякога го съпроваждали от три до четири хиляди човека. И ето, на следующето събрание — когато народът насмалко щял да убие главният противник на Гракха,

Октавия — законът на Гракха бил принят. Било решено, щото ни един гражданин да не смее вече да има повече от 8 480 увръта (339 200 кв. стън.) земя. Който имал повече, той бил длъжен да я върне на господарството, което, от своята страна, се задължало да я раздаде на бедните граждани.

Била назначена вече и комисия, която се задължавала да приведе тоя закон в изпълнение. Тая комисия била съставена от три лица: от Тиберия Гракха, от неговият тъст Апия Клавдия и от по-малкият брат на Тиберия, Кая Гракха. Сенатът не дал на Гракхите никаква почит, каквато обикновено се давала на чиновниците, но народът по сичка Италия ги посрещал с голямо уважение. В това време умрял пергамският цар и оставил своите владения на римският народ. Тиберий Гракх искал да раздели съкровищата на тоя цар между бедните граждани и да им даде средство да работят и да живеят. Сичкото това озлобило големците още повече.

Ето защо, когато на следующата година се захванали пак изборите, то на тържищата произлезли такива сбунтования, щото тия избори били отложени до другият ден. За нещастието на народът тия избори се случили във времето на жетвата, когато по-голямата част от народът се намирала на полето. В това време големците събрали сичките свои сили против Гракхите. Но сенатът, който виждал твърде ясно, че Гракхите могат много лесно и при тия условия да бъдат избрани, се решил да погуби Тиберия Гракха. Когато народът се събрал и когато дошло известие за намеренията на сенатът, то Гракх погледал към народът и посочил с пръст към главата си, т. е. показал му знак, че големците искат да го убият.

Сичкото това било обяснено от големците съвсем другояче. Неприятелите на Гракха извикали, че с това движение Гракх иска царска корона. Волнението се увеличило. В това време върховният жрец нападнал на народът изненадано със своите слуги. Народът не очаквал нападение и побягнал. Тиберий Гракх бил убит. Заедно с него били убити и сичките негови приятели и привързаници!. . . И така, големците първи нарушили избирателните права и предпочели открито клане!. . . Сенатът оставил тялото на Гракха на «поругание» и после го хвърлил в Тибър. Консулът приследовал неговите приятели и едномишленици с голяма жестокост.

Но мисълта на Гракха не умряла. Народът се озлобил против големците още повече. Сенатът не смеял явно да унищожи законът за земите, но той повел работите така, щото тоя раздел бил отложен с няколко години. В това време сенатът употребил сичките си сили да се възползува от обстоятелствата. Той отдалечил от Рим сичките италианци, а техните защитници, Кая Гракха и други, изпроводил под различни предложения в провинциите. За да се посъветоват между себе си, италианците съставили тайно събрание близо до Рим. Когато сенатът се известил за това, то захванал да постъпва върло жестоко, убил множество съзаклятници и разрушил оня град, в който произлязло съзаклятието. . . «Спокойствието било повърнато.»

При сичкото това народното събрание се увеличало. Защитникът на народа, Кай Гракх, без дозволението на сенатът оставил своята длъжност в провинцията и дошел в Рим. Големците поискали да го осъдят за това, но в народът произлязло такова волнение, щото съдиите били принудени да замълчат и да го оставят. Кай Гракх бил избран за трибун.

Предложенията на Кая Гракха били по-решителни от предложенията на Тиберия Гракха. Той подновил въпросът за земята; той накарал правителството да дава храна на войската без пари; той увеличил митото (гюмрюкът) на ония предмети, които служат за розкошества; най-после той основал колонии за бедните граждани. Освен това, той употребил сичките си сили да умали властта на сенатът. Той желал, щото г л а в а т а на господарството да бъде не сенатът, а самият народ. На сичките италианци той желал да даде граждански права. Тогава сенатът подговорил другият трибун, Ливия, да се покаже още по-голям приятел на народът. Народът повярвал на Ливиевите думи и охладял към Гракха.

В това време сенатът заповядал Гракху да основе колония на онова място, на което се е намирал Картаген. И така, Гракх е бил изпроводен и отдалечен от Рим. В това същото време, когато Гракх бил в Африка, то в Рим бил разпространен слух, че боговете не желаят да се възобнови Картаген. По тая причина Гракх е бил

длъжен да се върне в Рим. В това време в Рим произходило голямо волнение. Големците въоружили войската и завзели по-главните места в градът. Във времето на народното волнение един от консулските чиновници бил задушен случайно. Сичкото това дало повод на сенатът да действува с открита сила. Консулът заповядал на Гракха да дойде при него и да му даде сметка за убениеят чиновник. За да уварди животът си, Гракх бил принуден да окружи себе си с цели купове свои привързаници, но той сѐ още се надеял, че това дело ще да се свърши мирно. Произлязло противното. Сенатът не пожелал да стъпя с него в никакви преговори и условия, а консулът нападнал на неговите привързаници с въоружена села. Народът се разбягал, а Гракх бил убит. Ония Гракхови привързаници и едномисленици, които останали живи, били дадени под съд. В това време били убити около три хиляди души. Това се е случило 121 г. до Р. Хр. Законите на Гракха са били или изменени, или оставени без изпълнение.

Смъртта на децата опечалила и оскърбила майка им Корнелия, но тя претърпяла своите нещастия с голяма твърдост и с удивително юначество. . . Тя оставила Рим, отишла в един малък градец и проводила своето време с няколко души учени гърци, с които разгледвала различни учени предмети. Тия се чудили най-много на това, че тя им разказвала за своите деца без сълзи, покойно и с гордост. После нейната смърт народът ѝ поставил паметник със следующият надпис: «Корнелия, майката на Гракхите»! А историкът е длъжен да притури от себе си: «И честната майка на великите хора!»

5. З а г о с п о д с т в о т о н а в о й с к а т а

После падението на Гракхите Рим захванал да нада сѐ повече и повече. Най-първите негови хора стават жедни и користолюбиви, тия се стараят само за власт и почести, най-после, главните техни чувства се заменяват с гордост и с отмъстителност. В това време в Рим дошел африканският цар Югурта. Той пръв казал: «Римската република се продава за пари. Секи един, който има доста богатства, може да я купи.» Главните почести са се добивали най-много във времената на войните.

Войната е обогащала полководците, увеличала е тяхната жажда за богатство и накарвала ги е да мислят само за своето собствено благосъстояние. Ето защо полководците са лъстили дотолкова на войската и на народът. Тия почти сякога са ги употребляли за своите частни интереси.

Такъв е бил Мария, който е бил син на един клиент (слуга). Той почти сякога е говорил за ползата на войската и на народът, а гледал е само за своята собствена полза. Мария е бил способен полководец, но командувал е войската дълго време и привикнал да прави различни своеволия. Той се е прославил най-много чрез своите победи над дивите кимври и тевтони, които насмалко не ограбили сичка Италия. Победата над тия две племена дала на римляните 100 000 пленника. Сичките тия пленници са били направени робове. Тия диви робове развалили още повече нравите на италианците. Освен това, робовете захванали да въстават твърде често и производили опустошения.

Друга голяма римска война е била със съюзниците. Римският трибун Друз повторил предложението на Гракха и поискал земя и граждански права за сичките италианци. Големците заповядали да го убият. Тогава италианските народи се възбунтували. Захванала се страшна война. Цели страни били опустошени и Италия била разорена. В тая война са погинали около 300 000 души. Когато се свършила войната, то римляните сѐ пак били принудени да дадат на своите противници земя и граждански права. . .

В тая война се прославил и друг един полководец, който се наричал Сула. Неговите победи му заслужили любов и уважение от народът. Сула се е обръщал твърде изкусно със своите солдати, позволял им е да земат от жителите плячка, приготовлял им е различни удоволствия и игри и т. н. Сичкото това накарало солдатите да го обичат.

Разбира се, че Мария и Сула са завиждали един другиму. Сула показал първи, че във времето на мирът войската тряба да решава сичките дела във военното господарство. От това време римската свобода е била унищожена от войската. Римляните твърде често са били принудени да търпят от войската онова, щото са търпели от

нея и победените народи. Когато между Мария и Сула произходили несъгласия, то и единът, и другият се облягали на войската и решали своите спорни вопроси със сила, когато в по-напредните времена тия вопроси би се решили на събранията. Сула издавал закони в онова време, когато бил окружен от своите легиони. Когато Сула излазял из Рим, то дохождал в него Мария и заповядал неограничено. Най-после Мария умрял.

После неговата смърт Сула се върнал из далечният поход и захванал да управлява Рим съвсем произволно. Той изкопал костите на Мария из гробът и захванал да преследова неговите приятели. Сенатът се боял от Сула и провъзгласил го за непроменим диктатор. Сула е произходил от болярски род и затова той е преследовал и угнетал простият народ. Във времето на неговото могъщество в различни места са били убити и наказани до 300 000 души. Сула увеличил числото на сенаторите и отнял от народните трибуни тяхната по-напредня власт. Сула е живял мощно розкошно. Неговите постановления паднали тутакси после неговата смърт.

От времето на Сула войниците се приучили да служат не на отечеството си, а за своята лична полза и за ползата на своите полководци. Сичкото господарствено управление се е намирало в ръцете на войниците и полководците. Любимец на Сула е бил Помпей. Той добил после Сула първото място в империята.

В това време римляните сè още са продължали своите завоевания. Така например тия дълго време са воевали с азиатският цар Митридата. Тоя цар е повдигал два пъти сичка Мала Азия против римляните. Римските чиновници притесняли твърде жестоко жителите. Сичките римляни, даже и най-умерените, са богатели твърде бързо в ония провинции, които са тия управляли. Ето защо покорените народи са преминовали твърде лесно на Митридатовата страна и помагали са му против общите врагове. Римляните са победили Митридата с големи усилия.

Така също римляните са имали твърде големи пагуби от войната с робовете. В Италия в това време е имало твърде много робове и техните господари са се отнасяли към тях жестоко. Няколко души побягнали робове завладяли случайно един обоз (транспорт) с оружия и из-

бавили голямо множество свои братия. Тия избрали измежду себе си за полководец един твърде умен роб и няколко пъти разбивали римляните. Числото на освободившите се робове достигнало до 70 000 души, но сичките тия погинали в тая война. Около 6000 души били обесени.

В тая война са се отличили римските полководци Крас и Помпей. Крас е бил твърде богат, а сичкото свое състояние бил спечелил той сам. Той давал обяди на 16 000 стола, но в това също време у него сè още оставали около 3 1/2 милиона жълтици. Той е спечелил тия богатства с кражба из господарствената каса, с различни насилия и с продажба робове. Той изнесъл големи богатства из Ерусалимският храм и въобще разбогатял от войните. Във времето на войните е събрал така също големи богатства и друг един полководец, Лукул. Тоя Лукул е живял розкошно като цар. Той е бил дотолкова богат, щото извършвал почти сичките войни на своя сметка. Когато се върнал в Рим, то построил прекрасни и громадни палати (дворци) и изкопал дълбоки и обширни езера само затова, за да отгая в тях морски риби за своята трапеза.

Най-голям почит и уважение е имал в онова време Помпей. Той е лъгал народът и обещал му е големи права, а мислил е само за себе си, за своите богатства и за своята власт. Във времето на войните римляните му дали над войската неограничена власт на три години, дали му господарствената каса, най-после, направили го неограничен деспот почти над сичкото господарство. В онова време само той е имал право да заключава мирове, да прави договори и да унищожава цели господарства. Малките царчета и господарчета, които са били оставени в Азия, му са плащали сяка година по 300 000 жълтици. Разбира се, че за да заплатят тия суми, царчетата са били принудени да изцедят и последнята капка кръв из жилите на нещастните свои поданици.

В това време, когато Помпей воевал с вънкашните неприятели, в Рим се появил такъв един човек, който поискал да завладее тоя град. Тоя човек е бил Катилина. Но в градът сè още се намирали честни хора. Сенаторът Цицерон разбрал намеренията на Катилина и възпротивил се. Цицерон не е бил нито богат човек, нито полководец, но той е бил твърде умен човек и доволно крас-

норечив оратор. Неговите думи са се уважали от сичкият народ. Той въодушевил римляните със своите речи и напомнил им за по-напрежните доблести на техните прадеди. Нему помагал твърде много друг един сенатор, който се е наричал Катон по-младият. Катоновците са били двамина. Римляните са уважали Катона за неговата честност и простота, а Цицерона за неговият ум и красноречие. Тия два гражданина, Катон и Цицерон, са успели тоя път да спасят и Рим, и републиката барем за време. Катилина бил разбиен.

Когато Помпей се върнал в Рим, то се уверил, че римляните уважават твърде много Катона и Цицерона. Разбира се, че нему е било тежко да се бори сам с тия два честни гражданина, и той се съединил с други два полководца, т. е. с Краса и с Цезаря. Тия три лица захванали да помагат един другиму и разделили господарствената власт между себе си. Най-напред тия дали Цезарю да управлява Галия. Там той управлял няколко години, спечелил много богатства, одържал много победи и съставил голяма войска. Цезар е умял да се отнася с войската така, щото войниците го обичали повече и от своето отечество и свобода.

В това време Цезар разбил Помпея и захванал да управлява Рим сам. Когато Катон видял, че републиката умира, то не пожелал да преживее повече от нея и убил се сам. Другите римляни нямали мъжество. Сенатът захванал да лъсти на Цезаря, назначил го за диктатор през сичкият му живот, избрал го за цензор и дал му почетно название император (т. е. полководец). На тоя човек са били дадени големи почести. На едно от римските тържища е била въздигната статуя с надпис: «Полубогу». Цезар се е старал твърде много да заслужи уважението на народът. Той заповядал да се дава на сиромасите хляб без пари. Сичкото това довело Рим до страшно положение. Сичките лениви и празни хора се събрали в тоя град и били готови за храна да служат секиму. Цезар вървял напред. Когато той явно вече поискал да стане цар и да тури на главата си царска корона, то няколко честни римляни съставили съзаклятие и убили го. Имената на по-главните съзаклятници са били Касий и Брут. На тия хора се е чинило, че Цезар опропастява отечеството им и че убива свободата на народът им. Тия никак не могли да му опростят тая дързост.

Като ограбили богатствата на Цезаря, Антоний заедно с племенникът на Цезаря Октавия и с полководецът Лепида земали сичката господарствена власт в своите ръце. Тия превзели Рим и изтрепали голямо множество честни граждани (от 130 000 до 300 000 души). За да увеличат своите доходи, тия захванали да глобят народът и да му назначават твърде притеснителни даноци. Скоро после това Октавиян захванал война с Антония, победил го и останал независим управител на римското господарство (в 30 г. до Р. Хр).

6. За римските императори

После своите победи над Антония Октавий влязъл в Рим с голямо тържество. Сенатът посрещнал Октавия с голямо подлизвание и дал му название и м п е р а т о р. От онова време тая дума захванала да означава царска власт. Императори са управляли Рим до самото падение на римското господарство. Освен това, сенатът дал Октавию название Август, т. е. «свещени». И така, Август земал в ръцете си сичката господарствена власт: той е бил началник на сенатът, той е бил консул, той е бил трибун и, най-после, той е бил главен жрец.

Сичкият живот на Августа (на свещеният) е бил чиста лъжа. Само за пред очи той е уважал и народът, и неговата власт. Той не унищожил народното събрание, но в това също време действовал така, щото в продължението на неговото царствование това събрание се не събрало нито веднаж. Сенатът така също е бил оставен, но тоя сенат се събирал само два пъти през месецът — и то само затова, за да изпълни желанията на императорът. Когато Август умирал, то рекъл на своите приятели така: «Признавате ли вие, че аз разиграх добре своята роля?»

После Августа са били множество императори. Рим падал сѐ повече и повече. Почти сичките римски императори са били големи деспоти, т. е. тия са се разпореждали с господарството и с животът на своите поданици по своята воля — както искали, — по своята минутна страст и по своето увлечение. Август захванал първи да държи около себе си постоянна гвардия (телохранители). Първият началник на полицията така също е бил избран най-

напред при Августа. Тоя началник е бил обязан да изпълнява сичките дела, които по напред е изпълняла републиканската власт. Началниците (които са се наричали префекти) на гвардията и на полицията са били най-любимите и най-верните хора на императорът.

С помощта на префектите, на гвардейците и на полицейските служители римските императори са могли твърде лесно да се разпореждат с животът на гражданите. Разбира се, че на префектите е било крайно полезна тая служба. Тия даже нарочно подбуждали императорите да правят различни злодейства, защото имането на наказаните се е давало тям. Почти секи ден ставали жестоки преследования, наказания и убийства. Щом някой гражданин възбуждал подозрение, то тоя си час го изгонвали или наказвали. Римските императори направили от шпионствата и от предателствата цял занаят. Тия вярвали на сяко гюбре, ако само това гюбре им казвало, че тоя или оня гражданин не уважава царската воля.

Развратът на римските императори не е имал никакви предели. Тия са се надеяли на своите любимци (префекти) и по цял ден са били пиени. «Най-добрият» римски император, Трайян, издал такава една заповед: «Да се не изпълнява ни едно мое приказание, което е подписано после моите пирования.» Главното увеселение на много императори се е състояло само в това да гледат на различни наказания, на сякакви изтезания и на всевъзможни зверства. Така например император Калигула е обичал да наказва хората само затова, защото е имал наклонност да гледа как претриват с трион живи хора, как умират млади и здрави личности и как ядат телата им различни зверове.

Веднаж по желанието на Калигула бил направен мост през морският ръкав. Когато тоя мост бил вече свършен, то направили празник. На празникът се събрало голямо множество народ. . . Изведнаж Калигула заповядал на своите префекти да натласкат народът в морето. Той казал един ден така: «Аз би желал щото у сичките римляни да бъде една глава, за да мога да я отсека изведнаж.» Император Домициян така също е обичал да наказва и да тирани пленниците, а когато му омръзнало вече и това занятие, то той по цели часове ловил мухи и

набождал ги на игли. Въобще той се е обходил твърде благосклонно с ония личности, които е мислил вече да погуби. Император Диоклетиян, Комод и други са били до такава степен ненавистни на народът, щото после тяхната смърт сичките техни статуи и сичките техни подписи са били унищожени. «Император Комод, говорят историците, е свирепствовал повече, нежели чумата, която е била във времето на неговото царствование.»

Разбира се, че тия свирепства не са обезпечали животът на императорите. Почти сичките римски императори са умирали или от отрова, или от ръката на някой убиец. Тях повечето пъти са убивали техните собствени роднини и наследници. Когато някой император се възкачвал на престолът, то давал на сичките свои войници пари. Секи войник е получал по сто жълтици. После това императорите са могли да правят щото щат и щото пожелаят. За да привлекат на своя страна войската, тия твърде често са дозволяли на войниците да крадат, да ограбват и да угнетяват жителите съвсем безнаказано. Много от тях наричали себе си богове още през своят живот. Още преди смъртта им римляните са им правили храмове и олтари и приносили са им жертви. Император Адриян заповядал да считат за бог даже и неговият умерши любимец. За да добият пари за своите розкошества, римските императори са ги отнимали насила от гражданите, а за да изпълнят своите цели, тия са употребляли различни средства. Повечето пъти тия са обвиняли богатите граждани, наказвали са ги и отнимали са им богатствата или са земали пари назаем, а за да се избавят от своите дългове, тия са убивали своите заимодавци. Тия са земали даноци от сичките човешки потреби и от сичките съдебни дела.

Един от най-знаменитите зверове е бил Нерон. Майка му (Агрипина) отровила мъжът си, за да управлява сама господарството. Тя му дала да яде гъби с отрова, а когато мъжът ѝ умрял, то тя плакала лицемерно за него и заповядала да го провъзгласят за бог. Когато Нерон станал цар, то твърде често говорил на шега, че «боговете обичат гъби». За да спечели любовта на народът, то и тоя тиранин, когато стъпил на престолът, говорил, че съдът му ще да бъде справедлив и ще да бъдат унищожени сичките притеснения. . . Когато Нерон подписал първото прика-

зание да се накаже един добър гражданин, то рекъл: «Аз би желал съвсем да не зная да пиша.» Лъстеците и подлизурките го прославили за тия думи, а той скоро после това отровил брата си и убил майка си. За свои другари той избрал най-жестоките и най-подлите личности.

Нерон е бил твърде себелюбив и крайно тщеславен човек. Той е желал да се прослави и като велик поет, и като способен музикантин, и като даровит актерин. . . Той се е являл сам в театрото и представлял е на сцената различни непристойни роли, а народът е бил обязан да го хвали и да му ръкоплещи!. . . Говорят, че когато той пожелал да очисти в Рим място за някои си свои сгради, то запалил градът. Рим горял шест деня и седем нощи. Народът едвам спасил животът си. А какво е направил в онова време императорът? Той обявил на своите поданици, че градът е запален от християните, и открил първото гонение против тях.

Християните в това време са били разпинати на кръстове, тия са били зашивани в зверинни кожи и сюкани с кучета, най-после, тия са били обливани със смола и окачвани по дърветата на императорската градина. И тия живи свещи или факели са били запалвани във времето на празниците! В това време са били наказани Христовите апостоли Петър и Павел. Като хвърлил сичката вина на християните, Нерон усвоил една твърде голяма част от пожарището и изградил на него великолепен дворец. За да украси своите дворци, Нерон оплячкал храмовете на Рим, на Гърция и на Азия и опустошил и Италия, и провинциите. . .

Любимци на римските императори са били освободени робове (отпущеници), различни комедианти и сякакви шутове (карагьозчии). Разбира се, че тия хора са могли да им дават само лошави и вредителни съвети. Розкошествата и «разточителността» на римските императори са превъзходили сяко едно вероятие. Император Вителий е принимал даже и лекарство да бълва, за да има възможност да обядва по три или по четири пъти на денят! В продължението на четири месеца той изразходовал само за своята трапеза около 15 милиона жълтици. Император Галиогабал е ял соуси от славейски езици, облачал е почти секи

ден нови дрехи, ходил е в своят дворец по златен и сребърен пясък, назначил е своят кон за консул и т. д.

Множество римски императори са желали да отклонят от себе си сяка една отговорност за произходящите жестокости и държали са при себе си различни любимци. Народът е приписвал сичките злини на тия любимци, а императорите са се престрували, че не знаят нищо и че не участвуват в нищо. От своята страна и любимците са се старали да се ползуват от слабостите на императорите. Така например император Клавдий е бил до такава степен захласнат и безгрижен, щото подписвал смъртните наказания на най-ближните свои познайници и забравял, а после припоминал за тях и заповядал на слугите си да ги повикат в дворецът му на обяд. . . Неговите любимци са се ползували до такава степен от неговото захласнато безгрижие, щото веднаж му подали да подпише смъртната присъда на жената си и наказали я. . .

У някои императори се е появляла страст да направят барем що-годе. . . И ето, император Клавдий заповядал да се изкопае един безполезен и скъпоценен канал. Тоя канал е бил копан от 30 000 работника в продължението на 11 години. Император Гадриян намислил да направи на своите поданици голямо благодеяние. По тая причина той се решил да обиколи п е ш и сичката Римска империя, която в онова време е била твърде голяма. Разбира се, че и от това императорско ходение не е произлязла никому никаква полза. . . Най-добрият император Веспасиян е приследовал християните и въобще сичките ония хора, които са мислили за времената на републиката, а главният подвиг на Тита «кротки», който е разрушил Ерусалим, се е състоял само в това, че той е изградил в Рим твърде хубави бани (хамами).

Тука сме длъжни да кажеме и това, че ако някой император произвodил случайно някое добро постановление, то на това постановление се е гледало като на милост, която неговите наследници са имали пълно право да развалят. Император Аврелиян е покровителствовал на науките и на школите, но тогавашната наука не е била наука за животът, а наука за науката, т. е. тая наука е била съвсем безполезна за народът. Даже и самите грижи и старания на някои императори за възпитанието са били крайно вредителни. Народът привиквал да се не безпокои за нищо. . .

Ония хора, които биват окръжавани с робове, стават неволно сумашедши и сами. Най-кроткият римски император Север пожелал да изчисти сичкото народонаселение на Шотландия и само смъртта му не дозволила да изпълни своите намерения. Аврелиян избил сичките жители на Палмира: и жените, и децата, и старците. . . Почти сичките римски императори са се старали само затова, за да изцедят повече сок из жилите на народът. Най-кроткият из тях се възхвалява затова, защото бил рекъл: «Добрят пастир е длъжен само да стриже своите овце, а не да дере и кожите им!»

Римските императори са се облягали само на своите войски. Тяхната войска се е възкачвала до 160 000 души! . . .Войниците привикнали да правят страшни своеволия. Множество земи се отказали от военната служба и плащали за това особен данок. Във войската постъпяли полулудиваци, множество германци и други варвари. Полководците на варварите малко по малко захванали да играят твърде важни роли в господарствените дела. Някои из тях станали даже и императори. Разбира се, че от подобна войска никой не е можел да очаква любов към отечеството. Секи е ставал войник само затова, за да добие пари и да живее лесно. В Италия тия войски са свирепствовали така също, както и в неприятелските страни. Друго още по-важно зло е произходило от това, че за такава громадна войска са трябали големи разноски. Освен месечната плата войниците са добивали награди, а тия награди твърде често са били по-големи от самата заплата. След време в Рим станал обичай да се не дават на войниците награди, а да им се дава двойна заплата. Освен това, за войската трябали громадни магазини и множество болници. Ако притурим при сичкото това роскошествата на императорските (и на чиновническите) дворци, то трябва да се съзнаеме, че Рим е бил длъжен да разори сичкият тогавашен свят.

Между гражданите и войниците са произходили в онова време твърде чести, големи и доволно продължителни войни. Ако сенатът и народът понякогаж и да въставали против нетърпимите тирани, като например против императора Максимилиана, но устройството на самата империя оставало същото.

Малко по малко императорите захванали да заимстват от возток различни знакове на царското достойнство: пурпурни одежди и бяла превезка (диадема). Да види човек царят и да говори с него е било твърде тежко, а приходившите са били длъжни да падат пред него и да целуват краката му. На возток е била основана и друга римска столнина, която се е наричала Византия (Константинопол).

7. За положението на римският народ

Римските императори са се обходили с народните учреждения твърде подло, твърде низко и твърде безсрамно. Така например един император е определил за консул своят кон. Други сравняли сенатът със своите готварници. Секи император е издавал свои закони, но сичките тия закони са противоречили един на други и не са избавяли светът от различни произволи и насилия и от всевъзможни несправедливости.

Императорските дворци са разпространяли само безнравственост и роскошества. Единствената цел на римляните в онова време са били роскошествата, празността и различни увеселения. Народът се разделил на богати и бедни. Богатите гледали на бедните с голямо презрение. Наместо по-напреднята простота в Рим се появили моди и различни безполезни и смешни чинове и отличия. . . Който желал да живее «прилично», той бил длъжен да има множество златни и сребърни съсуди, да има множество робове и да живее в богати и в големи къщи. Входът е бил украсен с домашни богове и с богати картини (кадри). В следующите стаи живели голямо множество робове. Тия са се занимали с економическата част и с домашното стопанство. Приемните стаи така също са били напълнени с робове, които изучали своето изкуство (да бъдат слуги) в Александрия. Слугите са били добри певци. Когато богатият и изнеженият изтукан обядвал, то му свирила музика, а слугите му пели песни. Животът на римляните се е заключал само в извънредно плюскане (в ядене и в пиене). Ето защо тия изнежени хора са били така равнодушни към честността и към свободата; ето защо у тях са се появили токива рабски наклонности; найпосле, ето защо тия така гнусаво са лъстили на своите императори.

После падението на републиката, когато се появили розкоши, почти сичките граждани останали без пари. За заемените суми са се плащали големи проценти. Ако заимодавците били чиновници, то тия подвъргали своите длъжници под различни мъки и накарвали ги насила да им заплатят требуемите суми. Нуждите в онова време са били толкова големи, щото капиталите на заимодавците се удвояли за 1 1/2 година, а сарафското изкуство било дотолкова полезно, щото станало най-главен предмет даже и при возпитанието. Средньото «съсловие» изчезнало. От една страна, изникнали няколко богати хора, а, от друга, се появили съвсем гладни просеци.

Императорските любимци и силните хора отнели земите на средньото съсловие и поробили го окончателно. И така, в Римската империя се появили големи и обширни земи, които принадлежали на едно лице. А какво са правили императорите? Императорите твърде често наказвали тия лица, за да им отнемат имането. Ето защо цели огромни пространства земи изведнаж оставали без господари и запустявали... По-напред Италия е прехранвала и себе си, и своята войска сама, а сега животът на римляните е зависел от донесеният отвън хляб. Хляб са докарвали из Египет и из Африка. Императорите твърде често са правили и благодеяния на народът. Тия са раздавали на римляните хляб б е з п а р и. И така, ленивите и безгрижните просеци, които носили название народ, са се събрали в Рим, яли са «подаяния», гледали са на увеселителните игри и били са твърде задоволни. А полетата ?Полетата запустели.

По причина на сичките тия благодеяния народонаселението на Италия захванало да се умалява. Даже и деца се раждали вече по-малко. Напразно императорите давали особени права на ония римляни, които имали три деца. . . За ленивите и за изнежените хора е било доволно тежко нещо да возпитват деца!. . . Секи се е старал да намери някой възрастен човек и да го осинови. Това е било така също вигодно, както е било вигодно да купи човек възрастни робове и възрастен добитък, нежели да ги отхрани сам в къщата си. . . На робовете са запрещали самите господари да се женят. На господарите е било много по-вигодно да купуват възрастни робове, нежели да ги отхранват в къщята си. И така, Италия малко по малко запустяла и напълнила се с робове, които са били докарвани из чуждите земи.

В това време римляните станали твърде равнодушни към общото дело. Тях мързяло даже и да мислят. Веднъж в самият град произлязло сражение между две римски армии. Сяка из тия армии желала да възведе на императорският престол свой император. Римляните гледали твърде равнодушно на това сражение и ръкопляскали то на едната страна, то на другата, а когато едната армия победила другата, то тия хващали войниците, които се скривали от победителите, и убивали ги. .

8. О б р а з о в а н и е

Войниците са препятствовали да се развият науките. Във времената на постоянните войни хората въобще се научават да бъдат груби и да ограбват по-слабите. Римляните завоевали гърците в онова време, когато гръцката република захванала да пада, а гърците станали римски робове и били обязани да преобръщат гръцката наука на празна играчка или на развлечение за безделните и ленивите богати хора. Образованието станало мода за големците: секи образован човек се е учил и знаял е гръцки, а книгите са служили за украшение (като столове и столици) в богатите стаи.

Возпитатели на децата са били гръцки робове, но, като робове, тия са се старали да научат и да внушат на децата само една подлост.

Римските императори са покровителствовали на писателите, но тяхното покровителство не е могло да доведе това образование до никакво добро. Покровителите почти сякога поощряват не умът и не истината, а лъжата и подлизурството. Ние видиме, че най-големият римски покровител на науките, император Адриян, е покровителствовал само на лъстеците, а учените, които са били поумни от него, са били преследовани и наказвани. . . Императорското покровителство унищожило и последните останки от науките и изкуствата. То ги подчинило окончателно на императорската воля или на царскният дворец. По-напред знаменити Цицерон се старал да разпространи философията и да я направи полезна на народът, а сега, при покровителите, поетите и учените захванали да проповядат, че п о е з и я т а е с а м о з а п о е з и я т а

и че науката е само за науката, а не за ползата на народът.

Тия учени мъже са били глупави и себелюбиви хора, които са мислили само за себе си и за своето гърло. Найвисокоумни в онова време са били археолозите. Тия хора са се занимали с древностите по най-глупавият способ. Разбира се, че по причина на сичкото това тия са имали право да кажат, че векът на императора Августа е бил «златен век», когато би трябало да го нарекат «подъл и низък век». . .

«Знаменитият» стихотворец (поет) Овидий е писал «изкуства за любовта», «лекарства от любовта» и т. д. Другите поети са били още по-вредителни. Със своите сладкозвучни стихове тия са прославяли тираните и с това са увеличали тяхната безчовечна дързост. . . В това време пръв път са захванали да издават римски вестници, но тия вестници са били твърде чудни. Наместо да говорят и да пишат за важните господарствени дела и наместо да научат народът онова, щото е било за него полезно, тия писали за животът в царските дворци, за царските любимци, за празниците, за увеселителните (т. е. за страшните и за безчовечните) зрелища или са разказвали само празни приказнички. Ето защо тия не са могли да имат влияние на народът.

При сичкото това науката е имала няколко умни и честни писатели като например Тацита, Лукиана, Персея и пр. Съществовала е даже и тайна книжевност, която е разглеждала множество важни вопроси, но обществото е било достатъчно невежествено и самодоволно, следователно тая книжевност не е могла да бъде распространена и да има особено значение.

Народът се разделил на две части: едната част е живяла с правителствената литература, а другата не е имала никакво образование. По тая причина суеверието е било твърде силно. Нерва е бил избран за император само затова, защото предсказателите при рождението му предсказали, че той ще да бъде император. Някой си Аполоний Тиянски правил даже и чудеса, а идолопоклонническият народ се е излечал от него и вярвал му е. Разказват даже, че той е знаял в Ефес оная минута, в която е умрял император Домициян. . .

В онова време твърде малцина са проповядали свобода и разум. Само суеверия, лъжеверия, лъжеучения и вяра в различни чудеса са се распространяли между хората в това незавидно и неутешително за римляните време! Сичкото това помогнало да се донесат из Азия в Европа возточните вярвания, сънотълкования и «посвещения». Народът ослабнал, а римското господарство са могли да спасят само решителността и енергията на гражданите. . . Самите исторически събития приготовляли обществото към возточните вери и към египетските учения. . . Император Галиогабал вовел в Рим даже и богослужението на бога Молоха и принасял на тоя бог жертви.

И така, в онова време, когато народът е погибал в невежеството, а себелюбивите учени са се занимали самодоволно с древностите (с археологията) — в това време, казваме, на народът е била нужна евангелска истина. И ето, в това именно време се е явил на светът спасителят на сиромасите и робовете, Исус Христос. Но как е бил посрещнат тоя спасител? Съдилището на архиереите и на деспотите се подиграло с неговата свята личност и распнало го. От онова време са преминали цели 18 векове, но евангелската истина не е умряла. Тая истина е станала известна на сичкият свят (ако тя и да се е скривала от новите фарисеи).

Християнството се распространило твърде бързо. Честността и твърдостта на първите християни срещнали всеобще уважение. Народът, който охладнял към идолопоклонството, принял християнството. Християните не принимали никакво участие в политическите движения, но при сичкото това тия пак не били избавени от различни притеснения, от сякакви гонения и от тежки мъки. Но тия никак и никога не са се покланяли на императорските статуи!. . . Освен това, новото почти сякога се преследова от старото. Християните са били принудени да изпълняват своите черковни обряди тайно. . . Тяхното богослужение е било съвсем просто. Първите християни са чели свещени книги, проповядали са и пели са «хвалебни» песни и различни молитви. Богослужението се е свършвало с обща трапеза.

Разбира се, че клеветниците, шпионите и подгледачите са измишляли за християните сякакви клевети. Цели хиляди християни са били предадени на различни мъчебия, а християнството се распространяло сѐ повече и по-

вече! Най-после император Константин Велики захванал да ги покровителствува. С това той желал да ослаби и да победи своят противник. С помощта на християните той одържал главната победа над своят неприятел. После тая победа Константин турил кръст на господарственото знаме, но заедно с това той участвовал и в идолопоклонническите жертвоприношения и носил титлата «върховен жрец на старата идолопоклонническа вяра». Своето кръщение той отлагал до самата своя смърт. Разбира се, че сичкото това не му е мешало до преследова идолопоклонниците и евреите. . . После Константина друг един император, и по име Юлиян, пожелал да върне изново идолопоклонничеството, но неговите старания останали безуспешни. . .

9. Римските отношения към другите народи

Римляните малко по малко завоевали почти сичкият тогавашен свят. От пленниците тия са правили робове. Освен чрез войната робове са се добивали от морските грабежи и за дългове или са се купували така също, както днес се купуват черните същества (арапите) и говедата. Тая безчовечна търговия е била твърде разпространена. Сяка земя е изпровождала на римляните особен клас робове: една земя им е изпроваждала добри готвачи, друга — овчери, третя — учители, четвърта — робини. Германия, Тракия и Галия им са давали високи, яки и силни робове. Тия робове са се довождали в Рим да се борят и с дивите зверове. С тия кървави зрелища римските императори са се старали да заслужат уважението, поклонението и любовта на народът. Тия робове са се наричали г л а д и а т о р и.

Положението на гладиаторите е било ужасно. Тия погибвали до един в тия бойове. Веднъж при императора Клавдия във времето на едно тържество 10 000 робове били длъжни да направят примерно сражение. Тия са били принудени да умрат до един. Когато императорът дошел на брегът да види сражението, то робовете извикали: «Да е жив царят! Ние те приветствоваме даже и тогава, когато отиваме на смърт!» Царят отговорил: «Живейте и вие!» Робовете се запрели. Думите на императорът «Живейте и вие» им давали живот, а когато отивали на сражение, тия били длъжни да погинат до един! Но напразно е била тяхната радост. Тия били накарани насила да продължат сражението. . .

Покорените земи, са били наречени римски провинции. Техният самостоятелен живот е бил свършен. Сичко, щото е било добро и ценно в тия земи, като например златото, паметниците на изкуствата, богатствата и т. д., са били докарани в Рим, ако на римляните сичките тия награбени имущества и да не принесли особена полза. Провинциите са търпели такива също притеснения, каквито е търпял Рим и Италия. Ако жителите на тия провинции и да са имали различни права, но сичките тия са зависели изключително от управителите и наместниците. Тия места са се занимали от римските аристократи, а тия хора са били научени да живеят розкошно и старали са се само за своите лични вигоди. . .

Рим е обирал богатствата на сичките провинции. Доволно често римските императори са се старали да ограничат това зло, защото са желали сами да се ползуват от богатствата на провинциите. Каракала дал гражданско право на сичките жители в империята само затова, щото гражданите са плащали само даноци, от които са се ползували императорите. Това ново равенство се е състояло само в това, че сичките поданици на империята не са имали никакви права и зависели изключително от волята на императорът и от неговите лични страсти.

Разбира се, че покорените народи не са били задоволни. Евреите се бунтували постоянно. Когато римляните заемали в своите ръце Ерусалимският храм, то евреите въстанали, но римляните ги разбили и Тит «кротки» обсадил Ерусалим. Евреите от сичките страни се събрали в Ерусалим. От такова голямо множество живи същества в градът произлязъл силен глад. Хората са се хранили даже и с човеческо месо. . . Защитата е била съвсем отчаяна. Римляните били принудени да земат с приступ сяка една стена, сяка една местност и сяка една къща. Ерусалим е бил развален (в 70 г. после Р.Х.). Сичките пленници, които са били по-млади от 17 години, са били продадени в робство, а другите били изпроводени в рудниците да копаят или да погинат в Рим като гладиатори (борци) с дивите зверове. Седемстотин души Тит повел след себе си, за да украси своят триумф. В тая война са погинали повече от 1 200 000 евреи. . .

След шестдесет години евреите успели изново да обновят Ерусалим, но император Адриян изпроводил в тоя град римски поселенци и на един ред с храмът на Иегова (бога) бил изграден идолопоклоннически храм. Евреите въстанали, но били покорени изново. Техните свещени храмове били осквернени с идолопоклонническо богослужение. Евреите въстанали пак и римляните успели да ги победят само с големи мъки и пожертвования. В тая война погинали около 900 000 души. Палестиня била разорена окончателно и Ерусалим бил разрушен изново. Ако после това евреите и да го възобновили, но там е било вече запретено със смъртно наказание да се преселяват в него. На тоя град римляните даже дали ново название Елия Капитолина.

От римляните така също е бил разрушен и друг един азиатски град, който се е наричал Палмира. Най-опасните римски врагове на возток са били партяните и персите. Тия постоянно нападали на римските провинции и опустошали ги.

Но по-опасни от персите и от партяните за римляните врагове са били в Европа. Тия врагове са били германците. Тия са живели на север от Италия и разделяли са се на множество племена. Германците са били високи хора и имали са голяма сила и търпение. По-голямата част от техните земи са били покрити с гори. Най-главните занятия на германците са били земледелието, скотоводството, ловът и войната. Облеклото им е било грубо. То се е състояло от кабаници и от зверски кожи, които тия убивали по горите. Оръжието им се е състояло само от щит и от копие. За най-голямо безчестие у германците се е считало да изгуби човек щитът си. Който е изгубвал щитът си, той не можел вече да участвува в народното събрание и при жертвоприношенията. Германците са били храбри и гостеприемни.

Римляните са накарвали германците сами да се бият с тях. Римският полководец Вар се отнасял към тях твърде варварски. Германците въстанали и разбили го окончателно. Някои императори, например Трайян, са мислили, че за да се поддържи господарството, императорите са обязани да правят завоевания и че военният дух улучшава нравствеността на обществото. Сичките императори въобще са обичали военната слава. Ако техните походи и да били твърде често несполучни, но тия не гледали на това, прославяли себе си в Рим за своите победи и заповядали на народът да им прави триумфи. Така например император Калигула отишел с големи военни сили в Галия. Пред императорът вървели известители и заповядали на народът да мете и да полива пътищата, за да не се опраши великият полководец. В Галия той прегледал и наредил своите войски, направил няколко маневри (военно учение) и тръгнал против германците.

Тоя военен поход се свършил с това, че императорът бил длъжен да се върне назад, без да види неприятелят. После това той обвинил множество галски богати хора, нарекъл ги изменници и предатели, отнял им имането и приготвил си богатства за розкошествата на своя дворец. Тогава той влязъл в Рим с голям триумф. Той събрал голямо множество високи и яки гали, преоблякъл ги в германски дрехи и довел ги в Рим с голям триумф. И така, галите са представляли победените германци.

Когато император Домециян не можал да покори даките и когато бил принуден да им заплати данок, то сенатът не обърнал внимание и на това дело, а провъзгласил Домецияна за победител и признал го достоен за триумф. Даже и победите над германците не могли да помогнат вече на римляните. Числото им се умаляло се повече и повече. Земените в плен германци ставали робове или постъпяли във войската, следователно тия почти сякога са могли да въстанат против римляните. Освен това, самите римляни са ставали причина да произхождат различни въстания. Така например, когато в Европа дошел един див народ, който се е наричал гуни, то един от германските племена, вестготите, поискали от римляните дозволение да преминат Дунавът и да се населят във Возточната римска империя. Римляните им дозволили, но предложили им някои и други условия. Германците са били обязани да предадат оръжието си и да купуват само от римляните храна. Вестготите подкупили римските чиновници и оставили у себе си своето оръжие. После това, когато римските чиновници намислили да разбогатеят и захванали да продават хлябът по твърде горня цена, а освен това да продават и твърде лошав хляб, то вестготите въстанали и опустошили сичка Тракия и Македония чак до Цариград.

Константинопол (или Византия) е бил основан от Константина Велики. Той се е наричал втора столнина на Римската империя. . . Още по-напред Римската империя е захванала вече да има в едно време по два императора, защото господарството е било твърде голямо и на един човек е било доволно тежко да го защищава от сяка една страна. След време единът император останал да живее в Рим, а другият се преселил в Констатинопол. Скоро после това и историята на тия две половини захванала да живее различно. Рим бил твърде скоро покорен от германските народи, а Константинопол, който съществовал още доволно дълго време, бил покорен от турците. . .

Римската империя паднала, но римската история не преминала безполезно за човечеството. . . Новите народи най-напред захванали да се учат от римските и от гръцките писатели. От тях тия са заимствовали любовта към п ъ р в а т а свободна мисъл, която им е била така нужна против средневековните предразсъдки и суеверия. . .

З а б е л е ж к а. За римската, както и за гръцката история, е писано твърде много. Ние рекомандуваме на нашите читатели следующите съчинения: 1) Römische Geschichte (в 1843 г.) от Кортюма; 2) Roman history (1796 г.) от О. Голдсмидта; 3) History of Rom (1858 г.) от Арнолда; 4) Considerations sur les causes de la grandeur et de la décadance des Romains (1734 г.) от Монтескио; 5) Römische Geschichte (Тая история е имала много издания) от Нибура; 6) Geschichte der Römer (1851 г.) от Герлаха и Бахофена; 7) Römische Geschichte (1855—57) от Момсена; 8) History of the progress and termination of the Roman Republic (Лондон, 1783 г.) от Фергусона; 9) The history of the decline and fall of the Roman empire (1777 г.) от Гибона; 10) Римскія женщины (1856 г.) от П. Кудрявцева; 11) Gallus oder romische Scenen aus der Zeit Augusts (1832) от Бекера; 12) Culturgeschichte der Griechen und Römer (1858) от К. Ф. Хермана. За римската религия и литература са писали още Швенк, Екерман, Крейцер, Фокс, Хартунг, Бернарди, Баер и др. Ние рекомандуваме и римските класически историци Тацита и Салюстия. Шлойсер и Вернике са обработили твърде добре и римската история. П р е в.

ЗА СТАРИТЕ ЕВРЕИ И КИТАЙЦИ

ЕВРЕИ

1. П а л е с т и н я

Между древният финикийски град Тир и между Мъртво море лежи една малка и тясна земица, която в старите времена се е наричала Палестиня. На возточната страна от тая земица се е намирала древня Вавилония (Халдея), а западната ѝ част се е омивала със Средиземно море. Тая земица са населяли старовременните евреи, които са я наричали «средоточие на светът». На север от Палестиня лежат знаменитите Ливански планини. Река Йордан, която пресича Палестиня на две равни части, тече от север към юг и излива се в Мъртво море. Това море се нарича мъртво затуй, защото в неговите горчиво-солени води не могат да живеят ни риби, ни растения, т. е. защото тия води съдържат в себе си много сол и асфалт, които действуват гибелно на сяко едно органическо същество.

Днешните учени мислят, че това езеро се е образовало от вулканически причини. Историците говорят, че Палестиня е била някога си твърде плодородна земя, че тя е имала гъсти и зелени гори, гъсти треви, плодовити лозя и пр. Разбира се, че сичкото това е преувеличено от еврейските родолюбци, които, като секи родолюбци, са обичали да хвалят даже и камъните, по които е стъпяла еврейска нога. Ние видиме, че в днешните времена в Палестиня не растат палмови дървета и не зреят финики (фурми). Евреите са наричали своето отечество още и обетована земя и мислили са, че на светът не съществува друг по-добър, по-плодороден и по-свещен край.

Палестиня се е делила на четири части. На север е лежала Г а л и л е я с планината Тавор, с езерото Ге-

нисарет и с градовете Копернаум, Тивериада, Назарет, Кана и др.; в средната ѝ част се е намирала Самария с градовете Самария и Сихем; южната ѝ част е занимала Юдея с главният град Ерусалим, а на возток от река Йордан е лежала пустинната област Перея, която е била населена изключително със скитающи се пастушески племена.

Единственият и най-главният недостатък на Палестиня е била водата. Който живее в ония страни, дето падат големи и проливни дъждове и дето съществуват множество бистри и изобилни студени източници, той не е в състояние да си представи каква цена има за горещите места водата и какви мъки произвожда нейният недостатък. По тая причина у евреите се е считало за най-голямо божие наказание бездъждието и продължителните суши. Когато на земята не падал дъжд и когато пресъхвали кладенците, то жителите покривали главите си «и стоели със срам» на лицата. Тия сиромаси са мислили, че бог им се е разсърдил за техните прегрешения и че той изисква от тях строго покаяние и робско смирение.

Ние видиме, че у еврейският народ още в първобитните времена е съществувал голям страх от окружающата го природа и че сяко едно нещастие се е приписвало на бога и на неговата отмъстителна воля. Когато пресъхвал някой кладенец, то около него се събирало и мало, и голямо, посипвали главите си с пепел и молили се по цели дни и по цели недели. Ако някой от жителите се обвинял в някое престъпление, то народът го изгонвал из градът си, за да угоди на бога, който мъсти на сичкото население за греховете на сяка една частна личност.

Доколко е била важна за Палестиня водата ние видиме из това, че когато евреите излезли из Египет, когато се приближили до обетованата земя и когато влезли в Кадис, то изпроводили посланици до едомитяните и помолили ги да им дозволят да преминат през тяхната земя. «Ние няма да тъпчиме полетата им и няма да пиеме водата от кладенците им», говорили тия. Освен Йордан в Палестиня не съществува нито една значителна река. По тия места дъжд вали само пролет и есен. Пролет той се продължава от марта до половината на априлия, а есен — от половината на октомврия и до декемврия. През другите месеци не бивват ни дъждове, ни гръмотевици, ни молнии. Сичкото това е накарвало богатите хора да правят по пътищата кладенци и да садят при тях дървета.

Евреите се появляват в историята не по-рано от 2000 г. до Р. Хр. Една част скитающи се овчери, която се е наричала таре или тарах, оставила Северна Месопотамия или арменските возвишености и тръгнала да върви към юг. Ние имаме множество причини да мислиме, че по арменските планини в онова време са живели множество симитически племена*, които са се отличавали с патриархални нрави и които са имали монотеистическо (еднобожествено) вероизповедание. Гореказаното племе се преселило в Ханаан, но останало вярно на своите стари обичаи. Ние видиме, че Авраам, Исак и Яков продължават и в своето ново отечество селският пастушески живот и остават верни на своите стари предания.

Пред нас стоят богати, горделиви, самолюбиви и непоколебими предводители на многочислени семейства, които отблъсват от себе си сяко вънкашно влияние, които не принимават ни най-добрите чужди обичаи и които нямат никакви домашни сближения с чужденците. Когато Авраам се преселил в Палестиня, то намерил и друг един симитически патриарх, на когото името е било Мелхиседек и който е вярвал така също, че бог е един. Авраам се сближил и подружил се с него. Освен с тия две семейства Палестиня е била населена с хананеяни, с които евреите не са имали нищо общо. Така например, когато някой от семействата на гореказаните две племена е имал намерение да се ожени, то той си е търсил жена от чиста кръв, т. е. отивал е в Месопотамия и избирал майка на децата си. Но при сичкото това Ханаан е имал твърде голямо влияние на горделивите религиозни фанатици.

Евреите, хананеяните и финикияните са говорили един език и имали са множество общи обичаи. Единстве-

* Под име симитически племена се наричат ония народности, които се отличават по езикът си от индоевропейците и които населяват Арабия, южните брегове на Средиземно море и предня Индия. Семитическият език се разделява на три отделения: 1) на арменско, което се е употребляло в Сирия, във Вавилония и в Месопотамия; 2) ханаанско, което се е употребляло в Палестиня и във Финикия; 3) арабско.

ното различие между тия три племена е била вярата и религиозните обряди. При сичкото това тия племена се ненавиждали едно друго до-най-крайната степен. «Тия братски ненависти никде не са били така силни, както у еврейското племе, което е било най-презрително и най-аристократическо от сичките други симетически племена», говори Е. Ренан. Разбира се, че тая вражда се е появила много по-късно. Във времето на Авраама и на неговите първи потомци множество свещени предмети, гори, планини, източници и свещените бетели или бетел* са били свещени и за хананеяните, както и за евреите.

Еврейското преселение в Египет е за нас и темно, и необяснимо. Библията ни разказва, че Яков е имал дванайсет синове и че най-малкият, Йосиф, е бил продаден от братията си на някакви си египетски търговци, които го завели в Египет. В тая земя Йосиф бил принят от фараона любезно (от египетският цар) и осиновен. Скоро после това Йосиф довел в Египет своите родители и братия и дал им за живеене една прекрасна долина. Тук техните потомци живяли покойно, пасли своите стада и не имали никакви семейни связи с египтяните. Евреите се размножили необикновено скоро и били принудени да се разделят на 12 колена, съобразно с числото на Яковите синове. Извънредната ненавист към египетските идолопоклонници обогатила въображението на някои от предводителите на израилският народ и накарала ги да създадат множество религиозни обряди и различни нови вярования.

На Синай, т. е. на свещената планина в тая страна, Левиното коляно получава от бога откровение. Всемогъщият еврейски вседържител дал Мойсею два скрижала (дъски), на които били написани «десет заповеди божии» и които имали симетическа патриархална нравственост; дал му няколко изустни приказания, които заедно със заповедите станали з а к о н б о ж и й; най-после, накарал го да воведе няколко прости обичаи, които съответствовали на скитающият се пастушески еврейски народ. В тия прости обичаи се заключава кивотът, скинията,

* Така се наричали някакви си свещени камъни, които са имали чудотворни свойства.

пасхата и др. Разбира се, че след време тия прости обичаи добили широки размери и името на техният основател се ползувало вече с голяма известност между сичките еврейски племена. Тука сме длъжни да кажеме, че името на Мойсея е било малко известно при царьовете и че еврейският народ не е давал такова важно значение на неговите постановления почти до новите времена. Името на тоя старовременни законодател е излязло из темнината около 200 г. до Р. Хр.

В Египет евреите живяли 430 години. Когато египетските фараони видяли, че това своенравно и непокорно племе се размножава твърде бързо и че египтяните рано или късно ще да имат с него важни сбутнования, то се решили да го изгонят из земята си. Библията ни разказва, че жестоките приследования на фараоните накарали Мойсея да поведе своят народ и да го заведе изново в «обетованата земя». Дълго време беглеците се скитали по Аравийската пустиня и след четиресет години се върнали изново в своето старо отечество. После дълги войни евреите отчасти покорили, а отчасти изтребили старите обитатели на Палестиня и разделили земята на 11 части по числото на колената. Левитовото коляно не получило своят дял. То се разпрънало между другите колена и изпълняло свещеническите длъжности.

2. Нрави, обичаи и занятия

Къщята на старовременните евреи са били еднокатни, а покривите им — плоски. Из това правило са се изключали само къщята на няколко богати хора, като например на Охазия и на Йоакима, които се осъждат така пламенно от пророка Еремия. Големите врата така също са се считали за роскошество и осъждали са се от строго живущите пророци. Когато паднал Ерихон и когато кивотът бил донесен в Сало, то у евреите се появила потребност да изградят храмове и да укрепят няколко градове против своите неприятели, които, да кажеме право, са били не твърде малко.

Скоро после това евреите оставили пастушеският живот и захванали да се занимават с различни занаяти. За кратко време Палестиня се покрила с богати села и с роскошни градове, но в това също време, до провъз-

глашението на монархията (около 350 години), израилският народ сѐ още е живял просто и ограничено и изпълнял е старите обряди и обичаи на своите прадеди почти буквално. Мнозина продължали даже да пасат своите стада и да подражават на Авраама. Из Библията се види, че още при встъплението на Исуса Навина в Палестиня на Рувимовото и на Симеоновото колена, които са имали многочислени стада, се харесали зелените и изобилните с трева галаатски и васански полета и тия пожелали да останат на тия места и да продължат своят пастушески живот. Другите племена са се занимали със земледелие и с търговия. Градовете, които са се намирали по возточната страна на Палестиня, са били укрепени най-добре, защото откъм тая страна са се появляли многочислени неприятели. Тия градове са били окружени с дебели стени, с високи кули, с дълбоки обкопи и с железни врата. Стените на добре укрепените градове са били доволно широки. В мирно време по тях са садили дървета и жителите са излазяли на разходка.

Облеклото на старовременните евреи е било така също твърде просто. Тия са носили дълга риза, над която са облачали горня дреха от камилска козина или от бяла вълна. На краката си са обували плитки царвули, които са везвали за глезените с ремици. Жените са се облачали така също, както и мъжете. Сиромасите са носили бели дрехи, а богатите са обичали да носят скъпоценни багряници. Жените, както се види, са закривали лицата си, както то бива и до днешният ден у возточните народи, когато с тях са се срещали непознати хора, но в това също време тия са посрещали пътниците и своите познайници радостно, омивали са краката им и намазвали са ги с различни миризливи масла.

Когато някой евреин или някоя еврейка желали да изявят някому чест и почитание, то тия му целовали краят на дрехата, ръцете и краката. Евреите са били гостеприемни и внимателни не само към своите едноверни братия, но и към чужденците, ако само тия чужденци са търпели нужда и ако са искали тяхната помощ. Мъртвите са се погребвали в изсечени в скалите пещери. Сяко семейство е имало своя пещера, в която са се намирали множество гробове. Гробовете са се покривали с плочи. Мъртвите тела са се намазвали с различни масла,

обвивали са се в платно и туряли са се в земята. У евреите са съществовали и такива жени, на които обязаността е била да ходят след мъртвото тяло и да плачат. Тия са плакали и по гробищата за определена цена.

Из Библията се види, че тия плакалсчици са изощряли своите способности до такава степен, щото техният лъжовен плач е приличал на действителен. Когато плакалсчиците дохождали до някой гроб, то викали умрелият, давали му нежни имена и укоряли смъртта, която го е отняла така рано и която го е накарала да остави своите родители и приятели. Съществовали са и такива жени, които са били обязани — така също за известна плата — да се молят богу за душата на покойникът. Когато са приготовляли мъртвото тяло за погребение, то дохождали множество свирци и свирили жалостни свирни с кавали. Щом някой евреин изпущал душата си, то сичките жени, които са се намирали при него, са били обязани да изреват и да разкажат с плач главните достойнства на покойният. Тия плачове са се чували на твърде голямо разстояние. Ако плакалсчиците получали добра заплата, то се обязвали да вървят след мъртвецът, да викат колкото си могат, да скубят косата си, да се удрят в гърдите и да си кършат пръстите. Освен плакалсчиците никой други не е имал право да си скуби косата, да бръсне главата си и да прави рани на тялото си.

Евреите не са се делили на касти, но в това време и тия са имали различни робове и робини. Авраам още в Харак е имал голямо число робове. Из Библията се види, че това число се е състояло из 118 души. Исав извел против своите неприятели около 400 души свои собствени робове. Богатите евреи въобще са имали множество безответни слуги, робове и робини, които са вършили почти сичките домашни и полски работи и които са ходили на война. Тия робове са се добивали така също, както са ги добивали и сичките други старовременни народи. Едни от тях са били хващани в плен, а други са ги купували за пари. Освен това, робове са се считали и ония деца, които са се раждали от робини в къщата на своят господарин.

Ако Мойсеевият закон и да запрещава да стават подобни варварства с личността на човекът, то тоя закон се е изпълнял не сякога. Но тука тряба да се съзнаем,

че евреите не са се отнасяли със своите робове като с половина хора или като със скотове, както е то било у другите народи, и не са съставляли из тях особена каста, както е то било в достославни Рим и в образованейша Гърция.

Ако някой господарин освобождавал своят роб, то тоя роб добивал гражданско право и ставал съвършено свободен човек. В Мойсеевият закон се говори, че даже и робовете трябва да си почиват през съботните дни и през празниците. Робовете са принимали участие даже и в религиозните еврейски празници. Само в онзи ден, когато се е празнувала пасхата, тия не са имали право да принимават участие в общото тържество. Освободените робове, които са желали да се смесят с израилтяните, са били обязани по-напред от сичко да се обрежат. Еврейските робове са се хранили със същата храна, с която са се хранили и техните господари. В Рим не е било така. Когато римските робове са жънали пшеницата, то шеите им са се везвали с дебели въжа, за да не могат да погълнат някое зърно. Освен това, у евреите множество слуги са ставали и сами господари и робовладелци. Мнозина са освобождавали своите робове и давали им са дъщерите си. Ако някой господарин изувечвал (осакащал) своят роб, то той е бил обязан да му даде свобода, а ако го убивал, то се осъждал от закона като убийца.

Трябва да кажеме и това, че под име «евреи» в старите времена са подразумявали ония народи, които не са произходили от потомството на Якова, но които са били родствени с израилтяните. Тия са се наричали още и арамейци — по името на своето старо отечество. Израилтяните са наричали своето старо отечество, т. е. Северна Месопотамия и Южна Армения, Арамея. С тия свои съплеменници израилтяните са се отнасяли съвсем другояче. Тия са били длъжни да им служат само шест години, после им се давала свобода и дозволяло им се да се върнат в отечеството си. Ако някой слуга бил женен за някоя от слугинките на господаринът си, то имал пълно право да я земе, да остане в градът и да бъде заедно с нея и с децата си свободен гражданин. Господаринът му го изводил пред храмът и провалял му ухото. После тоя обряд робът ставал свободен човек и равен пред законът. Но при сичкото това из книгата на пророка Еремия се

види, че тоя закон не е бил изпълняван от евреите твърде строго и че злоупотребления са ставали доволно често. Ония жени и ония мъже, които са подаяли и които са возпитвали децата на богатите израилтяни, са се ползували с особено внимание и уважение, но и тия са били робове и робини.

Ако някоя пленница из идолопоклонническите народи бивала хубавица и харесвала се на своят господарин, то той е имал пълно право да я земе за жена и да заключи с нея законен брак, но в това също време тя е била принудена да живее преди това в неговата къща цял един месец като наложница. После това тя получала вече право да бъде законна съпруга и наследството принадлежало на нейните деца. Ако после заключението на бракът нейният мъж охладявал към нея и не желал вече да я има за жена, то той е бил длъжен да я освободи и да я изпроводи при родителите ѝ. Из сичкото това вие видите доволно ясно, че положението на жената у старовременните народи е било ужасно. Тя е била робиня в сяко едно отношение.

В тия случаи е съществовал и друг един обичай. Ако някой баща продавал своето дете за пари и ако покупателят го земал за жена, то той нямал право да се отнася с тая жена като с робиня и да я изганя, когато му се поиска. Тия робини са се наричали а м а х. Ако мъжът се не отнасял към нея както трябва, то тя е имала пълно право да го остави и баща ѝ не връщал вече назад получената сума. С подобно право са се ползували само ония жени, които са били из еврейски род. И така, робството у старовременните евреи не е било така тягостно, както у другите древни народи.

Ако у старовременните евреи и да е съществовало многоженство, то само първата жена, която е добивала мъжко дете, се е считала за законна съпруга. Ако някой млад евреин умирал и оставял вдовица, то по-малкият му брат е бил длъжен да я земе за жена, а ако той се отказвал да направи това, то тя не е имала право да се омъжи за другиго без неговото позволение.

В първоначалните времена евреите са се занимали изключително със скотовodство и със земледелие, но след време, после разрушението на Ерусалим, найглавното тяхно занятие станала търговията.

3. Правление

Аз ви казах вече, че еврейският народ е бил разделен на колена и че сяко коляно е имало свое управление. Най-напред това управление е било **теократическо**, т. е. върховната власт се е намирала в ръцете на първосвещениците и на левитите. Разбира се, че подобно управление не е могло да просъществува дълго време, защото Палестиня е била принуждавана доволно често да се защищава от съседните скитающи се народи (от филистимляните, от амалекитяните и от други). В подобни случаи върховната власт е влазяла в ръцете на военачалниците, които са се прославяли с победи над неприятелят. Такива са били Гедеон, Самсон и др.

Разбира се, че тия изменения не са преминували без особени борби. Свещеничеството, което е произходило от Левиното коляно, е било дотолкова влиятелно, щото даже ония евреи, които са принимали идолопоклонничество, са считали за своя длъжност да си главят някой левит, за да служи на техният идол и да му принася жертви.

Във времето на Илия и на Самуила (1100 години до Р. Хр.) у евреите се появила вече потребност да имат върховен управител и да съставят наследствена монархия. «Ние желаеме да имаме такъв цар, каквито имат и другите народи», викал народът. Старите евреи, които останали верни на своите старовременни обичаи и които гледали на това нововведение като на чуждо влияние, се възпротивили и съветовали народът да не прави подобен грях и да не оскърбява свещената старина и волята божия.

Един от най-големите противници на монархията в онова време е бил пророк Самуил, но и той е бил принуден да се покори на народната воля. Ние видиме, че Самуил напада почти постоянно на царската власт, която той основал, без да иска, и че той възхвалява почти незаслужено старовременното патриархално управление, което в неговото време е било съвършено невъзможно. Най-напред даже и царската власт се е намирала в ръцете на тоя силен характер и неговата воля е била непоколебима. Саул, който бил избран за цар от народът и който бил помазан от Самуила, е бил почти второстепенно лице в управлението. Тука сме длъжни да кажеме и това, че Самуиловите нападения на Саула са били доволно често несправедливи, детински и смешни.

Най-после между израилтяните се появил такъв един човек, който помирил противоположните потребности и съставил възел на еврейската история. Тоя човек е Давид. Когато Давид бил избран за цар, то успял да добие неограничена власт, да избере себе си за пророк и да стане учител на народът. Ренан говори, че в тоя човек са се съединяли религиозният, поетическият, умственият и политическият идеали на израилският народ. Историците никак не могат да си обяснят противоречащите проявления, които са се появляли в характерът на Давида. Тоя човек е бил жесток, хитър, мстителен, жестокосърдечен и себелюбив, но в това също време у него са се проявляли велика душа, нежно сърце, изящно вдъхновение и богати чувства. С една дума, Давид е бил един от ония лица, които се срещат само у семитическите народи и които са почти непонятни за европейците.

По думите на Ренана у него са се съединяли различни противоположности: откровеността с лъжливостта, религиозните възторжености с егоизмът и семитическите страсти със здравият разум. «Той е употреблял и найбезнравствените средства против своите врагове, ако само е бил убежден, че от тая победа ще да произлязат добри последствия.»

После смъртта на Саула, тронът е принадлежал на неговият син Иевостея. Сичките колена, освен Юдиното, го припознали за цар, но той станал жертва на Давидовите привързаници. Когато Иевостей бил убиен, то Давид бил припознат за цар над сичката еврейска земя. С помощта на първосвещениците, които малко по малко станали негови орудия, и с помощта на главените чуждестранци телохранители (карийци, критяни и филистимляни) Давид дал първенството на Юдиното коляно, утвърдил монархическата власт и избрал Ерусалим за своя столнина.

От онова време Ерусалим добил вече онова значение, с което се е ползувал дълго време. Даже и нееврейските писатели говорят, че Давид е бил умен и войствен цар и че той е разширил пределите на своето господарство.

Разбира се, че и в онова време, както и до днешният ден, историците са наричали «велики» и «славни» само ония царьове, които са проливали много кръв и които са покоряли чуждите царства и народности. А какви са били последствията от тия завоевания? Наследниците на великите завоеватели губили войнствеността на своите отци и деди, народът се уморял и отслабвал от военните походи, покорените племена въставали и могъществените господарства изчезвали от лицето на земята.

Господството на светската царска власт, която е била противна в много отношения на израилският народ, продължала своето противозаконно развитие и после смъртта на Давида. Давидовият трон по законът на строгата наследственост е принадлежал на Адония. Но на тоя трон чрез ходатайството на любимата Давидова жена Вирсавия и по волята на самият цар бил даден на Соломона. Евреите захванали да роптаят, но грубите войници утвърдили волята на своят стари предводител. И така, Давид успял да разбие твърдата воля и старите обичаи на своят народ и да го накара да се повинява и да слуша царските заповеди. Старите еврейски обичаи и постановления били убити засякога. . .

Ако у Давида и да се появила едно време страст да подражава на другите азиатски завоеватели и да разшири границите на своето господарство, но тая негова страст се изветрила доволно скоро. Еврейският народ е бил неспособен за подобни подвиги.

Царствованието на Соломона е останало светски идеал у израилският народ. Неговите сношения със сичките восточни господарства, неговите роскошества, неговите с а р а и и развитието на търговията и промишлеността са дали на израилският народ съвсем друго направление. Най-напред Соломон пожелал да бъде мъдрец и да опише божиите създания, но скоро паднал в скептицизъм (в съмнение), в равнодушие и написал следующите редове: «Суета сует!. . . Нищо не е ново под слънцето. . . Който увеличава своето знание, той увеличава и своите скърби и печали. . . Аз пожелах да зная какво става под небето и видях, че сичките изследования и размишления са само скръб на умът. . .»

Разбира се, че когато един човек дойде до подобно отчаяние, то за него стават ненавистни и философията,

и науката, и изкуството, и промишлеността, и търговията. . . Ако еврейският народ да би посрещнал «притчите» Соломонови с отворени обятия и ако да би принял неговите «премъдрости» за нравствено правило в животът си, то Израил би престанал да бъде б о ж и н а р о д, станал би светски, каквито са били Тир и Сидон, и християнството не би се появило още цели столетия. Но народното възхищение е било недълготрайно. Ако пророците и да не са имали при Соломона голямо влияние, но техният глас се още намирал многочислени слушатели.

Най-главната причина, която е накарала Соломона да уважава чуждите вери и да окружи себе си с различни идолопоклонници, са били неговите многочислени жени, които са били набрани из различни крайове. В това също време, когато Соломон разгатвал и загатвал гатанки със савската царица, то на Маслинната планина били въздигнати жертвеници на Молоха и на Астарта. . . И така, Соломон се старал със сичките си сили да изведе своят народ из неговото изключително религиозно направление, но неговите старания останали напразни. Създаденото от него умствено и търговско развитие не е имало твърде важни последствия. Когато Соломон вече остарял, то пророците, които той дълго време накарвал да мълчат, повдигнали своите гласове и съставили му силно съпротивление. По-голямата част от неговите произведения, които се считали светски, се изгубили; възпоминанията за неговата личност добили двоесмисленост, а неговите велики идеи и неговите преобразования оставили само леко възпоминание.

И така, у израилският народ се появили две противоположни потребности, които обявили една на друга решителна борба: от едната страна излязъл на бойното поле здравият разум, който търсил знание и напредок, който подражал на другите народи и господарства и който се старал да излезе из тясната кошара, в която го били заключили Мойсеевите постановления; а от другата — сляпата привязаност към старите обичаи, която нямала нищо общо с грешният свят, която се разговаряла само с бога и която намирала спасението на човеческият род само в старите обичаи. После дълги борби пророците победили и светската власт била принудена да

отстъпи. Еврейският народ се приготовял съвсем за друго. . .

Тука тряба да забележа и това, че силата на пророците, която е била така враждебна на царската власт, е била не по-малко враждебна и на първосвещениците. Пророците не са произходили от Левиното коляно и не са проповядали по храмовете. Тия са учили народът по улиците, по тържищата и на събранията; тия не са съблюдали никакви обряди и никакви форми; най-после тия са учили народът да не свезва умът си с никакви отвлечености и с никакви черковни постановления и обряди, а да се обръща право към бога без никакви посредничества.

Евреите са вярвали, че пророците са изпроводени от бога да защищават народът и неговите обичаи и да се борят против произходящите нововведения, които са се считали за противни на бога. Но както и да е, а гласовете на пророците, които на сяка една крачка проповядали смърт и разрушения, които проклинали сяко едно светско проявление в човеческият живот и които накарвали човеческият ум да изпълнява старите обряди без никакви размишления, са били повечето пъти безразсъдни, несправедливи и убийствени за материалното благосъстояние на народът.

Така например Самуил обвинява Давида за това, че той е пожелал да знае числото на своите поданици и че ги е преброил като овце. Здравият разум и историческите факти ни доказват, че множество царьове, които са се обвиняли от пророците и които са се наричали «нечестиви» и «тирани», са били благоразумни и доброжелателни хора. Най-главната причина, която е накарвала пророците да въстават против царьовете, се е заключала в това, че тия царьове са желали да основат могъществено царство и да организират яки сили против вънкашните неприятели. Пророците са говорили, че бог, който е дал първенство на израилският народ над сичките други идолопоклоннически племена, ще да го избави и от грубите нападения; и че сяко едно вънкашно насилие произхожда по волята на бога, който желае да накаже грешниците за техните непослушания.

После Соломона у еврейският народ се появила мисъл, че израилският народ ще да добие такъв силен и могъществен цар, който ще да царува «от море до море», на когото ще да се поклонят сичките царьове и който ще да победи своите противници с кротост, със смирение и с божественост. Тоя цар бил наречен м е с и я.

4. П а д е н и е

После смъртта на Соломона (около 980 г. до Р. Хр.) в Палестиня произлезли големи борби и евреите се разделили на две царства: 1) на Ю д е й с к о, което се намирало на юг, което имало за столнина Ерусалим и което си избрало за цар Соломоновият син Ровоама; 2) на И з р а и л с к о, което населяло Северна Палестиня, което избрало за своя столнина Самария и което припознало за свой цар Иеровоама, из коляното на Ефрема.

Първото царство било съставено от две колена (от Юдиното и от Вениаминовото), а второто — от другите десет. Тия две царства са се намирали във взаимна вражда и довели са израилският народ до най-последнята крайност. Из Библията се види, че в това време еврейският народ захванал да пада в идолопоклонство и да губи своето първоначално значение. Неспособността на еврейският народ за широка политическа деятелност се обнаружила окончателно. От междуособните войни и от вънкашните неприятели (напр. от асириянките) и двете еврейски господарства били принудени да положат оръжието си и да се покорят на своите съседи. По-напред паднало Израилското царство, което било покорено от асирийският цар Салманасара (в 722 г. до Р. Хр.). После това вавилонският цар Навуходоносор покорил Юдейското царство, разрушил Ерусалимският храм и част от израилският народ била заведена във Вавилон (в 586 г. до Р. Х.).

Главната причина, която ослабила еврейското могъщество и която ускорила падението на това господарство, може свободно да се нарече ч а с т н а. Юдиното коляно, което добило първенство чрез победите на Давида, никога не могло да унищожи самостоятелността на другите колена и да достигне до народно единство. Громадните и баснословните розкошества и разноски на Соломона, които лягали със сичката своя тяжест на цяла

Палестиня, накарали северните провинции да въстанат и да потърсят своята независимост.

Ефремовото коляно с планината Гаризим, със светият град Бетилом и със своите богати възпоминания от времената на патриархите е било, без никакво съмнение, първо, което е захванало да се бори с Юдиното коляно и с неговото могъщество. Между тия две колена е произходила почти сякога явна вражда. Ефремовото коляно говорило, че първенството принадлежи нему, защото «ковчегът на заветът» се намира в Силом.

При Соломона между началниците на работниците, които се старали да направят пътят между Сион и Мория, царят видял един млад и едър човек из Ефремовото коляно, който подействовал на него със своето умно лице. Тоя човек е бил назначен от него да изпълнява една важна длъжност и след време нанесъл голям удар на Давидовата династия. Още при животът на Соломона Иеровоам повдигнал бунт против тая династия.

Но какви последствия са произлезли после сичкото това? Твърде скоро Израилското царство изгубило окончателно своето значение и Самария била оставена да потъва в разрушително невежество. Самаритяните били отблъснати доволно грубо от сичко презиращите ерусалимски евреи — даже и в ония минути, когато после пленението тия пожелали да се съединят с последните и да им помогнат да възобновят Соломоновият храм. Тия получили удовлетворение само във времената на християнството. Исус намерил многочислени последователи между презираемите и неверните на юдейското православие области и Самария не по-малко от Ерусалим е принимала участие във всемирното значение на израилският народ.

В това също време, когато Христовото учение се приготовляло в Ерусалим тихо и покойно, то в северното царство народът се е управлял от пророците. Тия сваляли и възкачвали на престолът нови династии; тия решали съдбата на народът; най-после тия производили въстания, анархии и различни кръвопролития. Пророк Илия е имал на народът твърде голямо влияние. Тоя необикновен човек се е облачал просто, живял е по горите и по пещерите и появлял се е между народът само затова, за да обличава нечестивият живот на царьовете

и да произвожда нови волнения. Такъв е бил и Елисей.

Колкото повече падало светското бъдще на израилският народ, толкова повече расло неговото религиозно значение. Последните времена на Юдейското царство представляват едно от най-неестествените религиозни движения във всемирната история. В това време се появляват първите начала на християнството. Староеврейската религия се колебае. Езекия и Иосия внасят в Мойсеевите постановления нови елементи. Поклонението на върховното божество добива вече определена форма, а благочестието, което е било почти чуждо на Мойсеевите закони, получава своето значение. Не тряба и да говориме, че заедно с благочестието са се появили и различни гонения против сяко едно жизнено явление, което не се е съглашало с изключителното еднобожие.

С една дума, в това време между евреите захваща вече да се говори, че бог е създал човекът да бъде кротък, да помага на слабите и на беззащитните и да обича бедните и угнетените. Книгата на пророка Еремия съдържа в себе си много християнски идеи. Разбира се, че тия чувства са били съвсем чужди на Мойсеевият израилски народ. В това също време между евреите зряла се повече и повече оная мисъл, че в Ерусалим ще да се възцари сам бог, който ще да изпълни старите пророчества.

А какво са правили в онова време еврейските съседи? На возток се появили големи и могъществени държави, които са могли без никакъв труд да разрушат еврейските господарства, защото тия господарства са мислили повече за небето, нежели за земята. Когато асирийците се приготовляли да ударят на слабите и на беззащитните еврейски царства, то пророците не обръщали на сичкото това никакво внимание и продължали да проповядат своето ч и с т о н е б е с н о учение*. Даже и над развалините на Ерусалим тия съхранили своето упорство и тържествовали в ония минути, в които се осъществили техните пророчества. Разбира се, че другояче не е могло и да бъде.

* Глед. на пр. Еремия, гл. XXXVI.

5. После пленението

Ако Навуходоносор и да преселил във Вавилон една незначителна част от израилският народ, то в тая част се е заключавала почти сичката нравствена израилска сила. Ние видиме, че на ефратските брегове са съзрели най-добрите, най-възвишените и най-поетическите произведения на еврейският дух, които влазят право в сърцето и които напълват душата с различни надежди. Аз говоря за ония прекрасни песни, които са поместени после произведенията на пророка Исаиа. От онова време във Вавилон или, да кажа по-вярно, в мъничките градовце, които са окружали Вавилон, е била основана, като речи, нова юдейска столнина.

Когато Ездра и Неемий се върнали в Палестиня, то видели с голямо негодувание, че останалите в своето отечество евреи са изгубили своята чистота и че езикът им е претърпял голямо огрубение. После разрушението на Ерусалим от римляните Вавилон станал главно средоточие на умственото развитие, следователно тоя град е бил два пъти хранилище на еврейските предания. После вавилонското пленение израилският народ се предал окончателно на своите религиозни идеи. Нищо мирско не смущава вече неговият определен ход. В неговият живот се не являват вече ни съмнения, ни волнения, ни идолопоклоннически съблазни. Идолопоклонството го накарвало само да се въоружава против Соломона и да се насмива на неговите премъдрости. Свободата и простотата на еврейският дух, на когото са били чужди сичките догматики и фантастически мъдрословия, отстъпили своето място на равинизмът.

Книжниците, против които се въоружава така справедливо Христос, завзели мястото на пророците. С една дума, духовната власт задавила светският живот и мирските побуждения, а черковата и нейните правила убили и последните останки от здравият разум. Еврейската литература от това време е вече безцветна и слаба. В нея човекът няма нищо свое. Сичко принадлежи на бога. Сравнете Товия с Йова и уверете се в справедливостта на нашето заключение. У единът вие видите смирение, наградена добродетел и мили, и утешителни образи, а у другият — волнение, упрямство, гордост и роптание.

С една дума, после пленението еврейският народ изгубва и последнята искра от своят политически живот, мири се със своето подчинено положение, не срамува се от своето робство и живее за бъдъщият небесен живот. Ние видиме, че еврейските преселенци възхваляват своят велики цар, който им дава религиозна свобода; че служат на персите с голяма преданост, защото нямат кому другиму да служат, и че не мислят вече за своето политическо прошедше, защото това прошедше не отговаря на тяхното религиозно настроение. В това, тряба да се съзнаем, се заключава най-темната страна на еврейската история.

Истина е, че господството на халдеите е било доволно ненавистно на евреите, защото тая войнствена и подпълно идолопоклонническа монархия не е съответствовала ни най-малко на тяхната собствена природа, но халдейското робство се е продължало не дълго време и евреите са били длъжни да подпаднат под властта на персите заедно със своите завоеватели.

Множество исторически факти ни доказват, че евреите са приняли персийското иго като благодеяние. Персийската религия е имала голямо сходство с еврейският монотеизъм, следователно евреите са гледали на персите не като на чужденци. Тия посрещнали Кира като посланик на бога и вовели го като пълноправен член в избраното семейство на божият народ. Тряба да кажеме и това, че персите са били доволно милостиви към своите нови поданици. Зоровавел, когото тия поставили за управител на народът, е бил от Давидовият род и евреите би могли да възстановят своята народна династия, но тяхното политическо хладнокръвие е било дотолкова голямо, щото после смъртта на Зоровавела тия заборавили за неговото потомство и признавали само властта на първосвещеникът, която станала вече наследствена.

И така, историята на еврейският народ става не история на еврейското господарство, а история на еврейската религия. Разбира се, че подобна съдба е постигнала почти сичките народи, които са участвовали във всемирните движения на човечеството и които са се старали да разпространят своето религиозно или умствено влияние извън пределите на своето господарство. Доказано е вече, че Римската империя е паднала повече за-

това, защото е била владичица на сичкият образован свят, а не е била почти нищо в своята собствена къща. Който желае да подействува на сичкият свят, той е длъжен да умре за себе си. Когато един народ проповядва религиозни идеи, строга равноправност и всеобще човеколюбие, той тряба да се откаже от своята народност.

Ако Юда Макавей и да се бори за самостоятелността на своето отечество, но това отечество не е вече политическо, а религиозно. Макавеите въстанали не да защитят своята държава от вънкашните неприятели, не да основат яко и строго политическо цяло, а да отбранят народът от идолопоклонническите проповеди, от вънкашното влияние и от появившите се ереси.

Но на израилският народ е грозил още един по-силен и още по-съблазнителен неприятел. Тоя неприятел е било европейското образование, което е било донесено в Азия от Александра Македонски. Еврейските колонии, които са били основани в Египет, приняли европейското просвещение, прекратили своите сношения с Ерусалим и почти окончателно излезли из еврейската народност и вяра*. Даже и сама Палестиня се покорила на онова влияние, което са разпространяли Селевкидите. В Ерусалим били основани студии и гимназии. Скоро после това у евреите се появила могъществена партия, в която участвовали почти сичките еврейски младежи.

Тая партия благоприятствувала на нововведенията и надсмивала се на религията и на строгите обичаи, с които са се отличали нейните прадеди. Но и тука духът на старите предания добил решителна победа. Няколко твърдоглави старци и няколко юнака увардили старите предания, на които след време бил длъжен да се покори сичкият свят. Когато Антиох Епифан накарал народът да се подчини насила на неговите реформи, то «староверците» въстанали и поискали да очистят Ерусалим от нечестивите, но грубата сила победила и тия били принудени да участвуват в идолопоклонническите религиозни тържества и да унищожат своите стари закони. Семейството на Макавеите освободило Юдея, но не на

* Забележително е, че Филон и египетските евреи не са оставили никакви следи в онова събрание различни поучения, които съставляват Талмудът. Истинните евреи и до днешният ден ги не припознават за свои едноверци.

дълго време. След няколко години тя била освободена (131 г.) от Иоана Хиркана. После него царували Аристовул и Александър Яней. Междуособните войни между синовете на Александра довели Помпея и Юдея била покорена още веднаж.

6. Предтечи на християнството

Количеството на ненавистта е мяра на опасността. Тежко ономува, който пожелае да се бори със свободното развитие на религиозните потребности на човечеството! В историята са поставени най-ниско ония господари, които не са умели да познаят бъдщето, които са задържавали ходът на историческите събития и които са препятствовали на религиозните или на умствените движения. Такива са били Ирод, Антиох, Диоклитиян, Юлиян и пр. Тоя Антиох Епифан, на когото името е турено на един ред с Нерона, е бил човеколюбив, просвещен, покровител на науката и на изкуствата, но в това също време той се е борил против природните закони, които не е в състояние да съкруши никаква сила. Разбира се, че той е употреблял жестоки мери против старите обряди и обичаи само затова, защото е мислил добро на народът си. . .

Когато Антиох се върнал в Сирия из Рим, дето е седял много години заложеник, то пожелал да основе на возток такова също господарство, каквото е било и римското. Тая е била най-главната причина, която го е накарвала да преследова старовременните обряди и обичаи и да се старае да изкорени областните отличия. Юдея е била първото препятствие, което е той посрещнал при изпълнението на своите планове. Властта на първосвещеникът в това време ослабела до най-крайната степен. Първосвещеникът Исус, който е бил заразен така също с нови идеи, нарекъл сам себе си Язон и написал разсъждения за Иракловите игри в Тир. Храмът бил ограбен. В продължението на едно кратко време по ерусалимските улици горели даже и жертвеници на Юпитера Олимпийски и празднували се вакханалии*. Разбира се, че

* Така се е наричал онзи праздник, който се е давал в чест на Вакха (Бахуса). Тоя праздник се е празднувал доволно раз-

именно в това време се е начало и първото съпротивление, което е дало на религията първите мъченици. Свещениците и по-голямата част от жителите на Ерусалим се поколебали, но еврейският народ се възпротивил. . . Твърде скоро гръцкото влияние изгубило своето значение и не приняло плодотворно участие в съзиданието на християнството.

По-голямо и по-действително влияние са имали на еврейският живот персите. Персия е била единствената страна, която е могла да помогне на еврейското религиозно развитие. Персийската «Зенд Авеста» е дала нова храна на еврейските мисли и имала е доволно голямо влияние даже и на първоначалното християнство. Това сближение или обединение се е извършило във Вавилон, който се още е оставал един от средоточията на юдейството, и произвело доволно скоро изключителен духовен живот, стремление към най-крайните въображения и мисъл за появлението на земята б о ж е с т в е н о л и ц е.

В това време се е появила вярата в безсмъртието на душата и във възкресението на мъртвите. По-напред евреите никога не са доходили до точни понятия за това дело. Безсмъртието, в което е вярвал израилският народ, не е било безсмъртие на личността, а безсмъртие на неговото племе и на неговите подвиги. Най-после и предвещанията за рождението на месия станали по-определени и съединили се с вярованието, че ще да настане краят на светът и че ще да се възобнови сичко, щото е съществовало.

Но преди да се появи християнството у еврейският народ са се случили и други няколко твърде важни събития. Еврейският народ се разделил на няколко религиозни секти, между които произходила голяма препирня и открита ненавист. Една не твърде многочислена партия, която се е състояла от образовани хора и която е желала да възстанови Мойсеовото учение в очистен и съвременен вид, се е наричала с а д у к е й с к а. Садукеите са въставали и против безсмъртието на душата, и против глупавите обряди и обичаи, и против безплот-

вратно. Жриците, които са служили на тоя бог, са ходили почти полуголи и предавали са се на най-гнуснавият разврат.

ните ангели. «Безусловната свобода е най-главното условие на най-съвършенейшата добродетел», са казвали тия*. Против садукеите въставали фарисеите.

А кои са били и какво са проповядали тия фарисеи? Тия са били ония хора, които са се борили с нововведенията, които са вардили преданията, които са създали Талмудът и които са били противници на сяко едно учение, ако това учение се е старало да разшири лоното на Авраама. Евангелието постоянно обвинява тия лицемерни лъжесветители, които са се отличават с вънкашна святост и със съмнителна нравственост. Ирод, който е имал чисто светска политика, е преследовал тая стара школа с голямо ожесточение. Той престроил Соломоновият храм по образецът на езическите гръцки храмове; той преследовал фанатиците, които се държали сляпо за старите обряди, и старал се да основе политическо господарство; най-после той употреблял сичките си сили да отдели черковата от господарството и да унищожи религиозните разделения.

Разбира се, че съвременното човечество гледа на тоя човек съвсем с други очи. Онзи, който изучава историята съгласно с идеите на строгата съвременност, която се развива из идеите на класическият мир, тряба да се смущава на сяка една крачка в историята на евреите: той е длъжен да земе страната на Саула против Самуила, на Иевостея — против Давида, на царьовете — против пророците, на самаритяните — против юдеите, на образованата партия — против Макавеите и на садукеите — против фарисеите. Но в това също време, ако би Саул и Евостей имали успех и ако би одържали победа, то израилският народ би станал малък возточен народец, подобен на моавитяните или на идумеяните. С една дума, ако царьовете да би успели да надвият на пророците, то Израил би се възвисил до еднаква степен с Тир и със Сидон, но неговото религиозно значение, което след време е добило всемирен характер, би погинало безвъзвратно. Ако Макавеите да не би оказали съпротивление на Селевкидите, то Юдея би станала малко господарство, като Витания или Кападокия, и била би погълната най-напред от македоняните, а после от римляните.

* Гл. «De philosophia Sadducaerum» от Гросмана, 1836 г.

Настанала последнята минута, която трябало да реши кому принадлежи бъдъщето. От едната страна стояли старите фарисеи със своята твърда воля и със своята ненавист към сяко едно нововведение, а от другата — садукеите и реформаторите и искали да живеят така, както живее и сичкият свят. «Сякога се надеяй и сякога се бори със своите противници», говорили фарисеите. Разбира се, че това учение е било най-главната причина, която е накарала евреите да въстанат с такова ожесточение против християнството и която не могат да изкоренят цели осемнайсет векове.

Христос е бил евреин и съчувствувал е повече на садукеите, нежели на фарисеите. За да останат верни на своите начала, юдеите го разпнали. Но християнството расло и разпространяло се независимо от юдейството и против него. Апостол Павел със своето остро перо изображава тогавашното положение на християнството със светли надежди. Но еврейската религия не умряла съвсем. Юдейството после появлението на християнството продължало своето неизменяемо и упорно съществование още много столетия. Под име юдейство ние подразумяваме оная еврейска секта, която е заменила Мойсеевите закони със старите предания и с нови тълкования и която е създала Талмудът.

Юдейството е било основано от Ездра и неговият помощник Неемия. Тия предания са събрани от 300 до 200 г. до Р. Хр. Другите секти, освен караимите, са изчезнали от лицето на земята. Караимите не припознават новите юдейски постановления. От караимите и самаряните са останали твърде немногочислени семейства, които пропадат се повече и повече. Пътешествениците разказват, че самаритяни живеят днес само близо до Яфа и че тяхното число не превъзвишава 250 души. Караими има повече. Тия живеят в Росия. И така, само юдейството напредва и до днешният ден. Но преди да свършиме тая глава, ние тряба да се попитаме: свършил ли е израилският народ своето назначение? Съхранил ли е той своето място, което му е било дадено от историята?

На тия два вопроса ние ще да отговориме утвърдително. В ръцете на еврейският народ е била такава една умствена сила, която е повдигнала сичкото човечество. Ни един народ не е играл такава голяма роля в историческите и в умствените съдби на човечеството; ни един народ не е бил така привързан към своите идеи с такава любов и с такова постоянство; най-после ни един народ не е страдал до такава степен за своите убеждения и упорство. Но Израил е възтържествовал над времето и уморил е своите последователи. Той е ръкоплляскал над развалините на неприятелските жилища; той е отмъстил на своите притеснители и насмеял се е над техните груби сили; най-после той е стоял твърдо и пред грозните съдии, и пред грозната смърт.

Ние имаме пълно право да кажеме, че пророческите думи «презирающият го свят ще да се върне при него» одавна вече са се изпълнили. В сегашното време Ерусалим е свещен за сичките народи и религии. В тоя град дохождат да се молят и евреи, и християни, и мохамедани, следователно той е свещен за 400 милиона верующи.

Да кажеме няколко думи и за знаменитият Ерусалимски храм, който е бил изграден от Соломона на бърдото Мория. При устройството на тоя храм са работили 30 000 евреи и 153 000 чужденци. Дърветата и камъните са се донасяли готови от Ливан и из Йордан. Главните архитектори са били финикияни. Историците говорят, че вънкашните стени на храмът са били направени от мрамор и от кедрови дървета, а вътрешните — от чисто злато. За украшение на храмът и за съсуди е било употребено повече от 1800 милиона оки злато и за 800 милиона рубли сребро. В 789 г. до Р. Хр. тоя храм е бил изгорен от Навуходоносоровият полководец Набопаласара, а в 536 г. до Р. Хр. той е бил възобновен от първосвещеникът Исуса и от Зоровоавеля. В 170 г. той е бил ограбен от Антиоха Велики; в 168 г. го усвоили сирийците, а в 165 г. Юда Макавей го възобновил изново и вовел в него старото богослужение. После разорението му от Евпатора (162 г.) и от Помпея (64 г.) той бил възобновен от Ирода Велики. В 70 г. после Рождество Христово тоя храм бил разорен още веднаж от Тита. Ерусалим така също е бил опустошаван и възобновяван няколко пъти.

7. После Рождество Христово

От 37 г. до Р. Хр. еврейските царьове се назначават вече из Рим. Първият римско-еврейски цар е бил Ирод, синът на Антипатра. В 6 г. после Р. Хр. император Август направил от Юдея римска провинция. Калигула възобновил еврейското царство и назначил за цар Ирода Агрипа, но това царство е съществовало твърде кратко време. После смъртта на тоя цар Палестиня била управлявана изново от римските наместници, които угнетали народът и които изядали и последните трохи от неговото благосъстояние.

Ожесточението било твърде голямо, но партиите, които съществовали между самите евреи, възпрепятствовали на въстанията. Когато тия партии въстанали една против друга и когато християнството разделило още повече еврейският народ, то Тит обсадил Ерусалим (70 г.) и избил почти сичките негови жители. От онова време юдеите престанали вече да съществоват като политически народ. Тряба да кажеме и това, че малко порано от това събитие евреите са имали вече свои колонии в Италия, но при Тита тия били разпръснати окончателно по сичкото земно кълбо.

Последньото еврейско въстание се е случило 120 г. после Р. Хр. Император Адриян е преследовал евреите с голямо ожесточение. После падението на Западната римска империя на евреите е било дозволено да живеят в Италия и в Сицилия, но във Возточната римска империя, във Франция и в Испания тия са били преследовани твърде жестоко. След време тия са били гонени, преследовани и убивани почти по сичка Европа.

Християнството е било посрещнато от по-голямата част на Палестиня — изключават се ерусалимските юдеи — с голяма радост. И наистина, самолюбивите юдеи, които са гледали на сичките други секти като на еретици, са били принудени да паднат после учението на Христа, който е провъзгласил безусловно равенство пред бога. Христос говори, че слънцето свети и за добрите, и за злите, че дъждът вали и за праведните, и за грешните и че сичките хора са равни пред бога, който ги е направил.

Разбира се, че сяка бедна, уморена от различни физически страдания и преследована за своите идеи душа

е трябало да преклони колената си пред истината, която му е говорила: «Любете своите врагове.» Яков, който се е наричал брат господен, е бил глава на черковата. Имената на първите ерусалимски епископи, които са изброени у Евсевия, свидетелствуват твърде ясно, че тия почти до един са били евреи. Но твърде скоро така наречените юдеи се разочаровали и били принудени да отстъпят назад. Това се е случило по две причини: първо, тия успели вече да се убедят, че рожденият месия не може да им даде земна власт и ония преимущества, които са занимали техните умове в продължението на цели векове; второ, тям се не харесали постановленията на съборите, които вовели почитанието на света троица. Евреинът е бил монотеист. Още в първоначалните времена християнството се разделило на три ветви — на юдействующе християнство, на гностическо християнство и на африканско християнство.

Сяка една народност или религия смешивала с него своите езически богове, своите нрави, обичаи и понятия и своите лични погледи на различни предмети. Най-напред погинало юдействующето християнство. После Константина евреите не принимали вече християнска вяра. Но както и да е, а после гражданската война, която произвело в Юдея християнството, Христовото учение се приготовило да излезе на бойното поле и да извърши множество завоевания.

Когато Ерусалим бил разрушен последен път, то евреите се разпръснали по сичкият известен в онова време свят и имали доволно голямо влияние на общечовеческото образование. Сичка Сирия и сичка Месопотамия се напълнили с еврейски школи, но великите философи на тоя народ, както и неговите търговци, са живели в Александрия. Гоненията и преследованията, които евреите са били принудени да търпят от сяка една страна, са имали за тоя народ твърде благотворителни последствия. Изпърво: духовенството и черковата, които са имали у еврейският народ безусловна власт и сила, изгубили отчасти своето значение, а, второ, старите еврейски предания, Мойсеевите закони и грубият фанатизъм се поколебали и предали своето място на образованието.

Най-главните ръководители на това умствено движе-

ние са били еврейските лекари. Много по-одавна, когато тяхната наука се намирала още в своето младенчество, тия въоръжили против себе си левитите, които имали изключително право да лечат болните с молитви, с умилостивляющи жертвоприношения и с различни чудотворни предмети; но малко по малко науката се отделила от религията и духовенството захванало да се занимава и само със светските дела. Скоро после това арабските калифи, които са имали и сами голяма наклонност към науката, помогнали на горуказаната школа да разшири своите предели и да развие своето знание.

Дълго време средоточие на умственото развитие е бил Багдат. Из Азия еврейските учени пренесли своите знания в Испания, в Италия, във Франция и по северният бряг на Африка. Търговията влязла в техните ръце и развила се до големи размери. Кабанис говори за тоя народ така: «Тия са били наши фактори и наши банкири още в онова време, когато ние не сме умели още да четем. Освен това, тия са били и наши първи медици.» Разбира се, че тия са били в средните векове и единствените хора, които са гледали на човеческите движения малко с по-широк поглед.

Но най-главната заслуга, която е оказал еврейският народ на европейският живот, се заключава в това, че евреите са въстанали първи против неравенството и против убийствените за човечеството касти, разделения и подразделения.

З а б е л е ж к а. По-важни съчинения за еврейската история са следующите: 1) Etudes d'histoire religieuse (Париж, 1862) от Ернеста Ренана; 2) Geschichte des Volkes Israel, 4 т. (Гетинген, 1854 г.) от Др. Евалда; 3) Allgemeine Geschichte des israelitischen Volks (Берлин, 1831—1832 г.) от Иоста; 4) Vorlesungen über die Geschichte des Iud. Staats (Берлин, 1828 г.) от Лео; 5) Les juifs dans le moyen age (Париж, 1834 г.) от Депинга; 6) Les juifs en France et Italie etc. (1860 г.) от Бегарида.

К и т а й ц и

От Туркестан и Кабулистан до Великият океан и от Сибир до Возточна Индия и до днешният ден съществува едно твърде обширно и гъсто населено господарство,

което се нарича Китай или Кина. Самите китайци наричат своето отечество Чанг-гоа (Средиземна) и Тайтси (Небесна) империя. Тая земя е твърде богата и доста плодородна. Климатът, почвата, растителността, животните и минералите ѝ са твърде разнообразни. В нея се намират и студени, и умерени, и горещи места, следователно и растенията ѝ биват различни.

Сичкото това е накарало китайците да презират чужестранците, да не излазят из своето отечество и да нямат никакви сношения с другите народи. Тряба да кажеме и това, че и самото местоположение на това господарство е накарало народът да живее сам за себе си и да няма нищо общо със своите съседи. От едната страна Китай е заграден с океанът, а от другите три го окружават пустини, високи планини и полудиви съседи. На северната граница китайците още преди Рождество Христово са изградили дебела каменна стена — която е имала около 300 мили дължина, — за да отделят своята чиста земя от нечистите племена и да се вардят от скитающите се монголски орди.

Китайската империя е съставена от различни племена, които почти сичките са монголско произхождение. Само в Южни Китай живеят и до днешният ден останки от старовременните коренни китайски племена, които носят названия Лао, Миао-тзе и др. Китайците са ниски и жълтокожи; главите им са длъгнести; лицата им са широки и имат високи скули; носовете им са малки, а очите им са длъгнести и тесни. Днес свободно може да се каже, че китайският народ е съставен от собствено китайци, от манджурци, от монголи, от татари, от тибетци и от малайци, следователно китайската история не може да се припише само на едно племе и да се определи кое именно племе е играло най-големите роли.

Тряба да знаете и това, че китайската история е пълна с басни, със съмнителни произшествия и с различни чудеса. Освен това, европейците са твърде малко опознати с китайските древности, с китайската литература и с китайският живот. Почти до 17 столетие китайците не са пущали в земята си ни един европеец. Ето защо китайската история е за нас така темна и така непозната.

Китайските предания говорят, че първобитните жители на Китай са дошли из Тибет, че са се населили по

бреговете на Гуан-ху и на Дзяна, т. е. по оная равница, която и до днешният ден се нарича собствени Китай. Китайските историци говорят, че това преселение се е случило много одавна и че историята на Небесната империя се захваща около 80 000 или около 100 000 г. до Р. Хр. Други, малко по-достоверни предания говорят, че около 3000 години до Р. Хр. 100 семейства — които се считат за родоначалници на китайския народ — слезли от западните планини в долината Цзин, отсекли гъстите и непроходимите гори, изтребили лютите зверове и захванали да се занимават със земеделие. После това, по думите на китайските историци, в Китай са царували Фоги, Яо и Шун, които измислили писмото, осекли горите, изтребили множество зверове, направили пътища и научили народът да оре и да копае.

Разбира се, че и тия мъдри китайски господари са баснословни личности. От Шуна и до разделението Китайската империя на множество малки княжества (в X век) китайците се хвалят с Вуанга, който се счита за мъдър господарин, защото е дал на господарството социално значение. Китайската история е пълна с революции, които се повтарят почти сяко столетие и които се не отличават между себе си ни най-малко. Някой влиятелен човек встава против злодействата на императорът, сваля го от престолът и възцарява се сам, но след време неговите унуки добиват същите свойства, които е имал и падналият злодей, т. е. падат в бездействие и в нравствена болест, следователно на сцената се появлява други някой мандарин (чиновник), сваля и него от престолът и т. н. Шулгин говори, че това явление се възражда, продължава и умира така също, както и четирите времена на годината.

В Китай и до днешният ден съществуват три религии. В VI в. до Р. Хр. някой си китайски мъдрец Лао-дзи захванал да проповядва, че човечеството тряба да се покланя на Тао (на върховният разум), който управлява сичко, но неговото учение, като несъгласно с времето и с духът на китайският народ, било ненавистно на вишегласието и преследовало се от силните. Скоро после това се появил и друг един мъдрец, който се нарича Конг-фу-дзе (Конфуций) и дал на китайците чисто китайска религия. Тоя мъдрец говори, че секи разумен човек тряба да почита силите и явленията на видимата природа, която носи общо название небе. Това небе е баща на китайският император, който от своята страна е баща на китайският народ, на когото тряба да се въздават божески почести.

Тука сме длъжни да кажем, че ни една религия не е доводила своите верующи до такова отъпенение и до такава нравствена неподвижност, доколкото религията на тоя китайски философин. Ние смело можеме да предположиме, че ако китайците, като секи народ, да не би имали свои човечески стремления или свои човечески движения и ако в китайската история да не би се случили някои вънкашни политически движения и завоевания, то нравоученията на Конг-фу-дзе би създали от китайците безусловни волове.

Единствената добродетел, около която се групират сичките други Конг-фу-дзиеви нравоучения, се заключава в почитанието на по-старите, в зависимостта от по-заслужените и в строгото съблюдение на многочислените религиозни обряди. Тия обряди са 40 000. Освен това, китайският мъдрец съветова своите поклонници да се не волнуват, да бъдат мирни и послушни и да не роптаят даже и против най-голямата несправедливост. С една дума, китайците са длъжни да стоят на едно място и да не желаят по-добро положение.

В XII век Китай е бил покорен от монголите, които донесли със себе си и третя религия, която се нарича будизъм. В XIII столетие китайците въстанали, свалили от шеите си монголското иго и подчинили се на свой собствен господарин, който станал родоначалник на династията Минг; но в XVII в. тия се покорили изново на манджурците, които царствуват и до тая минута.

И така, в китайският живот са пустили корени множество чужди народности и множество чужди религии, но за китаецът сичките тия религии и сичките тия верования са еднакви, т. е. китаецът няма особена наклонност ни към една от тия религии. Чиновниците вярват в правителствената религия, която е основана от Конг-фу-дзе, защото тая религия се изучава в школите и защото на нейните изречения и благонравия са основани и светските закони, а през животът си тия могат да се молят на Буда, на Тао, даже и никому.

Секи китайски чиновник е обязан да научи науст колкото се може повече страници из съчиненията на Конга-фу-дзе, ако пожелае да добие доходно място. Който научи голямо количество от тия мъдри изречения, той добива и по-висок чин. Разбира се, че китаецът гледа на своето образование така също, както и на своята религия, т. е. той ги изучава и почита само затова, защото тия са господарствени обряди и обичаи. Дрепер говори, че в Китайската империя царува пълно безверие. Китаецът говори, че религията е необходима за човекът само затова, защото е припозната от господарството и защото се не отблъсва от народът.

Ако човекът има право да променява дрехите си и да избира сукно за своите телесни украшения, то има право и да менява своите верования, а ако той няма право да ходи гол на улиците и пред народът, то няма право и да живее без религия. Китайците не са в състояние ни да си въобразят, че на светът съществуват такива хора, у които се появяват религиозни вражди. «Религиите са много, разумът е един; ние сме братия», говори китайската философия. Из сичкото това се види, че китаецът не дава на религията почти никакво философическо значение. «Темниците, говорят китайците, са затворени дене и ноще, но тия са сякога пълни, а храмовете са сякога отворени, но в тях няма никого.»

Китайците мислят, че тяхното господарство не е нищо друго освен громадно семейство, което се управлява от богдиханът така също, както се управлява и природата от небето. Богдиханът е «син на небето, единствен владетел на земята и баща на сичкият народ». Нему се дават божески почести и принасят му се жертви, защото той представлява бога. Секи чиновник е роб или син на друг чиновник, който занимава по-висока длъжност, а висшите чиновници са робове или синове на богдиханът.

И така, богдиханът бие с бамбукове тоеги своите министри; министрите тиранят своите подчинени чиновници, а второстепенните чиновници доят народът. Никой не смее даже и в своят частен живот да се управлява по своята воля и да има лични преимущества. Дрехите, къщята и взаимните отношения се определяват от законът, който изисква от своите поданици строго изпълнение на своите обязаности. Чиновниците носят на шапките

си мънички топченца, по числото и по боята на които се познават класовете им или чиновете им. Ако някой чиновник изпълнява своите обязаности честно и безгрешно, то му се дава още едно топченце, т. е. дава му се още един чин, а ако той направи някое престъпление, то му се ударят определено число тоеги и отнима му се едно топченце, т. е. сваля му се един чин.

Китайците изображават своето господарство със следующата фигура: Китайската империя е колесница, която върви вечно по един и същи път; синът на небето е кочияшин; мандарините (чиновниците) са негови ръце; законите са юзда и връчници (дизгини), а бамбуковата тояга е камшик, с когото богдиханът кара конете, т. е. народът.

Китайците са уверени, че тия са най-първият народ на светът и че сичките други народи са варвари и глупави. И наистина, китайците са изнамерили по-напред от европейците компасът, барутът и книгопечатанието, ако тия три предмета и да не са могли да им принесат оная полза, която тия принасят на европейците. Тия и до днешният ден нямат големи кораби и не плуват подалеч от своите брегове; тия употребляват барутът само за различни увеселителни огньове (фейверки); найпосле, тия и до днес още печатът своите книги с помощта на различни дъсчици, на които са изрязани цели думи.

Главното занятие на народът се заключава в земледелието, на което се оказва предпочтение пред сичките други занятия, но китайците и до днес още обработват земята с ония същи земледелчески орудия, с които са я обработвали преди хилядо или преди две хиляди години. Подобно явление ние видиме и в тяхната наука, в изкуствата и в самият живот. Характерът на техният живот се изказва в следующата возточна поговорка: «По-добре е да стоиш, нежели да ходиш; по-добре е да седиш, нежели да стоиш; по-добре е да лежиш, нежели да седиш; по-добре е да спиш, нежели да лежиш.» С една дума, ако китайците преди много столетия и да са достигнали до известно образование, то още в онова време са се запрели на едно място, окаменяли са в своето тогавашно положение и не мислят вече да вървят напред.

Литературата им се гордее не със своето качество, а със своето количество. Който напише повече и който

изрече по-шарени и по-дълбоки или «по-безсмислени» виражения, той е и по-учен. И така, това обширно господарство, в което живеят триста и шестдесет милиона живи същества — повече от една третя из сичкият човечески род — и което занимава пространство много по-голямо от цяла Европа, е заспало преди няколко столетия и остая недвижимо.

Новите историци мислят, че китайската неподвижност произхожда от това, че правителството е турило контрола на човеческият ум и не дава му да се мръдне ни напред, ни назад. Правителството обязва секиго да знае да чете и да пише, но то не дозволява никому да излезе из програмата на онова образование, което му се предписва от законът. У Дрепера ние намираме за китайците следующето разсъждение: «В Европа често изказват мнение, че именно правителствената организация и системата на управлението са довели китайците до тяхното днешно положение и направили са из тях такъв един народ, който няма ни патриотически чувства, ни човеческа чест, ни вяра, ни енергия. Аз мисля, че тия резултати са произлезли не от горереказаната система, а от китайската с т а р о с т. И между нази живеят осемдесетолетни старци, които са така също твърдоглави и себелюбиви, както и китайците.»

И наистина, това, щото преживява Европа в днешните времена, китайците са го преживели преди цели столетия. Тия се присмиват и на европейската религиозност, и на европейските гонения за религиозни убеждения, и на европейските военни предприятия и завоевания. Сичките тия страсти одавна вече са станали за китаецът безсмислени и невъзможни. Освен това, той не може да се начуди, когато чуе, че в Европа се туря на първо място богатството и б л а г о р о д с т в о т о, че правителствената власт доволно често се оставя в ръцете на невежествени и на ограничени хора (които даже не умеят да четат и да пишат) и че военната служба се счита за най-високо човеческо занятие. Разбира се, че и неговите прости прадеди са били такива, но днес са настанали вече други времена и съвременният китаец се е отдалечил твърде много от добрите стари обичаи.

Китаецът мисли, че «образованите» европейски нации, които още не са излезли из своите допотопни нрави и обичаи, са варвари и заслужават презрение. От своята страна европейците мислят, че Европа е обязана да даде на старите деца нов живот, европейски понятия, даже и нова религия, защото само в такъв случай тая обширна империя ще да се повдигне напред и ще да остави своята неподвижност и своята ненавист към просвещена Европа, която ѝ желае добро. Ние мислиме, че китаецът има повече право. Дрепер говори, че и Европа рано или късно ще да бъде онова, щото е днес Китай. «От него ние можеме да видим какви ще да станеме, когато остарееме», говори той.

И наистина, съвременната цивилизация се старае да съедини народностите, да унищожи религиозните вражди, да сближи националните особености и да прекрати егоистическите стремления на високорождените (на аристократите). Китай одавна вече е достигнал до сичкото това, т. е. китайските закони са успели да съединят няколко нации и няколко вероизповедания в едно цяло и да накарат хората да мислят еднакво, да работят еднакво и да живеят еднакво. Разбира се, че в това дело китайските правителства не са употребляли нито груба сила, нито барут, нито мъздраци. Това сближение или единомислие се е достигнало с помощта на разумът и с общенародното образование.

«Грубата сила, говори Дрепер, свързва обществата така също, както железният гвозд свързва две дървета със своето давление — с онова давление, което зависи от силата, с която тоя гвозд е бил забиен. Той се държи много по-яко, когато след време заръждее малко. Но разумът свързва като винт (чивия). Ония неща, които е той длъжен да свеже, тряба да бъдат съединени с голямо старание. Тоя винт тряба да се върти осторожно и тихо, ако желаеме да свежеме разединените части яко и дълготрайно.» С една дума, ние тряба да се чудиме на китайската система, но да избягваме нейното влияние.

Действителната цел на сяко господарство, на човечеството въобще, е да върви напред, да се не запира нито на една секунда на едно място и да дава на умът широко поле. Ако Европа послуша здравият разум, който съветова човечеството да земе за ръководител в своят живот не празните въображения и не безцелните м ъ д р о в а н и я, а разумната и положителната наука, то ней-

ното бъдъще ще да бъде светло и благотворно. Но ще ли и Китайската империя да остане в днешньото свое неподвижно състояние? — ние не вярваме.

Будизмът, който е бил най-главната причина на китайската сънливост, е достигнал вече до своята последня степен. Китай ще да се възроди така също, както и сяка друга народност, която е стояла през своят живот на едно място и у която дълго време не се е появляло никакво умствено движение. Разбира се, че китайците ще да излязат из своето днешньо положение много по-мъчно, нежели гърците, египтяните и пр. Ако природата не може да стои на едно място, то не могат да спят и народите.

Китайското евангелие, което проповядва умереност и «ни ниско, ни високо», е захванало вече да пада. Между народът и мъдреците се е появила малка борба. Китайските мандарини и императори, на които народът е обязан да въздава божески почести, са се развратили до последнята крайност, следователно техният авторитет малко по малко ще да изгуби своето значение. Ние видиме, че китайските богдихани варят живи своите жени, че разпарят утробите на своите любовници и че пекат своите служители. Освен това, китайските големци са вовели в своят домашен живот многоженството, което е противно на народните нрави и обичаи.

Ни един народ не е така привързан към семейният живот, доколкото китаецът. Бракът е една от най-свещените обязаности на човекът. Положението на жената е много по-добро, нежели у сичките други возточни народи. Вярността на жената и родолюбието на децата са най-главните китайски добродетели. Простият народ и до днешният ден е останал честен и справедлив, следователно животът на големците оскърбява неговото нравствено чувство и накарва го да защищава своите стари нрави и обичаи. Шер говори, че многоженството е захванало да се разширява се повече и повече и че по големите градове се е появил вече и явен разврат. Разбира се, че народът гледа на сичкото това с ненавист и с отвращение. И така, между народът и управителите се е захванала вече оная борба, която ще да изведе китайците из тяхното неподвижно състояние.

Ни една возточна литература не е дотолкова богата

с число томове, доколкото е богата китайската. При императора Кнонлонга е било предпринято в 1773 г. издание от избраните китайски произведения, което е трябало да заключава в себе си 180 000 тома. По-голямата част от китайската литература е съставена от романи и повести, които имат нравоучително съдържание и които се отличават със сухост и безцветност. Главните китайски херои са полицейските комисари, които се наказват от правителството за различни насилия и които се награждават с «топченца» (или с чинове) за различни добродетели.

П р и м е ч а н и е. За китайците и тяхната история са важни следующите съчинения: 1) Китай в гражданскомъ и въ нравственномъ отношеніи (в 1848 г.) от Якинфа Бичурина; 2) Путешествіе въ Китай (2 т., 1853 г.) от Е. П. Ковалевски; 3) Geschichte von Ost-asien (Лайпциг, 1853—1860 г.) от Кауфера; 4) Chinese and their rebellions (Лондон, 1857 г.) от Меадовса; 5) Chinese, a general descripcion of that empire (Лондон, 1857 г.) от Дависа; 6) Essai sur la langue et la litterature chinoise (Париж, 1811 г.) от Абеля Ремюза; 7) Geschichte des chinesischen Reiches (1848 г.) от Гутулафа.

КИРИЛ И МЕТОДИЙ
БЪЛГАРСКИ ПРОСВЕТИТЕЛИ

Шафарик ви чисти «гърци»
учено нарече,
без да гледа «Въ началѣ бѣ»
кой първи изрече
на славянски бащин език
за своите брате,
за българе, за чехите,
за сърбо-хорвате. . .

* * *

I

Едно време както българите, така и сичките други народи и народности не са били такива, каквито са днес. Ако нашите старци и учените гърци и да хвалят старите времена и ако и да ни разказват, че старовременните хора са били по-умни и по-щастливи от нас, но сичките тия хвалби се разказват само за туй, защото старите хора или старите народи (като например гърците и евреите) нямат с какво да се похвалят днес. «Когато ние бяхме млади и зелени, то сичко беше хубаво, сичко беше хрисимо, сичко беше добро» — казваха старците. «На младият човек се чини хубаво и гиздаво сичко за това, защото и младостта е чиста хубост» — им отговорете вие. «Нашите прадеди са били велики хора — казват гърците. — Днес такива хора се не раждат вече. . . Само град Атина е родил около стотина философи, около двесте пълководци и около хилядо умни хора. . . В онова златно време хората са се разхождали като в рай. . . Даже и старите елински богове са живели на земята между хората и имали са своите престоли на планината Олимп.» «Мълчете, мълчете и не хвалете се — тряба да им кажете вие. — Знаеме ние какви са били вашите златни времена,

познаваме вашите богове, имаме понятие за вашите велики хора! Желаете ли да ви ги опишеме? Ако желаете, то слушайте.

Във вашата стара Гърция, а особено в така нареченият златен век, са живели само аристократите (благородните) и жреците (духовенството или поповете). Търговците и работниците не са се почитали почти за нищо, а земледелците, които са хранили и обличали вашите велики хора, са се презирали и наричали са се «робове». Самите ваши историци ни разказват, че в онова време честните и работните хора са се трудили или за аристократите, или за черковата, или за господарството. А имали ли са тия мъченици нещо свое? Кажете ни де? Тям е било запретено даже и да се женят, защото техните господари са гледали на тях като на добитък. Ако между селяните се случвал едър или силен селянин, то вашите велики хора му са давали по няколко жени. Разбирате ли? Бащите и майките твърде често не са знаели своите деца, защото господаринът им ги е продавал на другиго. Искате ли да ви кажеме и друго? Господаринът, който доволно често е бил баща на своите робове, е имал право да отнеме жената, синът и дъщерята на своят хранител, а законът го е защищал и наказвал е непослушните!

Слушайте още и това. Твърде често римските царьове са избирали най-силните селяни, докарвали са ги в Атина и принуждали са ги да се бият между себе си или да се борят с дивите зверове, а вашите велики хора им са поднасяли лаврови венци. Има още. Някои добри господари са хранили рибата с човеческо месо, защото, по техните думи, тя е ставала от това по-сладка. Ето какво е било вашето прошедше, ето каква е била вашата прехвалена Елада, ето какви са били вашите велики хора. Не хвалете се още веднъж . . .» А знаете ли, че в старите времена Гърция е била най-образованата държава и че днешните учени немци и ингелизи никак не могат да я нахвалят? Нека я хвалят. . .

Разбира се, че и другите народи не са били по-добри от гърците. Римляните са давили в морето по няколко хиляди хора само за това, за да развеселят царят си; индийците са отсичали главата на онзи селянин, който е имал нещастие да се доближи до някое духовно лице

и да го покрие със своята сянка; а един от персийските царьове накарал да заколят синът на един свой болярин, да го опекат и да нахранят бащa му с опеченото. Грубостта е била обща, а народът е гледал на всичко това равнодушно.

Освен евреите сичките други народи са се покланяли на камъни, на дървета, на бикове и на други предмети. Но и евреите са мислили, че бог е сърдит, мстителен и лют... Еврейският закон, който проповядва любов към ближните ни, заповядва на своите последователи да ненавиждат своите врагове (кн. Лев. — 19, 17, 18) и казва им: «Око за око и зъб за зъб» (Исх. — 21, 24). Идолопоклонниците са били още по-лошави. Ни у един от тия народи не се е говорило, че секи човек е равен пред бога и хората, че секи един човек трябa да се старае не само за себе си, но и за ближните си, за обществото си и за народът си, и че главното достойнство на човекът, което го отличава от добитъкът, е братската любов. С една дума, сичките старовременни народи са ходили из темнотата, не са имали никакво понятие за правдата и за правата на човекът и не са приличали на хора. Освен сичкото това тия много пъти са почитали за богоугодно дело онова, от което секи разумен човек би се погнусил; а гонили са онова, щото е чисто, честно и човеческо. Така например тия са говорили, че бог е страшна сила, която наказва хората, която мъчи своите поклонници и която изисква кървави жертвоприношения. Който принасял богу кокошка, той свалял от гърбът си десетина гряха, който му принасял крава, той се избавял от стотина прегрешения, който му давал имането си, той очищал душата си от сяка една страна, а който завождал своята дъщеря в храмът да бъде жрица (да слугува на жреците), той добивал първото място в раят. Но и това е още малко.

Когато наставал мор или глад, то множество старовременни народи са принасяли на своите кръвожадни богове човечески жертви, защото са се надеяли да ги умилостивят с това и да ги принудят да не преследоват вече своите поклонници. За най-приятна жертва на боговете са се считали децата и родителите са благодарили своите идоли от сичкото си сърце, когато жребието е падало на техните синове. А я попитайте жреците: паднало ли е жребието барем веднъж на техните деца? Старовременните картагеняни са принасяли своите деца за жертва на бога Молоха. Вътре в капището (или в храмът) се е намирал меден идол, който е имал прострени ръце. На тия ръце верующите са туряли своите деца, а при подножието на идолът жреците са наклаждали силен огън. Огънят се повдигал и запалвал дечицата, които плакали дотолкова жалостно и които се молили да ги не горят дотолкова умилно, щото даже и самият народ би трябало да се умилостиви и да накаже техните родители, защото са били дотолкова глупави, щото са послушали кръвожадните и немилостивите жреци, които са били най-главната причина да се случат тия страшни нещастия.

В това също време, когато децата плакали и простирали за помощ ръцете си, жреците пели тропари и кондаци, свирили с тръби, ударяли в тъпани и употребляли сичките си сили да заглушат гласовете на нещастните мъченици. Ако децата изгаряли бързо, ако плачът им бил кратък и ако димът вървял право към небето, то жертвите се считали за приятни на бога и жреците са поздравляли поклонниците с щастие и с благоденствие. Веднъж, когато един град бил окръжен с неприятели и когато жителите му се не надеяли вече на своите сили и мъжество, тия, за да умилостивят боговете и да ги накарат да им помогнат, изгорили в един ден около двесте младенца.

Други път, за да задобрят морският бог и да го накарат да помага на техните военни кораби (на флотата), тия хвърлили в морето няколко стотини живи възрастни хора. Понякогаж, когато жреците желали да уплашат още повече народът и да го накарат да изгуби и последнята капка от умът си, т. е. да им даде сичкото свое богатство и да остане гол и глупав, тия явяли на жителите, че боговете желаят да им се дадат по-скъпоценни жертви. В тия случаи жителите избирали най-хубавите момичета или момчета, завождали ги в храмът и предавали ги на жреците. После някои обряди и молитви тия невинни същества са били изгаряни така също, както и децата. Тука сме длъжни да кажеме и това, че горtimes казаните жертви е трябало да бъдат първородни, а понякогаж и едни у майка. Видите ли сега какви са били старовре-

менните народи, езическите вери, идолопоклонническите попове и древните богове?

Разбира се, че подобни вероизповедания и подобни жреци се намират и до днешният ден. В Индия постниците или калугерите, за да угодят богу, търпят съвсем доброволно различни мъки и страдания. Така например тия удържават дъханието си дотогава, дорде не захване да им шумти в ушите или дорде пред очите им се не покажат искри. Тия стоят по цял ден голи на слънцето между четири силни огньове или влазят в някоя река и седят там по няколко деня до гърло във водата и с мокра кърпа на главата. Някои стоят на един крак с повдигнати нагоре ръце по няколко часове; а други лежат на остри камъни или на тръни и шепнат различни молитви.

Ето още какви мъки търпят индийските богомолци: срещу вратата на храмът, в който дохождат многочислени богомолци да благодарят боговете и да им принесат жертви, се намира бесилница. Посредата на тая бесилница виси въже, на което е везана остра желязна кука. Който желае да направи душеспасителен подвиг или да угоди на боговете, той тряба да се изправи под бесилницата и да претърпи следующето мъчение. Служителите на храмът съблачат бъдущият праведник и разтриват му кожата на гърбът до такава степен, щото тя става червена и мека. Когато свършат това, то го налъзват с куката за кожата и изтеглюват го няколко лакътя над земята. Онзи, който виси за спасението на душата си, е длъжен да пее божествени песни, да се разговаря, да се шегува с другите богомолци и да им разкаже някоя смешна приказница. Тежко и горко на онзи човек, който охне или който заплаче!. . . Като повиси няколко минути, служителите на храмът го спущат на земята, изваждат куката изпод кожата му и везват раната.

Други лягат под колата, в която возят идолът или изображението на божеството, и лягат така, щото колелата да им строшат кракът, ръката, даже и главата. Сичкото това се счита от глупците за богоугодно дело и умрелият под колелата отива право в рай да блаженствува! На празникът, който се дава в чест на богиня Кали, става следующият обряд. Правят възвишение, което има два или три ката. Около това здание набиват

в земята нагоре с острилата ножове, бръсначи, сабли, гвозди и др. т. и покриват ги с черги, с шилтета, с килими, със слама или с памук. Желающите богомолци се изкачват съобразно със своето усърдие на първият, на вторият или на третият кат и хвъргат се доле на горече казаните острила. Шилтетата, сламата или памукът не дозволяват на ножовете да убият съвсем богомолецът, но в това също време тия му разрязват тялото на няколко места и произвождат изобилно кръвотечение. Доколко биват многочислени тия богомолци се види от това, че пред секи един храм се намирал цели гьолове кръв.

Когато бива тържествено шествие, то богомолците разрязват ръцете си, бодат с игли езиците си и наранят гърдите си. Който има на тялото си 120 рани, той е любимец на богиня Кали. Мнозина, които желаят да достигнат до по-голямо блаженство, влазят в храмът, отрязват половината от езикът си, ръката си или кракът си и принасят ги жертва на божествената жена. Има и такива, които ходят боси по горещи въглени или посипват главата си с жарава; други отрязват клепките си и гледат на слънцето по цели часове; трети не ядат по няколко деня; четвърти гълтат въглени, камъни и пр.

Вероизповеданията на вавилоняните, на асириянитена мидяните и на персите са се отличавали в много отношения. Тия народи са имали по две върховни божества, из които единът е представлял светлината, доброто и щастието, а другият — злото, темнотата и нещастията. Който е желал да угоди богу, той е бил длъжен да прави добро, да обича правдата и да ненавижда злото. Но при сичкото това ни едно от тия вероизповедания не може да се нарече човеческа и разумна вяра. Тия вери са били пълни със сякакви суеверия и с различни глупости, както и индийската. Поповете, или жреците, са били сичко, а народът не е бил нищо. В манастирите, които са били посвещени на злите богове и в които са живели жреците, ни един верующи не е можел да влезе и да види какво се върши между техните стени. Идете после това и хвалете старите времена.

Човекът е захванал да живее като човек само от онова време, откогато се е родил на земята Исус Христос. Учението на Христа, което намерило сърдечно съчувствие между нещастните, угнетените и забоpавените, се

разпространило твърде бързо, защото човекът до това време никога не чувал такива човеколюбиви проповеди. Така например Христос говорил, че «първите ще да бъдат последни, а последните първи», че «по-лесно ще да премине камилата през иглени уши, нежели богатият през пътят за в небесното царство», че «секи един човек е длъжен да обича ближните си» (даже и враговете си), че «секи е създаден по образът и по подобието на бога», че «щото е очистено от бога, то тряба да се приеме и от хората», че «сичките божи създания са равни пред бога», че «богу е нужно не богатство, не болярство и не високо произхождение, а чисто и нелукаво сърце» и т. н.

Римските императори, които са се считали за синове на идолопоклонническият бог Юпитера и които са презирали простите хора, захванали да приследоват християните и да изкореняват Христовото учение с безчовечни гонения и със страшни мъчения. Сиромасите, тия са мислили, че със своите гонения, със своите наказания и със своите мъчения ще да заглушат даже и гласът на божият син! Така например тия ги разпинали на кръстове; зашивали ги в добически кожи и оставяли ги да ги покъсат кучетата; тия ги намазвали със смола, окачали ги в царските градини и запалвали ги. А какво е произлязло от сичкото това? — А ето що. Християнството се разпространило дотолкова бързо, щото още при първите римски императори (от 60 до 100 г. после Рожд. Хр.) тия надминували вече със своето число езичниците.

II

Старовременните българи, както и сичките други народи, са били идолопоклонници. Но да ви кажеме по-напред де са живели старовременните българи, какво са име носили и какви са били техните обичаи. Още в най-старите времена трите четвъртини от Балканският полуостров, днешня Югозападна Росия и Долня Австрия са били населени с такова едно племе, на което гърците са давали различни имена (траки, мизийци, илирийци, даки, скити и пр.) или са ги наричали просто варвари. Тия племена са били славяните, които и до днешният ден населяват същите страни.

Ето що говорят гръцките писатели за старовременните славянски племена. Тия са били земеделци, скотовъдци и пчелари; тия са живели мирно в своите къщици, които са били направени от дърво; най-после тия са били гостоприемни, весели и безгрижни. Сяка къща, която се е състояла от многочислено семейство, е живяла сама за себе си и управляла се е от свой главатарин; сяко село е имало свой началник и управляло се е по своята воля; сяко племе се е управляло независимо, живяло е свободно и не е имало с другите родствени нему племена нищо общо освен езикът, вярата и преданията. Но това разединение, което в първите времена е било полезно за мирните и за трудолюбивите орачи, които не са обичали нито военната слава, нито кръвопролитията, станало след време, когато по техните места се появили различни диви орди и когато захванали да нападат на тях и да отнимат тяхното имане, чувствително. Тия разбрали, ако и късно, че тям е било нужно посъществено споразумение.

Не преминало дълго време, а славянските племена били покорени от различни народи, които ги накарали да им плащат данък и да изпълняват техните желания. Сичкото това ги принудило да помислят за своето бъдъще, да напуснат своите мирни занятия и да се защищават. Завоевателите са презирали мирните земеделчески занятия, наричали са *щастие* и *слава* победите си над другите народи, старали са се да убият колкото се може повече хора, гледали са да отнимат чуждото имане и да го употребляват за своите розкошества или за своите диви страсти и употребляли са сичките си сили да погазят човеческото достойнство. Северовосточните славяни още преди Рождество Христово са били покорени от сарматите, които са били войнствен пастушески (скотовъдски) народ; дунавските славяни били принудени да се покорят на келто-галските племена, а южните са били завладени най-напред от гърците, а после от римляните. Гърците са били много по-опасни от римляните, защото са се старали не само да владеят и да извлачат полза от покорените народи, но и да ги огърчат. Така например ние видиме, че дворът на Филипа Македонски е полугръцки, а неговият син Александър е получил чисто гръцко образование и държал е в дворът си едного от най-знаменитите за онова време гръцки философи.

Разбира се, че любовта към чуждите народности се появлява само у ония хора, които живеят по градовете и у които се являва потребност да вървят напред или да се отдалечат от своето първоначално положение. Ако един народ е развит барем колко-годе и ако у гражданите му се е появила вече народна гордост, то такъв народ се старае да развива своята собствена народност, своята народна книжевност и своят домашни напредок; а ако тоя народ е още зелен, ако е груб и неразвит и ако е прелъстен от по-хитрите свои съседни народи, то той скрива своето име и произхождение, срамува се от своята народност, презира своят собствен баща, старае се да подражава на другите народности и става сляпо оръдие на чужденците. Ето защо още в най-старите времена ние намираме в тракийските и в македонските градове гърци (гъркомани), които се наричат у гръцките писатели елински колонисти. С една дума, ако да не би били простите орачи, които са гледали с презрение на сяко чуждо влияние и които са обичали своето домашно огнище с баснословна любов, то славянските племена одавна вече би изчезнали от лицето на земята.

Освен горереказаните три племена славяните са попадали под властта на готите, на германците, на хуните, на аварите и на маджарите, но ни един от тия народи, които са били скитнически, не е можал да основе яко господарство и да просъществува дълго време. Келтогалската държава е паднала под ударите на македонците; сарматското царство, което е било основано преди Рождество Христово в днешня Русия, е било унищожено от готите; готското царство е било опропастено около 400 годин после Рожд. Хр. от хунският цар Атила; царството на римляните е било разорено в петьото столетие от готските и от германските народи, а хунската и аварската държави са били разбиени от славянските племена, на които в шестият век са помогнали франгите. После това някои славянски племена основали свои независими държави. Ако някои историци и да се стараят да ни докажат, че най-старите славянски държави са се появили в Северна Европа, т. е. по бреговете на Балтийско море, и че тия държави са били основани от венетите, от бодричите, от лютичите и от сърбите (лужичаните), но източниците, из които се извлекават тия сведения, са темни и приличат на приказница.

Най-първото славянско господарство, което е имало свой крал, свое господарствено управление и свое средоточие, е било българското. Но с български славяни са били населени още Ердел, Молдова, Влахия, Южна Русия и Возточна Унгария и след време, когато по ония места се появили различни диви орди, тия били принудени или да погинат в непрестанните бойове, или да преминат през Дунавът и да се смесят с другите свои братия. Сичкото това е дало повод на новите историци да заключат, че южните славяни са били покорени от някакво си татаро-финско племе, което след време се е ославянило. А доказано ли е какъв език са говорили завоевателите? — Гърците ни разказваха едно време, че даже и господ Саваот е бил грък, и ние бяхме принудени да ги слушаме и да не знаеме какво да им отговорим.

И така, горереказаните славянобългари, които били още идолопоклонници и които чрез своят скитнически живот и чрез своите нужди добили известно мъжество, нападали на своите рождени братия, отнимали земите им и накарвали ги да се откажат от своята нова вяра. Но една доволно голяма част от тия славяни останала на своите земи и изгубила се след време, т. е. овласила се и омаджарила се. Във времето на Симеона в горереказаните крайове са живели още голямо количество български съплеменници и тоя цар е употреблял сичките си сили да разпространи своето владичество и над тия страни и да състави едно могъществено българо-славянско цяло.

Когато громадната Римска империя била разделена на Западна и на Возточна, то южните славяни попаднали под властта на гърците, които закърпили своята нищожна Византийска империя с множество чужди петеци. Рим и Цариград ни представляват множество чудни неща. Така например ние видиме, че тия два града основават обширни империи и владичествуват над половината от светът без своя собствена вътрешна «душа» или без свой собствен народ. Единствените причини, които са поддържали тия две империи, са били умът и хитростта на владетелите и глупостта и неразвитието на покорените народности. Но византийското владичество се е продължало недълго време. В 678 г. българските славяни се

освободили от гърците, основали свое царство и разпространили своята власт над Тракия, над Македония и над Албания. Доколко многочислени са били в онова време българските славяни (които нашите историци наричат фини и монголи), се види из това, че още Константин Багрянородни в своята византийска история разказва на своите читатели, че тия са ославянили даже и Елада и Пелопонес.

Да видиме сега защо българските славяни са били наречени българи. Високоучените мъже, като например г. Дринов, г. Кръстович, г. Гилфердинг и др., говорят, че някое си урало-чудско, урало-финско, татарско и пр., и пр., и пр. племе събрало в приволжките страни вярна дружина, нападнало на многочислените славянски племена, покорило ги, дало им своето име българи и ославянило се в продължението на някакви си сто и петдесет години! Приказнички!. . . Ако желаеме да обясниме някоя непонятна за нас дума, то тряба да кажеме, че тая дума е финска, монголска или циганска, и работата е свършена! А от какъв корен произхождат, молиме ви се, думите франк, лех, чех, сърбин или сръбин, шоп, влах, русин, грък и пр.? «Името на първият полски княз е било Лех, следователно и народът е усвоил това име» — ще да ни отговорят учените историци. Чудни хора!. . . Колкото за думата «славянин», някои гръцки историци говорят, че това име ни е дадено от старовременните византийци като почитна титла във времето на нашето кръщение. Това обяснение, както ни се чини, заслужва по-голямо внимание, нежели обяснението на думата българин. Не знаеме само защо гърците не са ни дали някое гръцко название, а предпочели са славянското. Но да оставиме това, защото нашето намерение е не да пресипваме из пусто в празно, а да откриеме истината.

Нека говори кой що ще, а ние ще кажеме — това никой не може да опровъргне, — че Тракия, Македония и Дунавска България са били населени още от най-незапаметните времена със славяни и че тия славяни са били покръстени още от първите Христови апостоли. (Глед. посланията на апостола Павла към Тимотея и към филипийците в Македония). Секи вече знае, че Юстиниян е бил славянин и че той е дал на своето отечество

Първа Юстинияна отделна йерархия, която се е управлявала от независим (автокефален) екзарх. А от какво население е била съставена тая екзархия? — Разбира се, че от славянско, защото и сам Юстиниян е бил славянин. Из гръцките паметници се види, че западните крайове на Македония са се наричали Илирик и че тия места, по които християнството е било разпространено много рано, са били дълго време средоточие на християнството. Туртулиян говори даже, че около 200 години после Рожд. Хр. е била покръстена и Мизия, а под име Мизия старовременните писатели са подразумявали сегашна България, т. е. оная страна, която лежи между Морава, Тимок и Искър.

Когато епархиите били разделени между цариградският и римският патриарх, то първият земал под своето управление Тракия и България, а вторият — Тесалия, Епир, Македония и Албания, а това разделение е станало много по-рано от петият век. А могли ли са горeказаните патриархи да управляват нехристиенски народи? — Разбира се, че не. На Охридската екзархия* със съгласието на сичките първосвещеници са били дадени Дакия, Втора Мизия, Дардания, Пресалтана, Македония и една част от Панония. На екзархът е било дозволено да управлява черковата си независимо, да посвещава епископи и архиепископи и да се избира от своите митрополити. Ако солунският викария, който е зависел от Рим и който е управлявал тия епархии, и да се не съгласил да одобри действията на Юстинияна, но императорът го накарал да уважава волята му. И така, охридската йерархия добила доволно скоро такава нравствена сила, щото Кирил и Методий след няколко столетия намерили в Охрида съществена помощ и довели в Преслава 40 попа да преведат необходимите черковни книги за нововъздвигнатата черкова. Разбира се, че тия попове са имали много работи, защото за сяка една черкова тия са били обязани да препишат сичките богослужебни книги, а това никак не би могли да направят само 40 души.

* Днес е доказано вече, че столнината на така наречената Охридска екзархия е била не Охрида, а днешни Кюстендил. В онова време тоя град се е наричал Първа Юстинияна. Юстиниян се е родил в тоя град.

Сичкото това и още многочислени други причини ни дават повод да кажеме, че южните славяни са били покръстени много по-рано от времето на Кирила и Методия или че в 861 или в 862 година е бил кръстен само българският цар и неговите боляри. Здравият разум не може да се не съгласи с нашето заключение.

Ние казахме вече, че християнството е било посрещнато не от царьовете, не от земните Юпитери и не от щастливите същества, а от бедните, от угнетените и от нещастните. Константин I се е кръстил в онова време, когато 4/5 от жителите на империята му са били вече християни. Същото срещаме в Росия, в Галия, в Чехия и пр. С една дума, ако другите вероизповедания са били разпространявани отгоре надоле, т. е. от предводителите на народът, то християнството е вървяло отдоле нагоре, т. е. то е намерило съчувствие най-напред между найпростите смъртни, които са го разпространили вече между по-горните класове и които след време са принудили своите правителства да се покорят на принятата от народът истина. Кои са били първите Христови апостоли? Кои са били, кажете ни, първите мъченици? Малоруският поет Шевченко в своята поема «Неофити» говори твърде основателно, че апостол Петър е проповядал в Рим по кръчмите и по баните, дето сиромасите са пропивали своята последня «лепта» и дето развратните жени са проводили пълен с отчаяние живот.

Но да кажеме няколко думи и за славянобългарското идолопоклонническо вероизповедание. Старите българи са се кланяли, както и сичките други народи, на природата или на нейните явления. Така например тия са се кланяли на дърветата, а особено на дъбът и вярвали са, че над горите господствува отделно божество, което у руските славяни и до днес още носи название леший (лесни или горски бог); тия са се покланяли на реките и на водата, в които по техните думи са живели множество богини, които са се наричали самодиви, вили, юдисамовили и русалки; тия са боготворили молнията, която се е управлявала от бога Перуна; тия са почитали бога Власа (св. Влас), който по тяхното мнение е защищал добитъкът им; най-после тия са се покланяли Страбогу (бог на ветровете), Дажбогу (бог на слънцето) и пр. Освен сичките тия божества сяка една къща е имала свой собствен бог, който се е наричал Домовой. Идолът на Перуна е бил дървен, но главата му е била направена от сребро, а мустаките му от злато. Храмове и особени жреци старовременните славяни не са имали, но у тях са били предсказатели (влъхви и магьосници). Секи един баща е приносил на боговете жертви сам за себе си и за своето семейство. Понякогаж Перуну са се принасяли и човечески жертвоприношения.

III

Кръщението на българският народ е важно по много причини. Ако преди това кръщение българите и да са имали свое господарство, свое самоуправление и свое голямо или малко развитие, то сичкото това е останало за нас почти неизвестно, защото в онова време нашият народ не е умял още да чете и да пише. С една дума, у българският народ заедно с кръщението се появява и първата българска писменост, първото човеческо образование и първата литературна деятелност. Ако Иван Екзарх Български и да говори, че българският народ още преди кръщението си е умел да пише с «чърти» и с «резки», то ние не намираме от тия писмена никакви следи. Из сичко се види, че «чъртите» и «резките» са имали голямо сходство с робушите, които се употребляват и до днешният ден от незнающите да четат.

Разбира се, че това кръщение е било важно не само за българите, но и за сичките славянски племена въобще. Първите деятели, които са превели Свещеното писание на славянски език, са били славяно-българи. Тука сме длъжни да кажеме и това, че и езикът, на който е било написано първоначално свещеното писание, е бил така също народен език на това славянско племе. В онова време между славянските наречия не е съществувало такова голямо различие, каквото съществува днес, следователно българо-славянският език твърде скоро е станал общи литературни език на сичките славянски племена и получил е доволно богата обработка.

Но ние казахме вече, че по-голямата част от българските славяни е била покръстена още преди св. Кирила и Методия, следователно нашата обязаност е да разгледаме тоя въпрос малко по-нашироко, т. е. да видиме на какъв

език са се молили първоначалните славяни и съществовали ли са у тях славянски богослужебни книги. Ако някои учени мъже и да говорят, че преди кирилицата, т. е. преди измислените от св. Кирила писмена, е била изнамерена глаголицата* и че с нейната помощ старовременните славянски племена са извършвали своите потребности и имали са на своят език много черковни книги, но множество достоверни факти противоречат на това мнение и дават ни да разбереме, че глаголическата азбука е била измислена много по-късно от кирилицата и от времето на св. Кирила.

Черноризец Храбър, който е бил почти съвременник на нашите равноапостоли, говори, че преди Кирила и Методия славянските християни са извършвали своите потребности с гръцките и с латинските писмена. «Но човеколюбец бог — продължава Храбър, — който управлява сичко и който не оставя човеческият род без разум, но синца ни води към разумът и към спасението, помиловал славянският род, изпроводил му св. Константина Философа, називаемаго Кирил, който е бил мъж праведен, който е любил истината и който е сътворил славянските писмена. . . Някои си говорят: «А за какво са тия славянски книги? Тях е направил не бог и не ангелите, и «неизконни» (неотдавнашни) са тия. . . А други мислят, че бог е заповядал да се пишат книги само на три езика. . . А ние ще да отговориме из светите книги, които сме изучили, че всичко на светът бива от бога, а не от другиго и че славянските писмена са по-свети и по-честни, защото тях е сътворил свети човек, а гръцките са измислени от идолопоклонническите елини. . . А ако ги попитат в кое именно време (са измислени славянските писмена), то знаят и ще да кажат. . . в лято 855.» После тия няколко реда ние се отказваме да уверяваме нашите читатели, че кириличeската азбука и първите свещени славянски книги са били дело на равноапостолните братия. Съществува и такова мнение — което, да кажеме право, няма в себе си никаква правдоподобност, — че солунските братия са измислили не

* Глаголицата се е употребляла от католическите славяни, на които папите са запрещали да употребляват кирилицата (като еретическа). Най-старите глаголически паметници са от XI век. Гл. «Обзор истории славянских литератур» от Пипина и Спасовича.

кирилицата, а глаголицата. А съществуват ли каквито и да би били факти, на които би се облегнало това мнение? — Не. Това мнение не е нищо друго освен голи предположения.

Но кои са били тия славянски просветители? Отде са били тия родом? От какво са произхождение? — Почти сичките житиета, сичките хронографи и сичките легенди са съгласни между себе си, че Кирил и Методий са били родом из Солун, че баща им се е наричал Лев и служил е във византийската служба и че и двамата са получили «византийско» образование. Колкото за тяхното произхождение, което е за нас доволно важно, ние намираме почти у сичките съвременни историци еднакво мнение, т. е. че тия равноапостолни братия са били гърци, че са знаели славянски и че са обичали своите съседи с такава искрена и възвишена любов, щото са добили желание да им направят добро. Чудни неща! Ние знаеме твърде добре, че гърците «от века и до амина» са били себелюбив, горделив и завистлив народ; ние знаеме твърде добре, че тия «велики хора на малките работи» са презирали своите съседи, наричали са ги варвари и старали са се да ги огърчат; най-после ние знаеме твърде добре, че между славянските племена и гърците още от най-старите времена е съществовала отчаяна вражда, постоянни кръвопролития, племенна ненавист и ожесточени войни. Разбира се, че ако земеме сичкото това в съображение, то сме длъжни да кажеме искрено и безпристрастно, че гръцка ръка никога не би се повдигнала да напише «Въ началѣ бѣ слово.»

Но какви са ония причини, които са накарали учените историци да заключат, че славянските просветители са били гърци? — Тия причини са следующите. В хронографите и в житиетата на равноапостолните братия се говори само, че Кирил и Методий са били родени в Солун, а «солуняни вси чисто словенски беседуютъ»; че «той (Кирил) е изучил славянското учение» или че «той е знаял славянският език и бил е философин в гръцкият»; най-после, че «тия (Кирил и Методий) са превели свещеното писание от гръцки на своят език» (на славянски). А сичките тия факти, знаете ли, са темни и неясни! Чегато другите източници, по които са написани историите на сичките други старо-

временни народи, са по-ясни и по-определени?! Да се чуди ли човек, или да се мае! Но чакайте, чакайте. . .

Великите и високоучените хора имат слабост не да разгледват общият смисъл на тоя или на оня паметник и не да се ръководят по здравият разум, а да «доят» отделните думи, да търсят логически смисъл в погрешените имена и да обясняват темното и необяснимото. Но да видиме съществуват ли и такива паметници, които би утвърждали, че равноапостолните братия са били славяни. В множество жития и легенди се говори кратко и ясно, че тия са били б ъ л г а р и и че са превели Священото писание на своят език и за своят народ. Съществува и такъв исторически паметник, в който се говори, че «баща им е бил българин, а майка им гъркиня». Но да видиме какво говори за тия паметници славянският историк Гилфердинг. «Такова показание — говори той — няма в себе си нищо невероятно и може да бъде съгласовано с другите източници, в които Кирил и Методий са наречени гърци. Но ние знаеме, че тия са били синове на такъв един човек, който е занимал важна военна длъжност в Солун, т. е. в онзи град, който е служил в тая епоха като убежище и средоточие на гръцката стихия в Македония (?); достоверно е, че Кирил (Константин) още в младостта си е бил земен в цариградският двор и там е получил образование; най-после достоверно е и това, че Методий е занимал още по-висока длъжност, нежели неговият родител, т. е. че той е имал военноправителствена длъжност. И така, ако ние и да би допустили предположението, че в жилите на Кирила и Методия е текла славянска кръв, то и в такъв случай тия не са били вече славяни, а византийци.» Разбира се, че ако приемеме това заключение за истина, то тряба да накараме и слънцето да изгрее от запад и да зайде на восток. Секи от нас знае, че тоя същи Гилфердинг нарича Шафарика, Ганка, Добровски и Колара чехи и славяни, ако тия личности и да са били австрийски чиновници. Ние сме твърдо уверени, че ако някой от нас да би казал противното, то би бил осмеян.

И така, ние се съглашаваме, че бащата на нашите равноапостолни братия е бил византийски чиновник, че е бил возпитан или образован в гръцка школа, както и неговите синове, и че е живял между гърци, но в това

също време ни един разумен човек не може да допусти, че неговото семейство е било гръцко и че в неговите жили е текла гръцка кръв. За да докажеме тая проста и очевидна истина, нам не трябат нито исторически паметници, нито «буквоедски» изследвания, нито археологически сведения, защото здравият разум ни накарва да си съставиме следующите две заключения: 1) ние никога не можеме да повярваме, че един чист грък ще да се реши да отвори очите на своите врагове, т. е. че той ще се грижи за образованието и за развитието на онова племе, което е безпокоило неговото отечество, което е нападало почти ежедневно на неговите братия, което е пролило цели реки византийска кръв, което се е приближавало се повече и повече към столнината на Византия и което е посеяло към себе си в сърцата на ромео-гърците извънредна ненавист; 2) ние никога не можеме да повярваме, че един неславянин (а още и грък) ще да се реши да работи така енергически за разпространението на славянското просвещение почти у сичките славянски племена и че ще да действува против общото убеждение на своите братия, които са говорили, че надписът на Христовият кръст е бил написан само на три езика (на еврейски, на гръцки и на латински), следователно другите езици не са благословени от бога и другите народи нямат право да се молят богу със своят собствен език.

Ако съвременните историци да би обърнали малко по-голямо внимание на онзи дух, който царува в литературните произведения почти на сичките византийски писатели, то би трябало да се съгласят с нази, че гъркът и в ония времена е бил такъв, какъвто е днес. И така, нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме първи и последни път, че главната цел, която е накарала солунските братия да изнамерят особена азбука за своят народ и да преведат свещените книги, е била народна или политическа. Ако Кирил и Методий да би посрещнали помощ и съчувствие в Цариград, то след време не би търсили покровители в Рим и Методий не би бил ръкоположен за епископ от папата. Но да оставиме това и да продължиме своят разказ.

IV

Ние казахме вече, че славянобългарският народ е бил кръстен много по-рано от своят цар Бориса и че Кирил и Методий са кръстили само българският двор и една малка част от болярите. Да видиме сега как е произлязло това кръщение. Византийските писатели, които като гърци имат обичай да приписват на себе си сичките заслуги, които са се случили когато и да е за човечеството, говорят, че някаква си Борисова сестра, която е била земена от гърците в плен, която е живяла доволно дълго време в Цариград, която е била возпитана гръцки и която е приняла християнска вяра, се върнала в отечеството си и внушила на брата си любов към християнството.

В това време българското царство се намирало не в твърде щастливо положение. Борис предпринял война против сърбите, за да им отмъсти за нещастният поход на баща си Пресяма, но тоя поход се свършил нещастно; неговите войни с гърците, които се случили между 843 и 852 години, били така също нещастни; най-после неговото намерение да действува заедно с панонските славяни против франките (853 г.) останали безуспешни. Освен това в България се появил глад и мор; народът се намирал в отчаяние; Борис не знаял какво да прави и как да помогне на поданиците си, а гърците, които видели това положение, се приготовляли да му обявят война.

Сичкото това накарало Бориса да потърси свръхестествена помощ. Св. Методий и неговата сестра се възползували от горdesignated произшествия и обявили на българският повелител, че само вярванието в истинният бог е в състояние да отстрани сичките тия нещастия. Когато Борис повярвал, то бедствията се свършили и България оживяла. Някои гръцки летописци разказват за това събитие следующето: Борис повикал в своят дворец Методия много по-рано от своето кръщение. Методий бил живописец и Борис му заповядал да украси къщата му, т. е. да напише по стените ѝ ловджии и различни животни, защото той бил страстен ловец. Наместо зверове и птици Методий изписал страшният съд, който подействовал на Бориса и накарал го да спаси душата си и да се скрие от небесният огън. Ако

в тия два разказа и да съществува много измислено, то ние не можеме да се не съгласиме, че Методий е живял в българският дворец преди кръщението на царят и че е имал кого да поучава и кого да наставлява. Ние казахме вече, че народът е принял християнската вяра много порано от своят повелител.

Кръщението на българският цар станало тържествено. Борис изпроводил в Цариград свои посланици и явил на императора Михаила, че желае да се кръсти и да заключи с гърците вечен мир. Ако византийските летописци и да ни разказват, че Борис е бил принуден да заключи мир с императорът и да приеме християнската вяра от страх, т.е. че той е мислил чрез това да се избави от преследованията на гръцкото оружие, но ние имаме достатъчно факти да мислиме, че и това известие не е вярно. Ние видиме, че гърците му дават Загория (южната пола на Стара планина, от сегашни Сливен до Бургас) и излазят пред него не като повелители, а като просители. Същите летописци говорят, че из Цариград бил изпроводен архиепископ Йосиф, който кръстил Бориса заедно с неговите боляри. Болярите се възбунтували, но били усмирени без никакви затруднения.

В едно от многочислените житиета на св. Кирила и Методия се говори даже, че когато бил кръстен българският цар и когато българите се не нуждали вече от проповедници, то византийският император повикал светите братия в Цариград и посъветовал ги да оставят България и да идат в Моравия, дето тяхното присъствие било почти необходимо. Както щете, а ние намираме и в тия няколко реда гръцко самохвалство. Гръцката девиза както в старите времена, така и до тая минута е следующата: «Сичко, щото е добро и похвално, е направено от нас, а сичко, щото е лошаво и безчовечно, принадлежи на другите народи, т. е. на варварите.» Ние мислиме, че солунските братия са оставили България и отишли са в Моравия не по желанието на византийският император, а по своето собствено побуждение. А кой може да ни докаже, че и Борис не е принимал участие в това общеславянско и братско дело?

Когато нашите равноапостолни братия оставили България, то техните места били заняти от византийски попове и калугери. Разбира се, че тия чужденци не са

били в състояние да удовлетворят потребностите на българският народ по много причини. Ние имаме основание да мислиме, че България в онова време е имала голяма нужда от свои народни архипастири и проповедници, които би знаяли езикът и обичаите на новопокръстенията двор и които би работили чистосърдечно и безкористно, безпристрастно и човеколюбиво. Гърците не са могли да се похвалят с подобни достойнства. По нашето мнение българският народ е гледал на гръцките проповедници с ненавист и после кръщението на царят или на дворът и че Борис е избягвал сяко едно подчинение от Византия.

Скоро после своето кръщение Борис се отказва вече от гръцкото духовенство и влазя в сношения с папата. Папата изпроводил в България свои проповедници, които посъветовали българският цар да изгони из земята си сичките други проповедници и да приеме само римските. Из сичко се види, че единствената причина, която е накарала Бориса да иска от папа Николая епископи и наставници, е била тая, че гърците не са одобряли славянската литургия, славянското просвещение и независимостта на българската черкова. Борис е молил папата да основе в България отделен патриархат и да освободи българският народ от гръцкото влияние. Папата, както и гърците, се отказал да изпълни волята на царят, но изпроводил му нови проповедници.

В това време между папа Николая и патриарха Фотия произходила страшна борба и вселенската черкова била поколебана от самото си основание. Западният и восточният патриархи делили между себе си първенството, т. е. секи от тях се старал да бъде глава на сичката Христова черкова и да докаже своите права относително първенството. Когато папските проповедници пристигнали в България, то гореказаната борба приела още по-грозни размери. Патриарх Фотия помолил светските власти да влязат в ближни сношения с Бориса и да му докажат, че римското учение е еретическо и нехристиянско. Византийските императори Михаил и Василия се обърнали към Бориса с молба да изгони римските проповедници. След време, когато Борис се уверил, че папа Николай няма да удовлетвори неговото желание, т. е. че и Рим не желае да одобри независимостта на българската черкова,

той изгонил западните свещеници и припознал изново цариградският патриарх — който му обещал доволно много — за глава на вселенската черкова.

Но да си зададеме още един вопрос. Участвовал ли е св. Кирил при кръщението на българите, или не? Тоя вопрос, който може да се реши с две думи, е накарал множество учени мъже да напишат цели томове, да изпремятат сичките стари хронографи, житиета и легенди и да не кажат почти нищо. Така например тия говорят, че св. Кирил не е можел да участвова при българското тържество, защото във времето на Борисовото кръщение, което е станало в 863 г., той е бил в Моравия. Ние мислиме противното. Когато Кирил е отивал в Моравия, той е бил длъжен да премине през България, следователно някои легенди имат твърде яко основание да кажат, че българите са били «просвещени» повече от Кирила, нежели от Методия.

Но да предположиме, че св. Кирил не е участвовал при кръщението на преславският двор и че в моравското житие на славянските просветители, в което се говори, че «българският народ е бил покръстен от Кирила», са разказани невероятни неща. Ако е сичкото това така, то кажете ни, молиме ви се, как тряба да си обясниме думите на диоклейският презвитер, който говори просто и ясно, че «Кирил е кръстил по-напред хозарската земя, а после е обърнал в християнство българският народ»? «Известието на тоя летописец е невероятно» — ще да ни отговорят високоучените филологи. «А можете ли да ни докажете противното с неопровържими факти?» — ще да попитаме ние. «Сичко, щото противоречи на нашите предположения, не заслужва никакво внимание» — отговарят тия. Разбира се, че ако у хората съществува болезнена страст да обясняват историческите събития с подобна логика, то и ние свободно можехме да докажем, че Юпитер е бил римски папа.

Но за нас е милион пъти по-важно кръщението на българският народ, нежели кръщението на българският цар. Ако разгледаме с особено внимание историческите и легендарните паметници на св. Кирила и Методия, то ще да дойдеме до такова заключение, че «ако преславският двор и да е бил покръстен само от Методия, то

българският народ е бил покръстен, научен, «просветен» и воведен в християнското стадо и от двата брата». Това не могат да опровъргнат ни самите исторически паметници, които, да кажеме право, са дошли до нас осакатени и пълни с противоречия. Първата дума, която е написана със славянски букви от солунските братия, е била за българските славяни и на българо-славянски език, следователно, преди да станат проповедници на отдалечените славянски крайове, славянските просветители са били длъжни да просветят и да научат своите еднородни братия.

И така, ние мислиме, ако само византийското известие е достоверно, че византийският император е можел да даде Кирилу и Методию апостолско значение и да ги изпроводи по далечните славянски земи да проповядат Свещеното писание само после техните успехи между българските славяни. Ако тая наша мисъл не е вярна, то ние не знаеме защо византийският император е избрал именно св. Кирила за тая цел, а не други лица, когато е доказано, че във византийската столнина в онова време са се намирали доволно голямо количество проповедници и богослови. Но преди да свършиме тая глава, ние сме длъжни да кажеме още веднъж, че нашите историци, които желаят да обяснят това или онова събитие из българската история, тряба да бъдат осторожни и да гледат на секи един исторически паметник просто, без очила и без напразни въображения, защото сяка една своеволна фантазия не само че не открива истината, а, напротив, простира темна сянка и на и без това доволно темни и неудовлетворителни хронологически забележки.

V

По мнението на Шафарика Константин (който е бил наречен в калугерството Кирил) се е родил в 827 година в Солун. Освен Методия той е имал още шест брата. «Ако Константин и да е бил най-малкият — говорят множество житиета, — но той се запознал с книжевната мъдрост много по-рано даже и от брата си Методия, защото е обичал учението и защото е бил даровит.» Множество исторически паметници и житиета го наричат Константин Философ. Най-напред той се учил в солунската школа. «Когато достигнал на седмогодишният си възраст — говори Шафарик, — той се предал на учението, а когато му се изпълнили четиринайсет години, той изгубил баща си (841 г.) и бил повикан в Цариград от логофета Теофилакта.»

В Цариград Константин бил земен в императорският дворец и получил обширно образование. Той се учил заедно с императора Михаила, който в това време е бил още младо момче. Доколко е достоверно това известие, ние не знаем, знаеме само това, че когато Константин се е учил в Цариград, то е имал повече от петнайсет години, когато неговият венценосни другарин е бил четиригодишно дете. Освен това историята ни разказва, че Михаил е бил возпитан твърде лошаво и че неговият характер е бил развален до най-последнята крайност. Известно е, че Михаил се е намирал под контролата на своята развратна майка Теодора и под себелюбивата десница на своят уйка Варда, които са употребляли сичките си сили да отвлекат вниманието на императорът към друга страна и да владеят независимо. Разбира се, че техните труди са били увенчани с изобилни успехи. По думите на Шльосера, когато Михаил бил още дете, то у него се появляли вече ония гнуснави наклонности и ония скотски страсти, които ние посрещаме с неудоволствие и със съжаление даже и във възрастните хора. И така, ние имаме достаточно причини да мислиме, че Кирил не се е возпитавал заедно с императорът.

Но да оставиме това и да вървиме след източниците. «Техен учител е бил знаменити Фотий, който е бил един от най-просвещените и от най-знаещите хора в онова време. Фотий им чел словесните науки и логиката. После това Константин (но ние ще да го наричаме Кирил, защото това име е по-употребително) изучил философията и естествените науки.» Но най-главното негово достойнство по мнението на някои историци се е заключало в това, че той е знаял множество езици. «Освен своят солунски език той е знаял още латински, гръцки» (по думите на архимандрита Макария), «еврейски, самарски и хозарски» (по думите на легендите). Колкото за неговият ум и за неговите способности, ние можеме да съдиме от това, че той още юноша се е препирал с пат-

риарха Йоана (843 г.), който е бил свален от патриаршеският престол, за богословски предмети.

Но както и да е, а Кирил твърде скоро обърнал към себе си вниманието на византийският двор. Неговият ум, неговите способности, неговото образование и покровителството на някои високи в онова време личности са могли да го наградят с големи почести и с извънредна слава, но неговото сърце е било упътено към друга страна, дето са живели неговите рождени братия (които са се нуждаели от неговата мъдрост) и дето се е приготовляла за него богата жатва. Когато Теофилакт — който назначил Кирила за управител на своя двор, който му дал дозволение да влазя когато и да пожелае в царските палати и който го обичал от сичкото си сърце — му предложил да го ожени за своята кумица, то бъдъщият апостол му отговорил, че «не желае нито почести, нито богатства», защото учението е заняло сичкото негово същество. Скоро после това Кирил принял калугерски чин и бил назначен за библиотекарин в патриаршеската библиотека, която се намирала в черковата на св. София. Но тая служба била напустена от него твърде скоро.

Причината, която е накарала Кирила да остави не само библиотеката, но и Цариград и да се скрие в един от манастирите, е неизвестна. Из сичко се види, че Кирил, който е бил чист и честен, не е можел да гледа онзи разврат, който е царувал в онова време не само в императорскиат дворец, но и между духовенството. Но император Михаил употребил сичките си сили да намери Кирила и да го доведе изново в Цариград. По думите на един от източниците, когато Кирил се върнал в Цариград, то пожелал да бъде професор на философията и «да учи не само гърците, но и чужденците». Кажете ни, молиме ви се, как разбирате вие тия думи? Ние видиме в тях още едно доказателство, че Кирил е имал славянско сърце, което го е накарвало да более за своите непросвещени братия и което му е давало повод да им бъде полезен.

В това време Кирил е имал вече случай да влезе с тогавашните богослови в религиозни препирни и да докаже на патриаршеският клир, че неговите дарования са богати и силни. Тия дарования накарали императорът да изпроводи Кирила заедно с друг един богослов,

комуто името било Георги, при милитенскиат емир Амермана. Тия са били длъжни да се препират със сарацинските проповедници, т. е. да определят коя вяра е почиста. В това време Кирил е имал не повече от 24 години. Когато се върнал в Цариград, то изново оставил императорскиат дворец и многогрешната столнина и отишел при брата си Методия. От това време Кирил захваща своята велика деятелност между славянските племена, която той не оставя вече през сичкият си живот.

Солунското житие на св. Кирила говори така: «После това (после неговите проповеди между сарацините) Константин отиде в Брегалница и намери няколко славянски християни. Иния, които още не бяха кръстени, той кръсти и воведе ги в православната вяра.» В това време, както ни се чини, двата брата са се старали да преведат на славянски език и богослужебните книги. Но сами ли са тия работили над това громадно предприятие? — Ние не вярваме. Ако в Преслава са били доведени из Охрида 40 свещеника да приготвят необходимите черковни книги за дунавските крайове и за преславскиат двор, то тия са могли да работят това дело и много порано. Други говорят, че това предприятие е било захванато на Св. гора.

Но преди да продължиме животописанието на Кирила, ние сме длъжни да кажеме няколко думи за Методия, защото от това време тяхната деятелност, техните стремления и техните мисли стават общи. Методий се возпитавал дома си, постъпил на военна служба, няколко годин управлявал «княжен емъ славянскимъ», т. е. бил византийски управител в славянските области, а после се покалугерил и захванал да мисли за духовното благосъстояние на своите братия. Методий, както и Кирил, имал извънредни способности, обширен ум, добро сърце и честна душа. Неговият живот бил чист и непорочен.

В това също време, когато Кирил изучал философическите науки и старал се да добие обширни познания и да научи различни езици, Методий изучал хорските сърца. Твърде скоро той изучил добрите и лошавите страни на човечеството, с което имал работа, изучил неговите нужди и потребности, изучил неговият живот и неговите нрави и обичаи и захванал да търси

средства да му помогне. Житиетата ни разказват още, че Методий е имал хубаво лице и гиздава снага; че е имал твърд и постоянен характер; най-после, че не е обичал противоречия и препирал се е разпалено.

С една дума, ако Методий и да е имал добро сърце, но той е бил твърде строг към ония, които му са се противили. Той постъпил във военната служба твърде рано. Когато императорът видял неговите способности, то го назначил за войвода в славянските земи. Тая служба той занимал в продължение на десет годин. Най-главното старание на Методия в това време е било да ощастливи колкото се може повече славянските племена и да им бъде полезен в сяко едно отношение. И така, животът и деятелността на Методия се отличава от животът и деятелността на Кирила не само с отделни черти, но и с сичкото направление на неговите мисли и действия. Методий е бил турен в по-тесни и в по-частни отношения с практическите вопроси на действителният живот, нежели неговият брат; той не посвещал своето време на философически размишления и не изострял своето красноречие между византийските богослови и ритори, а извлекал е своите познания из човеческите сърца и из самата действителност; най-после той не е желал да блести и да влазя в богословски препирни с така наречените еретици, а старал се е да воведе в народният живот ония начала, които са били още теории в главата на неговият брат.

С една дума, Методий е турил първият камък в основата на славянското здание, което след време е извело славянският народ из неговото темно царство, което му е дало място между другите европейски народи и което го е накарало да завладее своето отделно съществование, своето самостоятелно отличие и своето народно самосъзнание. Ако Методий и да не имал такова философическо развитие, каквото видиме у Кирила, но той е превъзходил брата си в друго отношение, т. е. той е знаял животът и работил е за простите смъртни.

С една дума, ако разгледаме малко по-дълбоко тия две личности, то не ще да знаеме на коя от тях да дадеме предпочитание. Както единът, така и другият са били човеколюбиви, умни и решителни; както единът, така и другият са били народолюбиви и трудолюбиви; най-после както единът, така и другият са «обичали ближните си много повече, нежели сами себе си». «После своята десетилетна служба на Византия Методий оставил мирските суети и принял монашески чин.» Той се преселил на Св. гора и занимал се с «чтение». Някои историци мислят, че двата брата са се решили да преведат славянските книги не в Брегалница, а на Св. гора, дето Кирил намерил своят брат. Но за нас е важно не мястото. . . За нас е важно само това, че после животът им в атонските манастири деятелността на равноапостолните братия добива вече общо направление и че техните имена се съединяват за бъдущите подвиги. Но дето и да е, т. е. в Брегалница ли или на Св. гора, а в това време Кирил и Методий са се решили вече да посветят животът си на славянските народности, да преведат свещените книги на своят собствен език и да разпространят християнското учение и по най-далечните славянски крайове. . . «Кирил бил изпроводен да проповяда на хозарите, а Методий отишел да просвети българският цар и неговите боляри.»

VI

Да продължиме сега животописанието на Кирила и да се попитаме: ходил ли е той наистина да проповяда на хозарите Свещеното писание, или не? Но да видиме по-напред какво говорят житиетата и хронографите за това пътешествие. В 857 г. из Хозария били изпроводени в Цариград посланици, които помолили императорът да им изпроводи някой учен мъж, който би им открил истинната вяра, защото евреите и сарацините ги съблазняват.

Рижкият епископ Филарет*, който извлкава своята статия из житиетата, говори за това дело така: «Кирил с брата си Методия (?) се отправили в Хозария (857—858) и Кирил успял да привлече каганът (ханът) на своята страна до такава степен, щото той позволил сякому, който и да пожелае, да приеме християнската вяра;

* Филарет епископ Рижский. Кирилл и Мефодий, славянские просветители («Чт. Общ. Истор. и Др. Росс.», 1846—1847, т. IV).

а на гърците, които живели по тия места, той запретил да принимават юдейство и мохамеданство. Който не изпълнял тая заповед, той се осъждал на смърт.»

Ако желаете да знаете нашето мнение, то ние ще да кажеме, че гореказаното пътешествие е измислено. Ние мислиме, че не само Методий, но и Кирил не е ходил в «хозарската земя». Ако разгледате с особено внимание хронологическите цифри, то ще да се уверите, че последньото наше заключение е вярно. Един от сръбските учени (в «Гласник Ср. Слов.») е изказал още преди няколко години мнение, че наместо България летописците и съставителите на легендите, които са се ръководили барем отчасти по летописите, са написали Хозария. И наистина ние видиме из летописите и из легендите, че равноапостолните братия са се намирали в едно и също време на две места, т. е. и в България, и в Хозария. Но да предположиме, че Кирил (без Методия) е бил в Хозария, и да продължиме своето обозрение, защото, както казахме вече по-преди, нашата обязаност е да изложиме тука само онова, щото е вече доказано.

За деятелността на Методия в България ние говорихме вече, следователно тука сме длъжни да кажеме само това, че когато славяно-панонските князове Ростислав, Святополк и Коцел изпроводили в Цариград свои посланици да искат проповедници, то светите братия са се намирали в България, т. е. в дворът на българският цар Бориса, който е бил наречен в светото кръщение Михаил. Разбира се, че ако това наше мнение и да е само предположение, но ние сме много поблизо до истината, нежели ония историци, които земат баснословните предания за истина и които не знаят какво да правят с България, т. е. които никак не могат да определят времето, в което е бил кръстен Борис и неговият двор.

Друг вопрос. Кажете ни, молиме ви се, защо гореказаните князове са искали проповедници именно из Цариград, а не из Рим? Защо тия князове са били незадоволни от римското, от гръцкото и от германското духовенство? Най-после защо тия желаят да имат славянски апостоли? Моравските посланици говорят, че «ако по техните места и да са се появили множество проповедници из Гърция, из Италия и из Германия, но

моравците, които са прости и неразвити хора, не могат да ги разберат, следователно тия молят цариградското духовенство да им даде такива учители, които би им обяснили същността на християнската вяра и учението на Христа на техният собствен език». После дълги размишления Цариград се решил да изпроводи в западнославянските страни Кирила и Методия. Както щете, а ние мислиме, че ако славянските апостоли да не би се отличили в България, ако моравците да не би били известни за тяхната деятелност и ако славянската проповед да не би била вече разпространена, то не би се случило и това важно събитие.

«Когато император Михаил, патриарх Фотий и княз Варда узнали желанието на моравските славяни — говорят легендите, — то изпроводили да повикат светите братия из България — дето тия проповядали словото божие и дето превождали свещените книги на славянски език — да дойдат в Цариград и да приемат своята нова длъжност.» Разбира се, че ако патриарх Фотий и император Михаил да не би знаяли какво влияние са добили Кирил и Методий между българските славяни, ако да не би искали да подлеят вода на западното римско духовенство и ако да не би мислили да привлекат на своята страна България, която е била посещавана и от римски проповедници, то желанието на моравците би останало неудовлетворено и солунските братия би били накарани да преклонят колената си пред общественото гръцко мнение, което никога не е одобряло развитието на другите народи и народности.

Моравските посланици говорят просто и ясно, че западните славяни и техните князове желаят да видят в земята си такива проповедници, «които би им проповядали словото божие на славянски език и които би разпространили между тях славянските писмена»; а сичкото това ни дава пълно право да повториме още веднъж своето убеждение, че солунските братия са отишли в Моравия повече по своята воля и по своето убеждение, нежели по желанието на когото и да е, ако византийците и да ни разказват, че тия са били послушни служители на Михаила и на Фотия.

Даже и А. Гилфердинг не мисли противното. В неговата статия «О Кирилле и Мефодии» ние намираме

следующата страница. «Кирил — говори той — се е родил и возпитал в Солун, главният град на Македония, която в онова време още повече, нежели в сегашньото, е била в пълен смисъл славянска страна. Само в главният град се била съхранила гръцка стихия, но тоя град е бил обиколен със славянски селения и служил е за тях като сборно място. Тамошните славяни, които попаднали под властта на Византийската империя, са били вече кръщавани и наричани християни; но християнската вяра все още е оставала за тях гола формалност, на която тия са се подчинили само и само да угодят на своите повелители, но която не говорила почти нищо нито на техният ум, нито на тяхното сърце.

Такава е била оная околност, в която е израсъл св. Кирил. Тая околност, със сичките свои нужди, е трябало да стане за него известна, а особено затова, че неговият по-стари брат Методий в продължението на много години е бил началник на една част от Македония, а именно оная част, която по причина на своето изключително славянско население в онова време се е наричала Славиния.

Да присъединим при тия вънкашни обстоятелства искреното и дълбокото християнско (и «народолюбиво» ще да притуриме ние) настроение на Кирила, неговата жажда към духовният подвиг, с която той, както се види из сичките старовременни сказания, се е отличал още от най-младите свои години, и ние ще да разбереме, че мисълта да помогне на славяните («на своите еднокръвни братия» ще да притуриме ние) и да стане за тях известител на божията благодат е трябало да го обладее още в младостта му, когато той е живял именно в тая околност.

По-нататък да вземеме във внимание, че Кирил е получил най-съвършено образование, светско и духовно, каквото в онова време е била способна да даде Византия, и ние ще да разберем, че средството, което е било употребено за осъществлението на неговите мисли — онова средство, на което са указали и учениците на черковата, и примерите на нейната история, — се е определило и уяснило още отрано в неговото съзнание. Ако Кирила да не би обладяло убеждение, че неговото призвание е да бъде просветител на славянските племена, ако тая идея да не би израсла заедно с него и ако да не би била най-главната цел на сичкият негов живот, а само случаен епизод из тоя живот, то можел ли би той през своят недълъг живот да извърши такова громадно дело — такова дело, от което води своето начало духовното развитие на сичките славянски народи? Мислите ли вие, че за това е била достаточна само шестилетната негова официална деятелност в Моравия? А как щеме да си обясним неговото влияние на своят брат Методия, който е бил по-стар и по-сановит от него и когото е той накарал — ако Методий и да не бил приготовен за това — да се отдаде после правителствената служба на книгите, а после на проповедта и да стане най-преданият негов помощник?

Мене е очевидно, че Кирил е бил из числото на ония избрани хора, които намират своето предопределение да изпълнят някое велико историческо дело сами в себе си и посвещават животът си изключително на това дело. Аз смятам, с психологически доказателства, че е съвършено невъзможно да се допусти, че Кирил се е завзел да изпълни това историческо дело само по причина на посолството от страната на моравският княз Ростислава в Цариград.»

И така, А. Гилфердинг мисли, че са съществовали и други причини, а тия причини по нашето мнение са ония, за които ние упоменахме вече. На друго място (в своята книга «Письма об истории сербов и болгар») същият автор, като говори за кръщението на България, пита: «А можел ли е такъв един човек (Методий), който е възвещал и превождал словото божие на славянски език, да остане хладнокръвен в онова време, когато се е приготовляла да приеме «божието слово» най-могъществената и най-ближната славянска държава (България)?» «А можел ли е такъв един човек, какъвто е бил Кирил, да се ограничи само с България и да се не старае да даде по-широки размери на своята идея?» — ще да попитаме ние. Нека секи от нас помисли над тия два вопроса и да ги реши, както знае.

VII

Но както и да е, а славянските равноапостолни братия се решили да идат в Моравия, да посеят славянско самосъзнание и в сърцата на моравците и да научат народът да чете и да пише. Но тука е забележително следующето. Когато Кирил бил повикан из България в Цариград, за да му се предаде горna казаната мисия, то императорът му казал така: «Аз зная, че ти не си здрав, но необходимо е, щото именно ти да идеш в моравската земя.» «Ако и да съм немощен и болен — отговорил Кирил, — но аз ще да ида в моравската земя с голяма радост, ако само вие ми дозволите да проповядам на моравците словото божие на славянски език.» Ние оставяме секиго да мисли над тия няколко реда по своята воля.

В 863 г. Кирил и Методий били вече в Моравия. Ако разгледаме паметниците с особено внимание, то ще да видиме, че светите братия са били посрещнати с голяма радост и с явно удоволствие, че народът е бил във възхищение, когато чул словото божие на своят народен славянски език, и че секи е бил готов да се учи да чете и да пише. С една дума, по думите на легендите Кирил и Методий са извършвали с истинно апостолско усърдие онова свято дело, за което са били повикани, т. е. тия учили децата да четат и служили в черковите на славянски език.

Най-напред Кирил и Методий се поселили във Велеград, който бил столнина на Моравия, и били приняти от моравският княз Ростислава с отворени обятия. Ростислав отворил първата славянска школа и напълнил я с достатъчно количество ученици. Ако Моравия в онова време и да била вече покръстена, но римското духовенство, което се старало не за разпространението на християнското учение, а за своята собствена гуша, т. е. за своите розкошества и удобства, служило в черковите на латински език, който бил понятен само на римските «жреци»; скривало евангелието и евангелското учение, което противоречило на техните проповеди и поучения; най-после старало се да привлече простите хора само с вънкашни черковни обряди, т. е. със златни одежди, с дебели свещи, с полиелеи и пр., които са се купували пак от гърбовете на верующото стадо и които не са имали нищо общо с учението и с нравствените начала на Христа.

Доколко е бил просветен народът от това духовенство, се види из панонското житие и из някои други исторически паметници. Ето що говорят тия паметници: «Ако до това време (до Кирила и Методия) моравците и да са били християни, но нравите им и обичаите им бяха още съвсем езически.» Следователно, когато народът захванал да слуша и да разбира учението на новите апостоли, когато разбрал смисълта на евангелското учение и когато разгледал животът на своето духовенство, то у него се появило желание да открие истината и да не вярва вече никому безусловно. Ние смело можеме да кажем, че учението на Ивана Гуса е било продължение от онова историческо стремление на моравският народ, което се е появило още при Кирила и Методия против римското духовенство и което е имало чисто народен характер.

Разбира се, че проповедите на Кирила и Методия не са могли да се харесат на горeказаното духовенство, което е употребляло сичките си сили да лови риба в мътната вода или да пасе сляпо стадо, което в такива случаи бива и по-млечно, и по-вълнесто. Римското духовенство, както и папа Николай, въстанали против Кирила и Методия и пожелали да ги изгонят из Моравия. Епископите и висшето немско духовенство ненавиждали светите братия за това, защото тия ги обвиняли пред народът за тяхното незнание, за техните криви понятия и за техният нехристиянски живот и защото славянските племена са слушали своите нови апостоли и изпълняли са волята им; а папа Николай за това, защото Кирил и Методий разваляли неговите «автокефални» планове, защото били почти независими и защото говорили истина.

И така, още от самото начало на своето апостолство в Моравия тия били принудени да се борят както с невежеството на фанатиците, така и със себелюбието и с развратът на духовенството. Старците, които никога не уважават младото и новото, говорили, че «секи един човек тряба да прави онова, щото са правили неговите бащи и деди, и че сяко едно нововведение е и безполезно и опасно»; а римските архиереи проповядали, че «ако богу да би бил угоден славянският език, то надписът

на Христовият кръст, който е бил написан от Пилата, не би бил само на три езика, т. е. на еврейски, на латински и на гръцки». На първите Кирил и Методий отговаряли кротко и съветовали ги да уважават не старото, а правото, не миналото, а доброто и не плесниво, а полезното; а на вторите отговорили кратко и ясно, че «сичките езици тряба да хвалят господа».

А как е гледал на тия апостоли простият народ, който е търпял най-големите несправедливости и от силните, и от просвещените? Летописите ни разказват, че когато Кирил и Методий пропели наместо «Pater noster» «Отче нашъ», и наместо «Credo» «Вѣрую», то народът ги разбрал, постигнал смисълта на техните думи и от идолопоклонници станали такива християни, които били готови да защищават не само своята народна вяра, но и ония, които са го научили тая вяра.

Но деятелността на Кирила и Методия се не ограничила само с Велеград. Тия ходили из град в град, из княжество в княжество и из село в село и насякъде освещали черкови, градили параклиси, отваряли училища и приготовляли ученици. Това се продължало цели четири години (от 862 до 867). Но могли ли са славянските апостоли да останат дълго време в оная земя, която е била наводнена с техни противници? Множество факти свидетелствуват, че Ростислав, както и Борис, е желал да добие независимо черковно управление и да свали от шеята си римското и немското духовенство, следователно той е бил принуден да защищава новите проповедници, на които учението е отговаряло на неговите планове. Но Ростислав не е имал такива големи сили, каквито са имали противниците на славянската самостоятелност. Твърде скоро неговото непослушание накарало германският крал, залцбургският епископ и баварските епископи да му обявят война, която се свършила твърде нещастно за Ростислава. Сичкото това, а още и много други причини накарали и папа Николая да повдигне своят глас, да обвини светите братия и да ги повика в Рим.

В 867 г. Кирил и Методий били принудени да оставят Моравия и да «предстанат» пред архиепископът на Западната римска империя. Пътят им лежал през Панония и тия посетили панонският княз Коцела и преживели у него някое време. Коцел посрещнал славянските

апостоли с благоговение, научил се от тях да чете и да пише славянски и дал им петдесет души ученици, които Кирил и Методий били обязани да научат да четат. Тука сме длъжни да кажеме и туй, че в това време патриарх Фотий бил свален от престолът и папа Николай добил още по-голяма смелост да повика славянските апостоли в Рим на отговор за техните «противозаконни» действия.

Но ние тряба да повторименте тука още веднъж, че ако между Фотия и римските първосвещеници в онова време да не би произходила такава отчаяна и яростна борба, то и Фотий би показал Кирилу и Методию своите нокти, ако само, от друга страна, да не би му пречил Борис и неговият страшен за Византия народ.

Но скоро после това (31 ноември 867 г.) папа Николай умрял и на папският престол стъпил папа Адриан (4 декември 867 г.). Новият папа се боял да не изгуби своята власт в Моравия и Панония, която била изгубена по-преди, а в това също време нему се искало да подчини под римската тиара и България, следователно той е бил принуден да приеме славянските проповедници добре, да ги привлече на своята страна и да им дозволи да продължат своето дело, което намерило такова голямо съчувствие между сичките славянски племена.

Когато Кирил и Методий се явили в Рим, то донесли със себе си мощите на св. Климента (които по думите на легендите св. Кирил донесъл из Скития във времето на своята мисия у хозарите) и папата ги приел с особено тържество. Адриан излязъл пред светите братия в своето пълно облачение; след него вървяло сичкото римско духовенство със свещи и с кръстове в ръцете, а около тях сичките римски граждани. Кирил и Методий подали на римският първосвещеник своите славянски преводи, които били земени от Адриана и положени на престолът в черковата «Св. Петър». В същата черкова била отслужена и литургия, в която солунските братия приняли участие на славянски език. Множество римски епископи се въоружили против славянското богослужение и Кирил бил принуден да се препира с тях и да им доказва правотата на своето дело.

Скоро после това Адриан издал особено послание, в което се одобряла славянската писменост и действията на светите братия. Това послание въоружило латинското

духовенство още повече против солунските реформатори, но папата го принудил да мълчи. Почти сичките нови историци се съглашават, че Адриан е земал славянските апостоли под своето покровителство с политическа цел. Но какви доказателства са употребляли Кирил и Методий за своето оправдание? Житиетата разказват, че когато тия дошли във Венеция и когато латинските архипастири ги нарекли еретици, то тия им отговорили така: «Горе вамъ, книжникамъ, взявшимъ ключъ разуменія: сами не входите и желающихъ войти не пускаете.»

Но многотрудният живот на Кирила разстроил здравието му. Отдалечените и честите пътешествия, постоянните усилия и многосложната умствена работа убили неговити сили и той заболял. Множество легенди, които са се появили на Запад, ни разказват, че Кирил е приня монашески чин пред смъртта си и че неговото постриженне се е случило в Рим. Ние мислиме, че и това сведение е съобщено с цел. Някои легенди говорят, че на 26 януария (869 г.) Кирил постъпил в някакъв си манастир, в който желал да си почине от многото трудове. Ние мислиме, че именно това произшествие е дало повод на някои негови животописци да заключат, че той е бил ръкоположен от римското духовенство. Същите житиета ни уверяват, че пред смъртта си Кирил е молил своят брат убедително и горещо да не оставя славянските племена и да им бъде полезен до последните минути на животът си. Той се скончал на 14 февруария 869 г. В това време той е бил на 42 години.

VIII

Желанието на Методия е било да пренесе тялото на брата си в Македония и да го закопае между гробовете на неговите деди и прадеди. Папата се не съгласил. «Аз ще го поместя в оная гробница, която съм приготовил за себе си» — казал той. «Ако не желаете да изпълните волята на майка ни, то аз ви моля барем да поместите останките на брата ми в черковата на св. Климента, защото мощите на тоя светия са донесени в Рим от него» — казал Методий. Папата изявил съгласие и Кирил бил занесен в тая черкова с голямо тържество. После това Методий не пожелал вече да остане в Рим. Той искал да изпълни колкото се може по-скоро онова дело, което му завещал умиращият брат, т. е. да довърши «просвещението» на славянските племена. Папата се съгласил да изпълни волята му и посветил го в архиепископи.

Когато Методий се върнал в Моравия, то народът го посрещнал с особено тържество. Но в това време моравските земи се намирали в незавидно положение. Княз Ростислав, който бил голям почитател на светите братия, бил хванат от братовият си син и хвърлен в темницата. Методий отишъл при Коцела в Панония. Дълго ли време е той проживял в тая земя, ние не знаеме, знаеме само това, че след няколко години ние го намираме изново в Моравия. Както в Панония, така и в Моравия Методий отварял школи, учил народът да чете и да пише и чел в черковите славянски. Немските архипастири въстанали против ненавистният им проповедник още поожесточено. Тия склонили моравският княз Святополка на своята страна и накарали го да даде славянският апостол под съд. Това духовно съдилище е било съставено само от немски архиереи, т. е. от залцбургският архиепископ и от неговите подчинени. Между тях се намирал и Святополк, който не обичал Методия по различни причини. Когато Методий стоял пред своите съдии, то се изпотил. «Не мъчете вече моят архиепископ — казал Святополк. — Не видите ли, че той се е изпотил дотолкова много, чегато стои около добре напалена пещ.» Методий разбрал точността на тая насмешка и отговорил: «Истина е така, господарю! Когато един мъдрец бил попитан защо се е изпотил, то тоя мъдрец отговорил: «Защото съм се препирал с глупави хора.»

Методий бил осъден и заключен в темницата, дето и проседял около $2^1/_2$ години (от 872 до 874). Но моравците се възбунтували и поискали да освободят своят апостол. Папата, който имал множество причини да защити Методия, освободил невинният човек и възвел го на моравското архиепископство. Но славянските врагове не дремели. Тия изпроводили до папата прошение, в което се говорило, че Методий разпространява между моравците заблуждения, че не следува по правилата на вселенската черкова и че проповядва ереси.

Методий бил повикан в Рим (879 г.). Той се отправил тутакси, излязъл пред папа Йоана VIII и бил припознат

за невинен. Папата го изпитвал твърде дълго време и предлагал му различни вопроси, на които Методий отговорил удовлетворително. После това Йоан му дал архиерейско послание, земал го под своята защита и дозволил му да се върне на своето място и да продължи захванатото дело. Това се случило в 880 г.

Но да кажеме няколко думи и за това важно послание. В него се говори, че папата е изпитал Методия и открил е неговата невинност, т. е. че той вярва правилно в символът на православната вяра и пее в черковите съгласно с евангелското и с апостолското учение; в него се говори, че славянското богослужение не е противно на бога, защото божието име тряба да се възхвалява на сичките езици и защото секи един език е създаден от вседържителят; най-после в него се говори, че сичките епископи, дякони и свещенослужители, славяни и неславяни, тряба да се повиняват на своят архиепископ, който е ръкоположен в Рим и комуто е дадена власт от самият наместник на апостола Петра. Освен това папата писал Святополку, че той е длъжен да приеме Методия с почести и със слава, каквито подобават на секи негов наместник. И така, Методий, който преди една година отишъл в Рим да излезе пред страшното съдилище със съкрушено сърце, се върнал назад с особено папско послание, с бодър дух и с твърдо намерение да продължи своето свещено дело. Той мислил, че неговите желания ще да се увенчаят с извънредни успехи, че той няма вече да посреща препятствия в своите предприятия и че славянската самостоятелност в Моравия ще да бъде обезпечена. Неговите надежди се не изпълнили.

Немското духовенство и княз Святополк, които били посрамени и осъдени от папата, не останали хладнокръвни. Тия издали лъжовно папско послание и явили на народът, че уж папа Йоан осъжда славянското богослужение и че Методий се намира под надзорът на епископа Вихинга, който бил посвещен за епископ по желанието на Святополка. Методий се оплакал на папата, но получил отговор, че търпението е най-главната християнска добродетел. Из сичкото това се види, че Методий е бил турен в незавидно положение, т. е. че той е претърпял множество неприятности и оскърбления. . . И сичкото това светият мъж е бил принуден да претърпи не за себе си, а за ближните си, за своите славянски братия, за просвещението на глупците и за доброто на нещастните!...

Цели петнайсет години немските епископи и Святополк преследовали светият човек, правили му различни неприятности, препятствовали му в неговите цели и намерения; но той стоял на своето място твърдо, работил усърдно и никога не доходил до отчаяние. . . Но трябало да се предприемат някои мери. Дълго време Методий се не решал, но обстоятелствата го принудили да бъде строг и да отлучи от черковата сичките немски епископи, които се противили на неговата воля и които се отказвали да изпълняват длъжностите си. . . Но здравието му било повредено и той бил принуден да се затвори в своята килия и да се занимава изключително с преводът на Св. писание. Когато бил свършен тоя превод, то Методий съвсем вече ослабнал. Неговите ученици, които окръжали своят учител с любов и с почитание, помолили Методия да си назначи наследник. Методий избрал Горазда. «Тоя благочестив мъж е из вашата земя и ще да ви бъде полезен» — казал Методий.

На Върбница той помолил своите ученици да го занесат в съборната черкова. Там той благословил Святополка, духовенството и народът, към които се обърнал със своята последна проповед. «Не бойте се от ония, които, ако и да убиват тялото, не могат да убият душата ви» — казал той. На 6 априлия 885 г. Методий, окръжен от своите ученици, предал душата си в ръцете на господа бога. Тялото му било занесено в съборната черкова с голямо тържество. Отпеванието било извършено от велеградското духовенство на три езика: на славянски, на латински и на гръцки. Гробът му бил изкопан в олтарът на черковата «Св. Богородица».Така са живели и умрели нашите равноапостолни учители, на които имената ще да останат вечни в сърцата на сичките славянски племена.

Ако светите братия и да умрели в тежки неволи и преследования, ако и да не били оценени в онова време от западните славяни както тряба и ако и да не могли да доведат своите дела до нужният край, но тяхното свещено предприятие не умряло, просвещението на славянските племена се продължило от учениците им и посеяното зърно родило изобилен плод. Ако после смъртта

на Методия немските епископи и да повдигнали изново своите гласове и ако и да захванали съвсем открито да преследоват неговите ученици, но тия нямали никаква възможност да ги обвинят, нямали причини да ги накажат, а бояли се да излязат из границите... Трябало да се употребят различни тайни средства. Най-напред духовенството се старало да въоружи против тях князът и да ги отстрани от народът, но това средство било безсилно После това била употребена открита сила.

По-първите Методиеви ученици били обковани с вериги и хвърлени в темниците. Но и това им било малко. Когато добили от князът дозволение, тия извели заключените из темницата и били ги безчовечно, ако по-голямата част от тях и да били стари и слаби хора. Достойните ученици на великият апостол стояли твърдо, претърпели мъченията юнашки и не отказали се от своите намерения, т. е. не дали дума, че не щат вече да продължават захванатото дело на своите учители.

Святополк и неговите приятели се решили да изгонят новите учители из Моравия. Тия били доведени до границите на моравското княжество дотолкова варварски, щото е почти невъзможно да повярва човек на хронографите. Тия дошли в България, дето били приети с отворени обятия и дето тяхното учение пуснало такива кичести ветви, които след време покрили сичкият славянски свят. Имената на тия свети мъже са: Климент, Наум, Горазд, Лаврентий, Ангеларий, Константин и Сава. Борис, който не обичал гърците и който употреблял сичките си сили да добие свое независимо черковно самоуправление, не само че принял изгнаниците с радост и с благосклонност, но още дал на някои от тях твърде важни длъжности. Горазд, Климент и Константин били назначени за епископи в три епархии. Но най-големите заслуги се приписват на св. Климента.

При Симеона Велики Климент е бил провъзглашен за пръв български епископ и имал своята катедра във Велес, който в гръцките паметници се нарича Велитзас. От Климента е направен и Охридският манастир, който съществува и до днес и на когото съвременните гърци гледат с такава също ненавист, с каквато техните прадеди са гледали на сяко славянско свято дело. Климент

е бил погребан на 27 юлия 966 г. «Климент и неговите другари, заедно с благочестивият цар Симеона, син на Бориса, са дали на България онова значение, което е имало влияние на сичките славянски племена» — говорят по-новите исторически паметници.

Умните хора говорят, че доброто и великото дело не умира, не изгубва се и не забравя се. Същото ще да кажеме и за паметта на българските равноапостолни братия Кирила и Методия. Дълго време техните свещени имена са били покрити с гъста мъгла, дълго време гръцките нравоучители са приспивали славянските умове и скривали са от тях драгоценностите им, дълго време е седял на светият гроб горделивият фарисеин и произнасял е с пяна на устата: «Няма да возкръснеш.» И що? След цяло хилядолетие паметта на великото и на славното се появила с нова сила и с нов живот!

Днес нищожната искра, която в продължението на цели столетия е тлеяла и търсила животворяща храна, е израсла за твърде кратко време до големи размери и станала е цял вулкан; днес сичките славянски племена, западни и восточни, южни и северни, малки и големи, православни и католици, протестанти и униати, празнуват денят на равноапостолните братия с такива тържества, с каквито се не празнува и Христовото возкресение. Паметта и на двата брата се празнува на 11 майя. С една дума, имената на светите братия са станали символ на просвещението не само у българите, но и у сичките други славянски племена, които се стремят да добият умствено развитие и да положат яко основание на своята самостоятелна книжевност.

Разбира се, че ако у нас да не би се появила своя книжевност, т. е. ако Кирил и Методий да не би превели Свещеното писание на старобългарски език, то Христовото учение не би могло да пусти такива дълбоки корени в българският живот, нашата народност не би могла да оцелее и нашето бъдъщо умствено развитие не би било обезпечено. Ако един народ няма своя книжевност и свое самостоятелно духовно развитие, той никогда не може да се нарече народ. С една дума, заслугите, които ни са направили нашите равноапостолни

братия, са дотолкова големи, щото ние не сме в състояние да им туриме граници и да ги определиме математически. Ние не можеме да изпълниме желанието си и затова, защото една голяма част от нашите стари паметници са били унищожени от онова «чудно племе», което и до днес още не може да разбере, че сяка една народност има право да живее, да се развива, да бъде полезна на себе си и на ближните си и да бъде достойна да носи своето свещено име хора.

Днес сичкият образован свят вече говори, че от развитието на една народност зависи щастието на друга народност, а от щастието на другата народност зависи развитието на третята народност, т. е. че ако сичките народности добият известно образование и ако напълнят главите си с човечески идеи, то нещастията, ако се не унищожат съвсем, щат барем да се умалят и хората ще бъдат принудени да обвиняват за своите несполуки само себе си. Но да оставиме това. Ние видяхме вече, че Кирил и Методий са се грижили не само за своят народ, но и за неговите братия; ние видяхме, че Методий е благословил даже и своите неприятели и гонители; най-после ние видяхме вече, че Кирил е заборавил себе си и пожертвовал е и силите си, и умът си, и дарованията си, и здравието си на своите ближни и на тяхното духовно развитие. А из сичкото това ние ще да извлечеме такова заключение.

Секи от нас, който уважава деятелността на нашите равноапостолни братия и за когото думите «братство и човеколюбие» не са празни звукове, е длъжен да научи незнающите, да просвети слепите и да внуши светли и честни идеи на малодушните; секи от нас, който се нарича човек и който почита имената на Кирила и Методия, тряба да уважава другите народности така също, както уважава и своята; най-после секи от нас, който се нарича българин и който е праунук на първите български християни, които са обезсмъртили имената на солунските братия, е длъжен да обогати умът си, да просвети духът си, да облагороди сърцето си, да изкорени из себе си сяка една дива страст и да рече: «Началото, което беше положено от великите апостоли, е принесло вече изобилни плоди.» И така, вечная памет на нашите равноапостолни братия Кирилу и Методию!

ПИСМА

1. [ДО ТОДОР ХРИСТОВ ДОГАНОВ]

Дражаешими уйчо Тодоре!

Стигнахме благополучно в Одеса 9 юния и се намирам тука, дорде дойде отговор от Санк. Петербург, зачтото от Цариград писа г. Бутиниев и оттук писаха до министрът Иностранни дел. И той сам да каже на императорът се види, зачтото работата е свършена, но трябува да чакам тука няколко време. Говорих с г. Палаузов и с г. Тошкова ми казаха и от Канцеларията трябува да чекам най-малко 20/30 деня или и повече. Това е причината, че училището е затворено. Сега моля Ви, уйчо Тото, моля Ви договорете се с баща ми каквото Ви е казал и г. Геров, че трябат пари. Аз куга излязох из Цариград, беше ма страх, за да Ви обадя и на баща ми, зачтото изгубихте, Ви изядоха и не стига и това, но Ви и откраднаха. Аз зная как беше ми сърцето, но добре, дето не додох ония дни и дето ма немаше тамо. Но моля Ви да ма опростите, зачтото жив человек некой път сбърква. И аз видя, че сбърках, та Ви са не обадих, но причината е тая: беше ма страх, като чух какви работи Ви станаха. И Георги и още отпърво бе ми казал да Ви са не обада, зачтото не щете да ма пустите. Това го видяхте и сами, че трябват пари. И аз, ако съм жив, ще гледам да Ви са изплатим и ако умра, кажете, че ви ги изядоха. Вие много изгубихте и много баща ми похарчи за мен, но Ви моля да ми предстоите и на тая съра, та господ и вам от друга страна ще наплати, Ви са моля, та не щат останат загубени. И аз желая да името Ви остане записано. Аз тебе обичам повече от родителите си, зачтото вие повече желаехте и желаете за просвещението ми, така ще остана и до гроб длъжен Вам. И до гроб не ща да Ви са изплатя. Имах до осемстотин гроша, кога излязох от Цариград, за навло дадох 20 рубли и четиристотин гроша ми остаха. И тук за одая скъпо, че нема ханове, как в Цариград, 8 рубли

за един месец и други харч. Остале ми са само 60 гроша и не зная что да чина. Ми дохождa да са удава да са куртулиша. Че оттук до Петербург трябват 180 рубли и тук най-малко за едене, камара иране и друго 60—220. Вие видите и сами. Моля Ви, уйчо Тото, сберете с баща ми и пратете ми с тоя вампор и подпишете ги до г. Палаузов. И писмото също подпишете до г. Костадин Николаевич Палаузов. Моля Ви да са не посрамя. Че ща на голям чин да влеза, както ми са види, ми рече и г. Тошков да знаеш, че до самий император щеш да излезеш, че имам много големи человеци, дето ми стоят, за да ма опознаят, и в Петербург, и тука. Та Ви са моля, предстойте ми и сега, та друго Ви не искам. Имам три рубли да похарча и тях, после що да чинъ. Чакам, уйчо Тото, писмо от Петербург. И ми рече и г. Тошков, ако щеш да та изпратим в Петербург, та там седи, дорде са отвори училището, че сега децата не четат. Ами що да чиня, като немам пари, е да им река да ми предстоят. Г. Бутиниев им пише от Цариград да му предстоите, кога влезе в училището, а за пари дотам той си има. Зачтото в това училище са учат благородни. Затова и питаха г. Герова за родът ми и той ма похвалил. Но да им искам да ми предстоят, щат да речат как от благородни корен и родителите му и харчат дотам му не плащат.

И така Ви моля и остаям и до гроб Вам покорни,

Личо С. Каравелов

220 карбона с баща ми двойца щете ми пратите и писмото да го имате като тимисюк, та аз ща Вам ги изплатим.

Питах вчера за овцете, че додоха от Ба. . . бия хора и имат цена 4 1/2 рубли и до 4,25. . . цари или турски със стамболска цена 89 гроша с 21 гр. карбонат.

Одеса, 1857, юний, 20

2. [ДО ТОДОР ХРИСТОВ ДОГАНОВ]

Почтений ми г. уйчо Тодоре Доганов,
Кост[антино]пол.

И първата неделя Ви писах писмо и го не дадох на пощата, но го дадох на един човек селеникълия, нарицаем Глигор, но немах от Вас писмо и до баща ми друго бях го подписал до Чорапчи хан и не зная дали ги прихте. Молим Ви, уйчо Тото, дето Ви пишех и първата неделя, Ви са моля и до гробът ща Ви остана длъжен. Знаете ли, че вчера беше Петровден и аз преминах с 3 копейки със сух ляп, но и това е. Имам още половин карбон 10 гроша да похарча и тях, после отгладе ща да умра. Никого не познавам, от кого да искам и никой ма не познава. Ща дода до тоя стъпен да си продам дрехите, но и тия не минуват. Сичко скъпо, с тоя вампор, дето доде го чаках и броех минутите, но като доде и прегледах писмата на пощата и немах писмо, знаеш колко съм плакал. Друго Ви са моля, парите Ви не щат останат загубени и аз човек да стана на Ваше здраве. Моля Ви, уйчо Тото, да ма не оскърбите и на тоя час. Че отгладе ща да умра, ща са утепа сами, да са не мъча. Знаете, че 180 кръбоне са потребни оттук до Петербург и от друго ща са мая тук още 1/2—1 — два месеца и то скъпия; най-малко по 20 рубли на месец, 220 рубли са потребни. Ви са моля, уйчо Тото, аз Вам са надеям да ма обичате повече от баща ми и от Вас са надеям и Вам са моля да с баща ми ми изпрати пари за харч до Петербург Ви са моля.

Вчера ма викаха от г. Палаузов и ми рекоха, за д а Ви отпиша за едно писмо да направите свидетелство как ма оставяте, зачтото щат да ма питат в Петербург, та да ми отпишете едно писмо и да са подпишете и може да отпишете как ти ма си кръстил, зачтото искат да са подпиша и кой ма е кръстил. И така Ви са моля да ми свръшите, те и аз, ако съм жив, ща Ви изплатя.

В Керч и Севастопол и в Николаев правят калетата и табийте батарий; работат много народ. На Милош бей синът Михайл, дето беше в Сърбия княз, сега е в Одеса.

Овцете имат в Бесарабия 4 1/2 рубли. Говедата 60—62—63 рубли. Говедата са много скъпи и дохождат 130—

140 оки. Кожи воловски 6 1/2 рубли, кравешки 5 1/2 — до 6. Овцете са ефтини.

В надежда на Ваший отговор остаям

Ваш покорни слуга
Личо С. Каравелов

Одеса, 1857, юни, 30

3. [ДО НАЙДЕЙ ГЕРОВ]

Почтений Господарю Н. Геров,
(В Филибе)

Простете ми, зачтото Ви са не обадих, когато тръгнах от Цариград, от много причини. Ви молим, Ваше Благородие, бяхте на островът Прингипа, когато тръгнах, затова имам и вина и сами го познавам. Баща ми ми писува от Цариград, зачтото Ви е хатър остало зачто Ви не обадих. Ви моля да ми предстоите с 1—2 писма, за да ма опознаят в Петербург. Това ще ми заслужи да Ви съм длъжен за всегда. Тук са опознах с г. Костандина Николаевич Палаузов, с Николай Христофорович, с г. Стефан и Никола Тошкови.

От Петербург още писмо не сме приеле ми рекоха вчера в канцеларията, зачтото министърът не е в Петербург, но требува да чекам още 10—20 деня. Така още не е известно. Аз ща Ви пиша и другата поща.

Остаям Ваш покорни слуга
Любен С. Каравелов

Одеса, 1857, юлий, 10

4. [ДО СТОЙЧО ЛЮБЕНОВ КАРАВЕЛОВ]

Господину Стойчу Либенов
В Констандинопол

Аз, долуподписалият се, получих от Негово високоблагородие Евгени П. Новиков 150 (сто и петдесет) рубли сребърни, които трябва да заплатите при представянето Ви на настоящата моя записка.

Любен С. Каравелов

30 октомври 1857,
Москва

5. [ДО ВИКТОР ИВАНОВИЧ ГРИГОРОВИЧ]

Милостиви господине В. Григорович!

Благодарим Ви, че се трудите над историята на нашия беден народ — аз, вземайки участие като сътечественик и любител на своя народ, осмелявам се да се обърна към Вас с най-покорна молба: от България, от село Копривщица във Филипополска епархия, ме молят да им изпратя Вашите съчинения за пътуването Ви из Македония, но тъй като, да Ви кажа чистосърдечно, финансовите ни работи са лоши, обръщам се към Вас и много ще ни задължите, ако можете да изпратите два екземпляра — единният за Копривщица, а другият за мене. Извинете, че Ви безпокоя — «не аз съм виновен, а обстоятелствата».

Българин: Любен С. Каравелов

Местопребиваването ми е: На Арбате в Староконюшинском переулке спросить: у Авдоты Сергеевны Гезеловой.

Москва, 5 май 1860

6. [ДО ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ]

Господин Раковски!

Молим вас да поместите в «Дунавският лебед» следующото обявление за книга под заглавие: Памятники народного быта болгар и колкото книги бъдат потребни, то ми известите. Писма, пари и статии пращайте: В Москву, в книжный магазин Базунова, болгарину Л. Каравелову.

Обявление

Паметници на българският живот и на другите славянски племена. Издава ги Любен С. Каравелов. Книга I-ва, Москва, 1861 година, in 8⁰, листа I-VII, 355. Цена за в България 25 гр. Който купи повече от 10 екземпляра, той получава една подарок.

Молим вас, г. Раковски, да ни пратите тоя нумер, в който е поместено обявлението, а ние щем ви пратим книгата си.

Ваш
Любен С. Каравелов

Москва, 1861,
октомврия, 20

7. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Милостиви господине Михаил Петрович!

Вие бяхте така добър, че обещахте да ми дадете 2-ия том от песните на Вук Караджич: те ми са крайно необходими за работата, а сам да дойда не мога — малко съм болен, та затова не можете ли да ми ги изпратите на следния адрес: на Тверскую улицу, в С.-Петербургское подворье, № 15 — това е точно срещу дома на губернатора.

Приемете уверение за истинско уважение към Вас от Вашия най-покорен слуга
Л. Каравелов

20 януари 1862

8. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Милостиви господине Михаил Петрович!

Позволете ми най-покорно да ви поискам за известно време академическия речник на руския език и речника на областните наречия. Аз подготвям за печат третия том на Паметниците и при превода им от български на руски на всяка крачка срещам такива пречки, че не мога да ги изкажа, защото нямам речници нито на единия, нито на другия език — едните, защото не съществуват, а другите, защото няма с какво да ги купя. Ако желаете да ми ги дадете, то моля изпратете ми ги: на Тверской, Ново-Петербургское подворье, близ дома губернатора, в № 15. Аз работя ден и нощ.

Приемете уверение за истинското уважение на Вашия най-покорен слуга.

Л. Каравелов

30 април 1862

9. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ]

Ваше превъзходителство!

Не намирам думи да изразя своята искрена благодарност към Ваше превъзходителство за оказаното от Вас внимание и прием, което ми даде и смелост отново да се обърна към Ваше превъзходителство с най-покорна молба да напомни на господин военния министър за моето определение. Надявам се на Вас като на виден руски човек, привърженик на правдата и доброжелател на нашето славянско семейство. Ваше превъзходителство! Моята цел Ви е известна, към тая цел аз се стремя и бих желал да я постигна, а да я постигна може само с милостивото ходатайство на Ваше превъзходителство! Бъдете уверен, че Вашето ходатайство ще остане незабравимо в моята памет.

Имам честта да очаквам милостивата резолюция на Ваше превъзходителство, покорният Ви слуга българин

Любен Каравелов

29 септември 1862 г.

Местопребиването ми е: На Тверска, в Петербургският хан, № 15.

10. [ДО ХИТА И ТОДОРИЦА ДОГАНОВИ]

Бабо Хито и нано Тодорице!

Кога пишете уйчу Тодору, напишете му от мене горещо от сърце поздравление. Аз са научих, че работата му тръгнала зле, но какво ще да са прави; като е човек жив, сичко са управя, господ не ще го забурави. Аз от своя страна ви моля да са не карате с нашите, на баща ми е докривяло, та си бъбре, но ние тряба да гледаме друго, пари се спечелват, работа се оправя, а ти, бабко, на старост куга трябваше да са радваш и да си починеш, доде ти на главата такъв кахър. Господ никуго не оставя, не грижете се, уйчо Тодор е човек още млад, а друго е още човек умен, той и да изпадне и да не, както е бил, хората пак щат го обичат и уважават, почитат за неговият ум. У уйча Тодора има едно добро, че той обича нашето отечество (България), а такива са хора редки. Нека господ да му дава здраве, той пак ще са вдигне. Не парите правят човека човек, а човечещината. А вие, бабко и нанко, не грижете са, ако лани и тая година вървяло зле, догодина ще тръгне добре. Човечещината е такова: д е т о е т е к л а в о д а, п а к щ е д а т е ч е. Цалувам ви от сърце, целунете децата зарад мене: Пела, Коля, Кота, Иванча и Стоянча, да им дава господ късмет да помогнат на баща си на старост.

Аз напролет мисла да си дода, та щем са видя. За младите ми са не свиди, защото ще ги намеря живи, а за вас, бабко, ми е свидно, за младите ми са не свиди, тия са млади и щат си намерят ляп навсякъде, а вие, дето сте научени се на рахат, на старост видвате сакънтя, но господ не оставя никого, дай боже добри сетнини.

Любен С. Каравелов

Поздравлява ви Петко.
Москва, 1862, декемврия, 17

11. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ]

Ваше превъзходителство!

На моите сътечественици българи е добре известно Вашето съчувствие към тяхната съдба; захвърлени по волята на случая в далечния Север или дошли тук с цел да получат образование — у Вас те постоянно са намирали живо съчувствие и помощ според силите Ви. Това ми вдъхва смелост да се обърна към Ваше превъзходителство с най-покорна молба. През 1858 година аз пристигнах в Русия да се уча, та после да използувам силите си в полза на моята родина. Без да ценя много стореното от мене, аз все пак ще си позволя да отбележа, че в продължение на петгодишното ми пребиваване в Русия бяха издадени от мене следните книги: «Памятники народного быта болгар», книга I, Москва, 1861. Стр. VIII и 324; Повести из българският бит: 1) «Неда», в «Русский вестник», 1861, VI, 2) «Атаман», в «Наше время», 1860, № 51, 3) «Бедное семейство», в «Московские ведомости», 1862, № 62. «Болгарская библиография» в списание «Библиографические записки», 1860, стр. 277—280 и 467—471; «Болгарская литература и журналистика», статии в «Московские ведомости», 1862, № 173, 174, 179; «Болгарские церковние дела», три статии в списание «Наше время», 1861; «Славянские вечерници (посыдельки)» в «Современное слово», 1863; Славянски известия, поместени в списанията «Наше время», 1860 и 1861 година, в «Московские ведомости», в 1862, и в «Санкт-Петербургские ведомости», 1863 година.

Сега обстоятелства, тясно свързани както с моите семейни работи, така и с положението на просветата в моето отечество, ме зоват отново в родината, гдето аз —

според силите си — ще мога да употребя в полза на съотечествениците си това, което успях да придобия през петгодишния си престой в Русия. Моята родина има най-голяма нужда от учители и аз поех върху себе си това задължение с пълната надежда да принеса полза според силите си. Докато живях в Русия, аз намирах средства за живот: до август миналата година от паричното подпомагане на частно лице (В. А. Кокорев), а оттогава от собствения си труд. Сега, като се нуждая да се върна в родината, аз съм лишен от всякакви средства и затова не вземайте от лоша страна моето обръщение към Ваше превъзходителство с най-покорната молба да ми помогнете, като ми предоставите малко парични средства, необходими за моето отпътуване. С пълната надежда, че моята молба няма да Ви причини нищо неприятно, имам честта да бъда покорен и напълно предан на Ваше превъзходителство слуга българин.

Л ю б е н С. К а р а в е л о в

Москва, 28 август 1863 г.

P. S. Местожителството ми е известно на негово превъзходителство Михаил Петрович П о г о д и н.

12. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ (?)]

Ваше Високопревъзходителство!

Преди един месец имах честта да се обърна към Вас писмено чрез Михаил Петрович Погодин и ако в тая минута се решавам да Ви обезпокоя повторно, то е само защото бях насърчен за това от Михаил Петрович: той ми каза, че в течение на месец август Вие сте отсъствували от Петербург и поради това може да сте отминали моята молба, изложена в писмото ми до Ваше Високопревъзходителство.

Повярвайте, Ваше Високопревъзходителство, че ако неотложна нужда не ме призоваваше в моето отечество и ако имах поне някакви средства за отпътуване, аз не бих се решил да Ви безпокоя със своите досадни молби.

Извинете ме, Ваше Високопревъзходителство, за смелостта, с която се обръщам към Вас. Насърчен от Вашето постоянно внимание към моите сънотечественици, аз се решавам на такава постъпка с пълната надежда, че Вие няма да останете равнодушни към моята молба.

Имам честта да бъда покорен и напълно предан слуга на Ваше Високопревъзходителство.

българинът Л ю б е н С. К а р а в е л о в

Москва, 7 октомври 1863

P. S. Местожителството ми е известно на Негово Превъзходителство Михаил Петрович Погодин.

13. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ]

Ваше превъзходителство, милостиви господине Егор Петрович!

Не зная имам ли право да затруднявам със своята молба Вас, като председател на Дружеството за помощ на нуждаещите се литератори. Аз твърде малко ценя своите немногобройни литературни трудове, ще кажа нещо повече — аз не съм русин по произход, но Михаил Петрович Погодин ме насърчи: той ми каза, че мога да се обърна към Вас. През 1857 година аз пристигнах от България в Русия, за да се уча, та после да използувам силите си в полза на скъпото ми отечество. Като не ценя твърде стореното от мене, аз все пак си позволявам да напомня, че през петгодишното ми пребиваване в Русия бяха издадени от мене следните съчинения: «П а м я т н и к и народного быта болгар». Книга I. Москва, 1861. Стр. VIII и 324. Повести из българския живот: 1) «Неда» — в «Русский вестник», 1861, № 7, 2) «Бедное семейство» — в «Московские ведомости», 1862, № 62, 3) «Атаман» — в «Наше время», 1860, № 51; «Болгарская литература и журналистика», статия в «Московские ведомости», 1862, № 153 и 154; «Болгарская библиография» в списание «Библиографические записки», 1861, стр. 277—280 и 467—471; «Болгарские церковние дела» —

три статии в списание «Наше время», 1861; «По поводу славянского отдела газеты «День» — статия в «Русская речь», 1862, № 1; Славянски новини, поместени в списанията «Наше время», 1861 година, в «Московские ведомости» в 1862, и в «Санктпетербургские ведомости», 1863 година.

Сега обстоятелства, тясно свързани както с моите семейни работи, така и с положението на просветата в моето отечество, ме викат отново в родината, гдето бих могъл — според силите си — да употребя в полза на съотечествениците си това, което успях да придобия през петгодишното си пребиваване в Русия. Живеейки в Русия, аз намирах средства за живот: до септември миналата година с паричната помощ на частно лице (В. А. Кокорев), а оттогава чрез собствения си труд. Сега, когато изпитвам настоятелна нужда да се върна в родината, аз нямам никакви средства за това и се решавам да се обърна към Ваше превъзходителство като към представител на Дружеството за подпомагане и се надявам, че Вие няма да се оскърбите от тая молба, а ще я приемете благосклонно.

Имам честта да бъда
покорен и най-предан слуга
на Ваше превъзходителство,
българинът Л ю б е н С. К а р а в е л о в

Москва, 7 октомври 1863

P. S. Местожителството ми е: при Москворецкия мост, в дома на Мамонтов, № 81.

14. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Ваше Превъзходителство, милостиви господине
Михаил Петрович!

Извинете ме, че Ви безпокоя със своите послания. Изпращам Ви писмо до г. Игнатиев и Ви моля да му го препратите, ако намирате, че е годно; в противен случай го преправете и ми го изпратете по градската поща. Аз

бих се явил при Вас лично, но поради неразположение не мога.

Ваш най-покорен слуга
Л ю б е н С. К а р а в е л о в

6 декември 1863, Москва

Адресът ми е: при Москворецкия мост, в дома на Мамонтов, № 81.

15. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Милостиви господине Михаил Петрович!

Много ми беше прискърбно да чуя от Вас известие, минало може би през десет ръце, че аз уж съм се изказал лошо за Иван Сергеевич Аксаков, и си позволявам да Ви уверя, че никога досега и особено в сегашната минута, която преживявам в Русия, никъде, пред никого и никога не съм се произнасял зле за г. Аксаков, ако, разбира се, не се смята за такова изказване приложената тук моя статия за «День», която бе вик на едно наболяло сърце, бе стон на една душа, оплакваща родината. Наистина на някои места в статията аз си позволих да се изразя много рязко, но ме извинява положението на моята родина и участта, постигнала моите съотечественици в Крим.

Приемете уверения за искрена привързаност на Вашия покорен слуга

Л ю б е н С. К а р а в е л о в

Москва, 29 февруари 1864

16. [ДО ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ]

Владимир Иванович!

Ето Ви двама сърби, които отиват в Москва на етнографската изложба. Моля, вземете ги под свое покровителство и ги запознайте някак с петербургските забележителности; така Вие много ще ги задължите. Това са хора добри и честни и най-важното — независими.

Белград и сега е същият, какъвто го знаете, само турците вече ги няма и прасетата, собственост на славянския християнски свят, почнаха свободно да се разхождат по улиците. Природата Вие я знаете и да се говори за нея би било излишно, но не може да не се каже, че без турците тя е още по-хубава.

Стискам Ви ръка и оставам Ваш покорен слуга

Любен Каравелов

Белград. 27 април 1867
Адресът ми: код Златног Анђела № 10.

17. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Милостиви господине Михаил Петрович!

Простете ми, за бога, че досега не съм Ви писал нито ред. След като пристигнах в Белград, аз се разболях и досега не мога да се оправя — макар и климатът да ми е роден, натурата ми се е изменила, та не е шега да преживееш десет години в Русия.

Препоръчвам Ви двама сърби, г. г. Миланкович и Петрович; те са добри хора, адвокати и искат да се запознаят с руските помирителни учреждения. Моля, Михаил Петрович, поучете ги как да постигнат своята цел.

Какво става със славянската изложба? Ще задоволи ли тя очакванията на южните славяни? Дай боже тая изложба да бъде сигнал за любов, правда и братски славянски съюз. А тоя сигнал очакват всички наши братя: хърватите, сърбите, българите и др.

Но ето какво е лошо. Защо от страна на Сърбия не са избрани за депутати господата Среткович, Бошкович, Драгашевич като историци и етнографи, Олимпий Василевич, Влайкович и др. като хора учени и напредничави, защо най-после да не изберат г. Димитрие М а т и ч, човек известен и любим на всички сърби и изобщо на всички южни славяни. От избраните сега депутати само г. Шафарик може да заеме достойно мястото на представител, но и той не е сърбин, а чех и по никакъв начин не може да бъде представител на Сърбия, защото, както казват, той малко познава Сърбия и сърбите и се занимава само със своите науки. Тук, струва ми се, са необходими народни хора, публицисти, но те нямат средства.

Какво става с Вашия вестник? Ако сте започнали да го издавате, не би било лошо да се изпрати един екземпляр в сръбската Белградска народна читалня. Изпратете обявление. . . може би ще намерим ако не повече, то поне десетина абонати.

Предобри Михаил Петрович, направете едно добро дело и изпратете три номера от Кирило-Методиевия сборник; един за софийската библиотека, вторият за филипополската читалня, а третия за г. Крагуевац. Ако не може да се изпратят без пари, аз ще пиша на Скворцов да Ви ги плати. Изпратете ги по г. Петрович или по г. Миланкович.

Ваш покорен слуга
Л. Каравелов

Белград, 27 април 1867
Адресът ми: Код Златног Анђела, № 10.

18. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Михаил Петрович!

На 27 април двама сърби тръгнаха от Белград за Московската етнографска изложба; по тях Ви изпратих 84 портрета: 42 големи, 12 малки и сто картички. Ако между тях намерите такива, които биха послужили за изложбата, дайте ги комуто трябва, а останалите се помъчете да дадете за продан в някой книжарски магазин.

Освен тия портрети ще получите от г. Миличевич или от г. Шафарик още пет големи портрета и 42 малки. Всички тези картини са на българина Карастоянов, човек небогат, и поради това не би било лошо да се спечели нещо от тях и да му се изпрати. Аз му казах да определи цената, но той не се съгласи и предостави на Вас да постъпите с портретите както искате.

При нас няма нищо ново, Вие знаете всичко от вестниците; само писмата, кореспонденцията и вестниците, из-

пращани от Русия и Сърбия и обратно, се губят. Австрия не мирясва.

Ваш покорен слуга
Л. Каравелов

Белград, 30 април 1867

P. S. Адресът ми е: Код Белаго Анђела, № 10. Как върви Вашият вестник? Чува се, че сте държали публични лекции «За славяните» в полза на кандиотите; ако са отпечатани, мнозина биха искали да ги имат. Подобни лекции, особено сега, са истинско съкровище за славяните.

19. [ДО АЛЕКСАНДЪР ИВАНОВИЧ]

Александър Иванович!

Получих от Букурещ тази кореспонденция със следващото писмо: «Преведете кореспонденцията и я изпратете във в. «Голос», защото само тоя вестник няма славянофилски пристрастни възгледи, няма също и официално направление. Ако Ви е познат редакторът на «Голос», благодарете му за някои уводни статии, които се отнасят до южните славяни. Една безпристрастна дума, казана за нас в чуждите вестници, в това критическо време може да направи по-голямо добро от хиляди войници, които биха ни се явили на помощ. Помолете г. редактора и от свое, и от наше име, и от името на целия славянски Юг да не ни забравя и често да напомня на Ев[роп]а за нашите права и му благодарете [. . .] милиони, нещастни и убити от скръб. Щом [. . .] за нас е сериозно нещо, то не би пречило да се изпращат [. . .] на споменатия вестник телеграми и отчети за хода на нашето дело. Попитайте ги, моля, съгласни ли са да изпълнят нашето желание.»

Не сме получили «Отечественные записки» за януари 1 кн. и за април 1 кн., т. е. № 1-и и 7-и.

Л. Каравелов

Белград, 6 май 1867

20. [ДО ЛЮДЕВИТ ГАЙ]

Драги наши брате хърватские славяне,

Поздравляваме ви с началото на това велико дело, което произходи у вас, и молитствуваме бога и светите равноапостоли братиа Кирила и Методиа, да бъде това начало тъй също блистателно свършено, както и са е и начнало; нека са свърши така красно, както не са е свършало ни едно велико дело ни на восток, ни на запад. Приемете нашата подана ръка така също искрено, както я ние подаваме вам; нека тая ръка бъде символ на нашето междуособно братство, на нашата братска любов и на славянскиат съюз и единство.

Букурещ, 1867 г., 1-ый маия
Милиони български славяне

Господин Гае!

Това писмо получих от Букурещ от Българския комитет, но тъй като не познавам никого в Загреб, изпращам Ви го чрез господин Влайкович. Предайте го, моля, по принадлежност. Аз пристигнах неотдавна от Русия като кореспондент на различни руски вестници, главно на «Голос», и искам още да издавам в Белград и българският вестник «Братски труд».

Ваш слуга
Любен Каравелов

Белград, 1867 г., 9 май.
Живея при Златния ангел, № 10

«Narodne Novine» вземам от г. Влайкович, но той много закъснява. Хърватският въпрос сега занимава всички и всекиго, но за наше нещастие подробностите му са покрити с мрака на неизвестността. Ако позволяват работите, аз ще се помъча лично да науча всичко.

Но ще видим. Получавате ли «Голос» и «Московские ведомости»?

Прощавайте, да Ви дава бог щастие и успех. Нека правото дело да възтържествува!

21. [ДО ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ]

Владимир-Иванич!

Моля да предадете приложената бележка по предназначение кому, Вие знаете. При нас се готви кървава сватба. Дай боже да се свърши благополучно. Старайте се да ѝ дадете насоката, която ѝ трябва.

Желая Ви щастие в различните начинания и оставам Ваш покорен слуга

Любен Каравелов

Ниш, юни 24, 1867

Ако има да ми съобщите нещо, пишете на следния адрес: Код Златног Анђела, № 10. Повече нищо. Името не е нужно. Обадете кому и как да пиша...

Неотдавна поляците отпечатаха прокламация, която искат да изпратят в Русия. В тая прокламация се призовават младите поляци да отидат в Цариград с известна цел.

22. [ДО ВЛАДИМИР РАФАИЛОВИЧ ЗОТОВ]

Милостиви господине!

Изпращам Ви мъничка бележка и снимка на български бунтовници. Бих желал да Ви пращам подобни бележки, разни снимки, портрети, изгледи и др. при следните условия: 1) трябва да ми изпращате безплатно Вашия вестник; 2) да поправяте моите статии, но не да ги съкращавате, т. е. да поправяте езика, а не смисъла; 3) парите за труда да ми плащате три пъти годишно. Ако искате да получавате подобни бележки и рисунки от мене, пишете ми по-скоро и определете каква сума може да платите за тях, докато не съм се уговорил с немските вестници.

Оставам Ваш покорен слуга

Любен Каравелов

Белград, юли 6, 1867

Адресът ми е: Код Златного Анђела, № 10.

23. [ДО АНДРЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ КРАЕВСКИ]

Милостиви господине, Андрей Александрович!

Ако още не сте ми изпращали пари, моля да ги изпратите на името на д-р Милетич в Нови Сад (в Австрия). Днес аз напускам Белград. Дали няма да ме изгонят и маджарите! — Това е много възможно. Но каквото и да стане, ние ще продължим захванатото... и всичко показва, че славянското единство трябва да се осъществи въпреки всички несгоди и гонения. Жалко е само, когато те преследват хора, които трябва да ти благодарят. Тръгвам с две рубли в джоба... Преди три дни уволниха от лицея професор Куюнджич и той тръгва днес с мене, както и изгоненият по-рано професор Гершич.

Обвиняват ме и в това, че лятос съм бил взел участие в българското въстание и съм бил писал прокламации към българите. Ако ме изгонят от Австрия, ще ида във Влашко и все пак ще продължа захванатото.

Ваш Л. Каравелов

Белград, 11 октомври 1867 г.

24. [ДО АЛЕКСАНДЪР АЛЕКСАНДРОВИЧ КОТЛЯРЕВСКИ]

Александър Александрович!

Защо никак не се обаждате, батюшка? Жив ли сте? Накарайте, моля, някого (дори Погодин) да помага на Вашия малоруски мързел и ми пишете поне едно редче — не по работа, а за себе си, та да зная поне, че сте здрав, лежите на дивана след обяд, пеете «Неня скачет, труба плящет» и пр. Как е Неня гълъбчето? Расте, тича и понякога Ви прави пакости. Напишете ми една страничка и за това аз ще Ви изпратя ока тютюн или ока халва.

Моля Ви, Александър Александрович, и Ви моля настоятелно да ми изпратите брошурите «Вук Караджич», а ако това Ви затруднява, дайте я на Прижов — дано той свърши работа, защото не е от малоруски произход.

Пишете ми да изпращам ли във Вашето археологическо дружество благодарствено писмо, загдето ме е избрало за свой член, или да не пиша?

Аз купих за Вас «Гласник српске словесности», 19 тома, и платих за тях 5 рубли и 80 копейки. Всички книги на Гласника са 22, но още не мога да намеря първия, осмия и деветия том. Всички екземпляри са нови с изключение на петия том, който купих на пазара. «Гатанките» на Вук са много редки, затова Ви изпращам стар екземпляр, друг не мога да намеря. Пишете ми да Ви ги изпратя ли по пощата, или да чакам случай. Впрочем, ако чакам случай, ще Ви ги изпращам по малко, защото никой няма да вземе да мъкне със себе си двайсет тома. Изпратихте ли на Стоянович пари за монетите, ние с него така се скарахме, че аз прокълнах целия свят.

Нови книги:

Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Српске пјесме старијега времена. Скупио Богољуб Петрановић. У Београду, 1867 г. in 8° — XXVIII + 700 стр.

Историја народног образовања код срба. Написано А. Василевић, књига прва. У Београду, 1867, in 12°, стр. 84.

Банатске пјесме. Скупио П. Т. у Новом Саду, 1867 г., in 16°, 47 стр.

Омладинска заједница. У Београду, 1867, in 8°, 190 стр. В тоя сборник е поместена статията «Божић и ускрс у срба» от Й. Джурич и още няколко много хубави статии.

Пут лицејских питомаца (естественичког отдељења) по Србји године 1863. Саставио Коста Поповић, а на свет издала Уједињена омладина српска. У Београду, 1867 г., in 8°, 173 стр. Макар че г. Попович бе изпратен от правителството, като естественик, да опише геологията на Сърбия, в книгата си той обръща внимание повече на археологическите старини.

Rad Jugoslavenske akademije Znanosti i umjetnosti Knjiga I. U Zagrebu, 1867, 8°, 286 стр.

Grammatica della lingua serbo-croata (ilirica). Fasciculo, II, 1867, in 12°, 98 стр. Препечатана от сборника на Будмани.

Освен тия книги излязоха пътни бележки за Сърбия от Миличевич; Омладински календар и История на сръбската литература от Стоян Новакович, но аз още не съм виждал тия книги.

Изпратете ми по-скоро брошурите за Вук. Много ми трябват. Какво става с моята статия за българския земеделски бит? Какво става с приказките. Ако не отговорите на това ми писмо, кълна се, никога няма да Ви пиша. Може ли да се отпечата Вашата дисертация «Покръстването на българите»? Аз не се шегувам.

Адресът ми е: Белград, до Стоян Бошкович, професор, за Любен Каравелов.

Ваш Л. Каравелов

P. S.. Може би аз ще замина от Белград, но адресът остава същият.

25. [ДО МАТИЦА СРПСКА, НОВИ САД]

До славната Матица сръбска.

В днешно време общото образование е необходимо жизнено условие за всеки народ. То се придобива чрез училищата и чрез другите просветни институти, но се разпространява главно чрез книгите.

Книги са се писали и издавали и сред сръбския народ, пишат се и се издават и днес, обаче малцина ги четат и използуват, защото трудно, твърде трудно се добира човек до тях. В това Матица сръбска има най-добър опит чрез книгите, които издаде досега.

Не е толкова трудно да се помогне в тая несгода. И ето че аз идвам с едно предложение да помогна.

В стаите на Матица сръбска лежат големи купища от издадени от нея книги, ще лежат и онези, които тя занапред ще издава, ако тя не си отвори книжарница, щом, за нещастие, няма други хора или сдружения за това.

Матица има и празни стаи, за които напразно плаща наем, а те са напълно удобни за книжарница.

Затова аз се предлагам на Матица сръбска за книжар и моля да ми бъде съобщено дали тя ще ме приеме и при какви условия.

С почитание
Любен Каравелов

Нови Сад, 1 май 1868

26. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Милостиви господине, Михаил Петрович!

На Вас навярно Ви е известно какво нещастие постигна преди девет месеца мене и Владимир Йованович, редактора на вестник «Застава». Сега ние сме оправдани и свободни, но на мене ми е забранено да изпращам писма в Русия, а също да пиша в «Застава», следователно както мене, така и Йованович ни лишиха от парчето хляб. Но ние не унияваме: след месец или два ще ни бъде позволено да се върнем в княжество Сърбия и там ще си намерим работа, ако това бъде угодно на бога.

Скворцов, редакторът на «Русские ведомости», ми дължи около 85 рубли, но на всички мои писма да ми изпрати тия пари той дори не отговаря. Настоятелно Ви моля да го накарате да ми изплати парите, които съм спечелил с труд, и да не ме принуждава да го засрамвам публично във вестниците. Аз писах няколко писма и до Прижов, за да вземе парите от Скворцов и да ми ги изпрати по-бързо, но и от него не съм получил отговор досега.

От редакцията на «Журн. мин. пр.» трябва да получа 66 рубли и от «Голос» около 40, но на моите искания няма никакъв отговор, а аз се намирам в такава нужда, каквато човек може само да си представи.

Моля Ви, бъдете ми като роден баща, изпълнете моята молба. Извинете, че Ви безпокоя, но нямам към кого другиго да се обърна.

Ваш Л. Каравелов

Нови Сад, 16 март 1869

Адресът ми е: Нови сад. Ђорђе Вакић. Писмата на мое име, особено от Русия, се разпечатват.

27. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН]

Михаил Петрович!

Преди година и половина Ви бяха изпратени чрез г. Миленкович фотографски снимки, които принадлежат на българския фотограф Л. Стоянов в Белград. Стоянов Ви писал няколко писма, но не е получил никакъв отговор от Вас. Моля Ви да изпълните неговото желание, защото той иска да пише до вестниците, а това не ще бъде много приятно нито за мене, нито за Вас.

Моля Ви да ми съобщите взели ли сте от Скворцов 80 рубли, ако сте ги взели, ще Ви помоля да ми ги изпратите по-скоро.

Ваш слуга Л. Каравелов

28. [ДО ВАСИЛ Д. СТОЯНОВ]

Василчо,

Преди една неделя додох тука и разбрах сичко какво е станало между тебе и старите — тия те псуват и проклинат. Но от днес нататък ще проклинат и мене, защото им казах да си търсят друг редактор, който да бъде кадър да изпълнява тяхната воля и техните капризи. Не може, мой братко, с тях да се работи, не е възможно да работи човек с шереети хора. Кога аз отидох за Белиград, аз им оставих да напечатат програмата; а кога се върнах, то я намерих ненапечатана, но изменена по техният кеф и подписано мойто име. Но кажи ми мога ли аз с тях да работя? Гледайте, мой брате, довно направите нещо и без тях, защото ако и тия приемат участие във вашето дружество, то от това дружество нема да бъде нищо. Това ти добро знаеш. Пиши ми по-скоро какво да правя: да се върна в Белиград или в Нови Сад, или да остана тука? Аз съм в затруднително положение и още не съм здрав. Пиши ми по-скоро. Младите очакват от тебе много.

Твой Л. Каравелов

Букурещ, 1869 г., юния 29

Адресът ми: Г. Ценовичу или до Касабова.

29. [ДО ВАСИЛ Д. СТОЯНОВ]

Василе!

Н. М. се върна в петък от селото си твърде сърдит и когато му каза Пашов, че тукашните българи са решили да идеш в Прага и да ти дадат пари, то той се страшно развика и каза, че той не ще да принимава участие. Но Палаузов, Пашов и аз го наговорихме да си земе думите назад и излезе това, щото днес ти пращат пари да идеш. Аз бях вчера у Мироновича, четохме «Дунавската зора» и «Телеграфът» и той остана много доволен. Пиша за «Дун. зора» статия, ама не можах да я свърша днес и я отложих до четвъртък. Киселски отиде днеска в Крим. Чакаме по-скоро писмо.

Твой Л. Каравелов

Одеса, 1869, август 17

P. S. Статии са разпратени насякъде. Дръж се и не бой се, работата е добра.

Таврисните (Таврида) собират между себе си пари за обществото — надеят се да съберат до 3000 рубли. Н. Миронович им писа да чаластисват и да бъдат добри патриоти. Това е за тебе приятна новина.

Прощавай

30. [ДО ОСИП МАКСИМОВИЧ БОДЯНСКИ]

Осип Максимович!

Моля Ви, предайте на г. Бончев моя сборник с български песни, защото имам намерение да ги отпечатам в Букурещ.

Оставам Ваш покорен слуга

Л. Каравелов

Одеса, 15 август 1869

31. [ДО ГРИГОР НАЧОВИЧ]

Господине Начович!

Приех 9 фиоринта. Пращам Ви билетът. Моля Ви подканете другите да се прономерират и да си изпратят парите. Гледайте и Вие да помогнете на нашето предприятие да не излезе килаво.

Ваш Л. Каравелов

32. [ДО АНТОНИЕ ХАДЖИЧ]

Брате Тощац!

С тези няколко редчета идем да ви поздравим любезно и същевременно да ви помолим да бъдете така добър и да ни изпратите 1-ви брой на «Млада Србадија», защото получихме само 2-ри брой, в който с пълно сърце видяхме онова, което желаехме, т. е. че е достойна за своята програма. С удоволствие можем да се похвалим, че само ако издържи по този път, ще заеме първото място в сръбската литература като литературен вестник, защото заедно със своите съкровени и идеалистични мисли и чувства показва и това, че в работата са взели участие доста хора, и то най-изтъкнати хора със значение в литературата.

Колкото се отнася до нас, ние желаеме на «Млада Србадија» добър успех, а редакцията може да се надява на някоя статия и от нас.

Прочее бъдете уверени в нашата искрена почит и уважение към вас и приемете нашия братски поздрав.

Приятелска ръка ви подава «Свобода».

П. П. Виждаш ли, мой Тащац, че и ние сме деликатни като вас. Не мислете, че българската глава е послаба от сръбската. По дявола печеното. Изпийте една халба. Тонщац, Мищац, Тащац и пр., и пр., и пр. Дай боже да ви видя и целуна. Имам работа. Простете ми, че не ви пиша, но в Букурещ не е както в Нови Сад. Тук станах аристократ с халба в ръка и с цигара в уста. Поздрави Владо и Светозар.

Твой Л. Каравелов

Радивой, Проко, дай ми печено прасе със хрян.
Компот яде д-р Лаза Костич.
Яде прасе, трева не пасе.
Нашият Лаза е любимец на «Бялата ладия».
Поздравете кака Перса.
Амин.
Мишо, зъбите ти се виждат.

Л. Каравелов

Поздравете Т. Неделкович, Лаза Компота, Лаза Телечки, Лаза Пужа, Мощца пияницата, Йоца Йованович, «Змай» писаря, Миша Димитриевич (ако е сериозен), Корнел Йованович, Мита Йованович, Джука Ракич, Джока Стоянович и най-после кака Перса.

Здравей.

Букурещ, 26 май 1870

33. [ДО ИВАН КИШЕЛСКИ]

Секретно

Защо ми не изпраща Серебряников «Новорос[сийский] телеграф». Поместени ли са в него някои дописки из Русчук и Букурещ или не? Може да са се изгубили. Много писма се губят. Офенберг и Христо правят такива работи с името на Русия, щото е срамота и да говори човек. Не може да има Русия симпатия между българите, ако работите тук вървят така. Кажи ми защо е запретена «Свобода»? Аз пращам съвсем отворен пакетът и пак ги не раздават. Срамота е и грехота е. Питай губернаторът и напиши ми що да правя. Драган Цанков е написал една брошура, която се напечата тука (ако и да е казано в Женева). Тая брошура ми се хареса отчасти, а отчасти ми се не харесва. Аз ѝ държах коректурата, но т о й ми не дозволи да преправя нито една точка, освен езикът и правописанието. Моят език му се много харесвал.

Твойте в ъ п р о с и могат да се напечатат, но потребни са за 10 000 парчета 140 жълтици авст[рийски]. Вопросите ся потребни, но отдека да земеш пари.

Още една книга е готова за печат: «Как требва българите да воюват с турците», заедно с фортеф[икация?] и пр., но требват около 60 жълтици. Ами хъбъ? Чакаме с нетърпение твоят отговор.

34. [ТЕЛЕГРАМА ОТ БУКУРЕЩ ДО АНТОНИЕ ХАДЖИЧ В НОВИ САД]

Българската младеж подава братска ръка на сръбската. Далеч сме от вас, но имаме една душа, в единението е нашето спасение. Напред, братя! Да живеете!

Българският комитет.

Каравелов, Райно

35. [ОТВОРЕНО ПИСМО ДО Д-Р СВЕТОЗАРА МИЛЕТИЧА]

Старата рана, която беше захванала да заживява, се разтрови наново. Убийството на Цвятка и Войводова, което се случи на параходът «Германия» и в което прееха голямо участие вашите и нашите неприятели, се повторява и днес. Вашето затваряне е нова подлост, която извършва днес Австро-Унгария. Г. Андраши мисли с подобни мери да уплаши народното движение и да спре историческите съдби; но той не знае, че колкото по-дълбоко забива ножът си в народното тяло, толкова повече това тяло оживява и приготовлява се да отмъсти. Г о л е м и т е с т р а д а н и я и з и с к в а т и г о л я м о о т м ъ щ е н и е! Вашето затваряне потресе и нас, защото знаеме вашите заслуги за южните славяни. Вие сте посветили животът си за южнославянското единство и свобода и в продължението на 25 години сте сеяли своето семе, което е вече поникнало. Брате Милетиче! Лъжат се нашите общи неприятели, че с подобни средства ще успеят да заглушат нашият напредок и да убият нашите идеи. Южнославянският свят се е вече съединил и тежко на нашите врагове! Вие днеска сте станали жерт-

ва на тираните, вие търпите мъки и страдания, вашият живот е в опасност; но това ваше затваряне ще да донесе смърт и на Австрия и Турция. Не бойте се! За нас ще да отмъстят около 30 000 000 юнаци! Сърби, българи, ромъни, хървати и други ще да закопаят короната на св. Стефан, ако само един косъм падне от вашата глава! Вие сякога сте проповедали братство и ние ще да отмъстиме за вас.

Букурещ, 6 декемврия

Много членове
от «Млада България»

36. [ДО ИВАН КИШЕЛСКИ]

Бае Иванчо!

Приех писмото ти и разбрах твоите желания; а тия желания са и мои, но. . . кой е тука крив? Разбира се, че не българите, следователно и не аз, който излагам печатно общественото мнение. Аз съм най-напред българин, а после славянин и човек, следователно счастието на моят собствени народ тряба да бъде турено на първо място. Секи народ, сяка народност, секи човек, които би пожелали да тъпчат правата на българите, не са вече мои приятели. Аз се признавам, че руският народ ми е брат, следователно той е брат и на моят народ; но из за любов към тоя мой брат не ще да дозволя да ме езди чифутин или Офенберг и да се тъпчат интересите на българският народ. Аз обичам моите братия руси, но не желая да пускам техните лисици в кочекът при кокошките ми. Разбрахте ли ме. Ако ще тряба да обичаме руският народ, руското правителство и руските предови люде, то не сме обязани да се смееме, когато ни бият чиновници, офенберги и клейнмихели, а да плачеме, когато ни милват чуждите, защото са тия чужди. Да ти описвам злоупотребленията на барона Офенберга е напразно, защото няма кой да ме чуе, а когато бъде късно, то и да говори човек е напразно. Намерили са се някои Христови мекерета, които искат да ни убият; но това е второстепенна работа; пър-

востепенната е тая, че Христо прави злоупотребления с името на Росия, следователно унижава и нея, и българите.

Но вие ще да ме попитате какво ще можеме да направиме със своите малки средства против такава сила? Способни ли сме да се бориме с Христа и с Офенберга? — Припомни Криловата басня за Левът и Комарът. Казвам ти още веднъж, че Росия губи из ден в ден своето влияние и ако работите вървят така, както са тия вървели досега, то ще да съвереме горчиви плодове.

Западните агенти ни зяпат, а руските чиновници ни хапят. В редакцията имам до двайсет статии, които нападат на Росия, но аз не пожелах да ги поместя и направиха ме руски агент, даже и тукашното правителство; а руското правителство ме гони и запрещава газетата ми! Сега аз съм поставен между два огъня: или да оставя Ромъния и да прекратя вестникът си, или да вървя по тоя път, по който вървят днес сичките ромънски българи, т. е. да говоря против Росия. Горчаковата нота дотолкова раздразни тукашните умове, щото ни един българин не ще и да чуе за Росия.

Колкото за отсрещните българи, то противоруската пропаганда се разпространява се повече и повече. И българите имат пълно право, защото им е вече додеяло. Ние сме свободни и можеме да чакаме, а я питайте българинът в Габрово може ли да чака? Ето какво е нашето положение, а вие си съставлявайте за нас каквито щете убеждения. Не може се, бай Иванчо, не може се! Но все таки я тебе очень благодарен, что ты хлопочешь дабы пропустили в Россию «Свободу», но думаю, что из этого мало выдет толку: не нужна глухому музыка, а слепому — карнавал. Мы очень дурно делали, что надеялись на других, работали за других и молились чужому богу.

Тежко и горко на оногози, който се не надея на себе си! «Няма брата на светът освен твоята собствена персона» — казва италианецът.

От мадам Предеч няма да добиеме нищо.

Не мога да ти пиша повече, защото жлъчката ми се разлива.

Твой Л. Каравелов

Букурещ, 1870, дек. 15

37. [ДО НИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ ПОПОВ]

Милостиви господине, Нил Александрович!

Моля, не забравяйте своите обещания. Трябва да ни изпратите книгата си. Не може ли да ни изпратите също «Азбука» от А. Гилфердинг? Струва ни се доста чудно, че в нашето читалище се получават френски и немски книги, а от руските освен «Совр[еменные] Известия» почти нищо. Славяни, славяни!

В нашето дружество «Братска любов» имаме около 1000 тома различни френски книги, а от руските само «Русская граммат[ика]» от Буслаев, два тома от «Современник», I том на «Русский вестник» и стих[отворенията] на Хомяков.

Но може би Вие ще кажете, че нямаме руски книги, защото няма кой да ги чете. Не е така. Уверявам Ви, че «Соврем[енные] Известия» се четат повече от всички други вестници, с изключение на някои български.

Не можете ли да изпратите в село Малешово в Македония необходимите за черквата черковнославянски книги?

Изпращам Ви със сърбина П. Узелац някои български книги, за чието получаване Ви моля да ми съобщите.

Ваш Л. Каравелов

«Свобода» още не се допуща в Русия, освен един екземпляр до одеския губернатор. Комедия! С Узелац ние няма да свършим работа.

Букурещ, 1871 г., март 22

38. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Брате!

Вчера приех писмото ти, което се е малко задържало някъде си. На Балкански изпроводих писмата: той ще да дойде скоро в Букурещ и тогава ще да видиме що да се прави. Работата върви напред. Печатницата още не съм натъкмил. Много работа имам. Пари ще гледам да ти изпратя по-скоро. Билетите ще бъдат скоро готови.

Имай търпене. След печестина деня ще ти напиша за сичко.

Твой брат Л. Каравелов

Букурещ, 1871, септем. 21

39. [ДО НИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ ПОПОВ]

Милостиви господине!

Преди три дни се върнах от Белград, дето прекарах около два месеца. Сега се върнах в Букурещ и пак започвам да издавам «Свобода». «Свобода» прекъсна временно, защото нямахме печатница, а сега вече я имаме. Книгите, които сте ми изпратили, още не съм получил, получих само Вашето писмо, което ме очакваше в Букурещ. В руското консулство е получен един пакет с книги, но те не знаят на кого принадлежи той. Моля Ви да пишете на руския агент, за да ми ги предаде, защото, по всяка вероятност, това ще да са книгите, които Вие сте изпратили.

Изпратих Ви няколко книжки чрез Узелац. Съобщете ми получили ли сте ги или не.

Адресът ми е: Редакцията на «Свобода», Страда Вергулуй № 33.

Ваш Л. Каравелов

Букурещ, 1871, септември 24

40. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Преди три деня са събрахме между себе си и решихме да те повикаме тука: дорде ти да дойдеш, то нищо не може да се работи. Аз писах тамо, дека тряба, да те изпроводят по-скоро. Пари още не съм можал да събера, защото едвам тия дни съм захванал да работя. Иди при

Райчевича в типографията и кажи му да прибързa да ми изпрати ония слова, за които му телеграфисаха и за които му писах.

Ваш Л. Каравелов

Букурещ, 1871, октом. 12

41. [ДО РАЙЧО ПОПХРИСТОВ]

Райчо!

Пашапортът вие тряба да ми изпроводите в Букурещ и аз да го изпратя за дето тряба. Аз ти вече казах, че този пашапорт не е за Панайота, а за едно момче русо, високо, на 26 годин; очи има руси, мустаки малки. Разбра ли сега? Ако Райчо се бои да не отговаря, то не тряба да ми изпращате горереказаният пашапорт, защото аз намерих тука гръцки, за когото тряба да се заплатят само малко пари, но никой няма да рискира в това дело. Тряболо би да имаме повече поверение един към други, защото другояче нищо не бива.

Твой Л. Каравелов

Букурещ, 1872, януар. 1

Както Райчо е гарантирал пред властите, така и аз гарантирам, че Райчо няма да отговаря за нищо, защото аз отблизо познавам оная работа, за която се иска тоя пашапорт. Пак повтарям. Ако Райчо се бои, то нека скъса тоя пашапорт, а аз ще да намеря други.

42. [ДО БЪЛГАРСКИТЕ РЕВОЛЮЦИОННИ КОМИТЕТИ]

Б. Р. Ц. К.

1872, март 18

В едно от заседанията се реши щото на 20 идущий априлий да стане общо събрание, в което да присъстуват представители на сичките Б. Р. К. На това събрание ще да се разгледат и турят в ред някои от голяма важност работи. Затова и вие със секи начин ще гледате да пратите един свой представител, който ще дава мнение за работите, които ще се разгледат.

Приемете братските ни поздравления.

Кара Мустафа

43. [ДО ОСИП МАКСИМОВИЧ БОДЯНСКИ]

Милостиви господине Осип Максимович!

Преди осем години Ви оставих сборник с български песни, за да се отпечата във Вашето многоуважаемо списание «Чтения». Обещал бях да Ви изпратя бележки към песните, но не можах да изпълня своето желание, защото самите песни още не са отпечатани, та да означа страниците. Сега Ви моля да ми съобщите имате ли намерение да печатате моя сборник. Ако нямате намерение, то моля Ви да ми го изпратите на следния адрес: Букурещ, до редакцията на «Свобода».

Аз работя, доколкото ми позволяват силите. Лошото е само, че нямам книги. Властите се занимават само с романи.

Вашето списание те дори не са го виждали.

Ваш ученик Л. Каравелов

Букурещ, 29 септември 1872

44. [ДО БРАНИСЛАВ ВЕЛЕШКИ]

Брониславе!

Тъй се, мой брайно, не върши работа. Оплакват ми се, че ти си ходел да псуваш хората. Казал си още, че няма да си дереш ботушите за нищо и никакво. Колкото пари извадиш, то добро; и колкото останат, то дай билетите на Манафова. Колкото книги са артисали, земи ги на-

зад. Прави там както знаеш. Така направи и в Браила. Петраки Димович ще да се постарае да събере остатъкът.

Л. Каравелов

Букурещ, 19 окт. 1872

45. [ДО ВАСИЛ ЛЕВСКИ]

Брате Василе!

Данаил ни телеграфира, че се е уловил Димитър заедно с момците си; намерили са у Димитра 50 хил. гроша.

Турското правителство е затворило и постоянно затваря светът; употребете сичките си сили, за да земете от турските ръце затворниците, защото инак ще бъде всичко предадено.

1872, октомврия 30

Здравейте, Ваш
Велчо Бакалов Бучуковлу

П. П. Ако турците гледат на тая работа като на хайдушка, то не ще тряба да се нападат тъмниците.

46. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Брате Панайоте!

Досега не сме могли да ти съобщим нищо положително за голямото народно предприятие, защото нямахме нищо приготвено. Но като се е вече турила основата за едно добро учреждение на Б. Р. комитети, считаме за първа длъжност да ти известим, че си избран за член на Б. Р. Ц. К. За тая цел ти изпращаме един устав на тоя комитет и 50 билети за спомоществувание.

От уставът ще познаеш длъжностите си. Уверени сме, че ще гледаш със сичките си сили да действуваш за успехът на тая свята работа и тряба да ти кажеме, че очакваме най-много от твоето съдействие.

Нужно би било да се споразумееме лично с теб, но ако ти не можеш да додеш, то остава засега да се дописваш с нас и да се допитваш за секи случай писмено или чрез верен човек.

Писмата ще ги проваждаш в два плика, единият, вътришният, с нашата адреса, а външният с адресата на господина Спиро Костандинов, която ще намериш подолу на влашки.

Вътришният плик ще го напишеш с името — Драгомирчо.

Със сичко, че ще проумееш това от уставът, но пак ти препоръчваме за първа длъжност да си таен и най в сичко, което се касае до личности.

Инак се загубва целта на нашето голямо предприятие.

Л. Каравелов
К. Цанков

P. S. Билетите ще ти ги проводим после, защото човека, който иде в Белиград, бърза, а тия не са още готови.

N. B. Горната адреса на пликът е такава:
Domnului Spiro Constandin Comersant Bucureşci

47. [ДО ВАСИЛ ЛЕВСКИ]

Брат В.

По-преди ви писахме и подканихме на подвиг, но някак си опипом.

Сега ви обаждаме, че обстоятелствата извикват без друго кураж от нашата страна и подигание на революцията. Причините, които и ти можеш да познаваш, не щеме да ти разказваме, а обаждаме ти само, че тряба да вървиш на бой, без да губиш ни минута. На сичките тадявашни юнаци се писа и щат да заминат отсреща. Надееме се за помощ от С. и Ч.

Кара Мустафа
Бучукоглу

Ноември 1872

48. [ДО. . .]

Брате Георги! В Гюргево.

Сичко, което осигуряваше една пълна бъдъща революция, се е уловило: писма, устави, окръжници и пр., сичко е в турски ръце.

Едно нещо само ни остая: то са няколко хиляди юнаци, които имаме в България. Но като са хванати неколцина от тях, то са зели да откриват и предават на турците своите другари. С тоя начин неприятелят ще извърже сичките и ще ги кара, където иска, като овце.

Ако наши оттука не минат и не дигнат народът, който е отчасти готов, но без заповед не смее нищо да направи, то нашите неприятели ще мъчат, ще съдят и наказуват светът не като политически престъпници, а като прости хайдуци.

Това е едно нещастие, но има и други още две: второто е, че ние навсегда загубваме доверието на народът, кого веке не можем на никакъв начин да вкараме в революция; третото е, че Европа не ще да земе никакво участие в разглежданието на съдът на толкова си нещастни родолюбци и ще мисли, че ние сме далече от да бъдеме способни за граждански права, и тогава ето ти българската работа изкарана пак проста, а българите мъчени до неизвестен степен.

За да не бъде сичко това така, то тряба да се подигне народът и да покаже колко-годе негодование към презрителният си тиранин.

В 1867 и 68 българското оръжие се прослави чрез малцина юнаци и без народното съчувствие. Но сега, когато почти в цяла България съществуват комитети, работата ще е много по-силна, по-велика.

Затова, брате, вие, без да губите ни минута, събирайте колкото можете повече дружина и минувайте отсреща да дигнете народът срещу сегашните преследувания и да избавите страждущите.

Същото писахме и на Лъвски. Той не е паднал в неприятелски ръце. Здравейте!

Ваш
Кара Мустафа

1872, ноемврия 2

П. П. Приключеното час по-скоро изпроводете според надписът.

49. [ДО ВАСИЛ ЛЕВСКИ]

Байо Кърджала Мустафа!

Писмото ти и телеграмата приехме. Ще ти опиша сега някои и други известия, които приехме през тия дни за отсрещните работи. Преди един месец приехме едно писмо от Т. Магурели, в което ни известяваха за обирането на турската поща под предводителството на Общия и все тогава ни пишеха, че Общия ще дойде при нас; подир малко време след това приехме друго писмо от Т. П. с очилата, в което ни известява, че той с други двама, още един помак и един българин, са проводени с мисия от тамошният каймакамин, за да издирят злодейците на това дело, така също и дано с тоя случай да хванат някой комета. Т. П., или Мирчо с очилата, ни разказа, че преди да тръгне с тая мисия, той обявил на тамошните Ч. К. Като тръгнал, той ходил в Т. Магурели, Крайово, Бекет, Питещ и др., а най-после пристигна и тука, но само с единият си другар, българинът, защото помакът нямал вече пари и тия го изпратили до Д. П-в в Т. Магурели, та като се върнат, да си ходят наедно. Тука Мирчо ни разказа за мисията, с която е пратен, и че планът, за да се обере пощата, бил скроен у него. — Но след два дни подир неговото дохаждание приехме писма и депеши, в които ни писаха, че Общият е уловен и че него го е предал някой си Стоян Шунтов, който бил затворен в тъмницата по съмнение и който бил принуден да каже от тежки мъки (така говори писмото). Тоя Стоян Шунтов бил облякъл Общия със селски дрехи и го бил изпратил, по сетне наедно със заптиетата отиват и улавят Общия в някоя си кръчма. Сега засега Мирчо казва, че Общия бил главният деец, за да се обере пощата; каква е работата, не знаем. Се в писмата ни явяваха, че много наши хора от Тетевене, Ловеч, София и Орханието са изловени и че почти сичките наши работи са открити. Тогава ние ви писахме едно писмо, на което съдържанието вече знайте. Мирчо е тука и ще седи дотогава, додето не се види каква е работата. Единият негов другар, българинът, казва, че е отишел в Слатина при някои си свои познайници, а помакът, който бил отишел в Т. М., преминал отсреща, като чакал няколко време другарите си.

Тия дни дохаждаха и някои си турци от Русчук, за

които се говори в едно писмо от Русчук, че имали мисия да откриват някои си комитети и да вземат някои личности оттука. Сега тия са заминали за Браила и Галац. Ти ни пишеше, че няма с кого да работиш; Фердинанд замина отсреща, тряба вече да се е срещнал с тебе, той е добро момче.

Ти тряба да имаш вече известие за тая работа, ще видиш какво тряба да се прави, ще пишеш и нам, ако си разбрал нещо по-точно, как стои работата и какъв ред тряба да се земе занапред. Ние никога не сме писали да додеш, но ако мислиш, че тряба да [се] видиш с нас, то доди, но както и да е, ако не сега скоро, то до пролет тряба да додеш, за да се реши нещо за започеванието.

Л. Куручешмелъ

Букурещ,
н[оем]врия 1872

50. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Брате!

Пращам ти 8 Панайотови книги и две «Библиотеки». Парите изпратете по-скоро, защото няма. Законите се печатат. Не желаете ли да помогнете материално?

Л. Каравелов

51. [ДО ИВАН ДРАСОВ(?)]

Съберете малко пари и помогнете да се отпечатат законите.

52. [ДО ИВАН ПОПХРИСТОВ КЪРШОВСКИ]

Байо Иване!

Днеска приех писмото ти. От България като че няма ни бело, ни черно, та нищо не писа за вестника. Защо ли? Виждаш ми се още сърдит. Забрави неволното докачение и на работа! Прибързай да пишеш по приключението. По въпроса, който повдигаш по голямото народно предприятие, нужно би било да се споразумееме лично с теб. Доди, ако можеш, ако ли не можеш да додеш, пиши аз да дода. Затова, без да губиш минута, съобрази се с желанието ми и ми яви ще додеш ли и кога?

Добре си изпратил п. Сава при байо Панайота. И аз му писах, че той ще му разкаже що се върши по нашите места. Тия дни идва някой си Никола Добрев от Елена, който много ми приказва. Познат ли ти е и какъв човек е? Отговори ми и за това. Бъди здрав. Поздравява те и Димитър.

Твой Л. Каравелов

53. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Господине Драсов!

Приехме писмото ви от 16 на миналия месец февр. и одобряваме досегашните ваши действия. За споразумяване с Филипа и други в Одеса определя се друго лице, което тия дни ще тръгне.

Реши се, щото общото събрание да стане на 20 апр. идещият месец, за да могат да пристигнат навреме представителите на сичките страни, следователно на 20 апр. вие без друго тряба да пратите вашият представител. Той не ще да се бави тука повече от 7—8 дена. Колкото за начинът, по който ще го познаем, то зависи от вас, т. е. пò с време ще ни пратите някой знак, така също както сте направили да познаем ония момци, които ще преминат оттука за в България.

Пращаме ви наедно с това и три Устава (№ 3), които ще употребите така, както знаете.

Освен това част от вашето действие ще да бъде да раз-

пространявате през чешките и други вестници идеи за българското освобождение. Ще ни пращате в превод всякоя статия, която се появи в чешки и немски вестници относително за българският въпрос.

Книги за превод от войнишки правила може да искате от някой ваш приятел в Белград, защото оттука става мъчно за изпращание; от тия книги ще изключите само Четование на Любомира Ивановича, защото тя се превежда тук.

Панайот пристигна тука.

Л. Драгньо

1873, март 8

54. [ДО ДИМИТЪР ГОРОВ]

Байо Димитре!

Пращам ти сега 9 билета и те моля, брайно, да се потрудиш колкото се може по-скоро да събереш спомоществуванието, защото, както знаеш, имам голяма нужда. Ще се потрудиш да ми направиш и една сметка за сичките ония, които са плащали и които не са, както и за книгите, които ти съм пращал. Преди няколко дена Христо Петрович ни писа да му променим името на Христо Иванов, а в същото време ни питаше и кому тряба да внесе стойността; неговият билет е приключен тука, следователно не остава друго освен да ти плати тебе, като му дадеш билета.

Пак ти повтарям, че трябат много тия пусти пари, потруди се колкото можеш и аз ти благодаря.

Онова, което ти е писал по-преди Пандурски, е било лъжа, защото, когато питах бая Панайота, той ми каза, че не е те викал, защото те и не познава. Ако би било нещо за работа, то бихме ти писали ние, а не би карали Пандурски. От всичко се види, че Пандурски е искал да се похвали с тебе пред бая Панайота.

Оставай здрав и проведи весело празниците.

Л. Каравелов

Букурещ, 1873, апр. 4

55. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Днеска ме вика г. Цукел и каза ми, че вие сте се отказали от своята книга и че сте свалили сичката кривица на мене. Берекят версън! Каза ми още, че вие сте му казали, че ще да напишете брошура, с която ще да докажете, че аз съм злоупотребил с ръкописът ви и че вие се отказвате от сяка ответственост. Това е за мене твърде тежко, защото аз не съм заслужил подобно нещо. Аз съм готов да зема книгата отгоре си, но за вас ще бъде срамота. Мънзов печата вече брошурата си и ще да подпише името ви. Вардете се да не попаднете в по-голяма отговорност. Аз съм длъжен да защищавам честта си. Явете ми, признавате ли книгата си или не? Явете ми така също, тряба ли да отговарям Мънзову или не?

Ваш Каравелов

Букурещ, 1873, майя 29

P. S. Из България няма ни бяло, ни черно. Какво да правиме със законите? Можеме ли да събереме някоя помощ?

56. [ДО ИВАН КИШЕЛСКИ]

Милостиви господарю Иван Кирич!

Преди една година и половина бях известен, че моето име е компрометирано в Русия и че ме обвиняват в големи престъпления.

През сегашната зима аз бях в Белград и узнах от покойния Блазнавац, че ме обвиняват в следното: 1) че известният комунист Нечаев е бил при мен през 1868 г. в Букурещ и е живял в моята редакция цяла неделя; 2) че у Иван Прижов са намерени мои писма, в които аз уж му препоръчвам някакви си агенти; 3) че аз работя против Русия (?). Аз опровергавам тия обвинения и винаги съм готов да докажа на всекиго тяхната неоснователност. Слушайте. Ако Нечаев е бил в Букурещ през 1868 година, то Каравелов не е могъл да го крие в своята редакция, защото е бил арестуван в Пеща като руски

агент. В 1869 година редактор на българският вестник не е бил Каравелов, а Касабов. Но да продължим понататък. Аз се познавах с Прижов, но моето познанство с него беше съвсем невинно. Прижов ми писа, че имал намерение да издаде книга, озаглавена «История на виното», и ме молеше да му намеря материал, т. е. различни предания, песни, вярвания за виното в южнославянския свят. Аз му изпратих няколко български песни. След това Прижов ми писа, че би желал да има още хърватски и сръбски предания. Аз му препоръчах Богишич (който беше професор в Одеския университет) и Панта Сречкович в Белград, който се занимава с народните предания. Препоръчах му още Войников и Павел Тодорович, които събират народни песни. Струва ми се, че му препоръчах и Васил Чолаков. Кажете сега, приличат ли тези хора на революционери? Прижов е още жив, а моите писма са цели, следователно аз желая да застана пред съда всяка минута и да докажа на своите неприятели, че не са в състояние да ме очернят най-безсъвестни интриги.

Вече молих руския консул в Букурещ за тая работа и съм готов да отговарям пред закона. Ако руският консул и генерал Игнатиев не удовлетворят моята молба, то аз ще да се обърна към самия господар император. Моята чест и моето име трябва да бъдат очистени. Благодаря Ви, че Вие винаги сте ме защищавали. Скоро ще Ви докажа, че не сте се лъгали за мен. Как мислите, дали да се напечата това заявление в руски списания или не? Барон Офенберг се много излъга в това дело. Изпращам Ви два талера и моля да ми купите, колкото е възможно по-скоро, следните книги:

1) «Рассказы о старинным людьям» (4 книжки струват 65 копейки);

2) «Из природы. Рассказы для детей по Вагнеру».

Тези книжки ще бъдат преведени на български език. Изпратете ги до руския консул в Букурещ.

Л. Каравелов

Излезла е книгата на бая Панайота. До кога да я пратя?

Букурещ, 1873 г., 28 април

57. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Господин Сава ще да ви разкаже сичко, щото са върши по нашите места, следователно аз не тряба нищо да ви разказвам. Какво да правиме със законите? Има ли някоя помощ? Наесен аз ще да напусна сичко и ще да се преселя в Белиград.

Твой Л. Каравелов

Букурещ, 1873, юлия 16

58. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Законите струват 25 жълтици. Събрал съм 80 франга. Есапи, както искаш. Тряба да напечатаме 500 парчета. Ако напечатаме само сто и петдесет, то сяка книга ще да чини по 2 франга. Мънзовата критика не е още излязла. Наесен аз тряба да си търся друго някое място. Прибързайте да съберете помощ за законите, за да могат да излязат до августа.

Л. Каравелов

59. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Драсов!

Прости ме, че ти не пиша. Ти твърде добре знаеш, че аз имам дяволска работа. Парите получих — благодаря. Законите ще да излязат изпод печат около 26 августа. Вестникът ще да престане, защото нашата публика е още магарешка. «Старите» ми правят големи пакости. Повикали са Войникова да им бъде учител и да издава верноподданейши авадиш. Нека им е добър път! Ковачева остави на дяволите. То би било добро да се пусне малко кръв; но не тряба да жертвоваме свои хора за едно магаре.

Сапунов е заслужил одавна бесилница. Оставете ги да лаят. Кучето има право да лае, защото е куче. Колкото за Богорова, то аз съм твърде уверен в неговата продажност. Кой ни е крив, че нямаме хора? Иван Колев е при мене. Балканската чета е наша. Оставете Жекова по дяволите. Белградските сливненци не тряба да се оплакват, защото няма за какво да ги хвалиме. Ние сме си ние. Нека се сърдят. По-добре е да се сърдят, нежели да спят.

Явете ми адресът на Коста Стоянов, който живее в Хайделберг. Намерете книгата на Бернбаума, «Das Reih der Wolken», Лайпциг, 1869 г., найдете рисунките, които се намират на стр. 128, 135, 156, 177 и 210. Можат ли тия рисунки да се вземат от типографията на Отта Стамера и да се прелеят в неговата словолитница, или да се купят от него същите? Яви ми по-скоро.

Л. Каравелов

В Лайпциг се пичатат: 1) «Нещастная» от Тургениева; 2) «О свободе» Джона Стуарта Милля. Ако ги намериш, то можеш да ги купиш, да ми ги изпроводиш. Ще ти платя.

1873, август 6, Букурещ

60. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Драсов!

«Нещастная» от Тургениева и «О свободе» Джона Стуарта Милля са писани и издадени на руски език в Германия (чини ми се, в Лайпциг). Отговори ми по-скоро за рисунките от Бернбаумовата книга. Ако са евтини сичките рисунки, то аз ще да издам сичката книга, а ако не, то ще да поместя някои в «Детска библиотека» № 4 (за метеорологическите явления). Ако да би имал средства, то би можал да продължа изданието на вестникът, но. . . Преномерантите не плащат, а работниците искат пари. Твоят прокопцан Иван Колев излезе по̀ магаре от другите работници. Той дойде при мене и остана със следующите кондиции: 1) да работи три месеца безплатно; 2) да го храня и да му давам по 1 рубла на неделята; 3) след три месеца да му давам по 6 жълт. месечно. Седя един месец, дорде си намери друго място, и остави ме. Освен това подговорил и другите работници да ме оставят, защото у мене не могли да спечелят пари. Следователно той бил дошел да печели. Българин! Но да оставиме Ивана. Из България няма никакво съчувствие. Секи иска книги и вестници, но ни един не желае да плати. Ти ме питаш, какво ще да правя, ако напусна вестникът? — Какво да ти отговоря? Ще гледам да си намеря някоя прехрана. Русите ме викат да бъда чиновник; в Сърбия ме викат да отвориме печатница. . . Ще видиме. Гладна мечка не играе. Крив ли съм аз? Три години се мъчих като дявол. Не мога повече. Нашата публика. . . Но да оставиме публиката. Ковачов е пред очите ви. Панайот е честен човек, но и неговите ръце са везани. Прощавай.

Л. Каравелов

Букурещ, 1873, август 26

61. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Получих писмата ви. Аз се решавам да остана до напролет, но и вие тряба да помогнете колкото се може, защото другояче се не може. Помощ ми са изпроводили само из Слатина. Книгата (законите) ще да излязат до неделя. Ако да би имал пари, то одавна вече би излязла. Сега-засега ми е най-потребна помощ, защото се свършва годината. Иван (из Т. Северин) бил голямо магаре. Тоя господин не само че не ще да плати за вестникът, но съветова и другите да не плащат. Чакам отговорът ви. Книги ще да ви пратя. След няколко деня ще да ти пиша пространно.

Л. Каравелов

Бук[урещ], 1873, септе[мври] 9

62. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

За законите съм събрал досега 180 франга, т. е. 15 жълтици. Трябат още 10 или 12 жълтици. Ако се намерят и тия, то добро, а ако се не намерят, то здраве да е. Вестникът съм длъжен да напусна, защото не мога да седа гладен. Типографията ще да продам, за да заплатя дългът си на белградската печатница, който се състои от 102 жълтици. Бъди ми здрав. Поздравлява те Ната.

Л. Каравелов

63. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Аз се реших вече да продължавам вестникът. До неделя ще да излезе първият брой. Четованието излезе. Изпровождам ви 25 парчета. Поговори с Панта и изпроводи го при мене. Дай му пет жълтици за път. Стигат му. Аз мисля да продам къщата. За какво ми е? Поговори с Настаса и извести ме за неговото мнение за тая работа. Пиши ми по-често. Из Т. Северин ми изпроводиха 25 франга за законите. Събрал съм 211 франга. Трябат още 7 # австр. Аз мисля, че законите тряба да се продават, за да се извадят пари и за втората книга, т. е. за «Пешачките правила». Отговори ми и за това. Ти казваш, че мислиш да дойдеш в Букурещ. Това е твърде добро. Аз не мога тук сами. Бъди здрав.

Л. Каравелов

Букурещ, 12 ок. 1873

64. [ДО ИВАН АЛЕКСЕЕВИЧ ЗИНОВИЕВ]

Милостиви господине, Иван Алексеевич!

Тая зима ходих в Белград, срещнах се с покойния М. Блазнавац и със сегашния сръбски министър-председател г. Ристич, които ми казаха, че моят вестник «Свобода» (сега «Независимост») е забранен в Русия по три причини. «Обвиняват ви, казваше покойният Блазнавац, че: 1) приемали сте руския емигрант Нечаев; 2) кореспондирали сте с някакъв си държавен престъпник Прижов и сте му препоръчвали агенти измежду южните славяни; 3) в един брой на Вашия вестник била намерена Бакунинова прокламация.»

Разбира се, всичко това ми подействува съвсем неприятно, защото не се смятам виновен за нищо. Реших на всяка цена да науча истината. Но трябва предварително да Ви уведомя, че нямам голяма потребност да се оправдавам, защото моят вестник може би ще прекрати своето съществуване в най-близко време. Единствената причина, която ме накара да Ви пиша, е — не искам да бъда обвиняван без никаква причина.

И така, моля Ви, милостиви господине, да разгледате тази работа като безпристрастен съдия и да ме оправдаете пред очите на хората, които се съмняват в моята искреност. Оправданията ми се заключават в следното: 1) на руския криминален съд е много добре известно, че Нечаев бе в Букурещ през 1868 година, а в това време аз бях арестуван в Австро-Унгария (в Пеща), където гледаха на мене като на руски шпионин или като на панславистки агитатор, защото в онова време бях кореспондент на «Голос» и на «Московские ведомости». В Молдо-Влахия дойдох едва през 1869 година. 2) Моята кореспонденция с Прижов не съдържа нищо престъпно, нищо политическо; тя се ограничава само с научни предмети. По време на пребиваването си в Белград (през 1867 и в началото на 1869 година) получих от Прижов няколко писма, в които той ме молеше да му събера материали (т. е. славянски предания, песни и др.) как се употребява виното от южните славяни, защото, по неговите думи, той мислел да издаде научно изследване за употребата на виното от славянските народи.

Аз му изпратих няколко български песни, пословици и предания; за сръбските и хърватските пък го посъветвах да се обърне към сърби и хървати. Доколкото си спомням, препоръчах му г. г. Богишич, Павле Сретковић, Павле Тодорович, Васил Чолаков и др., които се занимават със славянските старини. Ако намерите за необхо-

димо, Вие много лесно можете да научите какъв е характерът на тези хора.

През 1869 година, по време на преселването си в Букурещ, през ноември или декември, получих от г. Прижов писмо, в което ме питаше може ли да дойде в България или в Румъния и дали ще може да се изхрани със собствен труд. Отговорих му приблизително следното: «Можете да станете кореспондент на «Голос» или на «Московские ведомости». Уговорете се с редакторите и елате. Материал ще се намери. За научния изследовател България е непокътнато поле.» Тъй като познавам характера на Прижов, завърших писмото си със следната шега: «Ако Ви се е явило рицарско желание да се побиете с турците, вземете си очилата; ние пък ще Ви купим пушка и х а й д у ш к и калпак.» Трябва да отбележа, че се шегувах с Прижов само защото схващах предложението му като шега.

През същата 1869 година получих от Прижов последно писмо, в което, доколкото си спомням, се казваше, че в Букурещ ще дойде някакъв си N и ще се нарече Иванов. «Този N е голям негодник, лъжец и пр. — казваше Прижов. — Кажете му — продължаваше той, — че честните хора не постъпват така.»

Аз отговорих на Прижов, че ако видя тоя Иванов или тоя N, ще му кажа всичко, което той желае.

Разбира се, че никога не видях ни г. N, ни г. Иванов.

Трябва да отбележа, че нямах никакво понятие нито за Нечаевите престъпления, нито за участието на Прижов в тия престъпления. Не получавах никакви руски вестници, следователно не знаех нищо ни за делото на Нечаев, ни за участието на Прижов в това дело. Познавах Прижов не като нихилист и не като революционер, а като учен, който се занимава със славянските старини. По време на моето пребиваване в Русия добре се познавах с Прижов, но нашето познанство не излизаше извън границите на научните ни изследвания.

Ето всичко, което мога да кажа за своето познанство с Прижов. Уверен съм, че и г. Прижов не може да каже противното.

По третото обвинение ще кажа само няколко думи. Никой не може сам да си бъде неприятел, следователно

не съм могъл да изпращам заедно със своя вестник Бакунинови прокламации. Много добре знаех, че за подобни действия от моя страна вестникът ми ще бъде забранен в Русия, следователно ще изпусна много големи печалби. Както и стана.

Вие много добре знаете, че в Букурещ има две враждуващи български партии, които са готови на всичко. Ако желаете, готов съм да Ви посоча и лицата, които извършиха тази много нечиста работа. Руските емигранти в Женева имат обичай да изпращат свои брошури до почти всички редакции. В началото на 1870 година бях принуден да им съобщя публично в своя вестник, че ако в редакцията се получат подобни брошури, ще им ги върна назад. Всичко това Ви показва много добре, че никога не съм съчувствувал на руските емигранти. Аз съм посветил своя живот на България и на общославянските стремежи и интереси. Вие можете да видите всичко това от програмата на моя вестник.

И така, моля Ви, милостиви господине, да разгледате това дело, да очистите моето име и да ме оправдаете пред закона. Повтарям, в Турция и в Австрия гледат на мене като на панславист или като на руски агент, а пък в Русия забраняват моя вестник!

Приемете, милостиви господине, уверенията в пълната ми преданост и уважение към Вас.

Л ю б е н К а р а в е л о в

P. S. У г. Прижов остана мой сандък с книги. Моля Ви, милостиви господине, да узнаете где се намира той, за да мога да си го получа.

65. [ДО ДИМИТЪР ГОРОВ(?)]

Брате Димитре,

Гледайте да раздадете колкото се може повече книги «Историческо обозрение на България», защото генерал Бобриков мисли да напечата статистика на България.

Дановите книги се продават по турския курс (т. е. с турски пари).

Прибери парите от двата прономеранта за «Независимост», които са ги подписали сами. Прибери от Харалампие Попова парите според контът.

Твой брат
Л. Каравелов

1874 12/2
Букурещ

66. [ДО ТОДОР ПЕЕВ]

Драгинко Тодоре с очилата и със слепите очи!

Прости ми, че ти не пиша. Ти сам знаеш колко работа има моя милост. Кое диване е писало в «Хитър Петър»? Малко са другите кучета, ами г. Паницата. Но остави това. Книгите, които желаеше да ти дам, са изкрадени от мене и унесени в онова време, когато ме нямаше в Букурещ. Ако Скарлат се реши да издаде повестта, то приготовлявайте картините. Бъди здрав и весел. Тряба ли ви аритметика? Ботйов е превел аритметиката на Михайлова. Тая книга е полезна за децата. Яви ми да ти пратя.

Л. Каравелов

67. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Брате Драсов!

Ако у нас да би се появил Александър Хумболд, то българите би го распели на кръст. Благодарете бога, че ние нямаме велики хора. Аз работя своето, не ща да зная никого. Комуто се харесва вестникът ми, нека го чете; а комуто се не харесва, нека го хвърли. Човеческите убеждения не са насрадиновска фурна. Нека говори кой що ще. Още шест месеца остават, а после нека работят честните и умните патриоти. Ако идеш в Цюрих, то ще да направиш твърде добре. В Цюрих живее Иван Кожухаров.

Л. Каравелов

Букурещ, 1874, март 1

68. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Байо Драсов!

А защо вашият приятел (габровският) напада на атеистите? Прокопцале сме с религията. Писмото ти получих. Приключеното писмо изпроводих в Плоещ. Ако сте получили пари, то прибързайте да ги поделите с мене. Положението ми е тричаво. Панайот е тука. И от него няма нищо. Кужухаров из Женева (българин) ми яви, че и в Цюрих има някой си българин, но името му не ми е явил. Бъди здрав!

Л. Каравелов

Букурещ,
1874, март 29

69. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ]

Байо Панайоте!

Това момченце иска да се учи. Дай му добър съвет и настани го. То има малко парици. Пиши ми. Аз продавам вече печатницата. Наесен в Белиград. Бъди здрав и жив. Събери пари от прономерантите.

Твой Л. Каравелов

Букурещ,
1874, юния 2

Някои билети дай Настасу. От Розена той се обеща да земе парите. Пиши ми какво направихте.

70. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Брате!

Прости ми, че ти не пиша. Имам много работа. Колкото за нашите обществени работи, аз не зная и какво да ти разказвам. Няма хора, няма с кого да работиш. Даже г. Панайот се крие по дупките и работи на своя глава. Сичко е бош. Аз съм останал сами, но моята си-

ла е още цяла. Ще видиме. Във Влашко е назначена строга цензура, а аз съм длъжен да свърша годината. По цяло Влашко не мога да намеря гарантин за вестник. Парички ни давайте само. Кольова не зная де е.

Твой Л. Каравелов

71. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Снощи се върнах из Болград и получих писмото ти. Ще да ти пиша за сичко след няколко деня. Имам работа. Вестникът ще да се издава и занапред.

Л. Каравелов

72. [ДО ИВАН ДРАСОВ]

Драсов!

На чехски не ми пращай «Нещастная», защото мене тряба оригинал. Картини може да ви даде Пандурски, но сега го няма тука. «Детската библиотека» още не е излязла, защото имам друга работа. Излезли са две мои книги «Разкази за старовременните хора». Третята ще да излезе до неделя. Полската служба, т. е. лагерната служба, се превежда.

Прощавай
Л. Каравелов

P. S. Пари трябат твърде много.
От Панайота не съм получил писмо цели три месеца.

73. [ДО ДАНАИЛ ПОПОВ]

Брате Даниле!

Търсих те в гостилницата цели два пъти, но не можах (за нещастие) да те намеря. Писмото ти разбрах. Ето що.

Пиши в Деарибекир да изпроводят ръкописът и да залегнеме общо да напечатаме това дело. Чух, че си дал Мънзову пари за неговият «Тъпан», който ще захване да се издава на второ пришествие. Не познаваш ли ти кой е Мънзов? Но да оставиме това. В Букурещ се е събрала една тайфа (между която се намира и един от деарибекирските беглеци, т. е. Стоян), която, както се види, ще да компрометира много лица. Ти си се известил вече за револверите, които направиха такава дандана и които повредиха на много неща. Шеф на тия чапкъни е Ботйов, а Мънзов е везиринът. Ето какви хора са захванали да просвещават народът (единът е бил до вчера шпионин във влашката полиция, а другият е излязъл завчера из пушкарията за кражба). Ако обичате да подържавате тия вагабонти, то е ваша работа. Не сърди ми се, че ти не пиша често. Ти знаеш твърде добре, че имам работа. Поздрави братски жената си, която още не зная, сестра си, Мишайкова и др. А скоро ли ще да добиеш наследник?

P. S. Помоли Катранова да изпроводи парите за книгата на Бобрикова, защото консулатото иска от мене сметка. Кой ще да плати за картите, които се напечатаха за празникът?

Твой Л. Каравелов

Букурещ, 1875,
юния 20

74. [ДО ХРИСТО МАКЕДОНСКИ]

Господине Хр. Македонски
в Браила

Приключаме ви тук един пашапорт. Нужно е да дойдете вий тук в града ни, та и побързайте да дойдете по-скоро.

Поздравлявам ви и сме Ваши
Л. Каравелов

Букуреш,
24 март 1876

75. [ДО КИРИАК ЦАНКОВ]

Ячо!

Намери момчетата из Болград, купи им 9 билета за Северин и изпроводи ги. Аз съм затворен. Парите им са у мене. Аз ще да ви донеса парите. Кажи на консулът сръбски, че сръбското покровителство се не уважава ни за пребиена пара. Утеши Ната. Утре ще да ти депешира́м, ако ме пуснат, да излезете на гарата.

Черни Велю

76. [ДО ЙОВАН РИСТИЧ]

Господин Министре,

Известно Ви е, че тук, в града, има много мои съотечественици, които са пострадали през време на войната и които много пъти са се обръщали към мене да им помогна; но след войната и аз не мога да бъда полезен нито за себе си, нито за тях, защото бях принуден още през месец март да напусна работата и печатницата си.

Моля Ви, господин министре, да ми отпуснете малка парична помощ, за да помогна и на тях, и на себе си.

Уважаващият Ви
Любен Каравелов

Белград,
11 февруари 1877 г.

77. [ДО ОЛИМПИЙ ВАСИЛЕВИЧ]

Господин Министре,

Преди една година доведох от България моя племенник Стойчо Георгиев и го записах тук в училище. Тъй като сега заминавам за България, би трябвало да отпиша детето от училище, защото ми е невъзможно да го издържам, докато траят сегашните обстоятелства, а също така ми е невъзможно да го заведа със себе си в

страната, където още няма никаква сигурност. За да не се навреди на детето, имам честта да Ви помоля, г. Министре, да благоволите да дадете нужната помощ за издръжка, докато получа средства да го издържам сам. Детето е в трето отделение в Теразийското основно училище.

Ако удовлетворите молбата ми, моля Ви да имате добрината да заповядвате стипендията да се дава на детето чрез моя шурей, г. Настас Петрович, професор във В. школа.

Покорен на Господин Министра
Л. Каравелов

Белград,
6 ноември 1877

78. [ДО ОРЕСТ ФЬОДОРОВИЧ МИЛЕР]

Милостиви господине
Орест Фьодорович,

Вашето писмо е получено отдавна в Търново, но аз го получих едва преди три дни, защото отсъствувах — бях в Константинопол. Сега вече се установих в Търново, гдето открих печатница и започнах да издавам списание под заглавие «Знание». Ще трябва ли да се съобщи във вестниците за това списание? Ще ви изпратя един екземпляр и Вие ще се запознаете с неговото направление. Надявам се, че ще ми бъдете полезен.

Вашите книги не съм получил — Манчов е явен негодник, който знае само да проси милостиня.

Ако изпращате нещо, пратете го по пощата на мое име: Л. Каравелов, в Търново.

Завинаги Ваш
Л. Каравелов

Търново, 1878,
20 май

79. ДО НЕГОВО ВИСОКОПРЕВЪЗХОДИТЕЛСТВО ЗАВЕЖДАЩИЯ ОТДЕЛА ПО ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ В БЪЛГАРИЯ

Като имаме намерение да издаваме политически вестник с название «Начало», ние, долуподписаните, молим Ваше Високопревъзходителство да го разрешите.

Вестникът ще излиза три пъти в седмицата в голям формат на български език, като ще се допущат и статии на руски език.

Програмата на вестника:

1) Правителствени разпоредби.
2) Телеграми за текущи събития.
3) Уводни статии за съвременни въпроси.
4) Политически обзор.
5) Известия от славянските страни.
6) Вътрешен обзор.
7) Кореспонденция (вътрешна и от чужбина).
8) Разни известия.

Всеки две недели ще излиза литературното списание «Знание» като приложение към политическия вестник.

В сегашната минута е тежко да се определи точно програмата или направлението на вестника; достатъчно е да се увери Ваше Високопревъзходителство, че той е длъжен да служи като орган на единението и сближението на славяните, макар тия мнения и да бъдат изказвани не пряко, а косвено. Ние сме уверени, Ваше Високопревъзходителство, че доброто запознанство на един с други е вече половината от достигането на нашата обща славянска цел.

Освен това, като имаме предвид материалното обезпечение на вестника, в краен случай поне на първо време, ние молим Ваше Превъзходителство да ни разрешите да печатаме официални обявления по определените в Русия цени.

Ваши предани:
Л. Каравелов
Н. А. Живков

8 юни 1878 г.
г. Търново

80. [ДО ХРИСТО СЯРОВ]

Байо Сяров,

Книгите на Кишелски изпроводете до мене в Търново. Потърси словослагатели за типографията и изпроводи ми. Отговори. Там ли е Никола, моят словослагател?

Твой Л. Каравелов

Търново, 14 юлие 1878

81. [ДО ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ]

Милостиви господине
Владимир Иванич!

Аз вече отдавна издавам литературно-научния вестник «Знание», който ще получите тези дни. Вестникът излизаше в Букурещ и едва наскоро редакцията се премести в Търново. Поради липса на книги, т. е. на материали, ние трябваше да печатаме каквото ни попадне, следователно отпечатахме и статията на Е. Карнович «За участието на Русия в осв. на хр. на Балк. полуостров», която е доста пристрастна към Западна Европа. Като знаем, че Вие сте писали (писал е и Орест Фьодорович) по същия предмет, ние бихме желали след статията на Карнович да поместим Вашите статии. Ако сте съгласен, молим Ви по-скоро да ни изпратите тия статии, защото статията на Карнович скоро свършва. Няма ли някоя хубавичка статия за Петър Велики за «Знание»? Не би било лошо да ни се изпраща всичко, което е интересно за българския народ, ние ще го превеждаме и печатаме.

Орест Фьодорович ни изпрати цял денк с книги, но тия книги могат да бъдат полезни за изучаване на руски език, а не за превод на български, освен книгите «Животът на Суворов» и «Животът на Екатерина II» от Погоски.

За «Знание» ни изпращайте нещо по-сериозно. Печата се сборник с народни песни и «Пътешествия» на В. Григорович. Не би било лошо да се захванем по-се

риозно, защото опитът вече ни научи, че ние малко се познаваме помежду си. Дали не е добре да преведем кратката руска история на Соловьов? Или да преведем Иловайски? Как мислите Вие?

Надяваме се след една седмица да започнем издаването и на политически вестник «Начало». Ще видим.

Ваш най-покорен почитател
Л. Каравелов

P. S. Току-що получих известие от Македония. Работите вземат сериозен характер. Вие трябва, повтарям, трябва да имате у нас независим агент. Писах вече за това на Нарищкин. Не пропускайте тоя случай, който може да бъде много полезен за общото дело.

Търново,
20 септември 1878

82. [ДО ИВАН ЧЕРНЕВ]

Всичко, което се получава в Русчук, задържайте и не изпращайте в Търново. Аз сам не ще остана тук.

Каравелов

83. [ДО КИСЕЛОВ]

Хартия не ми е нужна. Изпроводете ми равносметката — друга(. . .) пари аз не давам.

БЕЛЕЖКИ

Том дванадесети е последен в настоящото издание на Каравеловите съчинения. Тук се поместват оригинални, преводни и компилативни произведения, издадени като отделни брошури. Включени са и писма от Каравелов.

Стр. 7 — БЪЛГАРСКИ ГЛАС. Публикува се по самостоятелното издание на брошурата: Български глас. От Б. Р. Ц. К. Женева, 1870. 24 с. 8°.

Брошурата е написана от Л. Каравелов, но излиза от името на Българския революционен централен комитет (БРЦК). Издадена е в Букурещ, но по конспиративни съображения като място на издаването е посочена Женева. Във в. Свобода (г. I, бр. 46, 14 октомври 1870, с. 366) в рубриката «Книжевни известия» редакцията съобщава: «Излязла е брошурка под заглавие «Български глас». В същия брой на Свобода е поместена «Програма на българският революционни комитет» — с дата 1870, август 1. В «Български глас» програмните принципи на БРЦК са разработени от Л. Каравелов по-подробно (вж. Иван Унджиев. Васил Левски. Биография. С., 1967, с. 155—159; Крумка Шарова: 1) Любен Каравелов и революцията. — В: Копривщица. (Сб.) С., 1980, с. 70—93; 2) Проблеми на Българското възраждане. — В: Проблеми на Българското възраждане. (Сб.). С., 1981, с. 5—44; 3) Любен Каравелов (1869—1870 г.) — Векове, кн. 6, 1984, с. 6—23; 4) Любен Каравелов и историята на Българското възраждане — Военноисторически сборник, кн. 1, 1985, с. 3—13 .

«Българите в сегашно време се намират в такова също положение, в каквото се намираха италианците в 1860 година» — революцията в Италия през 1859—1860 ликвидира феодалноабсолютисткия режим; създава се единна национална италианска държава. Основни моменти в революцията са народното въстание през 1859 в Централна Италия и походът на «хилядата» — революционен отряд начело с Дж. Гарибалди, който участвува в освобождението на Южна Италия от Бурбоните.

Вилхелм — Вилхелм I Хохенцолерн.

«Каква полза придоби българският народ от... хатихумаюните, хатишерифите, гюлханетата и пр.?» — имат се предвид султанските укази Хатихумаюн и Гюлхански хатишериф за държавни реформи.

Тотьо Филип — Филип Тотьо.

Панайот — Панайот Хитов.

Индже войводи — от Индже войвода.

Стояновци — от Стоян, обобщено име на много български хайдути.

Марковци — от Крали Марко.

«...даже преди малко време 700... се бяха събрали в Рим, за да решат непогрешимоетта на най-главния шипар...» — става дума за Осмия събор във Ватикан (1869—1870).

Стр. 26 — ДЕТСКА БИБЛИОТЕКА. Идеята широко да се разпространяват научни знания сред народа и особено сред младото поколение не противоречи на революционните убеждения на Л. Каравелов. Противопоставянето на революционера и просветителя Л. Каравелов е надживяно. В революционните си вестници Свобода и Независимост председателят на БРЦК многократно изтъква връзката между «народното образование или народната цивилизация» и «политическата свобода», прави предложения за съдържанието на учебните програми, за уреждането на българските училища, непрекъснато подчертава, че те трябва да подготвят «образовани хора, които да познават живота от сяка една страна»; че на българите е потребна «наука положителна», че ние «тряба да вървим напред по духът на времето и да търсим не щото е старо и французко, а щото е добро и полезно».— вж. в т. VII на това издание статиите «Без свобода няма образование, а без образование — свобода», «На българите е потребно знание и положителна наука», «Само човеческите идеи и истинското образование съединяват народите», «Нам трябват барут и книги, пушки и читалища» — с. 126—138; в т. VIII статиите «Школите трябва да приготовляват хора и граждани» (с. 8—11), «Плановете на Мидхат паша няма да бъдат изпълнени» (с. 42—45), «Ние осъждаме бездарността в литературата и недостатъците в училищата» (с. 108—112), «Днес е празникът на българските равноапостоли св. Кирила и Методия» (с. 119—123), «За нашето отечество е необходимо по-напред от всичко просвещение или правилно образование» (с. 146—149), «Кой да контролира училищата» (с. 289—293),

«Нашите училища трябва да приготовляват честни граждани» (с. 321—325), «Училище — българско и човеческо» (с. 372—377); в т. X статиите «За българските читалища» (с. 13—14), «Възпитание и образование» (с. 106—135).

В разгара на революционната си дейност Л. Каравелов създава през 1872 Дружество за разпространение на полезни знания. Според чл. 2 от устава му целта е «да съставя, препоръчва и разпространява различни полезни книги с най-долня цена, които да водят народа ни към истинният напредок в образованието». (По-подробно за Дружеството за разпространение на полезни знания вж. статията на Николай Жечев «Да съставя, препоръчва и разпространява...» — «Възрожденски книжари», С., 1980, с. 285—288.)

Печатен орган на дружеството по-късно става Каравеловото списание Знание, в което редакторът също помества материали за строителството и характера на образованието и възпитанието у нас — вж. в т. X на това издание статиите «За възпитанието въобще» (с. 194—288), «За школските програми» (с. 337—343), «За женското възпитание» (с. 344—355), «Школите» (с. 355—360).

Писателят и публицистът Л. Каравелов проявява широки интереси към науката. По думите на Леонид Ерихонов те обхващат «историята на страните и народите, на религията и църквата, история на цивилизацията и на умственото развитие; география и земеделие; ботаника, физика, химия, зоология; философия и политическа икономия; геология и математика; литература и фолклор, педагогика и езикознание. Всичко най-значително в европейската, американската и руската наука е представено в библиотеката на Каравелов предимно на руски език» (Популярните издания на Любен Каравелов. — Език и литература, 1965, кн. 3, с. 53).

Л. Каравелов подготвя и издава научнопопулярни книжки из областта на различни науки — поредиците «Детска библиотека» и «Разкази за старовременните хора», учебната христоматия «Сокол» (в това издание в т. VI, с. 289—365), «Кирил и Методий, български просветители». Според Л. Ерихонов Л. Каравелов е преводач и на брошурата «За земята (почвата) и за нейното приготовление да се обработват на нея различни жита, сеидби и треви за добитакът» от Н. Зандрок, издадена през 1874 в Букурещ от редакцията на сп. Ступан като № 1 от поредица «Земледелчески книжки» (вж. Популярните издания на Л. Каравелов, с. 60).

Върху научнопопулярните издания на Л. Каравелов досега няма цялостно самостоятелно изследване. Освен посоченото проучване на Л. Ерихонов за научните интереси на Каравелов и за преводаческата и компилаторската му работа върху тези издания свои наблюдения и статии са публикували Дочо Леков (1) Любен Каравелов и западното просветителство. — Известия на Института «Ботев — Левски». Кн. 3. С., 1959, с. 61—68; 2) Любен Каравелов — преводач. — В: Леков, Д. Българска възрожденска литература. Проблематика, жанрове, творци. Т. I. С., 1988, с. 137—168), Кръстьо Генов (Детската литература през епохата на Възраждането. С., 1966), Надежда Ковачева—Вълева (1) Любен Каравелов в предосвобожденската ни детска литература. — Въпроси на детската литература. Т. 4, 1967, с. 44—59; 2) Детското четиво в българското възрожденско училище. С., 1969, Леонид Ерихонов (Л. Каравелов и И. А. Худяков. — БАН. Известия на Института за литература, кн. XX, 1969, с. 85—93), Божанка Константинова (Народополезно дело. 100 години от излизането на Каравеловата «Детска библиотека». — Земеделско знаме, бр. 305, 29 декември 1971), Нели Бъчварова (1) Любен Каравелов за естествознанието. — Исторически преглед, кн. 6, 1978, с. 69—78; 2) Любен Каравелов за значението на природните науки в общественото развитие. — В: Бъчварова, Н. Природонаучните знания и книжнина през Българското възраждане, С., 1982, с. 131—148), Лиляна Минкова (В творческата лаборатория на преводача Любен Каравелов. — В: Майстори на превода. Творчески портрети на видни български преводачи. (Сб.). С., 1984, с. 61—72), Петър Парашкевов (Една некоментирана страна от преводаческия подход на Любен Каравелов. — Език и литература, кн. 2, 1986, с. 102—104, и др. — вж. в този том публикациите му, посочени в бележките за брошурата «Разкази за водата и за нейните свойства»), Койка Попова (Любен Каравелов и някои проблеми на детската литература. — Трудове на Великотърновския университет «Кирил и Методий». Том XXII, кн. I, год. 1986/1987. С., 1987, с. 129—152), и др.

Други изследователи на Л. Каравелов споменават поредиците «Детска библиотека» и «Разкази за старовременните хора» информативно или илюстративно, когато изясняват някои моменти от дейността или възгледите на писателя — Боян Пенев (История на новата българска литература. Т. IV. С., 1978, с. 480), Михаил Димитров (Любен Каравелов. Биография. С., 1959, с. 243), Михаил Арнаудов (Любен Каравелов — живот, дело, епоха. С., 1964, с. 737—739, 741), Стойко Божков (Любен Каравелов. В: История на българската литература. Т. II. С., 1966, с. 487), Л. Воробьов (Любен Каравелов. М., 1980, с. 270, 305).

Повечето от изследователите нееднократно изтъкват, че с белетристичните моменти в тези две поредици Л. Каравелов поставя началото на българската детска научнопопулярна литература, на българската художествена детска литература (Кр. Генов, Н. Ковачева-Вълева, Б. Константинова, Н. Бъчварова, Л. Минкова, Д. Леков; П. Парашкевов и К. Попова определят № 4 от «Детска библиотека» като повест). Кратки оценки в същата посока се намират и в първите отзиви за Каравеловите научнопопулярни издания, поместени в рубриката «Книжевни вести» на сп. «Читалище»: Д е т с к а б и б л и о т е к а, кн. I. Разкази за Небето и Земята. От Александра Иванова. Букурещ. Стр. 75 на 8-на. Цена 1/2 цванче. — Книжка II. За воздухът и за неговото влияние върху животните и растенията. От Личо Стойчев. Страници 52 на 8-на, Букурещ, цена 2 гр. Книжките I и II от Детска библиотека заслужват всяко препоръчване. Ясността на изложението на таквиз заплетени и научни предмети, върху които са писани тези книжки, гладкий и някак си сладък език правят удоволствие на читателя и го карат да обикне книжното четене, туй е първото достойнство на всяка книга, която се дава в ръцете на неопитния и първоначален. Желателно е преводачът или писателят на Детска библиотека да последваше своите на тъзи част трудове, от които се нуждае много нашата сиромашка книжнина» (г. IV, бр. 5, 1 марта 1874, с. 160); «Р а с к а з и з а с т а р о в р е м е н н и т е х о р а. I. За старите индийци и египтяни (превод от руски). II. За старите финикияни, ассирияни и перси. Издание на книжарницата на Хр. Г. Данов и Cie. 1873. I-вата книжка 76 страници на 8-на, II-ата 54 също. — Тези две книжки по всеобщата история се отличават най-много по ясността на изложението си и по такъв един слог, който прави читателя да му е драго да ги чете. Читателят намерва в тях таквази занимателна читанка, каквато рядко се среща в нашата книжнина. Желателно е размножаването на книжки от този род» (год. IV, брой 6, 15 марта 1874, с. 191).

Поредицата «Детска библиотека» има за цел да пропагандира естественонаучни знания. Според Л. Ерихонов подтик за нейното създаване може да се търси в брошурите за народно четене, издавани в Русия — от Обществото за разпространение на полезни книги, в поредицата «Детская библиотека» на петербургското списание Знание и в други издания. Много от споменатите издания Л. Каравелов е притежавал.

«Пропагандните брошури — пише Л. Ерихонов за руските

книжки за народно четене — са били талантливи компилации из трудовете на Дарвин, Хумболд, Либих, Молешот, Хелмхолц, Бюхнер, Фохт, Дрепер, Бокл и много други. Освен това руските пропагандисти на научни знания са подхождали критически към източниците, те често са отхвърляли идеалистическите примеси и реакционните положения в разсъжденията на авторите и са издигали свои принципи, особено когато е ставало въпрос за социални проблеми. . . Всичко това е било добре познато и известно на Л. Каравелов. Той великолепно е познавал, още като е живеел в Русия, и тази литература, и нейните съчинители. Нещо повече, двама подобни пропагандисти — бъдещият каракозовец И. А. Худяков и бъдещият нечаевец И. Г. Прижов—са били близки на бъдещия редактор на «Свобода» (Популярните издания на Любен Каравелов, с. 54).

В архива на Кириак Цанков е запазено «Обявлѐние» от Букурещ от 1 август 1874, подписано от Л. Каравелов (НБКМ — БИА, фонд № 5, арх. ед. 14, л. 7). В него се казва, че «най-здравата и най-полезната храна за всеки здравомислещ народ са естествените науки», но те не са намерили досега у нас «добросъвестни разпространители», тъй като по-голямата част от литераторите и учителите поднасят на народа «своите нигде и за нищо вече непотребните пиитики, риторики, логики, психологии и др.» Каравелов съобщава, че преди време е започнал да издава Детска библиотека, за която записва спомоществователи чрез в. Независимост; излезли са вече три книжки, четвъртата ще излезе в две части.

От Детска библиотека в този том се поместват известните досега четири книжки. В Детска библиотека № 3 — «За топлината и за светлината или що е живот», като дава сведения за светлината на звездите, Л. Каравелов пояснява под линия: «За Северното сияние и за някои от ония метеорологически явления, които произвождат така също светлина, ние ще да поговориме в 5-тя книжка от Детска библиотека» (с. 68). Вероятно тази книжка не е издадена.

Стр. 26 — РАЗКАЗИ ЗА НЕБЕТО И ЗЕМЯТА. Публикува се по отделното издание на брошурата: Александър Иванов. Разкази за небето и земята. Превод от руски. (Детска библиотека, № 1.) Издание третйо. Букурещ, 1874. 76 с. 8°. Цена 2 гроша. Отпечатана е в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов) в Букурещ.

Брошурата е превод на изданието: Рассказы о земле и о небе Александра Иванова. Санктпетербург. Типография товарищества «Общественная польза». 1865, претърпяло седем издания.

Александър Иванов — псевдоним на Александър Иванович Стронин.

«Намерил се един човек на име Галилей. . .»; «Най-повече Галилей обърнал вниманието си към една такава комета. . .»; «Галилей предсказал, че тая комета ще да се появи след 76 години» — името на астронома очевидно е сгрешено; става дума за Едмънд Халей, за изследванията му за кометата, наречена в негова чест Халеева комета.

Първото издание на Каравеловия превод излиза също под заглавие «Разкази за небето и земята» в Букурещ през 1871 (на корицата — 1872). Брошурата е отпечатана в печатница «Свобода». За нея има две съобщения. Първото гласи: «Л. Каравелов е намерен да напечата книжка под заглавие «История на небето и земята» (Свобода, г. I, бр. 15, 5 февруари 1870, с. 118, рубриката «Книжевни известия»). Второто съобщение под заглавие «Обявление» е по-подробно: «Като видиме, че българските деца са лишени от учебници, то се решихме да издаваме сяка година по няколко подобни книжки и да ги разпръсваме по българският свят. Първата книжка, която е просто и ясно написано математическо землеописание, се намира под печат. Тая книжка ще има заглавие: «Наука за небето и земята, кн. I». Който желае да стане спомоществовател на тая книга, то нека яви в нашата редакция колкото може по-скоро, за да му напечатаме името. Цената на тая книжка е половина цванче или един грош стар. Който земе десет книжки, то една му се дава дар. Л. Каравелов» (Свобода, г. II, бр. 22, 13 ноември 1871, с. 176).

В края на брошурата на три страници е отпечатан списък на спомоществователите: **Имената на спомоществователите и кой колко книжки е земал:**

БУКУРЕЩ. Григорий Икономов 32; Янаки Касъров 32; Найден Николов 15; Иван Адженов 27; Димитрий Калевич 15; Спиро Константинов за Арбанаси 12; Петар Йорданов 6; н. в. Панарет Рашеев 32; Иван Кавалджиев 12; С. Кювлиев 6; Димитрий Ценович за Македония 12; братия Станкович 15; Димитраки х. Василиу за Тракия и Македония 100; Тончо Новоселски за училището в Ново село 15; Димитар Пъндов 6; Росети Георгиев 6; Ганчо Петков 5; Георги Хаканов 5; М. Атанаскович за Ниш 5; Никола Попов (Крец) 15; Йорданчо х. Димитриев 25; Йорданчо Грозович за Карнабат 25; Костаки Лазаров 12; Д. П. Берковски

15; Т. Шаваров 15; Бранислав Велешки за Велес 12; Филип Минков 12; Павел Икономов за Македония 21; Т. И. Алтънов 12; Иван Грудов 5; К. Репов за Ямбол и за с. Пандаклие 6; Стоян В. Софийшки за софишките села 100; И. Владикин 5; П. Лазаров за свищовското училище 5; Александр Димитров за Струмица 12; Стоян П. Дилоянов, словослагател, за черковното певческо дружество в Русчук 50; Стефан Р. Блъсков, словослагател, за шуменското долномахаленско училище 50; Никола М. Астарджиев, словослагател 10; г. Кленарски 5; Недялко Пандурски за Трявна 10; Г. Странски 5; Георги Тонкович за с. Нова махала (Габровско окружие) 10; Тома Ц. Войнов за Велес 10; Михалчо Сребров за търновското училище и за село Горни турчета 25; Танас Г. Минков за Ямбол 10; Гълаб Панов за Болградското училище 10;С. П. Страшимир 10; С. Василов 5; Георги Катранов за Свищов 20; Йордан Михал 5; Николай Василиевич 5; Стефан Димитров за Македония 5; Ганчо Гъргуров за Сопот 15; Любомир Иванович 5; Андрея Иванович 5.

КРАЙОВА. Братия хаджи Данилови за училищата във Видинско окружие 32; Петар Ранов за Берковица 10; Иван Давидов 5; Георги Ангелов 5; Михал Митанович 10; Наум Андреевич 10; Илия Ацович 15; Илия Давидович 5; Петар Христов 5; Димитар Статев 5; Атанас Трифонов 5; Стоян Василевич 5.

БОЛГРАД. Петар Фитов 16; г-жа М. Фитова 16; Иван Иванов 16; Хаджи Иван Професор 16; О. М. Казанакли 5; Д. Казанакли 5; Д. Ямболов 5.

БРАИЛА. Ангел Савич 10; Костаки Попович 10; Стефан Берон за училищата в България 30; Петраки Димович за Браилското училище 25; Димо Петрович за македонските училища 10; Симеон Званов за с. Съботковци 20; Йордан Ж. Планински 6; Иван Стефанов за Разград 6; Иванчо Атанасов Маглешки за Маглеш 10; Петраки Симов за българските училища в селата около Цариград 10.

РУСЧУК. Ангел Попов за Русчушкото първоначално училище 65; русчушката младеж за селските училища в Русчушкият округ 100.

ТУРНО МАГУРЕЛИ. Еманоил Василев 20; Петар Мишайков за Македония 10; Данаил Попов за едирненските села 10.

ГЮРГЕВО. Теофан Райнов за Карлово 10; Георги Киселов за Арбанаси 10; Г. Кешишов за Арбанаси 20.

ПЛОЕЩ. Райчо Гръблев за габровските колиби 10; Райчо Попович за Македония 10; Хаджи Параскева Маринов за бургазките села 5; Тома Хитров за варненските села 5; Иван Кършовски 5; Звездица Кършовски за Македония 5.

БЕЛГРАД. Българските ученици в Белград 25.

КАЛАФАТ. Киро Савович за селските училища в Бесарабия 20; Киро Котленски за Галашкото училище 20.

АЛЕКСАНДРИЯ. Илия Широков за учениците в тоя град 10.

Второто издание на брошурата излиза също под заглавие «Разкази за небето и земята» в Букурещ през 1873. Отпечатано е в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов). За него са поместени обяви в рубриките «Книжевни известия» на в. Свобода, г. III, бр. 13, 23 септември 1872, с. 103, и на в. Независимост, г. IV, бр. 17 — притурка, 9 февруари 1874, с. 4.

Във второто и в третото издание са направени твърде много промени (главно в словореда, в глаголните и местоименните форми, в лексиката; добавени са поясняващи изрази), при които езикът става по-близък до говоримия, по-точен, по-образен, а постройката на изречението — по-българска.

Например думата туманни е заменена с мъгливи, покров (на сграда) — с покрив, люде—с хора, исти — със същи, предлогът из (когато означава избор от много предмети и произход) — с от и т. н.

Ето и някои от другите по-характерни промени:

Първо издание	Второ издание	Трето издание
Излезеш на полето заедно със слънцето и заедно с него се и назад върнеш.	Излезеш на полето заедно със слънцето и заедно с него се връщаш и назад.	Излезеш на полето заедно със слънцето — заедно с него се връщаш и назад.
. . .а пък овчиците около тебе си припкат и тревица пасат, пиленцата над тебе чуруликат, облаци в небето пътуват. . .	. . .а пък овчиците си припкат около тебе и тревица пасат, пиленцата чуруликат над тебе, облаци по небето пътуват. . .	. . .а пък овчиците ти припкат около тебе и тревица пасат, пиленцата чуруликат над тебе, об лаците пътуват по небето. . .

А понякогаж се случи и да се поразмислиш за едно, за друго, па и за третьо и пак не видиш как времето премине.	Както в първото издание	А понякогаж се случи да се поразмислиш за едно, за друго, па и за третьо и пак не видиш как времето се претъркoли.
Живееше в нашето село един старец, който бе сичките земи изходил. . .	Живееше в нашето село един старец, който сичките земи беше изходил. . .	В нашето село живееше един старец, който беше изходил сичките земи. . .
Но ето, не порано от триста години, че се появил такъв един човек, който найнапред захванал да говори и да мисли другояче.	Но ето, не порано от триста години, появил се такъв един човек, който захванал да говори и да мисли за това дело съвсем другояче.	Но ето, не по рано от триста години, се появил такъв един човек, който захванал да говори и да мисли за това дело съвсем другояче.
Учените люде говорили, че той е луд.	Учените к и т ю ц и говорили, че той е луд.	Както във второто издание.
. . .има море-океан, което ще бъде, както казват, по-голямо от сичките царства, ако само ги събереш заедно.	. . .има море-океан, което ще бъде, както казват, по-голямо от сичките царства, ако само ние ги съберeме заедно.	. . .има море-океан, което ще бъде, както казват, по-голямо от сичките царства, ако само ние се потрудиме да ги съберeме заедно.
Дека ли е онова място, при което	Де ли е онова място, при което	Както във второто издание

се тя с небето закача?. . .	се тя скачва с небето?. . .

Първо издание	Трето издание
На столът пред мене стои лебеница (диня).	На столът пред мене беше изтагарчена лебеница (диня).
А това излазя от туй, че човек малко може да види около себе си.	А това произлазя от туй, че човекът може да види около себе си твърде малко пространство. . .
Блъсках си аз главата, блъсках, а не можах да се усетя — се не излазя по моето: никак не може мозъкът ми да разбере това чудо.	Блъсках си аз главата, чуках си челото, а не можах да се усетя — се не излазя по моето: мозъкът ми никак не можеше да разбере това чудо.
Не можах аз да се удържа и да не поразкажа на моите приятели какво аз мисля.	Аз не можах да се удържа и да не разкажа на моите приятели какво ми се върти в главата. . .
На такова небе не е за чудо, че светилата небесни преплуват от място на място.	На такова небе не е за чудо, ако светилата небесни преплувват от място на място.
От селото до градът беше далеч и аз можах да се наприказвам с г. Алексеевича.	От селото до градът беше далече и аз имах време да се понаприказвам с г-на Алексеевича.
И човек се вече убеждава, че тука няма ни мяра, ни числа, ни сметки.	И човек се убеждава като два и два четири, че тука няма ни мяра, ни числа, ни сметки.
. . .а Нютон от ябълката достигнал и до сичката наша вселенна. . .	. . .а Нютон от нищожната ябалка достигнал и до сичката наша вселенна. . .

Конкретни наблюдения върху начина, по който Л. Каравелов превежда книгата на Стронин, правят Лиляна Минкова («В творческата лаборатория на преводача Любен Каравелов»), Дочо Леков («Любен Каравелов — преводач»), Петър Парашкевов («Една некоментирана страна от преводаческия подход на Любен Каравелов»). Въз основа на анализа си за преводаческата и редакторската работа на Л. Каравелов Л. Минкова прави следния извод: «След двукратно редактиране, след многобройните поправки от най-различен характер «Разкази за небето и земята» се нареждат, в третото си издание, между най-добрите преводи на Каравелов. Наличието на три редакции прави този превод особено благодарен за изследване и той може да даде материал за още по-подробно и резултатно проучване от езиковеди, историци на превода, изследователи на цялостното дело на Любен Каравелов. «Разкази за небето и земята» поставят и въпроса за публикуването на един том Каравелови преводи в поредицата класици на българското преводаческо изкуство» (посочената студия, с. 72).

Стр. 72 — ЗА ВОЗДУХЪТ И ЗА НЕГОВОТО ВЛИЯНИЕ НА ЖИВОТНИТЕ И НА РАСТЕНИЯТА. Публикува се по отделното издание на брошурата: Личо Стойчев. За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията. (Детска библиотека, № 2.) Издание второ. Букурещ, 1872. 52 с. 8°. Цена 1/2 цван. Отпечатана е в печатница «Свобода». Илюстрована е с десет черно-бели рисунки — на страници 7, 10, 14, 15, 16, 21 и 22.

Първото издание излиза също под заглавие «За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията» през 1872 в Букурещ; отпечатано е в печатница «Свобода». На последните четири страници е поместен списък на спомоществователите: **Имената на спомоществователите и кой колко книжки е земал:**

АЛЕКСАНДРИЯ. Илия Широков 10.

БАКЪУ. Георги х. Николов 2; Стоян Николов 1; Никола Ферманджи 1; Георги Петров за Шумненското девическо училище 20.

БЕКЕТ. П. Н. Ирданов 20; П. Катранов 2; Д. С. Катранов 10; Петко Н. Ванков 16; А. Икономов 1; П. Павлов 10.

БОЛГРАД. Петар Фитов 10; Николай Минков 10.

БРАИЛА. Мария Т. Икономова за Свищовското училище и за Македония 30; Г. К. Налбантов 10; Г. К. Писаров 5; Ангел Канович за Свищов 50; Стефан Берон за Македония 100; Скарлат Стратович за Македония 10; Всемирна С. Стратович за женското училище в Свищов 15; Радослава Икономова за женското дружество в Свищов 5; Веселина С. Стратович за децата в свищовските села 5; В. Лукакевич за търновските училища 5; И. С. Георгиев 5; Н. С. Николаев за Сливненското училище 10; Йордан Тодоров за Сливненското женско дружество 5; Костаки Попович 10; К. Г. Катович за Карнобат 10; Георги Пенкович 5; Михаил Кушев 3; Игнат Мънзов за Лясковец 12; Х. А. Паскалев 2; Бойко Нешов 30; Петраки Димович 10; Димо Петрович 5; Лука Радулов 40; И. Брегов 20; С. Вълков 5; Павел Икономов 10.

БУКУРЕЩ. Димитраки х. Василиу 50; Гълаб Панов 5; К. Тулешков 6; Ф. Г. Минков 10; Тончо Новоселски 10; Недялко Пандурски 10; Недялко Тарлевски 5; Иван Адженов 27; Йордан х. Димитров 15; Г. Христов за Силистра 10; Стефан Василиев за цариградските села 10; Братия Станкович 20; Пенчо Ралчов за Габрово 20; Г. Странски за село Метеризово 5; Иван Кавалджиев за Габрово 12; Атанас Петков 5; Х. Н. Етерски за село Етер 5; Григорий Икономов за свищовските села 10; Д. Ценович за Македония 20; Стефан Кювлиев 5; К. Цанков 5; Димитар Пъндов 6; Желязко Николов 3; Петар Михал 3; Георги Тонкович 10; Ратко Радов за ловешкото село Калинци 5; Янаки Касъров 30; Бранислав Велешки 5; Ганчо Григоров за Сопот 15; Михал Сребров за търновското село Горни турчета 25; С. П. Страшимир 10; Найден Николов 10; Спиро Костантинов за Арбанаси 12; Никола Попов (Крец) за българското училище в Станимака 15; Атанас Коскун за Севлиевското читалище 5; Иван Д. Чалъков 2; Николай х. Пашов 2; Стефан Касабов за село Ветрен 20; Георги Катранов 20; Йорданчо Грозович за Карнабат 25; Панайот Лазаров 5; Тодор Шеваров 10; Александр Димитров 12; Берковски (за Берковица 10; за Видин 15, за Русчук 15, за Лом паланка 10) 50; Г. Т. Папалигов за Търново 15; госпожа Берковски за село Славотин 5; Ив. х. Теодорович за Беброво 5; Димитар Димов 5; И.Н. Табакович 5; Николай Василиевич 6; С. Кювлиев 6; Г. Сарафов 6; дякон Кирил 5; Димитар Павлов 2; Коста Наумов 2; Димитар Негович 3; Йордан М. Иванов от Русчук за българското новоотворено училище в улица Гердан 10.

ВИДИН. Видинското читалище «Цвят» и няколко други граждани 35.

ГАЛАЦ. Галацката младеж 60.

ГЮРГЕВО. Нико Н. Андреевич 2; Андрей Н. Андреев 2; Михал Н. Андреев 2; Стати П. Раданов 1; Янко Г. Недю 1; Ангел П. Томанов из Севлиево 2; Стоян Вълчов 1; Андрей Радйов 1; Димитар Иванов 10.

ЗИМНИЧ. Венко Наботков 10; Тодор Алтънов 15;

ЙОНА. Учениците 2.

КАЛАФАТ. Тома Христов из Враца 10; Димитар Костов 5; Цеко Николов за Видинското читалище 5; Тодор Велчов 2; Ванко Николов 1; Иван Станоевич 1; Станко Първанов 1; Никифор Павло 1; Първан Иван за Лом паланка 6; Каменко Недялков 3; Ангел Ванко 2; Тодор Ценов 2; Киро Савович 20; Драган Николов 2; Иван Теодорович 2; Нико Николович 1; Петар Първанов 1; Стоян Стоянов за Видин 5; Нино Бенчов за Видин 5; Симеон Николов 2; Гаврил Кърсников 4; Тодор Ненов за Коприщица 6; Тодор поп Христов 2; Иван Станчов 2; Иван Тодоров за Пирдопското училище 10; Х. Димитар х. Петров 1; Ненчо Л. Крадлеков 2; Иван Младенов 5.

КОПРИЩИЦА. За училището 99.

КРАЙОВА. Стоян Иванов за Раковското училище (Софийско окружие) 10; Димитар Г. Зеловски за Тетевенското училище 10; Братия х. Данилови за Видинското училище 10; Киро Г. Гейкович за Калоферското училище 10; Христо Николов за Видинското читалище 10; Петар Дядо-Митов за Берковското училище 10; Димитар Илиев за Дев. уч. в Свищов 10; Гаврил Лазаров за Етрополското училище 10; Гани Станкович за Лясковското училище 10; Матей Попович за Котленското училище 10; Ангел П. Вега 2; Петар И. Пищелков 1; Димитар Т. Волашов из Папрадища (Велешко окружие) 10; Георги Ангелович 5; Танас Трифон от Охридско 5; Стоян Ангелов от Битолско 10; Михаил Митанов от Битолско 5; Илия Димитров от Битолско 5; Симон Наумов от Битолско 5; Трайко Стоянов 5; Георги Спасев 5; Теофил Маркович 5; Михал Иван Караджа от Щип 10; Велешаните подаряват за Велес 15; Йордан Ацович из Велес 5; Наум Андреев из село Цер (Бит. окр.) 5; Илия Ацович 30.

ЛЕТКА ВЕКЕ. Харалампия Попов 20.

ЛАЙПЦИГ. Учениците 5.

МАНЧЕСТЕР (АНГЛИЯ). Атанас Минчов (за Арбанаси 10 и за цариградското «Благод. братство» 10) 20; Йордан Вълчов 30; Божидар Свободов 2; С. Михаилов 2.

ОДЕСА. Тодор Пулев за училищата в Карлово и по селата 144.

ПЛОВДИВ. За учениците 60.

ПЛОЕЩ. Райчо Попов 10; Райчо Гръблев 10; Х. Параскева Маринов 10.

ТУРНО МАГУРЕЛИ. Данаил Попов 10; Еманоил Василев 20; Тома Пантелиев 10.

За брошурата са отпечатани две обяви в рубриката «Книжевни известия» във в. Свобода: «Скоро в нашата печатница ще да захване да се печата книжка за учениците, която има следующето заглавие: «За воздухът и за животните» (Свобода, г. II, бр. 36, 19 февруари 1872, с. 287); «Излязла е вече и втората книжка от «Детската библиотека», в която се говори за воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията. Цената ѝ е половин цванче. Който желае да добие тая книжка, нека се обърне със своето требование в редакцията на «Свобода». Първата книжка ще да излезе и второ издание. Ако някой желае да се подпише за спомоществовател и на тая първа книжка, то нека ни яви името си по-скоро» (Свобода, г. III, бр. 13, 23 септември 1872, с. 103).

В текста на второто издание са направени малко и незначителни езикови промени, поправени са отделни фактически грешки. На с. 11 под линия е добавено пояснение за състава на въздуха според химиците. На с. 32 има две съществени допълнения. След изречението «Сичко се изменява, но нищо не се унищожава» е добавено: «Шекспировският Хамлет има пълно право да каже, че царят е изял просекът, а просекът яде царят.» След изречението «Но за тия неща аз ще да ви разкажа в друга една книжка» е добавен пасаж за химията: от «Сичкото това, щото ви разказах погоре, съставлява отделна наука, която се нарича х и м и я» до «Органическата химия е твърде занимателна, защото тя открива от какво е съставено нашето тяло» (включително).

Според Л. Ерихонов брошурата е компилация от едноименна руска брошура (запазена в библиотеката на Каравелов), две страници и отделни фрази от «Самоучитель для начинающих обучаться грамоте» (СПб, 1865) от А. И. Худяков и извлечения от други съчинения. Първите три страници (3—5) са написани от Каравелов. В сравнение с руския източник Каравеловата брошура се отличава с популярен и жив език, с повече философски обобщения (вж. Популярните издания на Любен Каравелов. — Език и литература, 1965, кн. 3, с. 55—56).

Л и ч о С т о й ч е в — Любен Каравелов.

Стр. 104 — ЗА ТОПЛИНАТА И ЗА СВЕТЛИНАТА ИЛИ ЩО Е ЖИВОТ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Личо Стойчев. За топлината и за светлината или що е живот. (Детска библиотека, № 3). Букурещ, 1874. 80 с. 8°. Цена 70 пари.

Брошурата е отпечатана в печатница «Свобода».

В репертоара «Българска възрожденска книжнина. . .» (Т. I. С., 1957) Маньо Стоянов дава библиографско описание на второ издание на брошурата (1874). В НБКМ не е запазен екземпляр от това издание.

За брошурата са поместени две обяви във в. Независимост: «Молиме българските родолюбци, които желаят да се подпишат за спомоществователи на «Детска библиотека» № 3, да ни изпроводят колкото се може по-скоро имената си, защото книгата ще бъде готова твърде скоро» («Обявление» — Независимост, г. III, бр. 42, 7 юли 1873, с. 337); «Излязла е вече и се раздава на спомоществователите третята книжка от «Детска библиотека». В тая книжка се говори за топлината, за светлината и за животът. Цената й е 40 бана или 1 грош и 30 пари (турски)» («Книжевни известия» — Независимост, г. IV, бр. 39, 13 юли 1874, с. 319).

За написването на книжката са използувани трудове на К. Фохт и Л. Бюхнер; в нея са намерили място и мисли от съчинения на И. А. Худяков, от брошурата на Стронин «Рассказы о силах земных» и от други източници.

Личо Стойчев — Любен Стойчев Каравелов.

Двата Декандоля — швейцарските ботаници Дьо Кандол (баща и син).

«Слънцето се възкачва се по-горе и по-горе, неговите лучи захващат да позлатяват восток. . .» — в оригинала вместо лучи намираме учи — очевидна печатна грешка, която тук се отстранява.

«Но преди да разгледаме тия неща, ние сме длъжни да си припомниме (гл. «Детска библиотека», № 2. . .)» — № 2 от Детска библиотека е брошурата «За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията» (1872).

Стр. 158 — РАЗКАЗИ ЗА ВОДАТА И ЗА НЕЙНИТЕ СВОЙСТВА. Публикува се по отделното издание на брошурата: Amy Black. Разкази за водата и за нейните свойства. (Детска библиотека, № 4). Букурещ, 1875. 80 с. +5 с. 8°. Цена 1/2 франк.

Брошурата е отпечатана в печатницата на Д. В. Хранов и С-іе в Букурещ.

На последните пет страници е поместен списък на спомоществователите:

ИМЕНАТА НА СПОМОЩЕСТВОВАТЕЛИТЕ И КОЙ КОЛКО КНИЖКИ Е ЗЕМАЛ

АЛЕКСАНДРИЯ. Илия Широков 10.
БАКЪУ. Георги х. Николов 2; Стоян Николов 1; Никола Ферманджи 1; Георги Петров за Шумненското девическо училище 20.

БЕКЕТ. П. Н. Йорданов 20; П. Катров 2; Д. С. Катранов 10; Петко Н. Ванков 16; А. Икономов 1; П. Павлов 10.
БОЛГРАД. Петар Фитов 3; Ангел Стоянов за училището в Панагюрнище 5; Георги Абаджи 10; Георги Генов 2; едната подарява на ученическото дружество «Събуждание»; Цонко Г. Тунтьов 1.

Ученици из Централното училище

Клас VII

Иван П. Бошков 1; Стефи Крайев 1; братия Иван и Петар С. Бондарев 1.

Клас VI

Александър Каназирски 1; Спиридон Куртюв 1; Иван Мавров 1; Димитър Каракостюв 1; Хараламбие Геор. 1.

Клас V

Братя Г. и А. Тодорови 1; Павел Панов 1; Атанас В. Тинтеров 1; Георги Н. Янков 1; Мих. Ц. Ковачов 1.

Клас IV

Александър Дякович 1; Илия Т. Козаров 1; Иван И. Доков 1; Георги Михайлов 1; Атанас Хитов 1; Димитър Тодоров 1; Константин Минков 1; Симеон Стойков 1; Илия С. Тодоров 1.

Клас III

Върбан Господинов 1; Димитър Маламенов 1; Николай Генков 1; Иван М. Беров 1.

Клас II

Георги Иванов 1; Петър Баламаджиев 1; Т. Г. Цанк. 1.

Клас I

Юрдан Христов 1.

БРАИЛА. Йорд. М. План. 2; Йорданка Ж. Планински 2; Георги Й. Планински 2; Русица Й. Планински 2; Хараламбу Петров 2; Първан Х. Петров 2; Иван Ценович 4; Михал Ценов 4; Георги Т. Безлов 4; Иванчу Пансинов 1; Георге И. Събович 1; Илия Н. Дианков 1; Тудураке Петров 1; А. Теодоров 1; Димитър Н. Дианков 1; Сава Марков 1; Георге Драганов 1; Георге Д. Стоянов 1; Стойчо Димитров 1; Петраки Тодоров 1; Илия Х. Титков 1; Сотир Яни 1; Кирил Иванов Мумджиев 1; Маноле Х. Аврамович 1.
БУКУРЕЩ. Димитраки х. Василиу 50; Ф. Г. Минков 10; Недялко Тарлевски 5; Иван Адженов 27; Йордан х. Димитров 15; Г. Христов за Силистра 10; Стефан Василиев за цариградските села 10; братия Станкович 20; Пенчо Ралчов за Габрово 20; Г. Странски за село Метеризово 5; Иван Кавалджиев за Габрово 12; Атанас Петков 5; Х. Н. Етерски за село Етер 5; Григорий Икономов за свищовските села 10; К. Цанков 5; Димитар Пъндов 6; Желязко

Николов 3; Петар Михал 3; Георги Тонкович 10; Ратко Радов за ловешкото село Калинци 5; Янаки Касъров 30; Ганчо Григоров ва Сопот 15; Михал Сребров за търновското село Горни Турчета 25; С. П. Страшимир 10; Найден Николов 10; Спиро Костантанов ва Арбанаси 12; Атанас Коскун за севлиевското читалище 5; Никола Н. Станиславов за Камларе (Шуменско окружие) 10; Сава п. Никофоров из Севлиово 2; Иван Д. Чалъков 2; Николай х. Пашов 2; Стефан Касабов за село Ветрен 20; Георги Катранов 20; Йорданчо Грозович за Карнабат 25; Панайот Лазаров 5; Александр Димитров 6; Стефан Спас за Свищов 20; Димитар Иванов за Бургас 10; Григори Икономов за Свищов 20; Янаки Хр. Късъров за бълг. училища в Едирне 20; Стамат Маринов за училището в Тетово 10; Юр. М. Иванов за Русчушкото училище в Гирдап 10; Николай Х. Петров Търновец 4; Берковски (за Берковица 10, за Видин 15, за Русчук 15, за Лом Палака 10) 50; Г. Т. Папалигов за Търново 15; госпожа Берковски за село Славотин 5; Ив. х. Теодорович за Беброво 5; Димитар Димов 5; К. Н. Табакович 5; Николай Василиевич 6; С. Кювлиев 6; Г. Сарафов 6; Димитар Павлов 2; Коста Наумов 2; Димитар Негович 3.

ВИДИН. Видинското читалище «Цвят» и няколко други граждани 35.

ГАЛАЦ. Галацката младеж 60.

ГЮРГЕВО. Нико Н. Андреевич 2; Андрей Н. Андреев 2; Михал Н. Андреев 2; Стати П. Раданов 1; Янко Г. Недю 1; Ангел П. Томанов из Севлиево 2; Стоян Вълчов 1; Андрей Радньов 1; Димитар Иванов 10.

ЗИМНИЧ. Венко Наботков 10; Тодор Алтънов 15;

ЙОНА. Учениците 2.

КАЛАФАТ. Тома Христов из Враца 10; Димитар Костов 5; Цеко Николов за Видинското читалище 5; Тодор Велчев 2; Ванко Николов 1; Иван Станоевич 1; Станко Първанов 1; Никифор Павло 1; Първан Иван за Лом паланка 6; Каменко Недялков 3; Ангел Ванко 2; Тодор Ценов 2; Киро Савович 20; Драган Николов 2; Иван Теодорович 2; Нико Николович 1; Петар Първанов 1; Стоян Стоянов за Видин 5; Симеон Николов 2; Гаврил Кърсников 4; Тодор Нетов за Коприщица 6; Тодор поп Христов 2; Иван Станчов 2; Иван Тодоров за Пирдопското училище 10; Х. Димитър х. Петров 1; Ненчо Л. Крадлеков 2; Иван Младенов 5.

КОПРИЩИЦА. За училището 99.

КРАЙОВА. Братия Н. Данаилови за Видинското училище 20; Бр. М. Т. 5; Тодор Илиев 10; Петро Н. Вълков за Свищ. девич. училище от Долната махала 10; Димитар Г. Зеловски за Тетевенското девическо уч. 15; Хараламп А. Попов за училищата в Македония, разпорежда редакцията, 20; братия Т. Дамянови 10; Алекси Преснов за Свищовското долнемахленско училище 10; Тодор Ковачов за Свищовското долнемахленско училище 10; Панче Я. Тосков подарява за училището във Велес 20; Михаил Митанов 5; Илия Ацович 5; Мишо Иванов 2; Антон Кирко подарява за училището във Велес 10; Теофил Марков от село Вранещица 5; Иван Тонюв от Лясковец 2; Цветан Божинов 5; Иван Цветков 5; Стойко М. Крук из Битолско окружие, село Цер 5; Георги Дамянов 2; Марин Танасов 1; Христо Енчев 1; Никола Танасов 1; Никола Пенчов 1; Христо Кондюв 1; Дойко Радев 1; Митре Христов подарява за училището в Охрид 5 и в село Лещани 5; Анастас Костадинов 2; Илия Димитар 2; Блаже Иванов 2; Иван Иванович 3; Анастас Божилов 2; Трайко Десков 2; Симон Наумов 5; Арсения Минов 2; Георги Ангелов 2; Димо Т. Волашов из Велешко окружие, село Папрадища подарява на училището в Богомилия 5.

ЛЕТКА ВЕКЕ. Харалампия Попов 20.

ЛАЙПЦИГ. Учениците 5.

МАНЧЕСТЕР. Юрдан М. Вълчов за Осман пазар 30; за Тракия 20, за македонските училища 50 да се разпоредят; Божидар Свободов 5, да се дадат на Арбанашкото училище (Търновско окръжие); Христо Нойков 15 за училището в Сливен; Атанас Минчов (за Арбанаси 10 и за цариградското «Благод. братство» 10) 20; Йордан Вълчов 30; С. Михайлов 2.

ОДЕСА. Тодор Пулев за училищата в Карлово и по селата 144.

ОЛТЕНИЦА. Д. Петров за Свищовското училище 50; Хр. Ненчов за Сопотското училище 20; Кост. Ник. за Врач. учил. 10; П. Димитр. малкия за учил. в Керяка, Дрян. окр. 10; Ц. Нетк. за учил. Караиваница 5; Пет. Теод. за Севлиевс. учил. 25 за мъжкото и 20 за женското; Ангел Тодор за училището Дикили Таш (Разг. окр.) 10; Х. Добре Реков за училището Мердана (Тър. окр.) 10; Василие Николов за Габровското училище 20; Стоян Димитров за училището «Св. Никола» в Дряново 20; Вас. Х. Петров за Карловското учил. 20; К. Киянец за училището в Олтеница 5; Христо Гатов за учил. в Олтеница 5; Богдан Филипов за учил. в Олтеница 5; Георги Райков за учил. в Олтеница 5; Янко Петков за женското дружество в Свищов 20; Пенчо Иванов за Дряновск. учил. 15; Христо Н. Беленски за Беленското училище 20; Тодор Николов за Сър Сънъ(. . .)арското училище 10; Н. П. Саров за Денизлерското учил. 10; Герги Слав за училището в Олтеница 10; Стоян Ненков също 10; Н. М. Лясов за Лясковското училище 10.

ПЛОВДИВ. За учениците 60.

ПЛОЕЩ. Райчо Гръблев 10; х. Парескева Маринов 10; Николай Михайлов 1.
ТУРНО МАГУРЕЛИ. Данаил Попов 10; Еманоил Василев 20; Тома Пантелеев 10.

За подготовката на Детска библиотека № 4 Л. Каравелов съобщава в писмо до Иван Драсов от 26 август 1873 (вж. в този том писмо 60, с. 500). Под заглавие «Известие» в сп. «Ступан», г. II, бр. 21—22, 15 ноември 1875, с. 176, е обявено: «Тие дни излезе от печат «Детска библиотека» № 4, За водата и за нейните свойства. Цената й е (1/2) половин франг или 90 пари. Които общини, читалища, дружества или частни лица желаят да купят от тая книга, нека се отнесат до редакциите на «Знание» и на «Ступан». При същите се намират за продан още «Капитанска дъщеря» и «Земледелчески книжки» № 1». В рубриката «Полезни книги» на сп. Знание, г. II, кн. 1, 15 февруари 1876, с. 16, е поместено съобщението: «Излязла е «Детската библиотека» № 4, в която е поместена статия «За водата и за нейните свойства» от Ами Блека. Цената й е 1/2 франк. Продава се в книгопродавницата на И. Шиварова в Русчук.»

Според Л. Ерихонов и П. Парашкевов автор на книжката е Л. Каравелов. «Тя е написана с характерен за него стил — пише Л. Ерихонов — и самата фамилия, поставена на корицата, е своеобразен превод на първата част от името на българския писател на английски език. Блек означава черен, т. е. същото, което означава и кара на турски; ами може да означава съкратена разговорна форма от английското I am(I'm) — аз съм; общо се получава аз съм черен. Нашите издирвания в най-големите книгохранилища на Москва и Ленинград не можаха да открият друг автор с подобно име» (Популярните издания на Любен Каравелов. — Език и литература, 1965, кн. 3, с. 59).

П. Парашкевов дава още един вариант за обяснение на псевдонима Ами Блек: «По-близко до истината е друго предположение — че Amy Black е псевдоним на Каравелов. В превод това означава Любен Черния (ср. Amey, Amy, L'amie, Lamey(i) от фр. ami — «приятел», от латински—amatus — «любим», «възлюблен». Латинската форма на старофренското Amee , от Amota женски род на Ame. Понякога може да има и м. р. Ami, от Amis). Колкото до втората част на името — тя е по-ясна за обяснение — английско-шотландското Black и турското Кара в български превод значат все черен» (Четвъртата книжка на Каравеловата поредица Детска библиотека. — Литературен алманах «Струма», 1984, кн. 1, с. 142—151).

Брошурата «Разкази за водата и за нейните свойства» е изследвана от Петър Парашкевов в кандидатска дисертация «Любен Каравелов и литературата за деца през Възраждането», вж. и публикациите на П. Парашкевов: Представите на писателя (Л. Каравелов) за реализъм в литературата за деца. — Учителско дело, бр. 47, 21 ноември 1984, с. 10; Писател и просветител. Някои страни от личността и идеологията на теоретика и революционера. — Пиринско дело, 19 януари 1985, с. 4; Проблеми около една повест на Любен Каравелов от букурещкия му период. — Език и литература, 1987, кн. 2, с. 122.

Б е р а р — вероятно печатна грешка — Клод Бернар.

«Д р у г о з а м е ч а т е л н о е з е р о в С е в е р н а А з и я е Б а й к а л. . . в к о е т о с е в т и ч а т А н г а р а, С е л е н г а. . .» — р. Ангара изтича от Байкал.

Стр. 213 РАЗКАЗИ ЗА СТАРОВРЕМЕННИТЕ ХОРА. Поредицата «Разкази за старовременните хора» е превод на Л. Каравелов от руски език на «Рассказы о старинных людях» от И. А. Худяков. В брошурите Л. Каравелов не посочва името на автора, но посочва преводния им характер. Предговорът към поредицата, поместен в първата брошура — «За старите индийци и египтяни» (с. I—XII), завършва с подпис: П р е в. В същия предговор четем: «Тряба да кажеме и това, че първите четири книжки «Разкази за старовременните хора» са преведени от руски, а следующите, т. е. средната и новата история, са наше самобитно съчинение.» Книжки I—IV от поредицата завършват със забележки, подписани: П р е в.

В рубриката «Книжевни известия» на в. Независимост, г. IV, бр. 3, 3 ноември 1873, с. 23, е напечатано съобщението: «Г. Х. Данов е напечатал още две книжки, които имат заглавие «Разкази за старовременните хора». В тия две книжки се заключава историята на египтянете, на индийците, на вавилонянете и на персите. Ние рекомандуваме на публиката тия две книжки. Тая история е написана най-напред на руски език от неизвестно лице.»

Както вече бе посочено, Л. Каравелов е познавал руската просветителска книжнина, а с автора на «Рассказы о старинных людях» вероятно е имал и лични връзки. Писмото на Л. Каравелов до Иван Кишелски от 28 април 1873 показва евентуалния път, по който е станало снабдяването с книжките на Худяков. Каравелов пише: «Изпращам Ви два талера и моля да ми купите, колкото е възможно по-скоро, следните книги:

1) «Рассказы о старинным людьям» (4 книжки струват 65 копейки);

2) «Из природы. Рассказы для детей по Вагнеру».

Тези книжки ще бъдат преведени на български език» (вж. в този том писмо 56, с. 498).

Стр. 213 — ЗА СТАРИТЕ ИНДИЙЦИ И ЕГИПТЯНИ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Разскази за старовременните хора. I. За старите индийци и египтяне. Издала книжарницата на Х. Г. Данова и С-іе в Пловдив, в Русчук и в Велес, 1873. 12. 76 с. 8°. Цена 5 гр.

Брошурата е отпечатана в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов) в Букурещ.

Първите 12 страници (I—XII) са предговор към цялата поредица от преводача.

Стр. 257 — ЗА СТАРИТЕ ФИНИКИЯНИ, АСИРИЯНИ И ПЕРСИ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Разскази за старовременните хора. II. За старите финикияне, ассирияне и перси. Издала книжарницата на Хр. Г. Данов и С-je в Пловдив, в Русчук и в Велес. 1873. 54 с. 8°. Цена 3 гроша.

Брошурата е отпечатана в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов) в Букурещ.

Стр. 281 — ЗА СТАРИТЕ ГЪРЦИ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Разскази за старовременните хора. III. За старите гърци. Издала книжарницата на Х. Г. Данова и С-іе в Пловдив, в Русчук и в Велес. 1874. 114 с. 8°. Цена 7 гр.

Брошурата е отпечатана в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов) в Букурещ.

На с. 98—114 е дадено приложение — откъс от драмата на Есхил «Прикованият Прометей» и откъс от комедията на Аристофан «Птици» — преводи на Л. Каравелов. Откъсите са поместени в т. IV на това издание в раздела «Преводни драми», с. 354—364. Приложението започва със следния уводен текст: «За да дадеме на читателите си някое понятие за старовременната гръцка književност, ние сме длъжни да изложиме тука накратко съдържанието на две гръцки драми: «Прикований Прометей», съчинение на Есхила, и комедията на Аристофана «Птици». Съдържанието на Есхиловата трагедия «Прометей» е важно и религиозно, а съдържанието на Аристофановата комедия «Птици» е остроумна насмешка. Аристофан е искал да представи такива смешни птици, които,

както и атиняните, са желали да завладеят сичкият свят.

Из долеприведените съчинения читателите ни ще да видят, че ако гърците и да са били твърде суеверни хора, но не са имали пред боговете си онзи страх, с какъвто са се отличали индийците и египтяните. Аристофан е бил верующи човек и смеял се е над безбожниците, но в това също време и той сам е извождал на сцената в своите комедии различни богове и смеял се е над техните действия. Горделивият бог Прометей се являва у него не като мъжествен и благодетелен херой, а като ужасен и смешен страхопъзливец, който се скрива даже и под умбрела, а в онова време умбрела са носили само жените. . . Но и другите богове така също са играли в неговите комедии смешни роли. . .»

Стр. 334 — ЗА СТАРИТЕ РИМЛЯНИ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Разскази за старовременните хора. IV. За старите римляне. Издала книжарницата на Х. Г. Данова и С-je в Пловдив, в Русчук и в Велес. 1874, 82 с. 8°. Цена 5 гр.

Брошурата е отпечатана в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов) в Букурещ.

Стр. 375 — ЗА СТАРИТЕ ЕВРЕИ И КИТАЙЦИ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Разскази за старовременните хора. V. За старите евреи и китайци. Издала книжарницата на Х. Г. Данова и С-іе в Пловдив, в Русчук и в Велес. 1874. 72 с. 8°. Цена 4 гр.

Брошурата е отпечатана в печатницата на Д. Иванеско (Л. Каравелов) в Букурещ.

* * *

В Архива на БАН, ф. 37, са запазени два листа, части от по-голям лист, номерирани с червен молив 75, 76, разм. 43.3/11, 5, автограф на Каравелов с мастило. «Възможно е ръкописът да е от 1874 или 1875 г., тъй като през 1873/1874 г. Каравелов издава поредицата от преводни книжки «Разкази за старовременните хора». По всяка вероятност той е възнамерявал да продължи поредицата с оригиналното свое историческо съчинение «За старовременните българе», от което е започнал само първата глава» — пишат в своята бележка съставителите на книгата «Из архива на Любен Каравелов», БАН, С., 1964, с. 275, когато публикуват за първи път следния фрагмент:

1. За старовременните българи

Прадедите на българският народ, които се наричали с л а в я н и, и в старите времена са населяли такива също големи пространства, каквито населяват днес, ако тяхната история, както и историята на сичките други първобитни народи, и да е темна и баснословна. Ако старите славяни, по думите на Черноризца Храбра, и да са умели да пишат с черти и с рези още преди своето християнство, но тия писмена не са дошли до нас, следователно ние заимствоваме сичките свои сведения за нашата история из византийските писатели, които доволно често противоречат едни на други и у които са забележени множество невероятни неща. Така например грецките писатели са давали на славянските племена различни названия, без да гледат на тяхното произхождение, на езика им и на обичаите им. Ако тия славяни населяли познатите на византийците места, то тия им давали названия траки, илири, далмати, мизийци, македоняни и др., а ако населяли непознати крайове, то им давали едно обще име с к и т и и в а р в а р и. По-голямата част от византийските летописци са били или полководци, или християнски проповедници, следователно едни са описвали само онова, щото са видели с очите си, а други са смесвали виденото и чуеното с басни, с измислени приказници и с гръцка гордост.

Из самите тия забележки, разкази, темни сведения и жития на светиите ние узнаваме само това, че нашите прадеди са населяли още в най-старите времена по-голямата част от Византийската империя, че са грозили със своето размножение на гръцката народност и че са се делили на множество племена или колена. Това се потвърдява даже и от елинските писатели, които ни разказват, че трако-илирийците са многочислен народ, който населява големи пространства. «Тракийският народ, после индийците, е най-многочислен между другите народи, говори Херодот. Ако тоя народ да би се управлявал от един човек и от една воля, то би бил непобедим и най-могъществен.» Същото говорят и много други писатели, които са живяли много по-късно от Херодота. Едно от тия славянски племена, което било наречено македонско, съединило около себе си и други с л а в я н с к и и г р е ц к и п л е м е н а (зачеркнато: няколко еднородни племена), които под предводителството на Филипа и Александра Македонски покорили почти по-голямата част от тогавашните по-известни господарства. Но това господарство, което било съставено от няколко народности, не могло да продължи своето съществование, защото греците не желали да бъдат подчинени на варварите, азиатските и африканските били далече, а трако-илирийците не били научени да им [пропусната дума] една глава. После това сичкият Балкански полуостров бил покорен от римляните, които в онова време заповядали на сичкия тогавашен свят. Когато Римската империя са разделила на две части и когато ромеите добили свое самостоятелно управление, то и славянските племена били длъжни да припознаят новите господари. Доколко многочислени са били тия славяни на Балканския полуостров, са види из това, че още Константин Багрянородни в своята византийска история разказва на своите читатели, че тия са ославянили самият Балкански полуостров, даже Елада и Пелопонез.

Освен това славяните доволно често са давали на византийската империя не само войска и пълководци, но и императори. В V век Тракия се управлява от Оногоста, син на Унеслава, в VI век на византийския престол седи Управда (Юстиниан), син на Итака, който е роден в селото Ведрена. Той са възвисил чрез покровителството на чича си Юстин(иан)а, по-напреднешен император, който така също дошъл в Цариград така също из Ведрена в [. . .], а после довел жената си Юстина, сестра си Бегленица, майка на Управда и племенницата си така също Бегленица. Първият негов полководец е бил Белисария, който така също бил родом из Дардания, из дето и императорският дом. Какво произхождение са били тия дарданци, се види из имената на Юстиниановото семейство и от крепостта, която е била устроена близо до месторождението на Юстиниана и която е била наречена Скоплица. Освен тия лица в един от византийските походи под Кавказа се е отличил някой си [. . .] а в похода против персите Доброгот и Свегет.

Стр. 412 — КИРИЛ И МЕТОДИЙ, БЪЛГАРСКИ ПРОСВЕТИТЕЛИ. Публикува се по отделното издание на брошурата: Кирил и Методий, български просветители. Издало: Българското дружество за разпространение полезни знания. Букурещ, 1875. 64 с. 8°. Цена 1 гр.

За мото на брошурата са използувани третата и четвъртата строфа от стихотворението на Л. Каравелов «Кирилу и Методию» (вж. в това издание т. IV, с. 215).

В сп. Знание, г. I, кн. 12, 30 юни 1875, с. 192, под заглавие «Подароци» е поместена следната бележка: «Достоуважаемите наши родолюбци Г. С т е ф а н И в. А д ж е н о в, родом от Казанлък, подарява 200 тела от книжката «Кирил и Методий» за казанлъшките села (за село Черганово 10, за Илишлере 10, за

Харузово 25, за Ишиклие 25, за Селце 10 и за Армигалово 10. Останалите ще да се раздадат на оние села, на които благоразсъди училищното попечителство в Казанлък); г. Янаки Хр. Касъров, родом из Едирне, подарява 200 екземпляра от същата книжка за българските училища в Едирне; г. Ганчо Григоров, родом из Сопот, подарява 200 книжки за училищата в оние села, които се намират около Сопот; г. Иван Христов Нанев, родом из Казанлък, подарява 100 тела (за учил. в Куленската махала 40, за учил. в Новата махала 10, за учил. в Долня махала 10, За учил. в Кърenската махала 10, за учил. в Калпакчийската махала 10 (в градът Казанлък), за учил. в Енине 10 и за учил. в с. Мъглен 10 (половината за мъжките и половината за женските деца); г. Георги Петрович, родом из Трявна, подарява 20 екземпляра за Тревненското училище и 50 за бедните училища в Тракия и Македония (тие книги се дават под пълното разположение на «Българското Благодетелно Дружество» в Цариград); г. Димитар Н. Гръмников подарява 30 книжки за училищата в Ески Захара (половината за момичетата и половината за момчетата); г. Никола Станиславов подарява 70 книжки (за шуменските женско и мъжко училища по 25 и за селото Салманово 20). От своята страна «Дружеството за разпространение полезни знания» подарява: на «Дружеството за бедните училища» в Цариград 1000 екземпляра; на Букурещкото българско училище 50, на Гюргевското бъл. училище 30, на Олтенишкото бъл. училище 20, на селските училища във Видинският, в Белоградчишкият, в Пиротският, в Нишкият и в Призренският окрузи 350, за ахелобургазските села и за градът 200 и за различни лица и учебни заведения 350; г. Илия А. Иванов, родом из Свищов, подарява 50 екземпляра (25 за мъжкото и 25 за девическото училища в Горнята махала в Свищов).

Деловодителят на Българското
Дружество за разпр. пол. знания
Д. П. Иванов.»

Към личностите и делото на Кирил и Методий Л. Каравелов проявява траен интерес. В архива му е запазен препис на кандидатската дисертация на А. А. Котляревски «О времени принятия христианской веры болгарами и об участии в этом деле св. Кирилла Солунца», който Л. Каравелов озаглавява: «Крещение болгар или отрывок из болгарской истории. Сочинение, написанное для получения степени кандидата А. К-м. Москва, 1860» (НБКМ — БИА, фонд 2, арх. ед. 5, л. 1—48).

Запазена е и събирана от Л. Каравелов библиография за Кирил и Методий под заглавие: «Источники сведений о Кирилле и Мефодии» (НБКМ — БИА, фонд 2, арх. ед. 5, л. 62 а, 146); в нея са изброени по-важните гръцки, славянски и латински извори за делото на Кирил и Методий. Често в архива на Каравелов се срещат и преписи на стари славянски текстове за тях. В пълни преписи са запазени проложните жития на Кирил и Методий (НБКМ — БИА, фонд 2, арх. ед. 5, л. 81).

За ролята на Кирило-Методиевото дело в националноосвободителната борба Л. Каравелов пише в уводните статии на бр. 34 и бр. 35 на в. Независимост, г. III, 1873 (вж. в т. VIII на това издание статиите «Днес е празникът на българските равноапостоли св. Кирила и Методия» и «Доста сме давали на неприятелите си камъни, за да ни бият с тях» — с. 119—126).

В многобройни други публикации в Свобода, Независимост и Знание се сочат имената на славянските първоучители и се съобщават вести за тях и за тяхното дело. (Вж. статията на Боню Ангелов «Любен Каравелов и някои въпроси на старата българска литература». — Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 233—244; също книгата му «Борба за делото на Кирил и Методий». С., 1969.)

След излизането на брошурата Марин Дринов помества изцяло отрицателен отзив за нея в Периодическо списание на Българското книжовно дружество (г. I, кн. 11—12, Браила, 1876, с. 205—207) под заглавие «Кирил и Методий, български просветители. Букурещ, 1875 г., 64 страници».

По много от въпросите, засегнати в Каравеловата брошура, съвременната наука има други становища. Цялостно проблемите на кирило-методиевистиката са разработени на съвременно научно равнище в Кирило-Методиевска енциклопедия в три тома. Т. I — С., 1985.

«... в 861 или в 862 година е бил кръстен само българският цар и неговите боляри» — княз Борис I приема християнството през 864 г.

«Ако Иван Екзарх Български и да говори, че българският народ още преди кръщението си е умел да пише с «чърти» и с «резки»...» — Каравелов приписва на Йоан Екзарх думи на Черноризец Храбър.

Ганка — Вацлав Ханка.

Император Михаил — Михаил III.

Папа Николай — папа Николай I.

Василий — Василий I Македонянин.

Архимандрит Макарий — вероятно митрополит Макарий (Михаил Петрович Булгаков).

Патриарх Йоан — Йоан VII Граматик.

«Тия дарования накарали императорът да испроводи Кирила заедно с друг един богослов, комуто името било Георги, при милитенския емир Амермана» — става дума за мисията на Кирил през 851 г. (според някои учени през 856 г.) при сарацините в Арабия, където той отива заедно с Георги Асикрит.

«Кирил с брата си Методия се отправили в Хазария (857 — 858)...» — мисията на Кирил и Методий при хазарите е през 859—860 г.

«О Кирилле и Мефодий» — пълното заглавие на статията на А. Ф. Гилфердинг е «О Кирилле и Мефодии и тысячелетней их годовщине».

Иван Гус — Ян Хус.

«Твърде скоро неговото непослушание накарало германският крал, залцбургският епископ и баварските епископи да му обявят война...» — германският крал е Лудвиг Немски; залцбургски архиепископи по времето на Кирил и Методий са Адалвин (Алвин) и неговият приемник Дитмар; баварски епископи — Анон (Ханон), Херманрих, Вихинг (баварец по произход), Ландфрид.

Папа Адриан — папа Адриан II.

«Методий е бил осъден и заключен в темницата, дето и проседял около $2^1/_2$ години (от 872 до 874)» — Методий е осъден и затворен в края на 870 г.

«И ако ги попитат в кое именно време (са измислени славянските писмена)... — в оригинала племена — очевидна грешка, която тук се поправя.

ПИСМА

За пръв път част от Каравеловите писма е събрана и обнародвана от Димитър Т. Страшимиров — петнадесет писма в: Архив на Възраждането. Т. I. Документи по политическото възраждане. Под редакцията на д-р Д. Т. Страшимиров, заведующ Архива на Възраждането. С., 1908. Преди това са правени някои публикации на единични писма. В книгата си Васил Левски. Живот, дело, извори. Т. I. Извори. С., 1929, Д. Т. Страшимиров отпечатва още шест писма от Л. Каравелов. Михаил Димитров помества седемдесет и две Каравелови писма в: Публицистиката на Любен Каравелов до излизането на вестник «Свобода» (1860—1869). Статии, дописки и писма. Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. С., 1957, и пет писма в: Публицистиката на Любен Каравелов. Статии, дописки и писма. Т. II. Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. С., 1965. Известната до 1968 г. част от Каравеловата кореспонденция е включена в изданието: Любен Каравелов. Събрани съчинения в девет тома. Т. IX. С., 1968, с. 483—534.

В настоящия том са добавени и други писма от Л. Каравелов, допълнително открити и публикувани от изследователи на Българското възраждане. Очевидно епистоларното наследство на Л. Каравелов е значително по-богато и неговото издирване и обнародване ще продължава. То се нуждае и от цялостно научно изследване. Текстовете на писмата, чиито оригинали, фото- или ксерокопия се пазят в български архиви, са отново сверени. За останалите писма в бележките е посочено от кой източник е взет текстът.

Преводите на писмата, чиито оригинали са на руски език, са направени главно от Лилия Кацкова; писмата с оригинали на сръбски език са преведени от Стефан Елевтеров. В писма 1, 2, 3, 4, 6, 10 и 20 са запазени всички езикови особености на автентичния им текст, тъй като той отразява по-ранно състояние на Каравеловия език.

Стр. 457 — 1. [ДО ТОДОР ХРИСТОВ ДОГАНОВ] от 20 юни 1857, Одеса. Препечатано от първата му публикация — в Юбилеен сборник Копривщица. 1837—1937. Т. II. Събрал и наредил проф. архимандрит д-р Евтимий. [1938], с. 39—40.

Писмото е адресирано: Господину Теодору Х. Доганов. Из Одеса в Константинопол.

Към това писмо проф. архимандрит д-р Евтимий дава бележка, която се отнася и за другите две писма от Л. Каравелов, обна-

родвани в същия сборник (в този том писмо 2 и писмо 10). Според бележката оригиналите на трите писма «се намират у Негово Всеблаговейнство Протоиерей Георги Доганов, протосингел въ Варна». «Нему и на покойната му майка, Койка Ив. Доганова — пише д-р Евтимий, — дължа възможността да обнародвам тези три писма. . . из архивата на Тодор Хр. Доганов.»

Бутиниев — Аполинарий Петрович Бутенев.

Тошков — вероятно Николай Миронович Тошков.

Стр. 459 — 2. [ДО ТОДОР ХРИСТОВ ДОГАНОВ] от 30 юни 1857, Одеса. Препечатано от първата му публикация — в Юбилеен сборник Копривщица. 1837—1937. Т. II. Събрал и наредил проф. архимандрит д-р Евтимий. [1938], с. 41—42.

Писмото е адресирано: Почтено Господину Теодору Христов Доганов. Из Одеса в Конст-пол.

Вж. бележките към писмо 1.

Милош бей — Милош Обренович.

Михайл — Михаил Обренович.

Стр. 460 — 3. [ДО НАЙДЕН ГЕРОВ] от 10 юли 1857, Одеса. Препечатано от първата му публикация — в Из архивата на Найден Геров. Кн. I. Под редакцията на Т. Панчев. С., 1911, № 1239, с. 738.

Николай Христофорович — Н. Хр. Палаузов.

Стефан и Никола Тошкови — Стефан Тошкович и Никола Тошкович.

Стр. 461 — 4. [ДО СТОЙЧО ЛЮБЕНОВ КАРАВЕЛОВ] от 30 октомври 1857, Москва — НБКМ—БИА, ф. Хр. П. Тъпчилещов, I А, 1998. Писмото е на руски език. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 569.

Стр. 461 — 5. [ДО ВИКТОР ИВАНОВИЧ ГРИГОРОВИЧ] от 5 май 1860, Москва — ГБЛ — Рукописный отдел, ф. Григ., 4, 58а. Писмото е на руски език. Помества се в превод на български език от публикацията му в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 569.

«Вашите съчинения за пътуването Ви из Македония. . .» — става дума за Очерк путешествия по Европейской Турции.

Стр. 462 — 6. [ДО ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ] от 20 октомври 1861, Москва — НБКМ — БИА, I Б, 1200/52. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 570.

В оригиналния текст за година, в която са излезли «Памятники. . .», е посочена 1851 — очевидна грешка, която тук е поправена.

По неизвестни причини обявлението не е напечатано във в. Дунавски лебед.

Стр. 462 — 7. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 20 януари 1862 — ГБЛ — Рукописный отдел, Пог. II, п. 14, №№ 76—77. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2723/1955, от който е поместено тук в превод на български език. Публикувано е в съветската периодика: И. В. Козьменко. Письма Любена Каравелова. — Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, № 12. М., 1951, с. 187—193. Михаил Димитров го включва в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 570.

«. . .втория том от песните на Вук Караджич» — става дума за Српске народне пјесме. Скупио их и на свијет издао Вук Степ. Караџић. Кн. II. Беч, 1845.

Стр. 463 — 8. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 31 април 1862 — ГБЛ — Рукописный отдел, Пог. II, п. 14, №№ 76—77. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2724/1955.

Публикувано е от Михаил Димитров: Писмо на Каравелов до проф. М. Погодин. — В: единичен лист Любен Каравелов, ноември 1837 — януари 1879. С., 1947, с. 7; в съветската периодика: И. В. Козьменко. Письма Любена Каравелова. — Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, № 12, М., 1951, с. 187—193. Тук е поместено в превод на български език от факсимилето му в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, илюстрация след с. 570.

«. . .академическия речник на руския език» — вероятно Словарь Академии российской по азбучному порядку расположенный. Ч. I — VI. СПб, 1806—1882, или Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный II отделением Императорской Академии наук. Т. I — II. СПб, 1867.

«. . .речника на областните наречия» —

Опыт областного великорусского словаря, изданный II отделением Императорской Академии наук. СПб, 1852.

«Аз подготвям за печат третия том на «Паметниците» — от замислената в няколко тома поредица с фолклорни материали Каравелов издава само първия том — Памятники народнаго быта болгар. . . Книга первая. Москва, 1861. В него привежда и паралели из фолклора на други славянски народи. През 1905 П. А. Лавров издава книгата Болгарские народные песни, собранные Л. Каравеловым. Москва. Изд. Общества истории и древностей российских, 1905. В послеслова руският учен посочва, че книгата е отпечатана по ръкописи на Л. Каравелов, представени в дружеството на 10 август 1866 и предназначени за поредната книга на «Чтения в ОИДР.»

Това са материали за III том на «Памятники. . .». Каравелов ги предава през 1866 на О. М. Бодянски, но по ред причини той не успява да ги отпечата в «Чтения в ОИДР» (вж. Лиляна Минкова. Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане. С., 1978, с. 161—164). В архива на Каравелов са запазени и други народни песни, приказки, поверия и фолклорни проучвания, предназначени за поредицата (вж. Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. С., 1964, с. 337—495).

Стр. 463 — 9. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ] от 29 септември 1862 — Архив МИД, Москва, ф. Славянский стол, д. 4248, л. 2 и л. 2 об. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2735/1956. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 571.

«. . . с най - покорна молба да напомни на господин военния министър за моето определение» — Л. Каравелов отива в Русия с намерение да постъпи във военно училище. През декември 1857 на молбата му е даден отрицателен отговор (поради превишена възраст). През септември 1862 Каравелов подновява молбата си и отново получава отказ.

Стр. 464 — 10. [ДО ХИТА И ТОДОРИЦА ДОГАНОВИ] от 17 декември 1862, Москва. Препечатано от първата му публикация — в Юбилеен сборник Копривщица. 1837—1937. Т. II. Събрал и наредил проф. архимандрит д-р Евтимий. [1938], с. 56. Вж. бележките към писмо 1.

Петко — Петко Каравелов, брат на Л. Каравелов; през 1860 отива в Москва, където завършва гимназия и постъпва в Историко-филологическия, а след това — в Юридическия факултет на Московския университет.

Стр. 465 — 11. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ] от 28 август 1863, Москва — Архив МИД, Москва, ф. Славянский стол, № 4248, л. 3, л. 3 об. и л. 4. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2736/1956. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 573.

«През 1858 година аз пристигнах в Русия. . .» — Каравелов отива в Русия през 1857, както е посочено в писмото му до Е. П. Ковалевски от 7 октомври 1863.

Л. Каравелов посочва неточно някои библиографски данни:

«Болгарская библиография» — точното заглавие на статията е: Библиография современной болгарской литературы; публикувана е в сп. Библиографические записки, том III, № 9 и 15. 1861;

«Болгарская литература и журналистика» — точното заглавие е: Болгарская журналистика; публикувана е във в. Московские ведомости, бр. 153 и 154, 1862.

Славянские известия — навярно Каравелов обобщава по този начин публикации, поместени под различни заглавия в руския периодичен печат.

Стр. 466 — 12. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ(?)] от 7 октомври 1863, Москва — Архив МИД, Москва, ф. Славянский стол, д. 4248, л. 6 об. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2737/1956. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 575.

Михаил Димитров допуска, че писмото е до Е. П. Ковалевски.

Стр. 467 — 13. [ДО ЕГОР ПЕТРОВИЧ КОВАЛЕВСКИ] от 7 октомври 1863, Москва — ГПБ, Бумаги Литфонда, т. XII, с. 337—338. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 459/1950. Публикувано е от К. А. Копержински като приложение към изследването му Журнально-публицистическая деятельность Любена Каравелова в России. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР. Т. XII. М., 1956, с. 174—210; писмото е на с. 209, носи дата 17

октомври 1863 (в превод на български език: Журналистично-публицистичната дейност на Любен Каравелов в Русия. — Известия на Института Ботев — Левски. Книга втора. С., БАН, 1956, с. 39—87; писмото е на с. 85—86). Поместено е и в Публицистиката на Любен Каравелов. . ., С., 1957, с. 574.

За някои неточности в посочените от Л. Каравелов библиографски данни за публикациите му в руския периодичен печат вж. бележките към писмо 11.

«Сега обстоятелства, тясно свързани както с моите семейни работи, така и с положението на просветата в моето отечество, ме викат отново в родината. . .» — К. А. Коперджински коментира този момент от писмото по следния начин: «Може да се предполага, че зад тази официална обосновка на необходимостта за връщането на Каравелов в родината са се криели и други цели. В 1863 г. във връзка с полското въстание и вълненията в Босна и Херцеговина е могло да изглежда, че часът на победоносното въстание на българите и турските сърби е близък. Вероятно с това се обяснява и решението на Каравелов да се върне в родината.

Дружеството за подпомагане на нуждаещи се литератори и учени явно не е било в състояние да задоволи незабавно молбата на Каравелов. Междувременно полското въстание било потушено, новините за положението на Балканите отслабили увереността, че решителният отпор срещу турците е близък, и Л. Каравелов останал в Русия още известно време» (посоченото изследване, с. 65).

Стр. 468 — 14. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 6 декември 1863, Москва — ГБЛ — Рукописный отдел, Пог. II, п. 14, №№ 67—77. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2725/1955, от който текстът е взет тук в превод на български език. Публикувано е в съветската периодика: И. В. Козьменко. Письма Любена Каравелова. — Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, № 12, М., 1951, с. 187—193. Михаил Димитров го включва в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 576.

«Изпращам Ви писмо до г. Игнатиев. . .» — от 1861 до 1863 Н. П. Игнатиев е директор на Азиатския департамент в руското Министерство на външните работи, където се разглеждат и въпроси на пристигнали в Русия да се учат славяни от Балканите. Връзката се осъществява чрез Славянския благотворителен комитет в Москва. Негов председател от 1858 до 1875 е М. П. Погодин.

Стр. 469 — 15. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 29 февруари 1864, Москва — ГБЛ — Рукописный отдел, Пог. II, п. 14, №№ 76—77. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2726/1955, от който е взет тук текстът в превод на български език. Публикувано е в съветската периодика: И. В. Козьменко. Письма Любена Каравелова. — Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, № 12, М., 1951, с. 187—193. Михаил Димитров го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 576.

«Приложената тук моя статия за «Ден». . .» — става дума за статията «По повод славянския отдел на в. «Ден» от Л. Каравелов, публикувана в сп. Русская речь, кн. 1, 1862 — вж. в това издание т. VII, с. 30. В архива на М. П. Погодин статията, приложена към писмото, не е запазена.

«. . .участта, която постигна моите съотечественици в Крим» — след Кримската война (1853—1856) с разрешение на руското правителство в Крим се преселват много българи. Местните власти не им предоставят земя и част от изселниците са принудени да се върнат в България.

Стр. 469 — 16. [ДО ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ] от 27 април 1867, Белград — Архив АН СССР, Ленинград, ф. 35, оп. 1, № 633. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 470/1950. Публикувано е в съветската периодика: В. Н. Короблев. Письма Любена Каравелова к акад. В. И. Ламанскому. — Труды Института славяноведения Академии наук СССР. II. Ленинград, 1934, с. 115—120. Поместено е и в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 577.

«Белград и сега е същият, какъвто си го знаете. . .» — при първото си пътуване из славянските земи (1862—1864) В. И. Ламански посещава и Белград.

Стр. 470 — 17. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 27 април 1867, Белград — ЦГИАМ, ф. 373, № 166. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2727/1955, от който се взема тук текстът в превод

на български език. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 577.

Влайкович — вероятно Джордже Влайкович.

Стр. 471 — 18. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 30 април 1867, Белград — ЦГИАМ, ф. 373, № 164. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2728/1955, от който се взема тук текстът в превод на български език. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 578.

«Австрия не мирясва» — според Михаил Димитров «под този израз трябва да се разбират дипломатическите постъпки на Австрия пред руското правителство да не се разрешава Славянският събор в Москва» (Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 579).

Стр. 472 — 19. [ДО АЛЕКСАНДЪР ИВАНОВИЧ] от 6 май 1867, Белград — ГПБ — Рукописный отдел, Архив А. А. Краевского, л. 454. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 469/1950. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 579.

Александър Иванович — фамилното име на адресата не е установено. Михаил Димитров отбелязва: «От края на писмото се вижда, че Александър Иванович е имал връзки, а може да е бил и в редакцията на в. «Голос» (Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 579).

«Получих от Букурещ тази кореспонденция със следващото писмо» — писмото е от Каравелов, но за по-голяма тежест той пише, че е получено от Букурещ.

Стр. 473 — 20. [ДО ЛЮДЕВИТ ГАЙ] от 9 май 1867, Белград. Препечатано от сп. Изкуство и критика, г. II, кн. 3, март 1939, с. 152, където е публикувано от Михаил Димитров. Поздравлението «От милиони български славяни» е на български език, а останалият текст — на руски език.

В коментара към писмото Михаил Димитров прави аргументирано предположение, че поздравлението не е получено от Българския комитет в Букурещ (който би могъл да бъде Тайният централен български комитет или Добродетелната дружена), а е написано от Л. Каравелов.

В лицето на Л. Гай, който пръв от славянските дейци (още през 1835 г.) започва да проповядва идеята за обединение на южните славяни, Л. Каравелов вижда свой съмишленик, иска да се запознае и да се сближи с него.

В посочената публикация Михаил Димитров съобщава, че писмото на Л. Каравелов е придружено от писмо до Л. Гай от Влайкович: «Следва препоръчително писмо на Влайковича до Гайя, което аз не можах да прочета освен отделни фрази. Можах да разбера само, че като научил, че Влайкович се познава с Гайя, Каравелов настоява да го запознае с него. Влайкович препоръчва Каравелова на Гайя като «важен и почтен българин, който е завършил науките си в Московския университет и сега се бави в Белград».

«Поздравяваме ви с това велико дело» — през 1867 г. хърватите се борят да придобият същите права, с каквито се ползуват унгарците според договора за образуването на Австро-Унгария.

Стр. 474 — 21. [ДО ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ] от 24 юни 1867, Ниш — Архив АН СССР, Ленинград, ф. 35, оп. 1, № 633. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 472/1950.

Публикувано е в съветската периодика: В. Н. Короблев. Письма Любена Каравелова к акад. В. И. Ламанскому. — Труды Института славяноведения Академии Наук СССР. II. Ленинград, 1934, с. 115—120. (В тази публикация липсва последният абзац от писмото — «Неотдавна поляците. . .», който В. Н. Коробльов дава като отделно писмо от Л. Каравелов до В. И. Ламански.) Михаил Димитров помества писмото в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 580—581.

«При нас се готви кървава сватба» — Каравелов има предвид подготовката за военни действия срещу Турция, която Михаил Обренович прави през 1867.

Стр. 474 — 22. [ДО ВЛАДИМИР РАФАИЛОВИЧ ЗОТОВ] от 6 юли 1867, Белград — Архив Института русской литературы АН СССР, Ленинград (Пушкинский дом) — Архив В. Р. Зотова, ф. 548, оп. 1, № 325. Писмото е на руски език. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 581. Публикацията е придружена със следната бележка на Мих. Димитров: «Писмото, както и статията, дължим на директора на Музея на руско-българската бойна дружба др. полк.

Мар. Михов, който след завръщането си от СССР ни предаде двата документа със следната бележка: «От това писмо на Каравелов се вижда, че той е изпратил заедно със статията си и снимка на български четници. Снимката не е запазена в архива, не е публикувана и със статията в № 30 от 3 август 1867 г. на «Иллюстрованная газета».

Както статията, така и писмото са открити в архива на покойния вече К. Н. Державин и както ми стана известно през време на моето пребиваване в Ленинград, те са дадени за публикация в някое от съветските литературни списания от името на К. Н. Державин и неговия млад сътрудник Алексей Иванович Хватов, комуто дължим преписа на статията и писмото» (посочената книга, с. 581).

Тук писмото е поместено в превод на български език от публикацията на Михаил Димитров.

Мъничката бележка, изпратена от Л. Каравелов до В. Р. Зотов, е публикувана във в. Иллюстрованная газета, г. X, бр. 30, 5 август 1867, под заглавие «Болгарские инсургенты» с подпис Л. К-в (вж. в това издание т. VII, с. 39). Изпратената от Каравелов снимка не е публикувана, не е запазена и в архива.

Стр. 475 — 23. [ДО АНДРЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ КРАЕВСКИ] от 11 октомври 1867, Белград — ГПБ — Рукописный отдел, Архив А. А. Краевского, л. 455. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 468/1950. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 582.

Стр. 475 — 24. [ДО АЛЕКСАНДЪР АЛЕКСАНДРОВИЧ КОТЛЯРЕВСКИ] — ГПБ — Рукописный отдел, Архив А. А. Котляревского, ф. 386, № 2339. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 467/1950. Публикувано е от К. А. Копержински като приложение към изследването Журнально-публицистическая деятельность Любена Каравелова в России. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР. Т. XII. М., 1956, с. 174—210; писмото е на с. 209—210 (в превод на български език: Журналистично-публицистичната дейност на Любен Каравелов в Русия. Известия на Института Ботев — Левски. Книга втора. С., БАН, 1956, с. 39—87; писмото е на с. 85—87). В писмото няма дата. В бележка под линия Копержински отбелязва: «Писмото е без дата, но е написано без съмнение в 1867 г. А. А. Котляревски е живеел тогава в Москва.» Михаил Димитров го помества в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 582—583, и посочва: «От адреса се вижда, че Каравелов пише от Белград и следователно писмото трябва да се отнесе към края на 1867 г.» (Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 584).

«Как е Неня гълъбчето?» — Неня е синът на Котляревски Нестор.

«Моля Ви, Александър Александрович, . . .да ми изпратите брошурите «Вук Караджич» — има се предвид очеркът от Л. Каравелов «Вук Стефанович Караджич» (вж. в това издание т. VI, с. 33—46).

«Пишете ми да изпращам ли във Вашето археологическо дружество благодарствено писмо, загдето ме е избрало за свой член, или да не пиша?» — през 1867 Московското археологическо дружество избира Л. Каравелов за свой член.

«Гласник српске словесности» — точното заглавие е «Гласник Друштва српске словесности».

«Може ли да се отпечата Вашата дисертация «Покръстването на българите»? — дисертацията на Котляревски е озаглавена «О времени принятия християнской веры болгарами и об участии в этом деле св. Кирилла Солунца». Каравелов я преписва под заглавие «Крещение болгар или отрывок из болгарской истории. Сочинение, написанное для получения степени кандидата А. К-м. Москва, 1860». Преписът се пази в архива на Л. Каравелов (НБКМ — БИА, фонд 2, арх. ед. 5, л. 1—48). В дисертацията са разгледани славянски, гръцки и латински извори за Кирил и Методий; изразено е становище, че те са работили сред българите. В по-късни публикации на Каравелов се чувства влиянието на този труд на Котляревски. (Вж. в този том «Кирил и Методий, български просветители».)

Стр. 477 — 25. [ДО МАТИЦА СРПСКА, НОВИ САД] от 1 май 1868, Нови Сад — Матица српска, Нови Сад — Рукописно одељење, инв. № 8873. Писмото е на сръбски език. Публикувано е в Летопис Матице српске. Нови Сад, г. 131, 1955, кн. 376, св. 6, с. 603; също и от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 584—585.

Тук писмото се дава в превод на български език от публикацията му в препис от оригинала в книгата на Илия Конев Българосръбски и българо-хърватски книжовни взаимоотношения. С., 1966, с. 55. Преписът е направен от Трива Милитар, който е пот-

върдил идентичността му с оригинала. В бележката към преписа Т. Милитар съобщава, че молбата на Каравелов не е разглеждана в заседание на Матица српска и не е протоколирано никакво решение. Милитар изказва предположение, че може би причина за това е обстоятелството, че за всяко заседание ръководството на Матица српска е информирало съответните унгарски органи; че не е изключена и възможността Каравелов да е направил предложението си по тактически съображения с цел да стабилизира несигурното си положение в Нови Сад, където се установява в началото на 1868, след като е изгонен от Белград.

Стр. 478 — 26. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] от 16 март 1869, Нови Сад — ЦГИАМ, ф. 373, № 164. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2730/1955, от който се взема тук текстът в превод на български език. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 585—586.

«Н а В а с н а в я р н о В и е и з в е с т н о к а к в о н е щ а с т и е п о с т и г н а п р е д и д е в е т м е с е ц а м е н е и В л а д и м и р Й о в а н о в и ч а. . .» — Л. Каравелов и Вл. Йованович са обвинени в съучастие в убийството на княз Михаил Обренович. На 15 юни 1868 са арестувани и в продължение на седем месеца са задържани в затвора в Пеща. Оправдани са от съда и са освободени на 4 януари 1869.

Стр. 479 — 27. [ДО МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ ПОГОДИН] — ЦГИАМ, ф. 373, № 164. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2731/1955, от който се взема тук текстът в превод на български език. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 584.

Писмото е без дата. Михаил Димитров предполага, че е писано към края на 1867 (вж. Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 184). Според Л. Ерихонов писмото е писано през 1869, след писмото до М. П. Погодин от 16 март 1869 — в този том писмо 26 (вж. Ерихонов, Л. Любен Каравелов и русское общество. — Исследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 45—95).

Ф о т о г р а ф с к и т е с н и м к и, за които става дума, са били поискани за етнографската изложба в Москва през 1867.

Стр. 479 — 28. [ДО ВАСИЛ Д. СТОЯНОВ] от 29 юни 1869, Букурещ — Архив на БАН, ф. 141к, арх. ед. 176. Публикувано за пръв път от Д[очо] Л[еков] — Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев и Жинзифов с Българското книжовно дружество. — Литературна мисъл, г. XIII, 1969, кн. 4, с. 167—173.

«П р е д и е д н а н е д е л я д о й д о х т у к а. . .» — писмото е писано една седмица след повторното пристигане на Каравелов в Букурещ.

«Н о о т д н е с н а т а т ъ к щ е п р о к л и н а т и м е н е, з а щ о т о и м к а з а х д а с и т ъ р с я т д р у г р е д а к т о р. . .» — Каравелов е поканен в Букурещ от «старите» (Добродетелната дружина) за редактор на техния печатен орган в. Отечество, но влиза в идейни противоречия с тях и отказва.

К а с а б о в — Иван Касабов.

Стр. 480 — 29. [ДО ВАСИЛ Д. СТОЯНОВ] от 7 август 1869, Одеса — Архив на БАН, ф. 141к, арх. ед. 176. Публикувано е за пръв път от Д[очо] Л[еков] — Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев и Жинзифов с Българското книжовно дружество. — Литературна мисъл, г. XIII, 1969, кн. 4, с. 167—173.

Н. М. — Николай Миронович Тошков. Каравелов пристига в Одеса на 9 юли и се установява в имението му.

П а ш о в — Хаджи Мина Хаджиянков Пашов.

«. . . т у к а ш н и т е б ъ л г а р и с а р е ш и л и д а и д е ш в П р а г а. . .» — одеските българи изпращат В. Д. Стоянов в Чехия, за да участвува в тържествата в Хусинец по случай 500-годишнината от рождението на Ян Хус. В. Д. Стоянов произнася реч от името на поробена България.

П а л а у з о в — Николай Христофорович Палаузов.

«Т е л е г р а ф ъ т» — вероятно одеския в. Новороссийский телеграф.

«П и ш а з а «Д у н. з о р а» с т а т и я. . .» — става дума за статията «Аз ли съм фалшив или издателите на «Отечеството» (Дунавска зора, г. II, бр. 39, 31 юни 1869; в това издание в т. VII, с. 69—73).

«К и с е л с к и о т и д е д н е с к а в К р и м» — Иван Кишелски отива в Крим, за да агитира тамошните българи да подкрепят Българското книжовно дружество.

«Д р ъ ж с е и н е б о й с е, р а б о т а т а е д о б р а» — Л. Каравелов насърчава В. Д. Стоянов в неговата работа по създаването на Българското книжовно дружество и сам участвува дейно в нея. На 26 юли 1869 в Одеса е свикано събрание, което обсъжда проектите за устав на дружеството и въпроса за времето и мястото на учредителното събрание. Каравелов води протокола на събранието и е упълномощен да състави писмо за взетите реше-

ния, което, редактирано от друго лице, е било разпратено до българските общини.

Стр. 480 — 30. [ДО ОСИП МАКСИМОВИЧ БОДЯНСКИ] от 15 август 1869, Одеса — Институт литературоведения АН УССР — Рукописный отдел, ф. 99, ед. хр. 106, л. 114. Писмото е на руски език. Публикувано е в: Славянский архив. Сборник статей и материалов (отдельный оттиск). Москва, 1963; с кратка предварителна бележка от С. А. Никитин. Тук е поместено в превод на български език от книгата Публицистиката на Любен Каравелов. Статии, дописки и писма. Т. II. Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. С., 1965, с. 528.

Стр. 481 — 31. [ДО ГРИГОР НАЧОВИЧ] — НБКМ — БИА, ф. 14, арх. ед. 2259, л. 1—2. Писмото е с печат: Букурещ, 7. I. [1870; 11. I. 70. Адресирано е: Hern Natsevits, Libienbrun gasse 4 in Wien. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 586.

Стр. 481 — 32. [ДО АНТОНИЕ ХАДЖИЧ] от 26 май 1870, Букурещ — Матица српска, Нови Сад — Рукописно одељење, инв. № 1639. Писмото е на сръбски език. Публикувано е в Летопис Матице српске. Нови Сад, г. 131, 1955, кн. 376, св. 6, с. 603—604. Тук е поместено в превод на български език от публикацията му, направена от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 586—587.

В л а д о — вероятно Владимир Йованович.

С в е т о з а р — вероятно Светозар Милетич.

З м а й п и с а р я — вероятно Йован Йованович Змай.

Оригиналът на стиховете в писмото е:

Радивој, Проко, дај ми печено прасе с реном.
једе компот доктор Костић Лаза,
једе прасе да траву не пасе.
Нашје Лаза «Бјелој лаћи» маза.
Поздравите сеју Персу. Амин.
Миша! Зуби ти се виде.

Стр. 482 — 33. [ДО ИВАН КИШЕЛСКИ] — АВПР, ф. Политархив, д. 5134, л. 21 и об. Препечатано от първата му публикация, направена от И. Д. Забунов в статията му Нови материали за Любен Каравелов. — Българското възраждане и Русия. С., 1981, с. 502—522. Писмото е без дата и без получател. Според Забунов е било адресирано до Иван Кишелски. Препратено е от него до П. Н. Стремоухов (директор на Азиатския департамент в Министерството на външните работи на Русия) на 24 октомври 1870.

И. Д. Забунов съобщава, че от 12 юни до 20 септември 1870 Иван Кишелски е получил от Л. Каравелов шест писма и една бележка без подпис и дата. Според Забунов «в края на 1870 г. отношенията между Л. Каравелов и И. Кишелски охладняват, а скоро и съвсем се прекъсват», тъй като Каравелов «рязко се изказва против политиката на царското правителство по Източния въпрос» (вж. в този том писмо 36). По-късно Кишелски е получил от Каравелов писмо от 28 април 1873. В този том поместваме намерените досега три писма на Л. Каравелов до Ив. Кишелски (вж. и писма 36, 56). От ненамерените Каравелови писма до Кишелски И. Д. Забунов цитира извадки, които адресатът привежда и коментира в кореспонденцията си до П. Н. Стремоухов (вж. посочената публикация на И. Д. Забунов).

«П о м е с т е н и л и с а в н е г о н я к о и д о п и с к и и з Р у с ч у к и Б у к у р е щ и л и н е» — Каравелови статии и дописки са публикувани в Новороссийский телеграф само през 1869. След като Каравелов започва издаването на в. Свобода, редакторът на Новороссийский телеграф прекратява отношенията си с него (вж. Цвета Унджиева. Български автори в руския периодичен печат. 1854—1864. Т. I. С., 1982, с. 20).

Х р и с т о — Христо Георгиев.

«Д р а г а н Ц а н к о в е н а п и с а л е д н а б р о ш у р а. . .» — става дума за брошурата Български глас (вж. в този том). По конспиративни и други съображения Каравелов не съобщава на Кишелски истината за авторството ѝ.

«Т в о и т е в ъ п р о с и м о г а т д а с е н а п е ч а т а т. . .» — над думата «могат» с ръката на Кишелски е написано в скоби: «статистически». Става дума за ръкописа на Кишелски «Статистическа програма или ръководство» (по-подробно вж. К. Възвъзова-Каратеодорова и В. Д. Конобеев. Статистическа програма или руководител. Непубликуван ръкопис на Иван Кишелски, редактиран от Л. Каравелов. — Известия на Народната библиотека «Кирил и Методий». Т. XII, 1971, с. 141—165).

«. . .з а е д н о с ф о р т е ф [и к а ц и я?]. . .» — по-нататък е зачертана първата сричка на думата карти.

«К а к т р е б в а б ъ л г а р и т е д а в о ю в а т с т у р ц и т е» — вероятно става дума за книгата на Кишелски «Ръководство за успешен бой с турците».

Стр. 483 — 34. [ТЕЛЕГРАМА ОТ БУКУРЕЩ ДО АНТОНИЕ ХАДЖИЧ В НОВИ САД]. Публикувана е във в. Застава, бр. 102, 12 септември 1870. Телеграмата е на сръбски език. Тук е поместена в превод на български език от публикацията ѝ, направена от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 589. А. Хаджич е председателствувал събора на Омладината в Нови Сад, по време на който е изпратена телеграмата.

Райно — Теофан Райнов.

Стр. 483 — 35. [ОТВОРЕНО ПИСМО ДО Д-Р СВЕТОЗАРА МИЛЕТИЧА] — в. Свобода, г. I, бр. 52, 10 декември 1870, с. 415.

Цвятко — Цветко Спиров Павлович.

«Убийството на Цвятка и Войводова» — през 1867 Никола Войводов и Цветко Павлович подготвят малка чета, която трябвало да премине в България от Сърбия. Двамата пътуват до сборния пункт (гр. Радуевац) с австрийския параход «Германия». Поради предателство са открити от турските власти. При опита да бъдат арестувани при престоя на парахода в русенското пристанище оказват съпротива и в престрелката с турски войници и полицаи са убити.

«Вашето затваряне е нова подлост...» — става дума за осъждането на Св. Милетич на една година затвор и 500 форинта глоба заради оскърбление (във в. Застава) на Л. Раух — бан на Хърватско и Далмация. За преследването, арестуването, съденето и затварянето на Милетич и за протестите на сръбската прогресивна общественост срещу тези действия Л. Каравелов съобщава многократно във в. Свобода (г. I, бр. 16, 10 февруари 1870, с. 128; бр. 18, 5 март 1870, с. 144; бр. 38, 15 август 1870, с. 307; бр. 39, 23 август 1870, с. 311 и 312; бр. 45, 7 октомври 1870, с. 358; бр. 48, 4 ноември 1870, с. 381). Във в. Свобода, г. I, бр. 47, 21 октомври 1870, с. 376, е поместено следното съобщение:

Фотографически портрети

Милетич в темнината, на малки формат, могат да се добият по 10 крайцара (по 2 гологана или по 1 грош тур. пари) във Виена у долуподписаният. Препродавците имат по 20%, а ако земат повече, то по 25%. Който желае да си купи от 1—4 парчета, той тряба да ни прати и пощанска марка (от коя държава и да бъде) с писмото си. Който земе повече от пет парчета, той не плаща нищо за пощата. Писмата да се адресират така: Wien, Fleischmarkt 6. във фотографията на jota pokoj duci.

Стр. 484 — 36. [ДО ИВАН КИШЕЛСКИ] от 15 декември 1870, Букурещ — АВПР, ф. Политархив, № 2128. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 590; предоставено е от съветската историчка Н. В. Козменко.

Клейнмихели — от П. А. Клейнмихел.

Христови мекерета — поддръжници на Хр. Георгиев.

Горчаковата нота — една от нотите на А. М. Горчаков (от 19 октомври, 31 октомври или 9 ноември 1870), с която Русия, за да укрепи суверенитета си, се задължава да не предприема нищо, което би нарушило целостта на Турската империя.

Мадам Предеч — според Михаил Димитров чрез мадам Предеч (или Бредеч — началната буква в писмото е нечетлива) Кишелски е действувал в. Свобода да получи свободен достъп в Русия (вж. Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 591).

Стр. 486 — 37. [ДО НИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ ПОПОВ] от 22 март 1871, Букурещ — ГБЛ — Рукописный отдел, ф. 239, 10/14. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2732/1955, от който е взет тук текстът в превод на български език. Публикувано е в съветската периодика: И. В. Козьменко. Письма Любена Каравелова. — Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, № 12, М., 1951, с. 187—193. Михаил Димитров го включва в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 592.

«Тряба да ни изпратите книгата си» — става дума вероятно за труда на Н. А. Попов «Россия и Сербия. Исторический очерк русского покровительства Сербии. С 1806 по 1856 год.». В. I—II. Москва, 1869.

«Азбуката» на Гилфердинг — книгата на А. Ф. Гилфердинг: Общеславянская азбука, с приложением образцов славянских наречий. СПб, 1871.

Руската граматика на Буслаев — Опыт исторической грамматики русского языка. Т. I—II. 1858; претърпява няколко издания под заглавие Историческая грамматика русского языка (1863, 1868—1869 и др.).

Стр. 486 — 38. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 21 септември 1871, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7988. Писмото е адресирано: Господину Панайоту Хитову. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 2, с. 4.

Балкански — вероятно Никола Балкански.

Стр. 487 — 39. [ДО НИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ ПОПОВ] от 24 септември 1871, Букурещ — ГБЛ — Рукописный отдел, ф. 239, 10/14. Писмото е на руски език. Препис от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2733/1955, от който е взет текстът тук в превод на български език. Публикувано е в съветската периодика: И. В. Козьменко. Письма Любена Каравелова. — Записки Отдела рукописей Государственной библиотеки им. В. И. Ленина, № 12, М., 1951, с. 187—193. Михаил Димитров го включва в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 593.

Стр. 487 — 40. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 12 октомври 1871, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7989. Писмото е адресирано: Господину Панайоту Хитову у Ру [. . .]. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 3, с. 4.

Стр. 488 — 41. [ДО РАЙЧО ПОПХРИСТОВ] от 1 януари 1872, Букурещ — НБКМ — БИА, IIВ, 558. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров във Васил Левски. . . Т. I. . . С., 1929, № 444, с. 530.

Стр. 488 — 42. [ДО БЪЛГАРСКИТЕ РЕВОЛЮЦИОННИ КОМИТЕТИ] от 18 март 1872 — писмо от БРЦК. Препечатва се от: Из миналото. Документи по политическото ни възраждане. Писма, позиви, дневника на Панайот-Хитовата чета през 1867 и законът й. Кн. I. Под редакцията на П. С. Кършовски. Елена, 1926, с. 200—201.

Стр. 489 — 43. [ДО ОСИП МАКСИМОВИЧ БОДЯНСКИ] от 29 септември 1872, Букурещ — Институт литературоведения АН УССР — Рукописный отдел, ф. 99, ед. хр. 109, л. 26. Писмото е на руски език. Публикувано е в Славянский архив. Сборник статей и материалов (отдельный оттиск). Москва, 1963. Въвежда се с бележка от С. А. Никитин. Тук се дава в превод на български език от публикацията му, направена от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . Т. II. . ., С., 1965, с. 528.

«Ч т е н и я» — Чтения в Обществе истории и древностей российских.

Стр. 489 — 44. [ДО БРАНИСЛАВ ВЕЛЕШКИ] от 19 октомври 1872, Букурещ. Тук се дава от публикацията му, направена от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 595, и придружена със следната бележка: «Това писмо се пази от Райна М. Николова, дъщеря на Бранислав Велешки, живуща в с. Чоба, Пловдивско.»

Стр. 490 — 45. [ДО ВАСИЛ ЛЕВСКИ] от 30 октомври 1872 — НБКМ — БИА, II А, 7994; препис. Под тази сигнатура се пази писмо от Серезли Хюсеина (частния революционен комитет в Пловдив) до Васил Левски, към което са приложени преписи от две писма от Л. Каравелов — настоящето и вариант на писмо 47. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 4, с. 5.

Д а н а и л — Данаил Христов Попов.

Д и м и т ъ р — Димитър Общи.

Стр. 490 — 46. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] — НБКМ — БИА, II А, 8000. Към писмото има описание, в което е отбелязано: «Писано е с почерка на Олимпий Панов. Датирано [1872, октомври] въз основа на отговора на това писмо — вж. II А, 8404а».

В отговора на П. Хитов до БРЦК е казано: «Приех ви писмото [от] 30 октомври и разумях всичко, що ми пишете. . . Аз видях в писмото, че сте ме избрали за член на ЦК. Затова ви благодаря. . .»

Писмото е подписано собственоръчно от Л. Каравелов и Кириак Цанков. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 1, с. 3.

Стр. 491 — 47. [ДО ВАСИЛ ЛЕВСКИ] от ноември 1872 — НБКМ — БИА, II В, 39; препис. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров във Васил Левски. . . Т. I. . . С., 1929, № 348, с.384.

Оригиналът на писмото не е намерен. В НБКМ — БИА има още два преписа от него: II А, 7994 и II А, 7991. В текста на трите преписа има незначителни различия. По преписа II А, 7994 писмото е публикувано от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 5, с. 5. Вариант на писмото е обнародван и от Никола Обретенов в статията му Спомени за Васил Левски. — Пролом, г. II, 1923, кн. 2 и 3, с. 72.

Стр. 492 — 48. [ДО. . .] от 2 ноември 1872 — НБКМ — БИА, II А, 7990. Писано от друга ръка и подписано от Л. Каравелов. Димитър Т. Страшимиров, който го публикува, предполага първоначално, че писмото е до Димитър Горов (вж. Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 6, с. 6—7), след това — че е до Георги

Живков (вж. Васил Левски. . . Т. I. . . С., 1929, № 484, с. 571). Никола Обретенов смята, че писмото е изпратено до Георги Икономов (вж. Спомени за българските въстания. С. [1943], с. 170). Включено е в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 598; Михаил Димитров съобщава, че това писмо, както и писма 49, 55, 57, 63, 64, 67, 69, 72 и 78 (в този том) са му предоставени от Иван Унджиев, който ги открива у Мара Ив. Панчева, дъщеря на Иван Драсов (пак там, с. 565).

Мара Панчева получава бащиния си архив след смъртта на брат си — Златан Драсов; по-късно го предава на Института Ботев — Левски.

Стр. 493 — 49. [ДО ВАСИЛ ЛЕВСКИ] от ноември 1872, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7949. Писано от Олимпий Панов и подписано от Л. Каравелов. Датата и мястото са писани от трета ръка. Публикувано от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 7, с. 7—8.

Т. П. или Мирчо с очилата — Тодор Пеев.

Ч. К. — частни комитети.

Д. П. — Данаил Попов.

Т. М. — Турну Мъгуреле.

Фердинанд — Йордан Стоянов.

Стр. 494 — 50. [ДО ИВАН ДРАСОВ] — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2357/1953. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 601. Според Михаил Димитров писмото е от 1872 (вж. посочената книга, с. 601).

«Пращам ти 8 Панайотови книги».— става дума за книгата на П. Хитов «Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи», издадена под редакцията на Л. Каравелов.

«Пращам ти... и две «Библиотеки» — вероятно № 1 (Александър Иванов. Разкази за небето и земята. Букурещ, 1871) от издаваната от Л. Каравелов поредица «Детска библиотека».

«Законите се печатат» — според Михаил Димитров става дума за «Четование или война с чети» от Любомир Иванович (вж. Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 601).

Стр. 494 — 51. [ДО ИВАН ДРАСОВ(?)] — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2359/1953. Бележката е без адрес и без дата. Според Михаил Димитров, който я публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 616, тя е «отправена вероятно до Ив. Драсов и се отнася сигурно към 1872—1873 г., когато се печата «Четование»-то (посочената книга, с. 616).

Законите — книгата Четование или война с чети.

Стр. 495 — 52. [ДО ИВАН ПОПХРИСТОВ КЪРШОВСКИ]. Препечатано е от публикацията му, направена от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . Т. II. . . С., 1965, с. 529. Михаил Димитров съобщава, че писмото е от Букурещ и е намерено в архива на Ив. Кършовски. Относно датировката му изказва следното предположение: «Писмото не носи дата, но много вероятно е да е писано след смъртта на Левски, когато председателят на ЦРК изпрати чети в България, за да провери какво е настроението. Много вероятно е също така Ив. Кършовски да му е бил необходим като съветник на това предприятие, а може би е бил тъкмѐн за водител на четата. Четата е била унищожена от турците» (посочената книга, с. 529).

Стр. 495 — 53. [ДО ИВАН ДРАСОВ] от 8 март 1873 — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2360/1953. Писано е с друг почерк, подписано от Каравелов. Върху писмото Драсов е написал: »Л. Каравелов — Колко си страхлив, бай Каравелов!?? Ами защо не си написал градът? — Букурещ.»

Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 601—602.

Филип — вероятно Филип Тотьо.

Четование — книгата Четование или война с чети.

Стр. 496 — 54. [ДО ДИМИТЪР ГОРОВ] от 4 април 1873, Букурещ. Препечатано от книгата на Иван Клинчаров «Любен Каравелов». С., 1925, с. 11—13, където е поместено като клише.

Христо Петрович — вероятно Христо Иванов Големия.

Панайот — Панайот Хитов.

Стр. 497 — 55. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 29 май 1873, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7993. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 8, с. 8—9.

«Днеска ме извика г. Цукел и каза ми,

«че вие сте се отказали от своята книга и че сте свалили сичката кривица на мене» — след като излиза книгата на Панайот Хитов «Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи» (Букурещ, 1872), редактирана от Л. Каравелов, по адрес на автора и редактора са отправени тежки обвинения. Някои букурещки българи обвиняват П. Хитов, че е турски и сръбски шпионин, че е предател (бил компрометирал неизвестни за турската власт революционери), че е луд. Личните врагове на Л. Каравелов се опитват да убедят П. Хитов, че редакторът си е позволил да прави големи поправки и съкращения в оригиналния текст. Говорело се, че П. Хитов се е отказал от книгата си с думите: «Много неща са прибавлени от редакцията» (вж. Знаеш ли ти кои сме? — Независимост, г. III, бр. 35, 19 май 1873, с. 279—280; в това издание — т. V, с. 232—235).

«Аз съм готов да зема книгата отгоре си. . .» — в цитираната публикация във в. Независимост Каравелов защищава книгата: «Колкото за Панайотовата книга, то ние я земаме под своето покровителство и готови сме да защищаваме и нейното съдържание, и нейното литературно достойнство.»

«Мънзов вече печата брошурата си. . .» — Иван Мънзов започва да пише брошура, с която да докаже, че Каравелов е «прекроил» «Моето пътуване. . .» В по-късно писмо (вж. в този том писмо 58) Каравелов съобщава на Хитов, че брошурата още не е излязла. Няма данни да е отпечатана и по-късно.

За редакторската работа на Л. Каравелов над книгата на П. Хитов вж. Светла Гюрова. Любен Каравелов като редактор на П.-Хитовата книга «Моето пътуване по Стара планина». — Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 271—280; Дочо Леков. Първообразът на «Моето пътуване по Стара планина». — Литературна мисъл, кн. 3, 1970, с. 127—128.

«Явете ми признавате ли книгата си или не ?» — отговорът на П. Хитов не е известен. Без съмнение той е успокоил редактора.

Законите — книгата Четование или война с чети.

Стр. 497 — 56. [ДО ИВАН КИШЕЛСКИ] от 28 април 1873, Букурещ — АВПР, ф. Политархив, д. 5134, л. 57—58 об. Писмото е на руски език. Тук се помества в превод на български език от първата му публикация, направена от И. А. Забунов в статията му Нови материали за Любен Каравелов. — Българското възраждане и Русия. С., 1981, с. 502—522.

«. . .узнах. . ., че ме обвиняват, че. . . Нечаев е бил при мен през 1868 г. в Букурещ. . .» — по въпроса за връзките на Л. Каравелов със С. Г. Нечаев в научната литература няма единно мнение — вж. Михаил Димитров. Любен Каравелов. Биография. С., 1959, с. 202—205; Л. Ерихонов. Любен Каравелов и русское общество. — Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 77—82; Иван Унджиев и Цвета Унджиева. Христо Ботев — живот и дело. С., 1975, с. 219—222; Л. Воробьев. Любен Каравелов. . . М., 1980, с. 228—233.

«. . .че у Иван Прижов са намерени мои писма. . .» — по време на процеса срещу Нечаев всички руски вестници публикуват показанията на И. Г. Прижов, че Нечаев се явил при него със записка от Каравелов. Каравелов преднамерено подчертава, че връзките му с Прижов са изключително върху основата на общи научни занимания и интереси. За отношенията между Каравелов и Прижов вж. Л. Ерихонов, посоченото изследване, с. 67—76.

«Вече молих руския консул в Букурещ за тая работа» — вж. в този том писмо 64 до Иван Алексеевич Зиновиев.

«Рассказы о старинным людьям» — Каравелов неточно сочи заглавието; става дума за Рассказы о старинных людях — поредица от И. А. Худяков.

«Излязла е книгата на бая Панайота» — книгата на Панайот Хитов «Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи», (1872), излязла под редакцията на Л. Каравелов.

Стр. 499 — 57. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 16 юли 1873, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7997. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането, Т. I. . . С., 1908, № 9, с. 9.

Стр. 499 — 58. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] — НБКМ — БИА, II А, 8001. Писмото е без дата. Според Димитър Т. Страшимиров, който го публикува в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 10, с. 9, е писано през втората половина на юли 1873 (вж. посочената книга, с. 9).

Законите — книгата Четование или война с чети.

Стр. 499 — 59. [ДО ИВАН ДРАСОВ] от 6 август 1873, Букурещ — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2351/1953, Публи-

кувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 604—605.

Стр. 500 — 60. [ДО ИВАН ДРАСОВ] от 26 август 1873, Букурещ — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2352/1953. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 605.

Бернбаумовата книга — книгата Das Reich der Wolken от Бирнбаум.

«. . .«Детска библиотека» № 4 (за метеорологическите явления). . .» — № 4 от поредицата Детска библиотека е брошурата Разкази за водата и за нейните свойства.

Стр. 501 — 61. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 9 септември 1873, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7996. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 12, с. 10.

Законите — книгата Четоване или война с чети.

Стр. 502 — 62. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] — НБКМ — БИА, II А, 8002. Писмото е адресирано: Господину Панайот Хитову Ру[. . .] Няма дата. Според Димитър Т. Страшимиров, който го публикува в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 11, с. 10, писмото е писано «към края на август или началото на септември 1873 година» (вж. посочената книга, с. 10).

Законите — книгата Четоване или война с чети.

Ната — Наталия Каравелова.

Стр. 502 — 63. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 12 октомври 1873, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7995. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 13, с. 10—11.

«Аз се реших вече да продължавам вестникът. До неделя ще излезе първият брой» — става дума за четвъртата годишнина на в. Независимост. Първият брой излиза на 20 октомври 1873.

«Четованието излезе» — излиза книгата Четоване или война с чети.

Законите — отново става дума за същата книга.

Настас — Настас Петрович.

— знак за австрийски жълтици.

Стр. 502 — 64. [ДО ИВАН АЛЕКСЕЕВИЧ ЗИНОВИЕВ] — АВПР — ф. Посольство в Константинополе, 1873, д. 721, л. 6—7 об. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 82/1949. Не е датирано; получено е в Константинопол на 21 октомври 1873. Според Михаил Димитров, който го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 607—609, е писано от Христо Ботев и е подписано от Л. Каравелов (вж. посочената книга, с. 609).

В част от писмото се разглеждат въпросите, поставени и в писмото на Л. Каравелов до Иван Кишелски от 28 април 1873 — вж. в този том писмо 56 и бележките към него.

Според Л. Ерихонов инициатор на писмото е самият Зиновиев, който се отличавал с известен либерализъм и поддържал младите сили на българската емиграция в Букурещ. В лицето на Л. Каравелов Зиновиев виждал влиятелния човек, на когото можело да се разчита за бъдещи политически връзки между България и Русия. И. А. Зиновиев изпраща писмото на руския посланик в Константинопол Н. П. Игнатиев, който го препраща до началника на III отделение П. А. Шувалов с молба за отговор на «ходатайството на просителя». В направената полицейска справка за Каравелов са формулирани три обвинения: че в един брой на в. Свобода, получен в Одеса през април 1870, е имало печатно възвание, едно от многото, които са били изпращани тогава от чужбина от Нечаев и Бакунин; че по своите възгледи Каравелов е краен социалист и истински нечаевец; че българската партия на «младите», оглавявана от Каравелов, поддържа връзки с Бакунин и Мацини.

Опитът на Зиновиев и Игнатиев да реабилитират Каравелов не успява. В отговора си до Игнатиев от 13 декември 1873 Шувалов предлага писмото на Л. Каравелов да се остави без отговор. (Вж. Л. Ерихонов. Любен Каравелов и русское общество. — Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 80—82.)

«Аз много добре знаех, че за подобни действия от моя страна вестникът ми ще бъде забранен в Русия. . ., както и стана» — Министерството на вътрешните работи забранява разпространението на в. Свобода в Русия след донесението на новоросийския генерал-губернатор (май 1870), според което редакторът на в. Новороссийский телеграф бил получил един брой на в. Свобода и в него било сложено Бакуниново революционно възвание до руските селяни и до руската войска (вж. Л. Воробьев. Любен Каравелов. М., 1980, с. 232; И. Д. Забунов. Нови материали за Любен Каравелов. — Българското възраждане и Русия, С., 1981, с. 502—522;

Л. Ерихонов. Любен Каравелов и русское общество. — Изследвания и статии за Любен Каравелов. С., 1963, с. 80—82).

Стр. 505 — 65. [ДО ДИМИТЪР ГОРОВ(?)] от 12 февруари 1874, Букурещ — НБКМ — БИА, ф. 5, арх. ед. 37, л. 7. На обратната страна на листа има следната бележка:

30	Истор. обозрение на Българ		турски
10	Разкази № 2	по 3 гр.	
9	Разкази № 3	по 7 —,,—	
10	—,,— № 4	по 5 —,,—	
10	—,,— № 5	по 4 —,,—	

Според Николай Жечев, който публикува писмото за пръв път, тук става дума за поредицата от А. И. Худаков «Разкази за старовременните хора», преведена от руски език от Л. Каравелов — вж. Николай Жечев. Няколко документа за книжовната и литературната дейност на български емигранти в Румъния през 70-те — 90-те години на XIX в. — Литературна история, кн. 13, 1985, с. 81—86.

Фамилията на адресата не е посочена. Според Н. Жечев (вж. посочената публикация, с. 82) «най-вероятно е то да е отправено до Димитър Иванов Горов (1841—1881)», живял дълго в Гюргево. С подобна молба (да събира спомоществования и пари за издаване на книги) Л. Каравелов се обръща към него и по-рано (вж. в този том писмо 54).

«Гледайте да раздадете колкото се може повече книги «Историческо обозрение на България», защото генерал Бобриков мисли да напечата статистика на България» — Бобриков е автор на книгата Историческо обозрение на България. Тя е преведена на български език и е издадена в Букурещ през 1874. За преводачеството на книгата има различни мнения: че то е дело на Л. Каравелов (вж. М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 199), че преводачът е лице, близко на Л. Каравелов, който е бил запознат с превода и е написал бележките към книгата (вж. Дочо Леков. Българска възрожденска литература. Том първи. С., 1988, с. 166). В сп. Знание, г. I, бр. 7, 5 април 1875, с. 110—111, Л. Каравелов помества отзив за книгата (вж. в това издание т. VI, с. 220—223).

Дановите книги — книги, издадени от Хр. Г. Данов.

Стр. 506 — 66. [ДО ТОДОР ПЕЕВ] — Архив на БАН, ф. Тодор Пеев, III, п. 5, инв. № 1333. Писмото няма дата. Според Михаил Димитров, който го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 610, то е писано през февруар и 1874— след едно писмо на Олимпий Панов до Тодор Пеев от 9 февруари 1874 (вж. посочената книга, с. 610).

Паница — вероятно Димитър Паничков.

Скарлат — Скарлат Стратович.

«Ботйов е превел аритметиката на Михайлова» — споменава се учебникът Уроци за първите четири аритметически правила и за счетовете (Букурещ, 1873) от Михайлов. Преводът от руски език е направен от Христо Ботев.

Стр. 506 — 67. [ДО ИВАН ДРАСОВ] от 1 март 1874, Букурещ — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2353/1953. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 610.

Стр. 507 — 68. [ДО ИВАН ДРАСОВ] от 29 март 1874, Букурещ — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2354/1953. На гърба на писмото е написано: Адрес в Цюрих: Mr Theodorowitz Medesin, Riterstrasse № 17. Zürich. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 611.

Панайот — Панайот Хитов.

Стр. 507 — 69. [ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ] от 2 юни 1874, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 7998. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането. Т. I. . . С., 1908, № 14, с. 11.

Настас — навярно Настас Петрович.

Розен — Михайло Розен (Ружич).

Стр. 508 — 70. [ДО ИВАН ДРАСОВ] — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2356/1953. Писмото няма дата. Според Михаил Димитров, който го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 611, е писано вероятно през 1874 преди спирането на в. Независимост (вж. посочената книга, с. 612).

Панайот — Панайот Хитов.

Стр. 508 — 71. [ДО ИВАН ДРАСОВ] — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2358/1953, Писмото няма дата. Според Михаил

Димитров, който го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 612, «писмото е адресирано сигурно до Иван Драсов и вероятно е писано през 1874 година» (посочената книга, с. 612).

Стр. 508 — 72. [ДО ИВАН ДРАСОВ] — АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2355/1953. Писмото няма дата. Според Михаил Димитров, който го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 600—601, е «вероятно от 1872 г.» (посочената книга, с. 601). По-възможно е обаче да е писано през 1874, тъй като първа и втора книжка от Разкази за старовременните хора излизат през 1873, а трета книжка, която е трябвало да се появи според писмото «до неделя», излиза през 1874. Наистина в писмото е отбелязано, че Детска библиотека не е излязла, но Л. Каравелов вероятно има предвид № 1 и № 2 от тази библиотека, издадени съответно през 1871 (II изд. 1873, III изд. 1874) и 1873, а не № 3 (За топлината и за светлината или що е живот) или третото издание на № 1, излезли през 1874.

П а н а й о т — Панайот Хитов.

Стр. 508 — 73. [ДО ДАНАИЛ ПОПОВ] от 20 юни 1875, Букурещ — НБКМ — БИА, ф. 88, арх. ед. 5, л. 1—2. Писмото е адресирано (с друг почерк): D-lu Danail Popoff, in T. Mâgurele. На плика с друга ръка е написано: от Каравелова.

Писмото е публикувано за пръв път (с непълен текст и с грешки) в анонимната бележка Делата на Любена Каравелова. — в. Отечество, г. II, бр. 23, 2 май 1885, с. 9—10, изпратена до редакцията от неизвестно лице от Лом на 24 април 1885. Точният текст е обнародван от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 612.

«П и ш и в Д е а р и б е к и р д а и з п р о в о д я т р ъ к о п и с ъ т. . .» — по всяка вероятност става дума за «Изгубений старец» — спомени от поп Минчо Кънчев.

С т о я н — Стоян Заимов.

К н и г а т а н а Б о б р и к о в а — точното й заглавие е: Историческо обозрение на България от Г. Бобриков. (Превод от руски.) Букурещ, 1874.

Стр. 509 — 74. [ДО ХРИСТО МАКЕДОНСКИ] от 24 март 1876, Букурещ — НБКМ — БИА, II А, 8003. Писано е от друга ръка; подписано от Л. Каравелов. Публикувано е от Димитър Т. Страшимиров в Архив на Възраждането, Т. I, , С., 1908, № 15, с. 11.

Стр. 510 — 75. [ДО КИРИАК ЦАНКОВ] — НБКМ — БИА, ф. 5, арх. ед. 6, л. 168. На гърба на писмото с Каравеловия почерк е написано: «Г. К. Цанкову в ръцете.» Под него — с друг почерк: «Cale Mosilor № 122. На 9-тях момчета да им се плати до Кладово.» Писмото е изпратено от Галац в Букурещ. Няма дата. Според Михаил Димитров, който го публикува в Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 613, то «е писано вероятно в началото на юни 1876» (вж. посочената книга, с. 613).

«. . . к о н с у л ъ т с р ъ б с к и. . .» — М. А. Петрониевич.

Н а т а — Наталия Каравелова.

Стр. 510 — 76. [ДО ЙОВАН РИСТИЧ] от 11 февруари 1877, Белград — ДИПЛ. А. ДСИП. Благајничко одељ., 1877, фасц. XXI. Писмото е на сръбски език. Тук е поместено в превод на български език, като текстът се взема от публикацията, направена от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . . Т. II. . . С., 1965, с. 536—537.

Каравелов се обръща към Й. Ристич като към министър на външните работи на Сърбия. Й. Ристич с резолюция върху писмото разпорежда да се отпуснат 25 дуката. С ръката на Каравелов върху писмото е написано: «Получих двадесет и пет дуката. Л. Каравелов.»

Стр. 510 — 77. [ДО ОЛИМПИЙ ВАСИЛЕВИЧ] от 6 ноември 1877, Белград — Државни архив НР Србије, Београд, Министерство просвете, 1877 год., П. № 5093, ф. XII, арх. № 87. Писмото е на сръбски език. Публикувано е в Летопис Матице српске. Нови Сад, г. 131, 1955, кн. 376, св. 6, с. 604. Тук е поместено в превод на български език от труда на Михаил Димитров Публицистиката на Любен Каравелов. . . С., 1957, с. 614.

Каравеловата молба е била удовлетворена.

Стр. 511 — 78. [ДО ОРЕСТ ФЬОДОРОВИЧ МИЛЕР] от 20 май 1878, Търново — ГБЛ — Рукописный отдел, Дост. II, 5—51. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 2734/1955. Публикувано е от Михаил Димитров в Публицистиката на Любен Каравелов. . С., 1957, с. 615.

Стр. 512 — 79. [ДО НЕГОВО ВИСОКОПРЕВЪЗХОДИТЕЛСТВО ЗАВЕЖДАЩИЯ ОТДЕЛА ПО ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ В БЪЛГАРИЯ] от 8 юни 1878, Търново. Препечатано от публика-

цията: К. Възвъзова-Каратеодорова. Едно неосъществено начинание на Любен Каравелов. — Български журналист, 1969, кн. 2, с. 21—22. Документът е на руски език. Намира се в НБКМ — БИА, фонд Никола С. Бобчев. В началото му е сложена следната резолюция: «Полагаю разрешить и печатать за условленную плату казенные объявления и правительственные статьи» («Смятам да се разреши и срещу уговорено заплащане да се печатат служебни обявления и правителствени укази»).

Съобщение за в. Начало е поместено във в. България, г. I, бр. 74 от 23 юли 1878, с. 4: «Явяват от Търново, че според казването на г. Каравелова тоя последния щял да почне от 1 август издаването на политически вестник под заглавие «Начало».

Л. Каравелов не е осъществил своята идея да издава в. Начало.

Стр. 513 — 80. [ДО ХРИСТО СЯРОВ] от 14 юли 1878, Търново — НБКМ — БИА, II В, 8133 б.

«Книгите на Кишелски изпроводете до мене в Търново...» — според Николай Жечев, публикувал писмото за пръв път, става дума за Иван Кишелски, който през 1878 за известно време е губернатор на Видин (вж. Николай Жечев. Няколко документа за книжовната и литературната дейност на български емигранти в Румъния през 70-те — 90-те години на XIX в. — Литературна история, кн. 13, 1985, с. 83).

През 1878 г. Л. Каравелов се премества в Търново, където подновява печатарската си дейност.

«Там ли е Никола...» — вероятно става дума за Никола Мойнов Астарджиев.

Стр. 513 — 81. [ДО ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ] от 20 септември 1878, Търново — Архив АН СССР, Ленинград, ф. 35, оп. 1, № 633. Писмото е на руски език. Фотокопие от него се намира в АИИ — Архив Възраждане, арх. сб. 471/1950.

Публикувано е в съветската периодика: В. Н. Короблев. Письма Любена Каравелова к акад. В. И. Ламанскому. — Труды Института славяноведения Академии Наук СССР. II. Ленинград, 1934, с. 115—120. Михаил Димитров помества писмото в Публицистиката на Любен Каравелов... С., 1957, с. 615—616.

Орест Фьодорович — Орест Фьодорович Милер. «Пътешествия» на В. Григорович — става дума за книгата на В. И. Григорович Очерк путешествия по Европейской Турции.

Стр. 514 — 82. [ДО ИВАН ЧЕРНЕВ] — Архив на БАН, ф. 37, л. 125 (номерация с червен молив) гръб. Телеграмата е на руски език. Адресирана е: «Иван Чернев, Русчук». Няма дата. Навярно е писана през 1878, когато Л. Каравелов е в Търново (вж. публикацията ѝ в Из архива на Любен Каравелов... С., 1964, с. 121). Михаил Димитров изказва същото мнение (вж. Публицистиката на Любен Каравелов... С., 1957, с. 616.)

Стр. 514 — 83. [ДО КИСЕЛОВ] — Архив на БАН, ф. 37, л. 125 (номерация с червен молив) гръб. Първото изречение е на руски език. Адресът е: «Киселов. Виена.» Няма подпис и дата. Почеркът е на Каравелов. Според Михаил Димитров, който публикува телеграмата в Публицистиката на Любен Каравелов... С., 1957, с. 617, е писана към 1878 (вж. и публикацията ѝ в Из архива на Любен Каравелов... С., 1964, с. 121).

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ ЗА ЛИЦА, ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ, ЗАГЛАВИЯ НА ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ДРУЖЕСТВА И ДР.*

А

Абаджи, Георги, спомоществовател от Болград — 533.

Август, Гай Октавиан; Октавий; Октавиян (63 пр. н. е. — 14 от н. е.) — римски император (27 пр. н. е. — 14 от н. е.). Племенник на Цезар. До 44 пр. н. е. носи името Гай Октавиан — 359, 360, 368, 400.

Авел — според Библията син на Адам и Ева, убит от по-големия си брат Каин — 58, 63.

АВПР — Архив внешней политики России, в Москва — 558, 560, 566, 569.

Аврам — според Библията родоначалник на евреите — 159, 377, 378, 380, 381, 397.

Аврамович, Маноле Х., спомоществовател от Браила — 533.

Аврелиан, Луций Домиций (214—275) — римски император (270—275) и пълководец — 363, 364.

Агизолай (Агезилай II, Агезилаос) (вероятно 442—385 пр. н. е.) — спартански цар (от 399 пр. н. е.), умен и прозорлив пълководец — 304.

Агрипина — майка на римския император Нерон — 361.

Адалвин (Алвин) (неизв. — 873) — залцбургски архиепископ (859—873). Един от противниците на Методий, организатор на свалянето му от епископската катедра и съденето му през 870—544

Адам — според Библията и Корана първия човек, баща на човешкия род — 136, 177.

Адженов (Хаджиенов), Иван Попалексов (ок. 1834—1903) — български търговец в Букурещ, журналист, общественик, участник в националноосвободителното движение, съосновател на Тайния централен български комитет (1866), член на БРЦК (1873—1874). Пръв помощник на Каравелов в Дружеството за разпространение на полезни знания, негов временен председател;

* Имената са посочени във формата, която се среща в текста на Каравелов, а в скоби — според съвременната транскрипция. За пояснените в предишните томове имена се дават по ограничени или допълнителни сведения.

сътрудник в издаването на «Свобода»; издател и отговорен редактор на сп. «Знание». Един от създателите и издател на в. «Секидневний новинар» (1877) — 523, 529, 533.

Адоний (Адоная), син на Давид — 386.

Адриан (76—138) — римски император (117—138) — 361, 367, 372, 400.

Адриан II (792—872) — римски папа (867—872). Посреща Кирил, и Методий в Рим с големи почести. Одобрява славянските книги, ръкополага учениците на Кирил и Методий за свещеници, а Методий — за епископ — 447, 448, 544.

Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte (т. 1 и 2, Гота, 1845) от Хр. Бунзен — 255.

Аженов (Адженов), Стефан — брат на Иван Адженов — 541.

Аз ли съм фалшив или издателите на «Отечеството», статия от Каравелов — 557.

Азиатски департамент в Министерството на външните работи на Русия — 550, 559.

АИИ — вж. Архив на Института за история при БАН, София.

Академия (на Платон) — школа на старогръцкия философ Платон, основана ок. 387 пр. н. е. в Атина 323.

Аксаков, Иван Сергеевич (1823—1886) — руски публицист и общественик. Един от идеолозите на славянофилството. През 1861—1863 редактира в. «День» — 469.

Александър II (1818—1881) — руски император (1855—1881) —8.

Александър Македонски (356—323 пр. н. е.) — цар на древна Македония (336—323 пр. н. е.), велик пълководец — 259, 280, 329—332, 394, 419, 540.

Александър Яней (Янай) — еврейски цар (105—79 пр. н. е.) — 395.

Алексеевич, герой от брошурата «Разкази за небето и земята» — 53—56, 58—61, 64, 65.

Allgemeine Geschichte des israeltischen Volks (Берлин, 1831—1832), от И. — М. Йост. — 402.

Алтънов, Тодор, И., спомоществовател — 524, 529, 534.

Амазис — вероятно **Амазис II** — египетски цар (570—526 пр. н. е.), един от шестимата велики законодатели на Египет — 248.

Амерман, емир — 437, 544.

Amy Black, Ами Блек — навярно псевдоним на Любен Каравелов — 532, 536.

Амон Ра — древноегипетски бог на слънцето; върховен бог — 240.

Анаксагор — (500—428 пр. н. е.) — старогръцки философ — 320.

Ангеларий (неизв. — ок. 886) — ученик и близък сподвижник на

Кирил и Методий, свещеник. След смъртта на Методий се отправя към България заедно с Климент и Наум. След като пристига в Плиска, умира — 452.
Ангелов, Боню, (Б. А. Стоянов) (1915—1989) — литературен историк — 543.
Ангелов, Георги спомоществовател от Крайова — 535.
Ангелов, Стоян (от Битолско), спомоществовател от Крайова — 530.
Ангелович, Георги, спомоществовател от Крайова — 524, 530.
Андраши, Юлий, граф (1823—1890) — унгарски политик. Министър на външните работи на Австро-Унгария (1871—1879) — 483.
Андреев, Андрей Н., спомоществовател от Гюргево — 529, 534.
Андреев, Михал Н., спомоществовател от Гюргево — 529, 534.
Андреев Наум (от. с. Цер, Бит. окр.), спомоществовател от Крайова — 530.
Андреевич, Наум, спомоществовател от Крайова — 524.
Андреевич, Нико Н., спомоществовател от Гюргево — 529, 534.
Annual Register, за 1758—165.
Анон (Ханон) (неизв. — 875) — фрайзингенски епископ (854—875). Замесен в процеса по съденето на Методий през 870 г. — 544.
Антиох Епифан (Атнох IV) — цар на държавата на Селевкидите (175—163 пр. н. е.). Репресира привържениците на юдаизма — 394, 395, 399.
Антипатър — юдейски княз, баща на Ирод — 400.
Антоний, Марк (ок. 83—30 пр. н. е.) — римски пълководец и политик — 359.
Апий Клавдий — римски цензор. Построява първия голям римски водопровод и първия дълъг павиран път (via Appia, 312 пр. н. е.). През 307 и 296 пр. н. е. е избиран за консул — 352.
Апис — в древноегипетската митология свещен бик, земно въплъщение на бог Пта — 240, 241, 248.
Аполон — древногръцки бог на светлината, изкуствата, предсказанията — 285, 286, 310; 327.
Аполоний Тиянски (Аполоний от Тиана, Кападокия) (I в.) — философ — 368.
Араго, Доминик Франсоа (1786—1853) — френски учен и политически деец — 202.
Арбанашкото училище — 535.
Ареопаг — върховен съд в древна Атина — 302, 311.
Ариман — в източни религии бог на злото, тъмнината, смъртта; противоположност на Ормузд — 264, 266, 268.

Аристид (ок. 540—ок. 467 пр. н. е.) — атински държавник и пълководец — 308, 309, 311, 312, 314.
Аристовул (Аристобул) — еврейски цар (106—105 пр. н. е.) — 395.
Аристотел (384—322 пр. н. е.) — 74, 106, 143, 282, 329, 331, 332.
Аристофан (450—385 пр. н. е.) — старогръцки комедиограф, най-значителният представител на старата атическа комедия — 317, 318, 538, 539.
Арктурус (Арктур), звезда — 148.
Арнаудов, Михаил (1878—1978) — литературовед, фолклорист, етнограф — 521.
Арнолд, д-р Томас (1795—1842) — английски педагог. От 1827 е директор на колежа Ръгби. Реформира образователната и възпитателната система. Основното му съчинение е «History of Rome» (4 тома, незавършено) — 374.
Арсениев, Константин Иванович (1789—1865) — руски статистик историк, географ — 333.
Артаксеркс II — персийски цар (404—358 пр. н. е.) — 275.
Архив «Възраждане» — част от Архива на Института за история при БАН (АИИ), София — 547—554, 556, 561, 562, 564, 565, 567—569, 571—574.
Архив на АН на СССР в Ленинград — 551, 553, 574.
Архив на БАН — 539, 556, 557, 570, 575.
Архив на Възраждането. Т. I. Документи по политическото възраждане. Под редакцията на д-р Д. Т. Страшимиров, завеждующ Архива на Възраждането. С., 1908—545, 561—565, 567, 568, 571, 572.
Архив на Института за история при БАН (АИИ) в София — 547—554, 556, 561, 562, 564, 565, 567—569, 571—574.
Архив на Института за руска литература при АН на СССР в Ленинград (Пушкински дом) — 553.
Архив на МИД (Министерство иностранных дел) в Москва — 548, 549.
Архидам (Архидам II) (неизв. — 427 или 426 пр. н. е.) — цар на Спарта — 297.
Асли, мистър — 165.
Асока — индийски цар (III в. пр. н. е.). Разпространява будизма във всичките си владения — 229, 231.
Аспазия (ок. 470 пр. н. е. — неизв.) — съпруга на Перикъл, прочута с красота, ум и образованост — 313.
Астарджиев, Никола Мойнов (1850—1913) — родом от Ловеч, работил като печатар в Русе, а от 1870 — в Букурещ при Л.

Каравелов и Хр. Ботев. Публикува фолклорни материали във в. «Независимост». Участвува в четата на Хр. Ботев (1876) — 513, 524, 574.

Астарта — финикийска богиня на плодородието, любовта и войната — 258, 387.

Астияг (Астиаг) — последният мидийски цар — 271, 272.

Атаман (1860; на български език «Войвода», 1870), разказ от Л. Каравелов — 465,467.

Атанаскович (Атанасович), Михаил (1850—1876) — лекар. Роден в Ниш (според някои автори в Търново). Участвува във Втората българска легия (1867). Учи в Медицинското училище и в Медицинския факултет в Букурещ; завършва през 1875, като защищава докторат на тема «Cateva asupra febrei». Работи в Букурещ. Изнася лекции по медицински въпроси в читалище «Братска любов». Член-основател на Дружеството за разпространение на полезни знания и сътрудник на Л. Каравелов. Участвува като лекар в Сръбско-турската война през 1876. Каравелов помества некролог за М. Атанаскович в сп. «Знание» (г. II, кн. 2, 29 февруари 1876) — вж. в това издание т. XI, с. 654 — 524.

Атила (неизв. — 453) — вожд на хуните (от 434). Оглавява опустошителните им походи в Балканския полуостров (441, 447), в Галия (451). Претърпява поражения в битката при Каталаунските полета и в Италия (452) — 420.

Ахилес, герой от поемата «Илиада» — 285.

Ацович, Илия, спомоществовател от Крайова — 524, 530, 535.

Ацович, Йордан (от Велес), спомоществовател от Крайова — 530.

Б

Баер (Байер) Готлиб Зигфрид (1694—1738) — немски историк и филолог — 374.

Базунов — 462.

Бакунин, Михаил Александрович (1814—1873) — руски революционер, анархист — 569.

Баламаджиев, Петър, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Балкански, Никола — братовчед на Г. С. Раковски — 486, 561.

Банатске пjесме. Скупио П. Т. у Новом Саду, 1867, in 16^0, 47 с. — 476.

Барков, Л., учен — 129.

Барт, Хайнрих (1821—1865) — немски историк, филолог, географ пътешественик. През 1850—1855 участвува в експедицията на английския изследовател Джеймс Ричардсън в Африка и два пъти прекосява Сахара. Проучва много оазиси, платата Аир и Дамергу, басейна на езерото Чад, р. Бенуе и средното течение на р. Нигер. През 1858—1864 проучва Балканския полуостров (вкл. българските земи) и Мала Азия. Каравелов публикува във в. «Независимост» откъси от книгата му «Пътуване из вътрешността на Европейска Турция. . .» (1864) — 98.

Бартелеми, Жан Жак (1716—1795) — френски археолог. Директор на Кралския кабинет за медалите (от 1753). Най-значителното му съчинение е Voyage du jeune Anacharsis en Grèce (Париж, 1788) — картина на семейния и обществения живот на старите гърци във формата на общодостъпно повествование. Преведено е на много европейски езици. Император Александър I отпуска 6000 рубли на московския професор Страхов, за да издаде превода на това съчинение в Москва (1803—1819, 9 части) — 333.

Баховен, Йохан Якоб (1815—1887) — швейцарски историк на правото. Пръв изучава историята на семейството и проблемите на матриархата. Маркс и Енгелс използуват трудовете му, когато изследват първобитното общество — 374.

Бегарид (Бедарид), хебраист — 402.

Бегленица — 541.

Бедное семейство (1862; на български «Сирото семейство», 1869), повест от Л. Каравелов — 465, 467.

Без свобода няма образование, а без образование — свобода, статия от Л. Каравелов — 518.

Безлов, Георги, спомоществовател от Браила — 533.

Бейли, мистър — 166.

Бекер, Вилхем Адолф (1796—1846) — немски археолог. Преподавател по класическа археология в Лайпцигския университет. Основното му съчинение е «Handbuch der römischen Altertümmen» (Лайпциг, 1843—1846) — 374.

Белградска народна читалня — 471.

Белеми, Джервес (Белъми, Джервис), англичанин — 170.

Беленски, Христо Н., спомоществовател от Олтеница — 535.

Беленското училище — 535.

Белисарий (Велизарий) (ок. 505—565) — пълководец на византийския император Юстиниан I. Според някои учени бил по произход славянин и се наричал Величар — 541.

Бенчов, Нино, спомоществовател от Калафат — 530.

Бер — вероятно **Карл Макс (Карл Ернст) Бер** (1792—1876) — природоизпитател, основател на ембриологията — 90.

Берковски, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Берковски, госпожа, спомоществователка от Букурещ — 529, 534.

Берковски, Д. П., спомоществовател от Букурещ — 524.

Берковското училище — 530.

Берлин, Нилс Йохан (роден през 1812) — шведски химик. Професор по фармакология (1845), по химия и минералогия (1862). Автор на широко известни учебници и научнопопулярни съчинения — 199.

Бернар, Клод (1813—1878) — френски филолог. Има заслуги в областта на експерименталната физиология, открития в областта на захарната обмяна, съдодвигателната роля на симпатичната нервна ситема и др. — 171, 172, 537.

Бернарди, изследовател на античността — 374.

Бернбаум (Бирнбаум), Хайнрих — немски популяризатор на естествените науки — 500.

Беров, Иван М., ученик в Централното училище в Болград, спомоществовател — 533.

Берози (Берос; Белруши) (ок. 350—280 пр.н.е.) — вавилонски историк, жрец в храма на бог Мардук. Автор на незапазена история на Вавилония: откъслечни сведения от нея има в съчиненията на антични и византийски историци — 262.

Берон, Стефан Русков (1820—1898) — просветен, стопански и обществен деец. Племенник на Петър Берон. Търговец в Крайова и Браила (1850—1898). Настоятел на българското училище в Браила. Поддържа връзки с революционни дейци (Г. С. Раковски) и ги подпомага. Сътрудничи на възрожденския периодичен печат. Издържа български младежи да учат в чужбина. Щедър дарител — 524, 528.

Берцелиус (Берселиус), Йонс Якоб (1779—1848) — шведски химик, един от основателите на съвременната химия. Развива учението за атома, създава дуалистична електрохимична теория за химичната връзка и на нейна основа прави класификация на елементите, съединенията и минералите. Определя атомното тегло на 45 елемента, въвежда съвременните химични знаци. Открива церия, селена, тория — 90.

Бесел, Фридрих (1784—1846) — немски астроном — 147.

БИА — Български исторически архив в Народната библиотека «Кирил и Методий» в София — 522, 543, 546, 547, 555, 558, 561—565, 567, 568, 570, 571—574.

Библиографические записки (1858—1859, 1861) — руско библиографско списание. Излиза в Москва; издател и редактор — Н. М. Шчепкин — 465, 467, 549.

Библиография современной болгарской литературы, статия от Л. Каравелов — 465, 467, 549.

Библия, Свещено писание — сборник от книги, свещени за юдаизма и християнството. Състои се от две основни части—Стар завет (съставен от VIII до II в. пр. н. е.) и Нов завет (съставен до края на II в. от н. е.). Едни от съставките на Новия завет са Евангелието и Деянията на апостолите — 332, 379—381, 389, 425, 427, 428, 434, 439, 451, 453.

Бичурин, Никита Як (монашеско име **Якинф**) (1777—1853) — руски синолог — 411.

Благод. братство, в Цариград — вж. **Българско благодетелно дружество.**

Блазнавац, Миливой (1824—1873) — сръбски политически и държавен деец. Министър на войната (от 1865), регент на княз Милан Обренович (1868—1872), министър-председател (1872—1873) — 497, 502, 503.

Бланшар, Франсоа (1738—1809) — един от първите френски въздухоплаватели. Прелита с балон над Ламанша (7 януари 1785). През същата година за пръв път използува парашут, създаден от Етиен Монголфие. През 1793 е затворен в една крепост в Тирол, обвинен в пропаганда на революционни идеи. До 1807 извършва 66 успешни полета — 103.

Блонден, Шарл (роден през 1828) — френски еквилибрист. Пръв преминава над Ниагарския водопад по въже, опънато на 50 м височина (1850); същата демонстрация прави още няколко пъти при усложняване на условията — в широк чувал, в тъмна нощ (по средата на пътя запалва фойерверк), с човек на гърба, на кокили. Показва своето изкуство в много градове по света — 209.

Блъсков, Стефан Р., словослагател, спомоществовател — 524.

Бобриков, руски офицер — 505, 509, 570, 572.

Бобчев, Никола Савов (1863—1938) — публицист, фолклорист — 574.

Бог отец — според християнското вероучение една от трите същности на бога: Бог отец, Бог син и Бог Свети дух — 177.

Богишич, Балтазар (Валтазар) В. (1834—1908) — черногорски юрист и държавник. Иследовател на обичайното право — 498, 503

Богоров, Иван Андреев (ок. 1818—1892) — журналист, писател, езиковед, лекар — 500.

Бодянски, Осип Максимович (1818—1877) — руски славист, фол-

клорист и историк. Професор в Московския университет. За дейността му като българист и за връзките му с Л. Каравелов вж. книгата на Лиляна Минкова «Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане» (С., 1978) — 480, 489, 548, 558, 562.

Божилов, Атанас, спомоществовател от Крайова — 535.

Божилов, Цветан, спомоществовател от Крайова — 535.

Божков, Стойко, литературен историк — 521.

Божић и ускрес у Срба, статия от Й. Джурич — 476.

Бокл (Бъкъл), Хенри Томас (1821—1862) — английски историк и социолог позитивист, представител на географската школа в социологията. Основен труд: «История на цивилизацията в Англия» (1857—1861) — 522.

Болгарская журналистика, статия от Л. Каравелов — 465, 467, 549.

Болгарские инсургенты, статия от Л. Каравелов — 554.

Болгарские народные песни, собранные Л. Каравеловым (1905) — 548.

Болгарские церковние дела, статия от Л. Каравелов — 465, 467.

Болградското училище, Централното болградско училище, Болградска гимназия «Св. св. Кирил и Методий» — първото българско средно училище. Основано на 28 юни 1858 с правителствен хрисовул, издаден от молдовския княз Никола Богориди; открито на 3 май 1859 — 524, 533.

Бондареви, братя Иван и Петар, ученици в Централното училище в Болград, спомоществователи. Петър е роден през 1857 в Болград. Завършва Болградското централно училище (1875) и Медицинския факултет в Букурещ. Участвува като лекар в румънската походна болница в Сръбско-турската война (1876) — 533.

Бончев, Нешо Бончев (1839—1878) — възрожденски литературен критик, преводач — 480.

Борис I (Михаил) (неизв. — 907) — български хан и княз (852—889) — 430—432, 440, 446, 447, 452, 453.

Борба за делото на Кирил и Методий (С., 1969), от Боню Ангелов — 543.

Бота, Пол-Емил (1802—1870) — френски археолог. През 1843 започва разкопки на Ниневия (близо до с. Хорсабад); открива дворци. Изследва асирийски надписи. Публикува находките си в «Monuments de Ninnive. . .» (5 тома, 1849) — 262.

Ботйов (Ботев), Христо (1847, нов стил 1848—1876) — през 1872—1874 е най-близък сътрудник и съратник на Каравелов — 506, 509, 569, 571.

Бошков, Иван П. — ученик в Централното училище в Болград, спомоществовател — 533.

Бошкович, Стоян (1833—1908) — сръбски политически деец и историк с либерални възгледи. Автор на «Югославянски общ научен речник на сърбо-хърватския и български езици» — 470, 477.

Бр. М. Т., спомоществовател от Крайова — 534.

Браге (Брахе; Брае), Тихо (1546—1601) — датски астроном, реформтор на практическата астрономия — 147, 148.

Браилско българско училище, основано през 1861 от българската колония в Браила — 524.

Брама — върховен бог в религиите браманизъм и индуизъм — 222, 224, 226.

Братска любов — българско читалище в Букурещ. Основано в 1861 от Г. С. Раковски. През 1869 Л. Каравелов е негов деловодител. В читалището се заражда идеята да се създаде БР ЦК — 486.

Братски труд — замислен от Каравелов по време на пребиваването му в Белград, неиздаван български вестник — 473.

Брегов, И., спомоществовател от Браила — 529.

Брейдон, лице — 125.

Брейслак (Брайслак), Сципион (1748—1826) — геолог от немски произход. Роден в Рим. Професор по физика и математика в Рагуза и Рим, където се занимава с минералогия и геология — 125.

Бруно, Джордано (1548—1600) — италиански философ материалист — 106.

Брут, Марк Юний (85—42 пр. н. е.) — римски политик, един от водачите на републиканците. Участвува в убийството на Цезар — 358.

Буда — име, дадено на основателя на будизма Синдхартха Гаутама, живял през VII—VI в. пр. н. е. — 227—232, 405.

Будмани, Петар (1835—1914) — филолог. От 1883 до 1907 е уредник на «Рјечник хрватскога или српскога езика Југославенске академије знаности и умјетности» в Загреб. Автор на граматики и други езиковедски съчинения — 476.

Букурещко българско училище — българското училище «Св. св. Кирил и Методий» в Букурещ, основано през 1869 — 542.

Бунзен, Християн-Карл-Йозиас фон (1791—1860) — немски учен и държавен деец. Работи в областа на философията, езикознанието, историята на религията. Автор на фундаменталния труд «Aegiptens Stelle in der Weltgeschichte» (5 тома, Гота, 1844)—255.

Бурбони — кралска династия във Франция, Испания и Кралството на двете Сицилии — 518.

Буслаев, Фьодор Иванович (1818—1897) — руски филолог и изкуствовед (вж. бележката за него в т. VI, с. 573) — 486, 561.

Бутиниев (Бутенев), Аполинарий Петрович (1777—1866) — руски дипломат. Посланик в Цариград (1830—1842, 1856—1858) и в Рим — 458, 546.

Българин (1877—1887) — вестник. Редактори издатели: Д. К. Попов и Хр. Бъчеваров — 574.

Българо-сръбски и българо-хърватски книжовни взаимоотношения (С., 1966), от Илия Конев — 555.

Българска възрожденска книжнина (Т.I, С., 1957) от Маньо Стоянов — 531, 570.

Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци. (Том първи. С., 1988), от Дочо Леков — 520, 570.

Български автори в руския периодичен печат. 1854—1864. Статии, дописки, очерци, бележки. Т. I. Издирила и подготвила за печат Цвета Унджиева. С., 1982 — 559.

Български глас (1870), брошура от Л. Каравелов — 7, 517, 559.

Български журналист (1959 — продължава) — списание, орган на Съюза на българските журналисти — 574.

Български комитет в Букурещ — 473, 483, 552.

Български революционен централен комитет (БРЦК) в Букурещ — политическа организация на българската революционна емиграция в Румъния, ръководен орган на българското националноосвободително движение през 70-те години на XIX в. Създаден през октомври 1869 при дейното участие на Каравелов. От 1872 той е негов председател — 488, 490, 517, 518, 562, 563.

Българско благодетелно дружество в Цариград; Благод. братство (Българско благодетелно братство «Просвещение») — основано към Българското читалище в Цариград през 1868. Между основателите са П. Р. Славейков, архимандрит Григорий Хилендарски, Н. Богданов; в работата му дейно участвуват Д. П. Иванов, П. Мусевич, Т. Н. Шишков и др. Братството открива неделно училище в Цариград (1869), български училища в околните села и в редица квартали на града, изпраща книги, учебни пособия, вестници и парични помощи за училищата в Македония, поддържа бедни ученици. През 1873 урежда първата българска изложба с предмети, подарени от женските дружества в България. Съществува до началото на Руско-турската освободителна война (1877—1878) — 530, 535, 542.

Българско дружество за разпространение полезни знания — вж. **Дружество за разпространение на полезни знания.**

Българско книжовно дружество — научно и литературно дружество, създадено през 1869 в Браила; предшественик на Българската академия на науките — 557.

Българското възраждане в Русия (С., 1981), сборник — 558, 566, 569.

Българското училище в Станимака — 529.

Българското училище на ул. Гердан — 529.

Бъчварова, Нели — 520, 521.

Бюфон, Жорж Луи Льоклерк (1707—1788) — френски природоизпитател и писател. Основен труд: «Естествена история» (44 тома, 1749—1804)— 106.

Бюхнер, Лудвиг (1824—1899) — немски лекар, природоизпитател и философ. Привърженик на социалния дарвинизъм. Най-известният му труд е «Сила и материя» (1855, 14 издание 1876) — 106, 136, 522, 532.

В

В творческата лаборатория на преводача Любен Каравелов, студия от Лиляна Минкова — 520, 528.

В. школа (Велика школа) в Белград — учебно заведение, създадено през 1838 — 511.

Ваал — бог на небето, на слънцето, бог на боговете. Почитан във Финикия, Палестина, Сирия — 258, 262, 263.

Ваалтида — финикийска богиня на плодородието, любовта, войната — 262.

Вагнер, Николай Петрович (1829—1907) — руски зоолог и писател — 498.

Вагнер, У., специалист по изучаването на античността — 333.

Вакич, Джордже — 478.

Вакх; Бахус (Бакх) — старогръцки бог на растителността, виното, веселието — 395.

Валерон — римски народен трибун — 339.

Ван дер Влис, Енгелтьо, природоизпитател — 139.

Ванко, Ангел, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Ванков, Петко Н., спомоществовател от Бекет — 528, 533.

Вар (ок. 53 пр.н .е.—9 от н. е.) — римски пълководец. Наместник на провинция Германия (от 5 от н. е.) — 372.

Варда (неизв. — 866) — византийски държавен и политически деец. Стреми се към престола. Убит от Василий, който става император (Василий I Македонянин). Варда е съвременник на

Кирил и Методий. Възобновява Магнаурската школа. Организира Сарацинската, Хазарската и Моравската мисия на братята — 435, 441, 544.
Васил Левски. Биография (С., 1976), от Иван Унджиев — 517.
Васил Левски. Живот, дела, извори. Т. I. Извори (С., 1929), от Димитър Страшимиров — 545, 562, 564.
Василев, Еманюил, спомоществовател от Турну Мъгуреле — 525, 530, 536.
Василевич, Алимпи (Олимпий) (1831—1911) — сръбски политик и книжовник, професор по философия във Великата школа в Белград — 470, 476, 510, 573,
Василиев, Стефан, спомоществовател от Букурещ — 529, 533.
Василиевич, Николай, спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 534.
Василиевич, Стоян, спомоществовател от Крайова — 524.
Василий I Македонянин (неизв. — 886) — византийски император (867—886) — 432.
Василов, С., спомоществовател от Букурещ — 524.
Вега, Ангел П., спомоществовател от Крайова — 530.
Векове (1972 — продължава) — историческо научнопопулярно списание, издание на Българското историческо дружество — 517.
Велешки, Бранислав (Георги А. Левков) (ок. 1834—1919) — участник в националноосвободителното движение. В Първата българска легия (1862) става сътрудник и телохранител на Г. С. Раковски. Изпълнява задачи, възложени му от БРЦК. Подпомага Л. Каравелов и неговата издателска дейност — 489, 524, 529, 562, 563.
Велика френска революция (1789—1894) — 106.
Велика черква — вж. **Цариградска патриаршия.**
Weltgeschichte für das deutsche Volk, bearbeitet von Dr Kriegk (9 тома, 1844—1848) от Ф. К. Шлосер — 333.
Weltgesehichte in zusammenhängender Erzählung (9 тома, 1817—1841), т. VIII, от Ф. К. Шлосер — 333.
Велчо Бакало, Бучуковлу — псевдоним на Л. Каравелов — 490.
Велчов (Велчев), Тодор, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Венера, Вечерница, планета — 111, 147, 155.
Венеаминово коляно — едно от 12-те еврейски племена. Негов родоначалник според Библията е Вениамин, син на Яков — 389.
Вергулуй № 33 — адрес на печатницата на Л. Каравелов в Букурещ — 487.
Вернике, Карл (XIX в.) — немски историк — 333, 374.

Веспасиян (Веспасиан), Тит Флавий (7—79) — римски император (69—79) — 363.
Вечерница — вж. **Венера.**
Видинско читалище «Цвят», основано през 1870 — 529, 530, 534.
Видинското училище — 530, 534.
Вике, химик — 90.
Виктория (1819—1901) — кралица на Великобритания (1837—1901).
Вилхелм I Хохенцолерн (1797—1888) — крал на Прусия (от 1861) и германски император (1871—1888). По негово време фактически управлява Ото фон Бисмарк — 9, 518.
Вирсавия — любима жена на израелско-юдейския цар Давид — 386.
Високата порта — турското правителство — 18.
Вителий (15—69) — римски император (69) — 362.
Вихинг (неизв.—след 899) — висш духовник. По искане на моравския княз Светополк Вихинг (презвитер в Пасау) е ръкоположен от папа Йоан VIII за епископ и изпратен в Нитра (Моравия) за «помощник» на Методий; очевидно е имал задача да противодействува срещу славянизаторската мисия на Методий. Един от най-големите врагове на славянските просветители. Заедно с епископите Херманрих, Адалвин, Анон и Ландфрид се обявява против епископството на Методий и използува срещу него фалшификации и неоснователни обвинения. След смъртта на Методий Вихинг заема мястото му, отстранявайки Горазд — 450, 544.
Вишну — върховен бог в религията браманизъм — 224.
Владикин, Иван С. — учител и книжовник. Родом от Търново. Учителствува в Плевен и другаде. Издава книгата «Позорищни дела. . .» (Букурещ, 1870) — 524.
Влайкович, Джордже (1831—1883) — сръбски офицер. През 1875 е командир на сръбските доброволци в Босна — 470, 473, 552, 553.
Влас (Велес) — в славянската митология бог на домашните животни и на богатството — 424.
Воген, учен — 106.
Военноисторически сборник (1927—продължава) — списание, издание на Генералния щаб при Министерството на народната отбрана — 517.
Възпитание и образование, статия от Л. Каравелов — 519.
Voyage du jeune Anacharsis (пълно заглавие: **«Voyage du jeune Anacharsis en Grèce»,** Париж, 1788), от Ж. Ж. Бартелеми — 333.
Войводов (истинска фамилия: **Върбанов**), **Никола Хаджикръстев** (1842—1867) — участник в националноосвободителното движение

Заедно с Цветко Павлович подготвя чета (1867), която трябва да мине от Сърбия в България. На път за сборния пункт на четата (гр. Радуевац) е убит в русенското пристанище при престрелка с турски войници и полицаи на парахода «Германия» — 483, 560.

Войников, Добри Попов (1833—1878) — писател и учител, основоположник на българския театър — 498, 499.

Войнов, Тома Ц., спомоществовател от Букурещ — 524.

Волашов, Димитар (Димо) Т. (от Папрадища, Велешко окружие), спомоществовател — 530, 535.

Волта, Алесандро (1745—1827) — италиански физик и физиолог, един от създателите на учението за електричеството — 154.

Волтер (псевдоним на **Франсоа Мари Аруе**) (1694—1778) — френски писател, сатирик, полемист — 106.

Воробьов, Лев Валентинович — съветски историк българист, автор на три книги за Л. Каравелов — 521, 567, 569.

Врачанското училище — 535.

Връбница (Цветница), празник — 451.

Вселена, мироздание — 52, 60, 64, 70, 105, 108, 149, 156, 177, 267, 320.

Вселенската черква — вж. **Цариградска патриаршия.**

Вуанг, китайски цар — 404.

Вук Караджич, брошура — 475, 555.

Възвъзова-Каратеодорова, Кирила, историчка — 559, 574.

Възрожденски книжари (С., 1880), сборник — 519.

Вълков, Петро Н., спомоществовател от Крайова — 534.

Вълков, С., спомоществовател от Браила — 529.

Вълчов, Йордан, спомоществовател от Манчестър — 530, 535.

Вълчов, Стоян, спомоществовател от Гюргево — 529, 534.

Вълчов, Юрдан М., спомоществовател от Манчестър — 535.

Въпроси на детската литература (от 1964) — периодично издание на Министерството на народната просвета и Дома на детската книга (от 1967 — Дом на литературата и изкуствата за деца и юноши) — 520.

Г

Габровското училище — първото новобългарско светско училище; създадено от В. Априлов и Н. Ст. Палаузов. Открито през 1835 — 535.

Гадриан — вероятно **Гордиан III, Марк Антоний** — римски император (238—244) — 363.

Гай, Людевит (1809—1872) — хърватски културен и политически деец, писател. Радетел за обединение на южнославянските народи — 473, 552, 553.

Гал — вероятно **Франц Йосиф Гал** (1758—1828) — създател на френологията, откривател на нови факти в областта на анатомията и физиологията на мозъка — 139.

Галашкото училище — българско училище в Галац, осн. през 1858— 525.

Галвани, Луиджи (1737—1798) — италиански физиолог, един от основателите на науката за електричеството — 154.

Галилей, Галилео (1564—1642) — италиански астроном, физик, механик — 69, 90, 523.

Галиогабал (Хелиогабал; Елагабал) — римски император (218—222). Като дете е посветен за върховен жрец на бога на слънцето Елагабал в Сирия. 14-годишен е провъзгласен за император. Опитва се да направи Елагабал върховен бог в римския пантеон. На Палатин е построен храм на Елагабал, в който императорът се стреми да пренесе изображения и на други богове, за да могат жреците на Елагабал да държат в ръцете си всички местни култове. Обявява Атина Палада за жена на Елагабал — 362, 369.

Gallus oder römische Scenen aus der Zeit Augusts (1832), от В. А. Бекер — 374.

Ганка — вж. **Ханка, Вацлав.**

Гарибалди, Джузепе (1807—1882) — 16, 17, 24, 518.

Гарис (papyrus Harris), съчинение на старата египетска литература — 100.

Гартинг (Хартинг), Петер (1812—1885) — холандски природоизпитател. Професор по микроскопическа анатомия и ботаника в Утрехт; през 1857—1881 ръководи катедрата по зоология и сравнителна анатомия. Автор на научни съчинения за строежа на микроскопа и за техниката да се работи с него, по общи въпроси на животинския и растителния свят — 110.

Гатов, Христо, спомоществовател от Олтеница — 535.

ГБЛ — Государственная библиотека СССР имени В. И. Ленина, Москва — основана през 1862 — 546, 547, 550, 551, 562, 573.

Гедеон — старозаветен еврейски герой, воин, един от вождовете на племенния съюз Израел преди създаването на монархическа държава — 384.

Гезелова, Авдотя Сергеевна — 461.

Гей-Люсак, Жозеф Луи (1778—1850)— френски химик и физик—103.

Гейкович, Киро Г., спомоществовател от Крайова — 530.

Гексли (Хъксли), Томас Хенри (1825—1895) — английски лекар и природоизпитател. Съидейник на Ч. Дарвин. Има големи приноси в антропологията, сравнителната анатомия, палеонтологията. Основни негови трудове са превеждани на руски език от 60-те години на XIX в. — 106.

Гемерало, лице — 126.

Генков, Николай, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Генов, Георги. Роден в Болград. Завършва Централното училище в града и до 1878 е преподавател в него. Спомоществовател — 533.

Генов, Кръстьо — литературен историк — 520, 521.

Георг., Хараламбие, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Георги (Георги Асикрит) — византийски дворцов чиновник. Участвува в мисията на Кирил и Методий при сарацините (851) — 437, 544.

Георгиев, И. С., спомоществовател от Браила — 529.

Георгиев, Росети, съдържател на увеселително заведение в Букурещ, спомоществовател — 524.

Георгиев, Стойчо, племенник на Л. Каравелов — 510.

Георгиев, Христо (1824—1872) — български търговец в Букурещ. Един от създателите на Добродетелната дружина. Водач на «старите» от емиграцията — 559, 563.

Гера (Хера) — в старогръцката митология царица на боговете, богиня на плодородието, покровителка на жените и брака, сестра и съпруга на Зевс — 320.

Герлах, Франц Доротей (1793—1876) — швейцарски историк, професор по история в Базелския университет. Издава съчиненията на Салустий с коментар (Базел, 1870) и «Germania» от Тацит с превод и коментар — 374.

Германия, австрийски параход — 483, 560.

Геров, Найден (Найден Г. Хаджидобревич) (1823—1900) — 457, 458, 460, 546.

Гершел (Хершел), Уилям (Фридрих Вилхелм) (1738—1822) — английски астроном, основоположник на звездната астрономия. Сам изработва телескопа и открива много звездни купове, мъглявини, двойни звезди, планетата Уран (1781), два нейни спътника (1787), два спътника на Сатурн (1789). Установява движението на Слънчевата система — 71.

Гершич, Глиша (Глигорие, Гига) (1842—1918) — сръбски политик и публицист. Професор по римско и международно право във Великата школа в Белград. Един от основателите на сръбската радикална партия. Три пъти е министър на правосъдието. Има трудове по правни въпроси. Емигрирал с Каравелов в Нови Сад — 475.

Geschichte Assurs und Babels (Берлин, 1857, от М. К. Нибур — 262.

Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelaters, от Я. Ф. Фалмерайер — 333.

Geschichte der Römer (1851) от Фр. Д. Герлах и Й. Я. Бахофен — 374.

Geschichte des chinesischen Reiches (1848), от Гутулаф — 411.

Geschichte des volkes Israel (Гьотинген, 1854), от Др. Евалд— 402.

Geschichte Griechenlands (1857), от Е. Курциус — 333.

Geschichte hellenischer Stämme und Städte (1820—1824, второ издание, 1844), от К.-О. Мюлер — 333.

Geschichte von Ost-Asien (Лайпциг, 1853—1860), от Кауфер — 411.

Гибон, Éдуард (1737—1794) — английски историк. Основен труд: «История на упадъка и разрушението на Римската империя» (1776—1778) — история на Рим и Византия от края на II в. до 1453 — 374.

Гилфердинг, Александър Фьодорович (1831—1872) — руски историк, етнограф, фолклорист, лингвист. Публикува цял ред статии по кирило-методиевски проблеми — 422, 428, 441, 443, 486, 544, 561.

Гласник Ср. Слов. (Гласник Друштва српске словесности) (1847—1863) — списание на Дружеството за сръбска словесност — 440, 476, 555.

Глигор, селеникълия — 459.

Гмелин, Леополд (1788—1853) — немски химик. Професор в Хайделбергския университет (1814—1851). Автор на «Ръководство по теоретична химия» (2. т., 1817—1819), което днес е известно като «Справочник по неорганична химия», многократно преиздавана — 90.

Голдшмит (Голдсмит), Оливър ((1728—1774) — английски писател. Автор на очерци, поеми, комедии, на един роман, на компилативни исторически и естественонаучни книги, които не винаги се отличават с точност, но са увлекателни — 333, 374.

Голос (1863—1884) — руски всекидневен политически и литературен вестник с либерална насока. Редактори: А. А. Краевски, от 1871 — В. А. Билбасов — 472, 473, 478, 503, 504, 552.

Голуел, началник на крепост — 165.

Горазд (IX в.) — моравски свещеник, участник в книжовно-просветната работа на Методий в Моравия. През 885 Методий го посочва за свой заместник. След смъртта му Горазд заедно с Климент оглавява борбата срещу латинско-немското духовенство в Моравия — 451, 452.

Горов, Димитър Иванов (1840—1881) — участник в националноосвободителното движение, търговец. Емигрира в Гюргево, където отваря фабрика за спермацетови свещи и спечелва значително състояние. Сближава се с революционната емиграция, щедро подпомага подготовката на чети и други начинания на хъшовете. Финансира първото издание на стихотворенията на Хр. Ботев и Ст. Стамболов. Придружава Ботевата чета до Бекет, където войводата му предава прощалните си писма. При обявяването на Руско-турската война (1877—1878) разпродава имуществото си и се присъединява към руската армия като преводач — 496, 505, 563, 565, 570.

Горчаков, Александър Михайлович, княз (1798—1883) — руски дипломат и политически деец. Министър на вътрешните работи (1856—1882) и държавен канцлер (1867—1882) — 561.

Господинов, Върбан, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

ГПК — Государственная публичная библиотека имени М. Е. Салтыкова-Щедрина, Ленинград — основана през 1795, открита през 1814 — 549, 552, 554, 561.

Граве — вероятно **Уилям Робърт Грове** (1811—1896) — английски физик. Професор по експериментална физика в Лондонския университет. Известен е с идеята си за взаимна превръщаемост на топлината, светлината, електричеството като различен род движения или различни форми на една енергия — 146.

Гракх, Кай (Гай) (153—121 пр.н.е.) — римски народен трибун (123 и 122 пр.н.е.). (Вж. **Гракхи**) — 352—355.

Гракх, Тиберий (162 — ок. 132 пр.н.е.) — римски народен трибун (133 пр.н.е.). (Вж. **Гракхи**) — 351—353.

Гракхи — братя; **Тиберий** и **Гай.** Политически дейци на древния Рим. Опитват се да направят демократични поземлени реформи, за да спрат разоряването на селяните. Загиват в борбата срещу едрите земевладелци — 350—352, 354.

Grammatica della lingiua serbo-croata (illirica). Fascicolo, II, 1867; in 12°, 98 с. — 476.

Григоров, Ганчо (от Сопот), спомоществовател от Букурещ — 529, 534, 542.

Григорович, Виктор Иванович (1815—1876) — един от основоположниците на славянската филология в Русия. През 1844—1847 прави научно пътуване из славянските земи. Престоява четири месеца в атонските манастири, обхожда голяма част от Македония, минава през Рилския манастир, София, Филипопол, Сопот, Карлово, Калофер, Казанлък, Шипка, Габрово, Дряново, Търново и Свищов, откъдето продължава за Влахия и Унгария и достига до Виена. Посещава Далмация и Венеция, минава през Загреб и Черна гора, после отива в Прага. При пътуването си, плод на което е книгата му «Очерк путешествия по Европейской Турции» (1848), открива, издирва и събира много ценни старобългарски и други писмени паметници, които слагат начало на нов период в славистичните проучвания; сближава се с Д. Миладинов, среща се с Неофит Рилски, Б. Петков и др. Професор по история и литература на славянските наречия в Казанския университет (от 1847). От 1865 до 1875 ръководи катедрата по славистика в Новоросийския университет в Одеса; поддържа връзки с Н. Геров, Ел. Мутева, Н. Палаузов и др. До края на живота си кореспондира с К. Робев от Охрид, с рилските монаси Никифор и Пантелеймон, с Н. Палаузов, Л. Каравелов, Г. С. Раковски. Проявява дълбок интерес към Паисий Хилендарски и Йосиф Брадати. Основно място в научните му дирения заема делото на св. св. Кирил и Методий и техните ученици — 461, 513, 546, 574.

Грин, въздухоплавател с балон — 103.

Грозович, Йорданчо, спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 534.

Гросман, учен — 397.

Гроте (Гроут), Г. (Джордж) (1794—1871) — английски историк и политически деец с радикалнодемократични възгледи. Автор на 12-томна «История на Гърция» — 333.

Грудов, Иван Попвелчев (Попович) (1827—1895) — участник в националноосвободителното движение. Родом от Габрово. Сподвижник на Г. Ст. Раковски; влиза в Привременното българско началство в Белград (1862). Участвува в подготовката на въстание в България (1862). Един от създателите на Тайния централен български комитет и редактор (1867—1868) на в. «Народност». Помага да се организира Ботевата чета. Хр. Ботев му пише писмо от парахода «Радецки». Подпредседател на Българското централно благотворително общество — 524.

Гръблев, Райчо — български емигрант в Плоещ, член на местния революционен комитет; спомоществовател — 525, 530, 536.

Гръмников, Димитър Н., спомоществовател — 542.

Гус, Иван — вж. **Хус, Ян.**
Густасп (Гистасп) — вж. **Дарий.**
Гутулаф, синолог—411.
Гъргуров, Ганчо, спомоществовател от Букурещ — 524.
Гюлхане — вж. **Хатишериф.**
Гюлхански хатишериф — вж. **Хатишериф.**
Гюргевското българско училище — основано през 1864 от българската колония в Гюргево — 542.
Гюрова, Светла, литературоведка — 566.

Д

Д'Елбьов, принц — 133.
«Да съставя, препоръчва и разпространява. . .», статия от Николай Жечев — 519.
Давид — цар на Израелско-Юдейското царство (края на XI в. — ок. 950 пр.н.е.). Според Библията като юноша побеждава великана филистимлянин Голиат — 385, 386, 388, 389, 397.
Давидов, Иван, спомоществовател от Крайова — 524.
Давидова династия, Давидов род — библейският Давид има многочислено поколение от много жени и наложници. Известни са синовете му Амнон, Авесалом, Адоная и др. Втори син на Давид от Вирсавия е Соломон, който наследява престола — 390, 393.
Давидович, Илия, спомоществовател от Крайова — 524.
Давис (Дейвис), Джон Френсис (роден през 1795) — английски дипломат и синолог. От 1843 е губернатор на Хонконг. Автор на изследвания за Китай — 411.
Дажбог — в славянската митология бог на слънцето и огъня — 424.
Даламбер, Льорон (1717—1783) — френски просветител, математик, философ — 106.
Дамянов, Георги, спомоществовател от Крайова — 535.
Дамянови, братя Т., спомоществователи от Крайова — 535.
Дана, Джеймс (1813—1895) — американски геолог и минералог — 121.
Даниел, изтоковед — 238.
Даниилови (Данаилови) братя, български емигранти в Крайова; спомоществователи — 534.
Данил — вж. **Попов, Данаил Христов.**
Данов, Христо Груев (1828—1911) — книжовник, учител, основател на българското книгоиздаване — 521, 537 — 539, 570.
Дарвин, Чарлз Робърт (1809—1882) — английски природоизпитател основоположник на цяло направление — дарвинизъм — 106, 115, 522.

Дарий; Гистасп; Дарий Гистасп (Дарий I) — персийски цар (522—486 пр.н.е.). При него Персия достига най-голямо могъщество. Напълно се утвърждава религията зороастризъм — 263, 272—275, 280, 307.
Das alte Indien (Кьонигсберг), 1830—1871), от Юлен — 238.
Das Reich der Wolken (Лайпциг, 1869), от Бирнбаум — 500, 568.
De philosophia Saddacaerum (1836), от Гросман — 397.
Девическото училище в Свищов — 530.
Делата на Любена Каравелова, бележка от анонимен автор — 572.
Демостен (384—322 пр.н.е.) — старогръцки оратор — 326, 328.
Денизлерско училище — 535.
День (1861—1865) — руски всекидневен вестник със славянофилско направление. Излиза в Москва. Редактор И. С. Аксаков — 469, 551.
Депинг, Георг Бернгард (1784—1853) — френско-немски историограф. Роден във Вестфалия, Преселва се в Париж, където учителствува. Автор на географски и исторически съчинения на немски и френски език върху историята на Франция, Испания и пр. — 402.
Депок; Деок — според Херодот първият мидийски цар (709—656 пр.н.е.). Обединява мидийците, основава гр. Екбатана, построява дворец и въвежда дворцов етикет. Засвидетелствуван в исторически извори като действителна личност — 271.
Der Winterschlaf nach seinen Erscheinungen in Tierreich (Berlin, 1846), от Л. Баков — 139.
Державин, Константин Николаевич (1903—1956) — съветски литературовед и преводач. Изследва предимно испанската и френската литература и театър. Чете лекции в Софийския университет (1945—1946). Пише върху историята на българския театър, творчеството на Хр. Ботев, Иван Вазов и др. — 554.
Десков, Трайко, спомоществовател от Крайова — 535.
Детска библиотека — поредица, издавана от петербургското сп. «Знание» (1870—1877) — 522.
Детска библиотека — научнопопулярна поредица, издавана от Л. Каравелов, Известни са четири книжки: № 1. «Разкази за небето и земята» от Александър Иванов (1871, 2 изд. 1873, 3 изд. 1874); № 2. «За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията» (1872, 2 изд. 1872); № 3. «За топлината и за светлината или що е живот» (1874); № 4. «Разкази за водата и

за нейните свойства» (1875) — 26, 124, 216, 500, 508, 517—523, 528, 531, 532, 536, 564, 568, 572.

Детската литература през епохата на Възраждането (С., 1966), книга от Кръстьо Генов — 520.

Детското четиво в българското възрожденско училище (С., 1969), книга от Надежда Ковачева-Вълева — 520.

Джурич, Й. — приятел на Л. Каравелов, който кореспондира с него — 476.

Дианков, Димитър Н., спомоществовател от Браила — 533.

Дианков, Илия Н., спомоществовател от Браила — 533.

Дидерот (Дидро), Дени (1713—1784) — френски просветител, философ материалист, писател — 106.

Die aegipt. Götterkreise (Берлин, 1851), от Р. Лепсиус — 255.

Die aegipt. und die zoroastrische Glaubenslehre (1846), от Рем — 255.

Die Geschichte der Welt (1847), от К. Вернике — 333.

Die Inseln des Grossen Oceane от Георг Хартвиг — 116.

Die Phenic (2 т., Берлин, 1849 —1850), от Фр. К. Моверс — 259.

Дилоянов, Стоян П., словослагател, спомоществовател от Букурещ — 524.

Димитар, Илия, спомоществовател от Крайова — 535.

Димитр. малкия, П., спомоществовател от Олтеница — 535.

Димитриевич, Миша (1846—1889) — сръбски журналист, литературен критик. Главен уредник и издател на в. «Браника», орган на сръбската Либерална партия в Унгария. Избиран многократно за подпредседател на литературното отделение на «Матица српска» в Нови Сад — 482.

Димитров, Александр, спомоществовател от Букурещ, учител — — 524, 529, 534.

Димитров, Илия (от Битолско), спомоществовател от Крайова — 530.

Димитров, Михаил (1881—1966) — историк, философ — 521, 545—556, 558, 560—562, 564, 565, 567—569, 571—575.

Димитров, Стефан, спомоществовател от Букурещ, фармацевт — — 524.

Димитров, Стойчо, спомоществовател от Браила — 533.

Димитров, Стоян, български емигрант в Олтеница; спомоществовател — 535.

Димитър — 495.

Димов, Димитар, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Димович, Петраки (Петър) —български търговец в Браила. Участвува в обществения живот на емиграцията. Настоятел на

в. «Свобода» в Браила. Спомоществовател — 490, 524, 529.

Диоклейският презвитер (Дуклянският поп) — навярно духовник от Дуклянско-Барското архиепископство, живял около средата на XII в. в гр. Бар (областта Доклея в Черна гора). На него се приписва Дуклянската хроника — сръбски летопис от XII в., в който има данни за българите и за славянските просветители св. св. Кирил и Методий — 433.

Диоклетиян (Диоклециан), Гай Аврелий Валерий (ок. 240—316)— римски император (284—305) — 361, 395.

Дионисий — древногръцки бог на растителността, лозята, виното, плодородието, веселието — 285, 317, 318.

Диоскорид, Педаний (I в.) — древноримски лекар, грък по народност. Групира повече от 500 растения по морфологичен принцип — 106.

ДИПЛ. А. ДСИП. Благајничко одељ., сбърски архив — 573.

Discoveries in the Kuins of Nineven and Babylon (Лонд., 1853), от Лапир — 262.

Дитмар (847—907) — залцбургски архиепископ (873—907). Противник на Методий — 544.

Днес е празникът на българските равноапостоли св. Кирила и Методия, статия от Л. Каравелов — 519—543.

Добантон, Луи-Жан-Мари (1716—1799) — френски природоизпитател. Главен сътрудник на «Естествена история» (36 тома, 1749—1788) на Ж. Бюфон, в която помества обширни и точни анатомически изследвания — 106.

Добрев, Никола, от Елена — 495.

Добровски, Йозеф (1753—1829) — чешки филолог, историограф, създател на славянската филология, деец на чешкото национално възраждане. Автор на първата научна граматика на старобългарския език («Основи на славянския език по стар диалект», 1822), на «Кирил и Методий — славянски първоучители» (1825), «Моравска легенда за Кирил и Методий» (1826) и др. — 428.

Доброгот — 541.

Добродетелна дружина — обществено-политическа организация на «старите» сред българската емиграция в Румъния — 552, 557.

Доганов, Георги — 546.

Доганов, Тодор Христов, вуйчо на Л. Каравелов — 457, 459, 545, 546.

Доганова, Койка Ив. — 546.

Доганова, Тодорица, вуйна на Л. Каравелов, съпруга на Тодор Доганов — 463, 548.

Доганова, Хита, баба на Л. Каравелов по майчика линия — 463, 548.

Доков, Иван Д., ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Домециян; Домициян (Домициан) (51—96) — римски император (81—96) — 360, 368, 373.

Домовой — в източнославянската митология домашно божество — 425.

Доста сме давали на неприятелите си камъни, за да ни бият с тях, статия от Л. Каравелов — 543.

Доула, Сударжа, набаб на Бенгал — 165.

Драганов, Георге, спомоществовател от Браила — 533.

Драгашевич, Йован (1836—1915) — сръбски генералщабен офицер, военен географ, драматург и поет — 470.

Драгомирчо, парола — 491.

Драсов, Златан, син на Иван Драсов — 564.

Драсов, Иван Тодоров (1848—1901) — деец на националноосвободителното движение. Секретар на революционния комитет в Ловеч и близък сратник на Левски. Напуща Ловеч през 1872 и до 1875 учи в Чехия. През август 1874 участвува в общото събрание на БРЦК в Букурещ. Остава в румънската столица. През август 1875 е избран в новия състав на БРЦК. Другар на Л. Каравелов, К. Цанков, Хр. Ботев — 494, 495, 499, 500, 506—508, 536, 564, 565, 567, 571, 572.

Дрепер (Дрейпър), Джон (1811—1882) — американски историк, физиолог, физик. Превеждан и често цитиран от Л. Каравелов. Вж. в това издание т. VI, с. 590 — 18, 333, 406, 408, 409, 522.

Државни архив НР Србије, в Белград — 573.

Дринов, Марин (1838—1906) — историк, професор в Харковския университет, езиковед и фолклорист. На сериозно научно равнище изследва произхода на българите в «Поглед връх произхождението на българский народ и началото на българската история» (1869) — 422, 543.

Дружество за бедните училища, в Цариград — 542.

Дружество за подпомагане на нуждаещите се литератори и учени в Петербург — 467, 468, 550.

Дружество за разпространение на полезни знания — създадено през 1872 в Букурещ по инициатива на Л. Каравелов. Според устава дружеството има за цел да разпространява издания из областта на естествено-физическите науки, българската история и география, повести и разкази из българския живот или из живота на другите народи, но полезни за нашия народ, народната етнография. През втората половина на 1872 и 1873 дейността му замира поради трагичните събития в революционното движение в България. В края на 1874 и началото на 1875 е възстановено — обнародван е нов устав и е избрано ново настоятелство (Димитър х. Василев — председател, Ив. П. Адженов — подпредседател, Ив. Кавалджиев — касиер, Дим. Иванов — деловодител). Л. Каравелов започва редактирането на неговия печатен орган — сп. «Знание». Дружеството издава «За славянското произхождение на дунавските българи» от Д. Иловайски в превод на Хр. Ботев и «Кирил и Методий, български просветители» от Л. Каравелов. Преустановява дейността си през 1876 — 519, 541, 542.

Друз, Марк Ливий — римски народен трибун. Известен с високата си нравственост. Голям оратор. Автор на законопроект за даване на римско гражданство за италианските съюзници на Рим. Убит (91 пр. н. е) преди законопроектът да е гласуван — 355.

Дряновск. учил. — 535.

Дудлей, Роберт (Дъдли, Робърт) — английски мореплавател — 144.

Дунавска зора (1867—1870) — обществено-политически и просветен вестник. Редактор — Д. Войников — 480, 557.

Дунавски лебед (1860—1861) — първият български революционен вестник. Редактор — Г. Ст. Раковски — 462, 547.

Дьо Бомон, Ели — 125.

Дьо Кандол — швейцарски ботаници, баща и син. **Огюстен Пирам Дьо Кандол** (1778—1841) е автор на една от първите систематики на растенията (1835) и на труда «Въведение в естествената система на растителното царство» (17 тома, 1824—1839). Завършен е от сина му **Алфонс Дьо Кандол** (1806—1893) — един от пионерите на историческата география на растенията, основател на историческото наукознание, инициатор да се разработи Международен кодекс на ботаническата номенклатура — 106, 532.

Дьо Розе, Пилатър — френски въздухоплавател. Пръв лети с балон (21 ноември 1873) заедно с маркиз Д'Арланд; полетът продължава 25 минути — 103.

Дядо-Митов, Петар, спомоществовател от Крайова — 530.

Дякович, Александър, ученик в Централното училище в Болград спомоществовател — 533.

Е

Ева — според Библията първата жена, прамайка на човешкия род' съпруга на Адам — 177.

Евалд, ориенталист — 259, 402.

Евангелие — част от Новия завет, от Библията — 21, 397.

Евклид (от Мегара) — старогръцки философ, ученик на Сократ — 322.

Евостей; Иевостей — цар на Юдейското царство, син на Саул — 385, 397.

Евпатор (Антиох V Евпатор) — сирийски цар (164—162 пр. н. е.) — 399.

Еврипид (484 — вероятно 406 пр. н. е.) — старогръцки поет — 318.

Евсевий, епископ — 401.

Евтимий, проф. архимандрит доктор — 545, 546, 548.

Една некоментирана страна от преводаческия подход на Л. Каравелов, статия от Петър Парашкевов — 520, 528.

Едно неосъществено начинание на Любен Каравелов, публикация от Кирила Възвъзова-Каратеодорова — 574.

Ездра — според Библията еврейски църковен деец; приписва му се авторството на част от Стария завет — 392, 398.

Езекия — според Библията староеврейски пророк — 391.

Език и литература (1946—продължава) — научно списание за славянска филология — 519, 520, 531, 536, 537.

Екерман, изследовател на античността — 374.

Expedition scientifique dans la Mesopotamie (Пар., 1857—1868) от Ж. Оперт — 262.

Елевтеров, Стефан, литературовед — 545.

Елисей — според Библията старозаветен пророк, ученик на пророк Илия — 391.

Енчев, Христо, спомоществовател — 535.

Епаминонд (ок. 418—362 пр. н. е.) — старогръцки пълководец и държавник, вожд на гр. Тива — 324—326.

Еремия — староеврейски пророк (VII — началото на VI в. пр. н. е.). Според еврейската митология Еремия оплаква с трогателни песни разрушения от цар Седекий Ерусалим. Приписва му се авторството на старозаветната книга «Плачът на Еремия» — 379, 382, 391.

Ериксон, Джон (1803—1889) — шведско-американски инженер изобретател. През 1833 конструира първата топлинна машина, която се задвижва с нагрят въздух — 102.

Ерихонов, Леонид Самойлович (1906—1971) — съветски славяновед, филолог, педагог. В трудовете си върху българската литература изследва въпроси на Българското възраждане, пише за дейността и творчеството на Л. Каравелов, Хр. Ботев, Р. Жинзифов, Г. Бакалов, за връзките на български дейци с руската революционнодемократическа мисъл и по други проблеми — 519—522, 531, 536, 556, 567, 569, 570.

Ерусалимски храм — 357, 371, 389, 399.

Essai sur la langue et la litérature chinoises (Париж, 1811), от Ж.-П.-А. Ремюза — 411.

Есхил (525—456 пр. н. е.) — старогръцки поет — 318, 538.

Етерски (Етърски), Христо Николаев (неизв. — 1885) — лекар, публицист. Учи във Военномедицинското училище и в Медицинския факултет в Букурещ (1867—1873). Според съобщение във в. «Независимост» (г. IV, бр. 11, 29 декември 1873) имал намерение да редактира медицинско списание или в. «Лекар» — 529, 533.

Етнографска изложба в Москва — уредена по време на Славянския събор в Москва през май 1867 — 469, 471, 556.

Етрополското училище — 530.

Etudes d'histoire religieuse (Париж, 1862), от Ж. Е Ренан—402.

Ефрем — според Стария завет внук на Яков, втори син на Йосиф. Родоначалник на едно от еврейските племена — 389.

Ефремово коляно — еврейско племе с родоначалник Ефрем — 389, 390.

Ж

Жеков — вероятно **Недьо (Недялко) Николов Жеков** (1843—1907) — учител и книжовник — 500.

Женско (дев.) училище в Свищов — 528.

Женско дружество в Свищов — 528, 535.

Жерар, Шарл Фредерик (1816—1856) — френски химик. Разграничава понятията молекула, еквивалент и атом. Предлага обобщена теория на типовете, според която всички съединения могат да се разглеждат като производни на водорода, хлористия водород и водата и амоняка. Предсказва и след това открива много органически съединения — 90.

Жечев, Николай, историк — 519, 570, 574.

Живков, Георги Атанасов (1847—1901) — политически и обществен деец. Участвува в революционно-освободителната борба. След Освобождението е деец на Народнолибералната партия, регент (1886—1887), министър на народното просвещение (1887—1893) — 564.

Живков, Никола Атанасов (1847—1901) — учител, книжовник, обществен деец. Брат на Георги Живков и Веда Благоева. Автор на «Шуми Марица» (1876). Издава «Гусла с песни» (1878) и педагогическа литература, драми и комедии. След Освобождението е училищен инспектор. Редактира хумористични листове, в. «Македонец» (1880, 1885, 1894—1895), в. «Телеграф» (1879—1887) — 512.

Животът на Екатерина II, от А. Ф. Погоски — 513.

Животът на Суворов, от А. Ф. Погоски — 513.

Журн. мин. просв. (Журнал Министерства Народного Просвещения) (1834—1917) — месечно списание на руското Министерство на народната просвета. Излиза в Петербург — 478.

Журналистично-публицистичната дейност на Любен Каравелов в Русия, изследване от К. А. Копержински — 550, 554.

Журнально-публицистическая деятельность Любена Каравелова в Росии, статия (изследване) от К. А. Копержински — 549, 554.

Жусио (Жусийо) — френски ботаници: 1) **Бернар Жусийо** (1699—1777) — създава Трианонската ботаническа градина във Версай (1758), където разполага растенията по създадена от него систематика; 2) **Антоан Лоран Жусийо** (1748—1836) — директор на Парижката ботаническа градина, племенник на Б. Жусийо, развива и издава неговата систематика — 106.

З

За българските читалища, статия от Л. Каравелов — 519.

За водата и за нейните свойства (Букурещ, 1875), от Amy Black; заглавие на корицата на брошурата «Разкази за водата и за нейните свойства» — 536.

За воздухът и за животните — вариант на заглавието на брошурата «За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията» от Личо Стойчев (Л. Каравелов) — 531.

За воздухът и за неговото влияние на животните и на растенията (Букурещ, 1872) — брошура от Личо Стойчев (Л. Каравелов); №2 от поредицата «Детска библиотека» — 72, 521, 528, 532.

За возпитанието въобще, статия от Л. Каравелов — 519.

За женското возпитание, статия от Л. Каравелов — 519.

За земята (почвата) и за нейното приготовление да се обработват на нея различни жита, сеидби и треви за добитъкът(Букурещ, 1874), брошура от Н. Зандрок — 520.

За нашата земя и за нейното население — замислена от Л. Каравелов поредица от брошури — 217.

За нашето отечество е необходимо по-напред от всичко просвещение или правилно образование, статия от Л. Каравелов — 519.

За славяните, лекция от М. П. Погодин — 472.

За старите гърци — кн. III от поредицата «Разкази за старовременните хора» от А. И. Худяков; превод на Л. Каравелов — 281, 538.

За старите евреи и китайци — кн. V от поредицата «Разкази за старовременните хора» от А. И. Худяков; превод на Л. Каравелов — 375, 539.

За старите индийци и египтяни — кн. I от поредицата «Разкази за старовременните хора» от А. И. Худяков; превод на Л. Каравелов — 213, 521, 537, 538.

За старите римляни — кн. IV от поредицата «Разкази за старовременните хора» от А. И. Худяков; превод на Л. Каравелов — 334, 539.

За старите финикияни, асирияни и перси — кн. II от поредицата «Разкази за старовременните хора» от А. И. Худяков; превод на Л. Каравелов — 257, 521, 538.

За старовременните българи, начало на брошура от Л. Каравелов — 539, 540.

За топлината и за светлината или що е живот (Букурещ, 1874), брошура от Личо Стойчев (Л. Каравелов); № 3 от поредицата «Детска библиотека» — 104, 522, 531, 572.

За участието на Русия в освобождението на християните на Балканския полуостров, статия от Е. Карнович — 513.

За школските програми, статия от Л. Каравелов — 519.

Забунов, Иван Данилович — историк; научен сътрудник в Института за история при Академията на науките на Молдавската ССР — 558, 559, 566, 569.

Заимов, Стоян Стоянов (1853—1932) — участник в националноосвободителното движение, книжовник. За участие в опита за убийство на Хаджи Ставри (1873) е заточен в Диарбекир; през 1874 избягва. Член на Гюргевския революционен комитет, апостол на Врачанския революционен окръг. Заловен в началото на 1876 и осъден на смърт; присъдата е заменена с доживотно заточение в крепостта Акя. Автор на «Миналото. . .» (4 книги, 1884—1888) и на други книги — 509, 572.

Законите на Ману (Ману закони) — древноиндийски сборник (ок. II в. пр. н. е. — I в. от н. е.) с религиозни, политически и правни норми — 236, 237.

Зандрок, Н. — 520.

Записки Отдела рукописей библиотеки имени В. И. Ленина — периодично издание — 547, 550, 551, 561, 562.

Застава (1866—1929) — сръбски политически вестник, основан от Светозар Милетич — 478, 560.
Званов, Симеон, спомоществовател от Браила — 524.
Зевс — върховният древногръцки бог — 285, 286, 289, 320, 330.
Зелевк — законодател на гръцката колония в Южна Италия гр. Локри — 292, 293.
Зеловски, Димитър Г., спомоществовател от Крайова — 530, 534.
Земеделско знаме (1902 — продължава) — всекидневен вестник, орган на БЗНС — 520.
Земледелчески книжки, поредица; излиза само №1 (1874) — 520, 536.
Земя, планета — 26—70, 73, 78, 94—97, 105, 110—113, 116, 118, 142, 143, 146—148, 154, 156, 162, 175, 185, 200, 201, 206, 207, 213, 215, 217, 264.
Зенд-Авеста (Авеста) — свещена книга на последователите на зороастризма, религиозно учение, разпространено в Азия през X в. пр. н. е. (основател Заратустра). Днес е свещена книга на иранците, последователи на Заратустра — 263, 265—269, 280, 396.
Зиновиев, Иван Алексеевич — руски дипломат. Роден през 1835. През 1871 е назначен за руски дипломатически представител в Румъния. Отнася се благосклонно към Л. Каравелов и към «младите» в българската емиграция. През 1876 е извънреден посланик при персийския шах. Директор на Азиатския департамент при Министерството на външните работи, посланик в Швеция и Норвегия — 502, 567.
Знаеш ли ти кои сме?, фейлетон — 566, 569.
Знание (1870—1877) — месечно научно и критико-библиографско списание с демократична насока. Излиза в Петербург. Пропагандира успехите на естествознанието и дарвинизма. Спряно от правителството — 522.
Знание (1875—1876, 1878) — научнопопулярно и литературно списание. Редактор — Л. Каравелов — 511—513, 519, 536, 541, 543, 570.
Зороастър (Заратустра) — основател на религията зороастризъм — 263—265, 274.
Зоровавел; Зоровоавел — юдейски вожд, назначен от персийското правителство за управител на евреите след падането им под персийска власт — 393, 399.
Зотов, Владимир Рафаилович (1821—1896) — руски писател и журналист с демократични възгледи. Автор на драми, романи, повести, разкази, поеми, фейлетони, статии. Редактира вестниците «Иллюстрация», «Иллюстрованная газета», «Иллюстрованная неделя», «Северное сияние» и др. — 474, 553, 554.

И

Иван (из Турну Северин) — 501.
Иван Екзарх Български — вж. **Йоан Екзарх.**
Иван, Първан, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Иванеско, Д., псевдоним на Л. Каравелов — 523, 525, 538, 539.
Иванов — вж. **Нечаев, Сергей Генадиевич.**
Иванов, Александър, псевдоним на Александър Иванович Стронин — 521—523, 564.
Иванов, Блаже, спомоществовател от Крайова — 535.
Иванов, Георги, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Иванов Големия, Христо (1838—1898) — участник в националноосвободителното движение. В Първата българска легия (1862) се сближава с В. Левски и по-късно става един от най-предaните му помощници по устройството на тайната поща и полиция на Вътрешната революционна организация. Подготвя Априлското въстание (1876) в Троянско; води чета, с която се сражава при Зла река и вр. Марагидик. Участвува в Руско-турската освободителна война (1877—1878) и в Сръбско-българската война (1885) — 496, 565.
Иванов, Дим. П. — емигрант в Румъния, участник в националноосвободителното движение, деловодител на Дружеството за разпространение на полезни знания — 542.
Иванов, Димитар, спомоществовател от Букурещ — 534.
Иванов, Димитар, спомоществовател от Гюргево — 529, 534.
Иванов, Иван, спомоществовател от Болград — 524.
Иванов, Илия А. (от Свищов), спомоществовател — 542.
Иванов, Йордан М. (от Русчук), спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Иванов, Мишо, спомоществовател от Крайова — 535.
Иванов, Пенчо, спомоществовател от Олтеница — 535.
Иванов, Стоян, спомоществовател от Крайова — 530.
Иванович, Александър — 472, 552.
Иванович, Андрея, спомоществовател от Букурещ — 524.
Иванович, Иван, спомоществовател от Крайова — 535.
Иванович, Любомир, спомоществовател от Букурещ — 524.
Иванович, Любомир (1836—1879) — сръбски военен деец. Заема висши военни постове. По време на Сръбско-турската война (1876) е началник на щаба на главното командуване; през 1877—1878 е командир на дивизия — 496, 564.

Игнатиев, Николай Павлович, граф (1832—1908) — руски дипломат — 468, 498, 550, 569.
Иевостей — вж. **Евостей.**
Игова (Йехова, Яхве) — бог на израилтяните и юдеите от 621. Почитан от евреите като единствен бог — 372.
Иеровоам — първият цар на Израелското царство (създадено ок. 928 пр. н. е.), основател на първата израелска династия — 389, 390.
Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Дочо Леков, Лиляна Минкова, Цвета Унджиева. С., 1964— 539, 548, 575.
Из архивата на Найден Геров. Кн. I. Под редакцията на Т. Панчев. С., 1911—546.
Из миналото. Документи из политическото ни възраждане.Писма, позиви, дневника на Панайот-Хитовата чета през 1867 и законът й. Кн. I. Под редакцията на П. С. Кършовски. Елена, 1926 — 562.
Из природы. Рассказы для детей по Вагнеру — 498, 538.
Изабела (1451—1504) — кралица на Кастилия (от 1474). Бракът й през 1469 с Фердинанд, крал на Арагона, довежда до обединяването на Испания — 66.
Известие, обява в сп. «Ступан», г. II, бр. 21—22, 15 ноември 1875, с. 176—536.
Известия на Института «Ботев — Левски» — периодично издание (II — 1956; III — 1959; през 1954 излиза т. I под заглавие «Известия на Института «Христо Ботев») — 520, 550, 554.
Известия на Института за литература при БАН (1952—1972) — периодично издание. От 1952 до 1960 вкл. излиза под заглавие «Известия на Института за българска литература» — 520.
Известия на Народната библиотека «Кирил и Методий» (от 1953) — периодично издание. До 1967 вкл. излиза под други заглавия — 559.
Изгубений старец, от поп Минчо Кънчев — 572.
Изкуство и критика (1938—1943) — списание, издавано в София. Редактор — Георги Цанев — 552.
Изследвания и статии за Любен Каравелов (С., 1963), сборник — 543, 556, 566, 567, 569, 570.
Източен въпрос — международните противоречия през XVIII — XX в., произлизащи от разпадането на Османската империя и борбите на великите сили за подялба на нейните владения — 559.
Икономов, А., спомоществовател от Бекет — 528, 533.
Икономов, Георги Поптодоров (1846—1876) — участник в националноосвободителното движение. Член на революционния комитет в Русе. Деец на Старозагорското въстание (1875) — предвожда Старозагорската чета, и на Априлското въстание (1876) — 564.
Икономов, Григорий, спомоществовател от Букурещ — 523, 529. 533, 534.
Икономов, Павел — български емигрант в Браила, публицист, преводач. Завършва гимназия в Саксония (ок. 1864—1865). Член на театралната трупа на Д. Войников и на Дружеството за разпространение на полезни знания (1875). Близък съратник на Л. Каравелов и К. Цанков. Доброволец в Сръбско-турската война (1876); член на Кладовския комитет за събиране на доброволци във войната. По време на Руско-турската освободителна война (1877—1878) е преводач в Пета пехотна дивизия — 524, 529.
Икономова, Мария Т., спомоществователка от Браила — 528.
Икономова, Радослава, спомоществователка от Браила — 528.
Илиев, Димитар — учител в Свищов през 1874. Спомоществовател от Крайова — 530.
Илиев, Тодор, спомоществовател от Крайова — 534.
Илия — старозаветен пророк, утвърждава култа към Яхве (Йехова) — 384, 390.
Илияда (Илиада) — поема, приписвана на Омир — 286, 303, 333.
Иллюстрованная газета (1863—1873) — седмичен вестник. Излиза в Петербург. Редактор — В. Р. Зотов. Каравелов е негов сътрудник — 554.
Иловайски, Дмитрий Иванович (1832—1920) — руски историк и публицист (вж. в това издание т. IV, с. 559) — 514.
Индже войвода (истинско име: Стоян) (ок. 1755—1821) — един от най-прославените български войводи. Шета с дружина из Стара планина, по-късно из Странджа и Бакаджиците, служи в гвардията на молдовските князе, в отредите на Ал. Ипсиланти. Загива в сражение срещу турците край гр. Скулени на р. Прут. Герой на легенди и народни песни — 518.
Indische Alterthumskunde (Бон, 1844—1852), от Хр. Ласен — 238.
Индра — най-почитаният бог във ведическата религия; цар на боговете, гръмовержец и властелин на атмосферата — 218, 219.
Институт литературоведения АН УССР — 558, 562.
Иоан Хиркан — юдейски цар (135—106 пр.н.е.) — 395.
Иосия — цар на Юдейското царство. Унищожава езическите жертвеници, преследва идолопоклонниците. При него са обнародвани

(ок. 612 пр.н.е.) книгите на Стария завет — 391.

Иост, Исак-Марк (1793—1860) — еврейски педагог, писател, историк — 402.

Ираклови (Хераклови) игри в Тир — посветени на Херакъл (гръцкия национален герой Херкулес), който става герой и на финикийците, египтяните и на други народи — 395.

Ирданов, П. Н. — вж. Йорданов, П. Н.

Ирод; Ирод Велики; Ирод Агрипа (Ирод I) (ок. 73 — 4 пр.н.е.) — цар на Юдея (40—4 пр.н.е.). Жестоко потушава народните антиримски вълнения — 395, 397, 399, 400.

Исав — според Стария завет син на Исак и Ребека, по-голям брат близнак на Яков — 381.

Исаиа (Исая) — един от тримата големи старозаветни библейски пророци — Исая, Еремия и Езекия — 392.

Исак — според Библията син на Аврам и Сара, баща на Яков и чрез него прародител на 12-те еврейски племена — 377.

Историја народног образовања код срба. Написао А. Васиљевић, книга прва. У Београду, 1867, in 12°, с. 84 — 476.

Историко-филологически факултет на Московския университет — 549.

Исторически преглед (1945 — продължава) — научно списание, издание на Института за история при БАН — 520.

Историческо обозрение на България от Г. Бобриков (Превод от руски). Букурещ, 1874 — 505, 570, 572.

История греческих республик — точно заглавие; **История народов и республик древней Греции** (СПб, 1825—1826), от К. И. Арсениев — 333.

История на българската литература. Т. II, С., 1966 — 521.

История на небето и земята, вариант на заглавието на брошурата «Разкази за небето и земята» — 523.

История на новата българска литература. (Т. IV, С., 1978), от Боян Пенев — 521.

История на сръбската литература, от Стоян Новакович — 476.

История на санскритската литература (1859), от М. Мюлер — 238.

История на умственото развитие на Европа, от Дж. Дрейпър. Каравелов е познавал и използувал превода на съчинението на руски език: **История умственного развития Европы.** Т. 1 — 2. СПб, 1873. В архива му са запазени ръкописни бележки от него, които имат допирни точки с поредицата «Разкази за старовременните хора» (вж. Из архива на Любен Каравелов. . . С., 1964; с. 263, 276—285). Във в. «Напредък», г. X, бр. 61, 27 септември 1875, с. 242, под заглавие «Покана» е поместено съобщение, че К. Коцов е превел и подготвил за печат книгата «История на развитието в старо време» от Дж. Дрепер — 333.

Источники сведений о Кирилле и Мефодии — заглавие на библиография за Кирил и Методий, събрана от Л. Каравелов и запазена в неговия архив — 543.

Исус Навин; Исус — според Стария завет помощник и приемник на Мойсей. Предвожда евреите при завоюването на Ханаан — 380, 395, 399.

Исус Христос; Исус — основателят на християнството — 369, 390, 392, 398, 400, 417, 418, 441, 445.

Исх. (Изход) — книга от Стария завет — 414.

Итак — 541.

Й

Йоаким — юдейски цар (от 609 пр.н.е.), живял в разкош и разгул, преследвал пророците, предсказващи гибелта на Ерусалим. Пленен от Навуходоносор II; умира в плен — 379.

Йоан VII Граматик — византийски патриарх (837—843). Свален като привърженик на иконоборството, съден и заточен — 436, 544.

Йоан VIII — римски папа (872—882). По настояване на моравците през 873 назначава Методий за моравски архиепископ. Стреми се да засили влиянието на католическата църква в България — 449, 450.

Йоан Екзарх (IX—X в.) — старобългарски писател (вж. в това издание т. VI, с. 601) — 425, 543.

Йов — библейски страдалец, праведник, подложен на изпитания и изкушения от сатаната. Главен герой на книгата «Йов» в Стария завет — 392.

Йованович, Владимир (1833—1922) — сръбски обществен деец, един от основателите на Либералната партия в Сърбия. Професор по политическа икономия във Великата школа в Белград. Редактор на омладинския вестник «Застава». Обвинен в съучастие в убийството на княз Михаил Обренович и арестуван заедно с Л. Каравелов — 478, 556, 558.

Йованович, Йован (псевдоним: Змай) (1833—1904) — сръбски поет, общественик, лекар, преводач — 482, 558.

Йованович, Йоца (1850—1922) — сръбски търговец. Привърженик на Радикалната партия. Основател на Щабацката спестовна каса, на Белградската експортна банка. Завещава имота си за благотворителни цели — 482.

Йованович, Корнел — 482.
Йованович, Мита — 482.
Йорданов, П. Н.; Ирданов, П. Н. — деец на българската емиграция в Румъния, спомоществовател от Бекет — 528, 533.
Йорданов, Петар, спомоществовател от Букурещ — 523.
Йосиф — според Библията най-малкият от 12-те сина на Яков. Става управител на Египет, където заселва братята си евреи — 254, 378.
Йосиф (Стефан) — византийски духовник, пръв български архиепископ (вероятно 870 — неизв.). Ръкоположен от византийския патриарх Игнатий по искане на княз Борис I след преминаването на новоучредената Българска църква към Цариградската патриаршия. Въвежда в България богослужение на гръцки език — 431.

К

Кабанис, Жорж (1757—1808) — френски философ — предшественик на вулгарния материализъм, лекар — 402.
Кавалджиев, Иван (неизв. — 1886) — български емигрант в Румъния. Родом от Сливен. Касиер на Дружеството за разпространение на полезни знания, член на ръководството на Българското човеколюбиво общество (създадено през 1875) в Букурещ. Участвува и в Българското централно благотворително общество — 523, 529, 533.
Кавендиш, Томас (неизв. — 1592) — английски мореплавател. Прави околосветски пътешествия (1586—1588 — завладява 20 испански кораба, натоварени със сребро; 1591) — 144.
Кагур, Август (роден през 1813) — френски химик. Изследва масла, сернистата и фосфористата киселина, метилоорганични съединения — 90.
Казанакли, Д. Учи в Централното училище «Св. св. Кирил и Методий» в Болград. До 1868 е учител в Ердекбурну, Бесарабия. Спомоществовател — 524.
Казанакли о. М. (Михаил) — Роден в Ташбунар, Бесарабия. Учи в семинарията в Кишинев до 1858. Учител по религия в Болградската гимназия (1858—1878); същевременно е свещеник. Сътрудничи на периодичния печат. Председател на окръжния съд в Болград. Спомагателен (1869) и дописен (1875) член на Българското книжовно дружество. Дарител — 524.
Каин — според Библията син на Адам и Ева, земеделец. Убил от завист брат си Авел, овчар, когато Йехова предпочел неговите дарове — 58, 63.

Как трябва българите да воюват с турците, книга — 483, 559.
Калевич, Димитър (1845—1922) — лекар. Завършва Медицинското училище в Букурещ (1867) и медицина в Париж (1871). Специализира в психиатричната болница «Маркуца» в Букурещ (1871—1874). Градски лекар в Александрия и Зимнич—Румъния. Участвува в Руско-турската освободителна война (1877—1878) в състава на румънската армия. След Освобождението е член на Висшия медицински съвет, управител на Александровската болница. Един от инициаторите да се създаде Българския червен кръст — 523.
Кали — според древноиндийската митология богиня, обединяваща раждането и смъртта на всичко живо. До XIX в. са ѝ принасяни човешки жертви — 416, 417.
Калигула (12—41) — римски император (37—41) — 360, 373, 400.
Калоферското училище — 530.
Камбиз — вторият цар на древна Персия (529—522 пр.н.е.), син на Кир — 272, 273.
Каназирски, Александър, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Канович, Ангел, спомоществовател от Браила — 528.
Капела, звезда — 148.
Капитанска дъщеря (Букурещ, 1875), повест от А. С. Пушкин; превод на Михаил Г. Греков — 536.
Кара Мустафа — подпис, псевдоним на Л. Каравелов — 489, 492.
Кара Мустафа Бучукоглу — подпис, псевдоним на Л. Каравелов — 491.
Каравелов, Личо С. — вж. **Каравелов, Любен Стойчев.**
Каравелов, Любен Стойчев; Каравелов, Личо С.; Стойчев, Личо (1834—1879) — 458, 460—475, 477—483, 485—491, 494—502, 505—514, 517, 523, 525, 528, 531, 532, 536—539, 541—543, 545, 548—557, 559, 560, 563—567, 569, 570, 572—575.
Каравелов, Петко Стойчев (1843—1903) — политически деец, един от строителите на българската държава, водач на Либералната и на Демократическата партия. Брат на Л. Каравелов — 465, 549.
Каравелов, Стойчо Любенов; Либенов, Стойчо — бащата на Л. Каравелов — 461, 546.
Каравелова, Наталия (1830—1905) — съпругата на Л. Каравелов — 568, 573.
Караджа, Михаил Иван, спомоществовател от Крайова — 530.

Караджич, Вук Стефанович (1787—1864) — сръбски фолклорист етнограф, лингвист — 462, 477, 547.
Каракала (186—217) — римски император (211—217) — 371.
Каракостюв, Димитър, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Карастоянов, Л.; Стоянов, Л. — български фотограф в Белград; след Освобождението — в София — 471, 479.
Карловското училище — 535.
Карнович, Евгений Петрович (1824—1885) — руски писател и историк. Автор на трудове по история на Полша, история на католическата църква в Русия, руско право, генеалогия и хералдика, пише историческа белетристика. Редактор на «Биржевые ведомости», «Отголоски», сътрудник на в. «Голос» и пр. — 513.
Карстен — може би **Карл-Бернард Карстен** (1782—1853) — немски металург и химик — 94.
Касабов, Иван Христов (1837—1911) — участник в националноосвободителното движение, общественик, журналист. Един от ръководителите на Тайния централен български комитет и редактор на в. «Народност» (1867—1880). Съосновател на Българското общество в Букурещ (1868). Помага да се събере четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. По-късно се оттегля от политическа дейност — 479, 498, 557.
Касабов, Стефан, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Касий, Гай (неизв. — 42 пр.н.е.) — римски политически деец. Заедно с Брут организира убийството на Цезар — 358.
Касиопея, съзвездие — 147.
Кастор, звезда от съзвездието Близнаци — 146.
Касъров (Късъров), Янаки Хр. (от Одрин), съученик на Л. Каравелов, по-късно търговец; спомоществовател от Букурещ — 523, 529, 534, 542.
Катилина (ок. 108—62 пр.н.е.) — римски политически деец. През 66—63 се опитва да завземе властта; организира редица заговори. Разобличен от Цицерон — 357.
Катович, К. Г. — спомоществовател от Браила — 529.
Катон Млади (95—46 пр.н.е.) — римски политически деец, републиканец — 358.
Катоновци — римски политически дейци: **Катон Стари** (234—149 пр.н.е.) и **Катон Млади** (95—46 пр. н.е.) — 358.
Катранов, Георги — участник в националноосвободителното движение. Родом от Свищов. Член на революционния комитет в града. През 1870 емигрира в Букурещ. Сътрудничи на в. Свобода (1871) и в. Независимост (1873). Спомоществовател — 524, 529, 534.

Катранов, Д. С., спомоществовател от Бекет — 528, 533.
Катранов, П., спомоществовател от Бекет — 528.
Катранов, Петко — участник в революционния комитет в Турну Мъгуреле — 509.
Катров, П., спомоществовател от Бекет — 533.
Кауфер, ориенталист — 411.
Кацкова, Лилия, редакторка — 545.
Кватремер, египтолог — 256.
Кербер лице — 101.
Кешишов, Г. — български емигрант в Гюргево. Временен дописник на в. Свобода; спомоществовател — 525.
Киаксар — цар на Мидия (ок. 625—585/584 пр. н.е.) — 262, 271.
Кимон (ок. 504—449 пр.н.е.) — атински пълководец и държавник — 312, 314.
Кир (Кир II Велики) (неизв. — 530 пр.н.е.) — древноперсийски цар (559—530 пр.н.е.) — 262, 272, 273, 277, 278, 280, 393.
Кир Ненчо, герой в брошурата «Разкази за водата и за нейните свойства» — 173.
Кирил, дякон, спомоществовател от Букурещ — 529.
Кирил; Св. Кирил: Константин; Св. Константин Философ (Константин-Кирил Философ) (826/827 — 869) — 423—431, 433—448, 453, 454, 473, 542—544, 555.
Кирил и Методий, български просветители (Букурещ, 1875), брошура от Л. Каравелов — 412, 520, 541, 555.
Кирил и Методий; български просветители, Букурещ 1875 г., 64 **страници** — статия от Марин Дринов — 543.
Кирилл и Мефодий, славянские просветители («Чт. Общ. Истор. Др. Росс.», 1846—1847, т. IV), от Филарет епископ Рижки — 439.
Кирило-Методиев сборник — вероятно **Кирилло-Мефодиевский сборник,** М., 1865 — 471.
Кирило-Методиевска енциклопедия в три тома, Т. I, С., 1985 — 543.
Кирилу и Методию, стихотворение от Л. Каравелов — 541.
Кирко, Антон, спомоществовател от Крайова — 535.
Киселов — 514, 575.
Киселов, Георги, спомоществовател от Гюргево — 525.
Кит — екваториално съзвездие, в което се намира променливата звезда Мира — 147.

Китай въ гражданскомъ и въ нравственномъ отношенiи (1848), от Н. Я. Бичурин (Якинф) — 411.

Кишелски, Иван Попкиров (ок. 1820—1880) — български общественик и политически деец, генерал (от 1878) от руската армия. Учи в Духовната семинария (1842—1847) и в университета (1851) в Киев. По време на Кримската война (1853—1856) съдействува да се образува Български доброволчески отряд и се записва в него като боец. През 1857 пътува из България с разузнавателна задача и разпространява съставен от него «План за постепенно приготвяне за освобождение на България». В постоянна връзка с българската революционна емиграция. Написва «Ръководство за успешен бой с турците» (1876) — 480, 482, 484, 497, 513, 537, 557—561, 566, 569, 574.

Киянец, К., спомоществовател от Олтеница — 535.

Клавдий (Клодий) — римски император, разбит от Спартак на Везувий (73 пр.н.е.) — 127, 128, 370.

Клавдий Германик (10 пр.н.е. — 54 от н.е.) — римски император (41—54) — 363.

Клейнмихел, Пьотър Андреевич, граф (1793—1869) — руски политически деец. Приближен на Николай I. Заема длъжността военен министър и управляващ пътищата, съобщенията и обществените сгради — 561.

Кленарски, спомоществовател от Букурещ — 524.

Климент; Св. Климент; Св. Климент Охридски (ок. 840—916) — най-видният ученик и сратник на Св. св. Кирил и Методий, черковен деец, бележит старобългарски книжовник и педагог. Създател на Охридската книжовна школа — 452, 453.

Клинчаров, Иван Георгиев (1877—1942) — обществен деец, литературен критик, публицист — 565.

Кнеф (Хнум) — древноегипетски бог, бог на р. Нил, създал грънчарското колело, хората, боговете и целия свят — 240.

Книжарница на Хр. Г. Данов и С-ле в Пловдив, в Русчук и във Велес — 538, 539.

Книжевни вести — рубрика в сп. Читалище (1870—1876) — 521.

Книжевни известия — рубрика в Каравеловите вестници Свобода и Независимост — 517, 523, 525, 530, 532, 557.

Кнонлонг, китайски император — 411.

Кноп, Йохан (роден през 1817) — немски химик. Професор (1863) в Лайпцигския университет. Работи в областта на агрономическата химия — 90.

Ковалевски, Егор Петрович (1811—1868) — руски писател и обществеman. Работи в Сибир, пътува из Средна Азия, източните страни, Южна Европа, Африка. Известно време е министър на просветата, шеф на Азиатския департамент в Министерството на външните работи. Основател на Дружеството за подпомагане на нуждаещите се литератори. Автор на пътеписи, исторически и белетристични произведения — 411, 463, 465—467, 548, 549.

Ковачев (Ковачов), Т. — роден в Свищов, живял в Турну Мъгуреле. Заподозрян в шпионство още от В. Левски (вж. Акад Михаил Димитров. Любен Каравелов. Биография. С., 1959, с. 267) — 499, 501, 535.

Ковачева-Вълева, Надежда, литературоведка — 520, 521.

Ковачов, Мих. Ц., ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Ковачов, Тодор, спомоществовател от Крайова — 535.

Ковчег на завета — свещен сандък, в който според Библията се пазели скрижалите на Мойсей. Дължината му била 2 1/2, широчината и височината — 1 1/2 лакътя. В най-старите времена евреите считали, че Яхве се намира над ковчега на завета — 390.

Кодр (Кодър) — според преданията последният цар на Атина (XII—XI в.пр.н.е.). Когато дорийците от Пелопонес нападнали града, делфийският оракул предсказал, че Атина няма да падне, ако неприятелите убият царя. Кодър, предрешен като просяк, предизвикал неприятелските войници и те го убили. Атиняните решили, че занапред няма да имат такъв достоен цар и отменили царската власт. — 300.

Кожухаров, Иван — 506, 507.

Козаров, Ирия Т., ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Козменко, Ирина В. — съветска историчка — 547, 550, 551, 561, 562.

Кой да контролира училищата, статия от Л. Каравелов — 519.

Кокорев, Василий Александрович (1817—1889) — руски търговец на вина, основател на банки, застрахователни дружества и др. Дава материална подкрепа за български студенти в Русия — 465, 468.

Колар, Ян (1793—1852) — чешки поет, филолог, историк. Професор във Виенския университет. Привърженик на идеята за славянско единство — 428.

Колев, Иван, работил известно време в печатницата на Л. Каравелов — 500, 501.

Колес, англичанин — 167.

Колумб Христофор (1451—1506) — испански мореплавател — 65—69.

Кольов — 508.

Комод, Луций Елий Аврелий Марк (161—192) — римски император (180—192). Прочут с жестокостта си. Появява се в амфитеатрите като гладиатор. Удушен от гладиатора Нарцис по поръка от враговете на Комод — 361.

Кондюв, Христо, спомоществовател от Крайова — 535.

Конев, Илия, литературовед — 555.

Конобеев, В. Д. — съветски историк — 559.

Considerations sur les causes de la grandeur et de la décadance des Romains (1734), от Ш. Монтескьо — 374.

Константин — вж. **Кирил.**

Константин (Константин Преславски) (средата на IX в. — нач.на X в.) — ученик на Методий, поет, книжовник — 452.

Константин Багрянородни (Константин VII Багренородни) (905—959) — византийски император (913—959) и писател — 422, 541.

Константин I Велики (285—337) — римски император (от 306). Поддържа християнството, като запазва и езическите култове. Премества столицата във Византион, наречен Константинопол — 370, 374, 401, 424.

Константинова, Божанка, литературоведка — 520, 521.

Константинополска патриаршия — вж. **Цариградска патриаршия.**

Конфуций; Конг-фу-дзе (551—479 пр.н.е.) — китайски философ — 404—406.

Коп, Херман (роден през 1817) — немски химик — 90.

Копержински, К. А. — съветски литературовед — 549, 550, 554.

Коперник, Николай (1743—1543) — полски астроном, математик, лекар. Материали за Коперник са поместени в сп. Читалище, г. III, кн. 10 от 31 юли 1873 — «Николай Копърник. (По Дурдик и К. Крейчи)» от Кръстьо Мирски; във в. Право, г. VII, бр. 44 и 45, 22 януари *1873*, и бр. 3, 31 март 1873 — дописки от Одеса от Младен Николаев — 68, 69.

Копривщица С., 1980, сборник — 517.

Кориолан — според легенда римски патриций и пълководец (V в пр.н.е.) — 338, 339.

Корнелия — римлянка, майка на братята Гракхи — 351, 354.

Короблъов, В. Н. — 551, 553, 574.

Кортюм, Йохан-Фридрих-Христофор (1788—1858) — немски историк, професор в Базел, Берн, и Хайделберг. Автор на много трудове върху античната, средновековната и новата история — 374.

Коскун, Атанас, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Костадинов, Анастас, спомоществовател от Крайова — 535.

Костантанов (Константинов) Спиро — български търговец в Букурещ. Роден в Арбанаси. Известно време участвува в работите на революционната организация. През 1873 става касиер на Добродетелната дружина. Спомоществовател — 491, 523, 529, 534.

Костич, Лаза (1841—1910) — сръбски поет, преводач, драматург. Деец на Омладината. Близък на Каравелов — 482, 558.

Костов, Димитар, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Котленски, Киро спомоществовател от Калафат — 525.

Котленското училище — 530.

Котляревски, Александър Александрович (1837—1881) — руски славист с прогресивни възгледи. Проявява голям интерес и симпатии към българите. Кандидатската му дисертация е на тема «О времени принятия христианской веры болгарами и об участии в этом деле св. Кирилла Солунца». През 1862 е заподозрян във връзки със задгранични революционери, арестуван и задържан пет месеца в Петропавловската крепост. Забранено му е да преподава в държавни учебни заведения. Едва през 1867 е назначен в Дерптския университет. От 1875 ръководи катедра в Киевския университет. Л. Каравелов поддържа близки дружески отношения с Котляревски. Посвещава му разказа си «Турски паша» («Санкт-петербургские ведомости», № 181 205, 1866). В библиотеката на Лайпцигския университет е запазен екземпляр от «Памятники народнаго быта болгар» (1861) изпратен на Август Шлайхер от Котляревски. Вероятно той въвежда Л. Каравелов в руските журналистически среди и е инициатор за избирането му през март 1867 за член-кореспондент на Московското археологическо дружество — 475, 542, 554, 555.

Коурт, мистър — 166.

Коцел (неизв. — 874) — панонски княз (861—874). Воюва срещу франките. Поддържа просветната дейност на Кирил и Методий — 440, 446, 449.

Крадлеков, Ненчо, Л., спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Краев, Стефан Иванович (1857—1916) — военен юрист. Роден в Болград. Завършва Болградската гимназия. Учи в Одеското юнкерско училище и постъпва на руска военна служба. От 1880 служи в българската армия. През 1885 завършва Военноюри-

дическата академия в Петербург. Заема висши длъжности във военносъдебното ведомство, участвува в създаването на българското законодателство — 533.

Краевски, Андрей Александрович (1810—1889) — руски издател и журналист. Редактор на редица вестници. Издател на сп. «Отечественные записки» (1839—1868) — 475, 552, 554.

Крали Марко — феодален владетел (1371—1395), легендарен защитник на християните срещу турските поробители, герой на южнославянския народен епос — 518.

Крас, Марк Луций (ок. 115—53 пр.н.е.) — римски военачалник и политически деец — 357, 358.

Крез — последният лидийски цар (560—547 пр.н.е.). Смятан за най-богатият човек на своето време — 272, 273, 305.

Крейцер (Кройцер), Георг Фридрих (1771—1858) — немски филолог. Професор в Хайделберг. Има трудове върху митологията, литературата и изкуството на стара Гърция, културата на стария Рим, историята на класическата филология — 374.

Крещение болгар или отрывок из болгарской истории. Сочинение, написанное для получения степени кандидата А. К-м, Москва, 1860 — заглавие на преписа, направен от Каравелов и запазен в архива му от кандидатската дисертация на А. А. Котляревски — 542, 555.

Крийг, д-р — 333.

Кримска война (1853—1856) — 551.

Крук, Стойко М. (от с. Цер, Битолско), спомоществовател от Крайова — 535.

Кръстович (Кръстевич), Гаврил Баев (Гандьо Кътьов Баев) (1817—1898) — книжовник и обществен деец. Пише по проблеми на българския език, автор на «История българска. . .» (1869) — 422.

Ксенофонт (вероятно 430—354 пр.н.е.) — старогръцки историк — 319, 321, 322.

Ксеркс (Ксеркс I) (неизв. — 465 пр.н.е.) — перский цар (486—465) — 275.

Кудрявцев, Пьотър Николаевич (1816—1858) — руски историк, писател и обществен деец. Професор в Московския университет (от 1855) — 374.

Кузмовица — 48, 66.

Culturgeschichte der Griechen und Römer (1857—1858, посм.), от К. Ф. Херман — 374.

Куртюв, Спиридон, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Курциус, Ернст (1814—1896) — немски историк и археолог — 333.

Кушев, Михаил, спомоществовател от Браила — 529.

Куюнджич, Милан Абердар (1842—1893) — сръбски поет. Професор по философия във Великата школа в Белград — 475.

Кънчев, поп Минчо (М. К, Стоянов) (1836—1904) — деец на националноосвободителното движение. Сратник на В. Левски. Основава революционни комитети в Старозагорско. Заточеник в Диарбекир. Автор на «Видрица» (1983) и на други записки и спомени — 572.

Кърджала Мустафа, псевдоним на Васил Левски — 493.

Кърсников, Гаврил, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Кършовски, Звездица, спомоществователка от Плоещ — 525.

Кършовски, Иван Попхристов (1839—1914) — деец на националноосвободителното движение, учител, публицист, общественик. Участник в Дядо Николовото въстание (1856), в Първата (1862) и Втората (1867—1868) българска легия. Писар в четата на Панайот Хитов (1867). Учителствува в Гюргево (1868—1870) и Плоещ (1871—1876). Подпомага подготовката на Ботевата чета. Съучредител на Българското книжовно дружество. Издава в Плоещ на румънски език вестниците «Вултурул» (1876—1877) и «Индепенденца национала» (1877). След Освобождението е журналист в София — 495, 525, 565.

Кършовски, Панайот Савов (1839—1941) — публицист, общественик, племенник на Ив. Кършовски — 562.

Кювие, Жорж (1769—1832) — френски природоизпитател — 106.

Кювлиев С., спомоществовател от Букурещ — 523, 529, 534.

Кювлиев, Стефан (неизв. — 1874) — лекар. Завършва Медицинското училище (1868) и Медицинския факултет (1873) в Букурещ. Лекар в Бесарабия и Сливен — 529.

Л

Л. Драгньо — псевдоним на Л. Каравелов, подпис — 496.

Л. Каравелов и И. А. Худяков, изследване от Л. Ерихонов — 520.

Л. К-в, подпис на Л. Каравелов — 554.

Л. Куручешмелъ — подпис, псевдоним на Л. Каравелов — 294.

Лавоазие, Антоан Лоран (1743—1794) — френски химик, един от основателите на съвременната химия — 74, 75, 91.

Лаврентий — ученик на Кирил и Методий според 12 глава на Пространното житие на Климент Охридски от Теофилакт Охридски. На друго място в житието вместо Лаврентий е посочен Сава. Не е изяснено дали Сава и Лаврентий са едно и също ли-

це или става дума за двама ученика на Кирил и Методий —452.
Лавров, Пьотър Алексеевич (1856—1929) — руски славист. Специалист по старобългарски, староруски и др. писмени паметници, които издирва, издава и изследва палеографски. Заедно с В. Н. Шчепкин довършва двутомния «Речник на българския език по паметници на народното творчество и произведения на най-новия печат» на А. Л. Дювернуа. Автор на трудове за Кирил и Методий и старобългарската писменост — 548.
Лазаров, Гаврил, спомоществовател от Крайова — 530.
Лазаров, Костаки, спомоществовател от Букурещ — 524.
Лазаров, П., спомоществовател от Букурещ — 524.
Лазаров, Панайот, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Ламански, Владимир Иванович (1833—1914) — руски историк, славянофил, панславист. Автор на трудове по славянска филология, палеография, етнография — 469, 474, 513, 551, 553, 574.
Ламарк, Жан Батист (1744—1829) — френски природоизпитател, предшественик на Ч. Дарвин — 106.
Лангле, ориенталист — 238.
Ландфрид — баварски епископ, замесен в процеса срещу Методий през 870 — 544.
Лао-дзи (Лаодзъ) — според предание китайски философ, живял през VI—V в.пр.н.е. Някои изследователи приемат, че книгата «Лаодзъ» («Дао Де-дзъ») (IV—III в.пр.н.е.) е запис на учението му даосизъм — 404.
Лапир, ориенталист — 262.
Лаплас, Пиер Симон (1749—1827) — френски астроном — 147.
Ласен, Християн (1800—1876) — норвежки санскритист, историк и археолог — 238.
Ласепед, Бернард, граф (1756—1825) — френски природоизпитател и държавен деец — 106.
Лев. (Левит), книга от Стария завет — 414.
Лев (Лъв) — бащата на Кирил и Методий — 427.
Леви — може би **Морис Леви** (роден през 1833) — астроном. Автор на съчинения по въпроси на рефракцията и аберацията — 85.
Левингстон (Ливингстън), Дейвид (1813—1873) — шотландски пътешественик, изследовател на Африка, мисионер, лекар — 171.
Левино коляно, Левитово коляно — едно от 12-те еврейски племена. Според Библията негов родоначалник е Левий, син на Яков — 378, 379, 384, 388.
Левски (Лъвски), Васил (1837—1873) — 490—493, 563—565.
Леков, Дочо, литературен историк — 520, 521, 528, 548, 556, 557, 566, 570.

Лекове срещу любовта, трактат от Овидий — 368.
Леман, Йохан-Готлиб (неизв. — 1767) — теолог. През 1761 е определен за професор по химия в Санктпетербургската академия на науките. Има трудове върху фосфора, кобалта и пр. — 90,
Лео — вероятно **Хенрих фон Лео** (1799—1878) — немски историк — 402.
Леонардо да Винчи (1452—1519) — 106.
Леонид (508—480 пр.н.е.) — спартански цар (488—480 пр.н.е.) — 310.
Лепид — римски пълководец, консул и военен легат. През 42 пр.н.е командува 20 легиона в Африка. Умира в изгнание (13 пр.н.е.). — 359.
Лепциус (Лепсиус), Рихард (1810—1884) — немски египтолог, професор в Берлинския университет. Създава Египетския музей в Берлин. Автор на трудове главно за стария Египет — 225.
Les Etat Unis d'Europe вестник — 13.
Les juifs dans le Moyen âge (Париж, 1834; друго издание в 1844), от Г. Б. Депинг — 402.
Les Juifs en France, en Italie et en Espane (Париж, 1861) от Бедарид — 402.
Летопис Матице српске, периодично издание — 555, 558, 573.
Лех — легендарен родоначалник на поляците, основател на полската държава, брат на Чех — 422.
Либенов, Стойчо — вж. **Каравелов, Стойчо Любенов.**
Либих, Юстус (1803—1873) — немски химик, един от създателите та агрохимията — 90, 106, 522.
Ливий (Ливий Друз) (II в.пр.н.е.) — римски народен трибун, другар на Гай Гракх. С предложението си да се създават нови земеделски колонии в Южна Италия се противопоставя на Гракх и намалява неговата популярност — 353.
Лизандър (неизв. — 395 пр.н.е.) — спартански пълководец. Унищожава атинския флот при Егоспотами (405 пр.н.е.), превзема Атина (404 пр.н.е.) — 316, 317.
Ликург (IX—VIII в.пр.н.е.) — легендарен спартански законодател — 294—299, 302.
Линей, Карл (1707—1778) — шведски природоизпитател. Систематизира растителния и животинския свят — 106.
Линч, лице — 199.
Литературна история (1977 — продължава) — литературна поредица, издание на Иститута за литература при БАН — 570, 574,
Литературна мисъл (1957 — продължава) — списание за естетика,

литературна история и критика; орган на Института за литература при БАН — 557, 566.
Лициний (Гай Лициний Калв Столон) — римски трибун, избран през 377 пр.н.е. — 341.
Лудвиг Немски (ок. 804—876) — крал на Източното франкско кралство (843—876). Прави многократни опити да завладее земите на западните славяни и особено Моравското княжество — 544.
Лукакевич, В., спомоществовател от Браила — 529.
Лукиан (120—190), сатирик на късното римско общество — 368.
Лукул (ок. 117—56 пр.н.е.) — римски пълководец — 357.
Лъвски Васил — вж. **Левски, Васил.**
Любен Каравелов... (М., 1980), от Л. Воробьов — 521, 567, 569.
Любен Каравелов (С., 1925), от Иван Клинчаров — 565.
Любен Каравелов, очерк от Стойко Божков — 521.
Любен Каравелов (1869—1870), статия от Крумка Шарова — 517.
Любен Каравелов. Биография. (С., 1959), от Михаил Димитров — 521, 567.
Любен Каравелов в предосвобожденската ни детска литература, статия от Надежда Ковачева-Вълева — 520.
Любен Каравелов — живот, дело, епоха (С., 1964), от Михаил Арнаудов — 521.
Любен Каравелов за естествознанието, статия от Нели Бъчварова — 520.
Любен Каравелов за значението на природните науки в общественото развитие, глава от труда на Нели Бъчварова «Природонаучните знания и книжнина през Българското възраждане» (С., 1982) — 520.
Любен Каравелов и западното просветителство, студия от Дочо Леков — 520.
Любен Каравелов и историята на Българското възраждане, статия от Крумка Шарова — 517.
Любен Каравелов и литературата за деца през Възраждането, кандидатска дисертация от Петър Парашкевов — 537.
Любен Каравелов и някои въпроси на старата българска литература, статия от Боню Ангелов — 543.
Любен Каравелов и някои проблеми на детската литература, статия от Койка Попова — 520.
Любен Каравелов и революцията, студия от Крумка Шарова — 517.
Любен Каравелов и русское общество, студия от Л. Ерихонов — 556, 567, 569, 570.
Любен Каравелов като редактор на П. Хитовата книга «Моето пътуване по Стара планина», студия от Светла Гюрова — 566.

Любен Каравелов, ноември 1837 — януари 1879. С., 1947 — единичен лист — 547.
Любен Каравелов — преводач, студия от Дочо Леков — 520, 528.
Любен Черния, превод на псевдонима Amy Black — 536.
Любовно изкуство, трактат от Овидий — 368.
Люис — може би **Дж. Хенри Луис** (1817—1878) — английски писател и учен — 106.
Лясковското училище — 530, 535.
Лясов, Н. М., спомоществовател от Олтеница — 535.

М

Мавров, Иван — учител. Завършва Болградската гимназия (1876) и (като неин стипендиант) Новоросийския университет в Одеса (1879) — 533.
Магабарата (Махабхарата) — епос на индийските народи — 238.
Магелан, Фернандо (ок. 1480—1521) — португалски мореплавател — 68.
Маглешки, Иванчо Атанасов, спомоществовател от Браила — 524.
Мадам Предеч (Бредеч) — 485, 561.
Майстори на превода. Творчески портрети на видни български преводачи (С., 1984), сборник — 520.
Макавеи — Юда Макавей и братята му, борци срещу властта на Селевкидите над евреите — 394, 397.
Макарий, митрополит (Михаил Петрович Булгаков) (1816—1882) — руски богослов и историк. Автор на «История на руската църква» (2 тома), «Догматическо богословие» и др. — 435, 544.
Македонски, Христо Николов (Христо Македончето) (1835—1916) участник в националноосвободителното движение. Роден в с. Горни Тодорак, Кукушко. До 1860 се занимава с търговия. Хайдутин в четата на Стоимен войвода в Малешевската планина. Участник в Първата (1862) и Втората (1867—1868) българска легия в Белград и в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа (1868). По поръчка на Раковски заедно с П. Стоянов организира малка чета, с която обхожда българските земи (1864—1865). Участвува в подготовката на Старозагорското (1875) и Априлското въстание (1876). През Сръбско-турската война (1876) е четоводец на български доброволци. Автор на ценни спомени — «Записки на Христо Н. Македонски» (1896, второ издание 1973) — 509, 572.
Максимилиан (240—310) — римски император (286—305, 307—310) — 364.

Маламенов, Димитър, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Мамонтов, московчанин — 468, 469.

Манафов, Иван (1843—1877) — търговец и публицист, един от основателите на читалището в Габрово и негов председател. През 1866 емигрира; живее във Виена, Букурещ, Галац. Подпомага материално учебното дело — 489.

Ману — според индийската митология прародителят на кората — 232, 236, 237.

Манчов (Манчев), Димитър (Драган) Василев (1824—1908) — книжовник, книгоиздател — 511.

Марий, Гай (ок. 157—86 пр.н.е.) — римски пълководец и политически деец. Консул (107, 104—100, 86 пр.н.е.) — 355, 356.

Маринов, Стамат, спомоществовател от Букурещ — 534.

Маринов, хаджи Параскева, спомоществовател от Плоещ — 525, 530, 536.

Марков, Сава, спомоществовател от Браила — 533.

Маркович (Марков), Теофил (от с. Вранещица), спомоществовател от Крайова — 530, 535.

Марс, планета — 111.

Матица српска — сръбско книжовно и културно дружество. Основано през 1826 в Пеща. През 1864 седалището му се премества в Нови Сад. Издава повече от 1000 книги, «Летопис» (над 375 книги) и три поредици от научни сборници — за наука, природни науки, литература и език — 477, 555, 556, 558.

Матич, Димитрие (1821—1884) — сръбски културен деец. Завършва право и философия в Хайделбергския университет. През 1868—1872 е министър на просветата — 470.

Махисхасура, индийски митически герой — 224.

Мацини, Джузепе (1805—1872) — италиански революционер — 16, 17, 569.

Меадовс (Медоус), синолог — 411.

Медлер, Йохан Хенрих (1794—1874) — немски астроном — 147.

Мелхиседек — библейска личност. В книгата Битие е наречен цар Салимски и «свещеник на Бога Всевишни» — 377.

Меркурий, планета — 111, 155.

Месечина (Луна) — 40—44, 48—63, 70, 71, 143, 148, 186, 258, 260, 285.

Методий (ок. 815—885) — 423—431, 433, 434, 437—454, 473, 542—555.

Мил, Джон Стюарт (1806—1873) — английски икономист, публицист, философ — 500.

Миланкович, сръбски адвокат — 470, 471, 479.

Милер, Орест Фьодорович (1833—1889) — руски фолклорист, литературовед, общественик. Професор по история на руската литература (1870—1887). Привърженик на митологическата школа във фолклористиката — 475, 511, 513, 573, 574.

Милетич, Светозар (1826—1901) — сръбски политически деец, един от ръководителите на лявото крило в Омладината — 483, 558, 560.

Милитар, Трива — ръководител на Ръкописното отделение на Матица српска в Нови Сад — 555, 556.

Миличевич, Милан (1831—1908) — сръбски писател и етнограф, последовател на Вук Караджич — 471, 476.

Милн Едварс, Анри (1800—1885) — френски зоолог. Известен с трудовете си по систематика, сравнителна анатомия, физиология на животните и по морска фауна — 91.

Милош Обренович (1780—1860) — сръбски княз (1815—1839, 1858—1860). През тридесетте години на XIX в. поощрява освободителните движения в северозападните български земи с користната цел да стане посредник между въстаниците и Високата порта, за да получи привилегии — 459, 546.

Милтияд (Милтиад Млади) (ок. 550—489 пр.н.е.) — атински държавник и пълководец — 307, 308.

Минг (Мин) — китайска династия (1368—1644) — 405.

Министерство на външните работи на Русия — 550.

Министерство на вътрешните работи на Русия — 569.

Минков, Костантин, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Минков, Николай, спомоществовател от Болград — 528.

Минков, Танас Г., спомоществовател от Букурещ — 524.

Минков, Филип Г., спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 533.

Минкова, Лиляна, литературоведка — 520, 521, 528, 548.

Минов, Арсения, спомоществовател от Крайова — 535.

Минчов, Атанас, спомоществовател от Манчестър — 530, 535.

Мира, звезда; при наблюдението ѝ за първи път е забелязана промяна на светлината — 147.

Митанов, Михаил (от Битолско), спомоществовател от Крайова — 530, 535.

Митанович, Михаил, спомоществовател от Крайова — 524.

Митридат VI Евпатор (132—63 пр.н.е.) — цар на понтийската държава (от 121 пр.н.е.). Води войни с Рим (88—84, 83—81, 74—63) — 356.

Митридатовата война — вероятно Първата Митридатова война (88—84 пр.н.е.), водена срещу Рим от понтийския цар Митридат

VI Евпадор, който е победен от Сула (84 пр.н.е.) — 203.
Митфорд (Митфърд), В., изследовател на античността — 333.
Mithologie der griechischen Stämme (1857), от Х. Д. Мюлер — 333.
Михаил III (840—867) — византийски император (842—867). Води неуспешна война срещу България (863). Със склюцения мирен договор се установява границата между двете държави и се предвижда българите да приемат християнството от Византия. Императорът става кръстник (по делегация) на княз Борис I — 431, 432, 435, 436, 441, 544.
Михаил Обренович (1823—1868) — сръбски княз (1839—1842 и 1860—1868). Съдействува на Г. С. Раковски да създаде Първата българска легия в Белград (1862). Използува българското националноосвободително движение в интерес на Сръбското княжество. Каравелов неоснователно е заподозрян като участник в убийството му, арестуван е и е затворен. На 4 януари 1869 е освободен поради недоказаност на обвинението — 459, 546, 553, 556.
Михайлов, Георги, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Михайлов, Николай, спомоществовател от Плоещ — 536.
Михайлов, П. — руски книжовник, автор на учебници. Негова книга е свободно преведена от Хр. Ботев под заглавие «Уроци за първите четири аритметически правила и за счетовете» (Букурещ, 1873) — 506, 571.
Михайлов, С., спомоществовател от Манчестър — 530, 535.
Михал Йордан, спомоществовател от Букурещ — 524.
Михал, Петар, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Михов, Мар., полковник, директор на Музея на руско-българската бойна дружба в София — 554.
Мишайков, Петър — участник в националноосвободителното движение. Роден в Битоля. Участвува във Втората българска легия в Белград (1867—1868). След разпущането ѝ държи заедно с брат си хан в Турну Мъгуреле. Председател на българския революционен комитет в града. Присъствува на общото събрание на БРЦК (12 август 1875). Сратник и приятел на П. Хитов. Помага в подготовката на Априлското въстание (1876), в организирането на Ботевата чета. Събира български доброволци за Сръбско-турската война (1876) — 509, 525.
Мишац — 481.
Млада България — политически кръг сред българската емиграция в Румъния. Възниква през 1869 като наследник на Тайния централен български комитет. Повечето от дейците му са за дуалистично решаване на националния въпрос, но на практика участвуват и в революционни акции. Л. Каравелов и В. Левски, въпреки че не споделят възгледите на «Млада България», временно се присъединяват към нея, използуват печатните ѝ органи (в. «Народност» и в. «Тъпан»), нейните връзки с революционни среди в Европа, материалната ѝ помощ — 484.

Млада Србадија (1870—1872) — сръбски омладински вестник за наука и литература. Излиза в Нови Сад. Редактор — Антоние Хаджич — 481.
Младенов, Иван, спомоществовател от Калафат — 481, 530, 534.
Млечен път — милиарди звезди, галактики, които се виждат като слабо светеща ивица върху ясно небе — 63, 71.
Моето пътуване по Стара планина и животописанието на някои български стари и нови войводи. Написал Панайот Хитов. (Издадена под редакцията на Л. Каравелов) (Букурещ, 1872)— 564, 566, 567.
Мойсеев закон; Мойсееви постановления — десетте заповеди, дадени според митологията на юдаизма на Мойсей от бог Яхве (Йехова). Към тях се прибавени много предписания от юридически, морален и ритуален характер — 381, 382, 387, 391, 398, 401.
Мойсей — библейски древноеврейски пророк и законодател — 255, 378, 379.
Мокерс (Моверс), Франц Карл (1806—1856) — немски ориенталист и богослов. Изучава религията, политическата история, държавното устройство, търговските връзки на Финикия — 259.
Молешот, Якоб (1822—1893) — немски физиолог и философ, вулгарен материалист — 106, 522.
Молох — според религията на Финикия и Картаген свиреп бог, на когото се принасяли човешки жертви (главно деца) — 259, 369, 387, 415.
Момсен (Момзен), Теодор (1817—1903) — немски историк и юрист. Автор на 1513 съчинения по история на древния Рим и по римско право. В основния си труд «Римска история» (1854—1856) излага военно-политическата история на Рим до 46 пр.н.е. и прави преглед на историята на римските провинции. Нобелов лауреат (1902) — 374.
Монголфие, братя: Жозеф-Мишел (1740—1810) и **Жак-Етиен** (1745—1799), французи. Изобретяват въздушния балон (1783), парашута (1784) и др. — 102.

Монтескьо, Шарл (1689—1755) — френски просветител и социолог — 374.

Monuments anciens et modernes de l'Hindostan (Париж, 1813), от Лангле — 238.

Московски университет — първият руски университет, основан през 1755 — 549, 553.

Московские ведомости (1756—1917) — руски вестник. Редактор — М. Н. Катков — 465, 467, 468, 473, 503, 504, 549.

Московско археологическо дружество — основано през 1864. През 1867 Л. Каравелов е избран за негов член-кореспондент — 476, 555.

Мощца — 482.

Мумджиев, Кирил Иванов, спомоществовател от Браила — 533.

Мусират, Джеймс (1793—1886) — английски химик, един от създателите на химическата промишленост — 90.

Мънзов, Иван Иванов (1848—1918) — книжовник. Редактор (1875) на в. «Тъпан». Сътрудничи на периодичния печат, автор на учебници и речници. Пише срещу Л. Каравелов — 497, 509, 566.

Мънзов, Игнат, спомоществовател от Браила — 529.

Мюлер, Йоханес Петер (1801—1858) — немски природоизпитател и физиолог — 106.

Мюлер, Карл-Отфрид (1797—1840) — немски историк. Автор на първото систематизирано ръководство по археология и на много трудове по история на древните народи, на литературата и изкуствата им — 333.

Мюлер, Макс (1823—1900) — английски филолог-санскритолог, историк на литературата и религията. Негови трудове са изучавани подробно от Г. С. Раковски — 238.

Мюлер, Х. Д., изследовател на гръцката религия и митология — 333.

Н

N. — инициал; вероятно така е означен **Нечаев, Сергей Генадиевич** — 504.

На българите е потребно знание и положителна наука, статия от Л. Каравелов — 518.

Набонед (Набонид) — вавилонски цар (556—539 пр. н. е.). Извършва голямо строителство, възстановява с археологическа точност стари храмове. При него Вавилон е превзет от персийския цар Кир — 262.

Набопаласар (Набополасар) — пълководец при асирийския цар Сарак. Изпратен да потуши въстание във Вавилония, той се отказва от Асирия и става вавилонски цар (626—605), основател на халдейската династия — 262, 399.

Наботков, Венко — български емигрант в Зимнич, участник в националноосвободителното движение, спомоществовател — 529, 534.

Навуходоносор I — вавилонски цар (ок. 1150 пр. н. е.) — 262.

Навуходоносор II — вавилонски цар (604 —562 пр. н. е.). При него вавилонското царство достига най-голямо могъщество — 259, 262, 389, 392.

Налбантов, Г. К. — 528.

Нам трябват барут и книги, пушки и читалища, статия от Л. Каравелов — 518.

Нанев, Иван Христов (от Казанлък), спомоществовател — 542.

Наполеон III (Луи Наполеон Бонапарт) (1808—1873) — френски император (1852—1870) — 8.

Наришкин, Александър Алексеевич (неизв. — 1916) — държавен деец. Участник в Югославянския благотворителен комитет, учреден в Белград през 1877, в който е влизал и Л. Каравелов. Дълго е председател на Петербургския славянски благотворителен комитет — 514.

Narodne novine — хърватски вестник. Излиза от 1835 в Загреб под название «Новине хорватске». Сменя няколко пъти наименованието си. От 1849 — «Народне новине» — 473.

Народополезно дело. 100 години от излизането на Каравеловата «Детска библиотека», статия от Божанка Константинова — 520.

Наука за небето и земята, кн. I — вариант на заглавието на брошурата «Разкази за небето и земята» — 523.

Наум (Наум Охридски) (ок. 830—910) — старобългарски книжовник, пряк ученик на Кирил и Методий — 452.

Наумов, Коста, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Наумов, Симон (от Битолско), спомоществовател от Крайова — 530, 535.

Начало — политически вестник, замислен през 1878 от Л. Каравелов и Н. Живков; не е излизал — 512, 514, 574.

Начович, Григор Димитров (1845—1920) — български книжовник, публицист, държавен деец — 481, 558.

Наше время (1860—1863) — руски политически и литературен вестник. Излиза в Москва. Редактор (1861—1862) — Н. Ф. Павлов — 465, 467, 468.

Нашите училища трябва да приготовляват честни граждани, статия от Л. Каравелов — 519.

НБКМ — Народна библиотека «Кирил и Методий» в София — 522, 531, 543, 546, 547, 555, 558, 561—565, 567, 568, 570—574.

Негович, Димитар, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Неда (на руски език 1861, на български език 1872), повест от Л. Каравелов — 465, 467.

Неделкович, Т. — 482.

Недю Янко Г., спомоществовател от Гюргево — 529, 534.

Недялков, Каменко, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Неемий — според Библията еврейски църковен деец; приписва му се авторството на част от Стария завет: Книгата на Неемий в III част («Писания») на Стария завет — 392, 398.

Независимост (1873—1874) — вестник, продължение на Свобода (от бр. 23, 23 февруари 1873). Редактор — Л. Каравелов — 503, 506, 518, 522, 525, 532, 537, 543, 566, 568, 571.

Немезида — в древногръцката митология богиня на съдбата; покъсно — на възмездието — 308.

Ненков, Стоян, спомоществовател от Олтеница — 535.

Ненов (Нетов), Тодор, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Ненчов, Хр., спомоществовател от Олтеница — 535.

Неофити (1857) — поема от Т. Г. Шевченко. Л. Каравелов заедно с И. Г. Прижов превежда част от нея (вж. Из архива на Любен Каравелов. Ръкописи, материали и документи. Подбрали и подготвили за печат Д. Леков, Л. Минкова, Цв. Унджиева. С., 1964, с. 505—521) — 424.

Нептун, планета — 111.

Нерва (30 или 35—98) — римски император (96—98) — 368.

Нерон, Клавдий Цезар (37—68) — римски император (54—68) — 361, 362, 395.

Нестор: Неня — син на А. А. Котляревски — 475, 555.

Нетк., Ц., спомоществовател от Олтеница — 535.

Нехао — египетски фараон от XXVI династия (610—594 пр. н. е.) — 251, 262.

Нечаев, Сергей Генадиевич; Иванов (1847—1882) — участник в руското революционно движение. След студентските вълнения в Петербург през пролетта на 1869 избягва в чужбина. Връща се през есента. Организира тайно дружество «Народна разправа». Терорист. Не се спира пред мистификации и провокации. През 1869 убива в Москва студента И. И. Иванов заради подозрения в предателство. Емигрира. В Швейцария е арестуван (1872) и е предаден на руското правителство. Осъден е на 20 години каторга; умира в Петропавловската крепост. Прототип (заедно с Бакунин и др.) на герои на Достоевски от «Бесове». Нечаев е имал връзки с българската революционна емиграция, включително и с Каравелов — 497, 503, 504, 567, 569.

Нешов, Бойко, спомоществовател от Браила — 529.

Нещастная от Тургениева — повестта «Несчастная» (1869) от Иван Сергеевич Тургенев — 500, 508.

Нибур, Бартолд Георг (1776—1831) — немски историк, специалист по античността. Основният му труд е «Римска история» (3 тома, недовършена); проследява историята на Рим до 241 пр. н. е. — 374.

Нибур, Маркус-Карстен-Николай (1817—1860) — пруски държавен деец и писател. Автор на съчинение по банково дело и на «История на Асирия и Вавилон» — 262.

Ние осъждаме бездарността в литературата и недостатъците в училищата, статия от Л. Каравелов — 519.

Ник., Кост., спомоществовател от Олтеница — 535.

Никитин, Сергей А. — 558, 562.

Николаев, Н. С., спомоществовател от Браила — 529.

Николай I (неизв. — 867) — римски папа (858—867). Стреми се Рим да първенствува над другите християнски центрове. Влиза в остър конфликт с цариградския патриарх Фотий; стига се до скъсване на връзките с Константинопол. Изпраща католически мисионери в България (866). През 867 повиква Кирил и Методий в Рим. Умира преди пристигането им — 432, 445—447, 544.

Николов, Ванко, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Николов, Василие, спомоществовател от Олтеница — 535.

Николов, Драган, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Николов, Желязко, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Николов, Найден. Роден в Бургас. Завършва Робърт колеж в Цариград (1869). През 1874 работи в търговската къща на Евлоги Георгиев в Букурещ. Касиер на българския клуб в Букурещ (създаден през 1877). Спомоществовател — 523, 529, 534.

Николов, Симеон, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Николов, Стоян, спомоществовател от Бакъу — 528, 532.

Николов, Тодор, спомоществовател от Олтеница — 535.

Николов, Христо, спомоществовател от Крайова — 530.

Николов, Цеко, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Николова, Райна М., дъщеря на Бранислав Велешки — 563.

Николович, Нико, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Новакович, Стоян (1842—1915) — сръбски писател, литературен

историк, политически и държавен деец (вж. в това издание т. VI, с. 626) — 477.

Нови данни за връзките на Каравелов, Друмев и Жинзифов с Българското книжовно дружество, публикация от Дочо Леков — 556, 557.

Нови материали за Любен Каравелов, студия от И. Д. Забунов — 558, 566, 569.

Новиков, Евгени П. — руски политически деец и учен. Славянофил. Работи в руското посолство в Цариград, посланик в Атина (от 1865), дипломатически представител във Виена — 461.

Новороссийский телеграф (1869—1903) — руски вестник с подчертана либерална насока (до 1875). Излиза в Одеса. Редактори-издатели: К. Карамишев, А. Серебренников, М. П. Озмидов и др. Каравелов му сътрудничи през 1869 — 480, 482, 557, 559, 569.

Новоселски, Тончо — от Ново село, Русенско; спомоществовател от Букурещ — 524, 529.

Нойков, Христо, спомоществовател от Манчестър — 535.

Нютон, Исак (1642—1727) — английски физик, математик, астроном — 69, 70, 106.

Няколко документа за книжовната и литературната дейност на български емигранти в Румъния през 70-те — 90-те години на XIX в., публикация от Николай Жечев — 570, 574.

О

О времени принятия християнской веры болгарами и об участии в этом деле св. Кирилла Солунца; Покръстването на българите — дисертация на А. А. Котляревски — 477, 542, 555.

О Кирилле и Мефодии и тысячелетней их годовщине, статия от А. Ф. Гилфердинг (Кирилло-Мефодиевский сборник. М., 1865, с. 145—208) — 441, 544.

О свободе (On Lyberty, 1861), от Дж. Ст. Мил — 500.

Обзор истории славянских литератур (Спб, 1865), от А. Н. Пипин и В. Д. Спасович — 426.

Обретенов, Никола Тихов (1849—1939) — деец на националноосвободителната борба. Участник в четата на Хр. Ботев. Заточеник в Акя — 563, 564.

Общеславянская азбука, с приложением образцов славянских наречий (Спб, 1871), от А. Ф. Гилфердинг — 561.

Общество за разпространение на полезни книги, в Русия — 522.

Общество истории и древностей российских (ОИДР) (Императорское московское общество истории и древностей российских) — най-старото руско историческо дружество; основано през 1804 в Москва. Издава исторически и литературни руски и славянски паметници, организира изследвания — 548.

Общи, Димитър (Димитър Николов Косовац) (ок. 1835-1836 — 1873) — участник в националноосвободителното движение. Самоволно организира арабаконашкия обир на турската пощенска кола (22 септември 1872), който довежда до провал във вътрешната революционна организация — 493, 563.

Обявление (Букурещ, 1 август 1874), от Л. Каравелов — 522.

Обявление, във в. Независимост, г. III, бр. 42, 7 юли 1873, с. 337—532.

Обявление, във в Свобода, г. II, бр. 22, 13 ноември 1871, с. 176—523.

Овидий (43 пр. н. е. — 17 от н. е.) — римски поет — 368.

Одески университет, Новоросийски университет (осн. в 1865) — 498.

Одисей — герой от поемата «Одисея» — 285.

Одисея, поема, приписвана на Омир — 286, 303, 333.

Одлинг (Оудлинг), Уилям (1829—1921) — английски химик. Професор в Оксфордския университет (1872—1912). Основните му трудове са в областта на теоретичната химия — 90.

Октавий, Марк — римски народен трибун (133 пр.н.е.). Обявява се против аграрния закон на Тиберий Гракх — 351.

Октавий; Октавиан — вж. **Август, Гай Октавиан.**

Олимпийски игри — общогръцки празненства и състезания, устройвани в Олимпия в чест на Зевс на всеки четири години (от 776 пр.н.е. до 394 от н.е.) — 288, 289, 319.

Олтенишкото българско училище — основано през 1874 — 542.

Омихунд, търговец — 165.

Омладина (Обединена сръбска младеж) — общосръбска организация, основана през 1866 в Нови Сад — 560.

Омладинска заједница (У Београду, 1867, in 8⁰, 190 с.), сборник — 476.

Омладински календар, от Стоян Новакович — 476.

Оногост — 441.

Оперт, Жул (роден през 1825) — френски асиролог, професор в Колеж дьо Франс. Въвежда филологическия метод в асирологията — 262.

Опыт исторической грамматики русского языка (1858), от Ф. И. Буслаев; претърпява няколко издания под заглавие «Истори-

ческая грамматика русского языка» (1863, 1868—1869 и др.) — 561.
Опыт областного великорусского словаря, изданным II отдением Императорской Академии наук (Спб, 1852) — 547.
Ормузд — върховен бог в зороастризма; олицетворение на доброто и съзидателното начало — 264, 265.
Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане (С., 1978), изследване от Лиляна Минкова — 548.
Оскулати, лице — 144.
Осми събор — Ватиканският събор (1869—1870), който окончателно утвърждава абсолютната власт на папата и догмата за неговата непогрешимост — 518.
Отворено писмо до д-р Светозара Милетича, от Л. Каравелов — 483, 560.
Отдел по вътрешните работи в България — отдел при Временното руско управление в България — 512, 573.
Отец Агатангел — 164, 177.
Отечественные записки (1839—1884) — руско научно-литературно и политическо списание. Излиза в Петербург. До 1868 е издавано от А. А. Краевски — 472.
Отечество (1869—1871) — вестник, печатен орган на Добродетелната дружина — 557.
Отечество (1884—1885) — вестник, орган на Консервативната партия. Редактори: А. П. Шопов и П. Кисимов. Насочен срещу правителството на Петко Каравелов и срещу Л. Каравелов — 572.
Отто-Грегам (Греъм), Томас (1805—1869) — английски химик —90.
Офенберг, Хенрих Хенрихович, барон (1835—неизв.) — руски дипломат. Като генерален консул на Русия в Букурещ (от средата на 60-те години на XIX в. до 1873) укрепва руското влияние сред балканските народи. Действува пред румънското правителство да забрани преминаването на български чети в България. Полага усилия да се създаде таен комитет на «старите» (Хр. Георгиев, Г. Шопов, Ив. Кишелски), който да ръководи националноосвободителното движение в руслото на руската дипломация — 482, 484, 485, 498.
Ох — син на персийския цар Ксеркс I — 275.
Охазия (Охозия) — израелски цар (905—904 пр.н.е.) — 379.
Охридска екзархия — вж. **Първа Юстинияна.**
Охридски манастир — 452.
Очерк путешествия по Европейской Турции (Ученые записки Казанского университета, кн. III, 1848; отделно издание — М., 1877), от В. И. Григорович. Българското фототипно издание от руското издание от 1877 има заглавие «Очерк за пътешествие по Европейска Турция», С., 1978 — 513, 546, 574.

П

П, Никифоров, Сава (от Севлиево), спомоществовател от Букурещ — 534.
П.Т., инициали — 476.
Павел, апостол — 362, 398.
Павло, Никифор, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Павлов, Димитар, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Павлов, П., спомоществовател от Бекет — 528, 533.
Павлович, Цветко Спиров (1839—1867) — участник в българското националноосвободително движение. По произход е сърбин. Другар на Никола Войводов. Избран за подвойвода на подготвяната от двамата чета (1867). Убит в престрелка с турски войници и полицаи на парахода «Германия», с който пътува към сборния пункт на четата — гр. Радуевац (Сърбия), в русенското пристанище — 560.
Палас, учен — 106.
Палаузов, Костадин (Константин) Николаевич — български търговец в Одеса. Един от основателите (1854) и дейните членове на Одеското българско настоятелство — 457—459, 460.
Палаузов, Николай Христофорович (1819 или 1821—1899) — обществен и просветен деец. Роден в Габрово. Завършва Ришельовския лицей в Одеса (1842). Чиновник в Одеската митница (1842—1899). Основател и председател (1854—1899) на Одеското българско настоятелство. Чрез статии в руския печат, доклади и пр. се стреми да привлече вниманието на руската общественост към освобождението на България. Издействува стипендии за българи в руски учебни заведения. Помага да се събират, превеждат и отпечатват книги за България. Превежда от руски език «Жизнеописанието на Юрия Ивановича Венелина» (1851). От 1860 е попечител на Габровското училище — 460, 480, 546, 557.
Памятники народнаго быта болгар. . . (Москва, 1861), от Л. Каравелов — 462, 463, 465, 467, 547, 548.
Пандурски, Недялко Д. (1843—1874) — издател и книжовник, емигрант в Румъния. Родом от Трявна. Продава картини от полския художник Хенрих Дембицки, печата литографии с революционни мотиви, съставя учебници. Издава в Букурещ по-

веста на Л. Каравелов «Войвода» (1870) и преводът ѝ на румънски език. Спомоществовател — 496, 508, 524, 529.
Паничков, хаджи Димитър Николов (ок. 1808 или 1810—1909) — печатар и книгоиздател. През 1861 става собственик на печатница в Цариград. Издава сп. Български книжици; напечатва брошура против гръцките владици и султана, заради което е заточен в Мусул, Мала Азия (1863). Успява да избяга и се установява в Браила (1864), където купува печатница «Съединение» на Д. Войников. През 1868—1877 с активното съдействие на Паничков се издават 31 книги, 15 вестника и списания, между които в. Хъш (1868), в. Кукуригу (1870), в. Хитър Петър (1870—1874), Ботевият в. Дума на българските емигранти (1871) и др. — 571.
Панов, Гълаб (Олимпий) Спиридонов (1852—1887) — участник в националноосвободителното движение, военен деец. Член и секретар на БРЦК (1872—1874), член и подпредседател на Българското централно благотворително общество (БЦБО). Близък сратник на В. Левски, Л. Каравелов, Хр. Ботев — 524, 529, 563, 564, 571.
Панов, Павел Спиридонов (неизв. — 1890) — офицер. Роден в с. Шоп Тайраклии, Бесарабия. Брат на Димитър и Олимпий Панови. Завършва Болградската гимназия. Опълченец в Руско-турската освободителна война (1877—1878). След Освобождението служи в българската армия — 533.
Пансинов, Иванчу, спомоществовател от Браила — 533.
Пантелиев, Тома, спомоществовател от Турну Мъгуреле — 530, 536.
Панто — 502.
Панчев, Т. — 546.
Панчева, Мара Ив., дъщеря на Иван Драсов — 564.
Папалардо, барон — 124.
Папалигов, Г. Т., спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Парашкевов, Петър, литературовед — 520, 521, 528, 536, 537.
Парменион — най-опитният пълководец на Александър Македонски. Винаги вървял начело на фалангата. Убит през 330 пр.н.е. за участие в заговор срещу Александър Македонски — 331.
Партенон — храм на богинята Атина Палада Партенос (девица) на Акропола в Атина — 314.
Паскалев, Х. А. спомоществовател от Браила — 529.
Патриаршеската библиотека в Цариград — 436.
Патриаршията — вж. **Цариградската патриаршия.**
Пашов, хаджи Мина Хаджиянков (1838—1881) — възрожденски деец. След пребиваване в Яш и Цариград се установява в Одеса. От 1869 управлява житарската кантора на Николай Миронович Тошков. Един от учредителите на Българското книжовно дружество. Подкрепя материално освободителното движение. По време на пребиваването си в Одеса през 1869 Каравелов живее заедно с него в имението на Н. Тошков. Сътрудничи на в. «Съветник» с външнополитически информации, превежда от френски език — 480, 557.

Пеев (Пейов) Тодор (Т. П. Стоянов) (1842—1904) — деец на националноосвободителното движение, учител, журналист, писател. Сратник на В. Левски. Председател на революционния комитет в Етрополе. След провала, настъпил в резултат на арабаконашкия обир (1872), се озовава в Браила, където става главен учител в българското училище (1873—1876), деловодител на Българското книжовно дружество и редактор (1873—1876) на «Периодическо списание на Българското книжовно дружество». Работи с Л. Каравелов, Хр. Ботев, Ст. Стамболов, П. Хитов и др. През 1874 е избран за член на БРЦК — 506, 564, 570, 571.
Пелопид (ок. 410—364 пр.н.е.) — старогръцки пълководец в гр. Тива — 324.
Пелопонеска война — водена през 431—404 пр.н.е. между Атинския морски съюз и Пелопонеския съюз — 316, 319, 321, 322.
Пенев, Боян (1882—1827), литературовед — 521.
Пенкович, Георги, спомоществовател от Браила — 529.
Пенчов, Никола, спомоществовател от Крайова — 535.
Перикъл (ок. 490—429 пр.н.е.) — атински стратег (444/443—429), вожд на демократическата групировка — 312—316, 318—320.
Периодическо списание на Българското книжовно дружество (1870—1876, Браила; 1882—1910, София) — орган на Българското книжовно дружество — 543.
Перисатида, персийска царица — 275.
Перкер, мистър — 167.
Перон, Франсоа (1772—1810) — френски зоолог и пътешественик — 145.
Перса — 482.
Персей (Персий) (34—62) — римски поет сатирик — 368.
Перун — в славянската митология бог на мълнията, гръмотевицата и земеделието — 153, 424, 425.
Петар Среброто, герой от брошурата «За водата и за нейните свойства» — 158.
Петков, Атанас, спомоществовател от Букурещ — 529, 533.
Петков, Ганчо (Г. П. Сахатчиев) (ок. 1850—1873). Роден в Стара

Загора. От 1866 учи в Медицинското училище и след това в Медицинския факултет в Букурещ. Умира от туберкулоза като студент — 524.
Петков, Янко, спомоществовател от Олтеница — 535,
Петранович, Боголюб, фолклорист — 476.
Петров, Вас. Х., спомоществовател от Олтеница — 535.
Петров, Георги, спомоществовател от Бакъу — 528, 532.
Петров, Д., спомоществовател от Олтеница — 535.
Петров, Николай Х. (Н. Х. Петров Търновец), спомоществовател от Букурещ — 534.
Петров, Първан Х , спомоществовател от Браила — 533.
Петров, Тудураке, спомоществовател от Браила — 533.
Петров, Хараламбу, спомоществовател от Браила — 533.
Петровден, празник — 459.
Петрович, сръбски адвокат — 470, 471.
Петрович, Георги (от Трявна), спомоществовател — 542.
Петрович Димо, спомоществовател от Браила — 524.
Петрович, Настас — сръбски книжовник и прогресивен общественик. Професор във Великата школа в Белград. Брат на Наталия, съпругата на Л. Каравелов — 511, 568, 571.
Петрониевич, М. А., сръбски консул в Букурещ — 573.
Петър, апостол — 362, 424, 450.
Петър I Велики (1672—1725) — руски цар (1682—1725), управлявал самостоятелно от 1689 — 513.
Печатница на Д. В. Хранов и С-іе в Букурещ — 532.
Печатница на Д. Иванеско в Букурещ — печатницата на Л. Каравелов — 523, 525, 538, 539.
Пешачки правила, книга — 502.
Пизистрат (ок. 605—527 пр. н. е.) — атински тиранин (560—527 пр. н. е.) — 303.
Пий IX (1792—1878) — римски папа (1846—1878) — 8.
Пилат Понтийски — римски наместник в Юдея (26—36). Според Новия завет осъжда Исус Христос да бъде разпънат на кръст — 446.
Пипин, Александър Николаевич (1833—1904) — руски славист, фолклорист, етнограф. Автор на «История на руската литература» (4 т., 1898—1899), «История на руската етнография»; на частта за българската литература в книгата «Обзор истории славянских литератур» (1865, в съавторство с В. Д. Спасович) и др. — 426.
Пирдопското училище — 530, 534.
Пиринско дело (1945 — продължава, Благоевград), вестник — 537.

Писаров, Г. К., спомоществовател от Браила — 528.
Писател и просветител. Някои страни от личността и идеологията на теоретика и революционера, статия от Петър Парашкевов — 537.
Писмо на Каравелов до проф. М. Погодин, публикация от Михаил Арнаудов — 547.
Письма Любена Каравелова, публикация от И. В. Козменко — 547, 550, 551, 561, 562.
Письма Любена Каравелова к акад. В. И. Ламанскому, статия от В. Н. Коробльов — 551, 553, 574.
Письма об истории сербов и болгар (М., 1855), книга от А. Ф. Гилфердинг — 443.
Питагор (ceизв. — ок. 500 пр. н. е.) — старогръцки философ — 292.
Пищелков, Петар И., спомоществовател от Крайова — 530.
План., Йорд., М., спомоществовател от Браила — 533.
Планински Георги Й., спомоществовател от Браила — 533.
Планински, Йордан. Ж , спомоществовател от Браила — 524.
Планински, Йорданка Ж , спомоществователка от Браила — 533.
Планински, Русица Й., спомоществователка от Браила — 533.
Плановете на Мидхат паша няма да бъдат изпълнени, статия от Л. Каравелов — 519.
Платон (428 или 427—348 или 347 пр. н. е.) — старогръцки философ — 321, 323, 326, 329.
Плиний Млади (61 или 62 — ок. 113) — римски общественик, писател, юрист. Две от 274-те негови писма дават сведения за изригването на Везувий през 79 г. — 128.
Плиний Стари (23 или 24—79) — римски писател и учен. Автор на «Естествена история» в 37 тома — 106, 128, 130, 131, 143.
Плутарх (ок. 45 — ок. 127) — старогръцки писател и историк — 127.
Пляс, ориенталист — 262.
По повод славянския отдел на вестник «Ден» ; По поводу славянского отдела газеты «День», статия от Л. Каравелов — 468, 551.
Погодин, Михаил Петрович (1800—1875) — руски историк, публицист, писател. По възгледи близък със славянофилите. Издава сп. «Московский вестник» (1827—1830), сп. «Москвитянин» (1841—1856). През 1858—1875 е председател на Московския славянски благотворителен комитет. Подпомага българите, които се учат в Москва. Съдейства им да получават стипендии и други помощи. Л. Каравелов е стипендиант на комитета. (Вж.

в това издание т. X, с. 551) — 462, 463, 466—471, 475, 478, 479, 547, 550—552, 556.
Погоски, Александър Фомич (1816—1874) — руски писател. Автор на разкази, повести и др. съчинения. Изобразява живота на селяните и войниците. Редактор на списанията «Солдатская беседа» (1858—1863), «Народная беседа» (1862—1863), «Досуг и дело» (от 1867) — 513.
Подароци, бележка в сп. Знание, г. I, кн. 12, 30 юни 1875, с. 192—541.
Покръстването на българите — вж. **О времени принятия христианской веры болгарами и об участии в этом деле св. Кирилла Солунца.**
Полезни книги, рубрика в сп. Знание — 536.
Полско въстание (1863—1864) — националноосвободително въстание, жестоко потушено — 550.
Полукс, втората по яркост звезда в съзвездието Близнаци — 146.
Полярна звезда, най-светлата звезда от съзвездието Малка мечка—148.
Помпей, Гней (106—48 пр. н. е.) — римски военачалник и политически деец — 259, 356—358, 395, 399.
Помпониян (Помпоний Секунд) (I в.) — римски трагически поет. Близък приятел и учител на Плиний Стари. Известно е заглавието само на една негова трагедия — «Епей» — 130, 131.
Поп Иван, герой от брошурата «Разкази за небето и земята» — 31.
Поп Къньо, герой от брошурата «За водата и за нейните свойства»— 158.
Попов, Ангел, спомоществовател от Русчук — 524.
Попов, Данаил Христов; Данил (1840—1909) — участник в националноосвободителното движение. Търговец в Турну Мъгуреле. Един от най-доверените съратници на В. Левски.Чрез Попов най-често Вътрешната революционна организация се свързва с емиграцията; препращат се оръжия, кореспонденции, комитетски дейци. Председател на революционния комитет в Турну Мъгуреле, участвува в събранията на БРЦК (1874 и 1875). Събира средства за революционната борба, помага да се издават български книги. Поддържа връзки с Л. Каравелов, Хр. Ботев и др. През 1876 със собствени средства въоръжава 12 души от четата на Хр. Ботев — 508, 525, 530, 536, 563, 564, 572,.
Попов, Никола (Крец), спомоществовател от Букурещ — 524, 529.
Попов, Нил Александрович (1833—1891) — руски историк и славист. Секретар на Славянския благотворителен комитет в Москва. Ръководител на Московския архив на Министерството на правосъдието. Автор на трудове по история на руско-сръбските отношения. При него българи пишат курсови работи и дисертации; той често им помага за уреждане на битови и други въпроси — 486, 487, 561, 562.

Попов, Райчо, спомоществовател от Плоещ — вж. **Попхристов, Райчо.**
Попов, Харалампи А., спомоществовател от Крайова — 535.
Попов, Харалампи Дяков — участник в националноосвободителното движение. Родом от Свищов, емигрант в Румъния. Автор на книгата «Моите страдания в 1867 година. . .» (1873), издадена в Букурещ в печатницата на Л. Каравелов «Свобода». Временен сътрудник на в. Независимост — 506.
Попов, Харалампия, спомоществовател от Летя Веке — 530, 535.
Попова, Койка, литературоведка — 520, 521.
Попович, Коста (1797—1871) — сръбски културен деец, ръководител на театъра в Нови Сад — 476.
Попович, Костаки Николаев (1821—1876) — български търговец, Роден в Браила, където учи в пансиона на Н. Стефанов (ок. 1845). Продължава образованието си в Одеса (до ок. 1857). През 1860 се установява окончателно в Браила. Активно участвува в културния живот. Меценат и библиофил. Участвува в издателския комитет на в. Дунавска зора и в. Българска пчела. За дела в Кримската война (1853—1856) е награден с високо руско отличие. Подпомага материално някои от изданията на Г. С. Раковски. Един от учредителите на Българското книжовно дружество — 524, 529.
Попович, Матей, спомоществовател от Крайова — 530.
Попович, Райчо — вж. **Попхристов, Райчо.**
Популярните издания на Любен Каравелов, изследване от Л. Ерихонов — 519, 520, 522, 531, 536.
Попхристов; Попов; Попович, Райчо Райчев (1832 или 1838—1887) — участник в националноосвободителното движение.По-голям брат на Иван Попхристов, четник в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Избягва в Румъния, когато е на 12 г. Замогва се, придобива мошия в с. Бъзец край Плоещ, открива предприятие за фиде и макарони, купува земи за търсене на нефт, основава съдружие с френски капиталисти за експлоатация на открития петролен залеж. Подпомага щедро революционните акции, подготовката на чети, доброволците в Сръбско-турската война (1876) — 488, 525, 530, 562.
Попхристов, Тодор, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Послание на апостол Павел към филипийците в Македония — 422.
Послания на апостол Павел към Тимотей — 422.
Преводни драми, раздел от т. IV-ца това издание — 538.
Представите на писателя (Л. Каравелов) за реализъм в литературата за деца, статия от Петър Парашкевов — 537.
Преснов, Алекси, спомоществовател от Крайова — 535.
Пресям (Пресиян) — български хан (836—852). През 838 предприема настъпление на юг и присъединява към България Родопите, земите между Струма и Места до Егейското крайбрежие, Северна и Средна Македония и Южна Албания до Адриатическо море — 430.
Прижов, Иван Гаврилович (1827—1885) — руски историк, етнограф, публицист. Близък другар на Л. Каравелов и негов помощник в работата върху «Памятники народнаго быта болгар». През 1869 влиза в организацията на С. Г. Нечаев. През същата година е арестуван, съден и заточен в Сибир, където умира — 475, 478, 497, 498, 503—505, 522, 567.
Прикованнят Прометей, драма от Есхил — 538.
Природонаучните знания и книжнина през Българското възраждане (С., 1982), от Нели Бъчварова — 520.
Проблеми на Българското възраждане. С., 1981, сборник — 517.
Проблеми на Българското възраждане, студия от Крумка Шарова — 517.
Проблеми около една повест на Любен Каравелов от Букурещкия му период, статия от Петър Парашкевов — 537.
Програма на българският революционни комитет (1870) — 517.
Проложни жития на Кирил и Методий — 543.
Пролом (1922—1927) — списание за културен и обществен живот, редактор Д. Кьорчев — 563.
Прометей — според древногръцката митология титан, който откраднал от Олимп божествения огън и го дал на хората — 539.
Пропилеи — парадният вход на Акропола в Атина (437—432 пр. н. е., архитект Мнесикъл) — 314.
Професор, хаджи Иван спомоществовател от Болград — 524.
Пта — древноегипетски бог, покровител на изкуството и занаятите — 240.
Птици (414), комедия от Аристофан — 538.
Публицистиката на Любен Каравелов до излизането на вестник «Свобода» (1860—1869). Статии, дописки и писма. Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. С., БАН, 1957

(на корицата 1958) — 545—556, 558, 560—562, 564, 565, 568, 569, 571—575.
Публицистиката на Любен Каравелов. Статии, дописки и писма. Т. II. Издирил и подготвил за печат академик Михаил Димитров. С., 1965 — 545, 558, 562, 565, 573.
Пужа, Лаза — 482.
Пулев, Тодор, спомоществовател от Одеса — 530, 535.
Пунически войни (264—146 пр. н. е., с прекъсвания) — три войни между Рим и Картаген — 345, 349.
Пут лицејских питомаца (естественичког одељења по Срби године 1863. Саставио Коста Поповић, а на свет издала Уједињена Омладина српска. У Београду, 1867 г., in 8°, 173 с. — 476.
Путешествие в Китай (2 т., Спб, 1853), от Е. П. Ковалевски — 411.
Пъндов, Димитар, спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 533.
Първа Юстинияна (Юстиниана прима); Охридска екзархия — град и самостоятелна архиепископия в провинция Дардания (според Прокопий Кесарийски), основани от византийския император Юстиниан I (527—565). Локализацията е спорна; приема се, че се намират на мястото на днешните села Тавор и Бадер, Скопско — 423.
Първанов, Петар, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Първанов, Станко, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Първообразът на «Моето пътуване по Стара планина», статия от Дочо Леков — 566.

Р

Rad Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga I. Zagrebu, 1867, in 8°, 286 с. — първата книга от поредица сборници с научни трудове, най-старото издание на Югославската академия в Загреб — 476.
Раданов, Стати П., спомоществовател от Гюргево — 529, 534.
Радев, Дойко, спомоществовател от Крайова — 535.
Радньов, Андрей, спомоществовател от Гюргево — 534.
Радов, Ратко, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Радулов, Лука — български търговец от Браила; спомоществовател — 529.
Радьов, Андрей, спомоществовател от Гюргево — 529.
Разкази за водата и за нейните свойства (Букурещ, 1875), от Amy Black; № 4 от поредицата «Детска библиотека» — 158, 520, 532, 536, 537, 568.
Разкази за небето и земята (Букурещ, 1871), брошура от И. А.

Стронин, преведена от Л. Каравелов; № 1 от поредицата «Детска библиотека» — 26, 521—523, 525, 528, 564.
Разкази за старовременните хора — поредица от Иван Александрович Худяков; превод на Л. Каравелов. Състои се от пет брошури: I. За старите индийци и египтяни; II. За старите финикияни, асирияци и перси; III. За старите гърци; IV. За старите римляни; V. За старите евреи и китайци — 213, 217, 508, 517, 519—521, 537—539, 570, 572.
Райков, Георги, спомоществовател от Олтеница — 535.
Райнов, Теофан (1837—1910) — обществен деец. (Вж. в това издание т. V, с. 704) — 525, 560.
Райчевич, С. — управител в Държавната печатница в Белград. Помага на Каравелов да уреди печатницата си в Букурещ — 488.
Ракич, Джука — 482.
Раковски, Георги Стойков (1821—1867) — 462, 547.
Раковското училище (Софишко окружие) — училището в с. Раково, Софийска област — 530.
Ралчов (Ралчев), Пенчо (ок. 1820—неизв.) — български търговец в Букурещ. Родом от Габрово. Дарител за габровските училища — 529, 533.
Рама — главен герой в древноиндийските епични творби «Рамаяна» и «Махабхарата»; въплъщение на идеалния цар — 219.
Рамаяна, древноиндийска епична поема — 238.
Ранов, Петар, спомоществовател от Крайова — 524.
Рассказы о земле и о небе Александра Иванова. (Санктпетербург. Типография товарищества «Общественная польза, 1865), брошура от А. И. Стронин — 523.
Рассказы о силах земных, от И. А. Стронин — 532.
Рассказы о старинных людях, поредица от И. А. Худяков, преведена от Л. Каравелов — 498, 537, 538, 567.
Раух, Л., бан на Хърватско и Далмация — 560.
Рашеев (Рашев), Панарет (1808—1887) — деец на Добродетелната дружина. Гръцки митрополит в Букурещ, провъзгласен за български владика, оглавява българската църква. Дарител — 523.
Рей, Жан (1583—1645) — френски химик и лекар. Формулира принципа за запазване на масата. Доказва, че въздухът има тегло — 74.
Реков, Добре Х., спомоществовател от Олтеница — 535.
Рем, египтолог — 255.
Ремюза, Жан-Пиер-Абел (1788—1832) — френски ориенталист. Професор по китайски и манджурски език в Колеж дьо Франс и президент на Азиатското общество — 411.

Ренан, Жозеф Ернест (1823—1892) — френски писател и филолог изтоковед — 378, 385, 402.
Реньо, Хенри-Виктор (1810—1878) — френски химик. Професор в Лион и в Колеж дьо Франс. От 1854 е директор на порцелановата фабрика в Севър. Експериментира въздействието на топлината върху газовете и парата — 90.
Реомир (Реомюр), Рене Антоан (1683—1757) — френски природоизпитател. Предлага температурна скала (1730), наречена на неговото име — 98, 100, 103, 112, 134—136, 145.
Репов, К., спомоществовател от Букурещ — 524.
Recherches critiques et historiques sur la langue et la littérature de l'Egipte (Париж, 1808), от Кватремер — 256.
Римские женщины (1856), от П. Н. Кудрявцев — 374.
Ристич, Йован (1831—1899) — сръбски държавник и историк, консерватор. Министър-председател (1873, 1878—1880, 1887), един от регентите (1868—1872) при княз Михаил Обренович — 503, 510, 573.
Ричардсон (Ричърдсън), Джеймс (1806—1851) — английски изследовател на Африка. През 1845—1846 пътува в пустинята Сахара и областта Судан. През 1849—1851 ръководи експедиция, прекосява Сахара от север на юг — 98.
Ровоам — еврейски цар, син на Соломон. При него еврейската монархия се разпада (ок. 980 пр.н.е.) на две царства — Юдейско и Израелско — 389.
Розе, Хенрих (1795—1864) — немски химик. Разработва сероводородния метод за качествен анализ и редица тегловни методи. Открива ниобия (1844) — 90.
Розен, Михайло (Ружич) — сръбски журналист, добър познавач на Балканите — 507, 571.
Roman History (1796), от О. Голдсмит — 374.
Römische Geschichte, от Б. Г. Нибур — 374.
Römische Geschichte (3 тома, 1854—1856), от Т. Момзен — 374.
Römische Geschichte (Хайделберг, 1843), от И. Кортюм — 374.
Ромул — според митологията основател (заедно с брат си Рем) на Рим — 334.
Ронделе, Гильом (1507—1556) — френски лекар, професор в Монпелие — 106.
Рос (Уилям Парсънс; лорд Рос) (1800—1867) — ирландски астроном. С помощта на конструиран от него (най-голям за времето)

телескоп открива спиралцата структура на много галактики — 148.

Россия и Сербия. Исторический очерк русского покровительства Сербии. С 1806 по 1856 год. (В. I—II. М., 1869), от Н. А. Попов — 561.

Ростислав — великоморавски княз (846—870). Възглавява борбата на народа срещу немските феодали. В резултат на неговата молба Византия изпраща във Велика Моравия Кирил и Методий. Създава благоприятни условия за тяхната дейност — 440, 443, 444, 446, 449.

Рувимово коляно — едно от 12-те еврейски племена — с родоначалник Рувим, син на Яков — 380.

Руски синод — 22.

Руско консулство в Букурещ — 487.

Русская речь (1861—1862) — руско либерално списание. Излиза в Москва. Редактори — Евгения Тур, Е. М. Феоктистов — 468, 551.

Русские ведомости (1863—1918) — руски обществено-политически вестник, списван в либерален дух. Излиза в Москва. От 1864 до 1882 редактор е Н. С. Скворцов. Каравелов е кореспондент на вестника — 478.

Русский вестник (1856—1906) — руско литературно-политическо списание. Излиза в Москва. Редактирано от М. Н. Катков и др. — 465, 467, 486.

Русчушкото първоначално училище — 524.

Русчушкото училище в Гирдап — 534.

Рутерфорд (Ръдърфърд), Даниел (1749—1819) — шотландски химик, ботаник и лекар. През 1772 получава азот, който счита за въздух, наситен с флогистон — 75.

Ръководство за успешен бой с турците (Букурещ, 1876), от Иван Кишелски — 559.

Рюмен, въздухоплавател с балон — 103.

С

Сава — вж. **Лаврентий.**

Сава, господин — 499.

Сава, поп — 495.

Саваот — едно от имената на бог Йехова (Яхве) — 421.

Савич, Ангел, спомоществовател от Браила — 524.

Савович, Киро, спомоществовател от Калафат — 525, 530, 534.

Савската царица — легендарна царица на Сабейското царство в Южна Арабия. Според Стария завет отива в Ерусалим, за да изпита чрез гатанки мъдростта на цар Соломон — 387.

Салманасар (Саманасар) — сирийски цар. Той (или неговият син Саргон II, 722—705 пр.н.е.) превзема и разрушава столицата на израелското царство Самария — 389.

Салюстий (Салустий Крисп, Гай) (86—13 пр.н.е.) — римски историк и общественик — 374.

Само човеческите идеи и истинското образование съединяват народите, статия от Л. Каравелов — 518.

Самоучитель для начинающих обучаться грамоте (Спб, 1865; без името на автора), от А. И. Худяков — 531.

Самсон — древноеврейски митически герой със свръхестествена физическа сила. Нейният източник била косата му — 25, 384.

Самуил — според старозаветните предания велик еврейски пророк — 384, 388, 397.

Санктпетербургские ведомости (1728—1917) — руски обществено-политически вестник. Редактори — Г. Ф. Милер, И. Ф. Богданович, В. Ф. Корш, Н. С. Усов и др. — 465, 468.

Сапунов — вероятно **Сапунов, Константин** (1844—1916), журналист, общественик, стихотворец — 500.

Сарафов, Георги Д. (1848—1915) — лекар. Роден в Търново. Завършва Медицинското училище и Медицинския факултет в Букурещ (1874). Лекар в болницата «Ефорие». Участвува като военен лекар в румънската армия в Сръбско-турската война (1876) и в Руско-турската освободителна война (1877—1878). Защищава докторат (1878). След Освобождението работи във военносанитарното ведомство. Член на Висшия медицински съвет, народен представител — 529, 534.

Сарданапал — последният асирийски цар. Живял в разкош и удоволствия. Халдейският жрец Белис и мидиецът Арбак вдигат въстание срещу него. След двегодишна обсада на Ниневия царят запалва двореца и изгаря заедно с жените и съкровищата си — 261.

Саров, Н. П., спомоществовател от Олтеница — 535.

Сатурн, планета — 111, 155.

Саул — първият цар на Израелско-Юдейското царство (XI в.пр. н.е.) — 384, 385, 397.

Св. Богородица, църква — 451.

Св. Илия — в славянската православна традиция пророк, властелин на гръмовете, мълниите, дъждовете — 104, 153, 158.

Св. Касиян — грък от Морея. Отива в Русия със свитата на София Фолгинишна, годеница на великия княз Йоан III. Става мо-

нах и основава Касяново-Умчинския манастир; в него са мощите му — 55.
Св. Кирил — вж. **Кирил.**
Св. Климент — вж. **Климент.**
Св. Климент (Климент Римски) — римлянин, покръстен от апостол Петър. Римски епископ (от 92). Умира мъченически (ок. 103) в Херсон, където е изпратен от император Траян. По време на Хазарската мисия Кирил и Методий намират мощите му, които по-късно пренасят в Рим — 447, 448.
Св. Константин Философ — вж. **Кирил.**
Св. Лаврентий, църква в Нюрнберг — 101.
Св. Никола — 162.
Св. Никола, училище в Дряново — 535.
Св. Петър, църква в Рим — 447.
Св. Себалд (Св. Зебалд), църква в Нюрнберг — 101.
Св. Стефан—Ищван (Стефан) I (ок. 970—1038) — княз (от 997) и пръв крал (от 1000) на Унгарското кралство — 484.
Св. Теодора — 162.
Свегет — 541.
Свети Архангел — общоразпространената ортодоксална традиция назовава поименно трима архангели: Михаил, Гавриил и Рафаил — 158, 159.
Свети Дух — според християнството едно от трите лица на Бога — 177.
Свещено писание — вж. **Библия.**
Свищовското девическо улилище от Долната махала — 534.
Свищовското долнемахленско училище — 535.
Свищовското училище — 524, 528, 535.
Свобода (1869—1873) — вестник, орган на БРЦК. Редактор — Л. Каравелов — 481, 482, 485—487, 489, 503, 517, 518, 522, 523, 525, 530, 531, 543, 559—561, 569.
Свобода — печатница на Л. Каравелов в Букурещ. Създадена през 1871 с инвентар, закупен от Държавната печатница в Белград — една скоропечатна преса «Кайзер» и над 20 каси букви (български, латински, гръцки, черковнославянски и турски). Технически управител е Киро Тулешков. Тук се печатат в. «Свобода» и в. «Независимост», разкази и повести от Каравелов, брошури, 10 броя на Ботевия в. «Знаме». От 1875 печатницата работи под името «Знание». След Освобождението е пренесена в Русе. Днес печатарската преса е в къщата-музей «Л. Каравелов» в Копривщица — 523, 528, 531.
Свободов, Божидар, спомоществовател от Манчестър — 530, 535.

Святополк (Светополк) (неизв.—894) — моравски княз (870—894). Прави отстъпки на католическото духовенство, преследва учениците на Методий; по негово време се засилва немското влияние — 440, 449—452.
Север (Септимий Север) — римски император (193—211) — 364.
Северно сияние (Полярно сияние) — оптическо явление във високите слоеве на атмосферата; явява се в полярните области — 522.
Севлиевското читалище — основано през 1870 под името «Росица» (днес «Развитие») — 529, 534.
Селевкиди — династия (312—64 пр.н.е.), управлявала най-обширната елинистична робовладелска държава (обхващала е Сирия, Месопотамия и др.). Основана от Селевк I Никанор, един от военачалниците на Александър Македонски — 394, 397.
Семирамида — легендарна асирийска царица (IX в.пр.н.е.), на която се приписва построяването на «висящите градини» във Вавилон — 262.
Семирамидини градини — 263.
Сенат — в древния Рим до републиканския период събрание на родовите старейшини; в периода на републиката — върховен орган на държавната власт — 295, 334, 336—341, 345, 346, 352—254, 356, 358, 359, 364, 365, 373.
Сент Илер, Етиен Жофроа (1772—1844) — френски зоолог. Работи в областта на систематиката на животните, сравнителната анатомия, ембриологията — 106.
Серебряников (Серебренников), А. — редактор на в. «Новороссийский телеграф» — 482.
Серезли Хюсейна, конспиративно име на революционния комитет в Пловдив — 563.
Сива (Шива) — главен бог в религията браманизъм — 224.
Сила — вероятно **Сула.** (Вж. **Сула, Луций Корнелий).**
Симеон (ок. 865—927) — български княз (от 893) и цар (919—927); **Симеон Велики** — 421, 452, 453.
Симеоново коляно — едно от 12-те еврейски племена, негов родоначалник е Симеон, син на Яков — 380.
Симов, Петраки — български емигрант в Браила. Член на настоятелството на Българското книжовно дружество (избрано на 2 октомври 1871). Спомоществовател — 524.
Сириус, най-светлата звезда — 146—148.
Скарлат — вж. **Стратович, Скарлат.**
Скворцов, Николай Семенович (1839—1882) — руски публицист.

От 1864 е редактор, след това — издател на в. «Русские ведомости» — 471, 478, 479.
Скот, англичанин — 167.
Слав, Георги, спомоществовател от Олтеница — 535.
Славянски благотворителен комитет в Москва — създаден през 1858 главно от славянофили. Дълго го ръководят И. С. Аксаков и М. П. Погодин. Поема грижата за младежите от славянските страни, които отиват в Русия да учат. Възпитаник на комитета е и Каравелов — от 1858 до септември 1862 търговецът В. А. Кокорев (деец на комитета) му изпраща стипендия. Каравелов установява и поддържа връзки с ръководители на комитета — М. П. Погодин, И. С. Аксаков, Н. А. Попов, В. И. Ламански, О. Ф. Милер, А. А. Наришкин, но проявява критично отношение към славянофилската идеология — 551.
Славянски събор в Москва, състоял се през 1867 — 552.
Славянские вечерници (поседелки), статия от Л. Каравелов — 465.
Славянский архив. Сборник статей и материалов (отдельный оттиск). М., 1963 — 558, 562.
Сливенското женско дружество — 529.
Сливенското училище — 529.
Словарь Академии российской по азбучному порядку расположенный (Ч. I—VI. Спб., 1806—1882) — 547.
Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный II отделением Императорской Академии Наук (Т. I—II. Спб, 1867) — 547.
Слънце, звезда, централно небесно тяло в Слънчевата система — 37—47, 49—53, 56—64, 68—70, 74, 95, 96, 109—112, 142, 143, 145, 147—149, 155, 156, 162, 186, 188—190, 197, 215, 218, 219, 240, 258, 260, 263, 265, 276, 285, 289, 428.
Смердис — син на персийския цар Кир — 272.
Смит, Ели — 208.
Современные известия (1867—1887) — руски политически, обществен, църковен, научен, художествен и литературен вестник. Излиза в Москва. Редактор-издател Н. П. Гиляров—Платонов. Със славянофилско направление. Има славянски отдел — 486.
Современник (1836—1846, 1847—1866) — руско списание, основано от А. С. Пушкин. По-късно е ръководено от В. А. Жуковски, П. А. Плетньов, Н. А. Некрасов, И. И. Панаев. До 1848 е под идейното ръководство на В. Г. Белински. Пропагандира революционнодемократически идеи и естетиката на реализма — 486.

Современное слово (1862—1863) — руски либерален всекидневен вестник. Излиза в Петербург. Редактор Н. П. Писаревски — 465.
Созиош, персонаж във финикийската митология — 264.
Сокол. Сборник от различни списания за прочитане. . . (Букурещ, 1875), съставен от Л. Каравелов (вж. в това издание т. VI, с. 289—355) — 519.
Сократ (ок. 469—400 пр.н.е.) — старогръцки философ — 313, 317, 319, 321—323.
Соловьов, Сергей Михайлович (1820—1879) — руски историк, академик. Основният му труд е «История России с древнейших времен» (29 тома, 1851—1879). Студенти българи са слушали негови лекции — 514.
Соломон — цар на Израелско-Юдейското царство (ок. 965—928 пр.н.е.), син на Давид. Прочут древен мъдрец — 386—390, 392, 399.
Соломонов храм — построен в Ерусалим в продължение на седем години в чест на Соломон (ок. 965—928 пр.н.е.) — цар на Израелско-Юдейското царство — 390, 397.
Солон (ок. 640—ок. 559 пр.н.е.) — старогръцки (атински) законодател и поет — 299—304.
Сопотското училище — 535.
Сосюр, Никола Теодор (1767—1845) — швейцарски природоизпитател. Най-известни са изследванията му в областта на физиологията на растенията — 94.
Софийска библиотека — 471.
Софийшки, Стоян, спомоществовател от Букурещ — 524.
Софокъл (ок. 496—406 пр.н.е.) — старогръцки трагически поет драматург — 318.
Спартак (неизв.—71 пр.н.е.) — вожд на най-голямото въстание на робите (73 или 74—71 пр.н.е.) — 127, 128.
Спас, Стефан, спомоществовател от Букурещ — 534.
Спасев, Георги, спомоществовател от Крайова — 530.
Спасович, Владимир Данилович (1829—1906) — полски публицист, литературовед, юрист, общественик. Професор в Петербургския университет. Основният му литературоведски труд «Обзор истории польской литературы» влиза в книгата «Обзор истории славянских литератур» (1865, в съавторство с А. Н. Пипин) — 426.
Спомени за българските въстания (С., [1943], трето издание 1983), от Никола Обретенов — 564.
Спомени за Васил Левски, статия от Никола Обретенов — 563.

Србjи а (1867—1870) — сръбски политико-икономически вестник. Излиза в Белград. Редактор — Любомир Калевич — 17.
Сребров, Михалчо (Михаил), спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 534.
Сретковић (Сречкович), Павле (Панта, Пантелия) (1834—1903) — сръбски историк, професор във Великата школа в Белград. Тълкува тенденциозно историческите факти — 470, 498, 503.
Српске народне пjесме. . . (Кн. II. У Бечу, 1845), издадени от Вук Караджич — 547.
Српске народне пjесме из Босне и Херцеговине. . . Српске пjесме старинjега времена. Скупио Богољуб Петрановић. У Београду, 1867, in8°, XXVIII — 700 с. — 476.
Стамер, Ото, собственик на печатница в Лайпциг — 500.
Станиславов, Никола Н., спомоществовател от Букурещ — 534, 542.
Станкович, братя, спомоществователи от Букурещ — 523, 529, 533.
Станкович, Гани, спомоществовател от Крайова — 530.
Станоевич, Иван, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Станчов, Иван, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Статев, Димитар, спомоществовател от Крайова — 524.
Статистическа програма или руководител. Непубликуван ръкопис на Иван Кишелски, редактиран от Любен Каравелов (1871), статия от К. Възвъзова-Каратеодорова и В. А. Конобеев — 559.
Статистическа програма или ръководство — непубликуван ръкопис на Иван Кишелски, редактиран от Л. Каравелов — 559.
Стефанов, Иван, спомоществовател от Браила — 524.
Стойко Голомяхът, герой от брошурата «За водата и за нейните свойства» — 158.
Стойков, Симеон, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Стойчев, Личо — вж. **Каравелов, Любен Стойчев.**
Стоян — вж. **Заимов, Стоян Стоянов.**
Стоянов, Ангел, спомоществовател от Болград — 533.
Стоянов, Васил Димитров (1839—1910) — просветен и книжовен деец. От 1869 е деловодител на Българското книжовно дружество и редактор на неговия печатен орган «Периодическо списание. . .» — 479, 480, 556, 557.
Стоянов, Георге Д., спомоществовател от Браила — 533.
Стоянов, Йордан — котленец, племенник на Г. С. Раковски — син на сестра му Неша. Пратеник на БРЦК в България (вж. Иван Унджиев. Васил Левски. С., 1967, с. 280, 281, 295, 297) — 564.
Стоянов, Коста — 500.
Стоянов, Л. — вж. **Карастоянов, Л.**

Стоянов, Маньо (1903—1986) — книговед, библиограф — 531, 570.
Стоянов, Стоян, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Стоянов, Трайко, спомоществовател от Крайова — 530.
Стоянович — 476.
Стоянович, Джока — 482.
Страбог (Стрибог) — в славянската митология бог на ветровете — 424.
Страбон (ок. 63 пр.н.е.—ок. 19 от н.е.) — старогръцки философ и историк — 143.
Странски, Георги Иванов (1847—1904) — обществен деец, лекар в Румъния (в Бузъу и Букурещ). Участвува в живота на емиграцията. Един от основателите на Българското човеколюбиво настоятелство в Букурещ. След Освобождението — държавен деец — 524, 529, 533.
Стратович, Веселина С., спомоществовател от Браила — 528.
Стратович, Всемирна С., спомоществователка от Браила — 528.
Стратович, Скарлат — български търговец в Браила. Член на българското театрално общество и на настоятелствата на българското училище и на българската църква. Разпространител на книги, настоятел на вестници, сътрудник на печата. Спомоществовател — 528, 571.
Страшимир, С. П., спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 534
Страшимиров, Димитър Тодоров (1868—1939) — историк, публицист. Основните му трудове са върху националноосвободителните борби на българския народ през XIX в. — 545, 561—565, 567, 568, 571, 572.
Стремоухов, П. Н. — директор на Азиатския департамент в Министерството на външните работи на Русия — 559.
Стронин, Александър Иванович (псевдоним: Александър Иванов) (1826—1889) — руски педагог, просветител, социолог, преводач. Роден в крепостно семейство, принадлежащо на княз Юсупов. Бащата успява да издейству свобода за своя син. Стронин завършва Киевската гимназия и Киевския университет (1848). Учителствува в Нежин и Полтава. Съдействува за откриване на девическа гимназия в Полтава, в която учителите преподават отначало безплатно. Прави много за неделните училища, изнася научнопопулярни беседи. През 1862 е арестуван по обвинение за връзки с А. И. Херцен, когото е посетил в Лондон, и затворен в Петропавловската крепост. След това е изселен в Архангелска област, където живее в различни градове от 1863 до 1869. Там написва големия си труд «История

и метод». След като е освободен, публикува просветителски брошури, трудове по социология, преводи на творби от Байрон. Освен на «Рассказы о земле и небе» е автор на брошурите «Рассказы о силах земных», «Рассказы о жизни земной», «Рассказы о человеческой жизни», «Рассказы о жизни животных» и др. — 523, 528, 532.

Струма (1982 — продължава, Благоевград), литературен алманах — 536.

Ступан (1874—1876) — първото българско селскостопанско списание. Излиза в Букурещ два пъти в месеца. Редактор и издател е Димитър В. Хранов — 520, 536.

Стурий Касий (Касий Спурий Висцелин) — римски патриций, консул през 502, 493 и 486 пр.н.е. — 339.

Сула, Луций Корнелий (138—78 пр.н.е.) — римски пълководец и политически деец. Консул (88 пр.н.е.), диктатор (от 82 пр.н.е.). През 84 пр.н.е. побеждава Митридат VI Евпатор — 203, 355, 356.

Събович, Георге И., спомоществовател от Браила — 533.

Събрани съчинения в девет тома. Т. IX (С., 1968), от Любен Каравелов — 545.

Събуждание, ученическо дружество — 533.

Сърсънъ [. . .] арското (Сърсънъдарско ?) училище — 535.

Сяров, Христо (1848—1917) — търговец и фабрикант. Учи медицина в Букурещ. Работи в Прага в най-голямата парфюмерийна фабрика. Открива парфюмерийна работилница в родния си град Стара Загора, а на 1 май 1874 — фабрика за сапун в Букурещ в съдружие с Д. Ценович. Подкрепя националноосвободителното движение. Поддържа приятелски връзки с Л. Каравелов, Хр. Ботев и др. — 513, 574.

Т

Табакович, И. Н., спомоществовател от Букурещ — 529.

Табакович, К. Н., спомоществовател от Букурещ — 534.

Таен централен български комитет — политическа организация на българските буржоазнолиберални кръгове в Букурещ. Създадена на 27 май 1866 с цел «освобождението на отечеството с кой да е начин и средство». Разпада се през 1868 — 552.

Талмуд — сборник от догматични религиозно-етични и правни предписания на юдаизма; съставен от III в. пр.н.е. до V в. от н.е. — 394, 397, 398.

Танасов, Марин, спомоществовател от Крайова — 535.

Танасов, Никола — български емигрант в Крайова. Роден в Търново ок. 1853. Учи в Медицинското училище в Букурещ (1867—1873). Спомоществовател — 535.

Тао (Дао) (кит.—«път») — една от основните категории на китайската философия. В конфуцианството — път на съвършения управник, на нравственото усъвършенствуване, съвкупност от морални норми; в даосизма — закономерност на всичко съществуващо, негово пораждащо и организиращо начало — 404, 405.

Тарквиний Горделиви (Тарквиний Годи) — според предание последният цар на древния Рим (534/533—510/509 пр.н.е.) — 336, 337

Тарлевски, Недялко спомоществовател от Букурещ — 529, 533.

Тацит, Гай или **Публий Корнелий** (ок. 55 — ок. 120) — римски историк и писател — 128, 368, 374.

Тещац — 481.

Телеграма от Букурещ до Антоние Хаджич в Нови Сад — 483, 560.

Телечки, Лаза — сръбски артист. От 1862 е в състава на Сръбския народен театър в Нови Сад. Приятел на Л. Каравелов — 482.

Темистокъл (ок. 525—460 пр.н.е.) — атински държавник и пълководец — 308, 309, 311, 314.

Теод., Пет., спомоществовател от Олтенима — 535.

Теодора (IX в.) — византийска императрица, съпруга на император Теофил (829—842), майка на император Михаил III, сестра на Варда — 435.

Теодоров, А., спомоществовател от Браила — 533.

Теодорович, Иван, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Теофилакт (Теоктист) — византийски логотет, един от регентите на империята по време на малолетието на императора Михаил III (842—867). Ок. 842—843 заедно с кесаря Варда реорганизира Магнаурската школа в Цариград в държавен институт с характер на университет — 435, 436.

Теофраст (истинско име: **Тиртам**) (372—287 пр.н.е.) — старогръцки философ и природоизпитател; един от първите ботаници — 106.

Теразийско основно училище, в Белград — 511.

Тертулиян (Туртулиян; Тертулиан), Квинт Септимий Север (ок. 160—след 220) — римски християнски писател — 423.

Тетевенското девическо училище — 534.

Тетевенското училище — 530.

Тинтеров, Атанас Вучков (Вучкович) (1857—1927) — математик. Роден в Калофер. Завършва Болградската гимназия (1877) и математика в Новоросийския университет в Одеса (1881). Учи-

телствува в Сливен, Пловдив, Силистра и София. Професор (1899) във Висшето училище в София — 533.
Типография товарищества «Общественная польза», в Петербург — 523.
Тит, Флавий Веспасиан (39—81) — римски император (79—81) — 363, 371, 399, 400.
Титков, Илия Х., спомоществовател от Браила — 533.
Тифон — в гръцката митология стоглаво огнедишащо чудовище — 241.
Товий — според библейска легенда син на Товит (герой на старозаветната «Книга на Товит»); с помощта на Йехова и архангел Рафаил прогонва демона Асмодей и се оженва за девойката Сара — 392.
Годор, Ангел, спомоществовател от Олтеница — 535.
Тодоров, Димитър (ок. 1858—неизв.). Роден в Болград. Ученик в Централното училище в града (до 1878). Спомоществовател — 533.
Тодоров, Иван, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Тодоров, Илия С., ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Тодоров, Йордан, спомоществовател от Браила — 529.
Тодоров, Петраки, спомоществовател от Браила — 533.
Тодорови, братя: Г. и А., ученици в Централното училище в Болград; спомоществователи — 533.
Тодорович, Павле (Павел) — редактор на сръбския вестник«Рад» (1874—1875, Белград), приятел на Л. Каравелов — 498, 503.
Тома ((цънцарин) — 285.
Тома Куцият, герой от брошурата «Разкази за водата и за нейните свойства» — 158.
Томанов, Ангел П. (от Севлиево), спомоществовател от Гюргево — 529, 534.
Тонкович, Георги, спомоществовател от Букурещ — 524, 529, 533.
Тонюв, Иван (от Лясковец), спомоществовател от Крайова — 533.
Торичели, Еванжелиста (1608—1647) — италиански физик и математик. Изобретява живачния барометър (1643—1644), открива и обяснява атмосферното налягане — 96.
Тосков, Панче Я., спомоществовател от Крайова — 535.
Тошков, Николай Миронович (1816—1874) — български търговец в Одеса. Съосновател (1854) и деен член на Одеското българско настоятелство. (Вж. в това издание т.V, с. 714) — 457, 458, 480, 546, 557.
Тошкович, Никола — български търговец в Одеса. Един от основателите и дейните членове на Одеското българско настоятелство — 460, 546.

Тошкович, Стефан Д. (1790—1870) — български търговец в Одеса. Роден в Калофер. Участвува в основаването (1854) и дейността на Одеското българско настоятелство — 460, 546.
Тощац — вж. **Хаджич, Антоние.**
Траян, Марк Улпий (53—117) — римски император (98—117) — 360, 372.
Тревненското училище — 542.
Трифон, Танас (от Охридско), спомоществовател от Крайова — 530.
Трифонов, Атанас, спомоществовател от Крайова. — 524.
Трудове на Великотърновския университет «Кирил и Методий» (1964—продължава), периодично издание — 520.
Труды Института славяноведения Академии наук СССР — издание на Академията на науките на СССР в Ленинград; излизат т.I (1932) и т. II (1934) — 551, 553, 574.
Тукидит (между 460 и 455—404 пр.н.е.) — старогръцки историк — 319.
Тулешков, Киро Петрович (1846—1904) — участник в национално-освободителното движение, печатар, журналист, издател. Родом от Търново. От 1866 е в Румъния (Браила, Букурещ, Болград). Технически управител на печатница «Свобода» на Л. Каравелов. От 1874 е отговорник за в. Независимост. Член на БРЦК. Директор на печатницата на Централното училище в Болград (1876) — 529.
Тунтьов, Цонко Г., спомоществовател от Болград — 533.
Тургениев (Тургенев), Иван Сергеевич (1818—1883) — руски писател — 500.
Туртулиян — вж. **Тертулиян, Квинт Септимий Север.**
The Grecian history (Лондон, 1774—1776), от О. Голдсмит — 333.
The Hendoo excadation of Ellora (Лондон, 1804), от Даниел — 238.
The history of the decline and fall of the Roman empire (1776—1778), от Е. Гибон — 374.
Тъпан (1869—1870, 1875) — революционен хумористично-сатиричен вестник. Излиза в Букурещ. Редактор — Иван Мънзов — 509.
Тъпчилещов, Христо (1808—1875) — търговец в Цариград — 546.
Търновското училище — 524.

У

Ueber London und Paris nach Rom, von W. I. M. Berlin, 1853 — 133.

Узелац, Петар — сръбски емигрант, другар на Л. Каравелов, пристигнал заедно с него в Букурещ — 486, 487.

Уједињена омладина српска — културно-просветна и книжовна организация. Учредена през 1866 в Нови Сад от членове на 16 книжовни и певчески дружества. Развива значителна политическа дейност в демократична насока. Един от дейците ѝ е Светозар Маркович. Забранена от унгарските власти през 1872 — 476.

Уле, Ото (1820—1876) — немски писател, автор на популярни съчинения в областта на естествените науки — 142.

Унджиев, Иван (1902—1979) — историк — 517, 564, 567.

Унджиева, Цвета, литературоведка — 548, 559, 567.

Унеслав — 541.

Управда — вж. **Юстиниан.**

Уран, планета — 111.

Уроци за първите четири аритметически правила и за счетовете (Букурещ, 1873), от Михайлов; превод от руски на Христо Ботев — 571.

Ученые записки Института славяноведения АН СССР — научно периодично издание. Излиза от 1949 — 549, 554.

Училище — българско и човеческо, статия от Л. Каравелов — 519.

Училището в Богомилия — 535.

Училището в Дикилиташ — 535.

Училището в Караиванца — 535.

Училището в Керяка — 535.

Училището в Мердана — 535.

Училището в Ново село — 524.

Училището в Олтеница — 535

Училището в Охрид — 535.

Училището в Панагюрище — 535.

Училището в Сливен — 535.

Училището в Тетово — 534.

Училището във Велес — 535.

Учителско дело (1950 — продължава), вестник — 537.

Ф

Фалмерайер, Якоб Филип (1790—1861) — немски историк и пътешественик. Автор на теория за родството между гърците и славяните. Според него голямо значение за етнографските промени в Гърция имат нашествията на българите, започнали в края на Vв. Личен познат на Спиридон Палаузов. Л. Каравелов е добре осведомен за основните му трудове «Fragmente aus dem Orient» (1845) «Geschichte der Halbinsel Morea im Mittelalter» (1830—1836), «Ueber die Entstehung der Neugriechen» (1835). Във в. Българска пчела, г.I, бр.3, 14 юни 1863, е публикувано под заглавие «Повест за полуостровът Морея» извлечение от предисловието на най-популярната книга на Фалмерайер — 333.

Фаренхайт, Габриел Даниел (1686—1736) — немски физик. Изработва спиртен и живачен термометър. Предлага температурна скала, наречена на неговото име — 103.

Фергусон, Адам (Фергюсън, Адъм) (1723—1816) — шотландски историк и философ материалист — 374.

Ферманджи, Никола, спомоществовател от Бакъу — 528, 532.

Фидий (нач. на Vв. пр.н.е. — ок. 422 пр.н.е.) — старогръцки скулптор — 308, 313.

Фиклейзон (Фиклейзън) — 146.

Филарет (светско име — **Гумилевски, Дмитрий Григориевич**) (1805—1866) — руски богослов и историк на църквата. През 1841 е ръкоположен за рижки епископ; архиепископ (1857). Автор на «История русской церкви» (1847, 6 изд. 1894), «Обзор русской духовной литературы» (3 изд. 1884) и др. — 439.

Филип II; Филип II Македонски (ок. 382—336 пр.н.е.) — цар (359—336 пр.н.е.) на древна Македония — 325—330, 419, 540.

Филип Тотю (Тодор Тодоров) (1830—1907) — български революционер, четнически войвода. След разбиването на четата му (1867) живее известно време в Одеса като пенсионер на руското правителство — 16, 518.

Филипов, Богдан спомоществовател от Олтеница — 535, 565.

Филипополска читалня — 471.

Филон (Филон Александрийски) (ок. 15 пр.н.е. — ок. 50 от н.е.) — юдейско-елинистичен религиозен философ — 394.

Фитов, Петар — общественик в Болград, от кръга на Л. Каравелов. Временен дописник на в. Дунавска зора и в. Свобода — 524, 528, 533.

Фитова, г-жа М., спомоществователка от Болград — 524.

Фоги, китайски цар — 404.

Фокс, изследовател на римската религия и литература — 374.
Фокт — вж. **Фохт, Карл.**
Vorlesungen über die Geschichte des Jüd Staats (Берлин, 1828), от Лео — 402.
Фотий — цариградски патриарх (858—867, 878—886). По негово време се извършва покръстването на българите. Фотий изпраща посланик до княз Борис I със съвети от църковен и политически характер — 432, 435, 441, 447.
Фотографически портрети, съобщение във в. Свобода, г.I, бр.47, 21 октомври 1870, с.367 — 560.
Фохт, Карл; Фокт (1817—1895) — немски философ и естествоизпитател, вулгарен материалист — 106—108, 135, 137, 141, 522, 532.
Фра — в митологията на тибетско-бирмански племена дух-създател на света. Почитан и като бог на слънцето — 240, 243, 245, 246.
Франклин, Бенджамин (1706—1790) — северноамерикански държавен деец, публицист, учен. Изобретява гръмоотвода — 152, 153.
Франц Йосиф I (1830—1916) — австрийски император и крал на Унгария (от 1848), австроунгарски император (1867—1916); от династията на Хабсбургите — 9, 13.
Фраорт (Фравартис) — цар на Мидия. Покорява Персия, неуспешно обсажда Ниневия — 271.
Фрезениус, Карл (1818—1897) — немски химик. Известен с класическите си трудове по аналитична химия — 90.

X

Х. Валисиу (Х. Василев), Димитраки (Димитър) — български търговец в Букурещ. Родом от Враца. Председател на Дружеството за разпространение на полезни знания (1875). Член на Добродетелната дружина. Завещава голяма сума за построяване на търговско училище в Свищов — 524, 529, 533.
Хаджи Данилови, братя спомоществователи от Крайова — 524, 530.
Хаджи Димитриев, Йорданчо, спомоществовател от Букурещ — 524.
Хаджи Димитров, Йордан, спомоществовател от Бакъу — 529, 533.
Хаджи Николов, Георги, спомоществовател от Бакъу — 528, 532.
Хаджи Пашов, Николай, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Хаджи Петров, Х. Димитар, спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Хаджи Теодорович, Иван, спомоществовател от Букурещ — 529, 534.
Хаджи Димитър (Димитър Николов Асенов) (1840—1868) — 7, 16,17.
Хаджи Петко, герой от брошурата «Разкази за водата и за нейните свойства» — 161.

Хаджич, Антоние (Тощац) (1833—1917) — сръбски книжовник. Директор на Народния театър в Нови Сад. Има заслуги за развитието на сръбското драматическо изкуство. Секретар на Матица српска, редактор на «Летопис Матице српске», «Позориште», «Млада Србадија» — 481, 483, 558, 560.
Хаканов, Георги Константинов (1851—1899) — лекар и общественик. Роден в Казанлък, Завършва лицей, Медицинско училище и Медицинския факултет (1875) в Букурещ. Член на Дружеството за разпространение на полезни знания, лектор в читалище «Братска любов». Сътрудник на сп. Знание и на други издания. Изпълнява куриерски задачи на БРЦК. Лекар в Казанлък и Стара Загора. След Освобождението е депутат и председател на Областното събрание (1884), директор на земеделието, търговията и общите сгради (1884—1885) в Източна Румелия. Заема висши постове в здравеопазването — 524.
Халеева комета — 523.
Халей (Хали), Едмънд (1656—1742) — английски астроном и геофизик. Съставя първия каталог на звездите на Южното небе, открива собственото движение на звездите. Изчислява орбитите на повече от 20 комети. Предсказва новото появяване(през 1758) на кометата, появила се през 1684 (т. нар. Халеева комета), пръв доказва периодичността в появите на кометите — 70, 523.
Хамлет, герой от едноименната драма на **У. Шекспир** — 90, 531.
Ханибал (Анибал) (247—138 пр.н.е.) — картагенски пълководец. През Втората пуническа война (218—201 пр.н.е.) завладява почти цяла Италия — 346.
Ханка, Вацлав (1791—1861) — чешки поет и филолог славист — 428, 543.
Хартвиг — вероятно **Йохан Хартвиг** — природоизпитател, популярен през Възраждането. В сп. Читалище, г. III, кн. 6, 31 март 1873, с.533, е поместен в превод на С.С. Бобчев откъсът «Величието на океана. Из Гартвига: Бог в приироата». Л. Каравелов печата откъси от негови книги в сп. Знание: «За памукът» (г.I, кн.14, 31 юли 1875, с. 220; от книгата «Die Tropenwelt»); «Магелановото кръгосветско пътешествие» (г.I, кн. 18, 30 септември 1875, с.285; кн.19, 15 октомври 1875, с.300); «Свинец, цинк, кобалт, никел, платина, хром и антимоний»(г.I,кн.22—23, 30 ноември 1875, с.353; кн.24, 15 декември 1875; с. 373; от книгата «Die Unterwelt») — 146.
Хартинг, Питер (1812—1885) — холандски природоизпитател, профе-

сор в Утрехт. Работи в областта на ботаниката и зоологията, върху строежа на микроскопа — 127, 144.
Хартунг, специалист по гръцка и римска митология и история — 374.
Хатихумаюн — указ за подновяване на правата на християните в Османската империя (главно на българите), издаден през 1856 — 15, 518.
Хатишериф; Гюлхански хатишериф; Гюлхане — султански указ (1839) за държавни реформи и даване на правдини за християните в Османската империя — 15, 518.
Хаузен, Каспар — 143.
Хватов, Алексей Иванович — 554.
Хезениус (Гезениус), Фридрих Хайнрих (1786—1842) — немски хебраист и езгегет; професор по богословие в Хале. Поставя на научна основа семитската филология — 259.
Hellas. Das Land und Volk der alten Griechen (1859), от У. Вагнер — 333.
Hellas. Vortraege über Heimat, Geschichte, Litteratur und Kunst der Hellenen (1852), от Якобс — 333.
Хелмхолц, Херман Лудвиг Фердинанд (1821—1894) — немски физик и природоизпитател. Автор на фундаментални трудове по физика, биофизика, физиология, психология — 522.
Хеопс — египетски фараон (ок. XXVII в.пр.н.е.) — 246.
Херкулес — герой от гръцката митология; надарен с необикновена физическа сила — 285.
Херман, Карл-Фридрих (1804—1855) — немски филолог, познавач на древността. Професор в Хайделберг, Марбург и Гьотинген — 374.
Херманрих — баварски епископ; замесен в процеса по осъждането на Методий през 870 — 544.
Херодот (ок. 484—425 пр.н.е.) — старогръцки историк — 203, 262, 304, 319, 540.
Hibernation, статия от Гал в Todd's «Cyclopedia of Anatomy and Phisiology» — 139.
History of Greece (12 тома, Лондон, 1845—1855; четвъртото издание 1872), от Дж. Гроут — 333.
History of Greece (Лондон, 1784—1786), от В. Митфърд — 333.
History of Rome (1858), от Т. Арнолд — 374.
History of the progress and termination of the Roman Republic (Лондон, 1783), от А. Фергюсън — 374.
Хитов Атанас (Атанас Петров Данев) — племенник на Панайот Хитов (взема неговото име). Ученик в Централното училище в

Болград (1874—1878). Сътрудничи на възрожденския печат Участвува в Априлското въстание (1876). Спомоществовател — 533.
Хитов, Панайот Иванов (1830—1918) — български революционер, четнически войвода — 16, 486, 487, 490, 497, 499, 501, 502, 507, 518, 561—567, 571, 572.
Хитров, Тома (1840—1906) — фотограф. Емигрант в Румъния, участник в революционното движение. Спомоществовател — 525.
Хитър Петър (1870—1874) — хумористичен вестник, излизал в Браила — 506.
Хомер (Омир) (вероятно IX в. пр.н.е.) — старогръцки поет — 286.
Хомяков, Алексей Степанович (1804—1860) — руски философ, поет, публицист; един от основоположниците на славянофилството — 486.
Хорут-Безанец, химик — 90.
Хотлиб, химик — 90.
Хофман, Ернст Теодор Амадеус (1776—1822) — немски писател и композитор. — 120.
Хранов, Димитър (Димо) Вълчев (1846—1915) — журналист, учител. Родом от Лясковец. Учи в Златарица. Учителствува в Лясковец (1864—1868), Арнауткьой (дн. с. Пороище, Разградско) и Разград (1869—1871). През 1871 — 1873 продължава образованието си в земеделско училище в Крижевац (Австро-Унгария). През 1873—1875 е учител във Видин, откъдето редактира сп. Ступан (1874—1876). През 1876 по покана на Л. Каравелов се премества в Букурещ и става негов сътрудник в печатницата и в издателската му дейност. Помества материали в Каравеловото сп. Знание и в други периодични издания — 532.
Христо Ботев — живот и дело (С., 1975), от Иван Унджиев и Цвета Унджиева — 567.
Христов, Г., спомоществовател от Букурещ — 529, 533.
Христов, Митре, спомоществовател от Крайова — 535.
Христов, Петар, спомоществовател от Крайова — 524.
Христов, Тома (от Враца), спомоществовател от Калафат — 530, 534.
Христов, Юрдан, ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Христос — вж. **Исус Христос.**
Худяков, Иван Александрович (1842—1876) — руски историк, етнограф, фолклорист. Учи в Историко-филологическия факултет на Казанския университет (1858) и в Московския университет

(1859—1861), откъдето е изключен. През 1862 заминава за Петербург. Участвува в народническия кръжок на Н. А. Ишутин. През 1865 е изпратен в Женева; среща се с А. И. Херцен, Н. П. Огарьов, Н.И. Ушин и др. Осъден по делото на Д.В. Каракозов (1866) и заточен във Верхоянск. Живее в якутска юрта и за една година изучава якутски език и съставя якутско-руски и руско-якутски речник с кратка граматика. През 1869 заболява тежко. Умира в болницата за душевноболни в Иркутск. Худяков пише книги за просвета на народа, чрез които внушава материалистически възгледи и идеята за борба срещу самодържавието — «Русская книжка» (1863, за обучение по четене), «Самоучитель для начинающих обучаться грамоте» (СП, 1865), «Рассказы о старинных людях» (вып. 1. Древные индийци и египтяне, 1864; вып. 2. Древние финикияне, ассирияне и персы, 1865; вып. 3. Древние греки, 1865; вып. 4. Древние римляне, 1865; очеркът «Древние израильтяне» е забранен от цензурата), «Рассказы о великих людях средных и новых времен» (1866), «Древняя Русь» (1867). Събира и издава фолклорни материали — «Сборник великорусских народных исторических песен» (1860), «Великорусские сказки» (вып. 1—3, 1860, 1861, 1863), «Великорусские загадки» (1861), «Материалы для изучения народной словесности» (1863), «Верхоянский сборник» (1890, посм.), «Образцы народной литературы якутов» (1913—1918, посм.). Посмъртно са публикувани «Опыт автобиографии» (1882) и «Записки каракозовца» (1930). Каравелов е преводач на Худяков, притежава и използува негови книги, вероятно и лично се познава с него — 522, 531, 532, 537, 567, 570.

Хумболд, Александър Фридрих Вилхелм (1769—1859) — немски природоизпитател, географ, пътешественик (вж. в това издание т. V, с. 720) — 77, 106, 117, 119, 121, 139, 202, 210, 506, 522.

Хус, Ян; Гус, Иван (ок. 1371—1415) — чешки национален герой, идеолог на Реформацията — 445, 544, 557.

Ц

Цамбекари, Франциск, граф (1756—1812) — италиански аеронавт. Смята, че въздушният балон може да бъде управляван с весла. Прави опит да осъществи идеята си през 1912 в Болоня пред много зрители. Поради неблагоприятния вятър балонът при издигането си се закача о едно дърво и се запалва; Цамбекари загива — 103.

Цанк., Т. Г., ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.

Цанков, Драган Кириаков (1828—1911) — обществен и политически деец, журналист, книжовник — 482, 559.

Цанков, Кириак (Ячо) Антонов (1847—1903) — деец на националноосвободителното движение. Член на Тайния централен български комитет. Секретар на читалище «Братска любов» и на Българското общество в Букурещ. Един от основателите и подпредседател на БРЦК. Близък приятел и сратник на Л. Каравелов и Васил Левски. Член на Дружеството за разпространение на полезни знания. Участвува в подготовката на четата на Хр. Ботев (1876), заради което е арестуван (заедно с Л. Каравелов) от румънските власти. Основава (1875) и става председател на Българското човеколюбиво общество. Съредактор на в. Народност (1867—1869, 1880), уредник и редактор на в. Тъпан (1869—1870, 1875), редактор-издател на в. Балканул. Гарант на Каравеловия в. Свобода — 491, 510, 522, 529, 533, 562, 573.

Цариградска патриаршия; Патриаршията; Константинополска патриаршия; Велика църква; Вселенска церква — поместната православна църква и нейното управление в Цариград. Развива се в съперничество и борба с Римската католическа църква. През османското иго България е под нейната духовна власт. От края на XVIII в. се стреми да погърчи българите и другите християнски народи в Турската империя — 8, 21, 432, 433, 449.

Цветков, Иван., спомоществовател от Крайова — 535.

ЦГИАМ — Центральный государственный исторический архив, в Москва — 551, 552, 556.

Цезалпин, Андреа (1519—1603) — италиански природоизпитател, лекар и философ — 106.

Цезар (100—44 пр.н.е.) — римски държавен деец, пълководец, писател и оратор — 358, 359.

Целзий, Андерс (1701—1744) — шведски астроном и физик. Предлага (1742) температурна скала, наречена с неговото име — 103, 204.

Ценов, Михал, спомоществовател от Браила — 533.

Ценов, Тодор, спомоществовател от Калафат — 530, 534.

Ценович, Димитрий (Димитър) (1834—1915) — български банкер в Букурещ. Деец на националноосвободителното движение. Член и секретар на БРЦК. Участвува в издаването, ръководството, редактирането на вестниците Свобода, Независимост, Балканул, Тъпан, на сп. Знание. Л. Каравелов му посвещава стихоторението си «Брату Д. Ц-чу» (вж. в това издание т. I, с. 24) — 479, 523, 529.

Ценович. Иван, спомоществовател от Браила — 533.

Централното училище в Болград — вж. **Болградското училище.**

Цицерон (106—43 пр.н.е.) — римски политик, оратор, писател, идеолог на Републиката — 357, 358, 367.

Цукел, господин — 497, 565.

Ч

Чалъков, Иван Д., спомоществовател от Букурещ — 529, 534.

Черквата на св. София, в Цариград — 436.

Черковен въпрос — въпросът за независимостта на българската църква от Цариградската патриаршия; за извоюването ѝ се води черковнонационална борба през XIX в. — 20.

Черковно певческо дружество в Русчук — 524.

Чернев, Иван — 514, 575.

Черни Вельо — подпис, псевдоним на Л. Каравелов — 510.

Черноризец Храбър (IX—X в.) — старобългарски писател. Известен със съчинението си «За буквите» («О писменехь») — 426, 540, 543.

Четвъртата книжка на Каравеловата поредица Детска библиотека, статия от Петър Парашкевов — 536.

Четование или война с чети. (Букурещ, 1873), брошура от Любомир Иванович — 496, 502, 564—568.

Chinese, a general description of that empire (Лондон, 1857), от Дж. Фр. Дейвис — 411.

Chinese and their rebellions (Лондон, 1857), от Медоус — 411.

Читалище (1870—1876) — научнопопулярно и общообразователно списание — 521.

Читалището в Сливен — читалище «Зора», основано през 1859—535.

Чолаков, Васил Динчов (духовно име: **Константин Рилец**) (1828—1885) — книжовник. Сътрудничи на възрожденския печат. Организира и ръководи борбата срещу протестантските мисионери в Панагюрище. Събира и проучва фолклорни и етнографски материали. Съставя «Българский народен сборник. . .» (1872) — 498, 503.

Чорапчи хан — 459.

Чт. Общ. Истор. и Др. Росс.; Чтения в Обществе истории и древностей российских (1846—1848; 1858—1877) — списание, издавано от Общество истории и древностей российских. Редактор — О. М. Бодянски. Вж. по-подробно: Л. Минкова. Осип Максимович Бодянски и Българското възраждане. С., 1978, с. 82 и сл. — 439, 548, 562.

Ш

Шаваров, (Шеваров) Тодор, спомоществовател от Букурещ — 524, 529.

Шарлиер (Шарл), Жак-Александър-Цезар (1746—1823) — френски физик. Изучава електричеството; слави се с умението да прави най-сложни опити. Пръв започва да пълни с водород балони, наречени шарлиери. За пръв път такъв балон се издига от Марсово поле в Париж на 27 август 1783. На 3 декември 1783 изобретателят предприема заедно с Роберт първото си въздушно пътешествие — 102.

Шарова, Крумка — историчка — 517.

Шафарик, Павел Йозеф (1795—1861) — чешки и словашки славист и историк. Изследва и доказва общността на славянските езици и култури — 412, 428, 434, 435, 470, 471.

Швенк, Конрад (1793—1864) — немски филолог. Автор на «Die Mithologie der asiatischen Völker, der Aegipter, Griechen, Römer, Germanen und Slaven» (Франкфурт, 1843), на изследвания за Софокъл, Гьоте, Шилер и др. писатели — 374.

Шевченко, Тарас Григориевич (1814—1861) — украински поет, художник, революционер-демократ — 424.

Шейбейн (Шонбайн), Християн Фридрих (1799—1868) — немски химик. През 1839 открива озона — 81.

Шекспир, Уилям (1564—1616) — 157.

Шеле, Карл (1742—1786) — шведски химик. Открива много органични киселини и химични елементи; кислорода открива независимо от Дж. Пристли и А. Лавоазие — 75.

Шер, Йохан (1817—1886) — немски литературен историк, публицист, обществен деец. Автор на исторически съчинения — 410.

Шерер, Йохан-Йосиф, фон (1814—1869) — немски химик и лекар. Многочислените му научни съчинения са главно върху физиологичната и патологичната химия, хигиената и изследванията на някои минерални извори — 90.

Шеридан (Шеридън), Джеймс (1821—1871) — английски химик. Прави много изследвания в областта на приложната химия —90.

Шиваров, Ив., книжар в Русе. В началото на 1876 Л. Каравелов се споразумява с него и с Димитър Хранов за обща дейност «в книжевната търговия» и издателската дейност — 536.

Шилер, Фридрих (1759—1805) — 132.

Широков, Илия (1842—1915) — учител в Александрия, участник в националноосвободителното движение. Родом от Свищов. Спомоществовател — 525, 528, 532.

Школите, статия от Л. Каравелов — 519.
Школите трябва да приготовляват хора и граждани, статия от Л. Каравелов — 518.
Шлайден, Матиас-Якоб (1804—1881) — немски ботаник, един от основоположниците на научната ботаника — 106.
Шлойсер; Шльосер (Шлосер); Фридрих Кристоф (1776—1861) — немски историк. От 1819 до смъртта си ръководи катедрата по история в Хайделбергския университет. Л. Каравелов познава и високо цени неговите трудове. На руски език са издадени най-значителните му съчинения: «Всемирная история» (18 т.; превод на Чернишевски, Серно — Соловьович и Зайцев в 6 т., Спб, 1868—1872), «История восемнадцатаго столетия и девятнадцатаго до падения Французкой империи. . .» (превод на Чернишевски в 8 т., 3 изд. Спб, 1868—1872). Откъс от книгата на Шлосер «Weltgeschichte» е поместен под заглавие «Историята на Франция във втората половина на XVIII в.» в сп. Знание, г. II, кн. 1—4, 15 февруари—30 март 1876 — 333, 374, 435.
Шувалов, Пьотър Андреевич, граф (1927—1889) — руски държавен деец, дипломат, генерал — 569.
Шулгин — вероятно **Иван Петрович Шулгин** (1795—1869) — руски историк. Автор на трудове за древните азиатски народи — 404.
Шулеклер, лице — 146.
Шуменското девическо улище — 528, 532, 542.
Шуменското долномахленско училище — 524.
Шуменското мъжко улилище — 542.
Шун — (2317—2208 пр. н. е.) последният от петте императори през легендарния период от историята на Китай. Управлявал от 2258 пр.н.е. Отличавал се с голяма мъдрост — 404.
Шунтов, Стоян — 493.

Щ

Щал, лице — 192, 194, 195.
Щамер, химик — 90.

Ю

Юбилеен сборник Копривщица. 1837—1927. Т. II. Събрал и наредил проф. архимандрит д-р Евтимий [1938] — 545, 546, 548.

Югурта (106—104 пр.н.е.) — цар на Нумидия, Северна Африка (117—104 пр.н.е.) — 354.
Юда Макавей — вожд на народното въстание в Юдея (II в.пр.н.е.) срещу властта на Селевкидите, довело през 142 пр.н.е. до временна независимост на Юдея — 394, 399.
Юдино коляно — едно от 12-те еврейски племена; негов родоначалник според Библията е Юда, син на Яков — 385, 389, 390.
Юлен, изтоковед — 238.
Юлиян (Юлиян Отстъпник) (332—363) — римски император (361—363), философ неоплатоник — 370, 395.
Юнона, планета, вероятно Юпитер — 155.
Юпитер, планета — 111.
Юпитер; Юпитер Олимпийски — римски върховен бог — 153, 395, 418, 433.
Юридически факултет на Московския университет — 549.
Юстина — 541.
Юстин (иан) (Юстин I) — византийски император (518—527) — 541.
Юстиниан I; Управда (482 или 483—565) — византийски император (527—565) — 422, 423, 541.

Я

Язон — герой в старогръцката митология, предводител на аргонавтите — 395.
Якобс — вероятно **Християн-Фридрих-Вилхелм Якобс** (1764—1847) — немски филолог — 333.
Яков — според старозаветната легенда патриарх, син на Исак и Ребека, родоначалник на 12-те еврейски племена. Сънувал пророчески сън: стълба от земята до небето, от която Яхве му предрича голямо потомство и му обещава покровителството си — 377, 378, 382, 401.
Ямболов, Димитър Маринов (1837 — неизв.) — учител. Роден в Ямбол. Завършва семинария в Киев, учи във Физико-математическия факултет на Киевския университет «Св. Владимир» (до 1864). Учител в Болградската гимназия (1865—1869) и в девическата гимназия в Болград (от 1869) — 524.
Яни, Сотир, спомоществовател от Браила — 533.
Янков, Георги Н., ученик в Централното училище в Болград; спомоществовател — 533.
Яо (2356—2258 пр. н. е.) — един от великите императори през легендарния период от историята на Китай; счита се за образец на добрия владетел. При него за пръв път била установена система за изчисляване на времето. Царувал 98 години — 404.
Ячо — вж. **Цанков, Кириак**.

АЗБУЧЕН ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

А

Абисиния — неофициално название на Етиопия, употребявано в миналото — 257.
Абруци, област в Италия — 207.
Авентинска гора (Авентин), един от седемте хълма, на които възниква древният Рим — 340.
Авернско езеро (Аверно; Лаго д'Аверно) — 116.
Австралия — 93.
Австрия — 13, 94, 196, 472, 475, 484, 505, 552.
Австро-Унгария — 483, 503, 553.
Азарски (Азорски) острови — 118.
Азия — 198, 262, 275, 276, 307, 332, 357, 362, 369, 394, 402.
Айденсос — 203.
Аквила (Л'Акуила), гр. — 207.
Аконкагуа, връх, най-висок в Андите и в Америка — 115.
Албания — 422, 423.
Александрия, град в Египет — 331, 365, 401.
Александрия, град в Румъния — 525, 528, 532.
Алеутски острови — 119.
Аляска, п-в — 119.
Амазонска река (Амазонка), р. — 191, 193.
Америка — 67, 68, 91, 93, 94, 100, 119, 137, 139, 144, 191, 198, 200, 209.
Американски щати — вж. **Съединени щати.**
Амфис (Амфиса), гр. — 327.
Ангара, р. — 198, 537.
Англия — 13, 85, 94, 207, 213.
Анджу, историческа област във Франция — 201.
Анди; Андски висоти; Андски възвишености, планинска система — 119, 124, 193.
Арабийски залив, старо название на Червено море — 259.
Арабия, п-в — 197, 244, 257, 332, 377, 544.
Аравийска пустиня (Арабска пустиня) — североизточната част на Сахара — 379.

Аралско езеро (Аралско море) — 198.
Арамея — название на родината на евреите (Северна Месопотамия и Южна Армения) — 282.
Арбанаси, с. — 523, 525, 529, 530, 534, 535.
Арбат, улица и квартал в Москва — 461.
Ардея (Ардеа), гр. — 336.
Армения — 208, 306.
Армигалово (Армаганово), с., дн. Бузовград — 542.
Артуа, френска провинция (лат. название Artesium). — 191.
Асирийско царство, Асирия — древна държава (края на III хилядолетие — 605 пр. н. е.) в Северна Месопотамия (на територията на съвременен Ирак) — 261, 263, 271.
Астрахан, гр. — 176.
Атика, п-в — 299.
Атина, гр. — 282, 284, 285, 292, 299, 300—304, 307—309, 311—318, 320, 322—324, 326—330, 332—412, 413.
Атлантически океан — 110, 193, 194.
Аусбург (Аугсбург), гр. — 101.
Африка — 72, 93, 102, 191, 195, 253, 345, 346, 353, 366, 402.

Б

Бавария — през Средновековието е княжество, от 1818 — конституционна монархия, от 1871 — в състава на Германската империя, от 1949 — част от Германия — 13.
Багдат, гр. — 402.
Бад Баден — вероятно **Баден Баден**, гр. — 208.
Баден — от IX в. е немско маркграфство, през 1806—1919 — велико херцогство; от 1951 — част от Баден Вюртемберг (Германия) — 195.
Баденски източник, минерален извор — 206.
Баденско езеро — вероятно **Боденско езеро** — 198.
Базияш, гр. — 196.
Байкал, ез. — 198, 537.
Бактрия — робовладелска държава в Средна Азия, дн. историческа област — 306.
Бакъу, гр. — 232, 528.
Балкан — вж. **Стара планина.**
Балкански полуостров, Балканите — 18, 19, 418, 541, 550, 551.
Балтийско море — 420.
Баниер (Бание дьо Бигор или Бание дьо Люшон), гр. 207.
Барбадос (Барбейдоз, Барбейдоуз), о-в — 123.

Баргузин, р. — 198.
Батабано, гр. — 202.
Беброво, с. — 529, 534.
Бекет, гр. — 493, 528, 533.
Белгия, — 13, 94.
Белград, гр. — 470—477, 479, 487, 491, 496—499, 502, 503, 507, 510, 511, 525, 551—556, 573.
Белоградчишки округ — 542.
Белуджистан, историческа област в Азия (дн. в Иран и Пакистан)— 161.
Бенгал — историческа и географска област в Южна Азия; дн. Западен Бенгал е към Индия, Източен е независима република Бангладеш — 165.
Берковица, гр. —524, 529, 534.
Берлин, гр. — 255, 259, 262, 402.
Бесарабия, историческа област — 459, 525.
Бетилом, гр. — 390.
Беч — вж. **Виена.**
Битолско окръжие — 530, 535.
Богомилия, селище — 535.
Болград, гр. — 508, 510, 524, 528, 533.
Боливия — 119.
Болсенско езеро (Лаго ди Болсена) — 116.
Бомбей (Бомбай), гр. — 165.
Бон, гр. — 238.
Бон (Аннаба), гр. в Алжир — 208.
Босна, област — 550.
Браила, гр. — 489, 494, 509, 524, 528, 533.
Брачяно (Лаго ди Брачано), ез. — 116.
Брегалница, историческа област по течението на р. Брегалница, ляв приток на р. Вардар — 437, 439.
Бреге, р. — 195.
Брисах (Бригах), р. —195.
Бронте, гр. — 115.
Букурещ, гр. — 472, 473, 479—490, 494, 496—507, 509, 513, 517, 520, 523, 525, 528, 529, 531—533, 538, 539, 541, 543, 552, 556—562, 564—573.
Бургас, гр. — 431, 534.
България — 7, 17, 23, 24, 196, 198, 423, 430—433, 440, 441, 443, 444, 447, 452, 453, 461—463, 467, 492, 495, 497, 501, 504,505, 510, 524, 551, 557, 560, 565, 569, 570, 573.
Бяло море — 19.

В

Вавилон, древен град, столица на Вавилония — 260—262, 272—274, 332, 389, 392, 396.
Вавилония; Вавилонско царство; Халдея — древна държава (началото на II хилядолетие — 539/538 пр. н. е.) в Южна Месопотамия (на територията на съвременен Ирак) — 257, 261—263, 375, 377.
Валийско море — 146.
Варна, гр. — 545.
Ватикан — 518.
Ведино (Велино), р. — 208.
Ведрена, с. — 541.
Везувий, вулкан — 114, 118, 119, 122, 124, 126—130, 132.
Везул, гр. — 201.
Веи, главен град на етруските — 344.
Велеград, столица на Велика Моравия — 444, 446.
Велес; Велитзас, гр. — 452, 524, 530, 535, 538, 539.
Велешко окръжие — 530, 535.
Велика Мидия — 270.
Велики океан (Тихи океан) — 402.
Велитзас — вж. **Велес.**
Величка, гр. — 112.
Венеция, гр. — 448.
Вест Индия; Вест Индски острови (Уест Индия) — архипелаг — 144.
Ветрен, с. — 529, 534.
Видин, гр. — 529, 530, 534, 574.
Видински окръг; Видинско окръжие — 524, 542.
Виена; Беч, гр. — 196, 547, 558, 560, 575.
Византийска империя — 421, 442, 540.
Византия — 429, 432, 439, 442, 447.
Византия (Константинопол), гр. — 365, 374.
Виртенберг (Вюртемберг) — немско графство (от средата на XIII в.), херцогство (от 1495), кралство (1805—1918), дн. част от провинцията Баден Вюртемберг (Германия) — 206.
Висбаден (Вийсбаден), гр. — 208.
Витания (Витиния) — държава (297—74 пр. н. е.) в Мала Азия. Завладяна от Римската империя (74 пр. н. е.). Дн. област в Турция — 397
Влахия; Влашко — историческа област; от 1826 е автономно княжество — 421, 475, 508

Возток — вж. **Изток.**
Возточна (Източна) Индия — 402.
Возточна (Източна) Римска империя — 373, 400, 421.
Возточна (Източна) Унгария — 421.
Вокмозки источник, минерален извор — 201.
Волга, р. — 176, 195.
Вранещица (Вранащица), колиби (дн. към Етрополе) — 535.
Враца, гр. — 530, 534.
Втора Мизия — 423.
Вътрешно езеро — 200.

Г

Габрово, гр. — 485, 529, 533.
Габровска планина, в Стара планина — 209.
Габровско окружие — 524.
Гавай (Хавай), о-в — 114, 120.
Галапагоски острови (Галапагос; Костенуркови острови) — архипелаг в Тихия океан — 115.
Галац, гр. — 494 — 529, 534. 573.
Галилейско езеро; Галилейско море — вж. **Генисарет.**
Галилея — историческа област в Северна Палестина — 375.
Галия — в древността област, заемала територията между р. По и Алпите и между Алпите, Средиземно море, Пиренеите, Атлантическия океан — 358, 370, 373, 424.
Ганг, р. — 195, 217, 227, 239.
Гаризим, пл. — 390.
Генисарет; Генисаретско езеро; Галилейско езеро; Галилейско море; Тивериадско море (Бахър Табария), ез. — 198, 199, 375.
Георгия, ез. — 200.
Гердан, подводни скали в коритото на р. Дунав — 196.
Геркулан (Херкулан), древен град — 119.
Германия; Немско — 93, 94, 99, 103, 370, 440, 500.
Гермон (Хермон, Джебел ел Шейк), пл. — 198.
Гетинген (Гьотенген), гр. — 402.
Големият гейзер (Голям гейзер) в Исландия — 204.
Голяма Гърция — 292.
Горна Сона, департамент — 201
Горни турчета, с. (дн. гр. Бяла черква) — 524, 529, 534.
Горнята махала, в Свищов — 542.
Гота, гр. — 255.
Грейн, гр. — 196.

Гуан-ху (Хуанхъ), р. — 404.
Гунон Джеримай, пл. — 116.
Гърция, Елада — 13, 106, 203, 281, 282, 284, 295, 305—307, 309, 311, 312, 314—318, 320, 323—327, 329, 330, 332, 334, 347, 348, 350, 362, 382, 413, 422, 440, 541.
Гюргево, гр. — 492, 525, 529, 534, 570

Д

Дакия — римска провинция (106—271), заемала част от територията на дн. Румъния — 423.
Далмация — историческа област. През 1797—1918 (с прекъсване през 1805—1813) е владение на Австрия — 550.
Дардания — област по горното течение на р. Морава с главен град Ниш — 423, 541.
Деарибекир (Диарбекир), гр. —509, 572.
Декан, плато — 219.
Делфа; Делфи, гр. — 284, 286, 310, 311, 326, 327.
Джеген, ез. — 100.
Дзян (Яндзъ), р. — 404.
Дикилиташ, с. (дн. Побит камък) — 535.
Долна Австрия — 418.
Долна махала, в Казанлък — 542.
Дрян. окр. — 535.
Дряново, гр. — 535.
Дунав, р. — 19, 191, 195, 196, 200, 209, 373, 421.
Дунавска България — 422.
Дунавски водоврът — голям водовъртеж при скалата Гиусщайн; през 1854 тя е взривена и пътят през праговете на Дунав е улеснен — 196.
Дургамско графство — 202.

Е

Европа — 18, 19, 23, 93, 94, 119, 137, 192, 195, 197, 332, 369, 372, 373, 400, 408, 409, 472, 492.
Европейска Турция — 14.
Егина, гр. — 309.
Египет — 99, 195, 211, 238, 239, 241, 244, 246, 248, 250—256, 260, 272, 281, 306, 330, 366, 276, 378, 379, 394.
Едирне, гр. (дн. Одрин) — 534, 542.

Екбатана — древен град. През VII—VI в. пр. н. е. е столица на Мидия. (Дн. Хамадан) — 270, 271.
Елада — вж. **Гърция**.
Елатея, гр. — 327.
Елбеф (Елбьоф), гр. — 201.
Елена, гр. — 495, 562.
Елида, област — 288.
Елия Капитолина (Aelia Capitolina) — под това име гр. Ерусалим е превърнат в римска колония при император Адриан (117—138) след въстанието през 130. На мястото на юдейските светилища е издигнат храм на Юпитер Капитолийски със статуя на Адриан — 372.
Емей, гр. — 208.
Енгелгард (Енгелтхарпцел), гр. — 196
Енине, с. (дн. Енина) — 542.
Енисей, р. — 194.
Епир, област — 423.
Епомея (Епомео), вулкан — 117.
Еразинос (Еразин), р. — 203
Ердел, област — 421.
Еретрия — древногръцки град на о-в Евбея. Разрушен през 490 пр. н. е. по времето на първата гръко-персийска война. Скоро е възстановен, но през средните векове изчезва — 305, 307.
Ерзерум (Ерзурум), гр. — 208.
Ери, ез. — 209.
Ерихон — град (VII—II хилядолетие пр. н. е.) в Палестина. Според библейското предание стените му рухват от звуците на тръбите на завоевателите евреи («ерихонски тръби») — 199, 379.
Ерусалим, гр. — 363, 371, 372, 376, 383, 385, 389—392, 394, 396, 399—401.
Ески Захара, гр. (дн. Стара Загора) — 542.
Етер, с. — 529, 533.
Етна, вулкан — 115, 119, 125, 126.
Етрурия, област — 343, 344.
Ефес, гр. — 368.
Ефрат, р. — 195, 260.

Ж

Железни врата, пролом — 196.
Женева, гр. — 482, 505, 517.
Женевско езеро — 198.

З

Загория, област — 431.
Загреб, гр. — 473, 476.
Запад — 259, 263, 448, 473.
Западна Европа — 513.
Западна Римска империя — 106, 400, 421, 446.
Зелтерс — минерални извори (**Оберзелтерс** и **Нийдерзелтерс**, в Германия) — 208.
Земун, гр. — 285.
Зимнич, гр. — 529, 534.

И

Ибар (Ибара), гр. — 124.
Изалко, вулкан — 118.
Израил (Израел) — 387, 397, 399.
Израилско (Израелско) царство — държава (ок. 928—722 пр. н. е.) в Северна Палестина. Образувана след разпадането на Израелско-Юдейското царство — 389, 390.
Изток; Возток — 19, 259, 263, 286, 395, 473.
Илирик (Илирия) — в древността общо название на области на запад от Македония и Тесалия и на изток от Италия — 423.
Илишлере (Имишлере; Емишиле), с. (дн. Овощник) — 541.
Имбабур (Имбабура), вулкан — 124.
Ин, р. — 196.
Инд, р. — 217—220.
Индия; Индостан — 195, 202, 217, 219—221, 223, 224, 230, 231, 235, 237, 238, 244, 268, 281, 332, 377, 416.
Иороло (Иеруло; Хорульо), вулкан — 118.
Ирак араби (Ирак) — 262.
Иран — 263, 268, 270.
Искър, р. — 423.
Исландия, о-в — 119, 122, 123, 126, 142, 204, 206.
Испания — 13, 18, 66, 67, 348, 400, 402.
Исхия (Иския), о-в — 117, 207.
Италия — 13, 18, 119, 334, 341, 344—350, 352, 355, 356, 362, 364, 366, 371, 372, 400, 402, 440, 517.
Ишиклие (Ишиклии), с. (дн. Кънчево) — 542.

Й

Йона, гр. — 529, 534.
Йордан, р. — 198—200, 375, 376, 399.

К

Кабулистан — друго название на Афганистан; област в Североизточен Афганистан — 402.
Кавказки планини; Кавказ — 263, 541.
Кадис, библейски град в областта Едом, вероятно южно от Мъртво море. В скитанията си израилтяните го посещават два пъти — 376.
Казанлък, гр. — 541, 542.
Какстил, водопад — 210.
Калагара (Калахари) — област в Южна Африка. Около половината от площта ѝ е пустиня — 171.
Калафат, гр. — 525, 530. 534.
Калибрия (Калабрия), п-в — 207.
Калинци, с. — 529, 534.
Калифорния, п-ов и щат от САЩ — 210.
Калкута, гр — 165.
Калпакчийска махала, в Казанлък — 542.
Камбагаза, водопад — 211.
Камларе, с. — 534.
Кампания, област — 124, 125, 127.
Камчатка, п-в — 115. 118, 128.
Кана (Кана Галилейска) — град в Палестина, в който според Библията Исус Христос извършва няколко чудеса; дн. не съществува — 376.
Канада — 209.
Канщат, гр. — 206.
Кападокия — държава (средата на III в. — I в. пр. н. е.), завладяна от Римската империя (17 от н. е.); намирала се в Мала Азия — 397.
Капитолия, хълм в Рим — 341.
Караиваница, с. (дн. Караиванца) — 535.
Карлово, гр — 525, 530, 535.
Карлсбад (Карлови Вари), гр. — 208.
Карлсбадски източник, минерален извор — 206.
Карнобат; Карнабат, гр. — 524, 529, 534.
Карпатски планини (Карпати) — 196.

Картаген, гр. — 257, 259, 345, 346, 349, 353.
Каспийско море — 198, 263.
Катопаха (Котопакси) — вулкан в Андите, най-високият на земята (5897 м) — 114.
Кашмир; Кашемирска долина, историческа област — 210, 218.
Квито (Кито), област и град — 119, 124.
Келто-Галска държава — 420.
Кениксберг (Кьонигсберг), гр. — 238.
Керч, гр. — 459.
Керяка (Керека), с. — 535.
Кефис, р. — 323.
Килауеа (Килауея), вулкан — 120, 121.
Кина — вж. **Китай.**
Кингетон (Кингстън), гр. — 122.
Китай; Кина — 26, 231, 232, 403—405, 409, 410.
Китайска империя — 161, 403, 404, 406, 407, 410.
Кладово, гр. — 573.
Ключевая сопка (Ключевска сопка), вулкан — 115.
Козигуина (Косегуина), вулкан — 122.
Коливан (Коливанско езеро) — 198.
Константина, гр. — 208.
Константинопол — вж. **Цариград.**
Копернаум (Капернаум) — древен град в Галилея, на брега на Галилейското езеро. Централно място на дейността на Исус Христос — 376.
Копривщица, гр. — 461, 530, 534.
Коринт, гр. — 323, 328, 348.
Коринтски провлак — 284.
Крагуевац, гр. — 471.
Крайово; Крайова, гр. — 493, 524, 530, 534.
Краков, гр. — 112.
Крим; Кръм, п-в — 294, 469, 480, 551, 557.
Крит, о-в — 292, 294.
Кротон, гр. — 292.
Кръм — вж. **Крим.**
Ксагуа, залив — 202.
Куба, о-в — 202.
Куленска махала, в Казанлък — 542.
Кум, гр. — 112.
Курка, р. — 198.
Кучешка пещера — 88.
Къренска махала, в Казанлък — 542.

Кьотлузия; Кьотлукия, вулкан — 122, 123.
Кюрдестан — територия в Западна Азия; дн. в пределите на Иран, Турция, Ирак, Сирия — 261.
Кюстендил, гр. — 423.

Л

Лайпциг, гр. — 411, 500, 530, 535.
Ледовито море (Ледовит океан) — 110.
Лена, р. — 194.
Ленинград — 536, 551, 553, 554, 574.
Летка-Веке (Летя Веке), гр. — 530, 535.
Лещани (Лешани), с. — 535.
Ливан — 399.
Ливански планини (Ливански хребет) — 198, 375.
Лидия — раннорobовладелско царство в западната част на Мала Азия. През 546 пр. н. е. е завладяно от персите — 306.
Линц, гр. — 196.
Липарски острови — 119.
Ловеч, гр. — 493.
Локра (Локри), гр. — 292.
Лом паланка; Лом, гр. — 529, 530, 534, 572.
Лондон, гр. — 103, 154, 197, 238, 262, 333, 374, 411.
Лонуто, вулкан — 166.
Лясковец, гр — 529, 535.

М

Маглеш, с. — 524.
Македония, географска област — 284, 307, 309, 422, 423, 428, 442, 448, 461, 486, 514, 523—525, 528, 529, 535, 542.
Македония — древна робовладелска държава (V—II в. пр. н. е.) — 325—327, 330, 332, 347, 349, 373.
Мала Азия — 217, 300, 305, 330, 356.
Малешово (Малешево), област — 486.
Мантинея, старогръцки град — 325.
Манчестер (Манчестър), гр. — 530, 535.
Маратон, гр. и местност — 307, 308.
Марица, р. — 209.
Масилия; Марсел (Марсилия), гр. — 293.
Маслинена (Елеонска) планина — на изток от Ерусалим; според християнската митология от нея Исус Христос се възнася — 387.

Мауна Кеа, угаснал вулкан — 121.
Мауна Лоа, вулкан, — 114, 115, 121.
Мегара, гр. — 322.
Мексиканска равнина (Мексиканско плато) —117.
Мемфис, древноегипетски град, столица на Египет през 28—23 в. пр. н. е. Развалините му са близо до Гиза — 246.
Мердана, с. (дн. Мерданя) — 535.
Меридово езеро — 253.
Мерое (Мероитско царство) — държава в земите около Среден Нил; съществувала от втората половина на VI в. пр. н. е. до IV в от н. е. — 248, 249.
Мером, библейско име на езерото Гуле — 199.
Мерсед, р. — 210.
Месения, област в древна Гърция — 299.
Месопотамия (Междуречие; Двуречие) — област в Югозападна Азия край долните течения на реките Тигър и Ефрат — 262, 377, 401.
Метеризово, с. (дн. с. Васил Левски, Пловдивско) — 529, 533.
Мидия — раннорobовладелска държава (VII—VI в. пр. н. е.) в северозападната част на Иранското плато — 270, 272, 279, 306.
Миер Амак, горещи извори — 208.
Мизенум — древен град на нос Мизенум в Кампания, на брега на Неаполитанския залив. Разрушен от сарацините — 128.
Мизия, област — 423.
Микензи (Макензи), р. — 194.
Микетинг, гр. — 207.
Мисисипи, р. — 191, 192, 194.
Мисури, р. — 191.
Молдо-Влахия — княжество, създадено през 1859 чрез обединение на Влашко и Молдова — 503.
Молдова (Молдавия), историческа област; от 1826 автономно княжество — 421.
Монблан, връх — 96, 187.
Монголия — 161.
Монте Босо, планина, вулкан — 115.
Монте Минардо, планина, вулкан — 115.
Морава, р. — 423.
Моравия — държава на западнославянски племена, възникнала през първата половина на IX в. в басейна на р. Морава — 431, 433, 441, 443—447, 449, 450, 452.
Морея се нарича през Средновековието п-в Пелопонес — 284.

Мория, хълм в Ерусалим — 390, 399.
Москва, гр. — 154, 461, 462, 465—469, 536, 543, 546—552, 554—556, 558, 561, 562, 567, 569.
Мотала, р. — 207.
Мраморно море — 294.
Мъглен, с. — 542.
Мъртво море — 198, 199, 375.
Мюнхен, гр. — 101.

Н

Назарет — град в Галилея. В него преминава детството на Исус Христос — 376.
Насау, немско херцогство и град — 103.
Неапол, гр — 112, 116, 133.
Неаполитанска държава — държава в южната част на Апенинския п-в, съществувала от 1282 до 1504 — 17.
Неаполитански залив — 125.
Небесна империя — вж. **Тайтси.**
Нев Йорк (Ню Йорк), гр. — 154.
Немска земя — 26.
Немско — вж. **Германия.**
Немско море (Северно море) — 85.
Ниагарски водопад — 209, 210.
Низейски полета — 270.
Никарачуа (Никарагуа) — 122.
Николаев, гр. — 459.
Николози, местност — 115.
Нил, р. — 195, 210, 239, 241, 252, 253, 255, 260.
Нил — вероятно **Ним,** гр. — 202.
Ниневия, древен град; през VIII—VII в. пр. н. е. столица на Асирия — 260, 261.
Ниш, гр. — 474, 524, 553.
Нишава, р. — 197.
Нишки округ — 542.
Нова земя, група острови — 110.
Нова махала, с. (дн. Априлов, квартал на Габрово) — 524.
Нова Холандия — старо название на Австралия — 197.
Новата махала, в Казанлък — 542.
Нови Сад, гр. — 475—479, 481, 483, 555, 556, 558, 560, 573.
Новият гейзер, в Исландия — 204.
Ново село, с. 524.

Нуманция — древен град в Испания — 348.
Нюрнберг, гр. — 101.

О

Об, р. — 194.
Огия; Огио (Охайо), р. — 191, 192.
Одеса, гр. — 285, 457—460, 480, 495, 530, 535, 545, 546, 557; 558, 569.
Слимп, пл. в Гърция — 412.
Олимпия, старогръцки град — 288.
Олтеница, гр. — 535.
Опол, о-в — 116.
Ориноко, р. — 191, 193, 210.
Оронта, пл. — 270.
Орхание, гр. (дн. Ботевград) — 493.
Оршова, гр. — 196.
Осман пазар, гр. (дн. Омуртаг) — 535.
Османска империя — 518.
Ост Индия, название на Индия и някои други страни в Южна и Югоизточна Азия — 210.
Остия, гр. — 336.
Отоманска империя — 256.
Охрид, гр. — 423, 437, 535.

П

Палестина, историческа област в Предна Азия — 199, 200, 259, 260, 272, 306, 330, 372, 375—377, 379, 380, 384, 389, 390, 392, 394, 400.
Палмира — древен град в Сирия, разрушен в 273 от римляните — 364, 372
Панагюрище, гр. — 533.
Пандаклие (Пандаклия), българска колония в Бесарабия — 524.
Панония — през I в. римска провинция между Алпите, р. Дунав и р. Сава. От средата на IX в. до 874 в Панония съществува славянското **Блатненско княжество,** в което Методий и учениците му развиват просветна дейност и създават **Панонското архиепископство** — 423, 446, 447, 449.
Папрадища (Папрадище), с. 530, 535.
Париж, гр. — 107, 122, 154, 202, 238, 255, 256, 262, 333, 402, 411.
Париме (Парима) — планинска система — 193.

Пасаргад (Пасаргади) — древноирански град, стара столица на Персия — 277.
Пасау, гр. — 196.
Пелопонес, п-в — 284, 292, 294, 325, 422, 541.
Перея, област в Палестина — 376.
Персийски залив; Персидски залив — 259, 263.
Персия — название на Иран до 1935 г. — 265, 274, 278, 306, 311, 316, 323, 326, 329, 330, 396.
Перу — 119.
Петербург — вж. **Санкт Петербург.**
Пеща, част от Будапеща — 497, 503, 556.
Пинд, пл. — 284.
Пирея, гр. — 311.
Пиринеи (Пиренеи), планинска система — 207.
Пирот, гр. — 197.
Пиротски округ — 542.
Питещ, гр — 493.
Платея, древногръцки град държава — 307.
Пловдив; Филибе, гр. — 154, 460, 530, 535, 538, 539, 563.
Пловдивска епархия; Филипополска епархия — 461.
Плоещ, гр. — 507, 525, 530, 536.
По Сомети, долина — 210.
Подкова, част от Ниагарския водопад — 209.
Помпей, древен град — 95, 119, 127, 133.
Португалия — 13.
Прага, гр. — 480, 557.
Пресалтана (Превалитана), област — 423.
Преслав, гр. — 423, 437.
Призренски округ — 542.
Прингипа, о-в — 460.
Прусия — военноколонизаторска държава, по-късно ланд (административна единица) в Германия, съществувал до 1945— 13, 94.
Прут, р. — 196.

Р

Радуевац, гр. — 560.
Разгр. окр. — 535
Разград, гр. — 524.
Рейкиявик (Рейкявик), гр. — 122.
Рейн, р. — 195.

Рейнски водопад — 209.
Репина, селище — 129.
Рим, гр. — 23, 24, 106, 127, 154, 255, 334—339, 341—346, 349—351, 353, 354, 356—359, 362,—366, 369—371, 373, 374, 382, 395, 400, 421, 423, 424, 429, 432, 440, 446—450, 518.
Римска империя — 127, 363, 366, 374, 393, 421.
Римска област — 117.
Римска република — 337, 354.
Рио де Лаплата (Ла Плата), залив, естуар на р. Парана и р. Уругуай — 194.
Рокчильоне, ез. — 116.
Рона, р. — 197.
Румъния, Ромъния — 7, 17, 196, 485, 504.
Русия; Росия — 13, 18, 298, 398, 420, 424, 465—470, 472—474, 478, 482, 485, 497, 503—505, 512, 522, 548—550, 559, 561, 569.
Русчук, гр. (дн. Русе) — 482, 493, 494, 514, 524, 529, 534, 536, 538, 539, 559, 575.
Русчушки округ — 524.

С

С. Карл, гр. — 191.
С. Лаврентий (Св. Лаврентий; Сейнт Лорънс), р. — 192, 209.
Сабле, гр. — 201.
Сава, р. — 196.
Саламин (Кулури), о-в — 300, 311.
Салманово, с. — 542.
Сало, гр. — 379.
Самария — библейски град в Палестина. Построен около 880 пр. н. е. от израелските царе като съперник на Ерусалим. Столица на Израелското царство в продължение на двеста години. Превзет и разрушен от сирийския цар Саманасар или от неговия син Саргон II — 376, 389, 390.
Сан Антонио, гр. — 191.
Санкт Петербург; Петербург — 98, 255, 299, 457—460, 466, 523, 531, 547, 548, 561.
Санта Фе де Богота — вероятно **Санта Фе,** гр. в Аржентина — 122.
Сардах, гр. — 273.
Сахара, пустиня — 85, 98, 110, 239.
Св. Михаил (Сан Мигел), о-в — 118.
Света гора, п-ов — 437, 439.
Светата гора (Свещена планина), възвишение в Рим — 338.

Свищов, гр. — 524, 528, 530, 534, 542.
Севастопол, гр. — 459.
Север — 465.
Северен океан (Северен ледовит океан) — 194.
Северна Азия — 198, 537.
Северна Америка — 191, 192, 209, 210.
Северна Африка, — 161.
Северна Гърция — 284.
Северна Европа — 420.
Северна Индия — 218, 227.
Северна Месопотамия — 377, 382.
Северна Палестина — 389.
Северни съединени щати — вж. **Съединени щати.**
Северни щати — вж. **Съединени щати.**
Севлиево, гр. — 529, 534.
Седар, ез. — 191.
Селенга, р. — 198, 537.
Селце, с. — 542.
Семинари, гр. — 207.
Сенегамбия — конфедерация на Сенегал и Гамбия — 211.
Сент Винцент (Сейнт Винсънт), о-в — 122, 123.
Сибир — 142, 194, 198, 402.
Сидон — древен град държава във Финикия (дн. Сайда, Ливан) — 258, 259, 387, 397.
Силистра, гр. — 196, 529, 533.
Силом — град в Ханаан; в него била поставена Мойсеевата скиния с ковчега на завета (дн. Сейвун) — 390.
Синай, Синайски планини — 253, 378.
Сион — хълм в Ерусалим, където според Библията били резиденцията на цар Давид и храмът на Йехова (Яхве) — 390.
Сирия — 259, 306, 330, 377, 395, 401.
Сихем — библейски град в Самария, в долината между планините Гаризим и Гевал (дн. Наблус) — 376.
Сицилия, о-в — 316, 345, 346, 400.
Скаптар Ньокул, вулкан — 126.
Скития — племенен съюз на скитите — 307, 447.
Скоплица, крепост — 541.
Славиния — обособена в обществено-икономическо и в политическо отношение област. В историческите извори от VIII в. и първата половина на IX в. като Славиния се отбелязват военноадминистративни области в българската държава. С името Славиния се означават и някои славянски области в територията на Византия, които също се ползуват с известна самостоятелност или признават властта на императора формално — 442.
Славотин, с. — 529, 534.
Слатина, гр. — 439, 501.
Сливен, гр. — 431, 535.
Солун, гр. — 427, 428, 434, 442.
Сопот, гр. — 524, 529, 534, 542.
Софишко окружие — 530.
София, гр. — 493, 545—556, 558—575.
Спа, гр. — 208.
Спарта, гр. — 282, 292, 294—299, 304, 315—317, 323—325.
Средиземно море — 99, 161, 239, 257, 284, 293, 315, 334, 345, 346, 375, 377.
Средна Азия — 102.
Средна Америка — 102, 118, 119.
Средна Арабия — 161.
Средна Африка — 85, 134, 136.
Средна Гърция — 284.
Средна Италия — 334, 342.
СССР — 554.
Стабий, древен град в Италия — 127, 130.
Станимака, гр. (дн. Асеновград) — 529.
Стара планина; Балкан — 17, 431.
Стокр, горещ извор — 205.
Стромболи, вулкан — 114, 119, 120.
Струмица, гр. — 524.
Судатори ди Тритоли, минерални извори — 112.
Суза (Шуш), гр — 270, 272.
Сузиана — название до 7 в. на историческата област Хузистан в Югозападен Иран — 270.
Съботковци, с. — 524.
Съединени щати; Американски щати; Северни щати; Северни съединени щати — Съединените американски щати (САЩ) — 13, 91, 194.
Сърбия — 7, 196, 459, 470, 472, 476, 478, 501, 560, 573.

Т

Т. Северин (Турну Северин), гр. — 196, 501, 502, 510.
Тавор (Табор), пл. — 375.

Таврида — название на Кримския полуостров след присъединяването му към Русия (1783) — 480.
Тайтси, Небесна империя — 403, 404.
Тарал — 208.
Тарент, гр. — 292.
Текендам (Теквендама), водопад — 210.
Темза, р. — 195, 197, 207.
Тенерифски мъздрак (Тенерифе), вулкан — 114, 115.
Теплица (Теплице), гр. — 208.
Термопили; Термопилски проход — 284, 307, 309, 310, 327.
Терни, водопади, гр. — 208.
Тесалия, област — 310, 311, 325, 327, 423.
Тетевене (Тетевен), гр. — 493.
Тетово, гр. — 534.
Тибет (Тибетско плато) — 232, 403.
Тибър, р. — 334, 336, 353.
Тива, древногръцки град — 284, 323—326, 328, 330.
Тивериада, гр. — 376.
Тивериадско море — вж **Генисарет**.
Тиви (Тива) — древногръцко название на древноегипетския град Васт — 239, 242, 246.
Тигър, р. — 195, 260.
Тимок, р. — 423.
Тир — град държава във Финикия, основан през 4000 пр. н. е. (дн. Сур, Ливан) — 258, 259, 375, 387, 395, 397.
Тиренско море — 119.
Тиса, р. — 196.
Торе дел Греко, гр. — 126.
Тофуа, угаснал вулкан — 116.
Травертин, горещ извор — 208.
Тракия, област — 307, 309, 327, 370, 373, 422, 423, 524, 535, 541, 542.
Триест, гр. — 197.
Троя — древен град в Северозападна Мала Азия — 285, 286.
Троянска планина, в Средна Стара планина — 186.
Трявна, гр. — 524, 542.
Тур, гр. — 201, 202.
Туркестан — название през XIX и началото на XX в. на територията на Средна и Централна Азия, населена с тюркски народности — 402.
Турно Магурели; Т. Магурели (Турну Мъгуреле), гр. — 493, 525, 530, 536, 564, 572.

Турска империя — 561.
Турция, Турско — 13, 18, 505, 553.
Търново, гр. (дн. Велико Търново) — 122, 154, 511—514, 529—534, 573—575.
Търновско окръжие — 535.

У

Уда, р. — 198.
Уилям, крепост — 165.
Укайело (Укаяли), р. — 193.
Улма (Улм), гр. — 196.

Ф

Фаханген (Фахинген) — два минерални извора в Германия, близо до Вийсбаден — 208
Фенер, квартал в Цариград — 22.
Филибе — вж. **Пловдив**.
Филипополска епархия — вж. **Пловдивска епархия**.
Финикия — древна страна, обхващала днешната крайбрежна територия на Ливан и Сирия — 257 — 259, 306, 330, 377.
Франция — 11, 13, 18, 94, 118, 133, 191, 293, 400, 402.
Фре Пюит, пещера — 201.
Френска земя — 26, 27.
Фреска, долина — 210.

Х

Хазария, Хозария (Хазарски хаганат) — раннофеодална държава (VII—X в.) на хазарски племена върху територията на Северен Кавказ, Приазовието, по-голямата част от Крим, степните и лесостепните райони до Днепър. През 964—965 разгромена от киевския княз Святослав Игоревич — 439, 440, 544.
Хайделберг, гр. — 500.
Халдея — вж. **Вавилония**.
Ханаан — древно название за територията на Финикия, Сирия и Палестина — 259, 377.
Харрак (Харан) — древен град в Месопотамия, един от най-старите центрове на вавилонската култура; дн. развалини — 381.
Харузово, с. — 542.
Хеилброн (Хайлброн), гр. — 206.

Хекла, вулкан — 115, 204.
Херкулан, древен град в Италия — 127, 133.
Херцеговина, област — 550.
Хили (Хила), пустиня — 119.
Хималайски планини (Хималаи) — 195.
Хитагонга, гр. — 202.
Ховхилах, долина — 210.
Хозария — вж. **Хазария.**
Холандия — 103.
Холингерски водопад — 209.
Хоронея (Херонея) — старогръцки град, при който през 338 пр. н. е. Филип II Македонски разбива гръцката войска — 328.
Хусинец, селище — 557.
Хърватско — раннофеодална държава, създадена през IX в. От 1102 — в състава на различни държави. При образуването на Австро-Унгария (1867) влиза в състава на Унгария — 560.

Ц

Цариград; Константинопол — 154, 284, 373, 421, 429—431, 435—437, 439—441, 443, 444, 457—461, 474, 511, 524, 541, 542, 545, 546, 569.
Цейлон, о-в — 219, 232.
Централна Италия — 518.
Цер, с. — 530, 535.
Цзин, долина — 404.
Цикрическо (Церкницко) езеро — 200.
Цюрих, гр. — 506, 507, 571.

Ч

Чанг-гоа (Средиземна) империя, (Джун хуа жънмин гун хъгуо) — 403.
Червено море; Чермно море — 240.
Черганово, с. — 541.
Черната пещера, в Бенгалия — 165.
Черно море — 19, 197, 294.
Чехия; Чехско — 424, 557.
Чимборазо (Чимборасо), изгаснал вулкан — 115.
Чоба, с., дн. към гр. Брезово — 563.

Ш

Шварцвалд, пл. — 195.
Швейцария — 99, 198.
Швеция — 207.
Шипка, с. (дн. град) — 209.
Ширивати, водопад — 210.
Шотландия — 364.
Шуменско окружие — 534.

Щ

Щип, гр. — 530.

Ю

Юг — 472.
Югозападна Русия — 418.
Юдейско царство — държава (ок. 928—586 пр. н. е.) в Южна Палестина. Образувана след разпадането на Израелско-Юдейското царство — 389, 391.
Юдея — област в южната част на Палестина — 376, 394, 395, 397, 400, 401.
Южен Китай — 403.
Южна Америка — 123, 161, 193, 194, 210.
Южна Арабия — 161.
Южна Армения — 382.
Южна Африка — 197, 200.
Южна Италия — 292, 344, 518.
Южна Персия — 161.
Южна Русия — 285, 421.
Южна Тракия — 327.
Южна Франция — 202.

Я

Ява, о-в — 88, 116, 119.
Ямайка, о-в — 122.
Ямбол, гр. — 524.
Яфа — предградие и пристанище на гр. Тел Авив — 398.

Азбучниците и бележките са изработени от Петранка Колева,

РЕЧНИК

А

авадиш (хавадиш) (ар.-тур.) — новини, информация, вестник
анепсия (гр.) — племенница
аршин (тур.) — мярка за дължина, равна на 68,58 см (турски аршин) или 71,2 см (руски аршин)
ахчия (тур.) — готвач

Б

барабой (рум.) — картофи
берекет версън (тур.) — благодаря

В

вампор (лат.) — кораб, параход
върст (рус. верста) — стара руска мярка за дължина, равна на 1070 м

Г

гюбре (тур.) — тор
гюмрук (лат.-тур.) — мито

Д

доган (тур.) — вид сокол

Е

едомитяни — жители на древната страна Едом в Предна Азия

З

зола — гореща пепел

И

източник (рус.) — извор

К

калевра (тур.) — плитка кожена обувка
камчадали — название през XVIII в. на ителмените, коренно население на п-ов Камчатка
карбон (лат.) — название на монета
кивот (гр.) — библейско: Ковчег на Стария завет
конт (рум.) — сметка, отчет

Л

лакът, лахтек — стара народна мярка за дължина, около 0,50—0,65 м

М

менгюш —обеца
мермер (гр.-тур.) — мрамор
миля (лат.) — пътна единица мярка за дължина; в древния Рим— 1500 м, във Великобритания и САЩ — 1853 м; морска миля — 1852 м.
мъздрак (маждрак) (тур.) — копие

Н

набоб (набаб) (фр.) — губернатор на провинция в Индия
навло (гр.) — такса за пренасяне на стоки по море или с железница

О

откличе — ключе

П

петура (гр.) — лист
поташ (рус.) — калиев карбонат, който се съдържа в дървесната пепел

препеляшка (диал.) — пумпал
прономерант (рум.) — абонат

Р

ривце (диал.) — наниз
руп (ар.-тур.) — мярка за дължина; една осма от аршина

С

сажен (рус.) — стара руска мярка за дължина, равна на три аршина (2, 1356 м)
свинцова руда — оловна руда
скиния (гр.) — преносимо светилище (шатра) у древните евреи за священодействие пред Кивота
стънжен (стъжен) — мярка, равна на три аршина
стъпка — мярка за дължина, равна на една крачка
сумпур (тур.) — сяра
съкънтия (съкънтя) (тур.) — затруднение, мъка, досадно притеснение

Т

табия (ар.-тур.) — укрепление
талурче (диал. от нем.) — малка чиния
тикюрт, тюкюрт (тур.) — сяра
тимисюк (тур.) — запис, полица

Ф

фиске (умалително от **фиска**) — валчест камък
фут (англ.) — мярка за дължина, равна на 30,48 см (в страните, членки на Британската общност на народите, и в САЩ) и на 30,5 см в Русия

Х

харамоедец (диал.) — готован

Ч

чаластисвам (чалъщисвам) (тур.) — трудя се усърдно, залягам за работата си
черисло (черясло) (диал.) — нож на плуг или рало за цепене на целина
чоперек — мярка за дължина: от върха на палеца до показалеца, когато са разтворени

Ш

шеерет (шейрет) (ар.-тур.) — хитрец, дявол човек
шпицария (спицария) (итал.-гр.) — аптека

СПИСЪК НА ПРИЛОЖЕНИЯТА

1 Писмо на Каравелов до Левски от 30. X. 1872 г. (Преписът не е направен от автора)

2, 3. Корица на книжки от поредицата «Разкази за старовремените хора»

4, 5. Комитетът «Единство», В. Търново, 1878 — 1879.

6. Корица на книгата «За воздухът и за неговото влияние на животните и растенията»

7. Иван Драсов

8. Гробът на Л. Каравелов в Русе

СЪДЪРЖАНИЕ

Б Р О Ш У Р И

Български глас . 7

Д е т с к а б и б л и о т е к а

Разкази за небето и земята 26

За воздухът и за неговото влияние на животните и на растения-та . 72

За топлината и за светлината или що е живот 104

Разкази за водата и за нейните свойства 158

Р а з к а з и з а с т а р о в р е м е н н и т е х о р а

За старите индийци и египтяни 213

За старите финикияни, асирияни и перси 257

За старите гърци . 281

За старите римляни . 334

За старите евреи и китайци 375

Кирил и Методий, български просветители 412

П И С М А . 455

Бележки . 515

Азбучен показалец за лица, периодични издания, заглавия на произведения, дружества и др. 517

Азбучен показалец на географските имена 672

Речник . 694

Списък на приложенията 699

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

СЪБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

ТОМ XII

Първо издание

Редактор Светла Гюрова
Художник Кирил Гогов
Худ. редактор Петър Тончев
Техн. редактор Веселина Недялкова
Коректори Янка Енчева
Александра Хрусанова

Формат 32/84/108; тираж 1565 екз.; печатни коли 44'
издателски коли 36,96; цена 12 лв.

ДФ «Полиграфичен комбинат» — София